

જીજ્ઞાસુ

આશ્વિન ૧૯૭૯

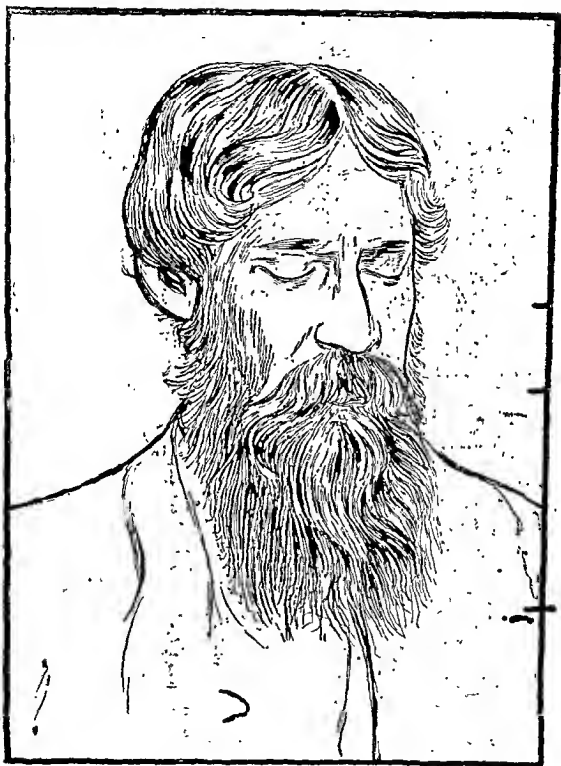

(અંક ૧૨૩)

[ડૉ. દામન મહેતા]

જીજ્ઞાસુ

નવા વર્ષનાં આશ્વિન દિન સ્વીકારશે. ૮૧

ભારતવર્ષના વિશ્વવિખ્યાત કવિવર ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, જેમની એક સ્મૃતિસંક વાર્તા "દાદાજી શેઠ"નું ભાષાંતર-જે કલકત્તા યુનીવર્સિટીના સંસ્કૃતના પ્રોફેસર ડૉ. એચ જાદુગીર તારાપોરવાળા, પીએચ. ડી. એએએ કરેલું છે તે-સામેના પાના પર પ્રકટ કરવામાં આવ્યું-છે.

નયનજોડના જમીનદારો એક સમયમાં મોટા શેડીઆઓ તરીકે જાણીતા હતા. તે કાળમાં મોટા શેડીઆ થવું કેં ઘણું સહેલ કામ ન હતું. હાલ જેમ રાજ્ય અથવા રાયબહાદુર વગેરે ખીતાબ મેળવવા માટે ખાણપીણા, નાયરંગ, ધોડદોડની શરતો તથા સલામ સીફારસ વગેરેનું શ્રાદ્ધ કરવું પડે છે, તેમજ તે સમયમાં પણ સાધારણ લોકો પાસેથી “શેડ” નો ઇલાકાબ મેળવવા માટે દુઃસાધ્ય તપશ્ચર્યા આંદરવી પડતી.

આ અમારા નયનજોડના શેડીઆઓ હાકાની મલમલતાં ધોતીઆમાંથી પણ કીનારી ફાડી નાખતા; કારણ કીનારી જરા જાડી હોવાથી ન્તેઓના મુકામળ શરીરને તથા “શેડી” ને બગાડ થતી. તેઓ એક લાખ રૂપિયાના ખરચે ખીજાડીનાં બગ્યાનાં લગ્ન કરી આપતા. ખીજ એકવાર કોઇ ઉત્સવ નિમિત્તે રાત્રિને દિવસમાં ફેરવી નાખવા તેઓએ નિશ્ચય કર્યો, અને અસંખ્ય દીવા સજાવાવી સૂર્યનાં કિરણો તરીકે સાચા રૂપાનાં તારોની આકાશ પરથી વર્ષા વર્ષાવી.

આ પરથી બધા સદજ જાણી શકશે કે શેડીઆઓની શેડાઇ વંશપરંપરા કાયમ કેમ રહી શકી નહીં. ઘણી જ્યોતની દીવીમાં થોડાજ સમયમાં તેજ જળી જાય છે, તેવીજ રીતે તેઓનાં “તેલ” નો પણ આ ધામધુમોમાં છેડો આવી ગયો.

અમારા બાણ કેલાસચંદ્ર રાયચૌધરી એજ પ્રખ્યાત અને યશસ્વી નયનજોડના ખાનદાનના એકલ છેલ્લા પંચજન હતા. એમનો જન્મ થયો ત્યારે “તેલ” દીવીના તળીઆમાં આવી રહ્યું હતું.

પિતાશ્રીનું મૃત્યુ થતાંજ નયનજોડના જોનોને જાને તેવા શ્રાદ્ધાંતિ વગેરે

અસાધારણ કેટલાક પ્રસંગો થયા, અને તે વેળા દીવી છેવટના પ્રકાશથી ઝળકી ઉઠી, અને પછી પુરેપુરી હોલવાઇ ગઇ. બધી માલમીલકત દેવામાં થસાઇ વેચાઇ ગઇ. જે કેં બચત રહ્યું તે આવા મહાન પૂર્વજોની ખ્યાતિ તથા ગૌરવ સાચવી શકે તેટલું ન હતું.

એ કાળથી નયનજોડનો ત્યાગ કરી પુત્ર સહિત કેલાસબાણ કલકત્તે પધાર્યો અને ત્યાંજ ઘર કંઈ રહ્યા. પુત્ર પણ એક પુરી કન્યા મેલી આ હતગૌરવ સંસાર ત્યાગી સંધામ ગયા.

અમે કલકત્તામાં તેમના પડોસી થઇએ. અમારો ઇતિહાસ તેમનાથી તદ્દનજ જુદા પ્રકારનો. મારા પિતાજી પોતાની જાત મહેનતથી ધન કમાયા હતા. તે કંદો પોતાના ગોઠણથી નીચું પોતીઈ પેહેરતા નહોતા; અને કોડીએ કોડીનો હીસાબ રાખતા. વળી “શેડીઆ” થવાનો તે મુદ્દત લોભ રાખતા નહીં. આ કારણથી હું, તેમનો એક પુત્રો પુત્ર તેમને સદા કૃતજ રહીશ. હું જે સધળું લખ્યો છું, અને મારા બાણ તથા માનની રક્ષાએ ઉપોગી ધન જે મેં વિના પરિશ્રમે તેઓની પાસેથી પ્રાપ્ત કર્યું છે, એજ હું પરમ ગૌરવનો વિંધવ માનું છું. ખાલી તીજેરી અને “શેડીઆ” જોનાં નદાનના ઉજ્જવલ ઇતિહાસ વારસાઈપે પ્રાપ્ત થાય તે કરતાં મારી પેદીમાં સરકારી મોટા અને નગદ બર્ષો રહે એ હું વધારે પસંદ કરું છું.

અને તેથીજ મને લાગે છે કે કેલાસબાણ પોતાના પૂર્વજોની દીવાળું પુકેલી એક પર પોતાના ઇતિહાસરૂપી લાંબા ચોડા “એકો” ચકાવતા, ત્યારે મારાથી એ સદન થઇ શકતું નહીં. મને લાગતું કે મારા

પિતાએ પોતે જાને થત એકદુરં કહ્યું હતું તેથી કેવાસખાણુ મનમાં ને મનમાં નેમની અવગણના કરેતા. મને સુસ્મો આવ્યો ને હું મનમાં પ્રશ્ન કર્યો ને ખરેખર અવગણના કરવા થોડા કાલુ ને આપું છુંવન કઠોર વૈરાગ્ય સ્વીકારી, સર્વ પ્રકારની લાલચોને દૂર કરી, લોકોની પ્રશ્ન વાહવાહને ઠોકરે મારી, જરાએ અવગણ્યા વિના અને લુકિલોલથી બંધા પ્રકારનાં વિધોને પરાસ્ત કરી, એક એક કરી સ્વીચાને અને સુમદિનો એક “પારામી” નેવેદ્ય ગંજ ઉત્તો કરે તે, અથવા ને આવે એક માણસ ગોઠણ સુધી આવે એવડું જ પોતીકિ પહેરેછે એવું કહી તેને પ્રશ્નકારી કહાડે તે!

તે વેળા મારી વધ ઊંડરવન હતી, તેથી જ આ પ્રકારના તર્કવિતર્ક મનમાં ઉઠ્યા થતા અને કેવં ઉત્પન્ન થતો. ઉપર વધતાં મનમાં થયું ને “તેમાં મારે શું? જેની જાણે કે નહીં મને તે અહંકાર કરી સુખ મેળવવો હોય તેમાં મને શું ખોટ આવશે? હાલકું તે બીચારાને મનમાં સતોત ઉત્પન્નશે.”

. પણ મારા શીવાય બીજા કાંઈપણ કેવાસ-ખાણુ પર કોપ કરતેન હતો. કારણ એવો નિર્દોષ પ્રુષ્ઠ વિષમાં જડવે કાંણુ પડે. કિયાકર્મે સુમદુઃખે બંધા પડોશીઓ સાથે તેમનો સંપર્ક સદયોગ હતો. બાલક કે રૂપ્ય કોઈને પણ જોતાજ તે હરતે મુખે મીઠા વચન મોવતા, અને બપોરે કુટુંબપરિવારના બધાનાં કુશળ સમાચાર પુછાઈ રહેતા, ત્યારેજ તેમને કળ પડતી. તેથી જ્યારે જ્યારે કાંઈ સાથે તેમનો મેલપ થતો, ત્યારે ત્યારે એક લાંબી નેવી પ્રતિજ્ઞાપાળી હતી થતી. “કેમ હો, મીઠા તો ખરા? થરીર તો કુશળ છે? અમારા મેલાખાઈ ચારી પેઢે છેને? નાનકડા મધુરા જોખરને તાપ આવ્યો હતો એમ

સાબળું તે હમણા તો મીઠા હતા? હરિચરણ બાણને ઘણા દિવસથી જોશ નથી, તેમને કે અમુખ તો નથી? તમારા રાખાલના શુભ સમાચાર તો કહે? ઘરમાં એ બધાં કેમ છે? ..રત્નાદિ, ધત્તાદિ.

એ ઘણાજ સાફ અને સુપક રહેતા. કપડાં ચપડા માંગ તો હતાજ નહીં. પણ ખમીસ, અંબરખો, ખેસ-એજ નહીં પણ બીજાનાંમો, એક પુરાણિય ચારમો, તકીઆના થોડાં બંને એક નાનું આસન વડીક-અર્ધ પોતાને હાથે સાફ કરી, તકી નાખી, ઘડી કરીને કીક જગ્યા પર મુકતા. તેમને જોઈને અંધાંબા મનમાં લાગે કે એમની પામના ધણીક પોતાકિમાના થોડાકજ ચાપુ વપરાસના બહાર દાહેવા છે. તેજ મુજબ એમના ઝોરકાના સાધારણ પહુ સફાઈદાર અસલાખનું સમગ્ર ભેવું જોનારના મનમાં એમ ચાપ કે ખીઠું ધણુંમ પડ્યું હશે

નોકરચોકરની એરહાજરીમાં અનેકવાર પોતાના ઝોરકાના ચારણાં જોષ કરી તે પોતાને હાથે કપડા ધોઈ સાફ કરતા હતા અને ખેસ તથા અંબરખાને ઘણી સલાખથી છક્કી કરતા ને ઘડી ચાણી મુકતા. તેમની મોટી જમીનદારીના સમયમાં કીમતી કીમતી અનેક વસ્તુઓ તેમની પામે હતા. પણ હાલ તો એક રૂપાની મેલાખાસ, એક અત્તરદાન, એક સેનાની ઘાથી, એક રૂપેરી કુકડા અને એક અસથી બહુ મોલી કીમતની યાલ તથા પુરાણી “ફરાન”નો એક સફેદ દરબારી પોતાક અને પાવડી. એટલીજ વસ્તુઓ દરિ-તાના સફકર મુખમાંથી ઘણી મુરકેલીએ જવારી લીધી હતી કાંઈપણ હીજામ આવ્યે આ બધી વસ્તુઓ બહાર નીકળતી, અને નમનજોડની પુરાણની કીર્તિની ખળ રરકાવતી.

આ તરફ કેલાસખાણુ “મારીના માણસ” હોવા છતાં પણ વાતચીતમાં જે અહંકાર દેખાડતા તે જાણે પોતાના પૂર્વજોની ઇર્ષિ નાજવરા દાખવે હોય એમ ધારતા,

આસપાસના બધા લોક એમને “દાદાજી શેઠ”ને નામેજ આજખતા, અને દરરોજ તેમને ત્યાં મોટી સભા ભરાતી. પરંતુ તેમની આ ગરીબ અવસ્થામાં પાન તમાકુનો ખર્ચ

તેમને શિર ન પડે

કરી પડેસીઓમાંથી કાઢી ને કાઢી શેરેક તમાકુ વગેરે લેતો આવતો અને તેમને કહેતો, “દાદાજી શેઠ, જરા આ ખાધ તો જુઓ, ગયાથી આજેજ બહુ ઉંચો તમાકુ આવ્યો છે.”

દાદાજી શેઠ એ એ ચપટી ચાખી કહેતો, “બહુ સારો લાઈ, તમાકુ સારો છે, પણ —” તે પરથી સાઠ પાંસઠ રુપાએ તોલાં નો તમાકુ જે તેમની પાસે હતો તેની વાત નીકળતી, અને તે હાજર રહેલા એને પુછતા: “તમે સાહેબોમાંથી કાઢીને તે તમાકુ ખાધ જોવાની ઇચ્છા છે ?”

નોખાંકારની ગેરહાજરીમાં અનેવાર પોતાના ચોરડાનાં ખારાકાં બધાં કરી તે પોતાને હાથે કંપડાં ધોઈ સાફ કરતા હતા.

આ બાબદમાં બધા એમને વધુ ઉરકરતા, અને એમની એ વાતોથી બધાને ધણો આનંદ મળતો.

કાઢીની ઇચ્છા યાવ તો તે બાકસની ચાવી જડે નહીં, અથવા ધણીક શોધખોળ પછી માલમ પડે કે તેનો ચાકર ગણેશ કમખખત તે

દાદાજી શેઠ

તે ૧૯૫૬ ખરતી હતી... આતુ જતાં દરમિયાની દરમિયાન થઈ ગયો આગિભાગી નિધુત બિરતી બોલી. "મારા દાદાજીએ તમારું મું બચાવ્યું."

તમાકુ ક્યાંક મુકી ગયો છે; તેનું તો કદી ઠેકાણું જ રહેતું નહીં. ગણેશ બાપડો પણ મુજે મોઢે આ બધી કંતોનો સ્વીકાર કરી લેતો. ત્યાર પછી બધાં બોલી ઉઠતા, 'દાદાજી શેઠ, હવે જવા દો, એ તમાકુની એણુ ઘણી છે, તે અમારી જામે ખંભાય નહીં. અમને આ સાધારણજી અપેશે.'"

આ સાંભલી દાદાજી શેઠ વંધુ દયાણુ ન કરતાં જરા હસતા. સાંજે બધા વિદાય થતી વેળા ડાસા એકાએક બોલી ઉઠતા—'હવે આ તો થયું, પણ તમે ક્યારે બધા મારે ત્યાં જમવા આવશો, બોમો તો ?' "

ત્યારે બધાએ કહેતા—'હા' એક દિવસ વિચાર કરી નિશ્ચય કરવો' ઠીક પડશે."

દાદાજી શેઠ પણ અતુમોદન આપતા—'બહુ સારું, પણ જરા વરસાદ પડે ને ઠંડક થાય પછી વાત, આટલી ગરમીમાં મોટું જમણુ પમે નહીં."

પણ વરસાદ પડ્યા છતાંયે કોઈપણ દાદાજી શેઠને તેમની પ્રતિજ્ઞાની યાદ દેવડાવતો નહીં. અને જો તે વાત નીકળી તો બધા કહેતા કે આ "આ વરસાદ વાદળમાં ક્યાં પડેની બહાર નીકળીએ ? પછી જોઈશું."

આટલા નાના ઘરમાં રહેતું તેમને સારું લાગતું ન હતું, અને તેમને અનેક અડચણુ ખમવી પડે છે, એમ તેમના સંચળાં મિત્રો તેમની સમક્ષ કહેતા. પણ કસકતા શહેરમાં રહેવા લાપક મકાન મળ્યુંજ એટલું કહણુ છે, કે ખરીદાય તો ક્યાંથીજ ! એ વીશે કોઈના પણ મનમાં સંદેહ હતો નહીં. એ તો શું પણ જ સાત વરસ થયાં દાદાજી શેઠને લાપક મકાન ભાડેનું પણ શોધ્યું જડતું નહીં. છેવટે દાદાજી શેઠ કહેતા—"તેમ તો તેમ, ભાઈ, તમારી પાસે છું એજ મારે મન

મોટું સુખ છે. નયનજોડતું મોટું બાદશાહી મકાન તો મારે માટે છેજ, પણ ત્યાં તમે જેવા મિત્રો મળશે ?

મારી તો ખાતરી હતી કે દાદાજી શેઠ સારી પેઠે જાણતા હતા, જે બધાં તેમની અવસ્થા જાણે છે, અને જ્યારે તે નયનજોડની અંસક્તી વાતો કરતા અને હાલ પણ બધું તેમજ રહ્યું છે એમ મનાવતા, અને બીજાએ એ વાતનો મોઢેથી સ્વીકાર કરતા, ત્યારે તે અંતઃકરણમાં તો સારી પેઠે સમજતા કે આ જલના કેવળ પરસ્પરની મિત્રતામાં વધારો કરે છે; બીજાનું કે નહીં

છતાંયે મને અત્યંત ક્રોધ ઉપજતો. નાની ઉંમરમાં બીજાને એવા નિર્દોષ ગર્વ પણ દાખી નાખવાની ઇચ્છા થાય છે, અને બધી રીતની ત્રુટીઓમાં સર્વથી મોટી ત્રુટી જીદિની નજરે પડે છે; અને તે સહન કરી શકાતી નથી. કેલાસળાણુ કે મુખર્ષી તો નજ હતા, કામકાજમાં તેમની સહાયતા તથા તેમની શીખામણુ બધાને ઉપયોગી થઈ પડતી; પરંતુ નયનજોડની વાત આવી કે જીદિનો એક લેશ માત્ર અંશ પણ તેમનામાં દેખાતો નહીં ! બધા એમને આહવા અને એમનાથી આનંદ મેળવતા, તેથી તેમની એ વીશે કોઈ પણ વાત ગમે તેથી અસંભવિત હોય, તેથી વિના પ્રશ્ન-સાંભળતા, એથી કરી તે મેળાંની ક્યાંને કોઈપણુ દહમાં રાખી શકતાં નહીં. અને જ્યારે બીજા લોકો પણ તેમને ખુશ કરવા અથવા સંતોષ આપવા નયનજોડની વાતો કરતા ત્યારે અનિશ્ચયોક્તિનો ઝાઝો ઉપયોગ થતો, પણ તેમને એમાં કેં વિપરીત દેખાતું નહોં. તે વગર અચકવે બધું કણુસ રાખતા, અને સ્વપ્ને પણ તેમને સંદેહ થતો નહોં કે આ લોકો બધી વાતોમાં લેશભાર પણ અસત્ય છે એમ માનતા હોય.

દાદાજી શેઠ

જાયા થઈ ગયા પછી એ' અણાલ સરખીદા કુળે અને તથાગી રોહા પાસે એક વિનંતિ કરી.

મને કોઈ કોઈ વાર, મેં જોયું થતી, કે આ દેસાં હવામાં મહેલ બાંધી રહેલ છે; મનમાં એને ચિરંસ્થાયી ધારે છે, તેથી મારે એ મહેલને વધાના દેખતાં એક એ તોષને ગાયે ઉડાવી મુકવે જોઈએ. ઝાડની ડાળ પર બેઠેલાં પક્ષીને જોતાં જ શીકારીને ગોળી ચલાવવાની ઇચ્છા થાય છે. મહાડંની કીનાર પર એકાદ પથ્થર પડ્યો હશે તે જોતાં જ બાકડને ઇચ્છા થાય છે કે તેને લાકડી વતી ગૂંચાવી દે. જે વસ્તુ દર પાંખે પડું પડું કરી રહેલી હોય, અને જે કોરંચુથી પોતાની જગ્યા પર ચોંટી રહી હોય, તેને પાડી નાખવી એ જ સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન; અને જોનારનાં મનને તંત્રિદાયક; દેસાસમાંથી નીચા સૃષ્ટિના મહેલ એટલો તો સરળ હતો, તેની ભીંતો એટલી તો દુર્જાળ હતી, અને મારી કલ્પેથી તોપના મુખની સામે જ એ મહેલ બાંધે એવો તો જાતી કહાડી ઉભો હતો, કે તેનો એક પળમાં ચિનાશ કરવા મનમાં એક આવેગ આવતો. માર આશ્ચર્યને લીધે અને બધા લોકને અનુસરીને ચલવાની ટેવ પડી હોવાથી આ કાંઈ મુશ્કેલી રહ્યું.

‘૨’

મારા મનમાં ધ્રુપા લાવેલું ખારીક અવલોકન કરતાં મને લાગે છે કે દેસાસખાનુ સામેના મારા દેખેલું એક બીજું પણ ગૂઢ કારણ હતું. એ જરા વિસ્તારીને વર્ણવેલું હીક પડશે.

હું પૈસાદાર બાપનો દીકરો છતાં એ નાની વયે એમ. એ. ની પરીક્ષા પસાર કરી. જુવાન જીવ છતાંયે કોઈ પ્રકારની કુટેવો

અથવા વાંધાલરી મોજમજહોનો શોખ હતો નહીં. અને ઉમરમાં આવ્યા પછી અને સ્વતંત્ર થવા છતાંયે મારામાં કંઈ પણ વિકૃતિ જોવામાં આવી નહીં. તે ઉપરાંત મારા ચહેરાનું સૌંદર્ય એવું હતું કે જે હું જ તે માટે ખોલું તો કદાચ ગર્વ ગણાય પણ અસલ તો નજ કહેવાય.

આથી કરી બંગાલ દેશમાં “લક્ષ્મનાં બગ્ગર”માં મારી કીંમત ઘણી મોટી હતી તેમાં સંદેહ નહીં. એ બગ્ગરમાં મારું પુરું દામ મને મળવું જ જોઈએ એ રીતની મેં દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી. ધનવાન પિતાની, પરમ સ્વપત્ની, એકપુરી વિદુષી કન્યા મારી કલ્પનામાં ખીરાઇ રહી હતી.

દશ હજાર રૂપિયાની રીત સઘ દેશ દેશ વચ્ચે મારે માટે માર્ગ આવવા માંડ્યાં. હું તદ્દન સ્વસ્થ થિતે નિષ્પક્ષપાતને કાંટો ધરી ન્દરેક ઉમેદવારનું તોલ કરતો. કોઈ પણ મારી રુહચરી થવા યોગ્ય લાગી નહી. છેવટે મને લવજૂતિનું વચન સાંભળ્યું:—

उत्तरव्यते मम तु कोऽपि समानधर्मा
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥*
પણ વર્તમાન કાળમાં આ નાનકડા બંગ દેશમાં આવું દુર્લભ અને અસંભવ મનુષ્ય જન્મ્યું હતું કે નહીં તેનો મને સંદેહ હતો.

કન્યા દેવાને ઉત્સુક થયેલાં માખાપો નાનું મકારની શુક્તએ રચી મારી પ્રતીક્ષા અને સ્તુતિ કરી તથા વિવિધ ઉપચાર કરી મારી પૂજા કરવા લાગ્યાં, કન્યા પસંદ પડે કે ન પડે પણ મારા મનને એ પૂજા કંઈ ખરાબ લાગી નહી. સપુત બાણી કન્યાઓના

[પણ માટે જુવો પૃષ્ઠ ૭૫]

* “મારો સમાનધર્મી કોઈપણ નર જન્મશે તો ખરો, કારણ કાળ અત્યંત છે અને પૃથ્વી વિશાલ છે.” આ વચન મદાસિ ભવજૂતિએ માલતી માધવ નાટકમાં કહ્યું છે.

કવિ નરસિંહરાવને

૧૪ એક સોદાંગણિ ૧૨

— — —

વેળા

રા. સલિત,

સમ, સાહિત્ય સંસદ.

— — —

૪ નરસિંહરાવ ભોલાલાલ ધીરવીઆ

દામ્પત્યના કમણના મુકુમાર કાલે—

કાંતિભરી કુસુમમાળ શુભાપ જ્ઞાલેઃ
વિશ્વેભરી લલિત સૃષ્ટિ દિસે બધે ન્યાં—

સાન્દર્પદૃષ્ટિ વિકસેજ યથેચ્છ ન્યાં ત્યાંઃ

એવી અહા! કુસુમકુંજ ગૃહે રચીને
આવો, સખિ! મુજનને પધરાવિયેને—

બુલાવીએ ઉરદિડોલ, બુટી રહીનેઃ
શુંજ રહે હૃદય પ્રાણુપીણ તહીં એ !

એ સૂરને વહન, આત્મમુવાસ ધુમે,
બ્રહ્માંઃ વૃત્ય મહીં તાન પ્રમત્ત પૂરેઃ
ઝંકાર વપુરતણો અણુરેણુ વાગેઃ
જો ! પ્રાણુ ! એ પ્રણયસંગીત આજ ગાગે !

૩

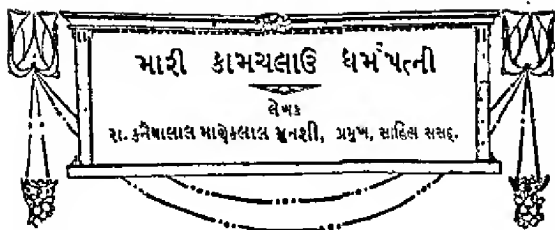
એ ગર્જને, રચનસ્થિતિ સમયાંતરે ક્યાં—
આંદોલને દિવ્ય નિરંકુશ ડોલતું ન્યાં ?
લકિતપ્રભાવ સખિ ! જો ! રસસિદ્ધ જાગે !
જો ! પ્રાણુ ! રમ્ય પરમાદ્વિતતા પ્રકાશે !

એ ધૂન આમ ઉછળે પ્રભુ-કીર્તને હો !
સંસાર-સંજવન તો સખિ ! એજ એ હો !
ન્યાળી પ્રભુત્વ જ પ્રભુ પ્રિયનુંજ એવું—
ગીતાશુ અંજલિ ધરી રસભક્ત રહેવું !

અશુ કરુણ મધુરા, સખિ ! અશુ વ્હેજેઃ
ઉર્મિ નલિન સમ દિવ્ય ઉરશ્રી રહેજેઃ
લીલી લવિંગશી લીલાજ સુશીલ જાળેઃ
ઐદાર્યશૌર્ય નરસિંહ તણાં ચુહાળે ! *

* તા. ૨૮-૧૦-૧૫: વડોદરાને વડલે અમારી મદુવીમાં સ્ફુરેલું આલિપ્ય ગીત.

હીસમીસદીના પત્નીપરાપણુ રામ-
ચંદ્રા! આ મથાણું ભેષ લાડકરો
માઁએતી અમકથી અંજનઈ આખો મીંચરો
નહીં; તેમાં રહેલું રહસ્ય શું છે તે શોધવા,
તમારી બેઠરમ કલ્પનાથી પ્રયત્ન કરશો નહીં
હું પણ સુપ્ત પત્નીવત પાળનાર છું, અને
ન હોઈ તો પણ મારા ધરમાં રહેલા જન્મ-
દેહા એ અસિધારાજતમાથી અને ચસકવા
જેટલી દુરસદ કે તક આપે તેમ નથી માટે
બેઠકક આમળ વંધજો.

x x x

એવો બધાને યાદ કરો કે સંવત
૧૯૫૫ના વૈશાખ મહીનામાં મુજસતમાં
લખનસારનો ચોથી રોજ ફાટી નીકળ્યો હતો,
અને જેનાથી જેટલાં અને તેટલાં દીકરા
દીકરી પરણાવવાના પ્રયોગો થયા હતા.

તે પહેલાં બે વર્ષ ઉપર જ્યારે હું
રેવેન્યુ ખાતામાં સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે
ધોડું પલાળી, તલાટીઓનો લાડુ દુધપાક
જમવાની ઉત્તમ નોકરી કરતો હતો, ત્યારે
નારકુવા ગામના દવાળગ્રામઈ બહેન મારે
પણે સારો નાતો હતો એ નાતો કેવા
પ્રકારનો ને કયા કારણસર થયો હતો, તે
હવે હું વેદસોનના પ્રતાપે મામલનદાર

થયો હોવાથી કહી શકતો નથી. પણ એટલું
કહેવું બસ થશે, કે આ મોમમમાં તેને ત્યાં
જણુ છોકરા પરણે અને હું ન મળું તો
એના મણુપતિ પણ મીંચી મુઠા રાખીને
એસે નહીં, એવો અમારે સંબંધ હતો.

આ વખતે હું અવજ કારકુની સુધી
પહોંચી ગયો હતો, અને પુનેથી સરકારી
કામ કરી પાછો આવતો હતો. એટલે
ભથ્થુંભાડુ પણ બારોબાર નીકળે એમ
હતું. આ કારણથી જે દુયેગ રેશન-નામ
દેવાની જરૂર નથી—થી નારકુવા જવાતુ
હતું, તેની થડ કલાસની—(સરકારે તે અને
સેકંડ કલાસનું લાડું આપતી હતી પણ
તેમાં થું ની—નીટ લઈ હું જે રમશીઆ
ગરી સવારે નવ વાગે નીકળે છે તેમાં બેઠો. એ
ગાડીમાં અનેક સુખ છે. એક તો એમાં
નવરો હોય તે આવે, અને દાસમા પાકેલા
મુસાફરીના અભખરાથી પીડાતા ધરપગીઆઓ
પણ મુજે નહીં, એટલે પણ લંબાવવાની
જગ્યા મળે જીલ્લુ તો ઉપરી અમલદાર
એમા જામેજન મેને, એટલે થડ કલાસમાં
કેમ બેઠો, આજે મુસાફરી કેમ કરો છો,
હેકવોર્થર્સ પર કેમ નથી, એવી અનેક
ખજુખોદ કરી એમને સ્વભાવ મગાડવાની
તક એમને મળે નહીં.

હું તો ચૂંટી રાહથી આગમીમાં ચડ્યો, અને જે તરફથી ચડ્યો તેની સામે તરફની બારી પાસે જઈ બેઠો. મારી સામે સામેની બારી પર, વીશેક વર્ષની, જરા ઘરમાલી, જરા ફરસાદાર ને જરાક હસમુખી એક બાઈ બેઠી હતી. તેની પાસે તેનું જે એક વર્ષનું, ટુમકા જેવું, છોકરું બેઠું હતું; અને બાઈની બારી રોડીને એક લઘુસ લુવાન પોતાના પગ પેલી સ્ત્રી તરફ લંબાવી ધોરવાની ચરખાત કરી રહ્યા હતા. આ લુવાન પેલી સ્ત્રી ને બાલકના માત્રીક હતા એમ સ્પષ્ટ લાગતું હતું.

આંદોશથી અસહી જમાનાતો, લીલી પાપડી, ને પાનની ઝોરણીવાળા એક દેસાઈ ને તેમનાં વયોવૃદ્ધ દેસાઈ ગુખ્યામાં ચડ્યાં; અને દેસાઈ મારી પાસે ને એમનાં ધણીબાણી છેક નાકે, એમ મારી બારી પર બેઠાં.

આપણે હજી તો જરા વાતુડીયા; તેમાં ડીરડીકટ કરી, દોસ્તી કરવામાં બની ગયા છીએ એટલા; એટલે આપણે દેસાઈને અપ દબને રંગ પર ચડાવ્યા, ને ઝાલીપેલી વાંત કરી તેની નેડે લાઈનધી બાંધી દીધી.

પાલગઢ આવ્યું ને મને લુખ; લાગી રાતના તો બારકુવે બારે આપટવું હતું; એટલે ફલાદાર કરી પેટની શક્તિ વધારવા ને તો માત્ર અડધો ઝાન કેળાંજ લીધાં. અને તેમાંથી પણ ત્રણ ચાર ખાઈ બાઈનાં પગ આગળ મુક્યાં.

અત્યાદે તુલુનો મેરુ-સાંધનો પર્વત વગેરે કહેવતો યાદ આવતાં, વાંચક, તને કહ્યા વિના ચાલતું નથી કે જે પાલગઢ પર મેં કેળાં નહીં લીધાં હોત, અથવા લઈને બધાંજ ખાઈ ગયો હોત, અથવા બાઈ રહેલાં કેળાં મારા ને પેલી લુવાન સ્ત્રીના પગ વચ્ચે

નીચે ન મુક્યાં હોત—તો મને કામચલાઉ ધર્મપત્ની પ્રાપ્ત કરવા કે મારે આ વાત લખવાનો, કે તારે વાંચવાનો પ્રસંગ આવત નહીં.

પણ ખરે! થનારું થઈ ગયું. ને પેણ વિચક્ષણ છોકરું—કપાદે બારી પરથી સોંપ પર ઉતર્યું તેની મને ખબર નથી—ધીરે ધીમે, પગ ધસતું, હીમીઆ મારતું, પેણ બાઈના કેળાં તરફ જવા લાગ્યું.

હું હંતો કેળવાયલો, બી, એ. ન ડીઝીને ધરનાર અને એક વખત કેલેજમાં બર્ડના સ્ત્રીસ-માનના અસ્ત ઉપર, રમેલા નહાપણતું પારણણું કરવાતું પણ સોરખેલ ગેધરીંગ (મિલાવગ) માં માથે લીધેલું, એટલે મારા અંતરમાં સ્ત્રીસ-માનનાં બીજ હતાં તે, કટ દબને એકદમ કાટમાં, ને, રાપો ઉગી નીકળ્યો. હું નીચે વચ્ચે, એક કણ તોડ્યું; ચટ કર્યું તેને છાલ્યું, કડકા કરી પેલા છોકરાને આપ્યો; ને આનંદથી હસતે મોટે લોચ રહ્યો.

છોકરાની માએ જરાક નીચું નેચું, તે જરાક છેડામાં હસી ને બબડી “રહેલાં દોને” ગમતું બગાડશે.

ને પેણ જરા મંદકાંઈને કહ્યું, “હરકત નહીં” અણુઅણુમાં મોઝાણ મંડાઈ ગયું! મારા પાડોશી દેસાઈ શેરલોક હોમ્સ બની ગયો, એના ધરડા મંગળમાં એણે ગણતરી કરી; અને અનુમાન કંઈ કે હું આપ, પેલી સ્ત્રી, મા—ને આ અમારું છોકરું!

પાલગઢ ગયું એટલે દેસાઈએ તો ઝારણી કાઢી પાન કરવાં માંડ્યાં; ને બીડી કરી એક, બે, ત્રણ, ને ચાર! વાનો કરતાં, હસતાં ડાસાએ એક પોતાનાં ધણીબાણીને આપી; બીજી પોતાનાં મોઢામાં મુકી; ત્રીજી આપી મને—ને હાથની નીસાનીથી મને મુચ્ચું; કે હું ચોથી પેલી સ્ત્રીને આપું!

મારે દીલે તો કપારી થઈ આવી. હું પરજીલો પડેયો, જીવાન ને અરવ કારકુનનો મોઝો ભોગવનાર,—રેવી જીવાન અપરિચિત છોકરી;—નહી મોતખાણ, નહી મોતવાઝા વ્યવહાર ને ઉંચકોને હું પાનની બીડીજ અણુ! મારું તો માથું ફરવા માંડ્યું. મેં પણ હાથ વતી દેસાઈને સંપૂર્ણ કે એ પાન

બોલ્યો—આ મારા જેવા ભડા આદર્શનાં ભાગ્ય ઉધડેલાં હોય, ને જેલો સુતેલો જવાંમુદ્ ગમે, ને મને તેની રત્નીને પાન આપવાં જુએ—તો ? મારા હાડકાનો કમ્પરિસાણ થાય, ને મારી આંખરુ ધમસાણ નીકળે તેની કાંઈ જામીનગીરી આપે ?

પણ મારી નજર પેલી

સ્ત્રી પર પડી.
તેણે પણ આ
રંગ જોયો ને
દેસાઈએ કહેલા
ધોટાળો સમજી.
તેનાથી ઉચું
જોતાય, ને નહી
મોડું હસું. મધ
રખાયા તેણે
ભારીએથી મોડું
મદાર દાડી,
મદદમુહોલીએ
હસતું ખાળ-
વાના પ્રયત્નો
કયોજ કયો.
અને, મારાથી
તો હસતું કે
શત્રુ તેનો નિઃશ-
નજ થઈ શકયો
નહી.

“અરે તમે

તો અજબ આ-

દમી દેણું!”—

તે જણા છેડાના હસી ને બખરી “રહેવા દેને, કમરુ જગાડયો.”

આપણું માન આપજ સો અનેક વખતે અમે હાથની નીચાનીથી પાન આપવા વાંસો નાહક વાવિવાડ કર્યો. પણ દેસાઈ એકના એ જાના થાય ? “ભથા આદમી! એ હું કરના એ રે! એ હરમાવાના હી તે ગવવા ને” અરે પણ મૂર્ખ—હું મનમાં

દેસાઈ બોલ્યા. અરે ભાઈ હા! હું કહેવતો વિચાર કરતો હતો; પણ મને તો એની છબીએ એવો ડર લાગ્યો કે, અડધી આંખ પેલા સુનેલા પહેલવાન પર ને અડધી આંખ પેલી જી પર રાખી પાનની બીડી લઈ મજરાતાં ગમશતા મેં પેલી સ્ત્રીની પાસે મૂક્યો.

“પેલી સ્ત્રીને પણ ગમત પડી. ધીમેથી, હેઠામાંથી હાથ કાઢી તેણે ખીડી લીધી, મોઢામાં મુજી ને આ ઘોઠાળાથી આવતું હસવું રોકવા પાન ચાવવા લાગી. પણ હસવું રહે ચાનું? ઘોડી વાર થાય ને અમારી નજર ભેગી થાય; નજર ભેગી થાય ને મનમાં કેં થાય, અને ન છુટકે હસી દેવાય.

આમ કલાક બે કલાક વીતાવ્યા, ને મારે ઉતરવાનું રેશન આવ્યું—દેસાઈ પણ ત્યાંજ ઉતરવાના હતા. પેલા પહેલવાન પણ ઘોડીવારથી ઉંઘમાંથી જાગ્યા હતા ને તેજ રેશનને ઉતરવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. પેલી સ્ત્રી પણ સાથેજ ઉતરવાની તૈયારી કરવા લાગી. ઉદ્ધવા બે કલાકના ગભરાટ ને હાસ્ય રોકવાના સહયોગથી મને કેં એવો આનંદ લાગ્યો કે રેશન આટલું વહેલું કેમ આવ્યું તેની સમજ પડી નહીં.

પણ શું કરવું? જેવી ગાડી ઉભી રહી કે દેસાઈ ઉતર્યો—ને તરત પાછળ હું ઉતર્યો. મને તેડવા આવનાર હું ક્યાં કલાસમાંથી ઉતરું છું તે જુવે તે પહેલાં ગાડીમાંથી ઉતરી સેકંડ ક્લાસ આગળ જઈ ઉભા રહેવું એવો મારો નિયમ હતો; એટલે વધારે વાર મારાથી થાલાય એવું નહોતું. પણ જતાં જતાં મેં પાછળ એક નજર નાંખી; અને જરાક પેલીને જોઈ લીધી. ઉતરતાં ઉતરતાં, પેલા લાંબા અદસ્યને ઉંઘથી ઘેરાએલે, ઘાટે મેં બોલતાં સાંભળ્યું.

“આ પેલી ઢાઠડી આગળ ઉભી રહે છગનીઆનું ધોતીઈ રહી ગયું છે તે હું આપી આવું.....”

આ નાનકડાં રેશન પર પણ ગીડડી ને ધમચકડી ઝાઝી હતી. બે એક જાનો કે આવતી હતી, અને ચાર જાન યાય એટલા લોકો તેને તેડવા આવ્યા હતા. એટલામાં

હું તો ચપ દધને સેકંડ ક્લાસ આગળ જઈને ઉભો. મારા મિત્રનો ભત્રીજો હાંફલો ફાંફલો આવી લાગ્યો: “હો હો—રાવસાહેબ! રાવસાહેબ!” “કેમ મકનજી કીક છેને?” મેં જવાબ આપ્યો ને તેને મારી બેગ આપી.

પણ મારી નજર પેલા લંબુસ તરફ હતી. તે દોડતો દોડતો હાથમાં ધોતીઈ લઈ એન્જન તરફ દોડ્યો. તેણે બે ચાર જુમ મારી. આખરે તેને ‘છગનીઆ’ જડ્યો; અને તેની જોડે વાત કરવા તે તેના ડબ્બામાં ચડ્યો.

તેની વાત પુરી થઈ નહીં ને એન્જનની સીટી વાગી. ગાર્ડે આવીને ધડ દધને પેલા ડબ્બાનું બારણું બંધ કર્યું. “અંદરથી બેસ! લાંબા ઘેરવાલીને પુછીને આવ્યો છે? મરી જસે.” પારસી ગાર્ડે સાવચેતી આપી. ગાડી ચાલી ગઈ ને પેલા લાંબા ગાડીમાંજ રહ્યા રહ્યા, આગળ ધસડાયા!

પેલી સ્ત્રી ને બાલકનું શું યશે? તેને કાંઈ તેડવા આવ્યું હશે કે? કેમ? આ લંબુસને તે ક્યાં શોધશે? આવા આવા અનેક પારમાર્થિક વિચારો મને આવ્યા—પણ મકનજીએ મને કહ્યું “રાવ સાહેબ! પેલી દમણી પાસે આવી પહોંચો. હું ખીળ પરણીને લઈ આવું.” મેં રોડમાં કહ્યું “હા” મકનજીએ જતાં જતાં કહ્યું “સાહેબ! એમાં બેસજો હું બધાંની ગોઠવણ કરી આવું છું.” કહી મકનજી ત્યાંથી ખીળ પરણા તરફ વળ્યો.

ધ્યાનજીભાઈને ત્યાં આ આગગાડીમાંથી દરોક દમણીઆ ભરાય એટલાં પુરુષ અને સ્ત્રી પરણીઆ આવ્યાં લાગતાં હતાં. ધાંદાધાંટ, જેંચાખેંચ થઈને દમણીઆ ભરાઈ. બધા વચ્ચે મકનજી ચકર ચકર ફરતો હતો. વળી મારી સાથે ડબ્બામાં હતા તે દેસાઈને પણ કેં કારમાર કરતા મેં દીધા.

આખરે દુરથી મકનજીએ રાઝ પાડી
“રાવસાહેબ! આપની સાથે આ માસ્તર ને
આ શેઠ આવશે. આપ ચાલતા યાઓ.”

એક અમદાવાદી વાણીઓ, ને સુરતી
પાણડીવાળો માસ્તર મારા તરફ આવ્યા. અમે
ત્રણે એક દમડીમા બેઠા, પેઢી સ્ત્રીનું શુ
મધુ દશે તેની ધીકર કરતો હુ રહ્યો ને
અમારી દમડી ઝપાટાખંધ આગળ ચાલી.

થોડી વારે અમારી આગળ બીજી દમડી
નીકળી તેમાં પેલા દેસાઇ ને તેના દેસાણ
બેઠાં હતાં, દોડતી દમડીમાંથી દેસાઇએ મને
કહ્યું “રામ રામ બાપસાહેબ! બપોને
બરાબર બેઠરાવ્યાં છે”—એવા કે તેના
સખ્દો મને સળંગાયા. બીજા બધા બેઠાં કે
નહી તેનો મને કા માટે રીપોર્ટ આપવાની
જરૂર તેને જણ્યું, તે તે વખતે તો કે
સમગ્રનું નહીં.

અમે તો ડોલતી ધીમીએ ધુળ ખટા
ખાતા, પાંચ માધ્ય શાપી બારકુવા
આવી પહોંચ્યા. મારા મિત્રને ત્યાં ચાંલ્યો
શો કરવો, મારા મામલતદાર સાહેબે મધ
વખતે મારી સામુ ડેળા કા સારૂ કાઢવા
હતા, હું મામલતદારી કેદલે વર્ષે મેળવાય
એવા અનેક વિચારો કરી, પેઢી સ્ત્રીનું
હસતું, કરેમાનું, મોડું નજર આગળથી
મસેડવાની મહેનત કરી; પણ બધી
બર્ષ ગઈ.

આંધરે મારા મિત્રને ત્યાં અમે પહોંચ્યા
ત્યારે તેણે મને વખતની હીણા. તેના બધા
પરોણાને માથે હું મોર હતો એમ લાગ્યું.
તેણે સત્રનની ધામધુમમાં પણ મારે માટે
મકા પાણી તૈયાર રાખ્યાં હતાં; પણ ચાર
જણો ત્યાં પણ રાતના મકા પાણીને મનમાં
મારે જવાને નિમંત્રણ લઈ રાખ્યાં હતાં,
અને એના ધરની સામેના ધરનો થોડો મારે

મારે ખાસ એમાયદો મુકરર કરી રાખ્યો
હતો. આ બધાં માનથી હું તો ખુશ થઈ
ગયો, ને આ તાબુકામાં મામલતદાર મવાને
લાગ્નચાળી થઈ તો જરૂર મારા મિત્રને
કેક બદલો વાળુ એવો દદ સકાપ ગયો.

દયાળુભાઈ સામેની મેડીએ મારી સાથે
આવ્યા. મેં મારી મેમ ત્યાં મુકી; તેમાંથી
એલપડાનો નવો કેટ, નવું ધોતીડ, નવો
મેસ ને નવો ફોટા-કારણ કે મેં “નવા
જમાનાની રીત પ્રમાણે પાપડી કાઢી ફેટો
લગાવ્યો હતો, કાઢીને હુ લમ સમારંજની
શાખામાં અસિદ્ધિ કરવા તૈયાર થઈ ગયો,
મારા મિત્રે ધીમે રહીને પૂછ્યું. “રાવસાહેબ!
હુકમ મળી ગયો?” “હાને?” મેં આશ્ચર્ય
પાળી પૂછ્યું. “કેમ? તમે તો અમારા
કહેકર સાહેબના ચીટણીસંઘવાના છો ને?”
તેણે આ જવાબમાં સાકર રાખી પૂછ્યું.

ઓતારી! હવે આ બધા અસાધારણ
માન ને પાનનું કારણ સમજાવું. એવી મારી
નીમણુંક થોડાં વખતમાં તો ઘવાનીજ નહોતી;
પણ મારા મિત્રની આજ્ઞાના કારણે તોડી
પાડવા, તે આશા પર રહેલી ધામધુમને ત્રીસકુલ
બીન અવેશ કરી નાખવી, ને ચીટણીસની મદદ
છોડી માત્ર બીજાં જીવવાના અવકાશનું
તરીકેજ મણાવુ એ મને કમ્યુ નહીં. મેં
જરમ ચાલુજ રાખ્યો; “તેથીજ હુ પુને
ગયો હતો. પણ ફોટાને કહેશો નહીં.”

“અરે શું કહો છો સાહેબ?” કહી
દયાળુ અને પોતાના મકાનમાં ચઢાપાણી
વાસ્તે બધ ગયો.

જણુ દેઠાણે ચઢાપાણી, એક દેઠાણે
મીજસસ, મેં જણુને ત્યાં વરપોડા, મારા
મિત્રને ત્યાં નાત—આ બધી ગરબડે પતાવતાં
રાતના અગીયાર વાગ્યા અને છેલ્લી બીજી
મીજસસમાંથી હું ને મકનજી પાંખા આવ્યા

ત્યારે મારા મિત્રના ઘરમાં ઘણાખરા મુઠ ગયા હતા. ને સાથે મારે માટે રાખેલી મેડીમાંજ મારી દીવા બળતો હતો. મકનજી મને ત્યાં લઈ ગયા.

“રાવસાહેબ ! આ નીચે કોઠ છે, તે વખત છેને દુધ દહોવા આવે તેથી આપ ઉપર બમ્બો એટલે આ દાદરબારી હું ખેંચી દઈશ. આપને કોઠ સવારે ઉઠાડે નહીં” મકનજીએ કહ્યું.

“હું !” મારું મોંદું પહેળું રહી ગયું મારો અવાજ સાંભળી પેલી સ્ત્રી અમથા ઉભી થઈ ગઈ “હામ હાય” તમે ક્યાંથી તેણે કહ્યું.

અમે બંને ગલરાટમાં એક બીજા સ જોઈ રહ્યા. એક નાની મેડી, અંધારી રા જાંખો દીવેલનો દીવા, દાદરબારી બંધ વગરસમજતું છોકરું બાદ કરતાં અ બંને એકલાં !

“તમે અહીંયાં, ક્યાંથી ચોડી વારે પુછવા નેટલી ? શુદ્ધિ આવી.”

“કેમ ! અમે અહીંયાં લગ્ન-નમાં આવ્યાં છીએ.”

“તમે પણ આરકુવેજ આવવાનાં હતાં ?” બીલું શું કહેવું તે મં શુદ્ધિમાંથી મેં પુછ્યું.

“ના, ના, આ તો વાવકોડી છે.” બેરાંઓને દરેક બાબતમાં ખાતરી હોય છે તેમ તેને પણ હતી.

“ના આ તો આરકુવાના દુધાળાં બાળકાં ધર છે.”

“હાય હાય ! ત્યારે અહીંયાં કેમ લઈ આવ્યા ?”

“પણ તમારા વર તો આગગાડીમાંજ રહ્યા.” મેં કહ્યું.

“હું !” પેલી સ્ત્રીએ તો ગલરાટ નજી પુછ્યું.

“હા—પેલા તમારા છગનીઆને ધોતીઉં આપવા રહ્યા એટલે ગાડી ઉપડી ગઈ, મેં જતાં જોયા.”

“અરે શું કહો છો ? મને પેલા દેસાઈ કહી ગયા કે ડીકાના બાપા આગલી દમણીમાં

સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે ચોડ પલાણી.....

“વારું” કહી હું દાદર આવ્યો મેડી તેની પાસે બારી હતી ત્યાં યુકવા ગયો. મકનજીએ તરત દાદરબારી ખેંચી દીધી; ને તીવેલ બારણું દઈ તે જતો રહ્યો, ને હું સુવા-ચો—
—ને મારી આંખે અંધારાં આવ્યાં. હું જાગતા હતા કે નહીં તે પણ સમજતું નહીં. મેડીમાં પડેલી એકજ પહેળી તળાંબ પર ચોતલું છોકરું ચાંબડીને ઉપાડતી પેલી જુવાન સ્ત્રી મેડી હતી.

બોલે છે: ને કાલ મકનજીભાઈ પલ્લુ અને
 હમણીમાં બેસાડી મળા." પેલી સ્ત્રીએ તો
 શીડી થઈ જઈ કહ્યું.

અને સમજ પડી. એતારી દેખ છતી! માથે
 હાથ દઈ બેઠી ગયો. મારાથી આ દિલ્લજીભા
 પલ્લુ દસવા વખતે રહેવાયું નહીં. "બાબા
 કમચલાઉ!"

"પલ્લુ આ
 શું? અને તે કે
 સમજ પડે!"

"અરે પેલા
 ડોસાએ ધમસાવ્યું
 ધાણુ! અને
 આવી તો કહી
 ગયો કે બધાને
 બેસાડ્યાં છે. તે
 હવે સમજાયું.
 તે વખત તો
 મારા મનમાં કે
 એ કાલુ જીવે
 શું થતી ગયો."

"એટલે અને
 તમા—"
 કહી જીરમની
 મારી શીડી મોઢે
 પલ્લુ રસીકું દસ-
 વી" તે રીતું
 બોલ રહી. "હાથ
 રાંધો ઘોડાભાઈ"

"હા, એજ ઘોડાભા પેલું પાન અપાવ્યું
 તે નહીં બેસું!"

"હાથ હાથ! પલ્લુ એમનું શું?"

"અરે એ તો બીજી આડીએ પાઠા
 આરો."

"પલ્લુ આપણું શું?"

"ત્યારે આ બધા અને ચંદાપાણી ને
 કુલ ને પાન બધું મળ્યું, તે એ તમારે
 લીધેજ એ ઘોડાભાઈજ કે"

"હા."

અમે ન ને મુગા રજા. સ્ત્રીની સ્વાભાવિક
 અસહિષ્ણુતા તે પ્રસ્તુત વિષય પર આવી
 શકતી નહીં.

દેસાઈએ જીરમની માડી પાન રજા મોઢામાં

"જાણ! કાલને કહેતા—"

કહેવા જતી હતી.

"અથા હવે ગયા છે" એ નિરાશાથી
 પાઠા આડીને કહ્યું

"પલ્લુ અત્યારે કોને કહીશું આખર નહીં
 જાય?" હું પાઠા મુઝવણ બોલ પર
 બેસી ગયો.

શીડી મેં

સ બાણી. "પલ્લુ
 હવે શું?" કહી
 મુગે મોઢે, માત્ર
 નજરથીજ મોઢે
 બતાવી.

પેલી સ્ત્રીના
 મનમાં મારકો
 પડ્યો. "હાથ!
 હાથ! હવે શું!"
 મજરાતો મજ-
 રાતો પલ્લુ તે
 દસવા લાગી:
 મારાથી પલ્લુ ન
 રહેવાયું, એટલે
 હું એકદમ દસવા
 બોલે. પછી આ
 મુશ્કેલીમાંથી કેમ
 રજાનો કાલ તે
 બેસાડુ આડીએ
 મળે.

“ખરી વાત! અત્યારે કાઠને પથ્થ કઢીએ
થું? ને કીકાના બાપ જાણે તો મારો
તો જીવ લે.”

“ને આ બધા લોકો જાણે તો મારો
ફજતો થાય. હું તો રાખસાહેબ છું.” એ
ચિંતાથી મારી મુંઝવણ જણાવી.

“ત્યારે આખી રાત દુઃખે
પાપે કાઠી નાખી એ” પેલી
સ્ત્રીએ કહ્યું.

મેઘમાં પડેલી એક પહોળી તળઈ પર પાવનું ઊંચું ઘાંતડીને ઉપાસતી પેલી જુવાન સ્ત્રી બેઠી હતી—
“છૂટકો નથી” એ ધીમેથી ચારે તરફ,
ને વારાફરતી અમારા તરફ જોતાં કહ્યું.
“હું હેઠળ મુકા જાઉં?” તેણે પુછ્યું.
“હેઠળ તો કેડા છે. ને દાદરખારી
ઉમાડીએ તો આપો મહોલો જાગે.” એ
મુશ્કેલી બતાવી.
“ને પાકું લગનનું ભરેલું ઘર.” તેણે
પુછ્યું આખી.
સામું જોઈ રહી. એ પંથુ તે સમયમાં તેટલું
જુદું ક્યું ને તેની સામું જોયું. મારું મોં
મલક્યું. તે જરા હસી, તેણે જરા નીચું
જોયું, ને એ જરા આડું જોયું; અને અંમે
બન્નેએ એક ન દમાય એવા હાસ્યના વિરાળ
‘ખો-ખો’થી આખી મેડી ગળવી મુકી.
એ જોયું કે અમારો હસવાનો અવાજ
સાંલળી કાઠએ સામા ધરની અંધઉધારી

મારી પોણી ઉઘાડી કરી, અને અમારો
‘દ’પત્રી—નિનોદ જોવા માંડ્યો. •

મેં જીમ કાઢી—કદાચ ગદા. પેલા
બોલી: “મુઆ.”

હું ખીમે રહીને ઉઠ્યો, અને બારી બંધ
કરી આપ્યો. અમારે જ્યાં ને કેમ સુતુ તે
પ્રથમ તો નિર્લુપ વગરનોજ રહી ગયો.

ફરી હું આરાને ખેંચા. પાછી અમારી
બહેની નજર આખા ઓરડા તરફ ફરી.
દીવાને તીરખી આવી, અને આ વખત તો
એકી વખતે, એકી સામગ્રી સુરાની તળાઇ
પર પડી.

પરોણાની ભરતીને દીવે દયાળજી અમને
માત્ર એકજ લાંબી પહેણી તળાઇ આપી
ચક્રો દતો. આખા ખડખડ નહેતુ એકે
ઝોટીકું કે નજમ.

અમારા બંનેના મગજમાં, એકી વખતે
કેમ સુતુ તે પ્રથમ ઉદ્ભવ્યો. એ પ્રથમ સામના
મગજમાં પેદા થયો છે તે બંનેને એકીજ
વખતે સમજાયું. અને અમે બંને નીચું
પાંચી હંસવા લાગ્યાં.

“મકનજીને ઉઘાડી બીજું નોટકું
માથું તો ?”

“હા” પણ મોક પણા નામશે”
પેલીએ મુરકેલી જણાવી.

“જે બીજું વધારાનું ન હોય તો ?”
મેં કહ્યું.

“હા હા” ફરી ધણીજ એટલક રીતે
પેલીએ મુ’અવગામાં પોતાના દાંધેદાંથ મેળવ્યા.

હસ્યા વિના બીજે ઉપાય નહોતો, એટલે
હસ્યા વિના અમને ચાલ્યું નહીં.

“જાઉ નલશો તો ?” પેલી ઓઝે પાછો
જવાબ ક્યો,

“પણ તેજ હું વિચાર કર છું.” મેં
કહ્યું. ને પાછાં અમે હસ્યા.

મને ઘોડિવારે એક નિરાકરણ સુઝ્યું.

“એક કામ કરીએ તો !”

“હુ ?” પેલીએ પુછ્યું.

“આ તળાઇની એક ચમ નમે માથું
કુદો, ને બીજી ચમ હું” હક મથા નીચે
કે મુકતાવુ મળશે એટલે મને તો ઉંચ આપશે.”

“હા

મને પણ
એમ આવ
શે” તેણે
કહ્યું.

“આ
કાઠો છે.

વચેમા સુ
તો” જાહે

કેમ આડી
વચે ભીત

હોય તેમ
મેં કહ્યું.

ને કપડા—
કાદ, જેકાર

ને પાપડી—
ઉતારો.

“હું
તો આ ચકા

પાણીથી થા — ને હું મુઠા કપો—ને મરી આંબે
કી મરો છું” અધાર્વા આચા.

મેં કહ્યું.

“અરે ! ના બા સો, ના બા સો ફરી મને
પણ ચકા પીવાની જીવ લીધી.” પેલીએ કહ્યું.

અમે તળાઇને આધે આધે છેડે મથા
મુખી સુતા, ને ઉંચવાનું પ્રયત્ન કરવા
મડ્યા.

પણ એ પ્રવલ સફલ થાય તે પહેલાં પેલા છોકરા “એ—” કરતો, બેઠો થઇ ગયો એટલે “ઓ મા” કરતી તેની મા બેઠી થઇ; અને ઉંઘવાનો પ્રવલ છોડી “શું છે?” કરતો હું બેઠો થઇ ગયો.

પેલી સ્ત્રીએ તો બહુ બહુ ફાસલાવાને મહેનત કરી, પણ પેલું પોરીઈ તો એકનું બે થયું નહીં.

આખરે મારાથી ન રહેવાયું ‘પણ એને નેહએ છે શું?’ જવાબમાં પેલીનું ઠસ્સાદાર મોઢું શરમાઇ ગયું, ને હસવા લાગ્યું. “પણ છે શું?” મેં આમાં કે એક હતો ધારીને પુછ્યું.

“એને તો એના બાપા રોજ પંપાળીને મુવાડે છે. તે ૧૧ એ તો રહે છે.” પેલીએ ધીમેથી, નીચું નેહ કહ્યું. અરે તારી ફજેતીની. “અહો! લાવો હું પંપાળું. નેહએ ઉઘે છે.” કરી મેં છોકરા મારી તરફ બેઠ્યો ને વગર દીકરાનો દીકરો પંપાળવા બેઠો.

છોકરું પણ જબરું. જ્યાં મારો હાથ ફર્યો કે ટપ દબને ઉઘી ગયું. મેં પેલીના સામું નેયું—ને શું અમને હસવું આવ્યું છે? નાણે આખા ભવનાં બેળાં નહીં બાંધ્યાં હોય !

પાછાં અમે એક તળાઇએ માથું મુકી, સામસામી દિશા તરફ લંબાવ્યું, ને ઉંઘ આવવાની મહેનત કરવા માંડી. સાધારણ રીતે હું ઉંઘણીમાં એકઠો છું. અને આજના જેવો અથડામણ ને પરાણાચારીનો લામ ખીજે કાઢ દિવસે મળ્યો. હોત તો જરૂર આંખ મીંચતાં ઉંઘી જત, પણ ક્યાં તો જુઓ અમણી, કે ક્યાં તો ચહા પીવાઇ મજા ગળ ઉપરાંત, કે ક્યાં તો સંધ્યાની લાગી-

એણે અપરિચિત—અમે તે હો, પણ માથું દુખ્યું, વાંસો તપ્યો, પાંસળાં ચમચમ્યાં, પગે ગોટલા ચટ્યા. અને હું એકેએક બોલ્યો, રામનામ જમ્યાં, પીનલોકાડની કલમે વારાફરતી સંભારી—પણ આંખો તો તેવીજ કાઝા જેવી રહી. અને પેલી સ્ત્રીએ પણ ઉંઘવાનો આરંભ કર્યો હોય એમ દેખાયું નહીં.

ન્યારે પાછાને પડવા જેવો થયો ત્યારે એક ધડ થઇને ગોંધડીઉં ખાધું; પણ એટલામાં પેલું છોકરું સળવળ્યું. એટલે એક હાથ તેના પર પંપાળવા નાખ્યો—

પેલી સ્ત્રીએ પણ યાજીને એક પાણું બદલ્યું; ને છોકરું સળવળતું સાંભળી સ્વાભાવિક રીતે હાથ લંબાવ્યો—ને છોકરાના વાંસા પર મારો હાથ હતો. તેના પર પોતાનો હાથ મુક્યો—

હું બેઠો થઇ ગયો “ઓ ભગવાન !” મેં છુમ પાડી—

પેલી સ્ત્રી પણ બેઠી થઇ ગઇ. “ઓ મારી મા” તેણે કહ્યું.—

અમે બેએ એક ખીજની સામું નેયું— ને ઉભરાતાં, થાકે, જતાં હસ્યાં.

“મોઇ સંવાર ક્યારે પડશે?” પેલીએ પુછ્યું. “હું પણ તેજ વિચાર કરું છું.”

નાણે અમારા સવારને જવાબ દેતો. હોય તેમ દીવો જરા મોટો થયો; અમે ધાસ્તીથી એક ખીજ સામું ને પેલા દીવ સામું નેયું; અને તે ખીજારો પણ હોલવાઈ ગયો.

x x x

સવારના પાંચ વાગે મેં દાદરવારી ઉઘાડવાની હાંમત કરી—હું દયાળજીને બોળા નીકળ્યો.

આજુ; એટલે દમણીવાળાને પણ રાખવા કામનો નહીં, એમ ધારી રૂપીઆ બક્ષીસ આપી તેને વિદાય કર્યો. હવે અમે લગભગ નિશ્ચિત થઇ ગયાં; કેમકે એક વખત આગ-ગાડીમાં બેઠાં એટલે કાણુ પુછનાર છે ?

અમે તો પોર્ટરની કાટડી તરફ જઈને ઉભાં, ને પોર્ટરને કહ્યું કે ગાડી ઉભી રખાવે.

ગાડી દેખાઈ પણ ન્યાં તે રેશનની લગભગ આવી કે પોર્ટરની કાટડીનાં આરણ્ય ઉઘડ્યાં, ને અંદરથી કાંઈએ શબ્દ અવાજે પોકાર કર્યો.

“અરે હું ક્યાં મરી ગઈ હતી?”

મારા હૈયામાં તેજની કઠી રેડાઈ. હું ક્યો ને કાળી નાગ જેવા પેલો લંબુસ દૂં કરતો ઉમેલો જોયો.

મેકાણુ થઈ. આપણે પણ વિચાર કર્યો કે અત્યાદે રાવસાહેબીઆ રોડ વગર માર્યા જઈશું; એટલે પટાવાળા ને વરતણીઆ વગેરેને માટે રાખેલો સીનો ને દમામ દેખાડી, ઉંચી ડોક કરી, કેડે હાથ રાખી મેં કહ્યું:—

“અરે મીસ્તર ! કાલે તો તમે ગાડીમાં જ રહી ગયા ? આ તમારી બૈરી બીચારી”—

“અરે મીસ્તરની મા !” પેલા લાંબાએ મારા રોડનો હીસાબ ગણ્યા વગર કહ્યું. “હું તો તરત આગગાડી થોભાવી ઉતરી આવ્યો, પણ હું ક્યાં લઈ ગયો હતો મારી બૈરીને ? કાલે આખી રાત શોધી-શોધીને ચાક્યો. ક્યાં લઈ ગયો હતો, બોલ ?”

મારા રોડની તો, કેં અંસરને નહોતી; સારે કાંઈ પટાવાળો પણ નહોતો કે મારી પોલીશનની પેલાને સમજ પાડે. એટલે શુંચવાડામાં હું કહેવા જતો હતો કે હું તાલુકાનો મામલતદાર હતો.

પણ મોઢામાંથી તો હું શબ્દ ઉચારું છું એટલે તો પેલો લંબુસ, ઉરાંગઉરાંગની આવે, મુઠીવાળી મારી પાસે આવ્યો. અને તેની પાછળ નીકળ્યો તેનો એક મિત્ર—ખાદીની ટાપીવાળો ! મુઆ ! હવે મામલતદાર તો શું પણ કલેક્ટર કહીશું તોપણ નહીં માને.

પેલા મીસ્તરના ડોળા બૈરીથી મારા તરફ ફરે તે પહેલાં મેં જોયું કે આગગાડી ઉમેલી છે, ને મારી પાસેના ડમ્પાણું ખારણું પોર્ટરે ઉઘાડીને રાખ્યું હતું. વધારે વખત મોજો ને જન જોખમમાં નહીં રાખતાં, હું કુદીને ગાડીમાં બેસી ગયો, ને ખારણું બંધ કર્યું. અને કલેક્ટર સાહેબ સાથે જે ગરીબો સીનો રાખીએ છીએ તે રાખી મેં અદબ દેવતાઓને સંબોધ્યા.

“જુઓ તો ખરા ! ઉપકારનો બદલો અપકાર ! બીચારી જુલો પૂડી હતી તેને મેળવી આપી, એ તો કહેતો નથી,” મેં ગાડી ચાલી એટલે કહ્યું. “હતારી” જતાં જતાં પણ મેં પાછળ જોયું ને અમારી “મળી દ્રષ્ટાદ્રષ્ટ”

ને મારી પંદર કલાકની પત્ની ગઈ તે ગઈ.

લેખક
રા. કુમરેનુ
ચિત્રકાર
રા. સુશીલ

કુર્કાકી સ્ત્રીઓના સદગ સંગીતરિય
સ્વરનાવને આ વાત ખતિ પ્રિય
ખની. આજે રત્નગિરિના લોક ઘેલા ખન્યા
હતા. દીકરી અને આગાના સંગીતમય
ઘાતાવરણમાંથી આજે મીઠી ઉર્ફુ જગાનમાં
આત્માના અનેક સરકારેને જગાડે એવો
આત્મા સારંગી વગાડનારો ઇન્દ્રભણિ આવનાર
હતો. ઇન્દ્રભણિ દીકરીનો મશહુર ગવૈયો હતો.
અને તેના સ્વરમાં પીછીના નેવા અનેક રમ
ખાડા થતા. એ સ્વરનોજ ખન્યો હતો. અહાર
વર્ષના સતત અભ્યાસ પછી ત્યારે એણે
પોતાના કંઠને પ્રથમ જાહેરમાં મુક્યો ત્યારે
ધીજર-આકું દીકરી બધાદારનાં ચિરધેનમાંથી
મુકેન ખન્યું. ઇન્દ્રભણિનો આલ્પ એટલે
સતેલા આત્માને કોઈ કરુણવરથી બોલાવતું
હોય એવો તફા નજરે લાગતો દેખાતો.
ઇન્દ્રભણિ રત્નગિરિ આવ્યો. રત્નગિરિનું
જાહેર મેદાન ધીજર સ્વરની ડાવામાં ચિત્રમય
ખની રજુ! હજુ એણે પોતાની અધી કરા
પ્રદર્શિત કરી નહીં હતી. સંગીતના આત્મામાં
સલામવા કુપા કરુણ સ્વર ખાડી હતા. ને

મશહુર ગવૈયો રત્નગિરિ પર છેલ્લી ડાવ
ખાડવા આ આત્માની સમૃદ્ધિ સાચવી
રજો હતો.

રાત્રે ત્યારે જાગ્યો થયો, ત્યારે એક
પછી એક યોગ નીકળવા લાગી. સોડાની
તાળીઓના મગગાટ વચ્ચે સારંગીના છેલ્લા
સુર વિલય થતા હતા ને હલ્તેરા પુરુષો
તથા સ્ત્રીઓના પરાધીન હૃદય આ માણસ
પોતાની કપાથી આગળીના દેવતા પર નયની
રજો હતો. એની આગળી ફરતી ત્યાં
માણસના હૃદય અને નયન ફરતા હતાં. અત્યારે
લોકોને સંગીતની ખુબારી ચલી હતી.
ઇન્દ્રભણિએ રત્નગિરિને છેક પરવશ
બનાવી દીધું.

પરંતુ આ તાળીઓના મગગાટ ને સ્વરની
મધુતા એ ખનેનું આકર મણિત કરતી
હોય તેવી બેઠી હતી, ને કથોટકી સ્ત્રી
અખ્યાત જમીનદાર નીલમણિ રત્નની દીકરી
તારા તારાનો મહેરો પ્રધાન હતો, અને
ઇન્દ્રભણિની સમસ્ત કમાની એ મખીર મહેરો
પર એકાદ કરડાઈની કસ્યલી વધી હતી.

તત્ત્વજ્ઞાની જ્ઞાનના છેલ્લા-શિખર. પરથી જરાક અભિમાન લઈ હસે તેમ એ શાંત હસતી હતી! અજ્ઞાનને હંમેશાં એ આવે મધુર કપકા આપતી! આજે તારા શીવાય બધાં ક્ષયીં હતાં; સૌ સંગીતની છાયામાં હતાં; સૌ અનુકરણ કરતાં હતાં. ઇન્દ્રમણિના ગ્વર રત્નગિરિની શરીમાં પાછા એવી જ દમથી ગવાતા હતા! ને બહુરમીકત હોય તેમ ઇન્દ્રમણિના શબ્દો સૌ વહેંચતા હતા ને સૌને તેથી આનંદ થતો હતો!

પરંતુ ગવૈયો બ્યારે રાત્રે ઘેર આવ્યો ત્યારે એનું મોં ઢીધું હતું. એણે પોતાના યજમાન સાથે વાત કરી.

રાજગોપાલ ! રત્નગિરિને સંગીત વહાણું છે !

રાજગોપાલે કહ્યું, રત્નગિરિએ આવા સુર તો પ્રથમ જ સાંભળ્યા.

ગવૈયો જરાક સંતોષ પામ્યો; પણ હજી તારાની અગ્ર મૂર્તિ જાનું હસતી ઉભી હતી; એ જ હાસ્ય ધાની અજ્ઞાન સામે કરે છે તેવું; શાંત અને મધુર; છતાં તીવ્ર અને કચ્છુ !

તારા રાજગોપાલ પાસે જ-સામે જ બેસી હતી; ગવૈયો શંકામાં ભયમાં પ્રવેશ કર્યો.

“રાજગોપાલ ! તમારી જ સામે કોણ બેઠું હતું? રાજગોપાલ વિચારમાં પડ્યો; જવાબ આપ્યો

હા, એ તો નીલમણિની તારા !

એ કોણ છે?

નીલમણિ અહીંના જાનનાદાર છે.

મોલોનો માલેક છે. તારા એની દીકરી.

કણ્ઠાટકની એ મૂર્તિમાન સરસ્વતી છે!

ગવૈયાના પેટમાં ક્રારકો પડેલાં એનું તુર ઉડી ગયું; એના વિનયનો આનંદ આલ્યો ગયો; એણે કણ્ઠાટકને પ્રસન્ન કર્યું.

હવું: કણ્ઠાટકની સરસ્વતી હજી અગાં હતી; તે ધીમેથી બોલ્યો.

‘એને સંગીતનો શોખ છે ખરો ?’

હા: રાજગોપાલે કુંકોળ જવાબ આપ્યો.

બીજે દિવસે ગવૈયાએ ગામના પ્રખ્યાત માણસોને ત્યાં જવાનું રાખ્યું હતું. એમાં નીલમણિ પણ હતો. નીલમણિ વ્યવહારની ધડમધલમાં પડેલો અસહ્ય-વેપારી હતો. એને સંગીતનો સાદો શોખ હતો; પરંતુ લાગણી વિના મનુષ્ય કે કામ ન હોય ત્યારે જરા ન ન ના કરી લે તેવો. નીલમણિ તો એને સાધારણ રીતે જ મળ્યો. મોટા માણસ બહાર જતાં રસ્તામાં કે.છ જુની પીછાનવાળા ગરીબ મિત્રને મળે તેમ! જરાક હાથ હાલે; જરાક મોં હસે; ને તરત પગ ઉંખર બહાર પડે તેમ:

ગવૈયાને આ વેપારીનું કામ પણ હતું નહીં: દરકાર પણ હતી નહીં. એને કણ્ઠાટકની સરસ્વતી જોઈ હતી. તારાએ પિતાના દીવાનખંડમાં એને સત્કાર આપ્યો. ગવૈયો શાંત હતો; બધાની શંકા હતી ને શંકાનો ભય હતો; તારા થું જવાબ આપશે? એણે ધીમેથી વાત ઉપાડી:

તમારી વિદ્વતા વિષે ધણું સાંભળ્યું છે; આજે એ નેયું ને. તેથી આનંદ થયો!

ગવૈયો-લોકાચારના જ શબ્દો બોલી શક્યો. તારા જરાક હસી; ગવૈયો મુલ્યો: એજ હાસ્ય! તદ્દન શાંત-મૂર્તિ: બહુ પોતે બધી અસરથી દૂર છે. બધી અસર પોતાનામાંથી, જન્મે છે: પોતે એમાંથી નહીં. એણે ડોક જરાક ઉંચે લઈ જવાબ આપ્યો.

તમારું સંગીત લોકોને અજળ અસર કરે છે !

‘ મૈત્રેયાનું’ નુર ઉડવા લાગ્યું: એ અરધું
કરડાઈમાં, અરધું ભવમાં બેઠેલો: લોકોને ?

હા: તારાએ સાંભળી જવાળ આપ્યો.
એની આંખ બાધી રહેવો જવાળ આપી
રહી હતી

‘ તમને એ કેમ લાગ્યું ?

મૈત્રેયો આઠાઈ આનુરતાથી જોઈ રહ્યો.
તારા વધારે કંઈ બની: એનું કાવળ
મધુરતાના પ્રવાહ જેવું હતું. કાવળ પર
આંખની આંખ છાપ એને મુંઝવે મધુર
મનિ બદલે બધા બાળા બનાવતી હતી. એણે
જરાક હોડ કરીને જવાળ આપ્યો:

‘ સાધારણ. એમાં હૃદયરસથી ભાવ છે:
આત્મને જમાવવાની તાકાત નથી !

મૈત્રેયો શ્રાંખો પડી મર્યો. અને આત્મા...
તારાએ અધુર વાક્ય ઉપાડ્યું: જરાક
તો ? તો મેં કહ્યું ક્યું હતું !

તમે સાંત રહીને જ સાંભળ્યું છે. મેં એ
જેવું છે.

કારણ કે-તારાએ હા જવાળ આપ્યો,
એણે એક જાણે ઉત્તી લટ સમાવી. એ
સાંભળીને ‘ સાંભળવાનું’ હતું ! આત્મા
સંભારે એવો જાણે જવાળ એમાં
નહી હતો.

મૈત્રેયો પેલાની કળાના જોમમાં આપ્યો:
એ પુરુષ હતો. અને એ સ્વર આવે તો ?

‘ એને હું—તારાએ સાધારણ જવાળ
આપતી હોય તેમ જવાળ આપો-છવનને
સેથી માનું છું’.

છન્દમણિ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. કમ્પોઝિટ
કરકરતી સંગીતને નાપસંદ કરતી
હતી. એને પેલાની કળાનો દોષ ઉભો:
અપૂર્ણતા પર એ તપ કરવાનો હતો. તે
સંવિતો જલસો બંધ રહ્યો. લોકો આપ્યા
ને નિરાશ બની ચલ્યા ગયા. પેલાની છન્દોનો

પગભવ થતાં યુક્તો આપ્યો હતો. તે જ
રાત્રે છન્દમણિ યુગ થયો ને રત્નગિરિએ
છન્દમણિના સ્વર ફરી ફરી સંભાર્યો: તથા
આ અકસ્માતથી એ સંગીતને જલમો
દનિદાસ બન્યો અને પેલા નવરાસના
સમયની કથા એમાંથી જન્મી !

છન્દમણિ હવે સંગીતની ધુનમાં જ
ચોટ્યો એનામાંથી વિજયનું અભિમાન
ચાલ્યું ગયું. એણે નિરાશા અનુભવી:
આમિન બનતાં શીખ્યો. જેને જોતાં
આગળ. આમયની ન્દાનમને કુંદ માની.
એની ગમગાની ઝુપડીમાં સંગીતના સાચા
મુર છુટવા લગ્યા એ દીલીના લોકના મેં
સાચું જોઈ શક્યને આવાપ દેવો બંધ થયો.
હવે એની દ્રષ્ટિ જલતરંગ પર રિધર હતી
સાંભળનાર માત્ર હોવા દતા. એવો આત્મા
બોડતો હોય તેવો જબીર અને પ્રચાલ સ્વર
હવે આપ્યો.

છન્દમણિ પેલાના પ્રિય મિત્ર સાથે રાત્રિ
દિવસ બોધ્યા કર્યો હતો: સારંગીનો તાર
એને જવાળ આપ્યો હતો. એ જડ અને
ચેતન્ય વચ્ચે ફરજ દનિદાસ વચાને હતો.
હવે છન્દમણિની કળા આત્મના આરિમાં
જેવા હતી એનામાં તારાની એક જ મમતી
હતી. એથી એની કળામાં દિલ્લત્ત છતાં,
જાળના છતાં, માનુરી ભાવ આપ્યા. એ
રડ્યો ને માનો. એની સારંગી એના હરેક
આંસુની સાક્ષી હતી: એ સાચું એવું જ
રડી દેતી: એ જડ તાર ! દેવી કાન્દા !
અને કાલ્ય મનુષ્ય !

છન્દમણિ પેલાના એકાંતવાસથી છએક
મઢીને પાછો ફર્યો. એનામાં હવે સુરવાની
કળા આવી હતી. એ સ્નેહના જુલમથી
ફર્યો હતો અને તેથી અભિમાની મૈત્રેયાને
પદ્ધતિ નજ સંગીતવર્તિ બન્યો હતો. એનું
સંગીત, સ્નેહ અને આત્મા બધામાં એક જ

કળા પ્રવર્તી રહી હતી. સંગીત હવે પારકાના
ચહેરા પરથી જન્મવાને બદલે અંદરથી પ્રસૂતિ
જેટલી વેદના પામી જન્મતું હતું ! ઇન્દ્રમણિ
હવે પાછો ક્યો.

રત્નગિરિએ આગે જે જલસો જોયો તેથી
આણુ મંડળ મુંઝ બન્યું. તે દિવસે ગૌરવએ
સોને રનેદમાં નવરાવ્યા : વિરહમાં શવરાવ્યા :
શૃંગારમાં નયા-
વ્યા. આજ
તારાનો આત્મ-
સ્વર જાગ્યો.
એ હાથમાં
ગોંઠાં ખુબ
પડી રહી. દરેકે
દરેક શબ્દ
એના આત્માને
આમંત્રણ કર-
તો હતો.

ત્યારે ઇન્દ્ર-
મણિ આજે
ક્યો. ત્યારે
તારાનું મંદ-
સ્મિત કરતું મોં
આંખની શર-
મથી જ્વાલ ગયું
હતું. ઇન્દ્રમણિ બીજે
દિવસે એને મળ્યો ત્યારે દર
અને આત્મી તારાને બદલે શર-
મની મુંઝમાં છુપાયેલું મુંઝાનું વદન
જેયું ! રનેદથી બીજાવતું સ્ત્રીહૃદય જેયું ! અને
લાવોમાં દંત્રાયેલું મર્તિમાન કાવ્ય જેયું !
તારા ! દરથી પડી : ઇન્દ્રમણિ ! આત્મલો
કાણું ?

ગૌરવો આનંદથી યોગ્ય : ત્યારે અને
સોર થઈ ?

તારાનો રનેદ આંખમાંથી શબ્દમાં
આવ્યો હતો. ત્યાર પછી તારાને સંગીતનો
શોખ થયો. નીલમણિની એકની એક પુત્રી
હોવાથી તેનું વ્યવહાર મગજ પણ આડે ન
આવ્યું. જદ મુનીમ નંદલાલ પાસે એણે
બળાયો ક્યો કે ચાર પૈસાના તાર પાછળ
સો રૂપીઆ ખર્ચવા એ પ્રેરકુદાઈ હતી !

એની પ્રિય શિષ્યા અને રનેદરાણી હવે
દુર્ભેદમાં એની પાસે એસતી. તારા ધીમે ધીમે
સંગીતમય બની ગઈ હતી. એ
ગવવાના સ્વર સાંભળતી એમાં
તક્તીન, જાનતી ને નીલ-
મણિને આવા એક
અજાણ્યા માણસ
પાસે પોતાની
ધુવાન

તમારું સંગીત લોકોને
અજાણ અસર કરે છે.

પુત્રીને એસવા જેટલી
એ ખુશતું હતું. તેણે
પોતાના જદ મુનીમને

પુણ્ય નંદલાલ ત્યારે શેલું મગજ
મુંઝવાય ત્યારે પણ હીમતથી જવાબ
આપતો ને કામ ચાલ ન ચાલ જતાં
એના અજાણમાં દરતા ગાજ રહેતી.
એ સમજસૂચક હતો. એ જોને પણ
ચલાવી હતી તો પોતે અંદરથી પાછાની નકા

ખતાવતો! એના નાના કપાળમાં ચૈશ્વલનું
જાગર નેવડું દીવું મોઝાતું તે દીવા
ખાટે એ લક્ષ્મી છે કે તે લક્ષ્મી ખાટે એ
દીવું છે એ કોયડા આખી રત્નગિરિમાં
કોણથી ઉઠશે? ન હતો. એજો મેઢને હીમત
આપી, મરેયાને રત્નગિરિથી રવાના કરવાનું
કામ આપે લીધું.

એક દિવસ મરેયાને માનો
માઝલ્યો. નંદવાણ પછુ આજે
કાલ્યો. નંદવાણને કોણનો જોઈ
તારાને અનહદ આનંદ પ્રગટવા
કેવામાં સંભીતનું સામર્થ્ય
જો, તારાનું અત કરણ
કેવાના અરણ્યમાં ભેટી પડ્યું
દિવસે જરા કંઠી હતી. તે

—એવાઈં વડુ કાલ્ય એ યે એવાઈં લોકોને!

રોડેથી મરેયો થેર જતા ઉઠ્યો. નંદવાણ
માથેજ હતો. એજો સારંગી ઉપાડવાનું કાનું
માથે હું લઉં!

‘મરેયાએ ના પાડી!’

અને જોના ભાવે કાનું માર કર્યો!
પણ આ સારંગીથી હું જીવું છું પાક
જીવું એના જ કાળમાં છે!

‘નંદવાણ વાળીઆલાહી હાથ દરેકે એમ
જે પાક! એટલો બધો ખાર!’

મરેયો તે નંદવાણ બહાર નીકળ્યા મેઢથી
નાત્રિ બંધી હતો, વીંઝળી ચમકારા લઈ રહી
હતી નંદવાણ પામેથી ચાલ કરતા હતા
જાણી તમને આ સાંગી પર આવે! પાગ
મરેયાએ જરાય દોરા અને માંદો હાથ
તો એ સાંગી નોડા નાખો! આ સાંગી
પર વેળા વેળો કાલ્યા છે!

નંદવાણને લાગ્યું કે મરેયો મરેયો છે,
પણ વાળીઆ જીવન જ વિચારમાં હતો.
સારંગી અને આ ગામ નાનું કે કે
કા પીત છે

નંદવાણનું નવ આવતું
હતું મરેયા ત્યાંથી જુગે
પડ્યો નંદવાણે મિત્રતા
લયો અન્યાય મ્યુ

હવે તમારી
કાનું નંદવાણે
છે ન આવે!

આજે એ
દીવું મુઠ
કેળે

પરસાદ
સર થયો
દતો ને
તેથી મરેયા

એ એ વાત કાનું કરી લીધી. બન્ને
જગ્યા બહાર ગયા. એક આગમ મુઠથી ઉપર
નંદવાણ પોતાનું રમૂદ સરિર નાખી પડ્યો.
સામે મરેયો બેઠો.

હા ત્યારે જનાક સમગ્રી કર્યું!
નંદવાણે કાનું ઇન્દ્રનિયમે ના પાડી.
નંદવાણ પણ એકલો જ હતો, નેવી અત્યાદે
રોહાઈ તરખા કરવી દીક ન ચાગી જતા
સમગ્રી કરી બને ચાપના મેઢ!

‘બોલો, શેઠનો સ્વભાવ કેવો લાગ્યો ?
નંદલાલે પુછ્યું.

જહુ સારો !

જહુ સારો છે. થણા માયાજી છે. નંદ-
લાલે શરૂઆત કરી: માત્ર તારા જાહેન
બરાક અદેખા છે !

અદેખાં ? ગવૈયાએ પુછ્યું.

હા. જરાક. સ્ત્રીને સહજ.

‘ગવૈયાને વાત સાંચી લાગી: એક વખત
ગવૈયાને તારાએ પ્રશ્ન કર્યો: હવે તમારા
સુરમાં કાણુ કાણુ મેળુ છે ? અને સારે
એ પોતાની આગલી વિદ્યા બુદ્ધી સ્ત્રીને સહજ
સ્નેહની શકામાં પડી હતી. આ પ્રશ્નનું મુજબ
જે કે નંદલાલે પોતાનાં તમાં કરેલી શકાથી
જે જન્મ્યું હતું.

‘ગવૈયાએ આજે કહ્યું: તારામાં એ
હોય છે !

અને મને તો પિતાની જેમ માને
છે એટલે મારી પાસે હદય જોતો ! નંદલાલે
કહ્યું ને તેની શું અસર થાય છે એ જોવા
લાગ્યો.

‘ગવૈયા બોલો હવે હાસ્તો તમને
કે વાત કરેલી ?

હા. એક તમારા વાશે, તમે પરણેલ
છા. કે નહીં ?

પછી ?

‘પછી મેં તો કહ્યું. એ પરણેલ ક્યાંથી
હોય ? પણ સાચું કહું છું. નીલમણિયા
છાની રીતે એને તમારા પર પ્યાર છે !

‘ગવૈયા બડક્યો.

બડકતા નહીં. મારી તો દીકરી જેવી.
સુખદુઃખની વાત મારી પાસે જ કરે !

સાચી વાત છે. પણ તારાનો સ્વભાવ
સ્નેહાળ છે !

ધણેજ. તમારી સારંગી પાછળ
મરી પડે છે !

ગવૈયા ને નંદલાલ સુવા ગયા ત્યારે
નંદલાલે અરધો ઇતિહાસ મેળવી લીધો
હતો. નંદલાલે ત્યાર પછી પોતાની જાળ
તો પ્રાયરી: એણે તારાને કહ્યું: ગવૈયા જાહેર
માણસ છે. એના પર હામરા સ્ત્રીઓને
એક અથવા બીજા પ્રકારે મોહ છે !

પરંતુ તારાના નિશ્ચિત સ્વભાવ પાસે
નીલમણિયું કે ન ચાલ્યું. એણે ગવૈયા
વિના જીવનનો અંત છે એમ ચોખ્ખો
જવાબ વાળ્યો. ને મુનીમ તથા જમીનદાર
બંનેનાં જાળ છતાં તારા તો ઇન્દ્રમણિ
સાથે જોડાણી.

નંદલાલે જે વાક્ય મુક્યાં તેની અસર
હવે ત્યારે લાગી: નંદલાલે કહ્યું હતું:

‘ગવૈયા પર કહ્યોટકાં સ્ત્રીઓ મોહ પામી
છે ! ગવૈયાને પૈસાં સાથે શામે છે ને એ
પરણેલ છે.

તારાનો ગવૈયા સાથેનો સ્નેહ શરૂ થયો.
ને આ પરિણામ આપ્યું. નીલમણિયું માફ
લાગ્યું. પણ પોતાની એકની એક પુત્રી મારે
જધું સહ્યું.

પણ હવે ગવૈયાને તારા કરતાં કલા
વધારે પ્યારી હતી. એ કલાનો સ્વામી હતો.
એ તારાને ચાહતો પણ કલા પાછળ યેતો
હતો. મધ્યરાત્રે એ પોતાની સારંગી પર
બેસતો ને આખી રાત્રિ એમ જ વદી જતો !
તારા એને વારંવાર ફેસલાવતી: ધમકાવતી:
પણ હવે એ તારા કરતાં કલાનો વધારે
પુગરી હતો. નંદલાલ આ તાલબેદ દગવેદ

રહીને કહેલો: હજી સભારતો ! એને યાદનાર
પણ મળવો રહેશે !

‘ ગરેબાનું’ ખાન તારામાંથી મગીનમાં
પરિવર્તન પામતું હતું.
નંદલાલ દમીને કહેલો
એને તારા કરતાં
લાકડાનો કહેલો વધારે
વધારો છે !

તે ગરેબો તરત સાર-
ગી લેતો !

નંદલાલ સાથેનું દલે એને સારંગી વપાડવાનું કહ્યું: જાનો કુ કલે ?
ગરેબાએ ના પાડી

દિવસો પસાર થતા ગયા તેમ તારાનો
ઓરંગઝાવ મુંઝાવો. એણે એક દિવસ કહ્યું
‘ તમને જાના પર વધારે ખાતર છે !

તારા પર ! પણ એની આજુર આંખ
છાની વાત કરતી હતી. મખરાત્રે હાન્દમણિ
પાસે તારા એની તે સ્નેહથી કહેતી: દરે

સુતું છે ?
ગરેબો કુનમાં
ડોકડવાતો.
તારા પાસેથી
એ વધારે ને

વધારે દૂર
થવા લાગ્યો.
નંદલાલ હજી
તે શોધતો
હતો. આ
વાત એની
કાઠી તેણે
તારાને કહ્યું.
એક છે.

પાપ છે ! સા-
રંગી સતાડી
દે ! તોડી
નંખાં !

તારાનું
મન કમ્યું.
તેને પોતાનો
પતિ હાથ
કરવો હતો.
સારંગી એની

ગ્રામ્ય હતી. એણે ગરેબાને
નિદ્રામાં લોધ સારંગી સંતાડી.
ગરેબો કુનમાં જ ઉઠ્યો. એણે
રહત કહ્યું: મારી સારંગી ?
તારાએ ગરુજ માયાજવા
શબ્દે કહ્યું આજે કંડી છે.

સુધી જાઓ,
ગરેબો થરના ખુશા બોળવા લાગ્યો.
સારંગી હતી નહીં તારા તેની પાસે આવી.

એક જાત કહું ?

શું ?

બુઝો હું જીવતો સુર છું ! મારા પર રહેતો દષ્ટિ કરો !

ગવૈયાએ ડાહી પુણ્યાની : સારંગી : મારો આત્મા છે !

ત્યારે એક વાત કહીશ કરો !

શું ?

આજ ઉશ્વેલી વખત સારંગી વગાડી.

પછી ?

પછી ? એ પ્રિયતમ ! પછી કોઈ દિવસ નહીં હું મારી પાછળ છું : જરા વિચાર : જીવતા મનુષ્યના અવાજ કરતાં તારના અવાજમાં શું : વધારે મળે છે ?

ગવૈયો ઉંડા ગમગીન વિચારમાં હતો :

જ્ઞાતારાં તું અદેખી છે !

મારું જ્ઞાન લાઘાના કટકે કુંટાવ્યું છે !

હવે ? ગવૈયો નિરાશ થઈ બોલ્યો :

એ કહ્યું તેમ : તારાએ આનંદમાં કહ્યું. આજ ઉશ્વેલી, બળતી લો. પછી જળવડું બંધ. મારા મટે આટલું કરો.

ગવૈયાની આંખમાં જોસ આવ્યું : તારે આટે ?

હા હું તમારી છું : એટલું કરો !

તારાની આંખમાંથી આંસુનો પ્રવાહ આત્મો.

ગવૈયાએ હા પાડી. તારાએ એને સારંગી આપી.

એ ઘેલા પેઠે એને બેટી. પડ્યો : રોષ પડ્યો : સારંગીના તાર બોલવા લાગ્યા.

અને એ આજ ઉશ્વેલી વગાડી લઈ ! ગવૈયાએ જોસમાં ઘેનમાં પ્રશ્ન કર્યો :

તારાએ નિર્દોષ સ્મિત કર્યું : હા :

અને ઇન્દ્રમણિએ પોતાનું સર્વ સામર્થ્ય આજે ઠાલવ્યું. પ્રિયતમથી પુણી પાતાં વિરહનો અત્યંત કરુણ સ્વર છુટ્યો. વાતાવરણમાં શુદ્ધ કરુણરસની ધુનરી થવા લાગી. ને ઇન્દ્રમણિનો રુદન કરતો આત્મા વધારે ને વધારે બહાર નીકળવા લાગ્યો :

જીવન જય : જ્યોત જય :

રસ ચૈતન્ય સર્વ જય

આત્મનો પ્રકાશ આજે

દૂર દૂર દૂર થાય.....

તારાની આંખમાંથી અરુપવિત અશ્રુ-પ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો. શેરીશેરી ને ધર-ધરમાં મધરાત્રિની ચાંત રજનીમાં કરુણભાવ ઉભરાયા. ગવૈયો હજી વધ્યો. તારા ઉડી : બોલી : એનાથી આ રુદન સંભળાયું નહીં.

એ પ્રિયતમ ! હવે નહીં : હવે નહીં : હવે બંધ કર.

ગવૈયાના હાથમાંથી સારંગી ધ્રુવ દઈને પડી ગઈ : એનો ચિરામ પામતો સ્વર સ્પષ્ટ કરુણ છાપ મુકી ગયો. તારા દોડી. એણે સારંગી બહાર લીધી. ગવૈયાની આંખમાં એક આંસુ હતું. તે તેણે લોહ્યું. અને તરતજ ગવૈયાનું નિષ્પેદ શરીર સાદી પર દડી પડ્યું !

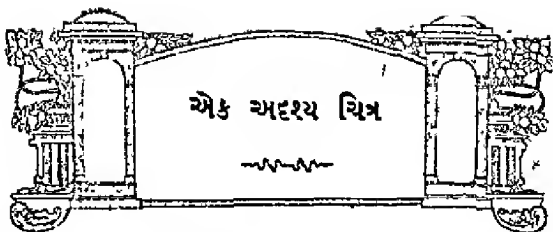

(ਵਿਖਾਰ)

ਮਰਾਠੂ ਦੇ ਗਵੇਰੇ
 ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ,
 ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ,
 ਆਖਰੀ ਪਾਸੇ
 ਹੋਰ ਹੋਰ ਥਾਂ।

[੨੫]

લેખક.

રા. રંજિતલાલ હરિલાલ પડ્યા,

સભ્ય, સાહિત્ય સભા.

જીમનાના જાણે અતની કાળાસ પકડવા માંડી હતી. કાંઈ દેવકન્યાના રમકડા જેવો નાનો સરખો એક અદશ્ય રૂપની અટારીએથી પૂર્વ દિશાના શ્યામવ આકાશમાં બદલી રહ્યો હતો. પશ્ચિમમાં સૂર્ય અસ્ત પામે ગુમ્મો હતો અને તેની વિવિધરંગી તેજસ્વરમાલિકા, અર્ધઅર્ધી ગમેલા પથિકની પાદપ્રિયની માફક ગપાટાપી ભુંસાત હતી. તારાઓ આકાશમાં દેખાવા લાગ્યા હતા, અને તેમની કપેરી તેજસ્વરમાં કોમારના પ્રથમ પ્રેમની પેઠે, સુરા આકાશમાં કુમળા કુમળા દીપતી હતી. મિવજનની ગુપ્તિ છી ધીંગા, એક-ઝીણી પદનબદ્ધેર વહેતી હતી અને જમનાના ઘેરા નીરને હવાવતી હતી. ઝીનારો સુનો, સાંત, એકજ હતો. વિનોદ વિશામ કે આરાધન માટે આવેયુ મુગ્ધ અપારંખે પાણું રૂપે હતું; અને ધાંખા, સંપાટ, સ્વચ્છ વિરતરતા ઝીનારા ઉપર અત્યારે ઝોઈ નહોતું. એક સારસની જોડી, નદીમાં પડ, એક તે ઉપર આવેલા અશ્વત્થની ઝાંખામાં જ્યાં વાંક લેતો હતો ત્યાં આજળ, ડેડલા પાણીમાં ઉડેલા ધાંખા અશ્વત્થમાં, સખાના કરમતા તેજમાં

કોતરી કોરેલી આકૃતિ સખી, સ્તંભે ખાન ખન ઉભી હતી, પરંતુ એ જોડી પણ થોડીવારમાં એક ધાંખી, સારસ પાણીમાં નાંખે છે તેવી, ઝીણાઆરી નાંખી તિથંતી થોડી પાખો આકૃતિ, આકાશમાં ઉડે ચંદી, પશ્ચિમ તરફ હોઈ મઈ ત્યાર પછી ઝીનારો તદન સુનો બહુ કપેર, અને કાંઈ અલૌકિક શક્તિ તે ઉપર ઉતરી પડી. ઝાડ, પાન, શુક, મહાલય, યોગાન-એ નિમંજા સાનિધ નાવા લાગ્યા. આખું જગત બાજુ એક પવ ઉડી ગયું હોય, તેમ નિઃશ્વચ્છ થઈ ગયું. નદીમાં પ્રવાહ પણ વહેતા સ્તંભો ગપોન્દોય એમ લાગ્યા, અને તેના વિશાળ વજ્રરચણ ઉપર વિશુ સરખી રમતી તરંગવલ્લીઓ, સ્થિર, સપાટ-અદશ્ય થઈ ગઈ. આજ અપ્રતિ-પણ વિકાસ પામતી અને વધતા અધારમાં તેજનાં વર્તુલો રમતી ચંદ્રેખાની તેજ-પત્રધીઓ તેના ઘેરા પડ ઉપર મેકપત્તી હતી. પાણી ત્યાં ઝોઈ પણ સમયન નહોતું અને ઉતરતી ખાલ નિશાના કોમળ તેજમાં થોડી ચૂર્ણથી અર્ધો હોય તેવો ધવલ, લેન ઝીનારા-ઓની વચ્ચે, સુગમ જગતને જે આજુ વહેતો જમનાનો રહન પડ, અલારે નો

કોઈ દેવસરોવર જેવોજ લાગતો હતો.

પરંતુ આહ! એ હૃદયહરણી રાત્રિએ, એ સંદ્રિકાના સુક્રામળ તેજમાં, એ મહન પડેલી જનનાને કહે, મારાં નેત્રાંએ શું દર્શન જોયું? વધોને વધો એ વાતને વીતી ગયાં અને જગતને આકળે માયાના ત્રાણવાળા ઘોળા યથા આવ્યા, પરંતુ એ રાત-એ રાત-હું હજી ભુલ્યો નથી! એ કારમી ચીસ હજી મારા હૃદયતલને ભેદી નાંખે છે, એ ભયંકર દેખાવ હજી મારી આંખોમાં તમ્બર આણે છે અને એ કારમો સ્થિતિવિપર્યય હજી મને ત્રાસથી, ભયથી, કંપથી, હરભગવી નાખે છે-સખવત કરે છે!

પછીની સુક્રમાર સંદ્રિકાની ધીમે ધીમે વિકસ પામતી કલા જેતો જેતો હું કાનારની પોત્તી અને પમ પડતાં ભાંગતી રેતીમાં ફરતો હતો. શહેરનો હું નવો સભ્ય હતો: હું મુસાફર હતો અને નંદીને એળંગતા પુલની પેલી બાજુએ આવેલા જીર્ણ મુસાફરખાનામાં ઉતર્યો હતો. નગરચર્ચા, દેશચર્ચા અને જનચર્ચા નીહાળવાનું, સમજવાનું મારું કાર્ય હતું; અને શહેરની સુંદરતમ ગણાતી કેટલીક જગાઓ જોઈ, વખાણી, રાતની વખતે ચરીરનો યાત્ર અને મગજનો ભાર, બને ઉતારવા જનનાના કાંઠા ઉપર હું લટાર મારતો હતો—પરંતુ હું નહોતો જાણતો કે કાલીપર્મદન કરનાર કૃષ્ણ કોડામણાની આ નગરીનો મારા જીવનની અંદર મળેલા અનેક ઉપદેશ મને આપવાનો ઉદ્દેશ હશે, કારણકે હું તે વખતે જાણતો હતો નહીં, તે છતાં, મારું પ્રત્યેક પગલું, જે હમેશ મારે મારા જીવનની અંદર ભયની કારમી ખીણ રહેલી છે, તેની જ પાસે મને ખેંચી જતું હતું.

હું થોડી વાર ર્ધ્યો નહીં એટલામાં રાત્રિ સંપૂર્ણ પડી અને હજારો તારાનાં ઝુંડ

આકાશની અંદર નીકળી પડ્યા. મારા માથા ઉપરની ચાંદની પણ પૂર્ણ તેજની પીલો કાનારો દળ મુનો હતો; પરંતુ તેની ઉપર દૂર અંદર આવેલાં ગૃહ અને મંદિરોમાં દીપકો થવા લાગ્યા: જેથી રાત્રિનાં આંખો અજવાળાની અંદર અનેક ચમુઓવાળાં તેઓ વિચિત્ર પ્રાણીઓ જેવાં દેખાવા લાગ્યાં. હું પણ પાછો ફરવાનો વિચાર કરતો હતો, એટલામાં મારી નજર, જ્યાં પ્રથમ પેલી સારસની જેડી ઉભી હતી ત્યાં આંખો આવેલાં મોટા મહાહથ તરફ ખેંચાઈ જાયું સહસ્ર દીપકો સાથે લાગા સળગાવ્યા હોય તેમ તે એકાએક મોટી રાશનીથી ઝળકી ઉઠ્યું; અને તેના ઉજ્જવળ પ્રકાશની અંદર તેનાં ખારી, ગોખ, ઝરુખા, દીવાનખાનાં વગેરે સ્પષ્ટ અને સ્તેજ દેખાવા લાગ્યાં. જરા વધારે ધારીને જેતાં મને લાગ્યું કે ધર સળંગ સંગેમરંમરું હતું અને તેને લગ્ય એ મંજલ હતી. તેની એક ગાળુએ નદીનો નિઃશીમ પ્રવાહ નિઃશબ્દ વહો જતો હતો, જેની ઉપર એક અનન્ય સુંદર કોતઃણીવાળો ઝરુખો લટકતો હતો; જ્યારે તેની તે શીવાયની બીજી બંધી આંખુ લુહી લુહી જતનાં, નાનાંમોટાં, પુલંગાડથી ભરેલા મુકામણા ખાંગથી ઘેરાયેલી હતી. ધરની અંદર અસંખ્ય કીમતી હાંડીઓ અને ઝુમરો, ચાંદીના મોટા મોટા આયનાઓ, દે ન કહેવાય એવા સુંદર ધરોમાં મહેલાં ચિત્રકામો, કીમતી જવાહીરોએ ભરેલા હોંપ તેવા મુખમલનાં કોચ બીજાનાં અને બેડકા અને બીજાં રાયચીલાં દેખા દેતાં હતાં અને તેથી મેં કહ્યું આ કોઈ મહાન તવંગરનું મહાહથ હશે. તેની અંદર લણી પ્રતિ-આલી રહી હોય એમ મને દેખાયું. કીમતી પોત્તાક પહેરેલ પરિચારકોનો મોટો સમૂહ આમતેમ કોઈ મહા અંગત્યનું કામ કરતો

દોડી રહ્યો હતો અને વારે બહીએ, કાંઈ ખારી કાંઈ ઝરુએ કે કાંઈ ખારણુ એ દોડનાં જતા આવતાં માણસોના પડઠાપથી ઠંકાઈ જતાં. સવળુ કામ મંજૂરી ત્વરાથી થતું હતું પરંતુ તેટલીજ સુપડીથી પણ થતું હતું. કાંઈ ખોવતું નહોતું એક સેવક-મણ મારી નજર આગળ થઈને મોટામોટા ખુમયાઓ લઈને પમાર થયું. તેની પછી કંટાળીક સ્ત્રીઓ ખાવા, રકબી, પીકદાની, નાવાનો સામાન વિગેરે લઈને ચાંદાં પરતુ નહીં કાંઈ જતા ને નહીં કાંઈ આવતા સ્ત્રીપુરોએ વાત સરખી પણ કરી કે હોડ પણ રફાયા થયે મંચો હોય એમ સરળ રીતે, વગર બોલે સો કામ કર્યા જતા હતા જેથી અને થયું કે ખરેખર અહીંયા કાંઈ પણ ધનાઢ્ય રહેતા હોવા નિષ્ણએ કે તેમની સેવા આટલી ત્વરા, ઉવટ અને ખાનગી થાય છે.

આમા ખામ અને કે નરાઈ જેવું નહોતું, તેમજ મારા જેવા રિતગીને આકર્ષક પણ નહોતું, પરંતુ કુ કાંઈ મિથિત જાતની, કુ પોતે ન સમજી શકે. તેરી આશાનો મારો ત્યાગી ખમી શકે નહીં. અને, એ કિસ્સારો મારા હૃદયને તલસાવતી એ અગમ્ય આરા સાચી ના પડી ? થોડી વારમા નદી ઉપર મુવતા ઝરુખાના પડઠાએ ઉવડા અને એ મોટા પ્રકાશમાના ચાર પ્રણે મુકાવલા દીપકાની અદર ચમકતી સુખાળ, મુદાવડી ચમેલી અને મેલગારની વેલોની વચ્ચે એક નિશ્ચલ વાદનમણી બેઠેલી દેખી. સાથે મળીર અને ઘેરો મુદગનો મીઠો નાદ સંજળાયો. મજરાનો સુમધુર ઝકાર ક્યે પડે અને મારા રોમાંચ ઉઠા કરે તેવા ખીનના તાર કવીક ખાજા મંજુગણ્યા. આકે હૃદય મુખપાંદડી પર પડેલા નય ઝાડખાનિ કુતી મારકે હાંપનદારી

ચરચરી ઉઠ્યું. અને મોહાંજન જેવાં મોહ-રવખામાં કુ ઉઠંગા લાયો ત્યારે, ક્રીણી દુઃખ સરખી ઉઠતી આ મનોહારી ચ દ્રોણનીમા ચતવણ વરસતી તારાઓની રોત્તેમય દાખિ નીચે, આજે અહીંયા કે અપૂર્વ સગીન જાનનાં હતું, જેની ખુશગો હુ મુસોધર, સદાકાળે માટે મારા અંતરમા ભરી રાખીશ, જેની સ્મૃતિ મારા આયુષ્યના ઉલ્લાસિયસને પણ રોમહારીથી ભરશે અને જે મારા રેતીના રણુ જેવા સુકા છાતન પગથારની અદર એક અમૃતકુળી નીવડશે.

પરંતુ હુ આ અચીંતા આતી ખજેવા વંશ સુખને વિચારમા ને વિચારમા અનુભવું છું ભોજનુ છું, એકવામા મારી માનુષિક આંખો ઉમી કરતા, એ રવર્ગ અટારી જેવા ઝરુખા ઉપર મે હુ અજન્મ દરમ જેવું ! આદરાતના સુકુમાર અજવાળામા નેજની સુવચ્છવારાએ ઉતારતા એ ઝરુખાના અખારી અદર મોકશમાં જડાયવી હોય તેમ એક અપૂર્વ લાવજ્જતી દેવાગનાની આકૃતિ મે નેહાં. કુ તેતુ કારણ્ય એઈ દિગ્દશ ચાં મથો.— લગભગ હમણે મથો ! થયે સતવણ તાગમેને કેસમા ભરી પ્રેરો ઉપર આવેવી નેજેમય બાલ—નિશા હોય, થયે અનેક ન્તો ભરેડા સમુદ્રના મોખા માથી ઉત્પન થએલી કાંઈ અપૂર્વ કામળ સમુદ્ર—કન્યા હોય, કે સુચ્છુ-લગાદપટ ખાધી નવ ઉદય પામતા રવિના હૃદયવલપર મિલસતી શુવાળા ઉગાતી બીજી બહેન હોય તેવી, નેજરો, સુકુમાર, મૈત્રાવતી તે હતી, એકોડો ! શુ નેતુ રૂપ હતું ? કાંઈ દિવની પણ લેખિની એ સૌન્દર્યમોહાને વચ્ચું રી શકે નહીં ! કુ તો લખીખમી પાના ઉપર પાના સર પચ્છુ એ રૂપની મોહાજની સહે મરખી પણ આવેખી ન શકું, સંગેમરમર કે સ્ફટિકની કાનરી કોડેલી મૃતિ પણ તેનાથી ચું

ગૌર વધુ તેજોમય અને વધુ સૌન્દર્ય નહીં હોય;
એની તે એક પ્રકારના લાવણ્યજળથી બરેલી
હતી. તેણે સહસ્ર તારાટપ્તીવાળું ચક્રચક્રિત
ઉંચું અમ્બર પહેર્યું હતું; જે ચારે પાસના
દીપકોની દીપ્તિમાં વીજળીની પેઠે ચમકારા
મારતું હતું. તેની લાંબી ડ્રાપેરી નીચે નેની
અણીઆળી આંખો ચંદ્રસનાં ટપકા જેવી
ચમકતી હતી. પવનની ઝીણી હાલેથી ઉડવા
જતી માથાવટીને દગાવવા, તેણે હસ્તિદંત
જેવા સફેદ એક પોતાનો હાથ ઉંચો કરી
માથે ધર્યો હતો; જે રમણીય કર્ણીલા
તેના સૌંદર્યને અવરુધ્ધ રીતે બહલાવતી હતી.
એના નાભુક ચોં ઉપર એક નાનકડું હાસ્ય
તરવરી રહ્યું હતું જેમાં સ્પષ્ટિનાં સપ્તળાં
પુખ્તોની સૌરભ રહેલી હોય એમ જોનારને
લાગતું અને જેનું દિવ્ય આકર્ષણ મુનિઓ
પણ ન તીવારી શકે. હું મુગ્ધ થઈ ગયે-
અંજનઈ ગયો-પરવશ થઈ ગયો ! અહા !
બળબળતા દીક્રે મને યપું : અહા આ
નંદનવનનું પુષ્પ કોના ઉપભોગ મારે સર્વથા
હશે ? અથવા કોણ એ પરમ ભાગ્યદાણી
પુરુષ હશે જેની સુખદુઃખની ભાગિની આ
દેવકન્ધા જેવી સુંદરી થવા પામી હશે ?
આ વિચાર, દાઝતા, દુખાતા અંતરે હું
કરું છું. એટલામાં પેત્રી સુંદરી નો ભરાવડી
વાદનમંડળી વચ્ચે ભેસી ગઈ અને એક
નાનકડા છોકરાના હાથમાંથી તેવડીજ દીલરગા
ઉપાડી તેને કમાન લગાવી, સપળા સાજની
સાથે કદી મેં ન સાંભળેલું-ન જાણેલું-ન કદપેલું
એવું અઘોષીક પ્રકારનું ગીત ગાવા લાગી !
ઓહ ! એ સંગીત !-એ સંગીત !-એ અવર
દુનીઆનું સંગીત ! ન્યારે અત્યારે પણ હું
તે યાદ કરું છું ત્યારે ખરેખરજ જાણે
જમનાને કહો, એ વૃક્ષવીટાયલી ઘટામાં તે
સાંભળતો હું ઉભો હોઉં તેમ, હું આત્મ-
વીહારણ, મેઘુદ્ધ થઈ જાઉં છું. અને મારું

હૃદય કોઈ અવર્ણનીય આનંદના ઓવારણી
અંદર રાતધા કટકા થઈ ગયું છે ! એ
નાભુક દેહ, એ કમળથી પણ કોમળ કંઈ,
અને એ તેમાંથી ગંગાના પ્રવાહ પેઠે વહેતો
અમૃતધારા જેવો સંગીતસ્રોત-અહો ! હું
કેમ ભુલીશ ? સોનાના ખાલામાં રેડાનો
લોહીથી પણ રાનો શરાય વધારે ઉન્માદક
નથી, અને પરસ્તાનના ગુજરાગોમાં મોલતું
જુલજુલ વધારે લાગણીભર્યું નથી-એવું,
સુવર્ણધંટાના રવથી પણ વધુ
વધુ મંજુ, ખંજરથી પણ વધુ હૃદયમેદક
અને અમૃતથી પણ વધારે મીઠું-એ સંગીત
હતું ! અને એ સંગીતની અધિષ્ઠાતા ? !
જેના કષોત જેવા કંઈમાંથી તીકળેને અમૃત-
ધોધજ આ સર્વ સાજસંગીતનો આત્મા
હતો તે તો તેની દીલ રીઆયનાર દીલરખાને
ધીરે ધીરે રમાડતી જાણે તેની જાતને પણ
પોતાના સંગીતનું આનંદધેન ચડ્યું હોય
તેમ ડોલતી ડોલતી, સુર પુરતી કે થોડી વાર
વગ્ગયાજ કરતી, તેના કીનખાખના પદાસન
ઉપર મદાવસી રીતે બેસી-પડીજ હતી. પરંતુ
એ થોડીજ વાર ! કારણ એક દાણવારની
અંદર આ ધીરા, મંદ મંદ વહેના સંગીત-
પ્રવાહનો રંગ પલટાયો અને સંગીત ખરેખર
જાણે સળચું ન ! તાલ વધુ દોડતી લેવાવા
લાગ્યા, ગીત ઉન્મત્ત ઝોલ ખાવા લાગ્યું,
સંગીતમાં ઉત્કટ અને ત્વરા આપ્યા,
અને એ દિલરકંઠિની જાણે આખા જગતને
તેના કંઠમાર્ણ્યથી બાળીજ મુકવા માગતી
હોય, તેમ સતેજ, જાગ્રત થઈ તેણે પોતાને
સુવર્ણ-સુર પૂર્ણ ઉઘાડ્યો. ઓહ ! એ સુર
જન્મોત્તરમાં પણ હું ભુલી શકવાનો નથી !
આ દુનીઆમાં મને કદી તેની જોડી મળી
નથી, બીલું કોઈ તેની જરાજરી પણ ફરી
શકે તેવું મળ્યું નથી. વાંસળીથી પણ વધુ
ભાવોદેકભર્યો એ સુર છુટેલા બાણની પેઠે

આકાશમાં ઉડે. અને એક શાણની અંદર આકાશ પૂરતી અને હો દિશાઓને, ગીત ગીત, અને ગીતમય કરી રહ્યો. જ્યારે પાછો તોડી દીધી સાગરનાં મોઢાં ચારેપાસ ફરી વળ્યાં હોય, તેમ શાણજીવ આપું જગત્ સંગીતમાં લય ધમેલું: સુંદરી કોઈ અનહદ મીઠા ટહુકારે લલકારતી હતી.

ક્યા કિયા મુઝકો જગદે સખી,
મેરા મેન મયા, મોરી નિંદ ચહીં
મેરા હોસ મયા, મેરી આસ મધ,
મેરા મેન મયા મોરી નિંદ જહ દો।

ક્યા કિયા મુઝકો જગદે સખી . . .

પરંતુ પ્રેમના સુન્દરતા સપાડાયલા પ્રત્યેક આત્માની આ પરિચિત દુઃખકથા, આ સુંદરીના કંઈકા કરજી અને આર્દ્રતાથી ભરેલી ન બનતા, કોઈ અવજ રીતે ઉડતા કાવ્ય, અજીબીથી સાલસા અને અનિવાર્ય હૃદયતુલાની વાદિતી બની રહી હતી, જેનો અપ્રતિષ્ઠિત પ્રવાહ લગભગ ઉન્નત કરેલો સુંદરીએ અમળ ગાયુ.

“મે મિલતા કે આઠ જલજલ મીઝો.

નહીં તે બહેતર મુઝ મોરે રત્ન કરો..”

ગાલં હીરેધીરે કાકતું હતું-ફેરાતું હતું. વધુ સામશીના ઉદેગથી ભરેલુ ચતુર હતું. સુંદરી કુડીકુડી આવાપ લેસ લાગી સદન ન થઈ શકે તેવી રીતે તેનો સંસ્કૃત સુર સભાચં લાગી અને તે વચ્ચે, ભરતીયા અપેક્ષા સમુદ ઉપર ડોલના હોડાની પેઠે, સંગીત તો એવા ઝોલસા પર ઝોલસા ખાસ લાગ્યું કે નહીં જાણે, તેનું કારી આપું, તેના મુખે થએલા અનુવાચીઓના પ્રાણજલો. તેના સારા હૃદયને નીચોડીને તેના માનની સાથે એકતરફ થઈ જતી હોય, તેમ તેના જો મી પોનાના સંગીતની ધુનમાં ડોલતી, તે તેનું માન કરેતી હતી. અને શું મઝસ જમત તેની સાથે ડોલતું નહોતું? પરંતુ માન તો પ્રતિજ્ઞા વધારે બદલાતું ચાલ્યું-

વધારે રસમય, વધારે આર્દ્ર, વધારે પ્રાણુદર, ચતુ ચાલ્યું. આનારતું હૃદય જ્યારે વી ખાઈ જતું હોય, જ્યારે નેનો આત્મા નીકળી પડતો હોય, તેમ તેના માનમાં એક પ્રકારની તીવ્રતા આવી રહી. તેના સંગીતના જુવાળ ઉન્નત એક લેવા લાગ્યા, તેના આવાપ હૃદયભેદક તીવ્રતા પકડવા લાગ્યા અને તેની મીઠાસ અસલ જેની લગભગ થઈ રહી. એકાએક અને જાન થયું કે અનહદ માધુર્ય-લયુ આ સંગીત અનત ઉંડા કોઈ વિચારને કાઢતું હતું, અને આ માનલીલા આનંદ ઉદગાર કરતા ઉંડા-ખે વીંધાયલા આત્માના દુઃખોગર જેની વધારે હતી. હવે તેની અવર્ણનીય મીઠાસમરી હૃદયભેદકતા કું સમજાવે: પરંતુ સમજતાં કું અચકો અમરપો- શોકસ્ત્રન થયો / અને આ સંગીતની મોહિની નીચે વારંવાર વધુ અને વધુ પરવસ થતા મારા અર્ધસજીવ અતરમા મને થયું: “આ અપૂર્વ લાવણ્યવતીના હૃદયને શી અચેર લેવના ફોલી ખાતી દશ કે તે આવુ અનેદિક માધુર્યલયુ સંગીત ફેરતા રહી છે?”

લગભગ આ પગે મઠં ખાન, પાછળ આવેલા વડના કાઠની પટામાં સંતાપ સુતેલા કાકકુલના કપકપથી પાછળ ખે ચાલ્યું. કું નહીંને વળાકે ઉંનો હતો, જેથી મારાથી અજાણ અને પાછળ, અને ખાણુ નહીંને પ્રવાહ લાગે સુધી જોઈ ચકાને હતો. કામગાઓના કોર કંઈપણથી જગી, મુઝે થઈ, મે તે તરફ નજર ફેરવી, તો અને નીચા પ્રસાદમા આવેથી કે વિલસાય વરતુ મારી તરફ લલાતી આવતી દેખાઈ. કું પહેલા તે મું છે તે સમજ ન શકો: પરંતુ મઠં ખાન તેની વિવશજાતથી તે પાસથી ખસી કાઢતું નહીં. સાથે અંધારી રાતમા જગત પરિકને ચડે છે તેવો અજાણ બીલિનો કુંજો જમ મારા હૃદયમાં એકાએક ચડી

આવ્યો. વધારે ધારીને જોતાં મને જણાયું
કે કોઈ અજ્ઞાન પ્રકાશમાં ઢંકાયેલી, એ એક
નાની હોડી હતી જેમાં તેટલજ
અજ્ઞાન પ્રકાશથી છવાયેલો એક મનુષ્ય
જેતું મુખ તીચું હોવાથી હું જોઈ શકતો નહોતો
તે, બેસી, ઉતાવળે તેવાજ પ્રકાશથી છવાયેલાં
એ હલેસાંની જોડી મારતો મારી તરફ આવતો
હતો. દરજ એટલું વિચિત્ર, અસ્થિતિ અને
રાત્રિની વખતે એટલું અનૈહિક હતું કે તે
જો કે તેતું કારણ હું સમજી શક્યો નહીં,
તો પણ મારા હૃદયમાં કોઈ અજ્ઞાન પ્રકારની
ત્રાસની લાગણી થઈ આવી. મારા પગ કોઈ
અજ્ઞાત કારણે મારી નીચે ચરચરવા લાગ્યા,
મારું હૃદય મારા મોંમાં આવવા લાગ્યું અને
મારું શરીર કંડા પરસેવાથી છપછ ગયું.
આ અજ્ઞાન મૂર્તિ કોણ હશે, ક્યાંથી આવી
હશે, ક્યાં જતી હશે તેનો વિચાર કરું છું
એટલામાં તો એ તેજ—હોડકું મારી લગો-
લગ આવી પહોંચ્યું, અને તેમાં બેઠેલા
મનુષ્યે મારી તરફ મોં ઉઘાડ્યું. આહ !.....
શું એ મોં ?—એ મોં—કદી-કદી પણ હું
ભુલીશ ?

ધિજાર, તિરકાર, કમકમાટ, ત્રાસ, મારા
હૃદયને ફેંદી નાંખે છે. જ્યારે એ મોં મારી
નજર સમક્ષ સ્મૃતિમાં પણ કદી આવે છે
ત્યારે જગતમાં કદી—કદી—એતું કદરૂપું,
ખીલામણું—ભયંકર મોં દેખાયું નહીં હોય !
તેના અર્ધઉઘાડા, વાંકા મુખમાંથી લાળ
ઝંતી હતી. તેનો ઉપડો હોડ હુડી ગયો
હતો, જેથી ખવાઈ ગયેલા પીળા દાંતની એક
હાર અંદરથી બહાર આવી તેના ચંદેરાને
ન કહેવાય તેવો ભયંકર બનાવતી હતી, તેને
નાસિકાને ફેરવે એ કમકમાં આવે તેવાં
છિદ્રોજ હતાં. અને તેની આંખો—પ્રજ્જ

પિતા ! કદી તારા પાપીમાં પાપી અપરાધીને
એ—નરકની કુખીઓ—દેખાડીશ નહીં ! ખવાઈ
ગયેલા અને શાહીયા રંગેલા હોય તેવા
કાળા એ મુખની વચ્ચે, નિસ્તેજ પીળી શબના
જેવી એ ફાટેલી આંખો યગચગી હતી; જેની
સામે જોતું તે કમકમાં લાવે તેવું હતું અને જોતું
પોતાની સામે ફરવું તે મરણ પામવા
ગરોબર હતું. પરંતુ આ સા જતાં મારી
ચોંટી ગયેલી નજર હું તેના ઉપરથી ન
ખસંડી શક્યો. ત્રાસથી—ભયથી—અચાંચી શૂન્ય
મુઠ થયેલો હું તેના તરફ જોઈ જ રહ્યો.
અને ત્યારે, મારા ભયથી અંધ જેવા થઈ
ગયેલા મગજની અંદર ધીમે ધીમે મને
સમજ પડવા લાગી કે એક તો એ મારા
તરફ જોતો હોવા છતાં, મને નહીં, પરંતુ
મારી પાછળ આવેલા ઝરુખાને જોતો હતો.
ખીજું, કે તે હલેસાં ચલાવતો હોવા છતાં,
તેને હાથ નહોતા પરંતુ હાથનાં હુંકાંજ હતાં.
અને છેલ્લે, કે તેતું ચરચરતું કાષ્ઠમાળા
જેવું શરીર સઘળું કીટ, શ્વેબ્ધ, અને કોઈ
વિચિત્ર જોતનાં ચાહાંથી છવાઈ ગયેલું હતું !
ખીજી પાસે હું સમજ્યો કે જેને હું મારી
સામે જોતો હતો તે કોઈ અકલ્પ્ય કદરૂપો,
જીવતો મુવેત્રો રગતપીતીએ હતો !

ભય—ત્રાસ—ખીજ—કમકમાટથી મારું હૃદય
ધડકતું નધ થઈ ગયું; મારી જીદિ ગુમ થઈ
ગઈ; અને મને તમ્મર આવવા લાગ્યાં ! રાત્રિ
એકાએક ભયંકર થઈ ગઈ—ઉપરનો ચંદ્રમા
મને લોહીના કુંડ જેવો લાગ્યો—જમનાતું
જલ ખળખળતા રક્તના સમુદ્ર જેવું જણાયું
અને હું હવામાં તાતા તેજ્યમકાર જેવા
લાગ્યો !

[ચિત્રકાર]

એક અદ્ભુત (ચિત્ર)

[શ. મોરખનગાર પટેલ]

અને તેને બાબો મહેલ, જેણે અદ્યતન કારણથી બાબ સામગ્રીની ભગી ગયે છે તે

[ચિત્રાણ]

હુસનઆરા અને શાહુબદો

[૨૧. ખેલ]

આવી પરીઝોની પ્યારી મહેરીલમાં ચમન ઉડાવતો ખેપરવા શાહુબદો છંદગીની સોગટી ચલાવતો હતો.

—૫૪૪ ૪૧

હુસનઆરા અને શાહબહે

—પ્રતિહાસમંત્રાલુર મુમુક્ષુ રંગમહેશની દીલચરપ
તવારીખનો એક સફા—

લેખક:

રા બટુ લાસબાઇ ઉમરવાડીઆ,
સમ્ય, સાહિત્ય સંસદ.

ચિત્રકારો

રા સચ્ચ અને રા. પટેલ

હી જરી વચ્ચે ૧૯૧૧ ના ઉનાળાની
એક રાતે ચાલી ચોમમ ચમડી
રહી હતી. શહેનશાદ આયખીરની
સાદાઈ અને સખ્તપથી ત્રાખનુ દીવળી ચાત
જનું કનું, ત્યારે તેના શાદબહા મદમદના
પરચન નમે લંબરે એના રંગમહેશમા અમન-
ચમનની મોજા ઉડી રહી હતી ઉજ્જવળીની
સ્મૃતિમાં મીઠાની ખુશનુરતી. રામનો વિલાસ
ને તુર્કીનાલાનો મેલરોખ, એ બધું ત્યા
જનું... આમમ નની ઠીજળાઓ પેડે દીવ
દીતેર નાજનીનાં દુવચ્છદારમા આખેમ
ચમતારા ખરતી, કોઈ હમીર શીરાગીનું નામ
પાછ જનનાનને ખાસો ખતાડી રેતી. કોઈ
સુખની દીવાના નેજમા ચમતારા ચળાવતા
ચહેરાની રેશનીથી અગીઠને પાવજ કરી
ખાતી, કોઈ ખદાની ડવાની ખુશનોયી,

કોઈ સુરીના હસરાથી, કોઈ મજબના હૈથી
કોઈ હમદદીથી કરતી મહેમાનીથી બેચેની
પ્રસરાવતી..આતી પરીબેની ખારી
મહેરીવચા ચમન છિાવતો ખેપરવા શાદબહા
છ હમીની કોમરી ચમતારતો હતો.

"નસરતખ." સામે મોડેલા એક જવાનને
શાદબહાએ કહ્યું.

"નામચર." ને જાગી જવામદે ઉભો
ચાહ શાદબહા પામે ગયો.

પામે ઉભેલી દારીનના હાથમાયી શીરાગી-
ની ખારી થેવા શાદબહાએ કહ્યું. "એ
આને બેચેની છે"

"કેમ, નામચર?"

"બેચકુર! પુત્ર છે મુ ' તને કહ્યું
તો ખર."

નસરુલાએ ચારેગમ જોયું. શાહનદાએ હાજરીનોને રમ આપી.

“નામવર !” નસરુલાએ ધીરેથી કહ્યું. “બેઅદબી માફ પછુ ભવિષ્યના જહાંપનાહ-બાદશાહને આવા ખ્યાલ શોભતા નથી.”

“બાદશાહ !” શાહનદાએ શીરાઝી પુરી કરતાં કહ્યું: “હુ ! હુ ! બેવકુફ ! મારે બાદશાહ નથી થવું. આહ ! એ નકાજપોશ નાઝનીનના મુલાખમ’ કુદ્દાં સાથે ગેલ કરવા કે તેના ખુશખોવાળા ગુલબદનપર એક બોસો લેવા આગળ આ કંગાલ હીંદુ તખ્ત નાચીઝ છે. નસરુલ ! એની ખુશસુરતીના ખ્યાલમાં હું બેકામ છું. એ બેનઝિરની બે-મીસાલ ખુશસુરતીથી હું પાગલ થયો છું. આહ ! એના ચશ્મમાં જેટલું તેજ છે તેટલું આ સદતનતના તાજમાં નથી. નસરુ, તું ગમે તેમ એને લઇ આવ. અગર કદી તે શાદી કરવા ચાહતી હોય તો કબુલ કર: કદી તેને આ તખ્તની સુલતાના થવું હોય તો મંજુર કર. હું ખુદાપાકના કસમ લઇ કહું કે તે ખતે ગુલામ બનાવશે તો તે હું ખુશ-કીસ્મત માનીશ. તું જા. તેના વગર હું માંયુસ થઇ ગયો છું. આ બંધી નાઝનીનો તેની બાંદીઓ થવા વધુ લાલક નથી. આહ ! શી તેની ખુશસુરતી ! અલહાની આખી આલમમાં તેની જોડી નથી, નસરુ, લલા મુતરીઓથી પણ તેનાં વખાણુ નહીં થાય. બત્ત, તું જા, તેના લખતો હું તરસ્યો છું. તેની ખીદમતમાં જઈ અરજ કર કે હીંદનો ભવિષ્યનો બાદશાહ તારા હાથ માટે દીક્કભરી અરજ કરે છે.” એશઆરામનો દીલેર શાહનદા ઇશકના ઘેનમાં બોલ્યો જતો હતો.

“નામવર !” નસરુલાએ ફરીથી કહ્યું. “પછુ તે કેમ બને ?” એક શીઆની દુખ્તર

જોડે. સુન્ની. મઝહબના શાહનદાની શાદી કેમ થાય ? એથીતો આશ્ત.....”

“આશ્ત ? પરીપેકર નાઝનીનના ખાપેશ-મંદ માટે, બેનઝીર ખારીના લખથી પાગલ થયલા માટે આશ્ત નાચીઝ છે, નસરુ....”

“પછુ નામવર ! જહાંપનાહ જાણે તો ?”

“તો શું ?” શાહનદાએ ઉશ્કેરાઈ કહ્યું.

“પેદરે જાણુ તું જોઈએ, નસરુ, કે આજનો શાહનદા કાલનો બાદશાહ છે. હું કાલર નથી, સમજ્યો ? ખારા હુરતી ખુશસુરતીના માલેક થવાની ખાપેશવાળાને આવા ખ્યાલ ? તેં એની ખુશખોનો શરાખ પીધો નથી એટલે એની ત્રિજ્જત કેમ જાણે ?”

“ખરી વાત, નામદાર. પછુ મોતની બદબો.....”

“મોત ? મોત, નસરુ ? ઇનસાનને મોત તો છેજ. અને દીકારામ હસીનની ખુશસુરતીનો શરાખ પીતાંપીતાં મોત આવે તો તેથી અદકું શું લલા ? પછુ હીંદના લાલિં શહેનશાહને મોતની સજા ફરમાવનાર છે કેણું ? હૈક છે તારા પર નસરુ, તું નાચીઝ, નામદ છે. તું શું કરશે ? ચાલ, હુંજ રસુલખાં પાસે જઈ એની ખુશસુરત બેટી માંગીશ” કહી શાહનદા ઉભો થયો.

“પછુ નામવર !” નસરુલાએ ઉતાવળથી કહ્યું. “એ મઝેના દુઃખમાં છે. કદાચ.....”

“કદાચ શું ? ખરી ગયો હશે ?”

“હા નામવર ! તખ્તીબને આશા નથી. હીદાયત ખખર લાવવા ગયો છે.”

શાહનદા બેઠો. થોડીવાર આસમાનમાં ચળકતા સીતારાની મહેરીલ સામે જોઇ રહ્યો. “નસરુ,” ખારી નાઝનીનની ખુશસુરતીમાં બેકામ થયલા શાહનદાએ કહ્યું: “અલ્લા-મીંઆએ આ એકજ ઝોરતને આટલી હસીન કેમ બનાવી ?”...થોડી વાર / તે

બગડ્યો. "યા અત્રાહા! મારી મુરાદ મર લાવ."

આખું હીંદ જેના તામચી કોપતું હતું તે ઔરંગઝેબની પલ્ક પરવા નહીં કરનાર શહનદો એક ઔરતના ચહેરાની ખુશખોશી દીવાનો ધધ ગયો હતો.....

—બસ! અહવામીઆની આવમના અજબ સોગમાં ખેડનાર બેજ જેની ચીઝ છે:—એક ભદુર કીરમત ને ખીજી જાદુમગી તાઝનીલ.

—૨—

બાદશાહનો ખખતચી

દીનીના શાહી રસ્તાથી થોડે દૂર આવેલા આલીશાન મઝીદના એક ઔરઝામા મઝમીની પાખ ઉરાળી યોગમ દરરી હતી. તે મઝીદને માલેક શાહી ખખતચી રસુલખાં મઝમી પીડાને મોતની પયારીએ મુનો હતો. તે બાદશાહનો માનીતો હતો અને તેથીજ થીઆ મઝહબનો હોવા છતાં બાદશાહે તેને રખમદ આપી નહોતી.

ઔરઝામાં ખરમરના મેજ પર સાધની પાક કપડો જેવી પવિત્ર, સુમધી દીવાની છુદી શેઠની નકાશની હતી. પયારી ઉપર મુનેષા રસુલખાનના મળે હાય વીટણી લંદી મઝમીનીમાં, રસુલખાનની વડી બેટી દુસ્તઆરા બેટી હતી. અને તેના પપા પાસે તેની નાની બેટી હમીદા પેદરના કદમ સુમતી, રડતી પડી હતી થોડે દૂર એની જુની બાદી ફાતઅ અને એક બે તોફારોઉઆ હતા. સહેજ આવે, ફાતી નકરથી દૂર હોય તેમ એક જઈ રૂઝીર પાઠ કરામો. જુનો બેટો હતો જયે કમખખત મોતની ખરામીની આગાહી જલુતી હતી

"દુસ્ત" હાંએ ધીરથી કહ્યું.

"બાબા" દુસ્તઆરાએ રડતે અવાજે જવાબ આપ્યો.

"સવાખત... .."

"નહીં, નથી આવ્યા," દુસ્તઆરાએ તરત ઉત્તર આપ્યો.

હાં આખ મીચી મુનેષા થોડીવાર બધા હાંના ખ્યાવનો વિચાર કરતા, તેનો ચહેરો તોષ રહ્યો. એટલામા મારજુ ઉધડ્યું અને ઉતાવળે એક જવાન દાખવ મયો. હાંએ આખ ઉધાડી તેના ચહેરા પર સાવા જેવું એક ફીકકુ હમવું ફરી વળ્યું. દુસ્તઆરા જરા ઉચી ધર્ષ બેટી, જવાન પયારી પામે આવ્યો: રસુલખાએ હાથ લંબાવ્યો, તે મુખી તે પયારી પર બેઠો રૂઝીર કતમો પડવાનુ બધ કરી બધાને જોતો બેસી રહ્યો.

"સલામત, તુ આવ્યો?" રસુલખાએ ધીરથી પુછ્યું.

"હા, બાબા." સવાખતજ જે ઉત્તર આપ્યો.

"સવાખત, વખત થોડો છે. પરવરદીગાર મારી રાહ જુએ છે." રસુલખાં જરા અટકો જવાનની આખમા આસુ આપ્યાં.

"સવાખત" રસુલખાને આજયે ચલાવ્યું. પયારી "દુસ્તે તમારા ખારવી ખુશ-કીરમતની ચાત મને કહી, પલ્ક તું મુખી છે શીઆની ફખતર સાથે શાહી કરવા માટે તારા પર આજિત આવશે."

"બાબા—" સવાખતજ મ બેલવા જતો હતો, પલ્ક તેને અટકાવી રસુલખાંએ કહ્યું.

"સાલમ! મેં બધા ખાલો કયો છે. આ અદના ગુલામ પર બાદશાહ સલામતની

રહેમ છે. પણ બીજા ખાનદાન સુન્નીઓ તને તારાજ કરશે, અને બાદશાહ પહેલું 'ગોઆના સરદાર' છે. સુન્ની મજહબનાં ડુંગર અસરોને બાદશાહ સલામત. માન આપશે. એથી તું અને મારી પ્યારી બેટી. ગીરફતારીમાં આવી જશો. તેથી કાઝી-સરીયુદીનને મેં તેડ્યા છે. મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે મરતાં અંગાઉ હું સુન્ની થઈશ."

"બાબા!" હુસ્નઆરા અને સલામતજી બોલી ઉઠ્યાં.

"પ્યારાં બચ્ચાંઓ, ઇનસાનના ઝેરજીનથી બચવા માટે હવે બીજી રસ્તા નથી." તે યાદી ગયો ને ચુપ પડી રહ્યો.

આ શુદ્ધતેગો વખતે પેલો ફકીર એકીટ્ટો રસુલખાને બોધ રહ્યો હતો.

પેદરના ગલે હાથ રાખી હુસ્નઆરા બેસી રહી; તેના અને બધાંની આંખોમાંથી આંસુ નીકળતાં હતાં.

થોડીવારે અચાનક રસુલખાંએ કહ્યું.

"હુસ્ન—" તેના સાદમાં મોતની કંપારી હતી. બધા ચમકી ઉઠ્યા. તેણે આગળ બોલવા મહેનત કરી, પણ તેના જવાબ બંધ થઈ ગઈ. ધીરેથી તેણે હુસ્નઆરા અને સલામતના હાથ લઈ મીલાવ્યા અને થોડીવારે બાદશાહનો માનીતો ખજાનચી અને હુસ્નઆરાનો પ્યારો પેદર પાક પરવર-દીગારની હાજરીમાં હાજર થયો.

કાઝી સરીયુદીન જઈ અને દયાળુ હતો. તે આજીવન સારી આલમને હુસ્ન આરાને રાખેલા સાદે ખુશ્નુરત હુસ્નઆરાએ તેના પ્યારાં પેદરના મોતની વાત કાઝીને કહી. સલામતજી રસુલખાંના સુન્ની થવાનો ખ્યાલ અને કારણ કહ્યાં—અને જઈ કાઝી સાહબની રહમદીલી માંગી.

"બેટા" દાઢી પસવારતા જઈ કાઝીએ કહ્યું. "ખ્યાલથી તો તે સુન્ની થયો હતો. તમારે હવે શીકર કરના, જેવું નથી—અને તે બોલતાં અટકી પડ્યો. બોગમનનું ફરિદગી તેણે કહ્યું: "એ કોણ છે?"

"કોણ આ! એતો અહમદશાહ: વલીફકીર છે. અખ્યાનન પાસે કલામો પઢવા આવ્યો હતો."

કાઝીએ માથું હલાવી આગળ ચલાવ્યું: "સલામતજી, હું મોડો આવ્યો એમ કોણ બોલવાનું હતું બહા? હું કહીશ કે મારે હાથે તેણે સુન્ની મજહબ અખત્યાર કીધો છે."

સલામત અને હુસ્નઆરાએ પરવરદીગાર પાસે કાઝીની કુવા માંગના હોય તેમ આસ-માન તરફ વરમો ઉઠાવ્યો.

થોડીવારે જઈ કાઝી સરીયુદીન બાદશાહ સલામતને ખજાનચી રસુલખાંના મોતની વાતથી આપવા નીકળ્યો.

—૩—

બાદશાહ સલામત.

સાદી મહેલના બોયતગીએ બેગા, મળેલા અફસરો એકમેકના કાનમાં શુદ્ધતેગો કરી રહ્યા હતા.

"સુન્ની થયો!" ઇબ્રાહીમખાને કહ્યું. "સારું તો તેની હુસ્નઆરા સુન્ની મજહબના ખાલીદ સાથે નીકળે થશે." નસરુલ્લાખાને કહ્યું.

"એશક"—હીદાયત બોલ્યો. "પણ બાદશાહ સલામતનું ફરમાન નેમશે ને?"

દુરનખારા અને શાહનદા

પરોત્તરને માગીને કહ્યું "રહીય, બાદશાહ સંકામતને અરજ કરે કે મારી નાખવાની
જાગૃતિ અરજ કરવા હાજર છે."

“નામદાર, જહાંપનાહની પાક હજુરમાં અરજ કરવા કાઝી સરીયુદીન હમણાં આવશે.” ઇઆહીમખાને કહ્યું.

એટલામાં પાછળની ગીરદીમાંથી કેકે અવાજ આવ્યો એટલે બધા અફસરોએ એ બાજુ નજર કરી.

હીદાયત બોલી ઉઠ્યો. “હયો, કાઝી સાહબજ આગ્યા.”

જઈ કાઝી સરીયુદીન દાદી પસવારતા ઉતાવળે આવતા હતા. લોકોએ તેમને માટે જગા કરી.

અફસરોએ રસુલખાન સંબંધી કાઝીને સવાલો પુછ્યા પણ કાઝી સાહેબ જવાબ આપ્યા વગર જતા રહ્યા.

બાદશાહના ખાસ ઓરડા આગળ એક પહેરેગીરને કાઝીએ કહ્યું. “રહીમ, બાદશાહ સલામતને અરજ કર કે કાઝી નામદારની જનાબમાં અરજ કરવા હાજર છે.”

રહીમ અંદર ગયો. કાઝી અનેક વિચારો કરતો-ઉભો હતો.

“જનાબ.” થોડીવાર પાછળથી કેલએ કહ્યું: “જહાંપનાહ બોલાવે છે.”

“કાઝી ઉતાવળે અંદર ગયો; પંચુ અંદર કેલ નહોતું. કાઝી વિચારો કરતો આરીએ ઉભો રહ્યો એટલામાં કેલએ તેના ખભા ઉપર હાથ મુક્યો. ચમકીને કાઝીએ પાછા ફરતાં કુરનીશ બજાવી. પણ તરત તેણે જાણ્યું કે તેની સામે ઉભેલો સખ્સ હીંદનો જહાંપનાહ નહોતો, પણ પાક ક્લામો પંદાર ફકીર અહમદશાહ હતો. જઈ કાઝીની પીત્તો ઊછળી આવ્યો. પોતે ભુલથી એક અદ્વાદનસાને લારે માન આપી દીધું એ માટે એનું ખુન ઉઠળી આવ્યું. “બેવકુફ” તે બોલી ઉઠ્યો.

“કાઝી સાહબ! રહમ કરો.”

“રહમ! તું અદના ફકીર મારી પાકે હરમને કેમ અડક્યો?”

“જનાબ!” ફકીરે મીઠું સંદે કહ્યું: “એ હરમને પણ કફન થવાનું છે કે નહીં?”

જઈ કાઝીની ચશ્મોમાં ખુન ભરાઈ આવ્યું; તેના અબરની કમાન સંક્રાંતિ; તેની પાપણે વધારે પત્રકારા કરવા માંડ્યા.

“તારે શી મનઝબ છે?” જેમતેમ કાઝી સાહેબે કહી નાંખ્યું.

“કાઝી સાહબ! એ દીલ્લી રહેવા લો, બોલો કેમ આવ્યા છો?”

“દીલ્લી! બેવ.....” કાઝી બોલતો હતો તેવામાં અહમદશાહ જતો રહ્યો.

થોડીવારે ચમરીનો સાથે બાદશાહ દાખલ થયો. કાઝીએ કુરનીશ બજાવી. બાદશાહ બેઠો એટલે તેના કદમ આગળ કાઝીએ બેઠક કરી. તેણે બાદશાહને રસુલખાન મોતની ખબર આપી “સરીયુદીન” બાદશાહે કહ્યું: “અલ્લાહ એને જન્મત બક્ષે મગર અફસોસ છે કે તે શીઆ હતો.”

“માલેક!” કાઝીએ ધીરેથી કહ્યું: “રસુલખાંએ મારે હાથે સુન્ની મઝહબ અખત્યાર કર્યો હતો”

“એમ? ખુશનરીબની પાત છે. સરીયુદીન” હસતાં બાદશાહે કહ્યું, “તે ક્યારે સુન્ની થયો, ભલા?”

“જહાંપનાહ, મોતની છેલ્લી ધડીએ.”

ઈસારતથી ચમરીનોને રજૂ આપી, બાદશાહ કાઝી સામું જોઈ રહ્યો. થોડીવારે કડક અવાજે તેણે કહ્યું: “સરીયુદીન! બાદશાહ આલમગીરની પીછાનું છે?”

બાદશાહની ચશ્મો બેઠાં જઈ કાઝી ડરી ગયો. “જહાંપનાહ!” હાંમત રાખી તેણે કહ્યું.

“સરીયુદીન, બાદશાહ આલમગીર કુતુબ પાતોથી ડગાય એવો ગદિલ નથી.”

સરીયુદ્ધીનની મુઠ્ઠીઓ ખીણ્યાં; તેની છાતીમાં
ધનકારા થતા ખાડ્યા.

બાદશાહ ઉઠ્યો ને પહેરેલો ઝભ્ભો ઉતારી
નાખ્યો ને કમરમાંથી છુટાની કાઢી તે પહેરીઃ
“પીછાને છે, સરીયુદ્ધીન પાક કલાપો પદતા
વળી અહમદશાહને?”

“અજ્ઞ—મોત” કાઢી બજડ્યો.

ધનના ઉડતી પોતાની દાદી જેડે કાઢી
ધુણુ ઉઠ્યો. “માલેક !” બાદશાહના કદમે
પડી તે બોલ્યો. “પ્રદાઈદ, હું નાચીઝને દ્વારે
ચુનાહે કપીરા થયો છે. પણ દરથુજર કરો
જઠાંપનાહ ! હું અતાદાર—મેવશ નથી.”

છુટાની ઉડી બાદશાહ બેઠો “આહ !”
હસીને તેણે કહ્યું. “બામેશ, સરીયુદ્ધીન ! તું
કરે છે કેમ ? હું જાણું છું તું મેચુનાહ
છે. પણ તારાના હીમન ક્યાં છે ? ને
ચુનોહ તો કર્યોજ નથી.”

કાઢી ઉભો થઇ ગયો ને બાદશાહ સામે
જોઈ રહ્યો. તે અરેખર શુસ્મે થયો હતો કે ખુશ
હતો તે જાહે કાઢીથી કળાણુ નહીં.

“સરીયુદ્ધીન !” કાઢીના ખ્યાલો સખ્ખને
રોજ તેમ બાદશાહે કહ્યું. “હું ખુશ છું
પાક ખમ્મ જરતુ કરમન તું સખત્તરો છે.
અહમદશાહની ખુલાખ મજહબોની મારામારીમાં
નહીં પણ ખમ્મસાન તરફની જવાઈમાં છે.
સરીયુદ્ધીન, તાપુશીની વાત છે કે રસુલખા
જેવા બધા મખ્મસને મજહબની ચારા—
મટીનું લીધે મજહબ બદલવાનો રોગ
કરવો પડે છે. ખુદાની નકરમાં રસુલખા
નહીં પણ મજહબોના મનીતાઓ અને ફેશના
બાદશાહે ચુનાહવાર છે.” બાદશાહ વિચારમાં
પડ્યો. જોકે કાઢી બાદશાહના મહેરા સામે
જોઈ રહ્યો. થોડીવાર બાદશાહે કહ્યું

“સરીયુદ્ધીન ! રસુલખાનાં અખ્યામિલે હું
તને સોંપું છું. પણ જોતો તેણે સુખી મજહબ
ખખત્યાર કર્યો હતો એ વાત ફેરવતો ના.”

બાદશાહે કાઢીને રજા આપી. મહેરવાની
મટે કુરનીશ અખની દાદી પસારતો કાઢી
સરીયુદ્ધીન બહાર ગયો.

— ૪ —

શાગીર્દ

“સલાખતજ ગ, પણ તું કેમ આવ્યો
તે તને કહું.” સલાખતના મકાનના ખામ
ઓરડામાં બે જવાન સખ્ખોમાના એકે કહ્યું :

“કેમ આવ્યો ? મેશક મારી મહેમાન-
ગીરી ચાખવા.”

“ના”

“ત્યારે ?”

“સાંભળ, કહું. એકવાર તે મારી
અખ્યાની જન બચાવી હતી તેને બદલે
ચાખવા.”

“શીક ! દોરત ! મે કેમ કહ્યું નહોતું.”

“અરે, પણ તું સાંભળ તો ખરો. જો
હું તારી જન બચાવવા આવ્યો છું.”

“મારી જન !” આશ્ચર્યથી સલાખતે
પુછ્યું.

“હા, તારી જન અને મીવકત”

“કેમ, વાક ! બાદશાહ સલાખત
બધા નથી થયા ત્યાસુધી ફાની કુવત છે કે
મારી ભાતને ઓડે.”

“સલાખત, તું ચાદનાં વખાણુ કરે છે,
પણ ફજરના આજ્ઞાણ ઉમે છે, એ બુદ્ધી
જાવ છે”

“દોરત ! હું નથી સખજતો—તું શું
કહે છે ?”

“જો સખજ. મે સાંભળ્યું છે કે તું
રસુલખાની બેટી દુસ્નઆરા સાથે ખારમા છે.”

“તે વાત આથે કોઈને શું ખતલજ છે ?”

“મેશક, મતલબ છે તેથીજ તને કહેવા
આવ્યો છું.”

“શું?”

“કે એ ખ્યાલ છોડી દે.”

સલાખતજંગ ઉભો થઇ ગયો.

“ખ્યાલ છોડી દઉં? મારી મનમોહન

કુલુખને છોડી દઉં? કદી નહીં. પણ ભક્ષા,

કીશ શા માટે એ ખ્યાલ છોડી દઉં?”

“કારણ કે તેનો તારાથી મોટો મલેક છે.”

સલાખત કડવાશથી હસ્યો. “તે કોણ, ભક્ષા?”

“શાહબદો.....”

“શાહબદો! ના, ના, નસરુ તું દીલ્લગી કરે છે.”

“સલાખત, દીલ્લગીનો આ વખત નથી. તું સમજ અને કદી તું હક કરશે નો વિચાર કે તારા પર મેં જો બલીમ સીતમ ગુજરશે.” સલાખતના ખભા પર હાથ મૂકી નસરુએ કહ્યું.

“ખરી વાત છે, નસરુદ્દા.” સલાખતે હાક કરડતાં કહ્યું. “હું તારો અહેવાલમંદ છું. મામલો મહાલ છે, એ હું જોઉં છું પણ તારી વાત મારાથી કુલુખ નથી થતી. રસુલખાંએ મોત વખતે અમારી નીકાલ કરી છે, સારથી હું મરનારનો દામાદ છું, હુસ્નઆરાનો ખાવીદ છું અને હુસ્ન મારી બીબી છે, હુસ્ન સાથે વસન્તો મને હક્ક છે. તારા આફતાખતું તેમાં કે નહીં વળે.”

“સલાખત, તું હક છોડી દે. તને નથી સમજ કે ફત્તેહશાહ માંએ હક વધુ નહીં આલે. તું વરલ કરશે તો શહબદો તમારી ભુદાખતું ફરમાન શકશે.”

“નસરુદ્દા, જો એમજ છે તો શી શીકર? મુગલે શાહબદોને પણ અફસરગાદની તાકાતનો અનુભવ થશે. નસરુ, કચ્છતાનની આરામગાદમાં મેં મોનનાર સીપાલીઓએ એમ શું કરી જશે?”

“સલાખત; તું બહાદુર છે, પણ આ વાતમાં હુજ્જત ન કર. તારી દીવાનગી છોડી દે.”

“નસરુદ્દા, તારો ધરાઈ હું નથી બળુતો. પણ તે જે હોય તે. હું કસમ લખને કહું છું કે જન માટે તો શું પણ બહેરન માટે, ખુદ અલ્લાહ માટે હું પ્યારી હુસ્નને છોડીશ નહીં. ચાક એ વાત જવા દે. લે, આ શીરાઝીમાં એ વાત ભુલી જઈએ.”

—૫—

હુસ્નઆરા.

બ્યારે નસરુદ્દાખાં અને સલાખતજંગ આમ ગુફતેગો કરી રહ્યા હતા ત્યારે રસુલખાંના આલીશાન મંઝીલની પાછલી અટારીમાં ખુશમુસ્ત હુસ્નઆરા નીંદ લેતી હતી.

આથમતા આફતાખનાં કોમળ ફિરજો તેના ખીલેલા મુલાયમ બદન ઉપર ગેલ કરનાં હતાં; ધરાની શુલોના બાગમાંનો પવન તેની જવાનીની ખુશો ચારે ગમ પસારતો હતો; તેની કોમળ, ખીડાયલી ચરમો, જાણે પોતાના પ્યાર અઝીઝની છબિ જેતી હોય તેમ ઘેનમાં ખીડાયલી હતી. રાતા આસમાન પર રાતના ઝાળા પડે તેમ તેના મુલાખી ચહેરા પર આછી ગમગીની હતી.

ઝેટલામાં કોઈ સખ્સ દાખલ થયો. મુતેલી નકાશપોશ નાઝનીનને જોઈ તે થોળી ગયો. પરસ્તાનની કોઈ દુર ધન-સાનને સતાવવા જહાનમાં આવી મુતી હોય તેમ તેને લાગ્યું. તેની નાડીઓ ધડકવા માંડી; તેનું આંગ ચમકી ઉઠ્યું; તેની ચરમોનું તેજ વધ્યું. તેને જોવામાં તે બધી વાત ભુલી ગયો. થોડીકવાર તેને લાગ્યું કે ખુદના કસમો પડવા કરતાં તેની નજર સામે મુતેલી ખેમીસાહ ખુશમુસ્તીના

હામો પડવામાં વધારે ખુદાઈ છે. તે કાયેર હિમર અધ્યાત્મી રખાવના અર્ધા યાદ રહેલા રાખે બખડો: "આ—આજ મારા દીવની મુરાદોની કામીયાબી—આજ મારું જીવત."

દુસ્તઆરાની ચશ્મે ખીડાવવી હતી. એટલામાં જવાબમાં હોય તેમ બહે-શતના બામમાં, બહારના મુનેલાં મુલને જમાડવા કોઈ કુર મઝબ એલે તેવા મીઠા મેરાવવા સહે તે બોલી: "કેટલી ખોટી યઈ?" ને ફરીવાર ખીડી નીંદમાં લપાઈ ગઈ.

પેવો સખ્સ બખડો "આહ! તે કેટલો નસીજવાન છે?"

દિવમ નમો જતો હતો તે જોઈ તે સખ્સે કહ્યું: "દુસ્તઆરા"

અભણવા સાદથી ચશ્મે દુસ્તઆરા ઉઠી મઈ મધ, તેના બો જરો ર મ બહવાયો.

"જતાય, આપ કોણ છો? જુવા પંચા માગો છો?" આંક ફીક કરી તેણે ધીરથી ટકાર કરી કહ્યું.

"આહ! દુસ્તઆરા! એસક તારા વગર હું જુવોત પડ્યો છું."

"અમરદાર આપની જગાનને છુક આપી તો. બોલો આપ કોણ છો?" દુસ્તઆરાએ રોશમાં કહ્યું.

"હું? હું તારી આદની જે ની ખુશખુશીથી પામલ થયેલો અદના ઈન્સાન છું. દુસ્તઆરા! મારા જીવરની મહેળાન ઈન્કાર કરેલ હું બાબો છું. આહ! હું તને મારા દીલનું દર્દ કેમ સમજાવું?"

દુસ્તઆરા જરાકે હસી

"નખા ઇન્સાનો ખારની નજર આમ રે છે શું? જતાય! પારખી એરેકે સાથે આમ વાત કરી શોમતી નથી. અદીથી જતા રહે દીવાયતી રોશનીથી આપ કોઈ અમીર હામો છો તેથી એવાનું છું અદીથી જતા રહે! નહીં તો મારા નેક ખાલી દ આરશે

તો આપની જાન લેશે." દુસ્તઆરાએ રખા-વવી કહ્યું

પણ તે જવાન તો દુસ્તઆરાના લાલ હોઈ, તેનું તસતસનું બદનને મુવની પતીઓ જેવી તેવી હુયેથીઓ બોલો હતો.

"આહ! મનમોહન મહમુદ" તે અધીરો થઈ બોલ્યો. "તું એમ ના બોલ. દુસ્તઆરા! તું આદથી હસીન છે તો પછી આવી બેરહેમ કેમ છે? આહ! દુસ્ત! તારા આ મુલાખ જેવા રાતા હોડપર એક મીઠા બોલાની મને તલમ છે"

"નાદાન! તું સમજે છે કે આ મઝીલમાં કોઈ ઈન્સાન નથી? જા, જતો રહે. નહીં! અખપડી પવદાને બોલાવુ છું."

"આહ! ખુશમુરત પરી! તારી રોશન ચશ્મેનાં બોડમાં પણ કેટલી ખુદાઈ છો! તારો મુરાની મહેરો મારા બદનની જગન વધારે છે. એ આવી દુસ્ત! બોલ, બોલ માન રાતો હોડપર બોલો લેવાની મને ઇનજત આપ!"

"આપ ઇન્સાન છો?" હોડાને દુસ્તઆરાએ કહ્યું. "જરે ન સમજતુ હોય તો" કહી તેણે પાસેના ઓરડા તરફ નજર કરી.

"સચ્ચ દુસ્તઆરા" જવાન બોલી ઉઠ્યો 'તને ખાતર છે—હું મોણ છું?"

"હા" તેણે રખાવવી જવાબ આપ્યો "હોશ મીસાવ પાગવ થયેલો નામદ નાદાન મીજુ કોણ?"

"નામદ? એ મમર નાઝનીન! તારામાં આદલી ખુશમુરતી નહોત તો મોજલ શાદખાતા આ અપમાન માટે તારા ખુનથી તારું મઝીલ નાપાક કરત."

"શાહનદા!" દુસ્તઆરા બોલ્યો બોલી દીડી.

ઝડપથી મોઢા ઊપર એડણી બોલી તે બોલી "નામર શાહનદા! શાહી ફરજદો

અક્ષરોની બીબીઓ સાથે અમ્મ વતે
છે શું?”

“ના દુરનઆરા તારી શાદી નથી થઈ.”

“પણ અમારા નીકા થયા છે.”

“આહ! ખુબસુરત નાઝનીનો પણ
કુટુંબ વાતો કરે છે.”

“અક્ષરજાદાની બીબીનું અપમાન
કરનારને તે શાહનદા નહોત તો બારે પકત”
દુસ્નઆરાએ દેશર, કરી કહ્યું.

“દુસ્ન, હવે બધી વાત જવાદે. તારી
જેહર ખુબસુરતીનો હું તલબગાર છું.
બોમ! તું સુલતાના થવા ઇચ્છતી હોય તો
ઈમાનથી હું કસમ ખાઉં છું કે હીંદુનું
તાજ તારા પાક કદમ આગળ હું ધરીશ.
દુસ્નઆરા, દુસ્ન, સારી આશ્રમમાં એવું કે
નથી જેની તારે ખાતર હું નવાજન કરું.”

“મુગલ શાહનદા! મને એ તાજની
તલબ નથી; હું એક મામુલી ઓરત છું,
મારે ખાતર શા માટે આપની પાક ઇર્જીત
રહે કરે છે? મુગલ શહેનશાહના ફરજંદની
શાદી માટે સેંકડો દસીન નાઝનીનો તલપે છે.
મારા બદનમાં એવું કે નથી.”

“આહ! દુરનઆરા, તારી ચરમોથી
નહીં પણ આશક શાહનદાની ચરમોથી ને:
તને જાદુ જણાશે પણ હવે હજી જવાદે.
તારા રાતા લબથી જે બોલ મારા જીગરની
જલન દૂર કરી શકે તે બોલ. હું હવે
ચોખી શકતો નથી.”

શાહનદાના ઘેરાપત્રા ચરમોમાં દીવાનગી
વધની જતી હતી. દુસ્નઆરા તે લેઈ એટી
ગઈ. ધીરે પણ દરેક માટે તેણે કહ્યું:

“નામવર શાહનદા! આપ મારા ભાઈ-
બાન છે. આપની જગ્યા પર આવા
કસામ શોભે છે શું?”

શાહનદાના ચહેરા પર ચુંદસાની લાગળી
મગી.

“આહ દુસ્નઆરા! હવે હું સમજું
છું કે તું એક પાકદામન ઓરત છે;
મરુની પુતલી છે. જુલમ! વના તું નહીં
માને. મગરુર નાઝની! તું સમજ. શાહનદા
સાથેના વેરનો અંત કેવો મહાલ આવશે.
જીગરની મરોખંખત નવાજનાર દુરમન બને છે
ત્યારે તેને માથુકના ખુનની નદીમાં નહાવાની
તલબ થયા છે.”

“રહમ કરો નામવર! હું બેશુનાહ છું
મારી તક્સીર શી છે?”

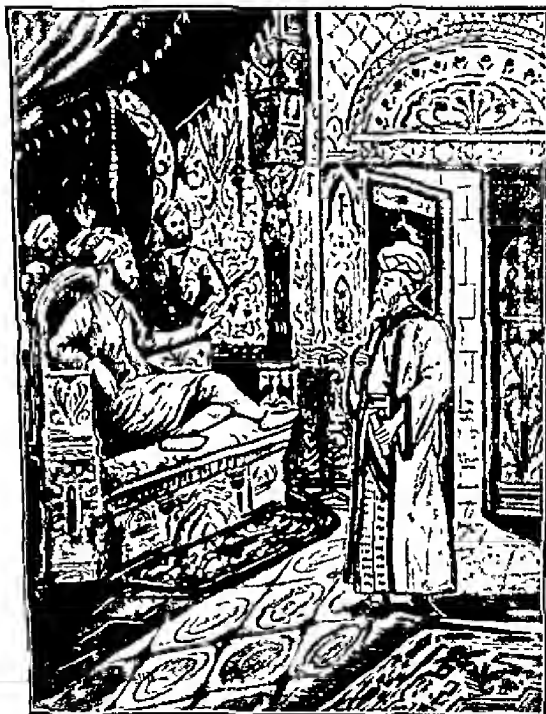
“દુસ્નબાં! તક્સીર? તારી ખુબસુરતી
તારી તક્સીર છે, તું નથી; તારી મગરુરી
તારી તક્સીર છે, તું નથી. આહ! તે માટે
તારા ખાતીંદને પણ.....”

“નામવર! નામવર!” દુસ્નઆરા
બોલી ઉઠી “સજવાર હોઈ તો હું છું;
મારા ખારા ખાતીંદ નથી.”

“શુભે છે” શાહનદાએ દસીને કહ્યું:
“ખુબસુરત નાઝનીનોના નાહક માલેકી
બોગવવા માટે તેનો ખાતીંદ પણ સજવાર
છે; અરે! ભૌતજ એ તક્સીરની તોળા છે.”

છાયા પેટે ચલનદન દુસ્નઆરાનો પુરાની
ચહેરા શીકા ઘઈ ગયો. શાહનદાની જલ્દીમ
ચરમોમાં લપકર દસતું આન્યું. ઠંડીમાં
કાંપતી ચલપતી પેટે દુરનઆરા શાહનદાને
પગે પડી કાંપતી બોલી:

“રહમ કરો માલેક! મોગલ ફરજંદના
જલ્દીમ ગુસ્સાની મને ખબર છે પણ આહ!
તેમનું ઉમરાવ દીલ કહાણ નથી. નામવર
શાહનદા! એક નાતવાન ઓરત અરજ
કરે છે તે મંજુર કરો. અગર જો આપને
માગજ ખુનની તરસદોષ તો આપના ખંજર
સામે આ કામગી અરદન કુંકાવું છું પણ
એ! મારા ખારા માલેકની જાન બચાવો.”

[ચિત્રાણ]

હુસેનઆરા અને શાહબેરા

[૨૧. શિવરાત્ર સંજ્ય]

રાત્રી હિમો યર્ષ જયો ને બાદશાહ સામે નોંધ રહ્યો

[ચિત્રકાર]

રાજાધિરાજ

[રા. રવિશંકર રાવળ

આ તેજ એડીઓ—ધારીલી, ગુલ, અને ચિત્રભેદક.....આ એડીમાંથી તે
એક નાનુક રૂપા કન્યા ઉગતી હતી.

લેખક.

રા. કનૈયાલાલ માલોકલાલ મુનશી,

પ્રમુખ, સાહિત્ય સંઘ

નોંધ.

એલે મારી " પાટણની પ્રથુના " કે " શુજરાતનો નાથ " નાંથી હશે તેને આ રાજાનાં ઉલ્લાસો વિનાં મોલખાનું પડશે. એલે એ વાર્તાઓ ન વાંચી હોય તેને માટે તો એ આપેલી મોલખાનું સુ ઠ.

જયસિંહદેવ સોલંકી ...	અણુવીલવાડ પાટણનો રાજા અને શુજરાતનો નાથ.
મીનગદેવી સત્ત્વમાના.
મુંગલ મહા વરમાલ
ઉરા મંત્રી અને ખંભાતનો સત્તાધીશ
હાહાઈ મંત્રી. † કર્ણાવનીનો સત્તાધીશ.
શોભ મંત્રી.
ત્રિભુવનપાલ રાજાનો ભત્રીજો ને ‡ લાટનો હંડનાયક †.
કારમીરદેવી ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનગદેવીની ભત્રીજી.
કાક ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને ભટરાજ.
મંજરી તેની પત્ની.
સજ્જન સોલંકીનો હંડનાયક.
પરશુરામ તેનો પુત્ર.
રાખેંગાર જુનાગઢનો રાજા.
રાણકદેવી તેની રાણી.

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

સંવત ૧૧૬૬ના ચૈત્રની એક સવારે એક તૈન સાધુ ને હદાનો ટીકરો આશ્રમટ ભુગુપ્ત આગળ ઉભરે છે. આશ્રમટ દુર્ગપાલને મળવા જતાં રસ્તામાં એક યુવતીના સૌન્દર્યથી મુગ્ધ બને છે. તે કાકને મધીને જવસિદ્ધદેવનો સહેયો તેને આપીને પાછો વળે છે. સહેયામાં કાકને આજ્ઞા છે કે તેણે મરુથ આશ્રમટને સોંપી જુનાગઢના પેરામાં જોડાવું. રાણી હાલદેવીએ પણ કાકને તેડાવ્યો છે. દરમ્યાન જુનાગઢથી મલ્લિકદ્ર રાણકદેવીનું તેડું લાવે છે. બધું સાંભળીને કાક દેવમદ્ર સૂરિની વિદાયગીરી લેવા બધ છે, જ્યાં પાર્તીના આરંભમાં આવતા તૈન સાધુને તે ઓળખે છે, અને તેની પાછળ એક ગુપ્તચર ચોંટી છે, અને રસ્તે પડે છે, દરમ્યાન અશ્વલંકરને તેના સસરાને ત્યાં તેનો સાળો, પાછલે લાટ છતાંથી કડવારામચર્ચા દૃઢવવાનો દેવાપાલ. હુખો આવકાર દે છે. જે યુવતીના સૌન્દર્યથી તે મુગ્ધ થયો હતો તેની ભાગ કાઢવા આશ્રમટ બે સૈનિકોને મોકલે છે, જેઓ કુવા આગળ બેસીને પનીયારીઓની મરકરી કરે છે. મલ્લિકદ્ર મદારાજ તેમને વારવા જતાં એક સૈનિક તેને મારે છે તેટલામાં દેરાસલ અવીને સૈનિકોનો પત કાપી નાંખે છે. આશ્રમટ આગળ ફરીયાદ જતાં તે દેવાપાલ ઉપર ક્રોધે બરાવ છે, પણ એટલામાં કાક આવી પહોંચીને ખરી હયાકત કઢાવીને સૈનિકોને કાઢી મુકે છે અને દેવાપાલને ન છોડવા આશ્રમટને ચેવે છે. આશ્રમટની ઊમરવારીની નિરાશા-જનક બાબ જોતોર્ધિર્ધવ્ય મૂઢ કાક પોતાના પરિવારને દેવાપાલને સોંપીને પોતાને કામે જવાનો વિચાર કરે છે.

(હવે આગળ વાંચો)

પ્રકરણ ૧૬ મું

“અરે, કે પાટણની મીનાયે આવે ? આજે તો શકમટજી આવ્યા ! આવે! એને પણ પગે પનોતી આવી” નગરમેદે કહ્યું.

“હા. મહારાજ ભોળાવે છે.”

“કેમ નહીં !” ફરીથી ત મનમત્ય એવે અવાજે નેજાપાવે કહ્યું. “એવા તો મહારાજ પામે ન હોય તો ક્યા હોય ? મહારાજની પણ શું જાણ છે. ફુનીઆમાં જનજનવારે માત્ર તેમનીજ પ્રાર્થના ગાવા કરે છે.”

આત્રભટ્ટ જોઈ રહ્યો “હા” તેણે કહ્યું

“આવે હવે, નાદી ભે, ફુર્ગપાવને ઘેર આજ તો ધામ છે હુ તો સચારે નામો છું આમો નહીંને બ્રાહ્મણના ધરનું અજ દાહ થઈ જશે.”

આ તીખી જાણીની પ્રમાદી નામની ઠીંગ થઈ ગયેલો આત્રભટ્ટ નાદી પોષ તૈયાર થયો. અને નગરમેદે આથે પાવખીએ થઈ, ફુર્ગપાવને ઘેર જવા નીકળ્યો.

સંજા મુદ્દરપતિના વાઝ પામે આવતા આત્રભટ્ટનું ચિત્ર પેલી અવારનવારીના સ્મરજીઆ મોંદયું, અને નગરમેદેની વાનખારી ખાત જતું રહ્યું આ અદ્ભુત સ્ત્રી કોણ હશે ? કેવું ધર મોજાવતી હશે ? એના નયનો પાછાં ક્યારે પાવન કરશે ?

એકદમ પાવખી વાઝામાં દાખલ થઈ ને આંત્રજીવનો આમ રૂપાઈ ઉઠ્યો જે નાના બાળકો હોડતાં પામેના એક ધરના પેસી જતાં હતાં. તેમાંની એક છોડરીની પમની એડી પર તેની નજર ફરી ગઈ. તેને સ્વારે મંદિર પામે જોયેલી એડીઓ યાદ આવી. તેને ફુર્ગપાવના ધરમાં જોયેલી એડીઓ યાદ આવી. અત્યારે આ તેજ એડીઓ— પાડીથી, ચુનાથી, અને ચિત્તમેદક તેણે એડીઓ, પટ્ટી નજર ઉઘે કરી આ

એડીમાંથી તો એક નાજુક કપાળી કન્યા હિમતી હતી. ‘શુ’ ? તેની આંખે અધારાં આવ્યા. શું પેલી સુદરીએ તેને ચિત્તમત્ર કપોં હંતાં કે કન્યા ને ત્યા તેની તેજ દેખાતી હતી

એટલામાં શકનું ધર આવ્યું ને ને પાવખીમાંથી નીચે ઉતર્યો ત્યાં કાક અને ભટ્ટરાજ માંધવ મળ્યા. માંધવ નાગર દાદાક મહેતાનો બચ્ચીએ હતો, અને પછા પર્વ યયાં જિજ્ઞાસુપાલનો મિત્ર ને સેવક હતો.

રાજ્યક રત્નારની, બૃગકુચ્છની ખટપટની, મુરંગેનના પક્ષકારોની, પાટણી રાજ્યનીની ને બેગારના પરાજયથી યતો થઈ જઈ જમ્યા અને ઘેર જવાની વખત થઈ પણ આખમટનું મિત્ર આ કોઈ પણ વસ્તુમાં નહોતું— ને તો પેલી સુદરી પર જઈ એટલું હતું. આ એક મે ફળીઆમાં ને હતી; અને આટલી પામે હતી છતાં દૂર ને કુખાપ્ય હતી. તેને શોધવાત કામ મુખી આમ રાજખટપટનાં દાષત્રા તેને કેમ ગમે ?

આખરે પેલાજી વિદાય થયા, અને કાક આત્રભટ્ટની મૂર્ખતા, અતિમાત્ર ને ક્યાશ વીરો વિચર કરી રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૭ મું

રેવાપાણનું હૃદય

ન્યારે બૃગકુચ્છનો ફુર્ગપાવ ચિતાગ્રસ્ત બની રેવાપાવને મળવા ગંગનાથ મહાદેવે જવાનો વિચાર કરતો હતો, ત્યારે રેવાપાવ મહાદેવની પાછળ આવેલી એક ઝુપડીના બારણા આગળ બેઠો હતો.

ઝુપડીમાં, અત્યલદ સરસની ખાનખા બેઠો હતો. રેવાપાવ અધીરો થતો જતો;

હતો; અને નદીના તરંગોને એકાચ નજરે
જોઈ રહેલી તેની આંખો અચાનકવાર ઝુંપડી
ના બારણા તરફ ફરતી હતી. તેના મુખની
રેખાઓ જરા વધારે સખત દેખાતી હતી.
તેના શ્વાસોચ્છવાસની અનિયમિતતાનું માન
એના અંતરના ક્ષોભની દેખા દેતી હતી.

ઝુંપડીમાં પગરવ સંભળાયો એટલે રેવા
પાલ ઉભો થઈ ગયો. થોડીવાર બારણું
ઊઘડ્યું, અને એક વૃદ્ધ સંન્યાસી આવ્યો.

“એટા રેવા ! કેમ આજે વહેલો ?”
બ્રહ્માનંદે પુછ્યું.

બ્રહ્માનંદના દાંત પડવા માંડ્યા હતા; ને
આમડી ઝુલવા માંડી હતી. પણ તેની આંખો
નિરતેજ થઈ નહોતી; અને તેના સ્નાયુઓનું જોર
ઝાઝું ધડ્યું નહોતું. આ સંન્યાસી પૂર્વાશ્રમમાં
ધ્રુવસેન સેનાપતિ હતા—ને એની હાકે પાટણ
ને ધારાના નરપતિઓ ધુજતા એમ કે. ઇ
અત્યારે ધારી શકે એમ નહોતું. રેવાપાલે
સાશાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યા ને ઉઠી ઝુંપડીમાં
દાખલ થયો.

“એસ, એટા !” બ્રહ્માનંદે કહ્યું.

“હું” જરા ધુજતે અચાજે રેવાપાલે
કહ્યું “મદારાજ, બારણું બંધ કરું ?”

“ખુશીયી” રેવાપાલે બારણું બંધ કર્યું.

“ગુરુદેવ ! આજે આટલે ગયે રજા
માંગવા આવ્યો છું.”

“શાની ?”

“મારા દેવાની આગ હોત્રવવાની.”

“એમાં રજા શાની માંગે છે ? રેવા !
તારા અંતરમાં શાંતિ થાય એવીજ પ્રાર્થના
હું રોજ કરું છું.”

“ગુરુદેવ ! તમે મને સમજાવો નહીં,
તમે મારો છો એવી શાંતિ મને નથી જોઈતી.”

“ત્યારે ?”

“પટ્ટણીઓ પાછા જાય તોજ મને શાંતિ
મળે એમ છે.”

“હજી તું એ વીસર્યો નથી. રેવા ! ફેટલી
વાર કહું ? લીલાદેવી પાટણ પરણી એટલે
પાટણ આપણું ધણી થયું. આંટલાં વધે
પછી હવે કેં થાય ?”

“ગુરુદેવ ! તમે આમ નિરાશ થશો તો—”

“લાઈ જ્યાં સુધી આશાનું એક ટીપું
રહ્યું ત્યાં સુધી હું ગયો નહોતો. પણ મને
તો હવે આશા રાખવા માંડપણ લાગે છે.”

રેવાપાલે ઉછળતા જુરસાના ભારથી
આંખ ખીંચી. તેના હોડ તણાઈ સખત થયા.

“ગુરુદેવ ! તમે તો સંસાર ત્યાગ્યો છે
એટલે માંડપણ લાગે છે,” પણ જોવા આજે
જે તેવો દિવસ ફરી આવવાનો નથી.”

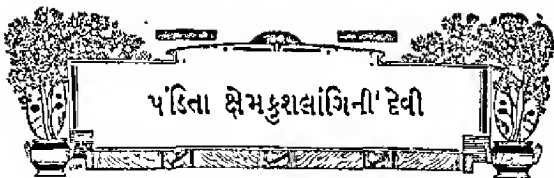
“હું” માનતો નથી.”

“ભલે તમે નહીં માનો. અને જો
એવો દિવસ ન હોય તોપણ હવે હું યાત્રી
ગયો છું. મારાથી આ સહન થવું નથી—
જોવાનું નથી. હવે તો એમ થાય છે કે હું
નહીં કે પટ્ટણીઓ નહીં” આંખમાંથી આંસુ
જીજતાં રેવાપાલે કહ્યું.

“કેમ શું છે ? જરા આતુરતાથી
બ્રહ્માનંદે પુછ્યું.

“ગુરુદેવ ! ગુરુદેવ ! જ્યાં જોડે છું ત્યાં
લાટનાં ટેક ને મુખ જતાં જોડે છું. આજેજ
એક વાત બની. અધિમુક્તેશ્વરનાં દર્શન
આગળ મેં મે પટ્ટણી સૈનિકોને ખુદે
દિવસે આપણી સ્ત્રીઓની મજાક કરતા
જોવા... એક સૈનિકને એક પવિત્ર શ્વાસુને
આનંદથી કચરાતો જોયો. અને આવું આજેજ
નથી થયું, દરરોજ કે ને કે આવું થાય છે.
હવે તો અધમતાની દદ વળી રહી છે. આથી
નરક વધારે ભયંકર નહીં હોય.”

[વધુ મારે જુનો પૃષ્ઠ ૮૯.]

પંડિતા ક્ષેમકુશલાંગિની' દેવી

વેખ

રા. ધનમુખડાસ દૃષ્ટાસ મહેતા.

સખ્ય, સાહિત્ય સસદ

ચિત્રકાં

રા. સુરીસ

જનમાં મોટા માણસ યવાની કમ્પા
કેને નથી યતી? જરૂરી જનનમાં
નેપેલીઅન, સાહિત્ય જનનમાં શેક્સપીઅર
કે હરિ ક્રાંતિદાસ, કનના જનનમાં રાદિક
માપકેલ એ જનો કે રોડીન, હીકિટના રણસેવમાં
એમ કે કાઈ-દૂપર કે પ્રીન રછ, ન્યાનના
વરા જમ્પાવામાં અમારા શક્યવાય કાકા,
દેળીમાં તોફાન કરવામાં અમારા બાપરનેડી
પીકાબલ કોમી, બીજાન ગાવિપદાન
વાપરવામાં અમારા જમનાદામ મ મા અને
ન્યાનના કે પરન્યાનના કાકા મરણ યયુ
દેવ્ય નો તે સજથી સર્વ ક્રિયા
કરવામાં આવેવાની પડેને ભાગ લેવામાં
આવેલા યથવંતરાય અને દીપનરામ યવાની
કમ્પા મારા હુલ્મમાં કોઈ કોઈ વાર થઈ
ગય છે પણ આરામપુરમાં ઉપરથી ઉભિને,
આવા નામોદિત પુરોમાના એક યવાને માટે
કરવા પડના મલન યતી મહેનત આદરની
એ બહુજ દુર્ધટ લાગવાથી મારા હુલ્મજન
પાછી શમી જતી.

તેજ પ્રમાણે પોતાનાં કોલરમાંથી કે
ભત્રોજ-અગ્રીજમાંથી કે ભાણમાંથી આવી
મહાન વ્યક્તિઓ કરી એ પણ વાકુ ભજમાં
આવાનું કામ નથી પણ બહુ વિદ્યાર્થી
છે, કારણકે મહેનત પુરવાર્ય વગેરે શુભેને
અને મનુષ્યરવમાયને કાંઈ સ્નેહસાવ હોને
નથી

આવી વસ્તુચિનિને લખેને, હું નામાં-
કિત નહીં થઈ શકુ તે મારી ઓળખાણમાંથી
કોઈ નામોદિત સાય એવા મલ કરવાની મને
કમ્પા થઈ આવી અને એટલામાં મને તક
મળી પણ ખરી "સ્ત્રી છવન" નામના
સુપ્રસિદ્ધ અગાળી મસિકા "હીદુરનાનની
અરોચીન નામકિત નારીઓ" નામનો લેખ
છપાયો અને તેમાં હીદુરનાનની મસિકા સ્ત્રીઓની
દુક થાદો આવી હતી તરતજ મેં તેના
તત્ત્વોને એક વિવેકમયો પત્ર લખી નાખ્યોઃ
"સુત મહાદેવ,

આપના સુપ્રસિદ્ધ માનિકમાં આવેલ
"હીદુરનાનની અરોચીન નામકિત નારીઓ"

નામનો વિદ્વાતાલયો લેખ મેં વાંચ્યો—મને તેમાં બહુ રસ પડ્યો. અલબત્ત, આ પ્રકારના લેખ પહેલે વખતે સર્વ-દિશામાં સંપૂર્ણ હોષ શકે નહીં એ સર્વેશ્વર શક્ય તેવી વાત. માત્ર મારે આપને આ યાદીમાં એક નમ સૂચવવું છે—માનસિક શાસ્ત્રના અટપટા સાહિત્યમાં તામીલ વિદુષી પંડિતા ક્ષેમકુશલાંગિની દેવીનું નામ સારા હિંદુસ્થાનમાં નહીં પણ યુરોપ-અમેરીકા અને જાપાનમાં પણ મરાઠુર છે એ વાત આપણે બુલી જવી જોઈતી નથી.

લા. આપનો —”

આ પત્ર પેશ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો અને સાથે સાથે તત્રીની નીચે પ્રમાણેની નોંધ પણ પ્રસિદ્ધ થઈ.

“આ યાદી સર્વ દિશામાં સંપૂર્ણ બનાવવા જતાં બહુ કાલ લાયક અને વિલંબ થાય એમ જાણીને જ નેટલી સામગ્રી હાય લાંબી તેટલી લાંબાને મુદ્દી દીધી. જોકે પંડિતા ક્ષેમકુશલાંગિની દેવીનું કર્તવ્યક્ષેત્ર સામાન્ય જનસમાજ સમજ શકે તેમ નથી છતાં તેમનું નામ તો આ યાદીમાં આવવું જ જોઈએ એવી અમારી માન્યતા છે અને તેથી એ સુપ્રસિદ્ધ વિદુષીનું નામ અમે અમારી યાદીમાં સહર્ષ દાખલ કરીએ છીએ અને એ નામ સૂચવનાર વિદ્વાન ગુજરાતી લેખકનો અમે આભાર માનીએ છીએ.”

મારે આટલું જ જોઈતું હતું. મેં ઉપર જણાવેલ લેખ, પછીનો મારો પત્ર અને તે ઉપરની તત્રીની નોંધ, એ સર્વનું, મગફળી, હીંદી અને ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરીને તે તે ભાષામાં જાણીતાં માસિકો ઉપર મોકલવાની આપ્યું. અલબત્ત, સર્વ ટુકાણે આ બધું આભાર સદ રવીકારવામાં આવ્યું અને “લેખ, વધુ

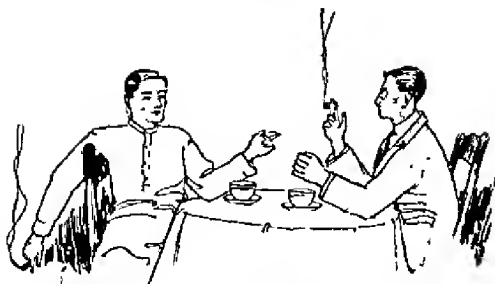
લેખ” પુકારતાં કારાં રહી જવાની અને મોડાં નીકળવાની બીકથી મુજતાં માસિકોમાં તે તરતજ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું.

થોડા દિવસ પછી એક માસિકના તંત્રીનો મારા ઉપર પત્ર આવ્યો જેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે પંડિતા ત્રીશે એમણે ઘણી તપાસ કરી પણ કે વિગત મળતી નથી તો થોડી હકીકત મોકલાવશો?

મેં જવાબમાં લખી જણાવ્યું: “પંડિતા ક્ષેમકુશલાંગિની દેવીએ માનસિક શાસ્ત્રનો અંગ્રેજ અભ્યાસ જર્મનીની મુનીવર્સિટીમાં કર્યો છે અને ત્યાં અનેક સુવર્ણપદો અને પ્રમાણપત્રો મેળવેલાં છે. હેવટનું એક વર્ષ ફ્રાંકફર્ટમાં વીંકલરની પ્રોફેસર તરીકે પણ તેમણે કામ કર્યું હતું. માનસિક શાસ્ત્ર સંબંધી તેમનાં પુસ્તકોમાં “જડવાદમાં માનસિકશાસ્ત્રનું સ્થાન” અને “નિરીશ્વરવાદની દૃષ્ટિએ માનસિક શાસ્ત્રનું પૃથક્કરણ” આ બે પુસ્તકો છે અને તે બંને જર્મન ભાષામાં લખાગેલ છે. તે સિવાય તામીલ ભાષામાં તેમણે ‘કવિતાનાં ચરિત્ર પુસ્તકો બહાર પાડ્યાં છે અને એથી એમનું નામ તે ભાષાનાં સાહિત્યમાં સુવર્ણ અક્ષરે કાલરાશ રહ્યું છે. પંડિતાની પ્રકૃતિ એટલી શરમાળ છે અને તેમને પ્રકાશમાં આવવાનો એટલો બધો અણમો છે કે આથી વધુ હકીકત તેમની રજા સિવાય પ્રસિદ્ધ કરી શકાય તેમ નથી.”

આટલું મળતાં જ તે માસિકના તંત્રીને શર છુટ્ટું અને તે પોતાની અધિપતિની નોંધમાં પોતે ભારેખમ થઈને જાણી આપ્યું. તે વાંચીને જુદીજુદી ભાષામાં પ્રગટ થતાં માસિકોએ પણ તે જાપરાતું શરૂ કરી દીધું.

પંડિતા ક્ષેમ આ પ્રમાણે સાહિત્યક્ષેત્રમાં પેતાનું સ્થાન લઈ મુદ્દી તે જોઈને મને

આકર્ષ-
ણ છે.
આમિ-
ત્રને મે
એક વ-
ખત મા
રે ત્યાં
બોલા-
આ, કે-
બલ આ
બળ બે
સાડીને
મે' તે

અહા પીતા પીતા વાતમા ને વાતમા મે' પંડિતા હેમદેવીનું નામ બે ત્રણ વખત દીધું

પરમ આનંદ થયો. આ વખતે કુ પંડિતાને જાણી. વિક્રમલ કોથી સ્ત્રી તરીકે કલ્પના હતો. તેણે મોઢાં જાડા કામના ચરમા પહેધાં હોય અને જાડા જાડા પુસ્તકોથી ભરેલી, મારા જોવાને સંદર્ભાનું અરણ્યક ધામે એવી શુભ વિષયોના પુસ્તકોથી જ રસમજાસમ થતી લાવમેરીમાં તે બેઠી હશે એમ કું વિચારવો હતો. રોજ આખી દુનીઆનાના વિદ્વાન પુરોહ સાથે સાધારણ માણસની અજલ મારી જાય તેવા વિગત ઉપર પત્રદારા વાદવિવાદ કરતી હશે એમ કું માનવો હતો. પરંતુ એકાથી મને મનોમ થયો નહીં. અને જાણ્યું તિરુપ્તી પંડિતા હેમે હજુ પણ અનુભવિ સંપાદન કરી નેહએ

જાન્યારે એક નિમ માણેજાલ દેસક કરીને છે ને બધી પાતે સાચા છે. ચાત મૂલિના છે અને સરવમાર્ગી છે પણ એક મોઢું ફાળ્ય એમનામા છે. જમ તે વિવિધ ઉપર, ગરે તે વખતે જોયો જાણી નાખી કપાવવાનો એમને મેરા અસખર છે. તેમાં પણ ખાસ કરીને અગ્રેજ દેનિકેઆ અને માસિકોમાં લખવામાં તે તેમને ખામ

મને અહા પણ પીવાડી.

અહા પીતાં પીતાં વાતમાં ને વાતમાં મે' પંડિતા હેમદેવીનું નામ બે ત્રણ વખત દીધું. તરતજ પક્ષી જાળમા સપડાયું.

"પંડિતા હેમકુશલચિની દેરી!" મણેક-લાલે કપાળ ઉપર કસ્યવી અસતતા કહ્યું, "પંડિતા હેમકુશલચિની દેરી" મારી ખાતી છે કે મે તેના પુસ્તકો વાંચ્યા છે પણ કપા અને ક્યારે તે ત્રા પાદ નથી."

"પણ તમે વાંચ્યાજ હોવા નેહએ," મે જરાક ધારો પાડીને કહ્યું. "સુશિક્ષિત વર્ગમા હોયતો હાલો કરનાર કપા પાકુમે 'નિરીશ્વરમદની દષ્ટિએ માનસિક સામ્યનું પ્રદાનરણ' વાંચ્યું નહીં હોય કે તેના જ્ઞાન લેખક પંડિતાનું નામ સાંભળ્યું નહીં હોય!"

"હા હા, જરાખર," મણેકલાલે શાંભીયે-ચી કહ્યું. "હવે મને જરાખર પાદ આપ્યું."

તે પછી મે' વાતમા ને વાતમા પંડિતાના પુસ્તકમાંથી એકાદ બે કાલ્પનિક વાક્યો કયા. તરત મણેકલાલે પોતાની કાપરી કાઠી અને તેમાં એ વાક્યો દખાવરી લીધાં અને

કહ્યું. “હું હમણા ‘આર્થમિત્રા’ એ નામે એક અંગ્રેજી લેખ તૈયાર કરું છું. તેમાં તમને હરકત નહીં હોય તો હું આ ચાક્રોનો ઉપયોગ કરું.”

“એલાશક, કર્મને, મારે કેં હરકત નથી.” બોલ્યો. પંદર દિવસ પછી એક અંગ્રેજી પત્રમાં એક પુસ્તક વિશેના અભિપ્રાયમાં મેં વાંચ્યું: “જેમ જગમગદુર પંડિતા શ્રેમ કુશલાંગિની દેવી પોતાના સુપ્રસિદ્ધ ‘માનસિક શાસ્ત્ર’ નિરીક્ષરવાદની દૃષ્ટિએ પૃથક્કરણ’ નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે—”તે પછી મેં ઉપલબ્ધી શોધવાં વાંચ્યાં તેમણે ટપકાવ્યાં હતાં !

આથી પંડિતાને ઘણી જાહેરાત મળી, પણ કદાચ તેમાંથી પરિણામ વિપરીત આવ્યું. એક દોડાણા વિદ્વાને તે પત્રના તંત્રીને લખી જણાવ્યું કે બધા શુક્રેશ્વરોને ત્યાં તપાસ કરતાં તેને ઉપરાક્ત પુસ્તક મળ્યું નથી તેમજ તે વીશે કાંઈ જાણતું હોય તેમ પણ જણાવતું નથી.

આ વાત તંત્રી તરફથી માણેકલાલ દેસાઈને જણાવવામાં આવી અને ખુશબો માગ્યો. અજાણત, માણેકલાલે મને પૂછ્યું.

મેં સાગસોજ જવાબ આપ્યો. “તે ખીચારાને એ પુસ્તક મળેજ ક્યાંથી ? એ તો આજ કેટલાં વર્ષથી ‘આર્ટ ઓફ પ્રીટ’ છે. પણ તમને હું મારી પાસે છે તે નકલ આપું—જે તમે મને સારવારીને પાછી આપાવું વચન આપો તો; કારણ કે એવું પુસ્તક પાછું પેસા ખરચનાં પણ મને તેમ નથી. પણ હમણા તો મેં એક મિત્રને તે વાંચવા આપ્યું છે—આપને તે આપીશ.”

આમ કહીને મેં વાત દમણી. માણેકલાલ પણ તે વાત ખુબી મથા. મોટા પત્રના વ્યવસ્થા તંત્રીને તો તે વાર રહેજ ક્યાંથી !

પેલા દોડાણા વિદ્વાન ખીન્નનાં છોડાં શોધવામાં પડી ગયા હશે એટલે એ પણ સુખ રહ્યા. આ પ્રમાણે આપણું મારું નિર્વિધે આગળ ચાલ્યું.

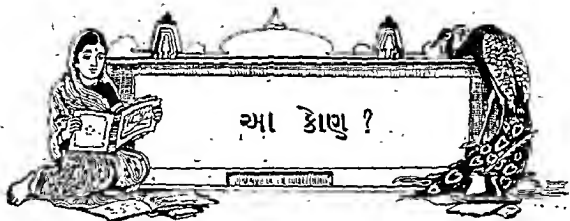
આ પછી એક બીજી તક મારા હાથમાં આવી. મારા એક બીજા મિત્ર પણ અંગ્રેજી પત્રોમાં લખવાનો બહુ સારો શોખ ધરાવે છે તેમજ શુભરાતી સાહિત્યમાં પણ સારો રસ લે છે સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે તેમને અપૂર્વ માન છે અને જે વિષયમાં સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિ વીશે કે પણ નહીં હોય કે જેમાં સ્ત્રીજાતિના હક્કો સંબંધી ચર્ચા નહીં હોય તેમાં તેમને ખીલકુલ રસ પડતોજ નથી. આ ભાષ એક દિવસ આજ વિષય ઉપર મારી સાથે વાત કરતા હતા.

“હું તો એજ મનને છું કે સ્વરાજ પછી - પહેલાં સ્ત્રીઓના હક્ક.”

“જરાજર છે,” હું બોલ્યો. “પણ ક્યાં કાંઈ દરકાર છે તેની ? પુરુષજાતિ સ્ત્રીઓને સમાન ગણતીજ નથી, બાકી પંડિતા શ્રેમકુશલાંગિની દેવી અખિલભારત સાહિત્ય સમેલનનાં પ્રમુખ નહીં ચર્ચા મયાં હોય !”

“પંડિતા શ્રેમદેવી !” પેલા ભાષ વિચાર કરતાં બોલ્યા, “મને—અ...મને ‘જરાજર’ સાંભરતું નથી—એ કાણ છે ?”

“તમને માનસિક શાસ્ત્રનો શોખ નહીં તેમજ સાહિત્યનાં ઉચ્ચતર અંગો પ્રત્યે પણ પ્રોત્તિ નહીં એટલે એમનું નામ તમે નહીં જાણો એ સ્વાભાવિક છે. માનસિક શાસ્ત્રની અધ્યાયનમાં અગરે આખી દુનીઆમાં તેની જોડી નથી એમ આખા જગતના વિદ્વાનો કહે છે, છતાં અહીં તેમને નથી પ્રમુખસ્થાન મળતું કે નથી તેમને દેવતાવાસીઓ શોષત મેઘાવરીના નમ્ય તરીકે સુદતાં !”

લેખક:

ડા. મહાવીરપ્રસાદ દાધીચ

અ માવાસ્યાની અધારી રાત્રિએ આ કોણ નય છે? શું એને આવી ભયંકર રાત્રિએ લેશ પણ ભય નથી? અહો! અભળા છે! છતાં નિર્ભય છે!

આ કોણ હશે? હૃદયપ્રિયા શયિ તો નહીં હોય! શયિ? શયિ આ માનવ લોકમાં શા સારુ નય? હૃદને શોધવા! સ્વર્ગને ત્યાગી હૃદને અત્રે આવવાનો હેતુ? યજ્ઞોમાં આવાહન? કેમકે—

શન્યાશ્ચિરં પાણ્ડુ કપોલ લમ્બા ।
ન્મન્દાર શન્યાનલકાંચકાર ॥*

ના એવું પણ નથી. ક્યાં ઉ મગધા-
ધિપતિ પરંતપ નેવા નૃપાતઓ?

સારે આ કોણ? મેઘપ્રિયા વિદ્યુત! વિદ્યુત? વિદ્યુત આ મૃત્યુ લોકમાં શા સારુ નય! કદાચ વિદ્યુત હોઇ પણ શકે! ગત યનુભંસોમાં અહર્નિશ વર્ષતા મેઘો પૃથિવી પરજ પડ્યા હશે એવું ધારી આ સપ્તર્ષાઓ પોતાના પ્રિયને શોધવા આવી લાગે છે! પણ આવી અધારી રાત્રિએ અને આજ

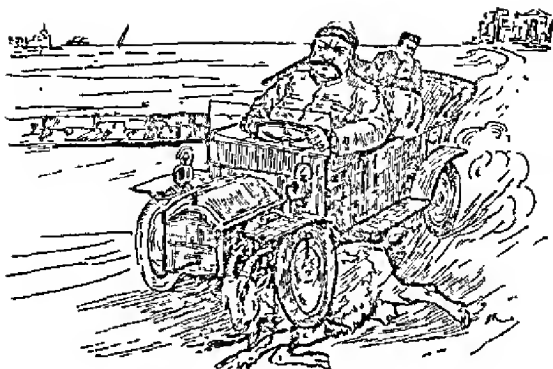
દિવસે આવવાનું કારણ? લોકાધી અદસ્ય રહેવાને!

પણ ચાલ નેઉં તો ખરા-એ ક્યાં નય છે? જરા ધીમે.

એણે તો માનવલોકમાંજ પ્રવેશ કર્યો. નેઉં હવે એ ક્યાં નય છે! આ તો પેલા પવિત્ર ભારત ભણી નતી જણાય છે! અહો! આ શું? આજ ભારત કે? આજે. સમસ્ત સંસારમાં ભયંકર રાત્રિ વ્યાપી રહી છે, છતાં આ દેશમાં આ શું? આ દેશ અમાવાસ્યા નેવા ધનધોર અધારા દિવસે પ્રજા કેવા પ્રકારે છે? આ અધારી લીલા કે માનવ-રચના!

નેઉં હવે એ શું કરે છે! અહો! એ તો પ્રતિભદિરમાં દષ્ટિ ફેંટી કોણને શોધતી કરે છે! મારી ધારણા સત્યજ્ઞ હતી! પણ અગણિત દીપોથી પ્રકાશિત આ મંદિરોમાં શું ચાલી રહ્યું છે? ચાલ નેઉં! અહો! આ તો ભારતના આર્યપુત્રો કોઇ ઉત્સવ પાળી રહ્યા છે! પણ આ કક્ષાર શાનો!

[પણ મારે જુવો પૃષ્ઠ ૯૮.]

નાસી ભય તે પહેલાં મારી મેઢરના રૂંડા નીચે એ આવી મથા

—૦૦૬— શેડનું બચાવનામું —૦૦૬—

લેખક

રા. મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા, મત્રી, સાહિત્ય સભા.

ચિત્રકારો

રા. અદુલાલ ડુકે દફતરી, ખાર-એટ-વો, અને રા. સચુખ

ધ રજ-ધર-ધર —ટેલફોનની બટરી સાંભળી જમી ખાઈને ધડીચેર પર પડી જ'એ ખાતા સોવીસીટીઠર મીન અરુપ દીઆરછ બોલ્યા—“અરે દાની! દાકરી જોના એ ડોન બોલાવેય.” દાની રેવશિલ પાસે જઈ જુ મળું કાને મુકા બોલી— “આવાછ એ રા! દરખની સેંટ બોલાવેય.”

“વળી અદારે જુ ય” એમ જાણતા હોડી ડોનનું જુ મળું પકડી તેણે પુછ્યું “કેમ સેંટ જુ ય?”
“કે” કહેનો હનો ને પ્રમાણે પેલા સાળા વહેમુએ આખરે ફરી આદી કરી છે જો, સાંજના એને

સમન આવ્યો. આવો તો આપણે વાળ ફરીએ “હમના!”

માટે તમે જો એ સ બધી

ધડીચેર પર પડી જ'એ ખાતા મીન અરુપ દીઆરછ

“હા, કેમ! શું છે? મોટરમાં તે આવતાં જતાં કેટલી વાર લાગશે? હજી તો કંઈ સાડા આજ ન વાળ્યા છે.”

“પન જોએની સેટ, હું હમાનાજ ઓરીસથી થાકોપાકો આપોય. હજી ટો નમ્યો પન નહી, અને પછી મારે એક મુટનાં ઓબરવેશન લખવાનાં છે. મારે મહેરબાની કરી અદારે ટો મને માફ કરો.”

“ત્યારે કાલે સવારે આવશો? તમને પુરસદ છે?”

“પુરસદ!

અરુપદીઆરજીએ સમન્સ લીધા.

પુરસદ ટો ક્યાંથી હોય? પન જારે ટમેજ બોલાવોય દારે કંઈ મારે છુતકો થવાનોય?”

“વાર.”

“અરે, પન જોએની” મોટરનાં પેટ્રોલની વાત યાદ આવતાં અરુપદીઆરજીએ ચલાવ્યું, “મારી મોટરનું પંદીયું ખરાબ થઈ ગયુંય મારે મહેરબાની કરી તમારી મોટર મોકલી આપજો. જરા સકકારે આવે એમ કરજો.”

“બહુ સારું.”

અરુપદીઆરજી હાઈકોર્ટના એક સોલીટર હતા. માણસ બાહોશ અને વ્યવહાર — કુશલ હોવાથી થોડા વખતમાં એણે કાયદાનો અનુભવ અને પૈસો સારો પ્રાપ્ત કર્યો હતો. ધરમશીના બાપને ત્યાં અરુપદીઆરજીના બાપ હેડ ક્લાર્ક હતા એટલે શેઠના કુટુંબ સાથે એને સારો નાતો હતો. શેઠને પૈસેજ એ સોલીટીટર થયા હતા. શેઠ બહુ સારો પૈસો મુકી ગયા હતા. એકનો એક છોકરો ધરમશી બાપનો પૈસો સાચવે એવો હતો. પણ સ્વભાવે જરા ગભરાટીઓ હોવાથી એ બ્યારે ગભરાટમાં પડતો ત્યારે એને બાન નહેતું નહતું

અને તેથી પોતાની કાયળીનું મોં જોઈએ તેના કરતાં એનાથી વધારે પહોળું થઈ જતું હતું. અરુપદીઆરજીને એ બચપણથી જોખ ખતો હતો. તે સહેજ ઉમરે મોટે હોવાથી તેને એ પોતાના મોટા ભાઈ જેવો ગણતો. તેના પ

સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખતો, અને નાની મોટા સર્વ બાબતોમાં એની સલાહ લઈ ચાલતે અરુપદીઆરજીએ ધરમશીની આ નબળાઈ પોતાની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિથી જોઈ લીધી હતી અને એ મનમાં એમ સમજતો હતો કે મોટા શેઠની મુકલી પચાસ લાખ

સાકી વિના ગમતું નથી

લેખક:

૨૧ હીરાસાલ મગનસાલ દેશાઈ બી. એ.

મુલકમરાદુર સુધર દાર્દ્ર આ ગમતલા સાકીને એવે દમરને સમોધન કરે છે દીક-
લીવાના સુધરને સાકીના વિચોગની એક પણ પલ નમમાર મધ પડે છે, વસંત ઝાટુની બદાલ
છે સુવચનમા સરોવાર ઝાડનું ડોળન થઈ રહ્યું છે ચમનમા સુવાળની ખુશી પ્રસરી રહી છે
રિત્તના સરાખડી મામદામ લેનન થઈ રહી છે પણ સુરી રિત્ત દાર્દ્રને સાકી-માથુક-મુદાના
પ્રસન્ની મસ્તી વિના બસ થેન પડતું નથી, મામતું દીલ માગુ હો છે કે -

દી લક્ષ્મીની મોદખમલ વિના મુલ ચમનમા ગમતું નથી,
તાલ સરાખ વસતના સાકી વિના ગમતું નથી,

મુલસન તણી ખુશી મીઠી-કુળે શીરી મેહીદત્તની,
લાલીખમી આવી તણા મુલકમર વિના ગમતું નથી;
શીરી લુગોને મુલકદત્તના મસ્ત અલમ કાવતી,
તોપે અને તો દમમદમ મોલા વિના ગમતું નથી,

કે નાચ દીપકલ કોવતા સુદર સુરોના મામના,
મુલ મુલ છગર બહેદાવતા મુલગન અને મુલકારના
દીપકમર મુલ છુપમુલ તણા ખલરસમા કાલીન અતિ,
તોપણ બધા સાકી તણી સમત વિના ગમતું નથી,

તાલ સરાખ, મુલો અને મુલકારની થડી હવા,
આ છાલીના નમમા કે પુરો મીઠી મગ,
પણ વસંતુ ખાતુ ભર્યું, પીંડ ન સાકી હાથથી-
બરબાદ તો આ છાલી-સાકી વિના ગમતું નથી.

૧ સાકી એવે બધ પરાયર, પરંતુ મુરી માપમા સાકીને માગુ-ખને ઉપર તરીકે પીગતવામા
આવે છે; ૨ રસઈ ૩ મુલગી માલ ૪ અપર ૫ મુલગતી કાલી એવી દેહવતા
૬ મુલકલ દમરને આકર્ષક; ૮ વસંત એવે અંક-અતિમ મોલ.

પણ વસ્તુનું 'પાલ' બધું, 'પીધું' ન સાકી હાથથી—

હુરીઓની લાખો તસ્લીરો આફતાબ^૧ ના રોશન ભરી,
 ફુનીયાતણું દીવ હુંટવા ખુબસુરતી એ બસ છે ખરી;
 પણ સાકીની જાંજીર આ હાફેઝને જકડી રહી,
 તોપણ સનમના બુદ્ધમની મસ્તી વિના ગમતું નથી.

સૌભાગ્ય-સુંદરી

અમારી રમતૂંમિ પર ભજવાયલું નાટક

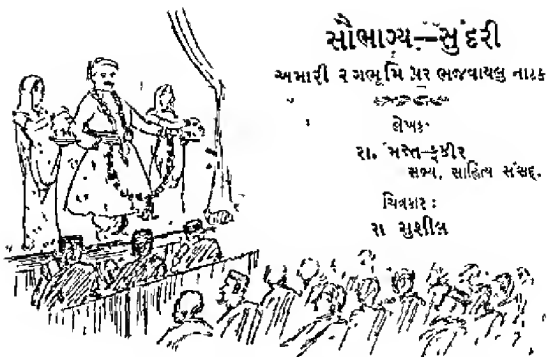
લેખક

રા. મસ્ત-કુટીર

સભ્ય, સાહિત્ય સંઘ.

ચિત્રકાર :

રા મુશીલ

કુ મ જાણ, પહેલો દોકો મારુ ?
રામવાએ ધટ ઉચકતા પુણ્ય

પ્રથમ પુછાયો હતો મને: પ્રત્યુત્તર મારા
જમણા હાથ-મારા કાચરેકટર મીંઠ કાનીઆએ,
દેત્રીઆની દસવાળી એક બીડી પુગી કરી નરી
પેટાવતાં આપો. "પહેલા તને તો ખરા ..
...ભરાયુ ?" રામવાએ જરા એક બાજુથી
ફાપસીન ખમેડી ઓડીઅ-સ તરફ નજર કરીને
કહ્યું. "ભરાયુ જાણ છે. ઝારચેરદા તો ખાલી
જેવી છે પણ બીજા ક્યાસો કીક ભરાયા છે."

એ સમવાચારથી કાનીઆનું મો જરા
મજકપુ પણ મારુ દીવ ગમગીન હતુ, અને
તેથી મારે ભાગે આવેલો સ્વાગ મજલસ
સજતાં પણ, મોઢા પરના સહેલો ને ગુલામી
રંગ બનાવે, મારા મુખાગ્નિ પર સ્થામતા
ભવાઈ.

"કાનીઆ" આખરે ન રહેવાયું એટલે
મે કહ્યું. " મુખાગ્નિ આપો: અસ્વતીની
અશ્વા સભાગ્ય છે. આ બધે સર જામ-

પાર ઉતરશે કે કેમ ? આપણા ભયા જુના
માણસો—"

"અરે કુટીર, તમે તો રહાજ એવા !
એમ બીચારી ને નાટક કે પનીઓ આવતી
હશે ? આજન આવતી હોય તો છે. આવે.
દેખા જામમા ચાલે જુઓ હવે," વળી
બીડી નળગાવતા તેણે કહ્યું. "આજે ત્રણ
એવ છે. દમણું આઠ વાગે, બપોરે બારે, ને
રાતને રાતેના મુજબ કાવે પણ એમજ.
ને આજણા દોના દોરતોની કીમતી મદદને
તમે એ બધાની દીકરીઓ અત્યારથી જ બધી
રહ છે"

"પણ પીઠમાથી ગરુરીનો માર
પડશે તો ?"

"એની અવકાશ મેં કરી રાખી છે.
અવી આક્રમ અને ગોળપીડાવાળા માનક
દાપમા મોઢો સાથે બેઠાડી દીધા છે ને એ
રોળીના બીજા પચામ માણસો થીએટરમાં
જુદા ભવાયા મોઢાંબાં ગયા છે. જરા કે
ગરબડ થતા એ લોકો પોતાની ફરજ આભાદ

બળવવાના. તમે જરાય મુંઝાસો નહીં. આપણે પંજી બધા સીનો સગવડ પ્રમાણે ગોઠવી લેશું.”

પ્રિય વાચક, ૧૯—ની સાલમાં ચાણાનગરી મધ્યે અમે ભજવેલાં એક સુવિખ્યાત નાટકના મંગળાચરણ સમયનો ઉપસો વાત્તાલાપ હતો. એ ધન્ય સમય પ્રાપ્ત થયો ત્યાર પહેલાં અમે શાં શાં દુઃખ વેઠ્યાં, શી શી જાહેમતો ઉઠાવી, કેવાં કેવાં સંકટમાંથી સલામત પસાર થયા, દુનીઆની દુષ્ટતાના કેટકેટલા પ્રહાર સહ્યા, તેનું શું ખ્યાન કરું? તે યાદગાર દિવસો! કાલેજમાંથી ઐન્સુ. એટ બનીને અમારું બહાર પડું—અચાક મહેનતે એમેચો! દંપતી ઉભી કરવી—“આથેસો” ભજવવાનો નિશ્ચય—લાયક કેરોમોના મળવાને અભાવે તે નિશ્ચયનું જમીનદોસ્ત થવું—પછી ધનાઢ્ય ને ઉત્સાહી ધારશીશ્રેષ્ઠ સમાગમ—ખરેખરી નાટક કંપની ઉભી કરવાનું સાહસ—સરસામાન સાથેનું ચાણામાં મળી આવેલું પુરણું થીએટર—પછી એકટરોની શોધખોળ; તેમાં કાંઈ તોતકા કાંઈ હલ્લવા શેગવાળા કાંઈ રંગભૂમિ પરજ ગુજરી જાય તેવા—અને અમારા કવિરાજ! તેમની આદાશને પાર ઉડી લખ્ય લાવનાઓનું અમારી વહેવાર સગવડો ભોટું તુમુલ મુદ્દ—આખરે અમારી પર લ્યાનત વર્ષોવી તેમનું અસોપ થવું—તેની ‘કુછ પરવા નહીં’ કરીને ખેલ તફડાવી કરવાનો અમરો મનમુખો—ને આખરે, મુલ્કમશહુર ‘સૌભાગ્ય સુંદરી’નો ખેલ વગર રજાએ, ખીન પરવાને બાહીમત કુંકાવીને રોજ કરવાનો મહકમ ફરાવઃ જો વાચક

પટ્ટો જેવો ઉચકાથો કે પડાની લગોલગ હમ્મેલી એક સાહેલીની વીજ અને સાડી પણ પડાના દોરડામાં ભેરવાઈને ઉચકાઈ ગઈ

દોસ્ત! બોલી કે લખી શકું તેના કરતાં જમ્મરી ઝડપે એ બધું બની ગયું હોય ને કાળના પ્રવાહમાં તણાઈ ગયું હોય એમ આજે, નાટકકારોની દુનીઆમાં અમર થયા સરજાયલા આ કાળી ચોદાશને પુણ્યપ્રમાને; [વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૧૦૭.]

વેદ પણ આવી નય છે. તેથી આવાં
 જગોણાં જીવનાર આપણે શિક્ષિત વર્ગે એમ
 માને કે અધિનીકુમાર અને ધનવંતરીથી
 માંડી, બાવાભાઈ અને જંડુભટ્ટ, સુધી થઈ
 ગયલા હોદ્દાસ્તાનના વેદોએ પોતાની ઉમર
 એજે ગાળી એમાં આશ્ચર્યકારક કે નથી. પણ
 સહુભાગે આયુર્વેદ પરની શ્રદ્ધા તે પુનર્જીવન
 પ્રાપ્ત થયું છે અને તેને લઈને દેશમાં અનેક
 વૈદ્યકીય સંસ્થાઓ સ્થાપાતી નય છે. આવી
 એક શાળાની પાઠશાળામાં સ્થાપના થઈ જાણી
 અમને ઘણા સંતોષ થાય છે. દેશી અને
 પરદેશી બંને શાસ્ત્રમાંથી નવનીત પ્રદયાની
 આ શાળાના અધિષ્ઠાતાઓની યોજના બહુ
 પ્રશંસનીય છે. આવી અન્ય શાળાઓ
 બરાબર ચાલતી નથી એ અમારો અનુ-
 ભવ હોવાથી શાળાના ચાલકોને
 અમારી ચિનંતી છે કે સમય અને ખર્ચના
 પ્રશ્નને અયોગ્ય મહેત્વ ન આપતાં શિક્ષણ-
 ક્રમ અને શિક્ષણપદ્ધતિને એવાં નો ઉચ્ચ
 પ્રકારના બનાવવા કે સફળ વિદ્યાર્થીઓ
 ભવિષ્યમાં મહાવિદ્વાન તીવરી આયુર્વેદના
 વિજ્ઞાની દુઢુહિને સ્વર આપા જમતને
 સંભળાવે. અંતમાં અમે આ શાળાના સંચા-
 લકોને અને વિશેષે કરીને ડાક્ટર મુમંત
 જેમની પ્રેરણાથી આ સંસ્થા અસ્તિત્વમાં
 આન્યાતું જણાય છે તેમને અભિનંદન
 આપી એમને એમના કાર્યમાં સંપૂર્ણ વિજય
 મળે એમ પ્રાર્થીશું.

બાઇ નાથીઆઇ ભારત વર્ષાધિ મહિલા
 વિદ્યાપીઠ યાને કવે યુનીવર્સીટી

આ વિદ્યાપીઠના અહેવાલ અમાગ જોવામાં

આવ્યો. વાંચી સંતોષના કરતાં શોક વધારે
 થયો. હોદ્દા કન્યાઓને હોદ્દા સંસ્કૃતિ અ-
 માર શિક્ષણ આપવામાં આવે એનાથ
 બીજું સ્કુલ હોઈ શકેજ નહીં અને તેથી રા
 કવેએ પોતાનો મનોરથ પાર પાડ્યો તેથી
 એમને અમે મુઆરકબાદી આપીએ છીએ
 પણ આ સંસ્થાને લીધે ગુજરાતને જેવો નોંધ
 તેવો લાભ મળશે કે કેમ એ સંશયાર્પદ છે
 કારણ એતો અનુભવસિદ્ધ છે કે, પર પ્રાંતીઓને
 હસ્તક ચાલતી એવી ઘણી સંસ્થાઓ અમાર
 જાણવામાં છે કે જેમાં પૈસા મુખ્યત્વે કરીને
 ગુજરાતના હોવા છતાં ગુજરાતીઓને તો
 આટાની એક મુટ્ટી સરખીએ મળતી નથી.
 છતાં પણ પૈસાનાં કરતાં આવી સંસ્થાથી
 ઉત્પન્ન થતી વાતાવરણની પળવવાતી અમુક
 તક આપજે ખોઈ તે અમને માત્રે જે આવી
 વિદ્યાર્થી સ્થાપવા મારુ નોંધતા વિદ્વાનોથી
 શું ગુજરાતમાં ન્યૂનતા છે કે સુરતના
 મહિલાવિદ્યાલય અને એટી બીજી સંસ્થા
 ઓને છેક પુણા લગણુ તણાવવું પડે! આ
 સુધી ગુજરાતમાં સાસ્કારિક અસ્મિતા પ્રક
 થઈ નથી ત્યાં લગી આપણને આ પ્રકરે
 થતાં નુકસાનની કીમત નથી. પણ અમારી
 ખાત્રી છે કે તે દશાએ પહોંચતાં આપણે
 આવા નુકસાનની કીમત આંકતા થઈશું અને
 તેથીજ અમે સંધન ગુજરાતીઓને વિનંતી
 કરીએ છીએ કે પરપ્રાંતને દાન દેતા પહેલાં
 એ લોકોએ ગુજરાતના હક પર વિશેષ ધ્યાન
 પૂર્વક ધ્યાન આપવું. છેવટે આ પ્રસંગે સ્ત્રી
 શિક્ષણની આવડતમાં ગુજરાતને પોતાના કર્તવ્ય
 સ્મરણ કરાવું નોંધએ કે ગુજરાત મહિલા
 વિદ્યાપીઠ એ ગુજરાતની પ્રથમ જરૂરીઆત છે.

દાદાજી રોડ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૦ થી]

પિતાઓની આ રીતની પૂજા મારે મેઝાજ હતી એમ મેં ધારી રાખ્યું. શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે કે દેવતાઓ વર આપે કે ન આપે તો પણ વધારેગા પૂજા ન થાય તે કોષ કરી છોડે. નિયમિત પૂજા મેળવતાં મેળવતાં આખરે મારા મનને પણ એવાજ પ્રકરનો મળ્યા હોયો દેવતાવ જન્મ પામ્યો.

હું આમળ કહી ગયો છું કે દાદાજી રોડની એક પોતી હતી. તેને મેં ધણીવાર જોયું હતી પણ કહી તે કપવતી છે એમ મારા મનને ભ્રમ થયો નહોતો. એટલે તેની સાથે વિવાહ કરવાની કક્ષનાએ મારા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ રહી નહીં. પણ મારા મનમાં મેં નિષ્પ કરી રાખ્યો હતો કે કેવાસ બાલુ પોતે અથવા કોઈ પરવાની ચારફે પોતાની પૌત્રીને અર્પણ કરવાના ધરાદાથી મારી પૂજા કરવા આવશે—કારણ કે હું સપુત પડ્યો. પણ તે એટલું કરવા આવ્યા નહીં.

વળી, મેં સાંભળ્યું કે મારા કોઈક સગાને તે કહેવા લાગ્યા કે નવનજોડના રોડીઆઓ ક્યા પણ કોઈ પણ કારણે આમળ થઈ કોઈ પાસે અર્પણ કરવા જતા નહીં—પછી કન્ધા ચિર કુમારી રહી જાય તોએ તે કુળની રીત છેડી સકનાર નથી.

આ સાંભળી મને કોષની જગ્યા હાડી આ કોષામિ મારા મનમાં મજાક દિવસો સુધી કુંધવાયા હોયો—પણ હું સારો માણસ છું એ વિચારી મુપચાપ એકી રહ્યો. જેમ વજ સાથ ચીજથી રહે તેમ મારી પ્રાણિમાં કોષની સાથે રમુજનો પણ કેંક અંક મેળવ્યો.

હોતો. ડોસાને દુઃખ આપતું એ મારાથી થઈ શકે નહીં—પરંતુ એક દિન એકાએક એક રમુજ “પ્લાન” બેઠામાં આવ્યો જોતો આ આગદમાં ઉપયોગ કરવાની સાધ્ય હું રોકી શક્યો નહીં.

હું કહી ગયો છું કે ડોસાને સતોત્રવા માટે લોકો તરફવાર જુડી વાતો કાઢતા. અમારા મહોસ્લાતા એક “રીટાચર” થયલા “ડેપુટી મેજાફ્ટર” હમેશ કહેતા—“દાદાજી રોડ, જ્યારે બાળતા નામદાર ગવર્નર સાહેબ સાથે મેળાપ થાય છે ત્યારે તેમને નવનજોડના રોડ સાહેબની ખબર પુછવા ચુકતા નથી. નામદાર સાહેબ કહેતા હતા કે બાળમાં રહત બેજ ખાનદાન માનને યોગ્ય છે, એક બદલાવના મદારાજ સાહેબનું અને ખીલું નવનજોડના રોડનું.”

દાદાજી રોડને આ વાત સાંભળી ધણી ખુશી ઉત્પન્નતી અને એ પુરાણા “ડેપુટી સાહેબ” સાથે ખોટા ત્રીજા કુશળની વાતો કરી હમેશા પુછતા—“ગવર્નર સાહેબ સારી પેઢે છે કે ? અને તેમના લેડી પણ ઠીક હશે ? તેમના પુત્રપુત્રીઓ પણ જ્યાંઆલ દમાંતો છે ?” વળી, ગવર્નર સાહેબની જલદીન એક દિન સુઝાકાત લઈતા એમ પણ કહેતા. પણ અસહના “ડેપુટી સાહેબ” સારી પેઢે જન્મતા કે નવનજોડની પ્રખ્યાત માર પેલાની આડી તેવાર થઈ તેમના ધરના દરવાજા પર આવી ઉભી રહે તેવામાં તો કેટલા “ગવર્નર” સાહેબો અને “વાઈસરોય” બદલાયો !

એક દિવસ હું કેવામગાણને બાલુ પર તેડી ગયો અને કાનમાં કહ્યું—“દાદાજી રોડ, મને હું ગવર્નર સાહેબની ‘લેડી’માં મણો હતો તેઓએ નવનજોડના રોડની વાત કહી ત્યારે મેં કહ્યું કે નવનજોડના કેવાસ બાલુ કલકતામાં રહેવા છે. એ સાંભળવાંજ

ગવર્નર સાહેબ દીલગીર થઈ ગયા કે આટલા દિવસથી આવ્યા છતાં તમે મળ્યા નહીં અને તેઓ બોલ્યા કે આજે બપોરે તે ચુપચાપ તમને મળવા આવી જશે.”

બીજે કોઇ પણ હોત તો આ વાત તદ્દન ગપ છે એમ સમજી જત, અને બીજા કે પણ 'સંબંધમાં કેલાસખાણુ પોતે પણ આવી વાત સાંભળી હસત પણ પોતાના જ સંબંધી આ વાત સાંભળી તે નેટલા ખુશ થયા તેટલાજ ગભરાયા—કારણુ ગવર્નર સાહેબને ક્યાં બેસાડવા, તેમની સાથે કેમ વર્તવું, શી રીતે તેમની આગતાસ્વાગતા કરવી અને સૌથી મોટી વાત નયનજોડની લાજ કેમ રાખવી—એ વીશે કશો વિચાર કરી શક્યા નહીં. એ ઉપરાંત તેમનું અંગ્રેજીનું જ્ઞાન કેવળ શ્રવણ હતું. વાત જ કેમ કી શકે એ જ પહેલો પ્રશ્ન ઉઠ્યો.

‘મે’ કહ્યું—“એ માટે આપ શીકર કરશો માં. એમની સાથે એક ફુલાખીઓ પણ રહેશે. પણ ગવર્નર સાહેબની ખાસ ઇચ્છા એ છે કે એ બે શીવાય બીજા કોઇ હાજર રહે નહીં.

બપોરે બ્યારે અમારા મહોદલાના લોકો આશીસમાં ગયા હતા અને બાકી રહેલાઓ દરબાજાને બંધ કરી નિદ્રામગ્ન થયા હતા તે વખત કેલાસખાણુના ઘર સામે એક બેડીની ગાડી આવી ઉભી.

પટાખાળા એક ચપરાસીએ આવી તેમને ખબર આપી કે. “સાહેબ આવ્યા.” દાદાજી શેઠ પોતાના અસલી પોશાક અને પાઘડીમાં સજ્જ થયલા તૈયાર થઈ ઉભા. તેમના જુના નોકર ગણેશને પોતાની ધોતી અંગરૂખો વગેરે પહેરાવી ઠીકઠાક કરી રાખ્યા હતા. ગવર્નર સાહેબના આગમનના સમાચાર સાંભળતાંજ તે હાંફતા-હાંફતા ને કાંપતા

કાંપતા બારણા તરફ દોડી પુગ્યા અને ત્યાં શરીર ઝુકાવી ઝુકાવી વારંવાર સલામો કરતા મારા એક પ્રિય અંગ્રેજ વેશધારી મિત્રને ઘણાંમાન સાહિત પોતાના ઓરડામાં લઈ ગયા.

ત્યાં એક ખુરસી પર તેમની એક પુરી કીમતી શાલ પાયરી હતી, તે પર આ કૃત્રિમ ગવર્નર સાહેબને બેસાડ્યા અને શુદ્ધ ઉર્દુ ભાષામાં એક ઘણું લાણુ, મુલાખીત ભાષણ કર્યું. પછી તકરાણા તરીકે સોનાની ચાંદીમાં પોતા પાસે મહા મુશ્કેલીએ બચી રહેલો અને વંશપરંપરા ઉતરી આવેલો અંશરૂશી-ઓનો એક હાર આગળ ધર્યો. પુરાણો નોકર ગણેશ હાથમાં ગોઝાખાસ તથા અતરદાન લઈ ખડો હતો.

કેલાસખાણુ વારંવાર ક્ષમા ચાહતા હતા કે તેમના નયનજોડના બાપીકા મહેલમાં હુકુર સાહેબ બહાદુરનાં પનોતાં પગલાં પધારવે સાહેબ બહાદુરનો યથાયોગ્ય યથોચિત અંતિયિ સત્કાર થાત. કશકતામાં તે પોતે થોડાજ દિવસના પેરાણા હતા તેથી જાણે જાણમાંથી બહાર કાઢેલી માછલી હોય તેવી તેમની અવસ્થ હતી અને કેં સુઝતું પણ નહીં; ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ

મારો મિત્ર મોટી અંગ્રેજી “સીલ્ક હેટ પહેરીને ઘણી ગંભીરાઈથી ડોકું ધુણાવતો અંગ્રેજ રીવાજને અનુસાર તો આ સ્થલે તેજે માથા પર “હેટ” રાખવી એ અવિચેદી ગણાય પણ મારો એ મિત્ર પકડાઈ જવાના ધાકથી તે માથે રાખીને જ બેસી રહ્યો. કેલાસખાણુ અને તેમના નેટલાજ ગર્વથી અંધ થયલા પુરાણા ચાકર શીવાય બીજા કોઇપણ એક પળમાં આ વેશમ મારા જંગલી મિત્રને પકડી આપત.

દરેક મીનીટ આ પ્રમાણે ‘ડોકું’ ધુણાવી મારો મિત્ર ઉઠ્યો, ત્યારે પહેલેથી શીખવી

રોખ્યા મુજબ અપરાધી લોક પેલી સેનાની
ચાથી સહિત અંધારીનો દારૂ તથા ચારના
હાથમાંથી ચોરાયાસ અને અતરદાન અને
પુરાની પરની સાથે પણ ઉઠાવી લઈ ગયા—
ફિયાસખાનુના મનમાં એમના કે આ
મનનર સાહેબને ત્યાં ચાલતી આવેલી પ્રયાણે.
હું એક બાબુના એરડામાં વપાઈને તમારો
જોનો હતો. હમતુ રોકવાના મારા પ્રયત્નોથી
મારાં પાંખમાં દુખવા માડ્યા

આખરે નજર રહેવાયું ત્યારે દોડીને હું
રોડે દૂરના એક એરડામાં ધુસી ગયો અને
એકદમ મોટે મોટે હનવા લાગ્યો.
નેટવામાં ત્યાં પચમ પર એક બાલિકા
ઉઠી પડી ધુન્કે ધુન્કે રાતી હતી તે પર
એકાએક મારી નજર પડી

અને એકદમ એરડામાં ધુન્કે તથા
ગાંડા માફક હમને જોઈને પચમ પરથી ઉઠી
ઉભી થઈ—અને આખમ આમુ છતાં
પણ પુરા રવાબથી દારૂ લઈ મારા મુખ
તરફ પોતાની કાળી આંખોમાંથી વિદુલ
જેરવી બોલી—“મારા દાદાજીએ તમારું
શું બગાડ્યું ?—તમે શા માટે તેમની આંખે
આંખી ફગાવણ કરો છો ?—તમે શા
માટે અહીં આવ્યા ?—વધુ કે મોવવાના
ચક્કે જડવા નહીં, સાદે દખાઈ ગયો અને
મુખ પર લુગડું બેસી મોટે મોટે રડી પડી.
“ક્યાં ગયું મારું” હસતું હું જે કામ
ઉઠાવું હતું તેમાં મુજબ ઉપરાત જે કે
બીજું બંધેનું હતું તેને ખ્યાલ તો મારા
મગજમાં અત્યાર સુધી આવ્યોજ ન હતો.
એક ક્ષણમાં અને દેખાઈ કે મેં એક લજ્જાળ
સુકોમળ સ્થાનમાં મર્મભેદી આવાત લગાવેલી
હોતી. એકદમ મારા આ-કામની નિર્દય
કોરના મારી આંખો આગળ જુલેલા સ્વરૂપમાં
પ્રકટ થઈ. લજ્જાળ અને પથ્થાપથવી

અવારુ યદ્ જાન મારી હાંડી કરેલા કુતર
માફક દુમ દખાવી હું ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો
દેખાએ મારું શું બગાડ્યું હતું ? નિર્દોષ
અદાદારે કેમ એવું દિવસમાં રવરપ કારક
થયું ?

પણી એક બીજા વિષય પર આજે મારું
દષ્ટિ ખુલી ગઈ. આટલા દિવસ કુમળને હું
“સમનના બળદમાં” લેવા કાઢેલી એક વસ્તુ—
પરજીવાને ઉત્સુક-ચમલા છોકરાઓની તે
નજરમાં ન આવી સફી તેથી એક નુમ્મ
વાતુ ગણતો,—તે અને પચમ પડી નહીં.
તો જોને રડી, રેલોએ જોને પચમ પડી
તે જોને લઈ જશે. પણ આજે જોણુ આ
ધરના ખુલાખા આ બાલિકા મૂર્તિની બહાર
તે મનુષ્યહૃદયનું રત્ન છુપાયેલું છે પેતાના
સુખદુખ અને રાગદિગમ અનુભવેલું
નેતુ હૃદય એક તરફ ન જણાવવા બૂત
કળમાં અને બીજી તરફ ન કાપી તકાવ
એવા બલિષ્ઠતાશમાં—પૂર્વ અને પશ્ચિમ
દિશાએ—વરેલુ હતું જે મનુષ્યમાં હૃદય છે
તે શું કકત પેલા આંખી તથા આખ, નાક,
વગેરે માંથી જોખી, પચમ કરી, વેનાલી
લેવાની વગુજ ગણાય કે ?

આખી રાત અને ઉઘ આવી નહીં.
બીજે દિવસે સઘળે ઉઠી દેસાની બધી ઉપડી
લાવેલી કીમતી ચીજો લઈ ચારેલી માફક
કરાતો છુપાતો દાદાજી શેઠના ઘરમાં ગયો.
મારી હજી હતી કે કાલને ન કહેતાં મુગા
મુગા ચારના હાથમાં એ બધી ચીજો આપી
અચલી ચાર તો કેળાશે નહીં તેથી અહીં
તરી જોતો હતો તેટલામાં પામેના એરડા-
માંથી ડોંગાનો તથા બાલિકાનો વાત કરવાનો
સાદા આંખો બાલિકા મોઢા ને સ્નેહભર્યા
સ્વરે પુઠતી હતી—“દાદાજી, કાલે મનનર
સાહેબે તમારી સાથે શી વાતો કરી ?”

બાદશાહી સેન્ટ

ઓટો દીલ બહાર

(રજીસ્ટર્ડ)

ચંબેલી, મોગરા, લુધ વગેરે ઉત્તમ પ્રકારનાં પુલોની સુગંધીનું બનાવવામાં આવ્યું છે. કપડાં અથવા રુમાલ ઉપર લગાડતાંની સાથે દીલને મધુસ્મિત કરનારી સુગંધ આસપાસ ફેલાઈ રહે છે. આ કારણે તે લીધે સારે અવસરે, માંગલિક પ્રસંગે, મંદિર જતી વખતે સુરજનો આસપાસની હવા શુદ્ધ સુગંધિત બનાવવા માટે ઓટો દીલ બહાર વાપરે છે. તમે પણ આ બાદશાહી અત્તર વાપરો:

કીમત અડધા આઉંસની

બાટલી રૂ. ૨-૦-૦

” એક ડ્રામની

બાટલી રૂ. ૦-૧૨-૦

” અડધા ડ્રામની

બાટલી રૂ. ૦-૮-૦

ગહારગામથી મંગાવનારાને બી. પો. ખર્ચ ૦-૫-૦ લુદા પડશે.

તમારા નજીકના દુકાનદારો પાસેથી ખરીદતી વખતે ઓટો દીલ બહાર નામ વાંચીને સીલબંધ બાટલી ખરીદજો, નહીં તો ભળતુંજ આપી દેશે.

સોન એન્ટ:

ધી એંગ્લો ઈન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.

૧૫૫, લુમા મસજીદ સુબંધ.

દાદાજી રોહે ધણા કર્મ સાથ મર્નર માહેએ નવનજેડના રોડીઆઓની ફરેલી કાલપનિક પ્રેક્ષા ધણા વિસ્તારથી ફરી નબળાની ખાસિકા આ સાંભળી ધણો ઉત્તમ અને કર્મ કેખાડી.

આ વહ ડોના પ્રત્યે આ નાની ખાસિકાની આવી માતા સમન દયા અને મમતા જેઠ મારી અને આંખેઠે ઇનોઈય બરાઈ ગઈ. દાદાજી રોહની કંઠાણી પુગી થતાં તેઓ ચાલી ગયા અને ત્યાર પછી મારા રુમાવમાં બાંધેલી બધી વસ્તુઓ લઈ હું તે ખાસિકા સંબુધ ગયો અને એક શબ્દ પણ પણ બોલ્યા વિના તેના પગ આગળ બધું મુકી બહાર ચાલ્યો બાંધ્યો.

હાવતી રૂઢિ પ્રમાણે અત્યાર સુધી ન્યાયે હું ડોનાને જેનો ત્યારે તેમને નમસ્કાર પણ કરતો નહીં; પણ આજ હું તેમને પહેલાં ડોનાએ નિધન માન્યુ કે ગઈ કાલે મર્નર સાહેબ આવી ગયા તેથીજ એકાએક મારા મનમાં તેમના તરફ ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો તેઓ ધણાજ ગેવગા આવી મર્નર સાહેબની મુલાકાતનો રસમનો અહેવાલ બનાવી કહેવા માડ્યા. મેં પણ કોઈ રીતે તેમને રોક્યા નહીં પણ તેમને ઉત્તેજન આપ્યું. બહારના બીજા લોકોએ

પણ આ કથા સાંભળી અને તેઓએ મનમાં તેને "ગપ્પા પુરાણ"ની ઉપમા આપી અને ડોનાને ખુદ કરવા બધાએ તેમાં અનેક મુધારાવધારા કર્યા.

બધા ઉઠી ગયા પછી મેં ધણાજ ઘરમીદે મુખે અને નમ્રતાથી ડોના પામે એક વિનંતિ કરી. મેં કહ્યું—“જો કે નવનજેડના રોડીઆઓ માથે અમારા ગરીબ ઘરની ટુપના લઈ ચકે નહીં. તોએ—”

મારુ બોલવુ પુરુ થતાંજ ડોનાએ અને જાતી સરસો ચાપ્યો અને આનંદથી મદમદ કહે બેલ્ય—“હું તો ગરીબ છું—મારું આનુ અદોઆમ હશે એમ હું” બળુનો નહતો—મારી કુસુમે અનેક પ્રુરો કર્યાં હશે જેથી આજ તમે જેવો ને પાછો શકી” બોલતા ડોનાની આંખોમાંથી દડદડ આંસુ પડ્યા.

ડોનાએ આજ પેતાના જન્મમાં પહેલી તેમજ છેલ્લીવાર પેતાના મોહમાનિવન પૂર્વજને ને વીસારે મુક્તિ અને કષ્ટ પ ક્યું કે તેઓ ગરીબ હતા અને મારા જેવાને જમાઈ કેપોથી નવનજેડની ખાનદાનીને દેણ લાગશે નહીં. હું જ્યારે ડોનાનો પરાગમ કરવા અનેક ગેઠવણો કર્યો હતો ત્યારે તેઓ મને ધણાજ લાયક મણુતા અને મનમનિ મનમાં મને જમાઈ બનવા તરફ રચા હતા. *

* રોહિનીના કાકુરના બાળી પરથી અનુવાદ

એક અદશ્ય ચિત્ર

[અનુસંધાન -૫૪ ૪૦ થી:]

ખીજ પાસે ગીતની ધુન કેન્દ્ર-દશા પર આવેલાં લાગી હતી: સુંદરી તેની અવર્ણનીય સુર-છટાથી ગાતી હતી કે:

“મેં દુંદને તુમકો જાઉ કહાં,
નહો મીસતા હે તોરાં નામ નિશાન.....”

અને આન્દોલનો ખાતું, પછાડ મારતું, ક્રુપ્ધ થએલા સાગરની માફક અકસ્મત અવરોહ લેતું અને ભય ઉપખેતે તેવા ઉતાર ઉતરતું ગીત સંપૂર્ણ વેગથી વહી રહ્યું હતું. વાદનાં સઘળાં આંગો ગીત કરનારની અનૈહિક સુર સમૃદ્ધિ સાથે મળી ગયાં હતાં-- ઓતપ્રોત યદ્ય ગયાં હતાં, અને માધુર્ય, મંજુલતા અને સુરાચિત્તતાની અંતિમ સીમા પ્રાપ્ત થઈ હતી, પરંતુ, નાનાર, વળગનાર, સાંભળનાર, કોઈને પણ જમનાના જલ પર ચાલ્યા આવતા આ અપ્રાર્થિત અને ભયંકર સત્વની જાણ નહોતી. હું કમકમ્યો! તેઓને એની જાણ થશે ને એની આગળ એ રસાતળી ભૂતિ આવશે, અને આવી પ્રસાર થશે ત્યારે આ મોહક સંગીતની અસ્તિતાનું અને તેને ખીલવનાર, સંગીતની અધિષ્ઠાતા આ દેવાનું શું થશે, એનો મને વિચાર થયો અને હું દૈવતી અકલ અનર્થકારી વિરોધરીતિથી આશ્ચર્ય પામ્યો. સાથે હું ઉંડું, આંધે, મારા અંતરની અંદર ન સમજાય તેવું કેં દેખવા લાગ્યો-સમજવા લાગ્યો, અને અકલ્પ્ય બીક મારા હૃદયને ઝાલી લેવા લાગી. છેવટે ભયંકર અર્થસ્પષ્ટતાથી મારા હૃદયમાં એક શંકા ઉપજી: “આ અકલ-કારની પ્રસૂતિ, આ સુંદરી પાસે યદ્યને પ્રસાર થઈ જવાની હતી કે...” મેં મારું મોં એકદમ ભયથી, ગભરાટથી તે ઝરખે બેઠેલી સુંદરી તરફ ફેરવ્યું. ત્યાં તો અત્યંત અચંબા

વચ્ચે મેં એવું કે તેના ઉપર પણ કાષ્ટ અજળ્ય પ્રકારનો વિકાર ફરી વળ્યો હતો: ચંદ્રના કટકા જેવા - તેના રુપેરી લગ્નદેશ્યથીઓ પડી ગઈ હતી; તેના અવર્ણ્ય લાવણ્યભર્યા મુખ ઉપર દુઃખના ઉંડાં શેરડા પડી રહ્યા હતા; તેની તેજ-કુંડાળા જેવી આંખો, તે કોઈ પ્રાણુ-હર પીડામાં હોય તેમ, ભેરથી મીંચાઈ ગઈ હતી; અને જો કે તેનો કંઠ એવું એ સ્વર્ગીય, અનૈહિક-સંગીત રેલાવ્યાજ નતો હતો, છતાં, તે દુઃખમાં. શોકમાં હોય, જાણે આંતરવેદનોનો ઉભરો બહાર કાઢવાનો પ્રયત્ન રૂપેજ હોય એમ મને લાગ્યું. મને એકાએક ખચર પડી કે જે ગીત મને એક વખત સૃષ્ટિના ઉત્પત્તિ સમયના આનંદ-ગાન જેવું, આશાભર્યું, કામળ અને લાસ્ત્રવંતું લાગ્યું હતું તે હવે તેવું કેં નહોતું; પરંતુ તેમાં કોઈ અજળ્ય પ્રકારની, અગાધ શોકની, દુઃખ અને પીડાની છાયા ફરી વળી હતી અને તેવું માધુર્ય, તેજ તેની શોકની પીડાનું માપ હતું. મને નિસ્તેજ, ગ્લાનિમય, ધીક્ષ્તા બળતા અસિકુંડ જેવું લાગવા માંડ્યું. જાણે છટકામાં પડ્યાયલા નિર્દોષ પંખીની છેલ્લી ટીટ હોય, જાણે સેતાનને આધીન થતા મનુષ્ય અત્માની છેલ્લી છુટકાશ માટે ચીસ હોય, તેમ, અંતર-પીડનો ઉભરાતો, છલકોતો, ઝીનારા તોડી સઘળું ડુબાડી દેવાની વડી દેખાડતો, જળધોધ, ખાળવાના છેલ્લો પ્રયત્ન હવે મને એ ગાનમાં જણાયો. આનંદની ટોચે ચઢેલો હું આથી એકદમ નિરાશ થઈ ગયો અને મારી આંખોમાં કોઈ અગમ્ય ખેદનાં આંસુઓ આંખાં: અસાત નજદીકના ભવિષ્યના કેં પડ્યાઓ પણ પડવા લાગ્યા અને ભ્રાંત મને હું કાંપવા લાગ્યો.

સુંદરી અનહદ મીઠાશથી ગીતની છેલ્લી કડી આલાપતી હતી.

લલનાના કર્મવિપાક જેવો એ ભયંકર,
અમાનુષિક પુરુષ તેજ ઝરુખામાં નકડાઈ
ગએલી, જડાઈ ગએલી સુંદરીના સામે
આવી ઉભો રહ્યો! પાંદડાની પેઠે થરથર
કુન્નતી લલનાએ અશ્રુઝરતાં પોતાનાં ચમુઓ
ઉઘાડ્યાં અને બંનેની આંખો મળી! આહા!
હું કેમ જીલોશ, તે વખતે થએલો લલનાના
હૃદય અને નેત્ર પર થએલો પ્રાણુચાત!
તે ચમકી-ભણી પડી-જળી ગઈ! એક પળવાર
તેનાં નિસ્તેજ ચએલાં ચમુઓ ગુસ્સાના
તેજથી ઝળકી ઉઠ્યાં; પરંતુ તે થોડીજ
વાર પીછળ પળે અસહ્ય ત્રાસનું મોજું
તેના હિપર ફરી વળ્યું; અને મળે ગાંડી થઈ
ગઈ હોય તેમ, પૃથ્વીના મુળને પણ નડથી
ઉખાડી નાખે તેવી એક છાતીફાટ, ભયંકર
નાંખીતો મહાક્રમના ઝરુખેથી
ના જલમાં કુદી પડી.

પાછળ કારમો, રાક્ષસી અટ્ટહાસનો
સ્વ સંભળાયો!
હું કમકમ્યા
આગળ એ રસાતળી
આવી પ્રસાર થશે ત્યારે આ
સરિતાનું અને તેને ખીલવનાર શું થયું, હું
અધિષ્ઠાતા આ દેવીનું શું થયું સુતે, તેની
વિચાર થયો અને હું દેવની હું સવારમાં
કારી વિરોધરીતિથી આશ્રયભરીદના આટલા
હું ઉઠું, આથે,—મારા અંતી નય તેમ
સમેનય તેવું કે દેખવા લાગે કળી પડતાં
લાગ્યો, અને અકલ્પ્ય બીક ખીના ચીથરા
ઝાલી લેવા લાગી. છેવટે ભયંકર અર્ધ
મારા હૃદયમાં એક શંકા ઉપજી: “આ
કારની પ્રસૂતિ, આ સુંદરી પાસે યા
થઈ જવાની હતી કે...” મેં
એકત્તે ભયથી, ગભરાટથી તે ઝરુ
સું તરફ ફેરવ્યું. ત્યાં તે

ન્યારે, થોડીકવાર હું ક્યાં છું, તે નક્કી
કરવામાં ગાળી, હું ઉઠ્યો અને એક હલવાઈની
દુકાન પાસે ગયો, ત્યારે મને લાગ્યું કે ત્યાં
ભરાયલું એક ટોળું કંઈ વાત ખુલ્લ રસથી
ચર્ચાતું હતું. મતલબ એ જણાઈ કે ગઈ
રાત્રે, નદીની પાર રહેતી, અકલ્પ્ય પનાદય
ગાણુકા, નામે ગુણવંતી તે નદીમાં પડી
જવાથી મરણ પામી હતી, અને તેનો આખો
મહેલ, કોઈ અઘાત કારણથી આગ લાગવાથી
બળી જમીનદોસ્ત થઈ ગયો હતો!

મને વાતમાં રસ પડતાં મેં મારી પાસે
ઉભેલા એક છુટ્ટને પૂછ્યું કે એ કોણ હતી?
અને અવર્ણનીય અનુભવી દર્શી તો મારી
તરફ ફરી બોલ્યો; “કોણ હતી! શેઠ ધનાઢાની
માનીતી, તેમને ખુવાર કરી, રગતપીતીઆને
કમેતે મારી નાંખનાર, ગણિકા ગુણવંતીને
નથી ઝાળખતા?!”

હું સુપ રહ્યો:—અને થોંધાટ કરી ગઈ
રાતનાં બનાવને ચર્ચતા એ લોકોના ટોળાથી
દૂર જઈ ઉભો રહ્યો.

મને ગઈ રાતનો મારો વિલક્ષણ અનુભવ
સાંભળ્યો અને હું સમજ્યો કે ભયંકર મૂર્તિ,
જમનાના જલ ઉપર મેં મધ્યરાત્રે
વલાસતી જોઈ હતી, ને એ શેઠજી હતા!
અને તે ઝરુખે બેસી અનોહક ગાન કરનારી
અદ્ભુત સૌદયવંતી લલના તે ગણિકા
ગુણવંતીજ હતી! ત્યારે ઇશ્વરે મને એના
ઇશ્વરી ન્યાયનું એક અદશ્ય યત્રજ
દેખાડ્યું હતું!

હુરતઆરા અને શાહનંદો

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૨ થી]

"ના, ના, તે કદી નહીં અને" શાહ-
નંદોએ ટોંટ કરડી જવાન આપ્યો.

હુરતઆરા ઉઠી થઈ ફરવાના આસ-
ાન પર આશનામની રોગની પ્રગટે તેમ
ના મરોગ પા મુશ્કાલી લાખી પ્રગટી.

"તે નહિ અને" તે એલી "જાએ,
જાએ શાહનંદો" તમારી તો અમારો મોન
રેડીના તાકાલ છે તે તો મોન થયે તો
કે થયું ? પણ સમજો એક પાકામન
લીનીની વ્યાન છે કે ધરકનો દોરાનો,
રેડીના કાનમાન પા મરનાનના લોચી ને
લાં સીનન શુભગમે તેજ રોજ કીસ્મતની દુઃ
મે સનનતની કદન તૈયાર કરવા શરૂ કરશે.
હુરતઆરાની નગરના આગની ચીનમાગી
દની પશુ શાહનંદોએ તે લોચ નહીં - તેની
તજર તો સામેના થાડા પા દની અમાનક—

"હુરતઆરા ! તિયાર કરો અત્યારે
'નહિ હુ' કદી ઉનારને શાહનંદો
રલો ને થોડા અજાનમા સવાનત ઉપર
કે આપ્યો.

"—તે કદીમાં મમુગીનીની કમનખત ડાયા
જની રહી ને પરીપર હુરતઆરાના
અદનની મુગો લેતા, તેના લાવ જેડા શુભાખી
હોડ પર તેના પાસા કાંદરે અવડ પાગની એક
દેડમરી સુખી લીધી.

— ૬ —

ફરીર

"અરે એ તો મગર છે, મરરની
પુનક છે" શાહનંદોએ સામા એડેવા
નમરવાને કહ્યું.

"નામર ! એટલે એમજ ને કે એ
પાકામન આશુક છે, એના ખાતી દની તેક
ખીખી છે ! અત્યાદ રહમ કરે એમને"
શાહનંદોએ ચીનતની નસરવાએ તાણો મચ્યો.

"આહ ! અત્યાદ ! અત્યાદ શું કરશે ?
મુગવ શાહનંદો, આપની કાલની રહેન-
શાહની સામે થવાની કાની કુવન છે ?
નસરવા, નારી ખાતરી છે કે અસ્થામિયા
પશુ ધરકનો જાદો નથી ?"

"હા નામર."

"લારે ને એકા ! એ પાક કાંતો પા-
નારો કોઈ એલીરો જ હશે આહ ! તેથીજ
તે મુગવ શાહનંદો થઈ ન શકો" શાહનંદો
હસ્યો. નમરવા સામે એક તેણે કહ્યું.

"કેમ શું તિયારે છે !"

"નામર ! આપની બાઈ બધી રદ
જવાની"

"કેમ ?"

"કેમ શું ? એની ખુમસુરનીના આપ
નામર આશક છે તે મદમુવ સાથે પાંચજ
રોજ પાછી આપના પેદરના એક તાચીક અજ-
સરની છાદી થઈ જવાની, તે આપ નામરને
મુગવ શાહનંદોની બાઈ કરવાનું રહેવનું."

"પુત્રુ છે" શાહનંદોએ હરેન સાથે કહ્યું.

"કેમ ?"

"હુ એ કમનખતને પુરો કરીશ."

"પશુ નામર ! જાહનંદોને આપના
ધરની ખબર પહોંચી થઈ છે અને એક
આપને ખબર છે કે સવાનત પર સીતમ
મુગરવા આપ ખારેશમંદ છે એ વાત
એમની નસર બાહર નારી."

"તો શું થયું ?" હમતી આખોથી
શાહનંદોએ પુછ્યું.

“શું થયું ? બાદશાહ સલામત નાતે તેમની શાદીમાં હાજર રહેશે. અને તેમના પર છુપો સીતમ ન ગુજરે એ માટે તો જરૂર બધી પેરવી કરી છે ન.”

“તેથી શું ?”

“તેમની શાદી ખલાસ થયે તરત તે લોક જે જગાએ આપ નામવરના ગુરુસાની આગ ન પહોંચે ત્યાં જતા રહેશે.”

શાહનદાની આંખમાંની નયિંતતા અને એપરવાહ જતી રહી. તે બોલ્યો:

“બસ થયું, બસ થયું નસરુ ! તું નાદાન છે. નાલુ કે હું બાદશાહ આલમગીરને જ ફરજદ છું. અબ્યાગ્નની બધી કુવત મારામાં છે; અને મારી કુવત તેમનામાં નથી. નસરુ, મારી તાદાત અબ્યાગ્નનથી વધારે છે. સમજ્યો ?”

“હા, નામવર, જ્યાનમાં તો છે એ જોઈશું” નસરુલાએ ધીરથી ઉમેર્યું.

“ના, બધામાં છે. આજ રોજ તને તેનો ખ્યાલ થશે.”

“આજ રોજ ! તે કેમ નામવર ?”

“સમજ. પેલા જુનુર્ગ અહમદશાહને ઝોળખે છે ?”

“હા, જોયો છે.”

“હીક, ભલા, કહે એ કોણ છે ?”

“અલ્લાહનો ઝોલીઝો લાગે છે.”

“અફસોસ” શાહનદાએ તીરછી નજરે કહ્યું: “તારા જેવા હેવાનો શાહીફરજદની તહેનાતમાં હાજર થાય છે એટલું નહીં પણ તેમના સલાહગીર હોય છે એ અફસોસ છે. નસરુ, એ ખુદાનો ઝોલીઝો વધી નથી; હીદનો શહેનશાહ ખુદ-બ-ખુદ છે, સમજ્યો ?”

“પેદર ! જહાંપનાહ ? !” બહેશત અને જહમમ જોતી હોય તેવી શરમોથી નસરુલાએ કહ્યું.

“હા, એક પેદરને પોતીકા ફરજદના તાકાતની ખબર નથી હોતી. એ અલ્લામીયાના આલમની અફસોસની તવારીખ છે, નસરુ પણ સમજ એ આજરોજ અહીં આવશે.”

“અહીં ! કેમ ?”

“અબ્યાગ્નન નાલુ છે કે સલાંબતની શાદીમાં હું ખલલ કરવા ચાહું છું. તેથી તે મારી પાસે આવશે; મારા તરફથી કામ ખતમ કરવાનું કબુલ કરશે અને હું ખુશ થઈ, તેમના હાથમાં કામ સોંપી દઈ નિરાંતમાં પડીશ અને છેવટે કબુલેલું કામ તે સુધારી શકશે અને છેવટે સલાંબત અને હુસ્નઆરાની શાદી થઈ જશે એમ પેદર માને છે.”

“નામવર ! પેદરને તેના બચ્ચાં સાથે જંગ થાય એ અફસોસની વાન છે.”

“આહ, નસરુ, કમચખત છુદ્ગીજ ભારે અફસોસ છે. પણ રહેવા દે, મેં અબ્યાગ્નન આવે છે” આયનામાં પડતી ળાયા તરફ જોતાં શાહનદા બોલ્યો.

થોડીવારે એક જુનુર્ગ ફરી દાખલ થયો ને ખુદાના ઇશ્મે પુદારતો બેઠો.

“આપ ખુદાના ઝેલીયા લાગો છો” શાહનદાએ હસીને કહ્યું: “લંલા, ગમરોજ આપ ચરજ કરતા હતા. બોલો શાના બાહેશમંદ છો ?”

“નામવર ! એક આરજુમંદ ચરજ છે. બાદશાહ સલામતનો ખગ્નનથી રસુલમાં મારો દુશ્મન હતો. મોત તથક તે નાપાક શીઆ મઝહબનો હતો; પણ તેની બેટીઓની શાદી થઈ જાય તે માટે સુન્ની મઝહબમાં દાખલ થયા.”

“કુવો એહમક !” શાહનદા બોલ્યો.

“ખતાદારાં નામવર, તેથીજ, હું તેનું
વેર લેવા ચાહું છું. મને સમજ છે કે
પાંચ રોજ પછી એક સુખી અક્ષર જોડે
તેની બેઠીની ટાઢી થવાની છે. નામવર !
તો પછી તેનાં ફરજદ આખા સુખી મજદબને
ન પાડ કરશે.”

“અલ્લાહના શુકર ! પણ વધીસાહેબ, તે
વાતથી નામવરને શું મનલગ્યું ?” નસરલ્લા-
ખાંએ સવાલ પુછ્યો.

“જનામ”, વળીએ કુરનસફરી કર્યું “નામ
વર શાહનદાની ઇનજલત હોય તો બોલાવો
હશે.”

“મેથક વધી સાહેબ ! અલ્લાહના બોલીવાને
તો મસજીદ કે ટાઢી મઝીન બધેજ
પુગી છુટ છે.”

“અદેશાનમદ છું, નામવર ! તક્સીર
દરજુનર કરશે. પણ મારા ધ્યાનમાં છે કે
હસીન દુસ્તઆરાની સુરત પર નામવર શીકા છે.”

“આહ, વધી સાહેબ, પાક પરવર-
દીમારના ફરીશને અલ્લાહની તહેનનમાથી
ઠીક પુરમદ મળે છે કે ટાઢી મઝીનના
જનાનાની ખટપટ પણ તે કરી શકે છે, કે
પછી એ મહબુબના તુરેશાન અહેરાની મુરબો
તમને પણ ગઈ છે ?” શાહનદાએ હમીને
કહ્યું.

“અલ્લાહ-યા-અલ્લાહ ! નામવર ! હું
તો જલ્દી છું.”

“જલ્દી ?” શાહનદાએ હોઠ કરડી
કહ્યું “વધી સાહેબ ! તેમ જુ ? મારુકની
સુધાવમ જવાનીની ચમત ઉઝાર ને અપથી
તેની ખાવેશ બરાબર થાય અને રોજ અને
સુખી અપાય તો જલ્દી પણ જવાન છે ને
નહી તો જવાન પણ જલ્દી છે. પણ તે તો ઠીક
જણા, સમજે કે તે સુખબદન દુસ્તઆરાનો
ફં આચક છું ; પછી શું ?”

“નામવર, તો ને સુખી અક્ષર સાથે
તેની ટાઢી ન થય એમ આપ શાહનદા
હશે.”

“મેથક.”

“તો નામવર ! મારી અરજ છે કે એ
અવજ કરવા આપ કોઈ અક્ષરને મદને મનેજ
ફરમાન કરશે. તો હું અદેશાનમદ થઈશ
કાંકે નહીં તો વેર લેવાની મારી ટેક નહીં
રહે નામવર ! આટલી આરજુમદ અર્જ
મંજુર કરો.”

“વધી સાહેબ ! તમે પણ ઠીક અલ્લાહના
બોલીયા હો, પાક કયામો “દવા સુધી અલ્લા
ઇનસાન પેઠે વેરની તમને પણ સંજલ થાય
છે એ અક્સોમતી વાત છે.” શાહનદાએ
હોર કરતા કહ્યું.

“નામવર હું પણ ખુન-માંસનો ઇનમાન
છું અને વેર તો અલ્લાહ પણ લે છે.”

“સુખદાનશ્યાહ ! તે કેમ વાક ?”

“નામવર ! તેના ફરમાનનું અપમાન
કરનાર ઇનમાન પર ને આખીય સીતમ
શુભરે છે; અરે થોડી તાકાતવાળા અલ્લા
શયતાન પર પણ તેના એક શુનાહને નાટે
અલ્લાહ દરરોજ વેર લે છે.”

“વાહવાહ વધીસાહેબ !” નસરલ્લાખાંએ
હસીને કહ્યું : “તે તો ઠીક જાયા ! પણ
નામવર શાહનદા એ અક્ષરને ખતમ કરવ
ચાહે છે એમ તમે કેમ જાણ્યું ?”

“અરે જનામ ! એવો મદ ઇનસાન
કોણ હોય જે દીવાદામ મારુકને લઈ જતાં
હરીશને ચમત કરવા ન ચાહે ? તો પછી નામવર
શાહનદાની તાકાતની તો વાતજ શી ?”

“વધી સાહેબ !” શાહનદાએ કહ્યું
“મેથક કોઈ રોજ તમે પણ મારુકના ખાવનો
રસદ લીધો જણાય છે. હું ખુશ છું, વધી-

સાહેબ. તમારી અર્જ હું મંજુર રાખું છું. સમજો તેની શાદીના રોજ અહીં આવજો. હું એક ઝેરી રુકો આપીશ. તે લઈ તમે સલામતમાં પાસે જાઓ અને મારા તરફથી એ રુકો નજર કરજો. તે પર ચુપી લઈ સલામત તે ખોલશે એટલે બસ! તમારી મુશ્કેલી બર આવશે અને મારું કામ પાર થશે.”

“અલ્લાહ આપને જાઝાએ ખેર બશે નામવર. હું આપનો અહેસાનમંદ છું.”

“બસ કંઈ વધી સાહેબ! અલ્લામીયાને એના બહેરતમાં ચમન કરવા દો. નાહક નંકવીશ ન આપો.”

વધી હસ્યો અને કુરનસ કરી, રજા લઈ બહાર ગયો.

થોડો વખત શાહજાદો અને નસરુદ્દાખાં ઝગમગાયાં બેસી રહ્યા.

“જહાંપનાહ પહેલેસા છે; ધરકની વાન બધુ સમજે છે.”

“નસરુદ્, અખ્યાલન પણ એક રોજ જવાન નહોતા શું?” શાહજાદાએ હસીને જવાબ આપ્યો.

“પણ નામવર! આપે ખરેખર શો વેચાર કર્યો?”

“સજુર કર, નસરુદા. હજી તો પાંચ આફતાબ ઉગવાના છે. હુસ્નઆરાની શાદી થઈ જ ગઈ શું? પણ એ વાત હવે જવા દે. ચાલ આજે તો હસીસના નીચાની તલ્લજ થઈ છે.” કહી શાહજાદો ઉઠ્યો, ને નસરુદ્દાખાં સાથે પાસેના ઝોરડામાં ગયો.

—૭—

વસ્ત્ર

જે આફતાબની પવિત્ર રોશની નીચે જવાન અફસર સલામતજંગ અને ખુશ્નુરત હુસ્નઆરાની શાદી થઈ હતી તે ઉઘ્યો.

સલામતજંગને તે પરસ્તાનમાં જઈ પુછ્યો હોય તેટલી ખુશી થતી હતી. સાર રાત તેણે તેની બેનઝીર માથુકના વિચારમાં પસાર કરી હતી. તેણે દીકરા તેની ખારી નાજલીનના અહેરાની યાદથી ચમકી ઉઠ્યું હતું; આરમાન હવા, ચારેગમ તેને ખુશાલીની સેરા ટુટી જાણી. ધરાની ગુલ કે શીરાજીની મુગંધી કરનાં ખુશોની મહલોં જેવી દીકરા અફરોજ હુસ્નઆરાના ગુલામી ગુલનદની ખુશો તેને મીઠી લાગી. શાદીની હકદાર માલેકની ત્રીડીઓ ચલવામાં તેને અજબ ખુશાલી લાગી. આ વિચારમાં છેક સાતમા આરમાનમાં ને પહોંચી ગયો.

x x x

આફતાબે નીચું નમવું શરૂ કર્યું, ત્યારે સલામતજાંદોરોની દીકરાવ: મહેમાનીમાં પડ્યો હતો એવામાં તેનો નોકર આવી કહી ગયો.

“હજુર, દોષ સખ્સ આપને મળવા આવે છે.”

સલામતજંગ ઉભો થયો.

“દોરનો તકરીર માફ કરો. હમશાંજ હું આવું છું.” કહી મળવા આવનાર સખ્સ પાસે તે ગયો.

તે સખ્સને જોતાં બેઠી પડી તે બોલ્યો.

“શીક, દોરત, અહેસાન કર્યો, હું આપનો નસરુદ્દાખાં તારીજ ખેટ હતી.”

“તારી લાગણી મારે અહેસાનમંદ છું, સલામત” નસરુદ્દાખાં કહ્યું. “પણ અફસોસ છે કે તારી ખુશાલીમાં હું લાગીદાર થઈ શકતો નથી. બાદશાહ સલામત મને યાદ કરે છે. મારે અત્યારેજ નીકળી જવું જોઈએ. સલામત! તારા ખુશકીસમના રોજે એક ઘુના શાગીદ તરીકે, તારા અને તારી ખારી મીળી મારે એક નાચીઝ બેટ-સોગાદ આપવા આવ્યો છું.”

“દીલખર ! માલેક ! શું છે ? હું આપની બાંદી હુસ્ન આપનું પાક નામ પોકારું છું”

ખુબસુરત હુસ્નને ગોદમાં લઇ સલામત નંગ બોલ્યો :

“હુસ્ન ! ખારી ! બસ ! થઇ રહ્યું. કમળખત શાહનવાઝ અને નસરુલ્લાએ દગો દીધો” પોપાક અતાવતાં તે બોલ્યો : “આ ઝેરી છે. પણ આહ ! કમળખત ! આ ખેતકરીર મહાયુએ શું બગાડ્યું હતું ? ઝો ! એનું પણ ખુન ?”

“ખાતીંદ,” સલામતના ગળે તેના હાથ ભેરવતાં તે બોલી “ખાતીંદ ! તેમાં શું થયું ? તું અજલથી બીહો છે કેમ ? એ એતો મને ખબર હતી. એતો ઠીકજ થયું. આલમના ઝેરી ઇનસાનો સાથે આપણે કેમ જીવત ? ખારા માલેક, આહ અજલની હજ કેવી મીઠી છે ? થાકેલી જાંઘની એ આરામ છે. દીલખર ! આપણું વસ્ત્ર હવે નફી કાયમ થયું” ચાંદનીના કૂંઢમાં તેની રોશન ચરમોનું ચેન વધતું હતું પણ તેનો અવાજ વધુ વધુ શીરીન થતો ગયો.

થોડીવારે ધામની બીજાતર મુતાં મુતાં બેઠાએ ખુશબોદાર ચાંદનીમાં, જુલોના અતરની મુગંધી હવામાં રમ્યા કર્યું ને ઉપરથી ગાંડા બુલબુલે કેકમાં ગાયા કર્યું.....

—કેક વખતે સલામતજાંઘે કહ્યું :
“હુસ્ન !” અને હુસ્નઆરાના મુલાયમ બદનને પાસે ખેંચી જીગર સાથે ચાંપ્યું,

—કેક વખતે હુસ્નઆરા બોલી : “દીલખર ! એક બોસો—ચુમી લે, અહીં, આ ભરેલા હોઠ પર.....”

—કેકવારે બેઠાનાં રુડો આલમ છોડી મીઠી ચાંદનીના દેશમાં ક્યાંક સાથે ઉડી ગયા.....

x x x

—થોડાંક વગ્ને જવાન શાહનવાઝની પણ અજલ થઇ. કોઇ કહે છે કે પેલા ચુલબગીયામાં. જ્યારે ચુલાખી ચાંદની પેરાતી હોય છે, તે ગાંઢિલ બુલબુલ ગાતું હોય છે, ત્યારે કોઇનો રહ ખારના દર્દની ગત્રજ પુકારે છે, તે ક્યાંકથી ખુબસુરત જવાનીની ખુરબો મહેકતી હોય છે.....

રાખાધરાજી

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૮ થી.]

“કાક શું કરે છે ?”

“કાક શું કરે ? એ તો રમકડું છે એ ધારે છે. કે એનું ચાલે છે, પણ જ્યાં એની પુડ ફરે છે કે. અનેક અત્યાચાર થાય છે ને એ તો કાલે જશે.”

“ક્યાં ?”

“વચળી. એના મહારાજનો હુકમ આવ્યો છે. ને ડાહની સત્તા કેના હાથમાં આવશે તે ખબર છે.”

“ના.”

“એક મંત્રીનો છોકરો છે નથી અક્ષય ને નથી રીતમાત ને નથી ચર તેના હાથ નીચે રહેવા કરતા કપાઈ મરવું વધારે સારું તેથીજ હું કહેતો હતો કે ચોલડાઉ બહુ સારું છે.”

“એ ક્યા ઉતર્યો છે ?”

“ખરે ત્યાં. બાપા તો બેનને એને આપવા માગે છે.”

“એમ !”

“હા પણ મારું ચાવશે તો આગડ મ્હેતો જેવો આવશે છે તેવો પણ સામે સુપો પાછો નહીં જાય. મુરદેવ ! જરા વિચાર કરો. મોવાનભો શું કરસપસ મ આવશે ! ત્રિભુવન

“દાકરા ! મેં તો સંન્યસત હીધું છે, એટલે હું તો આશો રહ્યો. પણ તુ પણ કે નાકાન આરબો તે મને કહાગલુઅર્થુ નથી ક્ષામતું.” અલાન દે કાકુ ધુણાસતા કહ્યું

“ત્યારે શું એસી રહેવું ? મુરદેવ ! એક હજાર થોડા તત્પર થઈ રહ્યા છે ૫૬૨ દહામ્યા પાંચ હજાર પાળાએ ભૃગુકચ્છ આવી પહોંચશે.” છેક ધીમે અવાજે રેવાપાલે ઉમેર્યું.

“શું કહે છે ?”

“૫૬૨ દહામ્યા મને કેક ખબર હતી. ને આજે આખબટ આવ્યો ને મને ખાતરી થઈ કે આ સમય ચુકવા જેવો નથી. મેં ચારે તરફ માલુમે વળાવ્યા છે. અખાત્રીજ પહેલા ભૃગુકચ્છથી માંડી મુખીનો પ્રદેશ આપણા હાથમાં આવશે.” ઉનાવજયા અને ધીમેથી બેવળના રેવાપાલે કહ્યું.

“ત્યારે તો બધું આરબી દીધું છે.”

“હા. પણ તમારી આજ્ઞા વિના કે કરવાનો નથી.”

“એટા ! તું જ કે કરે તેમા તને વિજય મળે એવી મારી મદાની આસિય છે.”

“દેવ ! આ વખત તો એવી આજ્ઞા કરો કે ક્યા તો વિજય મેળવું કે દેહ પાડું.”

“રેવાપલ ! તારી એવી એકનિષ્ઠા છે કે વિજય મળ્યા વિના રહેશે નહીં.”

એકાગ્ર નયને રેવાપાલ જેવું રહ્યો

“દેવ ! એક બીજી વાચના કર !”

“રેવા! હવે હું ભગવા ઉતારું એ કેમ બને?”

“દેવ! તમે નહોતું કહ્યું કે હાથથી ખોલવા લાટમાં તમારું સ્થાન નથી. તો મહારાજ! તમે તમારું સ્થાન લો તોજ પાછું લાટ હાથમાં આવે. એક વખતે ફરી બહાર પડો. એક વખત તમારા ધનુષ્યના ટંકારે લાટ ગળવે.”

“એટા તારા ખોલથી તો મારું મન પણ લલચાય છે.”

“ત્યારે કહો—આવશો અખાત્રીજે ભગવાં ઉતારશો?”

“ના.”

“દેવ! આ શું કહો છો?”

“થોડીવાર અહ્માનંદ મુગા રહ્યા.”

“રેવા! એક વચન આપું?”

“શું?”

“તને જો ખરી જરૂર જણાય, જો મારી હાજરી વિનાજ તારો પ્રયાસ ધુળ મળતો હોય તો સંદેશો મોકલજે. હું ભગવાં ઉતારી આત્રીશ. હવે થયું?” જરાક દસીને ધ્રુવસેને કહ્યું.

રેવાપાલે નીચા નમી અહ્માનંદના પગ પર માથું મુક્યું; કૃતજ્ઞતા બીજી રીતે તે દર્શાવી ન શક્યો. ગુરુદેવે શિષ્યના માથા પર હાથ મુક્યો. થોડીવાર કોઈ ખોદ્યું નહો.

“દેવ! ત્યારે એક કામ કરશો?” રેવા પાલે પુછ્યું.

“ખોલ.”

“તમારું પદ્મવિજય આપશો?”

“પુશાથી. બીજાં કયો થોદો અને વાપરશો?”

“એટા! આ ખેડી માળી પર પડ્યું છે. લછ લે, અને જ્યારે મારી જરૂર પડે ત્યારે એની પછાજનું કુમતું મોકલાવજે. પદ્મનાભ મહારાજની પટરાણીએ એ માંધ્યું હતું.” રેવાપાલ ઉઠ્યો અને નીચી માળી પર પડેલુ ધનુષ્ય ખેંચી કાઢ્યું, અને ખેશવતી ખંખેર લાંબપર એક છેડા સુધી વાળી જોયું, તેનું સ્થિતિસ્થાપકતા તેવીને તેવીજ હતી.

“આ તો અહભુત છે.”

“એટા! ગંગનાથ મહાદેવનો પ્રતાપ છે. ના! વિનય કરજે.”

રેવાપાલે ફરીથી દંડવત પ્રણામ કર્યા ફરીથી અહ્માનંદ સરસ્વતીએ મુગે મોં આશીર્વાદ દીધો. બંને મુગે મોઢે, પણ ભારે દેયે છુટા પડ્યા. બંનેને લાગ્યું કે વિધિ તેમનાં જીવનનું નવું પાતું ઉઠેલતી હતી.

મકરણુ ૧૮ મું

કાકની યાચના

—ત્યારે રેવાપાલ કુંપડીની બહાર નીકળ્યો ત્યારે સંધ્યા શરૂ થઈ ગઈ હતી; અદૃષ્ટ થતો દિવસનો પ્રકાશ અને આંજ અધારા આકાશમાં તરતા તારાઓ રેવાનાં નીરને ગંભીર સ્વરૂપ આપી રહ્યાં હતાં. લહેતલાવથી રેવાપાલ નમોદાના શાંત પટ પર નજર નાંખી રહ્યો; અને ધીમેધીમે વિચાર કરતો અચાસી તરફ ગયો.

અત્યારે એના હૃદયમાંથી ભાર ઓછો થયો હતો. નિરાશાથી નિષ્કેતન બનેલા એના હૃદયમાં આજે નવી આશાનો ઉદ્ભાસ પેદા થયો હતો. વધેથી વધાં દાવાવેલી હોંસ આજે પુરી પડતી જણાતી હતી. લાટના સ્વાતંત્ર્ય માટે એક લઘાનકે વિગ્રહ કરવા એ એના જીવનનું કલ્પ હતું; તે કલ્પ આજે સધાવાની તૈયારીમાં હતું.

દેડી વારે બાળકું કેવું અને એક જ દસ સંસ્કૃતી આ રો

જી સુસર મડવા પડી આ વરુપ માધરાની
માથા તેણે છેક છોડી નહોતી એન તાપની
લક્ષ્યામ્મ મદા હતી, એટલે પદ્મીએને
તરી મુકરા એ અસલચિત છે એમ એન
કે કહી વાળુ જ નહોતું મદા મકેનને
તદા કુન્નમા પાળાધિયાં મોટી કરેતી આ
માથા આળે બિલિનુ સ્વરૂપ પડતી હતી

આ માથા સેવના એણે અવલોક નીનિ
સંસારી નહોતી. એની નજર લાટની ચાર
દિશા પર ફરતી; માથે દિશાના તોફાની ને અન તુટ
પેદાઓ જોડે તે મંબે ધરાખી રહ્યા હતા અને

આખા તાપમા એની એન્નિદા ને દેશભક્તિ
માન એનું મધુ માન હતું કે લોડીની
આખમ નરનાન મનાપાં એ નાન્યમ વીધુ
ત્યાર પડી, એનું જ્ઞાન પ્રથમ હતું

ન નમદાતા નરગો તરફ જોઈ રહ્યા.
અનરમાથી તેને આ જાગતી જોગમાપાને
અથવા આપા અન વના આશિષ માથી
આ તરગોમા સ્વરૂપ પડતી માતાના માન્યનિક
સ્વથી ને। આસીનો મળેતા હતા એમ તેને
સમ્યુ

આપા જાગતા, અકરો ઉધમા ને

પદ્મવિગ્નયના પ્રયત્ન ધનુષ્યદંડ પર હાથ ટેકવી ઉભો રહ્યો. તરત તેના ખભા પર કોઈએ હાથ મુક્યો. તે ચમકીને પાછળ ફર્યો ને તરતવાર પર હાથ નાંખ્યો. પાછળ દુર્ગપાલ હસીને મોઢે ઉભો હતો.

રેવાપાલે ગુસ્સામાં હોહ કર્યો. આ એના દુર્ભાગ્યનો દૂત અહીંયાં ઉભો હતો, અત્યારે પણ એને નીરાંતે વિચાર કરવા દેતો નહોતો. તે વખત છે ને તેની પાછળ પ્રપંચમાં પણ આવ્યો હોય.

“રેવાભાઈ! આખરે મળ્યા ખરા.” કાકે કહ્યું.

“કેમ આવ્યો છે?” ગુસ્સાથી બોલનાર ધધ ગયલા અવાજે, દાંત પીસી રેવાપાલે પુછ્યું.

“મેં સગરે બેનાંભાભીને કહ્યું હતું કે અત્યારે હું તમને મળવા આવીશ તમને કહ્યું નહોતું?” કાકે નીખાતસ અવાજે કહ્યું. રેવાપાલ તેના જુના મિત્રને ઝાળખતો હતો અને તેની મીઠી જીભથી મોઢી પર એવો નહોતો. તેણે થોડીવાર સુધી ડોળા કાઢી બોધા કર્યું.

“કેમ આવ્યો છે?” રેવાપાલે અધીરાઈથી ફરીથી પુછ્યું.

“હું કાલે વંચળી જવાનો છું.”

“તેમાં મારે શું?”

“હું એક યાત્રના કર...” આવ્યો છું.”

“કોઈને દાન કરવા...” રામાં શક્તિ નથી. ને હોય...”

“પુરીથી. બીજાને ક્યો થોડ વાપરશે?” પાસે,

“દેવ! આપણે...” હસતા એ ધનુરો” પદ્મવિગ્નય નામ ન્યાં એનો ટંકાર થયો. તે વેળે જ વરુર થયો.”

સ્ત્રીઓ અને ખાદીની

ઉપયોગિતા

સ્ત્રીઓ તથા બાલકોના પોષાકમાં ખાદીનો મુંદર ઉપયોગ કેટલા મોટા પ્રમાણમાં થઈ રહ્યો છે, તેની અમારી દુશ્નની એકજ મુલાકાત લેવાથી ખાતરી થશે.

સેંકડો હીઝાઈનોની, પાકા રંગથી છાપેલી તથા આરી ભરત ભરેલી સાડીઓ.

પોલકાં, ફરકાં, ઝલકાં અને ચણીઆં, તેવાર શીવેલાં, તથા તેવા ઉપયોગમાં આવે એવી છીંટ તથા આરી ભરતની ખાદી.

માલીકની ખાસ દેખરેખ નીચે અનુભવી કારીગરોના હાથથી પાકા રંગના અને મોનેરી રૂપેરી વરખના છાપાં તથા છીંટા વીગેરે છાપવાનું તથા ફેન્સી કલરોથી રંગવાનું તેમજ દરેક જાતનું આરીનું ભરતકામ થાય છે.

એકેજ લાચ પાકાજ રંગ

અને

ગ્રાહકો સાથે નમ્રતા

એ

અમારો મુદ્રાલેખ છે

અહારગામના ગ્રાહકો તથા વેપારીઓના ઓર્ડરો ઉપર પુરતું ધ્યાન આપી માત્ર વી. પી. યી. રવાના કરવામાં આવે છે.

શા. હરિલાલ મનમોહનદાસ

માલેક-

ખાદી પ્રી-ટીંગ એન્ડ ડાઈંગ વર્કસ.

બીરલાંગીરજ મેન્શન, ગીરગામ એકેડેમ, સુબધ નં ૪.

તા. ક. - અમારું વાર્ષિક મેલ આસો શુદ્ધ ૧ થી શરૂ થયું છે.

“કેટલાક દાન આપમિત્રજ આપે—તે તો ફુનીઆને; ધાનું પણ ન આપી શકે”

“હું તારા મિત્ર નથી. અને મારે તારી મેંશી જોઈતી નથી” કહી રેવાપાવ ખરેખે.

“પણ મારે તમારી મેંશીની મરજ છે જરા સંભળો તો ખરા કે હું શુ માણુ છું. પછી ભલે ના કહેજો મારે એક બીને તમારા મરજીખાં સોપરી છે રેવાખાઈ! આખરે એટલી પણુ રેક નથી?” જરાક દરસીને ડાઘા આંત કાકિ પુછ્યું.

કાકના શબ્દથી રેવાપાવ અચકાકાને ઉભે, તે તેના તરફ ફર્યો. તેની સખત આખો કેક નરમ બની. કાકે જોયું કે રેવાપાવ અચો.

“જાણ! મને મારી, ભૂગુડાંબળી, કે પાકેજીની જરા પણુ પરવા નથી તેનું જે થયાનું હોય તે યાવ તેનું જે તમારે કરવું હોય તે કરજો” કાક રેવાપાવના હાથમાં ધનુષ્ય હતું તે તરફ જોતા કહ્યું “આ તો એક મરીમ માથની રક્ષા કરવાની છે સાઠમાં એટલું તમે નહીં કરજો તો પછી કરજો શીખ?”

“તારાથી નથી થતી!”

“હું તો કાલે જાઉં છું. વખત છે તે ન પણુ આવું” કાકે કહ્યું.

“કાણુ છે?”

“એક વિદ્વાન ખાજીજીની ઘોડરી છે”

“કાણુ તારી સ્ત્રી?” ચકિત થઈ પુછ્યું.

“મેં તે હોય તો—”

“તમે હું શા મારે પાખખા ધાવું?”

“મને કે અનિષ્ટ થાય તો.”

“તારું ને તારા સગાકાપાદું મને તેમ થાય તોમ અને શુ?” તમીચેન ચાગી નખાડથી રેવાપાવે કહ્યું.

“હું તમારી જગ્યાએ હોત તો આમ નહીં કહેત.”

“કાક! તને હું એવણું છું. તારા જેવો દરામખોર બીજો મેં જોયો નથી. અભ્યારે ભૂગુડાંબળાં બધું સુચાઇ ગયું છે, એવો મને ને બહાને પોતાનું બધું શોધે છે.”

“રેવાખાઈ! મને મારી પરવા નથી. પણુ આ બીચારીને હું પરદેશથી અહીં લાઇ આણ્યો છું એને મારા શરિયાવ કાઈ સચું કે મનથી નથી ધારો કે તમે સાઠ પાકું લીધું” જરાક તીક્ષ્ણતાથી રેવાપાવ તરફ જોતા મોં કહ્યું “તો એનું કાણુ બેલી?”

“તારા મારીકાને કેમ નથી સોંપી જતો?”

“પોતાનું જીવનસર્વસ્વ હોય તે મિત્રને સોપાય, મારીકાને નહીં” કાકે જવાબ આપ્યો.

“એવા તો કલહાકાળો જીવનસર્વસ્વ તે છુંદાવ્યા છે” રેવાપાવે કહ્યું. કા ને લાગ્યું કે તેના મોખરાની અચર રેવાપાવ પર કપાટા ન થઈ હતી, પણ દળી તેના હૃદયને પીચ-ળાવવા અખત ચીનગારીની જરૂર હતી. તેણે અડધી વિષય વિચાર કરી એક અમકરે અઢાઅ છોડ્યું.

“રેવાખાઈ! તમારું જીવનસર્વસ્વ પાટણુ વળાવ્યું તેનો આ બધો આપો છો?”

રેવાપાવ નાનપણથી લીધા દેતાનાં પગલાં પૂજતો હતો. તે ન્યાનીભક્તિ હતી કે કે બીજું એ કાક પારખી શક્ય નહોતું. બીચારેની પાટણુ પ. વ્યથા રેવાપાવના હૃદયમાં સ્વદેશદાન શીયાવ કે લાગણીઓ થઈ હતી કે નહીં તે કાકના જોણમાં નહોતું. પણ કાકની નજરથી બહાર કે વાત નહોતી. ઘણું વધે થયા છુંપાંથવા તણુમા તેણે એવો સંચોડ થા કર્યો કે ને પ્રણુ લાગે મધ આપ્યો.

“શુ?” અમકરે, ખરાડે મારી રેવાપાવે કહ્યું. તેની આખખાઈથી અગ્નિ પ્રગટયો. તેણે અનુભમાં તરવાર કાઢી “મોત આવ્યું છે?”

સોના ચાંદી તથા ઝવેરાતના દાગીનાના
પ્રખ્યાત વેપારી

સોની

નરોત્તમદાસ ભાઉ

દેશણુ—
શેખ મેમન સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ.

ઝવેરી

ર. ૫૬૫

બીજી દુકાન—
સુતાઃ ચાલી
મુંબઈ.

અમારે ત્યાં પ્રેઝન્ટ આપવા લાયક
સોના ચાંદી અને ઝવેરાતના દાગીનાઓ
મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે

અને

બહારગાઅના ઓર્ડરો પર પુરતી દેખરેખ
રાખવામાં આવે છે.

“તમારે હાથે મોન-એથી વાળી કડાં વાળાં
યાં ?” શાનિથી હમી, તખીએન વાળી
કાકે બોલ્યો. “પણ લીલાદેવીને મોલ ડી માથે
વગાવ્યાં તેનું વેર લેલ છો ?”

“ચુપ—હરા—” થીમે અચાને, છતાં
ખુનસથી રેવાપાયે કહ્યું.

“કે બોડુ છે ? પણ શ્રેણાવકુ રી
અલીઆં રહેત તો પણ તમારા મનોરથ
પુરત નહીં” કૃપિત નિરસ્કારથી કાકે કહ્યું.

“બામણ ! અકાચ” બુનને અચાને
રેવાપાયે કહ્યું. ‘તારુ આવી વાગ્યુ છે
હવે તું નહીં ક હુ નહીં કાદ તારી
તરવાર ! તને આમ નહીં મારુ મારુ’ તારી
પાળી કુશને હવે એક શબ્દ નહીં બોલવા
હર્ષ. કાકા !” રેવાપાયને મોઢે શીલુ આગા

શાનિથી હમીને કાકે ડોકા વતી ના
પાડી.

“રેવાબાઈ ! હુ તમારી મામુ શસ્ત્ર
નહીં મારુ.”

“બાવવા !”

“હુ બાવવો નથી પણ આપણે લડીયુ.
તો જરૂર તમારુ શત્રુ થશે. હું તમારાથી
બેવડો બળીઓ છુ. અને મારે બાવમિત્ર
માગવો નથી.”

રેવાપાયનાં શુરતનો પાર રહ્યો નહીં. તેનું
માનુ જતું રહ્યું કામજ ત્તો વેરી હનો. તેની
આકાશા વચ્ચે આવી આડખીલી અત્પરે
તેને ભરપામ જ તેનો, ને લાડનો મોક્ષ
રેવાયો.

“પાપી ! તારે તુ જાણે એમ ઉમો
તારા બે કડાં કક છુ” કહી તે તરવાર
ઉઠાવી આમળ ધર્યો કાક નખ્ખાઈથી,
નિરસ્કારથી બેઠ રહ્યો.

“માયક બાવજને મારી રેવાપાય ટક
ખુવે એજ મારે જોતું છે” શૈલયથી કાકે કહ્યું.

“રેવાપાયની ટેક !” એ શબ્દ રેવાપાયને
કાને પડનાંજ તે થ બીને ઉમો રહ્યો તેની
ઉમાએથી તરવાર અદરજ રહી મળ.

‘રેવાપાય ટેક કહી ખુવેજ નહીં’ પામેથી
એક મીઠો અવાજ આવ્યો.

જન્મે ક્ષી પાસે બ્રહ્માનંદ સરસ્વતી,
તારાનાં આજી પ્રકાશના તેજસ્વી ને શૈલવ
શીર લાગના દહા હતો. કાકે સાક્ષાત
કવન પ્રણામ ક્ષી રેવાપાયનો ઉમાએનો
હાથ નીચે પડ્યો, તેમથી તરવાર છુટી પડી.
ત બાપ પર બેસી ગયો તે નન્ને હાથ
માથે મુકી કુરકા બરવા લાગ્યો.

મકરંભુ ૧૯ મું

કાકની રાજ્યપત્નીતિ

“રેવાપાય આગુ ? કાકા ! ને જુના
રો તો ને આ શોભે” બ્રહ્માનંદ પુછ્યું.

રેવાપાયે હાથમાથી માથુ ઉચક્યું નહીં.
કાક હમને અઢેરે બેઠ રહ્યો.

“શુરદેવ ! જુના રોતો હેમ તોજ આમ
લડે ને પાળા બેગા મેસે. હું કાળે જવાનો
છુ સોરક એટલે ભાડને સુખત કરવા આવ્યો
હો.”

“મતી !”

“મારી સ્ત્રીની ને ખીચારીનું શું થશે
તેની મને ધણી ચિંતા થાય છે” કાકે કહ્યું.

“બેટા” બ્રહ્માનંદે મ્હુ “તને શું
થયારું છે ?”

“શુરદેવ ! રેવાપાયને હુ જરા ચીડવતો
હોતો પણ અત્પરે તો અરેખત કહુ છુ.
રેવાબાઈ વડ જોઈને બેઠા છે, ને બુદ્ધિજનના
નવા દુઃખાવમાં અડખા નોવાભારે અછલ
નથી. એટલે વાટખા બળીવો જાગવાનો એ તો
ઓછમ ! તમે ના કહેશો નહીં, કારણકે હું
માનવાનો નથી. હુ આપને ને રેવાપાયને
બંનેને જોળીયું છુ”

“ત્યારે તારી સાથે લઈ જા.”

તે પણ અને એમ નથી. જયદેવ મહારાજ પાસે મારો કંટો વેરી ખેંચો છે. અને મહારાજ કે લીલાબા મારી સ્ત્રીને આસરો આપે નહીં. કાલે ઉઠીને મને કેં થયું તો પછી એવું થું?”

“કાકા!” બ્રહ્માનંદે કહ્યું “ત્યારે તો તું ઘોળીના કુતરો થઈ રહ્યો છે. નથી ધરનો; ને નથી ધાટનો.”

“એવું જ છે.”

“ત્યારે ધરનો શા સારુ નથી થતો? પાટણમાં તારું કોણ છે? તારા રેવાલાદની સાથે શા માટે નથી રહેતો? તમે બે બ્રાહ્મણના ગોઠીઆઓ, આમ સામાસામી કપાઈ મરો એમાં થું સારું?”

“હા! કાકા!” રેવાપાસે એકદમ ઉભા થઈ જઈ કહ્યું “આવ અમારી સાથે. આપણે પાટણને પણ સારું કરીશું.”

“લાઈ! ગુરુદેવ!” ખિન્ન અવાજે કાકે કહ્યું “આ નોતરું આજનું” નથી. ઘણાએ, ઘણા વર્ષો થયાં દીધું છે. પણ મને તમારી યોજનામાં શ્રદ્ધા નથી. લાટ એકલું પાટણ સાચું થું કરી શકે? ને એક બીજી વાત જે મને સ્પષ્ટ દેખાય છે તે તમને દેખાતી નથી.”

“શી?” બ્રહ્માનંદે કહ્યું.

“ગુરુદેવ! એકલું લાટ, સેરક, કે ગુજરાત હવે ટકી શકે એમ નથી. આજના ને સપાદલક્ષ* પણુલુડું ટકે એમ નથી. એ બધાં એકે ચક્રે ચાલશે નહીં તો આપણું બેદાનબેદાન થઈ જવાનું. કેટલાં યુગો થયાં લાટ ને ગુજરાત લટે છે—ગુજરાતને મલવા લટે છે—ગુજરાતને સપાદલક્ષ લટે છે. આમ ચાલ્યા કરશે તો આપણે નિર્વાર્ધ ને

નિરાધાર બની જઈશું. ને ગુરુદેવ! તમે તો લાટમાં બેઠાં બેઠાં કેં બાણતા નથી.”

“થું?”

“જે પરધર્મી યવનોએ બીમદેવ મહારાજના વખતમાં સોમનાથ લુંટ્યું હતું તેઓ આગળ ને આગળ આવતા જાય છે. દરેક વર્ષે તેમની વાતો કાન પર વધારે ને વધારે અથડાતી જાય છે. આપણે મહિમામાં લઈશું તો પછી આપણું થું થશે? ગુરુદેવ! પાટણમાં એક ગાંડો જનિઆઓ હોતો—ઘણાં વર્ષો પહેલાં. તેની એવી કહેતી ચાલે છે કે તે સદાય કહેતો કે બધા ધર્મ છોડી એક સ્ત્રીકરો નહીં તો યવનો તમારો જીવ લેશે. મને પણ લાગે છે કે એકે ચક્રે કોઈ રાજ બરતખંડ હાથ નહીં કરે તો આપણું સત્તાનાશ વળશે.”

“ને તારા જયદેવને ચક્રવર્તી કરવા તું સોરક જાય છે?” રેવાપાસે તિરસ્કારથી કહ્યું.

“જે તેણે મારું માન્યું હોત તો આજે થઈ ગયો હોત. પણ અમારા ગ્રહ મળતા નથી.” કાકે કહ્યું.

“ત્યારે લાટને તું સ્વતંત્ર નહીં થવા દે” બ્રહ્માનંદે કહ્યું.

“મારું ચાલે તો નહીં.”

“મેં શા માટે જતો કયો?” રેવાપાસે બળપૂર્વક.

“રેવાલાઈ! તમને હજી વાત પુરી સમજાઈ નથી. તમે ધારો છો એરો હું સખલ નથી. આજે હું નહીં હોઉં તો થું? થું લાટ પરાધીનતામાં છુટી જશે? ભુલ છે. ગુરુદેવ! એકે ચક્રે તો પાટણજ રાજ કરવા સરખું છે—”

“કેમ જણ્યું?” બ્રહ્માનંદે પુછ્યું.

“કારણકે વિધિએ તેને બળીઆનો પણ બળીઆ આપ્યો છે.”

* અજમેરની પાસેનો પ્રદેશ.

“કોણ જાણે છે ?” અચાનકે પુછ્યું.

“ના. જાણે તમે તેવો કુશળ કરે — તમે તે તો હો છો. ગુરુદેવ ! એ કુશળ સંજ્ઞા—હોતી ધોળાંએ પાછળ—પાટણના કુટુંબજ પાછળ મુગ્ધન મહેનો છે મારા જેવા બને મરે—પણ જ્યાંમુખી એ છે ત્યાં મુખી પાટણનો સીનારો ચઢે કે,

“ત્યારે આજ મુખી કમ કે એણે કયું નહીં ?”

“કહ્યુંદેવ ગુજરી ગયા ત્યારે પાટણ પણ સોલંકીઓનું નહોતું બાળે કાવેરીથી શીમાલ મુખી સોલંકીઓની દાક વચ્ચે છે એ શું આ જાણેવ મહારાજને પ્રતાપે ! એ તો મુંબયને એકએ તેવા સાધનો મળતા નથી પહેલાં મંડેને શરૂએ જવડો કર્યો, પછી પામણ ના ધનાડ્યો વીર્યો, હજુ આડા સીવા ચારા નથી, ને નાગરમ ત્રીઓ કચરાલ છે અને તેમા રાજા હમ વગરનો છે, નહીં તો આજે શું થયું હોત ને ખબર નથી.”

“ત્યારે તું શું કામ જાણ છે ?”

“મુગ્ધન મહેનાની શુ રચન છે તે મને સ્પષ્ટ સમજાતી નથી પણ મારું સાવશે ને જીવે રહીશ—તો જુનામઠ પછે ને જેવું આજે લાટ છે તેવું સોલંકી ધરે.”

“સાચાશ !” રેવાપાને કોર દાકપથી કહ્યું. “આવા વાતોનાર ન હોય તો શેઠ મારે ક્યાથી ?”

“રેવાભાઈ હજુ નરમ પડ્યા નથી ગુરુદેવ ! મારી સ્ત્રીનું કે કાણુ થયું એવું કહે.”

“કાક ! તારા ઉદ્દેશો જોય તો તને જાણે રેવામાને સ્વામીન કરવો જોઈએ.”

“ગુરુદેવ ! તો રેવામા પણ મને અમરદાન આપશે” ગર્વથી કાકે કહ્યું. “જ્યારે પાટણનો ધણી રેવામાને ચાણે આવશે, ત્યારે આ સાદની જનનીમાણી જનનની

[આ વાર્તાનો વિશેષ આજ આવતા અંકમાં]

જનની ચરો ત્યારે મારો ઉદ્દેશ પુરો થશે ત્યારે તમારા કલ્યાણ વગર આ મારી સનાનન આ બાના બેજામી મરવા સુધ્ય.”

“સાદને જીવતા સાચવું પાણી નથી આપનો— મરના મમાણે માર આરસનો વિચાર રાખે છે.”

“તમે બને એમ માનો. પણ ગુરુદેવ ! આજ પાણે આટલું વરદાન અપાતી અને ચિત્ત-માથી મુક્ત કરો.”

“રેવા ! કાકની સ્ત્રી તારી બાબી છે. એનું રસનું કરવાનું વચન આપ.”

“હુ કેમ આપું ? આ પાપીને તો મારે જાણે મારવો પડે.”

“તે શું ક્યા ના કહ્યું છું પણ પછી મારી સ્ત્રી શેર ધાલ ચિત્તજીવે ન મરે—સાદ વિના નિરાધાર ન રહે; મારો પુત્ર સિરજન વિના કરમાઈ ન જાય—તમ એવું જ વચન આપ.”

“આપ રેવા ! એમા કે બોલું નથી :

“મીઠા જા કાક ! તારું ધાવું તે” કહ્યું. તારી મેરી ને જાણને નિરાધાર નહીં રહેવા કહે થયું હવે જ આજ તો તારાથી યાદરો, આ મને તારું મેંદુ નહીં બનાવીશ.

“ભાઈ ! ભાઈમા હજુ શું શું લખાવ્યું હશે” કહી કાકે ને જાણને નમસ્કાર કરી.

“કાક ! જ્યાં જાય ત્યાં, પણ તારા ગુરુને જાણે એવું કરજે.”

“ગુરુદેવ ! મેરીકર રહેને ચાવો હવે આજ.”

“હા, બેટા.”

કાક ફરીથી નમસ્કાર કરી સાદનો મનો.

“રેવા ! આ જોશો જાણે છે” અચાનકે કહ્યું.

“રેવા” સાધવામા એકા છે.” રેવાપાને જાણવા લાગ્યો.

“ત્યારે તારી સાથે લઇ જા.”

તે પણ અને એમ નથી. જ્યારે મહારાજ પાસે મરે કદાચે વેરી ખેડે છે. અને મહારાજ કે લીલાળા મારી સ્ત્રીને આસરે આપે નહીં. કાલે ઉઠીને મને કેં થયું તો પછી એવું શું ?”

“કાકા !” બ્રહ્માનંદે કહ્યું “ત્યારે તો તું ધોળીનો કુતરો થઇ રહ્યો છે. નથી ધરનોડ ને નથી ઘાટનો.”

“એવું જ છે.”

“ત્યારે ધરનો શા સારુ નથી થતો ? પાટણમાં તારું કોણ છે ? તારા રેવાભાઈની સાથે શા માટે નથી રહેતો ? તમે બે આવ-પણના ગોડીઆઓ, આમ સામાસામી કપાઈ મરો એમાં શું સારું ?”

“હા ! કાકા !” રેવાપાસે એકદમ ઉભા થઈ જઈ કહ્યું “આવ અમારી સાથે. આપણે પાટણને પણ સારું કરીશું.”

“લાઈ ! ગુરુદેવ !” ખિન્ન અવાજે કાકે કહ્યું “આ નોતરું આજતું નથી. ઘણાએ, ઘણા વર્ષો થયાં દીધું છે. પણ મને તમારી યોજનામાં શ્રદ્ધા નથી. લાટ એકલું પાટણ સામું શું કરી શકે ? ને એક બીજી વાત જે મને સ્પષ્ટ દેખાય છે તે તમને દેખાતી નથી.”

“શી ?” બ્રહ્માનંદે કહ્યું.

“ગુરુદેવ ! એકલું લાટ. સેરક, કે ગુજરાત હવે ટકી શકે એમ નથી. માળવા ને સપાદલક્ષ* પણ લુહું ટકે એમ નથી. એ બધાં એકે ચક્રે ચાલશે નહીં તો આપણું બેદાનમેદાન થઈ જવાનું. કેટલાં યુગો થયાં લાટ ને ગુજરાત લટે છે—ગુજરાતને માલવા લટે છે—ગુજરાતને સપાદલક્ષ લટે છે. આમ ચાલ્યા કરશે તો આપણે નિર્વાર્ય ને

નિરાધાર બની જઈશું. ને ગુરુદેવ ! તમે તો લાટમાં બેઠાં બેઠાં કેં બેસીતા નથી.”

“શું ?”

“જે પરધર્મી યવનોએ બીમદેવ મહારાજના વળતમાં સોમનાથ છુંડ્યું હતું તેઓ આગળ ને આગળ આવતા જાય છે. દરેક વર્ષે તેમની વાતો કાન પર વધારે ને વધારે અગ્રગતી જાય છે. આપણે માંહિમાંહિ લઈશું તો પછી આપણું શું થશે ? ગુરુદેવ ! પાટણમાં એક ગાંડો જનિ આવ્યો હતો—ધણાં વર્ષો પહેલાં. તેની એવી કહેતી ચાલે છે કે તે સદાય કહેતો કે બધા ધર્મ છોડી એક સ્ત્રીકારો નહીં તો યવનો તમારા જીવ લેશે. મને પણ લાગે છે કે એકે ચક્રે કાકા રાજ ભરતખંડ હાથ નહીં કરે તો આપણું સત્તાનાશ વળશે.”

“ને તારા જ્યારેયને ચક્રવર્તી કરવા તું સોરક જાય છે” રેવાપાસે તિરસ્કારથી કહ્યું.

“જે તેણે મારું માન્યું હોત તો આજે થઈ ગયો હોત. પણ અમામ શ્રદ્ધા મળતા નથી.” કાકે કહ્યું.

“ત્યારે લાટને તું સ્વતંત્ર નહીં થવા દે” બ્રહ્માનંદે કહ્યું.

“મારું ચાલે તો નહીં.”

“મેં શા માટે જતો કર્યો ?” રેવાપાસે બળકે.

“રેવાભાઈ ! તમને હજી વાત પુરી સમજાઈ નથી. તમે ધારો છો એવો હું સખલ નથી. આજે હું નહીં હોઉં તો શું ? શું લાટ પરાધીનતામાં છુટી જશે ? ભુલ છે. ગુરુદેવ ! એકે ચક્રે તો પાટણજ રાજ કરવા સરખ્યું છે—”

“કેમ જાણ્યું ?” બ્રહ્માનંદે પુછ્યું.

“કારણકે વિધિએ તેને બળીઆનો પણ બળીઓ આપ્યો છે.”

“કોણ જાણે છે?” અઘાનને પુછ્યું.

“ના. જાણે જમે તેવો કુશલ કરે—
જુ તે તો કીડું છે ચુરેવ’ એ કુશલ
લાજ—હોતી થોપરાઓ પાછળ—પાટણના
પકટમાંજ પાછળ મુળ્ય મહેનો છે મારા
જેવા બહે મરે—પણ જ્યાંથી એ છે ત્યાં
કુધી પાટણનો સીનારો ચડે.”

“ત્યારે આજ સુધી કમ કે એવો કંડુ
નહી?”

“કર્ણદેવ ગુજરી ગયા ત્યારે પાટણ
પણ સોજ કીઓનું નહેતું બાળે કાવેરીથી
શીમાજ સુધી સોજ કીઓની કાક વગર છે
એ શુ આ જાણે મહારાજને પ્રતાપે’ એ
તો મુંઝવેને લેઈએ તેજ સાધનો મળતા નથી
પહેલા મડને મરેએ જાકો ક્યો પછી પાણ્ય-
ના મનારો’ રીરપી, હજી ધારણ સીધા ચાલતા
નથી, ને નાગરમ ત્રાસો કચરાય છે અને તેમા
રાજ કમ વગરનો કે નહીં તો આજે શુ
થયુ હોત તે ખબર નથી.”

“ત્યારે હુ શુ કામ લાય છે.”

“મુળ્ય મહેતાની શુ રમત છે તે મને
સ્પષ્ટ સમજાતી નથી પણ મારુ આવરો ને
જીવેનો રહીય—તો જુનામડ પડશે ને જેવું
આજે શાક છે તેવું સોરક ધરો.”

“ચાનાશ.” દેવાપાને કોર હાથથી
હજું “આવા વાળીનર ન હોય તો સોડ
માળે કપડી.”

“દેવાભાઈ હજી નરમ પડ્યા નથી
ચુરેવ! મારી રહીનું કે ચાણ મમ એવું
કરો.”

“કાકી તારા હિંમત જોતા તો તને જીવેનો
દેશમાને રાજીન કરશે જોઈએ.”

“ચુરેવ! તો દેવામા પણ મને
અજાણ આપશે” ગર્જથી કાકે કહ્યું.
“જ્યારે પાટણનો પછી દેશમાને ચરણે આવશે,
જ્યારે આ કાકીની જનનીમાંથી જનનની

[આ વાર્તાને વિશેષ આજ આજના ખંડમાં]

જનની થશે ત્યારે મારો હિંમત પુરો થશે, ત્યારે
તમારા કલા વગર આ મારી સનાતન અંખાના
ખોળામા મરતા સુંદર.”

“કાકીને જીવતા ચાંગવું પાછી નથી
આપનો—મે મરતા મસાને મારે જાવવાનો
નિચાર રાખે છે.”

“તમે બને એમ ખાતો. પણ ચુરેવ!
આજ પાસે આટલું રસાન અપાડી મને ચિત-
માથી મુક્ત કરો.”

“દેવા! કાકીની રસી તારી લાખી છે.
એવું રસાણ કરવાનું વચન આપ.”

“હુ કેમ આપું? આ પાણીને તો મારે
દાણે મારવો પડ.”

“ને હુ ત્યાં ના કંડુ છું. પણ પછી
મારી શ્રી શેર ધાન વિના ભુખે ન મરે—આજ
વિના નિરાધાર ન રહે; મારો પુત્ર ચિરંજીવ
વિના કાકાજ ન જાય—પણ એટલું જ વચન
આપ.”

“આજ દેવા! એમા કે બેટું નથી:

“શિક્ષા કાકે’ તારુ માયું’ ને’ કહ્યું.”

તારી મેરી ને જાકરાને નિરાધાર નહોં રહેવા
હજે થયું’ હવે જા આજ તો તારાથી
માથો આ મને તારુ મોડું’ નકી
ખાતીય.”

“આજ’ જાકિમા હજી શુ શું વખાણું’
હજો” કહી કાકે જ ને જાણને નમસ્કારે કર્યા.

“કાક! જ્યા જ્ય ત્યા, પણ તારા
ચુરેવે જાળે એવું કરશે.”

“ચુરેવ’ મેરીકર રહેજે માથો હવે
અજા.”

“કા બેટા.”

કાક હરીથી નમસ્કાર કરી આજો ગયો.

“દેવા! આ જાકરા જાવરો છે.” અઘા-
ન દે કહ્યું.

“જ્યાજ સાધવામા એકો છે.” દેવાપાને
જાણ વાતો

આ કોણ ?

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૧ થી.]

આ બાળકોનું અને યુવાનોનું ટોળું શું કરતું હશે? આ ધુમાડો અને દુર્ગંધ ક્યાંથી આવે છે? આ મેઘના નાદ જેવો નાદ ક્યાંથી મુલાય છે? આ તો ભારતમાં કે નવું નવું ભાસે છે! આનું નામ કેને પુછું? હા પણ કેમ ભુલું છું કોઈને પુછવા ઉભો રહીશ તો આ દિવ્ય મૂર્તિ વાંશે માહીની ક્યાંથી મેળવી શકીશ! માટે ચાલ એની પાછગળ જાઉં! એ જ્યાં જાય છે તે સ્થળ જોઈ પાછો આવીશ તારે આ સર્વ કૌતુકો વાંશે કોઈને પ્રતીશ, કે ભાઈ, આ કંઈકાં ને કંઈકાં જાણો છે?

આ દિવ્ય સુંદરી તો પ્રથમાનુસાર પ્રતિ-મંદિરમાં દષ્ટિ કેંકટી આગળ વંચતી જણાય છે! ક્યાં જશે? અહો! કેં બોલતી પણ જણાય છે!

“પવિત્ર દેશ તારી આ દશા?”

“તમે કોણ છો સ્વર્ગની સુંદરી?”

“ભાઈ તારે એનું શું કામ છે?”

“હું આ દેશની અધોગતિ યવાનં કારણે તમને નજરે દેખાડી શકીશ!”

“મહદ્ ઉપકાર થશે. મારું નામ દીપ-માલિકા.”

“દીપમાલિકા! ત્યારે મને કહે કે તમે આ મંદિરોમાં શું જોતાં કરો છો!”

“હું તો મારા ભ્રાતા ધર્મ અને સત્યને પ્રતિવર્ષે મંજવા આ લોકમાં આવું છું.”

“તમારા ભાઈ ધર્મ અને સત્ય?” “હા”

“ત્યારે તમે લક્ષ્મી દેવીજ ને?”

“આટલું જાણતા હો તો વિશેષ બોલતા નહીં!” “કેમ?”

“મારે મંદિરે મંદિરે ભટકવું પડશે!”

“પણ તમને લોકો દીપમાલિકા કેમ કહે છે? અને તમે આવી અંધારી રાત્રિએ કેમ આવ્યાં છો?”

“મારા પાંચર! હું વિધુતી ધર્મપત્ની છું. આજે અમારા સ્વર્ગમાં દેવો મહોત્સવ મનાવતા હોવાથી ભગવાન ત્યાં પધારે છે! અને મારા ભાઈઓને મળવા હું આ લોકમાં આવું છું. તેમને પ્રતિમંદિરે શોધું છું. નાન્દમુનિ જેવા પાસેથી લોકોને મારા આગમનની ખબર લાગી જણાય છે! તેથીજ તેઓ નિજ ગૃહોમાં સત્ય અને ધર્મ મને દેખાડવા દીપમાળાઓ સજાગાવે છે! પરસ્પર પ્રેમ રાખી સુસંધ દેખાડે છે! પણ હું જ્યાં મારા ભાઈઓને જોઉં છું ત્યાંજ મુખ્ય અને સંપત્તિના પુખ્તોથી ગ્રથિત માળા લઈ જઈ મારા ભ્રાતાઓના રક્ષકને, તેના સાધુત્વ માટે, તે મળા અર્પું છું. મને તેથીજ દીપમાલિકા કહે છે!

કોલે

ગ્રીન્ડર અને ખીજા દરેક જાતના બ્લોકો કોણાયત ભાવે વખતસર અમારા સ્ટુડીઓમાં બનાવી આપવામાં આવે છે તેમજ આર્ટપેપર-ઉપર સુંદર સફાઈદાર બ્લોક પ્રીન્ટિંગ કરી આપવામાં આવે છે.

જેક વખત અજમાયશ લેવા ખાસ બજામણ છે.

“ભારત” પ્રોસેસ
સ્ટુડીઓ,

ના. ૭૪, હોમશ સ્ટ્રીટ, કોટ, સુ.ખાઈ.

શેડનું અધ્યાવનામું

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૮ થી]

ની ધમણીમાં ગાળતું પાડી ઝોઝાઝા ઝોઝા રૂઝીઆ હસ લાખ પોતાના મનવામાં ન મોડવે તો પોતે રક્તમ પહેલવાના કુળનો નહીં. આમ હોવાથી કોઈપણ પ્રસંગ ઉત્પન્ન થતાં તેમણે પુરેપુરો લાભ લેવાને સોલીસીટર સાહેબ સુક્તા નહીં આજે રાને છેકનાએને તેડી નાટક જેવા જવાતુ હતું એટલે પોતે ઝોશીમયા વહેવા આવ્યા હતા અને જમી પરવારી ઊંઝરાઓ કપડા પહેરતા હતા તે દરમિયાન પોતે ઇંગ્લીશર પર પડ્યો ખાતા પડ્યા હતા. ઉપર જણાવેલી વાતથી પુરી થતા, પોતાની મેટરમાં ઊંઝરાને લઈને સોલીસીટર સાહેબ નાટક જેવાને ઉપડી ગયા.

* * *

“ સાહેબજી, સેટ, સાહેબજી,” મેટરમાંથી ઉતરતાં અરુપ દીઆરજી બોલ્યા “ હવે સેટ ! છેક અદેરી વેર રેમોય ટેડી નકામે તાઇમ બહુજ જાપય. (ઘડીઆળ કાઢીને) આ જેઓની, કલાક ટો મને આવડાજ થયો ટેલોજેજ તાઇમ મને જતા થશે પછી કુ બેસસ સુ, વાટ સુ કરસ જેઓની, મે ડ્યુને કેટલીવાર કહ્યુંય કે હમે મ બધમા રહેતા હો ટો કેવુ સારુ દાવ / યાનો હવે બોલો સું છે !” ધરમણી શેડના બગલના હોવામાં એક ઇંગ્લીશર પર પડતા અરુપ દીઆરજી બોલ્યા.

“ જુઓની શેડ ! મે પેલી તમને વાત કરી હતી તે પ્રમણે થયું.”

“ કઈ વાટ !”

“ આ કેમ પેલા રહેમુના બકરાની.”

“ ક્યા રહેમુના બકરાની ?”

“ કેમ એટલી વારમાં જુવી ગયા !”

“ ના—ના. જુવી ટો સુ જાઉં, પત ઘના દહારા ઘવા એતલે યાદ નહીં આવડું.”

“ તોડીસ આ ! તે વખતે મે અધીજ વાન કરેવી ને”

શંયુ કપાયુ નમજી, વાતમાં બહુ કઠારી વહણ એમ વિચાર કરી સોલીસીટરે કહ્યું. “ અરે હા, પેલી બાબત. હ ટે કોની સુચ”

“ જુઓની આસરે મહીના ઉપર હુ મુ બાઈમાં મારા નેપીઅનસી રેડવાળા બંગવા- મા રહેતો હતો ત્યારે એક દહારો ઘેર આવનાં આપણા પડોશી રહેમુનો બકરો સડક પર ઉભો હતો મારે કે પાન ન રહ્યું અને છેક પાસે આની લાગતા મારી નજર પડી. મે જુમજુ ત્યાંજુ એટલે બકરો નાસયા લાગ્યો. પછુ નાસી જાય તે પહેલા મારી મેટરનાં પૈડાં નીચે એ આપી મથો. એના પર મેટર ફગી મઈ અને પરિણામે બકરો છુ દઈ જઈ મરજુવય થયો હો હો યઈ. રહેમુ વગેરે આપી પુઠેંબ્યા. મે માફ માગી અને જોઈએ તો પાચ પચામ આપવાનુ પચુ કહ્યું પચુ એ રહેમુ કે માને કે તમે જાણીજ છો કેની કે એ આપણો પડોશી હોવાથી એની સાથે જમીનની દ્વંદ્વે લગતી વર્ષો યયા તકશર ચાલે છે અને તેથી વેર વાળાને આવો પ્રસંગ એ જતો કરે એન નથી.”

“ વારુ જોડે સમન્સ કાય ?”

કલાઈ સમન્સ આપ્યો તે અરુપ દીઆરજીએ લીધો ને સમન્સ સાથે આવેલી દાવ અરજની નકલ વાચતાં મ બીર મોઢું કરી અરુપ દીઆર- જી બોલ્યા. “ યીક કહુ એલે કે હીમીનવ રેપ્સ (ફોજદારી પગલા) નહીં લીધા.”

“ ખાખા શુ ફોજદારી થાય ?”

“ બકરો જેવા બકરાનું ખુન કરો અને ફોજદારી ન દાય ! (જરા વિચાર કરી)

કડાય એમ ખી. એ લોકોનો વિચાર હોય કે દીવાનીમાં ડાવો સાળીટ કરી પછી ફાજદારીમાં કામ ચલાવવું જોયી સહેલું પડે.”

“શું કહો છો !”

“આ મેં ક્યું દેસો વરી. પન કેં નહીં. ટમુને કેં ગભરાવાનું કારન નથી. અમે બધા છીએ કેની.”

“તમે બધા તો જોજ તો પણ-”

“પન સું વરી. જોઓની. આપને તાઇમ ધનોજ થોરો છે. પન કેં નહીં. આપને નોટીસનો કે જવાબ આપીઓ નથી. આપ તો શોર્ટ કોઝ (હું કા કચ્છા) ટરીકે આવસે. પહેલું ટો ધરચરી રવજીને બસે ધરમસી રેવાછ લખ્યું ટોનોજ વાંદો ઉથાવાસું. પછી વરી ટમારી રીફનેસનું સર્ટીફિકેટ રજુ કરીસું. એતલામાં વેકેસન આવસે એતલે સેન્ડે જે મહીના નીકળી જસે અને મહી - છેલ્લે બચાવતામું રજુ કરી રોંગ કોઝમાં (લાંબા કચ્છામાં) લઇ જઇસું. ખરચ તો થમે, પન જોઓની દીવાનીમાંજ પડી જાય ટો પછી આપને માટે કોઇ બનટું - જોખમ ન રહે.”

“બાડુ સારું. તમને જેમ્ હીક લાગે તેમ કરો. પૈસા સામું કેં જોવાની જરૂર નથી. ત્યાં ત્યાં કામ મોકલસ થવું જોઇએ. આપણી આજરને ધોકકો ન લાગે એટલે બસ છે.”

“જોઓની, નહીંટર ટો કેં લાંબો ખરચ કરવાની જરૂર ન પડે. પન ફાજદારીનું લફરું ઉભું રહે એતલા સારુ આપને પાની પેશ્વાં પાસ બાંદી હોય ટો સારું. સમજન પરી કેની ?”

“અરે હાસનો. ફાજદારીનું લફરું લટકવું ન રહેવું જોઇએ. લાંબે પછી ગમે નેટલો પૈસો એસે.”

“હીક છે. ટારે. આય પેપર્સ (કાગળો) મને આપો. હું બંદો બંદોબસ્ટ કરસ. આલો ટારે, સાહેબજી, ખીજું કેં કામ છે ? હું હવે જવસ.”

“અરે આટલી બધી દોડાદોડ રી ! છેક અહીંમાં લગભુ આવ્યા ને એમને એમ જવાય કે !”

“દોરાદોર ! મારે કેતલું કામ છે તેની ટમુને ખબર છે ? તન કન્નાયંતસને ટો હું બેસાદીને નીકળી નાહોય. બા મને કેમ પરવડે. વલી જોઓની ઘેર છોકરાંઓ વાત જોય ટે જુડી.”

“ખીજન તમારા કલાયન્ટ અને અમે તમારા કલાયન્ટ નહીં ! શું શેઠ, તમે વાત કરો છો ? હવે કલાક બે કલાકમાં તે તમારે શું બાડુ મોજું થઇ જવાનું છે ?”

“પન જોઓની, અમને ટમે વાનીઆઓનું બાવાનું કેમ ચાલે.”

“કેમ ન ચાલે. મોટા શેઠ છતાં તમારા બાવા સાથે તો કટતીઓ વાર તમે અમારે ત્યાં જમી ગયા છો. તમારા બાવા કહેતા હતા કે તમે લોકો તે બધું ખરું ખીચડી ને ધાનસાકજ ખાઓ છો.”

“એ ખરું. પન ટે વખટ જુદાં હટા અને હવે વખટ જુદાં છે.”

“વારું એમજ હોયતો આપણે કાંદરેયી તમારે સારુ ગઇ વખતની પંડેમ ભાણું મંગાવીએ, પછી કેં છે. મારા વિચાર તો તમે જાણોજ છો, હવે થોડું મોટા શેઠના જેવું છે.”

“પન એટલી બંદી ટરદી લેવાની જરૂર રડ રી છે ? જોઓની, મારો તાઇમ નકામો જસે અને વની ખીલ આવસે ટારે તમે જુમ મારસો.”

“શું વાત કરો છો અરધંદીઆરણ ? તમારા બીયની એક પાઇ સરખી પજુ કોઇ દિવસ તોડી છે ? ખેસાં ખેસાં-હવે, કપડા ઉતારી કડા પડે. રામા ! શેઠને સારુ રામ બેરી આપ્યું લઇ આવ.”

“અરે રામબેરી તલી. સોદાજ મગા બેની જરા.....”

“અમચ્ચે.”

“પત ઘેર વાત જોમે તેનું કેમ.”

“જેમ થીક લાગે તેમ કરો બાવા, વરી આનાકાની કરસ દો કહેસો કે ભાવ ખાવ્ય તે થર પારકું ગમેય.”

અરધંદીઆરણ

કપડાં ઉતારી ધરના

થઇ ગયાઃ અને

રામાએ સોડા વગેરે

આણી આપ્યું તે લઇ

ગયાં ટપ્પાં મારવા

લાગ્યા; બપોરે બાહ્ય

જમીં ભેટી ગયા અને

પછી ચા નાસ્તો લઇ

સવારના-આઠ વાગ્યા-

ના નીકળ્યાં સાગે

પાંચ વાગે ઘેર પકડ-

આં અને કાચરીમાં

કે કપાકની અસીચ્છને

કાચરી આપી એમ નોંધ કરી, જિવખની

કમાણી નહીં કરી નાખી.

કરી બારીસ્ટરીને ખામ શી આપી નામદાર એકવોકટ જતરવને બંધવે મળવાનું રાખ્યું હતું. સવારના ત્રણ વાગ્યા એટલે એક પછી એક મોટરમાં બારીસ્ટરો આવવા લાગ્યા. મીં બાઉન, મીં ટોમસન, મીં હાલ, મીં કાલ, મીં ઉડાલ, મીં ધોડાલ વગેરે

પોણા કમન બારીસ્ટરો એકઠા થઇ, બહાર ગેવરીમાં નાખેલા ટેબલ આસપાસ ખુરશી પર ગોઠવઇ જઇ દસના દસના ટોલટપા મારવા લાગ્યા ત્રણ વાગ્યાને વખત હતો તે સરડા

નીચાની ન વળી ઇતી

ત્રણ થયા તોપણ જો કે અરધંદીઆરણ કેલ

જણાયા નહીં. બારીસ્ટરો ઉંચા નીચા મથા

લાગ્યા, પણ વખત પોતાના લાભમાંજ જમ

છે એમ વિચાર કરી મતોપ માનવા લાગ્યા.

આખ તણાવી તણાવી આખરે એક મોટર

આવી બારીસ્ટરો ખંધા મબીર ચઢેરે કરી

કાવધા થઇ ગયા મોટરમાંથી રીડ જરમરી અને

આને ધરમશીનું ખચાવનામું નહીં કરવા બારીસ્ટરોની કોન્ટ્રાક્ટ છે. મરેડો પછા મહત્વ ના હોવાથી ચર્ચામાં થયેલ વખત જવાનો અંતર હતો તેથી રચિવારનો દિવસ પચ્છ

આજંથીજ ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવજો.

“ભારત”

આખા મુંબઈ ધ્યાકામાં પ્રગ્નનું સર્વેથી માનીતું રોજનું પત્ર છે, તે દરરોજ સાંજે મુંબઈમાં પ્રગટ થાય છે.

દેશ પરદેશના તાર સમાચાર ઉપરાંત પ્રગ્નકીય સવાલો સાથે સંબંધ ધરાવનારા અગ્રેષ્ઠો, વેપારી ખબરો, સામાજિક ચર્ચા વગેરે વિષયોથી ભરપૂર આ રોજનું “ભારત” પત્રના તમે ગ્રાહક થયા છો?

જો તમે ગ્રાહક નહીં હો તો આજંથીજ “ભારત” મંગાવવાનું તમે શરૂ કરજો. એક હીંદી તરીકે તમે તમારા હકોનો ભોગવટો કરવા કચ્છા રાખેતા હો તો તમારે “ભારત” વાંચ્યા વગર નજ આવે.

લવાજમના દરો.

મુંબઈ માટે:—

વરસના	રૂ. ૧૫
છ મહીનાના	” ૮
ત્રણ મહીનાના	” ૫

બહારગામમાં જ્યાં અમારા એજન્ટો હોય ત્યાં ઉપર મુજબનાજ દર રાખવામાં આવ્યા છે.

બહારગામ માટે:—

જ્યાં એજન્ટો ન હોય ત્યાં

વરસના	રૂ. ૧૮
છ મહીનાના	” ૧૦
ત્રણ મહીનાના	” ૬

કુટક નકલ ૧ આપો.

નોંધ—અમારા પત્રની તમારા ગામમાં એજન્ટો અપાઈ ન હોય તો તે તમે મેળવી શકશો. સહજો પત્રવહવાર નીચે મુજબ કરવો—

“ભારત” ઓફીસ,

નં. ૭૪, હોમશ રૂડીટ, કોલ, મુંબઈ.

મરણ વહેતું નીપજતા એના પાવણ પેશણ અર્થે કરવા પડતા અર્થમા ઉગારો થયો છે. સદરદુ ઉમારાનો લીલાખ ઉમારાની રકમ કરી વાદીએ કરેલા દાવાની રકમમાથી બાદ કરી જોએ. ઉપરાંત બકરાને વાદી લઈ ગયો હતો અને એનું મુકદ્દે કસાઈને વેચ્યું તું મારે તેના વેચાણના નાણાની રકમ પણ સદરદુ દાવાની રકમમાથી બાદ કરવી જોઈએ.

સામે દાવો

પ્રતિવાદી વધુ જણાવે છે કે -

૧૦ વાદીની દલીલત અરી દેખ તે તેથી પ્રતિવાદીને બારે નુકસાન થયું છે સદરદુ મકરાને બચાવવા જતા પ્રતિવાદીની મોટર વાદીના કપાડેની તીરાત સાથે અથડાઈ હતી અને તેથી તેને બારે નુકસાન પડ્યું હતું તેથી તેના નમાર-કાખને સાકે બારે ખરચ કરવો પડ્યો હતો જેને કમનું ફીપેર કરનાર કપનીનું બીજ આ સાથે જોડેલું છે (નીચાની ૬ વાળો કામગીરી)

૧૧ પ્રતિવાદી વધુ જણાવે છે કે - ઉપરાંત મોટરના ઉપરોળને સાત પ્રતિવહીનક દાવો ન હતો અને તેથી તેને બાડાની માદીમાં ફરતું પડ્યું હતું આને પરિણામે તેને ધણી ખરચ અને બારે અથડાઈ વેકરી પડી હતી, અને એકવાર અસરમાત્ર થતા તે મરતો મરતો બચ્યો હતો તેને પરિણામે તેને દેખક સામી હતી જેથી તેને ૫૬૨ દિવસ સુધી કાકરની રકમ આવી પડી હતી. સદરદુનું જર્જરીકર તથા બીજ આ સાથે જોડેલાં છે. (નીચાની ૭ અને ૮ વાળો કામગીરી)

૧૨ પ્રતિવાદી વધુ જણાવે છે કે - કંપ રાંત બાંધની માદીમાં ફરવાથી તેની આગક-

ને ઘોડો પહોંચ્યો છે. તેને પરિણામે પ્રતિ-વાદીને નેકનવ બેક ઉપર લખેલો એક એક રજીકારાવતો નહીં. સદરદુ મેહનું બોણ આ સાથે જોડેલું છે. (નીચાની ૯ વાળો કામગીરી)

૧૩ પ્રતિવાદી વધુ જણાવે છે કે - ઉપરાંત બકરાનું લોકી મોટરને કામનાં તે અપવિત્ર થઈ ગયું અને તેને લીધે પ્રતિવાદી પણ અપવિત્ર થયો.

૧૪ પ્રતિવાદી વધુ જણાવે છે કે પ્રતિ-વાદી બેજાવ હોવાથી તે તેમના બેસી શકે નહીં આ કારણે સર મોટરને બારે નુકસાન બખીને લીવાડી ૧૧ થી નાખવા પડી છે, જેને કમનું લીવાડાળાનું બીજ (નીચાની ૬ તરીકે આ સાથે જોડેલું છે).

૧૫ પ્રતિવાદી વધુ જણાવે છે કે - વળી પ્રતિવાદીને ધેર જઈ જાનાર કરતું પડ્યું એટલું જ નહીં પણ તેને પ્રાપ્તિત કરી કમનું જાળવ કરાવતું પડ્યું, જેને વચના ખરચનો આકોઠા નીચાની ૭ તરીકે આ સાથે જોડેલો છે.

૧૬ પ્રતિવાદી વધુ જણાવે છે કે - વળી પ્રાપ્તિતને અગ્રે પ્રતિવાદીને મુજ મુકાવની પડેલી તેથી એના મોદર્પમા દાનિ થવાની જે કારણનાર એક આગળી સ્થળે પ્રતિ-વાદીને અચા પાળ સદન કરવી પડેલી. આને પરિણામે પ્રતિવાદીને ઘણા દિવસ સુધી થર ખાજ કરાઈ રહેલું પડેલું જેથી એને ઘણું કુખ અને નુકસાન પડેલું પડ્યું છે. પ્રતિ-વાદીની મુજ વગરની છબી આ સાથે નીચાની ૬ તરીકે જોડેલી છે.

૧૭ પ્રતિવાદી વધુ જણાવે છે કે - આ બધી વચના અને વ્યવમાપને લીધે પ્રતિ-વાદીને બારે નુકસાન થયું છે જેનો આકોઠા ને બોલાયા એકો રૂપીઆ ૫૦૦૦૦ અફ-ખાસ કમનું મુક છે.

૧૭ પ્રતિવાદી વધુમાં જણાવે છે કે:-છેવટે નામદાર કોર્ટને પ્રતિવાદી અરજ કરે છે કે આ દાવો એના ઉપર મેર લેવા અને નાહક હેરાન કરવાની ખાતર એના પર માંગવામાં આવ્યો છે. અને તેથી તે ખરચ સાથે કાઢી નાખવો અને પ્રતિવાદીને થયેલા નુકસાન બદલ વાદી ઉપર રૂપીઆ પચાસ હજારનું હુકમનામું કરી આપવું.

ખરડો કરનાર.

અરુપંદીઆરજી અને કંપની.

ચોક્કસ કરનાર,

મીન રામીનસન.

હું ધરમશી રવજી અંધેરીનો ભાડીઆ

હીંદુ રહેવાસી મીલકતદાર સોગનપર એ

કરાર કરું છું કે ઉાર જે લખ્યું છે તે

મારા બાણવા અને માનવા પ્રમાણે ખરું છે.

મારી રજૂઆત એ કરાર કર્યો છે.

ધરમશી રવજી.

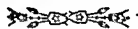
૧૮ જે દસ્તાવેજો પર પ્રતિવાદી આધાર રાખે છે તેની યાદી આ સાથે જોડવામાં આવી છે.

આજ તાં ૧લી માર્ચ,

એ. ડી સોઝા,

કમીશનર.

રસિકડાં સદૈવ એવું મ્હાય

લેખક:

રા. પરિમલ

જીવન સઘળે રસથી રેલાય
રસિકડાં સદૈવ એવું મ્હાય.

ખાન ખાન કે ગાન તાન
આરામ રસે ઉભરાય,

કર્મ જ્ઞાન વા ધર્મ ખ્યાન
રસ સાર જૂત સમગ્ગય,

જીવન સઘળે રસથી રેલાય
રસિકડાં સદૈવ એવું મ્હાય.

નવરસ બસ રસલહાણ
આત્મ સંતોષ લગણુ લુટાય,

સુમગ મૃત્યુ યે રસદ રમિકતું
વિશ્વ મહી વખણાય,

જીવન સઘળે રસથી રેલાય
રસિકડાં સદૈવ એવું મ્હાય.

સૌભાગ્ય સુંદરી

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૭૨ થી]

મંગળાચરણ

અપારે ઉપલો સવાહ ચાલી રહ્યો હતો ત્યારે,—લાગતુ હતુ અન હવે તમારો વધુ વખત રોક્યા વિના, તે દિવસે અમારા પ્રવેશો

એક પ

છી એક

દેખ લા-

ગવાયા

તેનો ર-

સીલો દે-

વાય અ

હો રહુ

કર છુ.

એ-

લની ર-

આતનો

ટાકમ તો

કપાનો

વધ મથો

હો પશુ

આચે-

રૂઢા જ-

રા હીક

અ રા પ

ત્યા સુધી

અને વાટ

ભીડ. આખરે રાત્રવાને દુકમ થનાં તેજે કાંઈ પટડી નોસમેર બગાવી ને ઉપર બેઠેલા અરીથી મદમદ મીઆએ જરા મુન્નતે કાથે પશુ પૂરે જાણવાથી કોપસીત ઉઠકપે. સુવધાર ને નીચોળું—

“ગાલ્લપતિ હો સંજ,

રસપુર્ણામદા તું વર ર” —

એ મંગળાચરણુ ગાયન શરુ થયુ. સુવધારનો પાઠ એક ભુખડિઆરસ ઉરતાદને પકડી આણી આપેલો હતો. —એવી મક્કસથી કે પછીના સીનો ગોઠવતાં વાર લાગે તો એ એ ચાર ઉરતાદી ચીક મુલાવી પ્રેક્ષકોને ખુશ ને રોકાવવા રાખે. અને એ

પેરી બહુ કામ

લાગી ઉરતાદે

મંગળાચરણુ બાદ

નવીના અતિ આમદ

ને વશ થઈને

એ વધુ ઉરતાદી

ગાયન ગાયાં ન

હોત તો ભુખનેધરી

માતાના મેળાભાવે

બીજે પ્રવેશ

સીપાઈ ને સુંદરીના બાપ નાદો ગયા

અધુરા પાત્રો સાથે ઉપડત. પશુ પરાંપર વખત મંગળાચરી અમે એ પ્રવેશ આપાદ ગોઠવી રાખ્યા. મેળાના આમેદુબ દેખ વધી પ્રેક્ષકો છક થયા. પશુને એમ લાગ્યુ કે નાટક-ખાના ફેરીઆઓ અસલ ફેરીઆ કરતા વધુ

સરસ રીતે પોતાનો પાટ લગવે છે. અને તેમ
લાગે એમાં નવાઈ શ્રી? પાવલી પાવલી ચાંપીને
નાટકશાળા બહારના એવઝાળા, ગરેરીવાળા ને
પાનવાળાને અગે પકડી આવ્યા હતા. તેમના
પચરંગી પોકારો ચાલતા હતા ત્યાં હું અને
કાનીઓ સૌભાગ્ય ને માધવ તરીકે સ્ટેજ પર
બહાર પડ્યા. મીં બાપુજી ને મોહન
લાલાજીને તેમના સૌથી વધુ જાણીતા
લાક્ષીના વખતમાં પણ નહીં પડી હોય તેટલી
તાક્ષીઓ અમને તે દિવસે પડી. અમારું કામ
અમે ચલાવ્યું ત્યાં મુંદરી અને તેની સાહેલી-
ઓએ ગરબો ઉપાડ્યો. પણ...પણ...યા
પરવરદીગાર ! આ શું ! ઓડીઅન્સને કાને
કોણક અનેરું જ સંગીત અથાણ રહ્યું હતું :
આલો સાહે ... ચીવડા મસાલે ... શુબને ...
સદુ મળીને દરશન ... ભેર ગરમ ...
હુખદર ... લાલસાલ શુક્રાબી...નારી ...

આ જખરડો અટકાવવા અમે ફેરીઆઓ
સામી આખો કાઢી, 'શ-શ-શ' કર્યું,
મુક્ટીઓ જનાવી, પાંસળામાં આંગળાં પણ
લોકપાં; પણ એ તો એવા અજબ ગેલમાં
આવેલા કે વધુ વધુ બુલંદ અવાજે પોત-
પોતાની સ્વાદિષ્ટ વાનીઓના પોકાર કરવા
લાગ્યા. તેમનો અવાજ કુબારી દેવા મુંદરી
ને સાહેલીઓએ વધુ ઉંચે સાહે ગાવા માંડ્યું
તેમ તેમ :સે ચઢેલા ફેરીઆઓની ખાંચ
ઝોર ખીલવા લાગી. પાંચ સાત મીનીટ એ
અદ્ભુત સુરાવટવાળું ગાયન ગવાયા પછી
આખરે વીંગમાંથી ગુફરીઓ ને ખીન
માણસો ઝાકણુભર રહી, કોઈ દેખે નહીં
માટે કાળાં કપડાં ઓઢી, એ તાને ચઢેલા
ઉલ્લુઓને એક પછી એક અંદર ધસડી
ગયા એટલે ગરબો તેના અસલ મધુરા

મનસુખલાલ જેઠાલાલની કંપની.

આંખની ઉત્તમ પ્રકારે તપાસ કરી ચરમા ખનાવનારા.

સર્વોત્તમ ચેખલાના

અને

દુઃક સુખ

ચરમા !!

જેનારકસ ટોડીક

અને

લેનીકયુલર

ચરમા !!

નકલો આંખો

ડાકટરોના નંબરો પુરતી સંભાળથી જનાવવામાં આવે છે. તેમજ દરેક જાતનું

રીપેર કામ સતોપકારક કસાય છે, ચરમાને લગતી દરેક જાતની નવી

નવાઇઓને માટે અમારા શો રૂમમાં પધારવા વિનંતિ છે.

પોસ્ટ બોક્સ નં ૨૦૬૫. Telegrams: Bifocals. ૧૬૮, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ.

રૂપમાં આખા થીએસ્ટરમાં ગાજી રહ્યો, ને ચાર વખત વનસોર થયો.

પછી દ્વાથી આવ્યો. 'ઓ... હો... હો.....' એવું કેક ઓડીઅનસમાંથી મંબળાયું. પીટમાંથી મીમોનીએ ધડ. મુંદરી ગજરાઈ, ચમકી, ને સાહેલીએના હાથમાં બેસાન થઈ પડી. મોઢવણ તે એવી હતી કે દ્વાથીએ એક વીગમથી નીકળી માખી વીગમાં સીધા પેસી જવું. પણ અકસોસ તળીએના અવાજથી મુજાઈ થયો દોષ નેમ એ રોગની વચ્ચોવચ આવી જોણા આઈ ખળ કરતો નીચે પડ્યો. એક રમણવાળે ને તેનાં કાગળના રમણ તેની નીચે ચમકાઈ ગયા.

"માર્શ કાર, ઠાનીઆ" એ ધીમે રહીને કહ્યું.

તેણે મને કાણી મારી જવાળ વાળ્યો

"તલવાર કાઢ તલવાર"

હું તેની હુકમ તે બરાબર સમજ્યો. નહીં, પણ ઝડપમાં તામે થયો. બધું પળખા બની ગયું. દ્વાથીનું પાવું ને ચમકીર નું કંઠનું એકે સાથેજ બન્યા આમ કતા-એ પ્રથમ મામે મહિસા થઈ જતી હતી પણ સાઈં થયું કે ઓડીઅનસ તે એમજ સમજ્યું કે મારી દ્વાથીને પરાઈથી સૌભાગ્યની તાલી તરવારે ઘેરું કરીને સુદગીને ઉમારી લીધી. "સાભાઈ! જીવો! રમ છે!!" એજ ઉદ્ગાર વાતાવરણ બેઠી રહ્યા એ ધોવાડમાં પણ મે, દ્વાથીમા ઝીંઝી લીધેલા નાના ઊકગાઓની ઝીંઝી ચીનાચીમ "એ... મુઆ! મારી! બાપર! મુજો મર" સાભળી. પણ એનાં કીરમત પડ એને ઊડીને તરતજ સાહેલીએના હાથમાંની બેખાન તુદરીને લઈ લેવા મારે દોડવું પડ્યું. તેને લીધી, સુચેતન કરી, ને તેણે પેલું અતિ લેકાપ્રિય,

પેનાના સુઘસિત તાવળપથી તવમલાન મિગ દેવાવનાર ગાયન "માગ મનમ, તનમા બધો છે હપો છે....." લથકાયું. જેડીઆ-અમારી સુદરી-તે કક કેક સડસડી છે પણ દામોનીઅમ માસરે પોતાની ચાપકાથી તેની અસર વગાવા દીધી નહો. સુદરીના લલકામટકાથી પણ પ્રમંગને દીક મદદ મળી એટલે બીને પ્રવેશ પણ પ્રજા રૂપાથી નિર્વિશે પાર પડ્યો.

સુદરીની સારફી મા ને બોલકાવાળો જાગે પ્રવેશ પણ દીક ગમમન સાથે પચાર થતા બાદ

પ્રવેશ થાયા—

ને કેખાવ જેમા સૌભાગ્ય શરેવાનો વેશ લઈ સુદગીને મળવા બધા છે, એને આરભ થયો. કેક નવું કરી બતાવવાનું થેતુ અમને કાગ્યુ હતું એટલે આ પ્રવેશમાં, "પાપી પપેયા પિયુ પિયુ બોલે" એમ માતી સુદગીને, મહેવના ઓરડાને બદલે બઠારી પર, રાખીએ જુબીઅટની મારફ, ગોઠી હતી એ એમ જખતી દોષ લ્યા કે રાખીએના પિંડે સીડો પરથી થરી તેને મળુ એમ તળીજ કરી હતી મુદર અટગીને અગાડી ને મુઠેલી ચોગ્યતરમાંથી આગેની વારી-ચુંકી સીડી દર પડે પ્રેક્ષકોના ચિત્ત આકર્ષી રહી હતી લ્યા હું પટેલા મારેજ બની આવ્યો ને પડી દાદી કાઢી નાખી સૌભાગ્ય મુદરીને પ્રકટ થયો. "ઓ નાથ તરવર! આવો બઠારીથી." મુદરીએ હાથ લખાઈ ઉદ્ગાર કાઢ્યો. મારે જવાનમાં કહેવાનું તે જલ્દ સહેલું હતું જતાં એ અમામણી પડે હું સુધી મરો મથુ લલવાનો વખત આવત પણ અચાનક એક ઉપાય મુજબો. રાખીએ જુબીઅટ નાટકની કેલેજમાં બોલેલી આજ સીનની પકિતો અગળ સમોદ-તાથી બેખમા તરવરવા વાગી એટલે મેં

ખળખળાટ શરૂ થયો. પણ જેડીઆંએ વધુવધુ લટકામટકા કરવા માંડ્યા, આંખો મારી, ચેષ્ટાઓ કરી ને લટકતી ચાલે ચાલી પ્રેક્ષકોનાં મન એવાં તો હરી લીધાં કે અમારી અન્યથાની વચ્ચે એન્કોર થયો. સાંત વખત એ ગાયન ગવાયું.

હવે સુંદરીનાં માથાપરી દોડધામવાળો સીન આવવાનો હતો એટલે અમે ઇસારાથી મહંમદને પડદો પાડવાનું કહ્યું. તેણે સામે ઇસારો કર્યો તેનો અર્થ એવો હતો કે “દારુ” પડદામાં ભરાઈ ગયું છે. હાંક્યે રાખો”. એ તેરીકી! હવે શું કરવું? આ સીન આમને આમ ક્યાં લગી ચાલશે? હાર્મોનીઅમ તો ચાલુજ હતું. આખરે ખીજને ઉપાય નહીં હોવાથી મેં કહ્યું. “પ્રિયા સુંદરી! ચાલ આપણે નૃત્ય કરીએ.” “જેવી તમારી હચ્છા, પ્રીતમ!” તેણે મારા ખભા પર ‘ડોકુ’ નાંખી આંખ મારી કહ્યું. અસહનતા આયોર્વર્તમાં પુરુષો તાંડવ અને સ્ત્રીઓ લાત્સ્ય નૃત્ય કરતી. એ પ્રાચીન પર પગને અર્વાચીન રૂપ આપીને આજે અમે, ઓડીઅન્સની ભારે હસાહસ અને રમુજ વચ્ચે, પોલ્કા, નીઝ, વનસ્ટેપ, ફોક્લરેપ-એમ જાત જાતના ઇંગ્લીશ સ્ટેપોનીશ ને ચાઇનીઝ ડાન્સની શરૂઆત કરી. નાચતાં નાચતાં જેડીઆંએ પુછ્યું: “ગરેરી તો નહીં પડે?” મેં કહ્યું “કાનીઓ પીટમાં છે. ને આમ જોતો નથી? ઓરચેસ્ટ્રા બધું પુર આનંદમાં છે-હસી-હસીને ઉચલાઈ પડે છે. હવે તો અમેનેમ કરીને પાર ઉતરવું.” હાર્મોનીઅમ માસ્તર-ને તજલગી પણ લહેરમાં આવી ગયા. તેમણે પણ ઇંગ્લીશ રાગો વગાડી સુરની મીઠાવટ જમાવી. ડાન્સ બરાબર જામ્યા. ખીજ ડાન્સ નાચી રહી અમે પ્રખ્યાત રમી-અન એલેટની તેઆરી—અહાહા! દેસી પોપા-કમાં રમીઅન એલેટ!—કરતા હતા ત્યાં—

દરેક સ્ત્રીઓ વ્યાધિ-દુર કરવા માટે એમ્બ્રોશીયા વાપરે છે. એમ્બ્રોશીયા સ્ત્રીઓનાં લાચુ પડતાં તમામ દર્દો માટે અકસીર અને ખાત્રીવાળી ફોર્મ આપનારી દવા છે.

એમ્બ્રોશીયા

એટલે

સ્ત્રીઓનું અમૃત.

એમ્બ્રોશીયા

ના ખાસ ફાયદા-દરેક સમજવા જેવું છે. ગર્ભાશયને શુદ્ધ રાખી ઝડપને નિયમિત લાવે છે. કમર તથા પેડુના દુઃખાવાને બંધ કરે છે. હીસ્ટીરીઆ, દમ, ક્ષય, છલ્લજવર, અપચન, કબજા-આત, હાય પગનું તુટવું, નબળાઈ એવાં શરીરને ક્ષીણ કરનારાં દર્દો, માટે સૌથી શ્રેષ્ઠ દવા છે.

કીમત. બા. ૧ ના રૂ. ૨, એ.

દરેક દવાવાળા પાસે મળે છે.

સાલ એજન્ટસ

વીરીયસ એજન્ટી.

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુબર્બ-૨.

એનું સાત્ત્વનાશ જાણ એનું !” મહામદનો પાંડો સાળો થયો ને એ સરસર કર્નો એકાએક રોજ પર ઉતર્યો એટલે તેની જાકરી બાજુ સુંદરી ને આગળી બાજુ હુ રહી ગયો ! સસવાની માફક દોડી હું તો ત્રીંગમા ભરાઈ ગયો પણ ઓડીઅન્ને હોહા કરી એનાર કયો એટલે ઇચ્છીક સ્થાપ્ય પ્રમાણે નખીને અમે તેને અંકાર કર્યો. પાંડો પાછો ઉચકાયો અને અમારો રંગીઅન બેગેટ નવ વાર વન્મનેર થયો.

નવમો પ્રવેશ—જ ગલ

જ ગલનો રીન અમે આપેલુજ ગેહ્યો હતો. બહુ અનુભવ નહી છતાં અમારા સાયજી મીઝીએ તેને બને તેટલો બીહામલો બનાવવામા કશી કયાગ રાખી નહોતી

કાલીઓ હજી પીટમાજ રક્તક કરેનો હતો પણ આ સીનમા માધવની જરૂર હોવાથી અમે કાલીઆની વચ્ચેએ એક રીખાઉ હાકરાને તેના કપડાં પહેરાવી માધવ તરીકે નેઆર કરી દીધા. તે સુંદરી અને હુ અત્યંત યકેવા હેલ્યએ તેવા જગતમા આવી પહોચ્યા. મુંબાઈની કોઇ પણ ફેરનેનવ જાનુને કોરે મુકે તેવી અદ્દલુત છટાથી મેજાન બનવાને અલિનવ એડીઆએ કયો સુંદરી અ મેનને પતી મારા બોળામા સુધ યહ એટલે “માધવ, જરા પાણી લારનો-આટલામા ક્યાંક મ્હો હજો. મોઢી કાઠ” કહી મે તેને પાણી લેવા મોકળો તે ગયો એટલે “સુંદરી! સુંદરી! ઉભી ચા. સુકમાર બાળા! કમન કાવા! તારા પર આ હુ. અ મારે લીધે આડી યહુ. આહ!” એ બાણ, મીં બાપુવાલ પણ દાતમાં આગળા પાડે એનીએકી ગ સાથે મે ચાલ્યુ. એ પુક મયુ પણ માધવ બાળો નહી. એ કમળખત ગયો ક્યા! એ વખતસર નહી આવે તો

આવો અચ્છો કરુણરમિક પ્રવેશ માર્યો જશે. હું કરવુ એ મને સુઝતુ નહોતું. મે ઓડીઅન્સ સામુ બેધુ એ તરફ મારી ઉડતી નજર ફરતી હતી ત્યાં એકદમ મને એક કી મતી વિચાર સ્ફુટી આવ્યો કે હિંદમાં સુશિક્ષિત જનો જુજ છે ને તેમાએ સુર્તર માહિત્વ-રસિયો તો બહુજ થોડા. ત્યારે એ પરિસ્થિતિ-નો લાક કેમ ન થયે! આ વિચારો ત્રીંગળીના વેગે મજબમાંથી પચાર થઇ ગયા ને મે ‘સરસ્વતીચંદ’ ના ચોથા ભાગમાંની

પ્રિથા મૂર્ખાથી કી યા

પ્રિથા બોળેથી લેતી યા

એ કવિતા લલકારવા માડી. જ્યાં જ્યાં ‘કુચુદ’ હતુ ત્યાં ‘સુંદરી’ મુકી હંકાર્યું. માધવના વિષ બ લીધેની મારી ચિંતા કરુણ-રતરે મારા રાગમા મદદમાર થઇ પડી. મજબની મબીરતા મરત જવાઇ રહી આરી અસર જમી રહી હતી ત્યાં, મારા મજરાહ વચ્ચે, અધે હાડેલઇ પેલો નીન માધવ લટકળી ચાલે રોજ પર આલ્યો આંગો હું ને સુંદરી એક ઉભા થઇ ગયા.

“માધવ, ક્યા લાગ્યો આટલો તિલ બ?” મે રોહમા કાવકાધી પુછ્યું.

“શુ કરુ લાઇશામ! પાણી તો કાનજી-ભાઇની એપડીમા એ ત્યા મોતુ. તમારી એપડીમા એ ત્યાએ મોતુ (સુંદરી બનાવી) આ જોઠાવાલની એપડી આટલી જપકાદાર કણુગારેડી ને સાબીતી પણ ત્યા પાણીનુ તો ટીપુ એ મળે નહી. પશી તો શેવટ રામોશી લેવાને દોઢ આગીને પાહેના કુવામાંથી જડી આવ્યો, સામ.”

મને ચક્કર આવવા માઆ “મજો નહીં તો!” એટલુજ હુ બોલી ચાલ્યો. ધીમેટરમા ધુમ હસાહસ ચાલી. ઉવટ લગી જેમ તેમ સાચવા રાખેલો મારો ફેશક સીન

અંતે માર્યો ગયો, એટલામાં મુંદરીનો બાપ મુંદરસેન લશ્કર લઇ આવી પહોંચ્યો. મુળ ખેલમાં એ વખતે સૌભાગ્ય મુંદરીને સાચવે છે ને, માધવ તલવાર ખેંચી લાડે છે પણ આ ધોષેલા મુળા જેવો માધવ તો માથે હાંડા સાથે બાધાયકવા જેવો બનીને બધું જોવા કરતો હતો એટલે મારેજ મેદાને ઉતરવું પડ્યું. પરાજય થયો. અમે ત્રણે કેદ પકડાયાં. માધવ કેદ થતાં થતાં, એક સીપાઇ ને મુંદરીનો બાપ નાહી ગયા. હાડો ગબડી પડ્યો. ગબડતો ગબડતો ઓરવેરદ્વા લગી પહોંચ્યો. રોજ પર કરુણ ને વીર રસ હોવા છતાં ઓડીઅન્સમાં તો હાસ્યનોજ પ્રાદુર્ભાવ થતો જણાયો. એટલામાં... ચક્રવર્તી મહારાજ ચતુર્સિંહ વહી આવ્યો ને પેલા નાના રાજાને તથા અમને સલજાને પકડીને ઉપાડી ગયો. આ રીતે પહેલો અંક સમાપ્ત થયો.

અંક બીજો

અંક પડ્યા પછી કાનીઓ મારી પાસે આવ્યો ને કહ્યું “કચુબર ભલે ય.ય. ઓડીઅન્સ લહેરમાં છે. નાટક તો ઘણું યાવ છે પણ નાટકયાળાનું નાટક જોવાનો અલભ્ય લાભ તેને આજે મળ્યો એટલે તે ખુશખુશ છે.”

“પણ કાનીઆ, હવે કેમ કરશું? મને તો કેં પાદ નથી. ઓપડી પણ પેલા ધુતારા કાપેરકટર પાસે રહી ગઇ. અત્યાર સુધીનું તો કેં કેં પાદ હતું. પણ હવે તો બધુંજ શૂન્ય થશે શું?”

“અરે એ તો એમને એમ ઢોકળે-રાખવાનું. જે દુ તને કહી જાઉં” આમ કહેતાં તેણે મુળ નાટકનો બાળીનો સાર થોડો ખરાબ ને થોડો અદર ફેકતાં ફેકતાં મને સમજાવ્યો. “કેમ ખરું કે નહીં? આ અંક તો એ પ્રમાણે ને ત્રીજામાં કેમ લેજે?” એટલામાં કેપતાન ઉપડ્યો.

તખ્ત જોડે હુંબેશ :

દરબારનો ઝગઝગતો રીત દેખાયો. અમારો મહારાજ અસત્ર નાટકના એ એકદર મર્દુમ દમાશકર વસનજી જેવાજ બરાવદાર ને દમામદાર હતો ને વળી ચેત્રીઆને લીધે ખરા ચક્રવર્તી રાજા જેવો લાગતો હતો. ઓડીઅન્સ એક ચિત્તે આ દરખ નીહાળતું હતું, અમે પણ અમારા રાજાજીના દમદમાથી મગસર. જની રહ્યા હતા ત્યાં રાજાજીનું. તખ્ત કચુક કચુક બોલવા માંડ્યું.

“શું થયું? ધરતીકંપ?” કાનીઆએ ડગી રહેલું તખ્ત જોઇને મારા કાનમાં કહ્યું.

“ના, ના એ તો રાજા મારો ને મુંદરીનો હસ્તમેળાપ કરવા. ઉઠવા જાય છે પણ ઉઠાવું નથી.”

“કેમ શું થયું છે?”

“જો ને, મને લાગે છે એ સલવાઇ ગયા. રામજી મીઝીએ તખ્ત બનાવની વખતે એમના શરીરનો ઘેરાવ ખ્યાનમાં નહીં રાખ્યો હોય એમ લાગે છે. એસતી વખતે પણ રાજાજી જેમ તેમ કરીને દખાતા દખાતાં તખ્તમાં ઠસા દતા.”

કાનીઆ આ ખુશાસો ફારી આંખે સાંતળી રહ્યું હતો તે દરમિયાન તખ્તના પાયામાંથી છુટવાના નિમ્જન પ્રવાસો ચાલુજ હતા. તખ્ત હલમચે, આમ ખંસે, તેમ ખસે. આધું જાય, પાંખું યાવ પણ મહારાજાને છોડે નહીં. આ જોઇ એક બે બેઠરમ દરબારીઓ કસવા લાગ્યા હતા તેમને તો અમે કેળા કકડાંથી મુંગા કમો પણ ખડખડાટ દસીને ગમત મેળવના પ્રેક્ષકોને કાણ અટકાવે? અતે, દારેલા રાજાએ તખ્ત સાથેની પ્રમેય બંધ કરી, ને જેડે જેડેજ રાજ્યભારને અમારો દધેસાડો મેળવી રાખવાની આજ્ઞા કરવાડું દદાપણ ચાપડું, ત્યારેજ મામલો કેક સુધમાં. ને ત્યાર પછી તો તુરત

માણસ આઈ બીકાનીરસે

તરકારી લે લે

એ ઉભાદી ચીજ તાય સાથે શાવાખં આરી
એકલે એનું સાતેક વાર વનસમેર થયુ, ને એ
પ્રવેશ પુરો થયો.

ત્યાર પછીનો એક પ્રવેશ તો ઠીક પસાર
થયો.

લાલ રાને કરો જા આડ કુદ રે રામ

એ રામે શ્રી રામ કરે સ્વલ્પ પનસ્થામ

તેવુ લઈ ચાલે કોણુ નામ ?—

એ ગાયન પર ધણી શ્રીદા થઈ ગયા.

પણુ ત્રીજે પ્રવેશ ચરુ કરતા માટે હુ રોજ
પર ભડકે છુ ત્યા તો—ઓજાજી ! 'પહેરી
ચોળી' વાળા સીન માટે સુદરીના ધરને
બલે એક અધારી કોટકીયા ખુરમી મુકા
વળી એવો સીન ગોઠવાયો હતો એ પથ
સમજી મીઠાનું પરાક્રમ નખર કુ ! મનમાં
ને મનમાં તેને પાલપયામ ચોપડી, ને ત્યા
એ હાજર હોત તો તેનો વલ્લે પથુ જોખરો
કરત. ચોડી વાર તો હાથપગ પગમાં
પડો કપારનો ઉચકાઈ ગયો હતો, દરેક પળ
અમૂલ્ય હતી. ઓડીઅ-સમાથી સીસેડીએ, ને
કીકીઆરીઓ વધતી જતી હતી. ધુમી રહેલા
માથાને જે હાથ વચ્ચે દાખી રાખીને મે
કપથાળુ, રોજ પર રજુ થયો ને ખુરમી
પર ગોઠવાઈને 'હેચેટ' નું

"To be or not to be that is the
question"

Whether 'tis nobler in the mind to
suffer

The slings and arrows of
outrageous fortune

Or to take arms against a sea of
troubles

And by opposing end them.....

એ પ કિતઓનો તરણુમે બનાડીને
ફેકવા માણે. વાયકા! અન્યથા થતા નહીં;
નિચારો, ખુદ "સૌમાગ્ર્ય સુદરી" તો
'ઓથેવો' પરથી છે જ. ધણી મુનરોતી
નાટકકારો મરાઠુર બગડિર દિને દ્રનાથ
રાય પરથી તરકારી કરે છે. ને દિને દ્રનાથ
પોતે પણ કોઈ કોઈ વાર મોડીએર કે મેકરપી-
અરમાથી ડેરણા પ્રાપ્ત કરે છે આમ બધાનાં
મુળ નો મહાયુક્ત સેકસપીઅર પાસેજ પહેલે
છે, તો પછી અડીને વખતે, લાજ જતી
અટકાવવાને મે એ મહાયુક્તને મહાપાં તેમાં
ખોડુ મુ ? મારી અમાધ વાફોડાવી
ઝોનાઓ એવા વરા થઈ ગયા કે એક આપણુ
પ્રસ્તુત છે કે નહીં તે સવાવજ નેમના
નેમના આવી કકચો નહીં એ પુરો થતાં,
રીરટ વેગમાં એક, "ચાલો દસ થઈ ગયા.
પ્રિયા જન્મવાની વાદ નેતી હશે" કહેતે
હુ છાંચે ને અદર જઈને એક છું તે.
નેતીઓ સુદરીના પોપાકમાં પણ વીચને
બલે બામરીવાળા માથા સહિત બીડી પુકતો
આમથી તેમ મુગ્ધા કરતો હતો.

"શુ થયુ, નેતીઆ ! કે જોવાયું !
જલદી કર હો, તારો હવે પાર્ટ આવે છે"

"શુ પાર્ટ આવે કપાળ ?" કહીને તેણે
માથે હાથ પગાયો ને કારનો હાંકો ખુરમી
પર બેઠો, "મારી વીગ ક્યા ગઈ ?"

"ને બીજી લે હમણા. પણ જલદી કર.
તેઆર થા ને"—રોજ બતાવતા—"નવે
સીન ગોઠવાઈ પણ ગયો ને કીકીએ-માથે
લા પહેલો ગયો. હું પણ ભડકે છુ. હું
તાકીદ....."

"પણ કેવી રીતે તાકીદ થામ, વીગ
નિતા ?"

"હું નહીં કોઈની લે"

“તે કાઠની મને એસે ખરી કે? ને હું સુંદરી ગમે તે ચાર બદામના એકટરની વીગ પહેરું” એ ખ્યાલ જ કેવો એહુંદો છે?” ખુરશી પરથી એકદમ ઉભા થઈ તેણે કહ્યું.

અમારી ટપાટપી દરમીઆન પડેલો ઉધડી ગએલો હોવાથી ચતુર કાનીઆએ સીનમાં ગોઠવેલા, પીઆના પર એક ગાયન—મુળમાં નહીં છતાં—શરુ કરી દીધું હતું.

“તે એટલી ખુમારી છે તો તારી વીગ રખડતી શીદ મુકે છે? માયા પરથી કાઢી જ શા માટે?”

“સારે શું આપો દહાડો વીગ પહેરી રાખે? પરસેવો થાય, ભાર લાગે, માથું દુઃખે એની તમને શી ખબર પડે?”

આમને આમ કોણુ નજી કયાં સુધી આવત—કાનીઓ.

ઈસ આ લોગ લોગ વે હુ પે રે... ..રી ને બીનનં અંગેશ ગીત એક પછી એક વગાડતા કરત-ને હું, “કયાં રોજ પરની મરી મનોહર માથુંક સુંદરી અને કયાં આ બાબરીવાળી બીડી કુંકતી છઠ્ઠી સુંદરી?” એ પ્રશ્ન વિચારી કરત. પણ અમારા ચક્રાર રામલાની સચનાવુસાર એક કાળી સાડીના ફેંટાને સુંદરીની વીગ તરીકે ગોઠવીને તેની પર છુમટો તાણવો એમ કરાવ્યું. તેણે આનાકાની કરતાં કરતાં પણ તે વાત કબુલ રાખી ને એ વેશમાં રોજ પર આવીને

પહેરી ચાળી મટકાં મટકાં કરતાં આવ્યાં

રંગે બાળી, સાઠી એઢી મન લાલાઓમાં.

એમી! સરોદે ગાદને સોનાં દીવ બહેલાઓ.

નેહ

વચ્ચે એકાદ પ્રવેશ ગયા પછી “ધી લે ચરાખ મગેદાર મેરે ચાર”ના પાદગાર ગાયન-વાળો જેલનો શીન આવ્યો જેમાં માધવને દારૂડીઆનો અભિનય આજ્ઞાદ બજાવતો નેહ

તેને માટેનું મારું માન રખે) ટકા વધ્યું. “કેવો નજી દીવ્યે જતો હોય તેમ મંડ્યો છે! રાસપથરી આવી. સિનજતથી પી રાકાય છે એ તો હું આજેજ નજી છું” હું બબડ્યો.

મારે હવે ગુસ્સામાં રોજ પર જવાનું હતું તે મુજબ ગયો ને ખુબ આવેશથી માધવને કપડાં આપવાનો પાર્ટ ભજવવા માંડ્યો: “માધવ! માધવ! આ શું?”

“અરે માધવ તારો બાપ હું તો કાનીઓ ને તું ફકીર.”

આ ઘડકા સાંભળી હું તો ચમકી જ ગયો. લથડતો કાનીઓ ઉર્ફે માધવ મારી પાસે પાસે આવવા લાગ્યો... એનું સત્તાનાચ બચ! કસબખતે ખરેખરજ એવડો દીવ્યો હતો. મને જાણ ચકી ને તેના વાસ મારતા મોઢા પર એક એવી સખત ખેંચી કાઢી કે તેના ગાલના પાઉરમાં પાંચે આંગળાં જપાઈ ગયાં. તે મારી પર ધક્કો આવતો હતો પણ મેં ખરાબ પાડી સીપાઈઓને હુકમ કર્યો.

“લઈ નજી એ નરાધમને, એ કુષ્ટ દારૂડી-આને નજી નીચે એસાડી દો.” ચારે લઈ સીપાઈઓના કાબુમાં તે આવે ત્યારે પહેલાં જ સાત મીનીટ વીની ગાઈ જે સમય દરમી-આનં કોનીઆએ સાતભાંતની ગાંગોના મિત્રાણ સાથે અમારું નાટક, તેનું મેનેજમેન્ટ, એક-ટરો પરનો જુલમ, દીકીટની ઓરડીમાં જઈને મેં પચાસ રૂપિયા આગળથી ઉચાપત કરી પાછલી ઓરડીની પેરીમાં મુકી રાખ્યા એ વાત-એમ ઘણું ઘણું પોકળ ઓડીઅન્સ સમજા એધડક ખુલ્લાં કર્યો, જેનો સ્વાદ ભારે હસાહસ ને કોસાહલ સાથે સોચે આપ્યો. તેજ વખતે બીન અંકનો ડ્રોપસીન પડ્યો એટલે પ્રેક્ષકો હસહસતા બહાર નીકળ્યા. મેં સંતોષ માન્યો કે ગમે તેમ પણ ઓડીઅન્સ રીજીયું તો ખરું.

ત્રીજો અંક

ત્રીજો અંક શરુ થવાને થોડી વાર હતી ને હું વીંગળા બેઠો હતો ત્યાં તરબોળ થએલો કાનીઓ મારી પાસે આવ્યો ને દયામણુ મોઢુ કરી મારી ચાહી ને પુચાસો કયો કે રામભરી મળી નહીં એટલે એવો મંગાવીને ચલાવ્યુ હતુ .. વગેરે. તેની વાત હુ અડધો હનતો અડધો ચીડાતો સાંભળી રહ્યો હતો ત્યાં એક એકરે દોડતા દોડતા આવી કહ્યું :

“આઈ મહોમલ્ ! મુખા ઇશી હમણા આવેલી લેડલમાથી બે બેલીફા ઉતવાં છે ને આપણુ થીએટર પુછતા આ પાણુ આવે છે. તેમની પાસે ખેલ બધ કરાવવાનુ ઈજકશન મુજબતી ક પનીના માલેકા તરફથી લેવાયલુ છે. ને આ થીએટર પલુ કમલ મોડંગેલ છે. શામરાવે આપણને બણાવીજ કાઢ્યા.”

તેણે પુરુ કહ્યું કે, મુખો કાડે ઉતાર તરફ ફરે તેમ મારુ મજરાયલુ મો મલક મારે

કાનીઓ તરફ ફરું. પળવારમા તે લવ્યસણુ નર પરિસ્થિતિ પરમી બયો. બીજી ખેલે તેને ઉપાલ મુખ્યો જે તેણે કપાટાનધ દુકા મારા કાનમા સંભળાવી દીધો

“ઓ આઈ સી ! હુ મમત્યો તારો આપડીઆ. પણ પરિણામ ?”

“અરે પરિણામની ક્યાં —” કહેતા તેણે એક ગાળ ઉચ્ચારી, ત્યાં—

ટ્રીર્ડી ગટ્રીર્ડી ગ.... ટ્રીર્ડી ગ

એ ત્રીજી ટકોરી સાથે અંક શરુ થયો. દુર્મહની હોકરી મુણુવની ને માધવના વાતો-લાવણા સીન પછી વીડીતો સુપ્રસિદ્ધ સીન બજવાયો, પણ એક ઠેકાણે જોડીઆએ ભાંગરો વાટ્યો. એક તો સીન મોડવનારે થવગ મુકલોજ નહીં, એટલે ‘સુદરી’ ને નીચે પાડીઆ પર સુનેલી બોલેને હુ અકળામણુમા પડયોજ હતો. તેમાં વળી તણુ રાતના ઉગમરસ પછી સુદરીને આ વખતે

ખરેખરજ ઉધ આવી ગયતી. થોડી વાર સુધી તેને સ મોધીને ઉડાડવાના મિથ્યા પ્રયાત્ર પછી મે એક વાલુશી ધીમે ધીમે ચીમટા બારવા માડ્યા એટલે “ઓ મારે” કરતી તે ઉમીને બેઠી થઈ. મે ‘પાર્ડ’ બજાવવાનુ ચાલુ રાખના પુછ્યું, “ક્યા છે મારી વોંડી ? ક્યા છે મારો રમાવ ?”

‘અરે કમાલ ક્યો ને વીડી કેલી ? એમા મુડીઓ

શીદ ખચણો છે ? મારી ઉવ ઉરાડી નાખી બધી !” કરી તેણે આખો ચોળવા માડી.

એડીઅન્સ થડીજાર તો રિમ્બુદ થયુ પછી ઠેક સમજવા લાગ્યુ કે આટો અફાલ છે મે પણ વીમારુકે આમને આમ આવુ રહેશે તો સીન આગળ વધશે કેમ ને સુદરી ને દડીઆમા નખાશે ક્યાં ? તેથી તેની સામે આખ કાઢીને મજના કરી. “ઉધ ! અત્યારે મો તને ઉપજ આવેને ? હું માધવ

નથી તેથીજ કેમ ?” છેલ્લા શબ્દો બોલતાં
મેં પગ પછાડ્યો. અને, મુખ્ય એક્ટર પગ
પછાડે ત્યારે પીટમાંના અમારા માથાસો
તાળીઓ પાડવા માંડે એ ગોઠવણને આધારે
એસએમ. તાળીઓ પડી અને થોડો ઘોંઘાટ
ગરબાટ થયો એટલે સુંદરીની શુદ્ધ ટેકાણે
આવી, ને “વીંટી મારી પાસેજ હતી,
ગડતી નથી, ક્યાંક હશે” એમ કહીને જેડી-
આએ કામ આગળ ચલાવ્યું, ને એ પ્રવેશ
વધુ વિભવિન પુરો થયો.

દરબાર સીન

ત્રીજા અંકનો અમારો ત્રીજો અને
માંડ દરબાર સીન હવે પુરો હાથમાં સાથે
શરુ થયો. છડી પોકારાતાં ઘીની બરછી
જેવા અમારા ચકવતી મહારાજ આવીને
પ્રોતાને સ્થાને ગોઠવાયા. અમે ખાસ દર

આપી રોકેલી ગાનારીએ ગાન ને નાચ,
મુળ નાટકમાં નહીં છતાં, શરુ કર્યાં. ખરી
નાચનારીને સ્ટેજ પર જોઈને પ્રેક્ષકો હેરાન
તેમજ ખુશી થયા. સત્તર વાર વન્સમોર કયું.
અને અઢરમી વારના વન્સમોરની તાળીઓ
પડી રહી હતી ત્યાં વીંગમાંથી ત્રણ તાલીઓ
સ્ટેજ પર ધસી આવ્યા. તેમાંનો એક સુકકા
કોપરા જેવા મોંઢાવાળો આગળ આવીને
ગુંગણે માટે પોકારવા લાગ્યો ;

“મીસ્તર ફકીર મહમ્મદ કોન છે ?

કોનજી લલ્લુ કોન છે ! ધારશી નાનજી કોન ?
ખેલ બંદ કરો. હાઈકોર્ટનું ઈન્કસન છે.
અમે બળવવા આવેલા છે. ખેલીફ છે. કોઈના
નાટક તફાવી બજાવે છે ! સરમના વાત
છે ! ડાબા મોરજેન છે. બંદ કરો. ચલો,
જલદી; સીપાઈ, પકડો.”

ખાસ ઉચ વણના હિંદુ ગૃહસ્થો માટે

શ્રી વિશ્વેશ્વર પ્રાસાદિક હિંદુ હોટેલ.

પહેલું મુખ તે જાતે નથી !

મુખજ જેવાં બાવસાથી શહેરમાં તંદુરસ્તી જળવગાની પ્રથમ જરૂર છે એની
કોણ ના ખાકરી ?

ધર્મ અને તંદુરસ્તી જળવાય એ ઉદ્દેશ્ય. મુખજના શોખીન સદગૃહસ્થો માટે
ધંધીયપકો આનંદમાં ગુળરવા “વિશ્વેશ્વર પ્રાસાદિક હોટેલ” ખોલવામાં આવ્યું છે.

દરેક મીઠાઈ અને કરસાચુ ઉત્તમ વસ્તુઓથી દરરોજ માલીકની જાતી દેખરેખ
નીચે તાજાંજ તેપાર કરવામાં આવે છે,

જોડી બજારોથી દુર રહી અમારા ગ્રહકોનો ધર્મ જળવા તેઓને સંતોષ
આપવો એ અમારો મુદ્દાલેખ છે.

એક વખત પંધારવાથી ખાત્રી થશે.

૬૦—ગોળ સીનેમા સેન્ટ્રલ્સ રોડ,

માલેક--પટેલ કાશીભાઈ ચતુરભાઈ એન્ડ સન્સ.

અમે સૌ આખા બની નેંધે રહ્યા. મે
દયામણે ચહેરે કાનજી તરફ જોયું. તેણે
કહ્યું કે “અમારા નદી. સેનાપતિ તરીકે
તારી ફરજ બજાવ્યો જ” હું તરત ચેતી
ગયો. ને કાનજી શુ મન રમવા માગતો
હતો તે વીજલીના ચમકારા માફક મારા
માથામાં ઝળક્યું. તપત્તારની મુઠ પર હાથ
રાખી મે એક પગ આમળ મુકી, ધનરે
કરતો હોઉં તેમ, ઉપયુ બેસવાર તરફ નેંધ
કહ્યું. “અહીં કાંઈ કાનજી નથી તેમ ફરી
પણ નથી આ તો ઉદયપુરના ચક્રવર્તી
મહારાજનો દરબાર છે. તેમાં રજા
રજાએ ધુસી આવવા માટે, રે દુશા
પાળીઓ! તમારા શિરચ્છેદ થશે.”

મેનીફ અને સીપાઈથી બીજું નેમને
તેને બદલે આ સાંભળાને પેલાએ ચક્રમ
થઈ ગયા. એડીઅન્સ અળવતીમાં ફેંકી
મરી ગયું. ને અમારા દરબારમાં બીરાજેલા
સદ્ સતજનો પણ પુતળા જેવા બની ગયા.
૧. મેહીવારે એક તાલીઆને જ્ઞાન આવ્યું.
“એ કુ બેઠે” તેણે કહ્યું: “મેનીફ
સામે પતરાજ કરેજ એ નાટક કરેજ કે
ફારસ કરેજ”

“મેટમજી! આ નાટક ને ફારસ બેઠ
મે, ઓ “મેનીફ ને પોલીસનામના કાણીઓ”
તમે ન્યા ન્યા જાઓ છો ત્યા ત્યા સાંપ
સ્કેડો, આસુ વહેવારો છો, વેકેલા કુ બ-
હો પે ઝમ છે ઓ, અને વિચાર કે તમે
કેટલા વાલીવાન છો, કેટલા નકામા છો.
તમે પથ્થર કેમ ન પાડ્યા કે ચટણી વાટવા
તો કામ આવતું? બિચાર છે તમને, મદદજવાર
બિચાર છે તમને ઉત્પાન કરનાર પદ્ધતિને!
બિંદુ સર્વને-બિંદુ તમને-બિંદુ મને!”

“વેડા ગ્રામ કાપ?” ગણે એક સામટા
બોલી ઉઠ્યા. અને હું કે જવાબ આપું ત્યાર

પહેલાં ઓડીઅન્સ તરફ ફરી તેને અપીલ કરી.
“અમે બેલીએ છો, મુબાઈથી આવેલા છે.
દંડ કસન લાવેલા છે...” પણ તેણે
ભાષ્ય સાંજી ચાલે ત્યાર પહેલાં મે મારા
સેનિકોને આજ્ઞા કરી કે “સાંઈ જાઓ આ
દુશને વધર્યાનમાં અને તેમનાં પડ માથાથી
જુદા કરો! પેલા જાડા તાલીઆને તો
વાળીયા પીવજો નેણે અને સૌથી પહેલો
વેડા ઠલો છે.”

“અરે તુમચી પીવવાળાચી.....”
કહી તેણે અને તમાચો બેચી કહ્યો. મે
મુકાથી જવાબ વાળ્યો. તેનો પ્રત્યુત્તર ઠોંપા
રૂંધે દેવાયો. મે એ સનામદારદાર ચક્રવર્તિ
બાજ સાથે પાછો આવ્યો, ને દરબારસીને
બદલે બેડી પીવોની કાંઈ શીદમ હોય તેની
ધમ્માચકડી માધી રહી. છેવટે અમે બેઠ
કુલી પર આસી ગયા-એક ચામચાને આડપા,
ને એક જખર કાકા સાથે એક પળમાં તે
જાજ દરબારના તકતા ખારસા હારી મુમર
બહુ જ કાકાજીમ થઈ ગયું અને તેની નીચે
નાચતારી હોપતળન, ચકવર્તી મહારાજ,
મેનીફ, સૌજાત્ય, સુ ફરી ને એકદરે દયાઈ
ગયા.

ચીએન્સમાં હોદ્દા થઈ રહી. ધરતીકંપ
થયો કે શુ એમ મોના મનમાં હજીબર
થયું

x x x

પછી શુ થયું તે અખર નથી પણ હું
જાઓ ત્યારે જેવની હોરપીડતમા હતો, થોડા
કદાચ રહીને તપામ ચાલી. તપાસ દરમીઆન
મે તક જોઈને એક વપત ઇન્સપેક્ટરોના
કાનમાં કુક મારી પરિણામે નાશવલુરવ
અને બેચકાની ભુખાનીયા સાબીત થયું કે
“નાટકમાં અકસ્મત થયો હતો. આ તારી કેદ-

લાક ન્યાયનાં પુતળાંઓએ ડાપામાં ચક્રચાર ચલાવી પણ ઘોડા દહાડા રહીને બંધું ચર્મી ગયું.

વાચકો! રજા લઈશ, પણ જતાં જતાં સત્તાહ આપું છું કે ધંધા બધા કરતો પણ

નાટકનો તો હરગીઝ કરતા નહીં: એમાં આખર ના-ટક, પૈસા ના-ટક, તંદુરસ્તી ના-ટક, મગજ ના-ટક, સુખશાંતિ ના-ટક એમ કશુંજ ટકતું નથી. માટે તેનાથી હમેશાં દૂરના દૂરજ રહેજો.

સ્વીકાર

પાઠમાળા, પાંચમા ધોરણુ માટે: કતોરા. માણુછવનદાસ નારણુજી શાહ, પ્રકાશક: રા. કેશવલાલ ડી. તક્તસાનીઆ, શુક્રસેકર-લીમડી, ડ્રો. આહ આના.

સૌ. છવકાર વનિતા વિશ્વામ (અમદાવાદ)નો સં. ૧૯૭૫-૭૭ નો હેવાત: પ્રસિદ્ધ કતો: શ્રીમતી શુભોચના દેશાઈ.

વિજયધનરા: મુળ લેખક: જેમ્સ એલન; ભાષાંતર કતો: રા. રતિપતિરામ ઉ. પંડ્યા. મુળ લેખકના ઉન્નત વિચારોને ભાષાંતર-કતોએ ગુજરાતીમાં સફળતાથી ઉતાર્યા છે.

સિરાજુદ્દૌલા: અનુવાદક: રા. મહારાંકર ઈ. દવે. પ્રકાશક: રા. લાભશંકર જી. જ્યેથી. વ્યવસ્થાપક:— “સ્વં વ્યંગક રમારક મંથ-માળા.” ડ્રો ૨. ૩-૮-૦.

માનવશાસ્ત્ર અથવા મસ્તકવિદ્યા અને મુખ સામુદ્રિક શાસ્ત્ર (સચિત્ર): લે. રા. ગીરમરલાલજી મહેતા.

સંવાદ સંમદ: સંયોજકો: રા. દરિલાલ ચંદુલાલ દાહોર તથા રા. ભાઈચંદ પૂજનદાસ શાહ ભાગ ૧ અને ૨. બંને ભાગોમાં સંમદેશ સંવાદો સામાન્ય વચ્ચક વર્ગ અને વિદ્યાર્થીઓને ખાસ ઉપયોગી છે. જે સંવાદો આ સંમદમાં છે તે ઉચ્ચ કેટિન નથી.

જેલના નિયમો અને કેદીઓના હક: મુળ મરાઠી પરથી અનુવાદક: રા. પાંકુરંગ વિદુલ વળાલે. અનુવાદ આવકાર પાત્ર છે.

બાલગીત સંગ્રહ: સંયોજક અને પ્રકાશક: રા. ભાઈચંદ પૂજનદાસ શાહ. મહી-કાંઠાના આ મંથકાર મહેતાજીનો સંગ્રહ દરેક શાલાપુસ્તકાલયમાં રાખવા જેવો છે. પસંદગી વિવિધતા ભરી છે.

આટલુંતો જાણજો: લેખક: રા. નરહરિ દારકદાસ પરીખ. આપણા રાષ્ટ્રીય-છવનના હાલના આર્થિક પ્રશ્નો રા. નરહરિ પરીખે પ્રશંસાપાત્ર સરલતા અને સફળતાથી ચર્ચ્યા છે.

રૂત્નાવલી: શ્રી હર્ષદેવકૃત સંસ્કૃત પરથી ભાષાંતરકતો: રા. રતિપતિરામ ઉ. પંડ્યા. રા. રતિપતિરામ પંડ્યાનું આ ભાષાંતર ધન્યવાદને પાત્ર છે. રા. કેશવલાલમાઝ-નાં ભાષાંતરની સર્વ શ્રાદ્ધ રસસમૃદ્ધિ આગળ આ ભાષાંતર ઝાંખું પડી જાય છે, છતાં રા. પંડ્યાએ આપણા ભાષાંતરોમાં જેટલી વિવિધતા સંબંધી જે ચર્ચા કરી છે તે વિચારવા જેવો છે. ચિત્રોનો પોપાદ દર્શિળી છે તે ગુજરાતી પુસ્તકોમાં ઓમિત્વપુરસ્કર નથીન.

સ્વદેશ ગીતો (સચિત્ર): રૂત્નો પ્રમટ કરનાર: રા. મીતરામ જે ચર્મી. ઉપોદ્ધાપાત

સખનાર: રા., નાનાજાન દલપતરામ સિંહ,
એમ. એ. ડી. ૦ ખાર આના, સમઢમનાં
પણાં ખરા મીતો સામન્ય ડોટિના છે, પણ
"મનીષાવાલા રમરન," "દેડીએ," અને
"આરનિ" એ ઝીનેમાં રમરન, પોતાના
અક્તિત્વનો ડેક અનુભવ પાચકને કુગને છે.

કાશીઆવાડી કવિ જવાનીશ કર નૃસિંહ-
રામ' લે રા. છોટાવાવ દયવનરામ કવિ
વીર નર્મદની પેઠે મરખતીની ઉપાસનામ
આપ્યુ છવન ગાળનાર અને આજીવિકા મારે
પરલગતા નહી રવીકારનાર કવિનુ છવન
ચરિત્ર.

પ્રજ્ઞાભા: લેખક રા. વેળીચાલ રચી-
લક્ષ્મણ પટેલ. પ્રકાશક: રા. અબાલદાસ બાબર
ભાષા પટેલ સહિત્યકૃજ અથમાળા આશ્રમ
રામોલ, ડિ. ૬ ૧-૮-૦. સહિત્યકૃજ
અથમાળાનુ ચોથુ પુસ્તક આમા કેટલીક
સ્થાનન અથે બાણીની અનુવાદિત એમ પદ
નાની વાનોએ છે

ખાખીનો પશુભાવે કાઢિ દોંબરદોખની
એક વાળીનો અનુવાદ કરનાર. શા. નરસિંહ-
ભાઈ હરમલઈ પરેવ, પ્રકાશક રા જીવન
લાલ અમરેલી મહેના, અમદાવાદ બહુજી
જાણીનાર

કુડીઆવાડ વિદ્યાપીઠ યોજના લેખક
રા. ખાનડા કર, પીતાપરદાસ મહેતા, ખાવ-
નગર. મહાત્મા સેવકની હિપયોગી ગચ્ચો.

અંકુશ કનિંગીના કેટલાક સેનો અને
આપણો : આપણરત્ના. રા અમલનાય
ચુનીનાલ મોદી. મકામક ઉપર મુગ્ધ
કી. આકેશના. વ્યાપારકુશી અણુતા મુજ
રાતીએને અમેરીકાના આ કરાપાનિના અવન
અને પ્રવૃત્તિએનો; અમ્બાસ ઉપરોગી છે.

શાસ્ત્ર હયા મેજરી તાગ ૧ : પ્રમાણ :
વિષય મુજબ.

स्वामी विवेकानंद अचनयदिर-भाग २.
अध्याय १० तथा ११ भाग २ पर्यंत अध्याय २०

૨૧. કાશ્યાપાજી રામચંદ્ર મહેતા, અમદાવાદ.
ગુજરાતીમાં આનંદમુખી લખાવવા રાખીશું
જીવનચરિત્રમાં આ સર્વથી સારુ છે.

મારો જેલનો અનુભવ લેખક :
મહાત્મા ગાંધીજી પ્રમિલ્લના રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય
પ્રચારક મડળી અમદાવાદ મહાત્મા
ગાંધીજીના આત્મકથાનુ આ એક પ્રકરણ
એમના આરિકાના જેલનિવાસની કદાચી
કહે છે

મહાત્મા ગાંધીજીના પત્રોના પત્રો :
 નવચંપનભાષી હી પ્રસિદ્ધ રચના
 રા. હરિલાલ માણેકલાલ દેસાઈ, કપડવાળા.
 પ્રગતિ અને પ્રગતિના પહેલું પુસ્તક.

लोकगीत . सभासक, रच. लाल
 रघुजतराम वाच लाल प्रेता सुरत मधाराकः
 रघुजतराम रभरक समिति, सुरत

આવાગીત મજરી જ્ઞાન : સમઠ
કર્તા રા મુનીશ લ કુમેરદાસ સાહ પ્રકાશક :
રા મેમ્બુરામ નાનાવાલ સાહ. બાલજીવન
કાષીવય, સાઠ્ઠી રૂઢીટ-મુમાઈ ન. ૮. ફિ.
ચાર

ગીર અને વીરપુલ : કન્યા : શ્રી. મણી-
શકર દલપતરામ જ્ઞેશી. બી. એ. (સરકારી
અનર્સ) પ્રધાપક. મિરિનલશકર મણી-
શકર ભટ્ટ સુરકર. ગીરનાથ, એ. એ.
આવ. મુઆલ ૧૦ ય. કિમલ ૩ ૨-૮-૦૦

राष्ट्रीय गीतागन्धि कती, स महाकती
नया प्रकाशक स्व. श्रीरामनाथ श्रीधरनाथ
मोदी, ज्येष्ठ एम साताकुल, (मु. अ. प्र.) ई.
०-१-०

ધનરમન યાને હોર બજારનો સહો :
 શ્રેષ્ઠ અને પ્રગટકનો - રા રમણીકલાય

છોટાલાલ. મળવાનું ઠેકાણું : ધી ઇન્ડિઅન બુક ડીપો. મેડાઈઝ સ્ટ્રીટ. કી. ૩. ૩-૦-૦

કિલોસ્કર ખબર: ઉદ્યોગ ઉત્સાહ અને આત્મે નતિનું માસિક : વાર્ષિક લવાજમ ૮. ખ. સાથે : રૂ. ૧-૪-૦. મળવાનું ઠેકાણું : કિલોસ્કરવાડી. જી. સતારા. મં. ઓધ.

દેવજંગ દલેર (અંગ્રેજી ઉપરથી એક વાર્તા) : રચનાર : રા. બ. ન. કાબરાજી. પ્રસિદ્ધકર્તા : રા. અરદેશર ખરશેદજી દેસાઈ. ૨૩૭, બજારગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઈ.

શૈવ પર્મનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ: લેખક: રા. દુર્ગાચંદ્ર કેવળરામ શાસ્ત્રી. ઝંકુ શર્માસી, એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુંબાઈ, કી. ૨. ૧-૦-૦.

મહાત્માનો હકયોગ: કર્તા અને પ્રસિદ્ધકર્તા: રા. ખુશાલ ત. શાહ, મળવાનું ઠેકાણું: "હીંદુસ્થાન પ્રેસ" બેંક સ્ટ્રીટ, નં. ૧૨-૧૬, કી. ૨. ૨-૦-૦-૦.

નડીઆદ હીંદુ અનાયાત્રમનો વાર્ષિક રીપોર્ટ (તા. ૧-૮-૨૦ થી ૩૧-૭-૨૧ સુધીનો): પ્રકાશક: રા. ત્રીકમલાલ સાંકળચંદ પરીખ.

યુગધર્મ: માસિક પત્ર, તંત્રી રા. ઇન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાસિક. અમદાવાદ પ્રથમ અંક સારી આશા આપે છે અને આપણી માતૃભૂમિની નીરનીરાણી આધુનિક પ્રગતિઓનું જુદા જુદા સંસ્કારી લેખકોને હાથે દિગ્દર્શન કરાવે છે.

પ્રમાણશાસ્ત્રપ્રવેશિકા : રચનાર : રા. રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક : પ્રસિદ્ધ કર્તા : રા. ત્રીકમલાલ મનમુખલાલ કીમત રૂ. ૨-૦-૦ આર્થ વિદ્યા વ્યાખ્યાનમાળા : પ્રકાશક: રા. રસિકલાલ. છા. પરીખ, મંત્રી ગુજરાત પુરાતત્વ મંદિર, અમદાવાદ. કી. ૩. ૨-૦-૦

પુરાતત્વ (ત્રિમાસિક) : સંપાદક અને પ્રકાશક : રા. રસિકલાલ, છા. પરીખ. અમદાવાદ. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫. આ પત્રથી આપણા કમિક સાહિત્યની એક મોટી ખોટ પુરાય છે. વિદ્વાન લેખકો અને શિષ્ટ વાચકો તેને ધટતું ઉત્તેજન આપે એ ખાસ જરૂરી છે.

શેરને માથે સવાશેર: લેખક: રા. "કોઈ પણ." પ્રકાશક : રા. રમણીકાન્ન છોટાલાલ કેશાણી. લાલજી બીલીંગ, લીંડી બજાર, મુંબઈ.

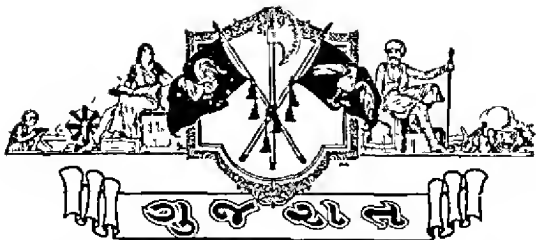
એનલાઈનમેન્ટ તેમજ પેઇન્ટીંગનાં કામો હરકોઈ જગ્યાએ આપતાં પહેલાં મહેરમાની કરી આ કંપનીની મુલાકાત લેશો તો જરૂર આપ કૈં નહું જ બેશો.

મળો,

ધી એનલાઈન ફાટો કું.

એમ્બાયર બીલીંગ, ફાટો, મુંબઈ.

આ "ગુજરાત" પત્ર ધી સાદિલ પ્રકાશક કંપની મટે પ્રસન્નવદન દીનાનાથ મલજીએ ક્યસરે હાંદ ઇલેક્ટ્રીક પ્રેસમાં નં. ૭૪, હોમલ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઈ મથે છાપું અને નં. ૫૩, મેડાઈઝ સ્ટ્રીટમાં આવેલી ધી સાદિલ પ્રકાશક કંપની તરફથી વિનયસાય ક્યાણસાય પ્રકટ કર્યું.

પુસ્તક ૨]

પૃષ્ઠ ૧૯૭૬

[અંક ૪

જય થળે જય થળે — ૭૫૪૧

જ્યાં વરયા

આર્ય સંસ્કારની પીમળ પ્રસરાવતા,
પરશુ નિજ રૂંપપર નિરતર ધારતા,
પ્રલય કાલામિસ્રમ અરિદલ વિદારતા,
રૂઢઅવતાર અડવીર નિર્મિદ તે
રામ વર્ગાવ વડા;—

સપુત્રે મારતા, મિત્રને ભારતા,
પ્રેમ તે સૌંતના સૂત સ્વીકારવા,
કર્મદૌન જગતને પરમ કર્મ નિષ્કામનો
પાઠ શીખવાડતા,
નિષ્ક્રુતા અંસા મોર્ગદિ મરુડવજ
કૃષ્ણયાદવપતિ—

રશ્મિરમય જગતને મોહનો પ્રેમમય
માર્ગ દર્શાવતા,
સોઠદિનનિરત તે સાચવમની સદા,
સત્યમાં અચલ આસદ વળે ખારતા,

સપુ કે મિત્રમા, રૂઢ કે વિત્રમા
સર્વમદો અદ્ભુત સમાનતા માનતા,
સુવત, અગત સપુ, સદા સૌમ્ય તે
મહારમા ગ્રામી ઉપનામથી લોકમાં
પરમ વિખ્યાતિને પામતા

અદ્ભવતાર અદ્ભવિતર

મોહન મહાન નર,—

એરી આ

સમદ સતમ સદિન

કૃષ્ણવજ સહન

સૈન્ય મેના અભિત

મર્મરક કૃષ્ણ કટારક પ્રીડ પ્રતાપી મહા
પદ્માધીશ જયસિદ્ધ તે સિદ્ધરાજેન્દ્રની

પુનિત

સકતકવિ મીરાંબાઈ

તેમના જીવનના બે પ્રસિદ્ધ પ્રસંગો

વિધનો પ્યાસો રાણે મોહ્યોરે,
દેખે મીરાંને હાથ;
અમૃત બાણી મીરાં પી ગયાં,
જેને સદાય શ્રી વિશ્વનો નાથ.

સદિવાળા સાંઠ ચણગારને રે,
બાવું સોસો રે કાસ;
રાણાજીના દેશમાં મારે,
જળ રે પીવાનો દોષ.

પુસ્તક ૨]

ગુજરાત

[અંક ૪]

નારી-જ્યોત્સ્નાને

રેખક

રા. લલિત

(મળાડી સાખી)

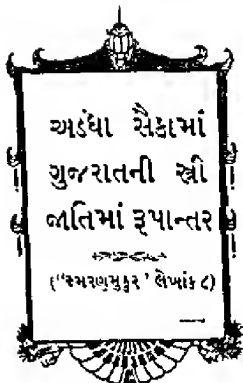
નારી જ્યોત્સ્ના! દેશવિધાત્રી! અમર મનુકુલવેલી!
પ્રેમ-ઝારી, બક્ષિતકંચ, ગોપાચન કર્મઝરેલી—
ખીણવે જન્મભૂમિ સંતાન।
તે તુજ દુધે રક્ષમસ્તાન।

બેન-દશિના દરમ મીટજરી, ઉદારભાવે જોતી—
દહિ-કે જુષી પુરુષમાત્રને ઉદારી, 'તુ' રહેતી—
પ્રજ્વળતી સન્મૂર્તિને વિધાન,
સુદયતી સમાજનારે સ્થાન।

લલિત પ્રજ્વળતી લીલામૂર્તિ! સ્વદેશપુત્રી પ્રેમલા
દેવકુમારી પ્રુતિત પુણીની! સમાર્થક તુજ નેનલા
તારા ધર્મે જીવન પ્રકુલ્ય।
તારા પુણે તો રસ-ભૂલ।

પૃથ્વીના ભાર નીચે દબાયેલો છતાં, સ્ત્રીને માથે લઇને તે ફરે છે.

લેખક

૨૧. નરસિંહરાવ જોષાનાથ દીવિટીઆ,
બી. એ., સી એસ.

ચિત્રકાર.

૨૧ હતાનેથ

“ગુજરાત” કાર્યાલયે આપતા કાઢી. આ વખતનો આક ‘સ્ત્રી-અંક’ નીજાળાનો, એટલે હેમા કાંતો સીએલ લખે, અથવા કાંતો સ્ત્રી વિગેના લેખ આવે. આ રિયલિટી ખદારી આગળ મૂકાતા બે મુશ્કેલીઓ ઊભી થઈ સ્ત્રી જાતિને લખવું એ અડચણ, “ગુજરાત” ના લન્ગીને શુ કાઢ્ય બનશે, અથવા લે શુ કરશે તે પ્રશ્ન જાણી બીજી મુશ્કેલી એ આવી કે સ્ત્રી અક્ષિત રિશ્તે રમરણમુકુરમાં લખવા માટે કેઈ વ્યક્તિ, કાલકર્મનો જ મ થવા વિના લખવી જોઈ આ બને અડચણો દૂર કરવાને નવો માર્ગ આજ લઉં છું. ‘રમરણમુકુર’નો આરંભ જે સમયમાંથી થયોછ તદ્દારથી આપાર સુધીના ગુજરાતની સ્ત્રીજાતિના યો શા રૂપાન્તરે થયાછે તદ્દેનું સિદ્ધાંતલોકન કરી જવું. ખૂર્ષ, મુરેખ, પ્રતિભિમ્બ આપવા માટે તો વધારે સામર્થ્યવાળી સેખની જોઈએ. આ રૂપાન્તરે પ્રિય દિશામાં થયાછે. પ્લેરવેકમાં, રીતરિવાજમાં, જાનવિજ્ઞાનમાં,

ધાર્મિકતામાં, હૃદયશુદ્ધિમાં, અનેક દિશામાં દૂકામાં મુખ્ય મુખ્ય દિશા તરફ દૃષ્ટિપાત કરી સકાએ, સવિસ્તર દર્શન માટે તો પુસ્તક લખવું પડે આ દૃષ્ટિક્ષેપ તળે ગુજરાત ઉપરન નખાશે, કાઢિયાવાડને છોડી દેવો પડશે, મુખ્ય કારણ એ કે કાઢિયાવાડની સ્ત્રીઓનો પરિચય મૂકે પૂરેપૂરો નથી, જો કે: “મરમર કરી પાનૂ કરે, મરમર કરે અચાર, પાનઠરે પાણી જરે, સોરઠ કરી નાર.”

એ લોકકાવ્યમાં પ્રગટ થતી રસમય મૂર્તિ, અથવા તો

‘જન્મ’ પ્રેમભક્તિના જાન બકતજને નાથા, જન્મ રમજનરમજના રતિહાસ શૂરના સેહ મા એ અદ્ભુત દેશની જાળ રમરને વીર સ્ત્રી સોરઠપૂજી સમાર પધારે. જાનવળી”

એ સરકારોદ્યોગિક સરકારી કાવ્ય-પદ્ધતિઓમાં આલેખાયેલી ચિત્તાકર્ષક છબી ખદારો હાવના રસખડમાં છપાયેલી દોઈ યાની સમયના ધ્વનિ મૂક આવે સંજ્ઞાવેછે,

પરંતુ આ અડધા સંકાતી કાઢ્યાવાડી
ઓ—નતિરવરૂપે—મદારા નિકટ પરિચયની
પ્રકારના છે. તો તળી ગુજરાતને જ અવસાનીમાં
એકલે મસ યશે.

આ અડધા સંકાતી આરંભકાળમાં પણ
બ્રૂતકાળના આરંભ આલેખનાં ગીતોમાં
કેવાં પ્રતિબિંબો પ્રગટે છે ?

ધાપનો ધાપનો, જુરાનપુરી ચીર,
અતલસરું કાપડું તે રડુ કોઠાકોઠ,
જીજા મારુ છ દો રાગ !

એ વર્ણનમાં ધેરજરેજો, અનેક રંગોથી.
ઓ પાડેજો, ધમ્મર ધાપરો ધૂમાવની, અને
'સીકાડી' રહેજો અર્થાત્ તસવસનો રહેજો
કમખો પેરી પોવનવિદાસમાં આનન્દ ભોગવની,
ગુજરાતની જૂના સમયની લગના નરર
આગળ ખડી ધાપછે. કમખો અનસતનો,
મગ્નપૂત વણાદના રેશમી કપડાનો; જીભાં
જાપાની, ચીનાઈ, વિજાપની, ગાઝનો, કે
"વાપસ"નો પોસકો નાદિ; ફૂલેથી બાંધેલો ને
લેસની જાડરો લટકાવેલો નાદિ, જનુ
'સીકાડીક', 'સફેદ', રહેજો કમખો.
ખીલું ચિત્ર—

માતાની જમી જેકું; જન્મ પછી જેનું
મુખ પ્રથમ દોહું તે. નાકમાં, કાનમાં, કોટમાં,
દાઢમાં, પગમાં ધરેલાં કાંઈક આગળ પડતાં;
સાડી ચરીરનાં સર્વ અંગોનું મુભગ સંગોપન
યાય એમ પેરેલી, લાંગી, ફૂલથીને અડકતે
અટકેલી બાંધોની, મળા મૂંઝી રણલુ કરનારી.
કમખાચોળો; વાળ કાંઈક કપાળ ઉપર નીચા
હોલેલા; કપાળમાં કંઠની આડ, નાદિ મોટી
નાદિ ન્હાની; માથા ઉપર જમણું નરક જ
તિરકસ, વધારે ભાગે સીધું રહી એક કાનની
ધારને કોર અડકે ન અડકે એમ રહેલું;—આ
જમી આજ જેવામાં કદિ નાદિ આવે. એ
જાંભળો કમખા પેરવાનો પણ હતો; વિશેષ
ભાગે કમખા જ ઓળોનાં વાળ વસ્ત્રમાંનું
એક દણું,—ચાંબીનો, સાડી, અને કમખો.
કમખાએ કમખાનું સ્થાન લેવાનો આરંભ
એ સમયમાં કમખાચોળીથી થયો ભાગેઈ.
જતાં તે પછી લાંબા કાળ સુધી કમખાનું
સત્ત્વ ચાલ્યું હતું; ટાલવના દિવસોમાં
કમખાચોળી કે કમખો, જાડી કમખો જ,
જેનું કાર્પ સ્તનાંગુલ શબ્દમાં સમય
રેતુજ, વાંસાનું રણાળ વિચકલ થયાનું

“ મહારી માતાની જાની નોક” છુ

સમે કામળ ને નિર્મલે લહાડા,—
એવી કિંધાથીએ નાગરવાડા
સગીરની નાનકડાઈ, ધનમ પડિ, નાગર

પુરપની દેશાદન કરવાની સાદકશક્તિ,
નાગરાણીની પતિપરાયણતા, એ લક્ષણોનું
અજન કરનારા આ વર્ણુનનાં અંગે આયે

‘લખે કાગળ’ એ લક્ષણમાં નાગરાણીની શિક્ષિત સ્થિતિ પણ વ્યંગનથી જણાવી છે, તે, પ્રકાશ અન્વયકારને સમજા બનાવે તે ન્યાયે, નાગરલિખ્ત સ્ત્રીઓની અશિક્ષિત દશાને વિશેષ દૃઢતાથી પ્રસિદ્ધ કરે છે. નાગર, બ્રહ્મદાસી, કાયસ્થ એ ત્રણ મુખ્ય પાંદરવેશા વર્ગ ઉપરાંત, હેમની સમીપ આવતા વિવિધ વર્ગમાં સ્ત્રીઓ શિક્ષિત હતી; પણ કાગળપત્ર લખે વાંચે, વિશ્વ-સત્સ નામનો પાઠ કરે, ગીતાણ (વખતે) વાંચી જાય, કેટલાંક સ્ત્રોત્રો લખી જાય, એટલી મર્યાદા એ સમ્યક્તા સ્ત્રીશિક્ષણની હતી. આ સ્થિતિમાં રહેલી બિનતાત્પૂર્ણ અન્ય રીતે થતું; લગ્નનો, પહેા, ઇત્યાદિ મુખપાઠ હોઈ, પુરાણાદિકની કથાના શ્રવણથી મગેલી બદ્ધચિત્તા, બિનતાપૂરક જનતી.

સાંસારિક અને આર્થિક સિધ્ધિનું પ્રતિબિમ્બ દર્શાવનારી લગ્નાદિક પ્રસંગોમાં ગવાતાં ગીતોમાંની એક પકિત યાદ આવે છે:

“કાકા તે થઈ ની રેટલી,
ને અભમળિયો કંસાર,
બેમાં બેશી આરોગિયે,
તે પૂન્યા દોષ મોતાર.”

દાસના વખત-માં કાકા થઈને કોણ અટકશે? જૂના સમય-માં એ ઉત્તમ પદાર્થ ગણાતો જણાય છે. આ પકિતોની પૂર્વે “જોતે તે પેટ ચાર દીકરા,” “ચારે તે

“મતામાં રડાસી માણ પેરી દાંધમાં
જોખી રૂઠ એકામ વાવે પૂવ
જનતી રૂઠ: બાધ”

વદ પાયે પડે,” ઇત્યાદિ વચનોનો સંઘર્ષ આવે છે તેથી ‘બેમાં બેશી આરોગવા’માં સંયુક્ત કુટુંબની સંસ્થાનું દર્શન થાય છે. હાલ પણ એ સંસ્થા હુમ નથી થઈ; પરંતુ વ્યક્તિવાદનાં બળોએ એ સંસ્થાનો કુર્ચ હેર હેર તોડી નાંખ્યો તે છે જ. સંયુક્ત કુટુંબની દૃઢતાનો પાયો જેમ સ્ત્રીવર્ગ હતો, તેમ એ સંસ્થાને અનિષ્ટ બનાવી હતું પણ શિક્ષિત કરનાર પણ ઈર્ષ્યા, ક્લેદ, ઇત્યાદિ ઉત્પન્ન કરનાર સ્ત્રીવર્ગ જ હતો. પરંતુ આ અપ્રાસંગિક વિષય આટલેથી જ યસ કરીશું.

સ્ત્રીવર્ગને એ પ્રાચીન, એટલે આજથી આઠમા સદી ઉપરાંતના, સમયમાં સાંસારિક જીવનમાં દૃષ્ટિમર્યાદા કાંઈક સંકુચિત હતી; આડોશપાડોશી, મિત્રવર્ગનાં કુટુંબ, વગેરેમાં મળવા દરવા જતું; તાલિભોજન, લગ્નાદિક પ્રસંગે

ઓદિયો વોતાડવો, મરણ પ્રસંગે ઉતમ સાડી કમબા પેરીને રોવા ફટયા જવું, નિત્ય કાર્યમાં દેવદંડને જવું અને તદ્દાં મૂળી-મંડળ સાથે મુખદુઃખની વાતો કરવી;—આ મર્યાદાઓ નિકામ કરચિત્ત યાત્રા કરવા જવાય તદ્દારે કાંઈક થતો. ધાર્મિક શક્તિ તરફ જોતાં, એ સમય-માં સ્ત્રી વિચારને પેાષક બનાવવાના પદો ગ્રાસ કરનારી પ્રતિ સમજાતી. ગયામાં રડાસી માણ પેરી દાંધમાં

ગૌમુખી લઈ, એકાગ્રભાવે પૂજા કરનારી રૂઢ બાઈનું ચિત્ર અહિં મૂકેલું છે. તે એ સમયની ઊંચાણની કાંઈક કલ્પના આપશે — એક રમતિયન્યમાં જાણવામાં કહ્યું છે કે પ્રત્યેક કુળમાં બાઈના પ્રભુ યુગ પામી પ્રવર્તે છે, એ ન્યારે આ મહારુ સ્વપર્યાય દ્વારના સસારને પણ કવચિત્ લાગુ પડી શકે એમ છે આજથી ૭ એક ૧૧ ઉપર અમદાવાદમાં એક જૂના આચાર વિચારના શૂદ્રરથને ઘેર હું ગયોઃ ખારડા ઊંચાડમાં તો ચોક્કસ પેલી મરની પડાળી ઉપર એ ૫૬ શૂદ્રમ્ય અને તેની પત્ની આનંદશુદ્ધ ચર્મ પાળવાઓ ઉપર બેઠેલા. કાચમાં ગૌમુખી, કપાડે લાકડાનાઓ, નેત્ર મીચેલા આમ પાસના સર્વ પદાર્થો ભૂખી મરેલા, મઝબીર ખ્યાનમાં પડેલા દીદા, મહારો પમરવ પણ લેખણે સાબળ્યો નહિ, હું કાણુ વાર આપાંગળ માનવનિયમી આ હૃદયરૂપી ચિત્ર જોતો કોનો રહ્યો, અને સમાર પણ ખખડાડ કરી વિના ચાશ્યો ગયો આ ઈશનમાં ને. પ્રાથમિક આગની વિશુદ્ધિ જખ્ખાઈ તે 'ને' ને '૧' કરી મહિંદુ તરફ રોકતા અગ્નિમાં કે કાસીજોડા પૂજી મળીઓ વખતે મનરાત્રી વાતચાલના કે પ્રાર્થના રૂઢારે પૂજી થયી એમ વારવ જાતા પ્રાર્થનાસાધના ઉપસકામાં કલ્પાયા દેવ ૧— અરવુ

(૨)

યુજ્જરાતના સ્ત્રીમંત્રા રૂપાન્તરોનું દર્શન કરવામાં પાડવા ૧૯૦૭-૦૮ વર્ષના કડકા થી રાંતે પાડકરે જમાવ્યો તો ૩૦ વર્ષો મધુપ-

ચિત્ર નં ૩

છે આ રૂપાન્તરો તો દલગા દસકામાં નગરે પડ્યું છતાં એ મધ્યવના વિભાગ, આરબ્બ અને અન્ની મપાંદા દરે રચના એમ કરવા અસંકલ્પ છે. રૂપાન્તરોના નમ એકમીત્તમાં કંઈ સચડી જાય છે, હાવાઓ કંઈ એકાગ્રી બીજામ્મ રૂગી જાય છે. તેમ આ રૂપાન્તરોના કમલો, છે મરે દર વિભાગમપાંદાના આકાશ વિના જ ચાલીશ.

ખીન્ન ક્રમતું પ્રતિગિચ્છ ચિત્ર નંબર ૩ માં જણાશે. ચોળી-કાંઈક કમખાચોળી જેવી જ અને ટૂંકી ખાંભીની, હાથમાં સાંકળાં, અંજલી-ઓ, ચૂડીઓ; જમણી ફૂલૂણી ઉપર કડૂં કે વાંકડું; કાનમાં કાંટા, વેણા; નાકે વાળી; પગમાં જાડાં ફલ્કાં; સાડી ગાયે નિરકસ

ચિત્ર નં. ૪

ગોઠવાતી ઓઢેલી;—એ નવાં વિકાસ ખતાવે છે. એ સમયમાં શુદ્ધ કમખો હજી પ્રચારમાં હતો જ; સ્થિપરત્વ હતો સ્વીકાર થતો. એ જ સમયમાં બિધાડા પણ પછુ રહેતા, અને સ્પષ્ટ કે દ્વિત્વપર પણ ખેરાતાં. ચિત્ર નં.

૮ માં આ દૃષ્ટિગોચર થશે; તેમજ ચિત્ર નં. ૫ માં.

આ સમયમાં કન્યાશાળાઓનાં દાર બિધેડાં હતાં. આ સમયમાં છોકરાઓના ભેગી છોકરીઓ છૂટી જવાઈ લાગતી હતી. સ્વતંત્ર કન્યાશાળાઓ પ્રગટ થતાં સ્ત્રીવર્ગની જ્ઞાનમયોદાને કાંઈક વિકાસનો પ્રસંગ મળ્યો. હજી આજી બહુ હતું. પરંતુ પૃથ્વી ભરતખંડ ફરતાં મહોડી છે, તહેમાં વિવિધ પ્રજાઓ વસેછે, ઈશ્વાદિક ભાન થવા માંડ્યું. સંગીત-નું શિક્ષણ લાખલ થયું નહોતું. પરંતુ ગરખાની સંસ્થાનું બળ ઈ. સ. ૧૮૬૦-૭૦ માં જે હતું તે સંગીતશક્તિને પોષક હતું એટલું જ નહિ, પણ એ સમયની ગરખા ગાવાની પદ્ધતિમાં જે આકર્ષકતા હતી, તે હાલના સમયમાં બેવામાં આવતી નથી. તાલ અને ચરની સાચવણી તે સમયમાં થતી તે હું હવે કમચિત્તજ દેખું છું. હાલની રંગભૂમિ ઉપર વિકાસ પામેલી, અને મુખાઈની કન્યાશાળાઓમાં પ્રવેશ પામેલી, ગરખીમાં વિવિધતા આણવાના પ્રયાસમાં કાંઈક અતિ કૃત્રિમતામાં પડી જતી, અને તાલચોળનામાં પણ ઠોકવાના લટકોને સ્થાન આપતી, ગરખાની પદ્ધતિમાં એ જૂની પદ્ધતિનું સાદું સૌન્દર્ય મ્હને જડતું નથી. હું સાતેક વર્ષનો હોષ્ટથ તે વખતનું એક ચિત્ર મ્હારી દૃષ્ટિ આગળ બાજુ ધાયછે: સ્થળ-અમદાવાદ શહેરની ખંદાર, દક્ષિણ દિશામાં આવેલો નવા'પરાની બહુચરાજી માતાનો ચોક; સમય-પાછલો ખેર, સન્ધ્યાકાળ પૂર્વેનો; આ સ્થળે અને આ સમયે પંદર વીસ તરણુ સ્ત્રીઓ ગરખે ગોઠવાઈને બેમેલી, ગરખા ફરતી ફરતી અટકોને સાખી ગાયછે: બે જણીઓ ગવડાવે છે, ને આજીનીઓ જીતે છે.

“ રુમ હુમ વાગે પૂવરી, લટકલિયાણો ચાલ, ખોરડિયાળા કેશ છે, ન્હારાં કામજુવાસાં નેન; ”

સાખી પૂરી થતાં જ, સાખીના મન્દ પ્રવાહમાં અંતર્ગૂંદ રહેવા તાલમનના સૂક્ષ્મ ત્રણાની જેઠે સવાદિતાથી સકળ જીવતા પ્રગટ તાવનાળી પકિતો ગવાયડે.

“હુ તો કોમો રહો છું વાટે, જનની નારી રે,
લ્હારું કુખ જોવાને ચાટે, રાધે ખારી રે”

બાહ્યકાળના સસારે વિશેષ રૂઝ બા ચિત્રમા પૂર્વો હજો કે કેમ ? પણ મૂળે એ ચિત્રમા રહેલું સાદું સૌન્દર્ય—સાદું છતાં વિચિત્રતાવાળું સૌન્દર્ય—હજી પણ મનમુગ્ધ બનાવેછે.

ધાર્મિક દૃષ્ટિ આ મધ્યસમયની સ્ત્રીઓની કે'વી હતી ? જૂના રિવાજો, સમ્બાઓ, હજી હેમના મનને પોતાની પકડમાં રાખી રહ્યા હતા. પરંતુ એ પકડ કાંઈક શિથિલ થવાના ચિહ્ન જણાતા હતા કાંઈક 'ખાલુ, પીરુ, ખેલવુ,' હેમા આજીવનકાર્યની સમમિ હોય એમ એ સમયના સ્ત્રીવર્ગના મન ઉપર છાપ પડી હજી એમ લાગે.

હવે એક દસકો આગળ આવિયે ચિત્ર ૧ કે જુવો. સાડી યામી જગવચારી સબ્જડ તણાઈને જમણા શાલ ઉપર ચર્ધ, માથાની જમણા ખામા ઉપર ચર્ધને, જરાક તિરકસ ગોઠાવણી, કાળા કાનને અડકી ના અડકી, કાળા હાથની પાછળ દંડ રેરેલી છે, જમણા હાથનું સંજોપન ફરીને, છતાં ખમા ઉપર પાંચર તરફની કાચવાળો છોડો જમણા ખમા ઉપર સાદા સૌન્દર્યથી રચયો છે, ફરેલી ઉપર અટકતી મેડેળિયારાળી કનખ ની બાજુ, ગળા સુધી ધોયતો કડનો કાપ, હેવો વિનીત જતાં સુરેખ કનખે, શોખા અને મર્પાદા જતેને પ્રુષ્ટિ આપેછે. નાકમા વાળી નથી, કાનમા આછા કાટા છે, કપાળ મા નહિ મોરો, નહિ ન્હાનો, હેવો કેંદૂનો ચાલેનો છે, માથાના વાજ, નહિ નીચા

હોળેલા, નહિ કાચા હોળેલા, નહિ કૂપ ખાડેલા. રવાબાવિક પણ સુન્દર, સાદી રચનામાં સુરેખ હોળેલા, સીધી સેથીથી વિશેષ સુરચિયુક્ત બનાવે.

આ સમયમા સ્ત્રીશિક્ષણ આગળ વધ્યું છે કાંઈક અંગ્રેજીનું જ્ઞાન મળીસના સાથ આરમ્ભાવાળું વિદ્યાભાસ ઉપર અભિરુચિ

ચિત્ર નં ૧

વધતી જણાયછે સગીતશિક્ષણ ગરબી એ કાંતો રાળાઓમા પ્રવિષ્ટ થયું છે. 'નવલ ગરબાવળી' અને બાપાલ જની 'સુનોધ-ગરબાવળી'એ સરત તરફ 'વલ્લભગરબાવળી'એ સર કરેલી ધંધાને ચાલુ રાખી વિશેષ સ્થિતિ સ્થિતિ પ્રગટ કરીછે. સ્વારાખી

ગરબીઓનો સમય જૂત કાળમાં વિલીન થયો.
આ સંગીતદષ્ટિએ ખેદજનક વાત છે.

ધર્મભાવનાનો કાંઈક વિકાસ આ સમય-
માં થયો જણાય છે. પ્રાર્થનાસભાએ પ્રેરણી
ધર્મવૃત્તિ અશનઃ ઘણાં ગૃહમાં સુખશાન્તિપ્રદ
થતી જણાય છે. જે કે ઊંડી ધર્મદષ્ટિ તો
કહિ પ્રાપ્ત થઈ દેખાતી નથી.

(૩)

હવે ફાળતર કાંઈક ઉત્કટરૂપે દષ્ટિગોચર
થાય છે. ઉપર પછીનો દસકો નવન સમગ્ર
આવતાં એ સ્થિતિ જણાય છે. એક શિષ્ટ
વર્ગની સ્ત્રીએ વાંકી સેંથી પાડી, અંગોડો
નવી રીત્યનો ગૂંથીને બોચી ઉપર ઢળતો
રાખ્યો. એક “ઈર્વનિગપાટી”માં બધી
ખીજ સ્ત્રીઓ આ જોઈ રહી, કાંઈક ટીકા
થઈ, કાંઈક અનુકરણની વૃત્તિ થઈ; પાટી
વિસર્જન થતાં ચાંત એ સ્ત્રીની મહત્વાદિષ્ટીઓ
જોવા આવી; “અલી! તારો અબોરો ને
વાંકી સેંથી બતાવ્ય.” પણ પેલીએ નો
વાળ ખીજ રીતે હોળી નાંખી મઠો અંગોડો
વાળી દાંધો હતો!—ગ્રન્થપામાં આ
સમયથી વાંકી સેંથીનો પ્રચાર શરૂ થયો.
દક્ષિણની સ્ત્રીઓમાં બિધાડું મથું રાખવાના
રિવાજે કરેલી અનુકરણને લીધે માયામાં
ફૂલ, ગવરા (ચૂલી), પુરવાનો રસિક પ્રચાર
છે તે ગુજરાતમાં માથે લૂગડું હોડવાની
રીતને લીધે ગુજરાતી સ્ત્રીઓની શૃંગાર-
રચનામાં બન અંશ રહી ખામી આજી છે.
છતાં અમુક પ્રસંગે, અથવા કોઈ કોઈ
વ્યક્તિઓની રચિને બળે, માથે હોડેલા લૂગડા
નીચે અંગોડા મગ રાધી પીટાવડા બોધ્યે
હિયે. તેમજ fancy dress—રવલ્ડન્ડ-
શૃંગાર-તરીકે દાવાડા માયામાં અંગોડામાં
ફૂલ રસિક રીતે આસવાના પ્રકારે તે અપવાદ

સ્થિતિ જ છે. આ રીત્યની શૃંગારરચનાનો
આરમ્ભ પણ ઉપર નોંધેલા પ્રસંગથી જ
થયેલો સ્મરણમાં આવે છે.

એ જ સમયમાં એક નવી શૃંગારરચનાનો
આરમ્ભ થયો: જમણા ખભા ઉપર લૂગડાનો
પાલવનો છેડો, અથવા અધવચનો સળ,
રસિક રીતે ગોઠવાને Safety-pin brooch
(સેફ્ટી-પિન બ્રૂચ) ખોરીને માંદિ ફૂલ
પાંદડાં લટકતાં ગોઠવવાં. પ્રથમ આ
ચ્યના ઉપર ટીકાના પ્રહાર થયા. અને અંતે
એ પ્રહાર કરનારાંએ જ એ પદ્ધતિ રચીકારી.
દસકો એ દસકા વીતતા પહેલાં તો ફેશનનું
રાજ્ય વ્યાપી ગયું; સેફ્ટી-પિનો સાકીમાં
સાત ટેકણે; છાતીનો છેડો ડાઘા બગલમાં
સળગર રહી જમણા ખભા સુધી મુગ્ધિષ્ટ,
તિરકસ જવાને બદલે, જૂલતો, વીલો,
છાતીનું સંગોપન દરવાનું કર્તવ્ય તજતો,
સુરચિને તૃપ્ત કરતી મુખમાણુતાનો અનાદર
કરતો ફેશનની વિજયપતાકા ૩૫ ફરફરાવા
લાગ્યો; વાંકી સેંથી; માયાના વાળનાં ફૂલ
પાડી કપાળને સુરચિને આધાત આપે તેમ
ઢાંકવાનો મોહ; દેહલતાંને મુલગ રીતે છાત્રે કે
ના છાત્રે પણ ફૂલેલી, દૂંડી, દૂંડી, દૂંડી, ભુજના
અડધા ભાગથી વધારે ભાગને કુરપતા અર્પી પ્રગટ
કરતી દૂંડી બાંભો, તંને આગરનાં લટકણિયાં;
અંગમણિની મુરખ ઘટનાને અનુકૂલ રહેતી
સાકીની મુગ્ધિષ્ટ રચનાને દૂર ફેંકી દઈ,
ધાધરા જેવા સાકીના કલ્સા—આગળ,
પાછળ, આગળ જાળ—ખોરી કાળજો જેવી
અરચિકર રચના; પગની ટોકરે સાકીની કોર્પ
ફરે, અથવા દરતામાં લૂગડાના કકઝટ વડે
જાડુ વળાય એટલાં નીચાં ખેરેલાં લૂગડાં;—
દલ્લાદિક અતિ કૃત્રિમ, સૌન્દર્ય, સુરચિ દલ્લાદિક
ગુણને વિરોધી—વેશયોગ્યના પ્રચારમાં આવી-
ચિત્ર નંબર-૬ કામાં આ વર્ણનનો બદ

શબ્દ જ એ સ્થિતિસૂચક છે. હવે પુરુષને તેમ જ સ્ત્રીને તરુણરૂપમાં પણ ચસમાં પડેલાં તે સાધારણ વાત છે. આ સ્થિતિ કુશળતાની સેવાનું પરિણામ નથી; સામાન્ય રૂપે તો નથી જ. કોઈ વ્યક્તિને સંબંધે એ મોહનું કૃણ હશે તે જુદી વાત. આ સ્થિતિનાં કારણો અન્યત્ર જરૂરે: જૂના સમયમાં 'આવળિયા'નું ભરત ભરવા જેવા કામમાં આંખની ઝીણવટનો ખપ પડતો તે માત્ર વિરલ સ્થિતિ હતી; બાકી વાંચનની બિનતા; ત્હમાં હાલતા સમયનાં ઝીણાં ઝીણાં ટાઈપ અને નકારા કાગળોનો તે સમયમાં અભાવ; એ સ્થિતિને લીધે આંખોને શ્રમ ઓછો પડતો હતો. હવે ચોગમદી આંખોને આઘાત કરનારાં બળ પૂર જોડમાં પ્રવર્તે છે: શિક્ષણને અંગે ઝીણાં ટાઈપ, નકારા કાગળ,— ખાસ વર્તમાન પત્રોમાં એ વિનાશક અંશોનું સામ્રાજ્ય—શાળા, કોલેજ, વગેરેના અભ્યાસનો પ્રવેશ;—ઈત્યાદિ કારણસમૂહ ચસખાંતો બેઠપાર્ટીને મિત્રરૂપ યદ્ય પડ્યો છે.

વિદ્યા, જ્ઞાન, એ ક્ષેત્રમાં આ પ્રસંગ આપણને સહજ લઈ જશે. પાછલા એ દસકામાં સ્ત્રી શિક્ષણે કાંઈક સખળ છત્રંગો મરી છે; અજ્ઞાનરૂપી અશુરરાજનું વળ કત્રંગોમાં આક્રમણ કરનાર એ નવાં ત્રિવિક્રમરૂપ વામનાયનાર થયો છે. વ્યાપકરૂપે નહિ, પરંતુ તીવ્રરૂપે શિખર જેવી સ્થિતિ સ્ત્રીશિક્ષણની યદ્ય છે; તેથી જનસમૂહમાં હજી સ્ત્રીવર્ગ અશિક્ષિત હતાં, અમુક ગર્વાદિન વર્ગમાં ઉચ્ચશિક્ષણ મૂંઝી ગુજરાતની લલંબા ચડી ચડી છે. આ શુભ સ્થિતિની પાછળ કાંઈક દાર્શનિકી છાયા પણ જણાયે: અમુક લાજ, તો અન્યથા લબ્ધ અંપતિનો નાશ. એ કમ છત્રંગિયામાં સતત ચાલે છે; એ નિયમની પ્રતિ અદિ પણ જોવામાં આવે.

વ્યક્તિયુગના સારા અંશ સાથે અલ્પપણે માફા અંશ પણ પ્રવેશ પામ્યા છે. સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનવિકાસની સાથે આપણ, સ્વમાન, છત્રંગક્રમમાં અસહાય ઝૂંઝૂં પડે તો તે માટે શોખ સામર્થ્ય, આનંદો જણાય છે, આવતાં જણાય છે, તો તે સાથે કાંઈક અતિ સ્વતંત્રતા, અતિ પ્રગલ્ભતા, ઇત્યાદિ શોચનીય લક્ષણો પણ દેખા દે છે. પરંતુ આ અચિરચાયી છાયા છે. પરંતુ, જરાક વિશેષ શોચનીય વાત તો ધાર્મિક સોતની શુષ્કતા—તે છે. સર્વસાધારણ વચન ના જ વપરાય. પરંતુ જ્ઞાનનું સાહસ ધાર્મિકતાના વિકાસમાં છે તે વિચારતાં હેલા એ દસકાના સ્ત્રીવર્ગના વિકાસમાં ધાર્મિકતાના તરવનું દર્શન અલ્પાંશે થાય છે, પરંતુ મુચિદનો—ચકના ઉત્તત ક્રમણનાં ચિદનો—ગૂઢ, અગૂઢ, જણાય છે એટલું આશ્વાસન છે. સમાજસેવાની ભાવના સ્ત્રીવર્ગમાં વિકસવા લાગી છે, અને એ કમથી પેલી મર ધાર્મિકભાવના આછા પદ્મમાંથી મુદર દર્શન દે છે એમ મને લાગે છે. હજી વ્યાપક રૂપે આ ભાવનાઓનો વિકાસ તો, બેચક, દૂર, દૂર, મુદર છે. તથાપિ આશાને સ્થાન છે.

સંશિક્ષણમાં સંગીતકલા—સૌન્દર્યદેવીની ખાલીતી પુર્વી સંગીતકલા—આ એ દક્ષકામાં વિશેષ આદર પામી છે. પરંતુ જે દિશામાં કન્યાશાળાઓમાં એ શિક્ષણની પ્રવૃત્તિ જણાય છે તે તો ખેદજનક છે. હાર્મોનિયમ—ખરી સંગીતદેવીને આપાન આપનારું. વિરૂપ કરનારું હાર્મોનિયમ આ સંસ્થાઓમાં બહુ પ્રચાર પામ્યું છે. “મને હાર્મોનિયમ ઉપર ૮૦ ગીત વગાડનાં આપો છે”—એમ આનંદ માનનાર સંગીતના ખરા સ્વરૂપના જ્ઞાનથી દૂર જ દોષ. યદ્ય

શિક્ષણમાં પણ હાથેનિયમનો આદર વિશેષ છે, અને તે દાનિકારક છે. એથી રામના ખર્ચા સ્વરૂપમાં અપયન ચાલે છે, કંઈની શક્તિનો વિકાસ થતો અટકે છે, ખરી સૂરની આધનામાં પ્રસારો ખેંચે છે, કૌટુંબિક અનેક દુષ્ણો હાથેનિયમથી સગીતરાવના છે.

ગરબા વિશે હું પાછળ કંઈક કરી ગયો છું, દાવનક ગરબામાં વિવિધતા સાધક કેટલાક સારા ગુણ નજરે પડે છે, પરંતુ ખરું સ્વર-સૌન્દર્ય, અને ગરબા વિશેષ આવરણ, તાવસાધના, એ આંશમાં જીતના હેમ જણાય છે. આનંદની પાત છે કે અમદાવાદમાં, તેમ જ મુંબઈ બંગેરેમાં, દિવસના તથા સતાર, જેવાં પાલોનો ઉપરોમ ગુજરાતના શુદ્ધશાયર્યમાં — સ્ત્રી શિક્ષણમાં — કાઠીક પ્રવિષ્ટ થયે છે. એ તરફ પ્રયામ ચાલુ રહેશે તો સગીતનું ગુજરાતી શુદ્ધરથા-અમમાં સ્ત્રીવર્ગને હાથે ગુજરાતીજન થશે. પરંતુ, એક ચેતવણી આપું સગીતમાં સ્ત્રીકારણના સર્વ વાંધા કરતા અધિકારનું વધ માનવક હ, અને તે લખનાકક, છે, એ વાંધાની કેળવણી અને ખીવરણી દલ જેથી તેટલી થઈ નથી, અને જ્યાં સુધી વાંધાસગીતના

નાખાઆ રવીને કંઈમાન આવશે ત્યાં સુધી તે ખીવરણી થવાનો સભવ પણ નથી. પ્રાચીન કળામાં વાંધાનું દમાણ કંઈમાન ઉપર દાવના જેટલું નહોતું, કાંઈ પણ નહોતું. અને તેથી તે સમયમાં ગુજરાતની લલનાના ગરબાના લગ્નકાર, સ્વરનન, ઉત્પાસમય, શુદ્ધિનુદ્ધ, અને આધુર્યવાદી હતા.

ચિત્ર નં ૭

(૪)

હવે દાવનો સમય બહુ નજીક આવ્યો પાછલાં વલ્લુ ચાર વર્ષમાં વિકાસ પામેલી, ગુજરાતની સ્ત્રીઓની મુગારસામગ્રીની યોજના, જેટલું કે એક દિશામાં વહેન નહોતો પ્રવાહ છે બાપક, સર્વકાલી જપ્તર નથી, જન બાપક વહેનો : એવ છે, તેમ ઉપેક્ષાને ચોગ્ય નથી કહવાની જરૂર છે આગીની વેચરચ ઉદ્દિષ્ટ છે. સ્ત્રીઓ ઇજ્જેરા, સૌન્દર્યદેઈ એ જેવીને આધા થાય જેવી કૃતિ રમણીજનને હાથે થાય તે અનિ છે, તેમ જ આદીના વેચની પાછળ રહેલ દીનપત્રી ભાવનાનો અત્યંત યાવ અ મદનુ મદન ના થાય તો આદીનું સેવ વર્થ છે એમ મ્હે એક પ્રસંગે કહેવું રહે ખરું હાલ કેટલાક સકુચિત દષ્ટિયા

અમર્યા નહોતા. પરંતુ, ખાદીના પ્રચારના એકાદ્યો, હમણાં જોલાવું.” મહેં કહ્યું નકામાં
 લેસમાં સૌન્દર્યભાવનાને કચરી ના નાંખવી હેમને ડિસ્ટર્બ- (disturb) ના કરશે.”
 લેદેશી, સ્ત્રીત્વ અને સૌન્દર્યભાવના એ એ ઉત્તર મળ્યો: “ના ‘ડિસ્ટર્બ’ નહિ થાય.”
 અનુદ લેદેશીલાંછે તેથી ખાદીનો આશ્રય ખાદી વિશે અટકું જ કહી એ વેશશોજના

કરવામાં સૌન્દર્યભા-
 વનાનો ત્યાગ કરશે
 નો અસ્થિર વાન
 થશે, એમ મહેં
 કહેલું તે પછી
 (‘મહેને પદિણમે’
 એમ કહેવાનો દર્પ
 હું નહિ રાખું; માત્ર
 તે પછી) સ્ત્રીઓના
 ખાદીના પોશાકમાં
 રિવિધ પ્રકારના
 મુરચિપોષક અંશ
 પ્રવિષ્ટ થયાં છે તે
 નેઈને કાંઈક
 આશ્વાસન મળે છે.
 ખાદી, ખાદી પહેરી
 સ્ત્રીઓને રોમરોમ-
 માં કવિતા ઝરતી
 ગયવા તો સરસ્વ-
 તીઓ જેવી દીપતી,
 માત્ર ખાદીને જ
 પ્રતાપે—આપણું
 વિના માત્ર ખાદી-
 પારણના ચમકારથી-
 ગાનવાની મોહરણને
 વશ થવાને દહ
 મારે વાર છે.
 (ખાદીપારણી એક
 દેવી “સરસ્વતી”ને
 એક પ્રસંગે મહેં
 પૂછેલું: “—ભાઈ
 હું!” ઉત્તર મળ્યો:

અમુક વર્ગમાં પેડી છે
 તે વસ્તુસ્થિતિ સ્વી-
 કારી ને ગુજરાતી
 લક્ષનાને ખાદીનાં
 વસ્ત્રમાં આનંદાદિત
 થયેલી જોવાને મ્હારે
 કશો વાંધો નથી:
 ચિત્ર નંબર ૮
 મામાં આ દીનતા
 અને સાદાઈની છબી
 નજરે પડશે; પરમાં
 ચંપક છે તે પણ
 એ શ્રેણીનાં બંધ
 છે. (ખાદીનો વેશ,
 છતાં માયાના વાળ-
 માં ફક્ત પાડીને,
 સાદાઈની લાલવાનો
 નિતાન્ત ત્યાગ—
 હેરા પણ સંયોગ
 મહેં દીકા છે.
 કાંઈ દીકાની જરૂર
 નથી.) ગુજરાતનો
 સ્ત્રીચર્ચ વ્યાપકરૂપે
 આ વેશ નિરંતર
 સેવશે કે દ્વંદ્વ એ
 પ્રમ્ને ઉત્તર નો
 અજાતના અન્ધ-
 ગર્ભમાંથી એવી
 કાઠવાનું સામર્થ્ય
 મ્હાનમાં નથી.
 પરંતુ માનવસ્વભાવ,
 સ્ત્રીસ્વભાવ, મનુષ્ય.

ની સૌન્દર્યભાવનાઓ, જીવનને પ્રેરનારાં સકુલ
જગો, દલાદિલ વસ્તુઓને સભરામંભવની
તુલામાં મૂકી તુલના કરનાં કાવિઅરૂપ અટકાવું
બહુ વિષમ નથી. આ ગમે તેમ હો, આપણ
ધનિદાનદર્શનમાં આ છેવટનું ચિત્ર ને છેવટનું
નથી. વર્તમાન સમયના વિશાળ પાઠમાં
એક અસુધ ખૂણો જ એ રાખી રહ્યો છે,
અને નવીનતા, બળથી આકર્ષણ કરવાની
શક્તિ, પગેરે મુખોને લીધે પ્રેક્ષકની દૃષ્ટિને

ઠાણવાર આકર્ષણ કરી રહ્યો છે. બાકી એ જ
વિશાળ પાઠા ઉપર, એ ચિત્રની ઉપેક્ષા
કરનારા બીજાં ચિત્રો પૂર્વતર જીવના ભગતાં
ભેળા છે

આ સર્વ ચિત્રોની ગુણદોષપરીક્ષા કરવા-
નો ન્દારો ઉદ્દેશ નથી, હવે પણ નહિ;

તે તો સકળ તથા દરબક્કા બનીને રદ્દ પુરે,
નિજ દહમ સકળ સૌન્દર્યનું બિન્નમ સજ્જ છે

વરદાન

— • • —

લેખક

રા. મન્સુર

વંદું મધુર મુલ મત છે,

મુલ શિરે તું, મા હૃદય તું,

મુલ આત્મમાં મુલ અંદરો

પણ પણ તને પૂછુ સદા

ચિંતન ઘડી કે કાર્યગી.

પ્રશ્ન કરણ પત્રીમણ મા,

માલ ગોરવ તારુ.

નમનસા ભરે એ શક્તિ મા

મુ પ્રિય મૂ તારુ કરુ

તન વન તને અર્પણ કરુ,

આ હૃદય, આ નુગધી મરુ,

માન્યભક્તિ તો જુવુ

વરદાન પાત્રુ માત એ

“ને હું પુરુષ હોત તો”

લેખક :
સૌ. સરોજની મહેતા
બી. એ.

દેશરે અને આ પૃથ્વી પર પ્રાપ્તપૂર્વથી હલકા ગણાતો સ્ત્રીનો અવતાર આપ્યો છે. પરંતુ ને શ્રેષ્ઠ ગણાતો પુરુષજન્મ આપ્યો હોત તો હું શું શું કરી બતાવત તે જરા આજે કહેવા ઇચ્છું છું.

હિંદુસ્તાન દેશમાંજ અને પુરુષ અવતાર મળ્યો છે એમ માની મારું કથન ચરુ કરું છું. મારા જન્મ સમયે સાકર વહેંચવાની મૂર્ખતા સામે તો હું પ્રતિબંધ મુકવા શક્તિમાન ન થાઉં, પરંતુ સમગ્રજાતિમાં આપ્યા પછી મારી પોતાની બેનોને જન્મથીજ ‘પથરા’ તું ઉપનામ આપવા સામે સખત વિરોધ ઉઠાવું. અને બીજે દોષ દેશાણે નહીં તો મારા પિતાના કુટુંબમાં એ હીન રીવાજ બંધ કરાવુંજ. દરેક વાનમાં છોકરીઓ કરતાં છોકરાઓને વધારે ગણવાની રીતે હું તદ્દન કાઠી નાંખાવું. પુત્ર તરીકે લાડ કરવા માટે મારે સારુ દોષ પણ સ્ત્રીજ આણુવામાં આવે તેમાંથી હું મારી બેનોને સરખો હીસ્સો અપાવું. લાઇઓ માટે ખાન-પાન અને રમતગમતની અનેક ચીજો હાજર થાય અને બેનો વીરો મેંએ જોયા કરે એ હું કદી પણ સહન કરત નહીં.

મારી કેળવણી પાછળ છુટે હાથે દબાવેલો વ્યય થાયને મારી બેનોને ગમે તેવી શાળામાં દક્ષ વાંચવા લખવા પુરવું

શિક્ષણ મળે એમ હું કદાપિ બનવા દઉં નહીં. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો હક્ક મનુષ્ય માત્રને સરખોજ છે. અને તે હકમાંથી મારી બેનોને બાતલ કરવાની અધમતા હું કદી ચાલવા દેત નહીં.

હું એકાદ કોલેજનું શિક્ષણ લેવા લાગ્યશાળી થાત, અને ત્યાં સ્ત્રીવિદ્યાર્થીઓ હોત તો તેમના પ્રત્યે મારું વર્તન આદર્શરૂપ કરી બતાવત. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ સ્ત્રી-વિદ્યાર્થીઓથી દોઢ ગાઉ દૂર નાસતા ફરે છે; કેટલાક જાણીએદને તેમનું અપમાન કરે છે; કેટલાક તેમનું અસ્તિત્વ ભુલી જઈ કેવળ ઉઘાસીન ઇંત બતાવે છે; કેટલાક તેમની ખોટી ખુશામત કરે છે. આમાંનું એક પણ હું ન કરત. તેમને યોગ્ય સન્માન આપી સ્ત્રી તરીકે પુરુષોના ભુધમાં તેમને પડતી મુશ્કેલીઓમાં સહાયતા કરત. જેમને દરકન ન હોય તેમની સાથે નિર્દોષ ભાવે વિવિધ વિષયોની ચર્ચા કરવામાં મને કે પણ સંકોચ લાગે નહીં. એક પણ સ્ત્રીવિદ્યાર્થી સાથે પ્રેમમાં પડવાનો તો હું રચને પણ ખ્યાલ કરત નહીં. કારણકે આમ કરનાર કેવો હાસ્ય અને તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે તે મને બરાબર ખબર છે.

માતાપિતા કે સગાંસંબંધીના ગમે તેવા આમ્રદ છતાં વિદ્યાર્થીઅવસ્થામાં

સમનુ બધન સ્વીકારી મારી પત્નીની પદવી હવણી પાડું નહીં હું કમતો ન હોઈ તો મારી પત્નીને સ્વતંત્રતા શી રીતે આપી શકું ? અને તે બીચારીને મારા “બધની યોગના બધની બેડી” મા મુકવાનું પાપ હું કોઈ કાગે કરું નહીં

જો સમ કરવું જ એના મારો નિશ્ચય થાય-અને આપણા દેશના સરકારને પ્રતાપે થાયજ-તો પશુ બીજું કાંઈ ગમે તેની કન્યા શોધી આપી મારી કોઈ વગમાડ તે હું કદાપિ કહ્યું કરું નહીં અને પોતાને એમ લાગે કે અમુક કન્યા મારે યોગ્ય છે, મારું જીવનનાય ગમે તેવા તાકાતના ચલાવે શકશે, તોજ એની કાચે છાતીજરવું ન ન રજીકારવા તત્પર થાઉં ત્યાં જ કન્યાની મારી સાથે સમ કરવાની પૂજા મરજી છે એની તપાસ પણ ચોક્કસાઈથી કરું ઉજામાં આગલી કે સુપરિત ચકુરો એને વામનાનું પ્રમાણ ગણું નહીં. ફેરવેલવ કપડા પુરી પડગીઆ પોંડે આમનેમ લમણી સુદરી પર હું મોહાંધિ થઈ ન જાઉં કે અતરની કે પણ લાગણી વચ્ચે માત્ર લોકોને દેખાડવા ખાતર ખાદીના કપડા પુરી દેશમેવાનો રોળ કરતી કન્યા પાછળ થેતો ન થઈ જાઉં સમ કે હજીજીવનનું જન ભાન પણ નથી એવી નાની ઢીંગળી જેવી કન્યા સાથે તો હું અને તે થાય તેપણ પરજુજ નહીં.

તમી રજવ પર માડવા જેટલું હું કમજી શકું તે પહેલા કદી પણ સમ કરું નહીં- અને સમ પડી મારા કુતુબીએ સાથે ફાઈ ફિલસ રહું નહીં. જુડુ થર માડી ત્યાજ મારી પત્નીને લઈ જાઉં. કારણકે મારી તો પુરી ખાત્રી થએલો છે કે એક ચલામા બે તરફાર સમાવજ નહીં. જો મન તેરી સમજુ ને ગરી દોષ તે જતાં સાનુ થવા

પડી તેનું વર્તન એકદમ બદલાઈ જાય છે. કુવાન આશાજરી પત્ની પામે માનુનું દાસત્વ રીકારાવતુ એ કેટની નિદયતા છે ? બસ પડી તરત ત્યારે મન ચિતાથી મુકત દોષ ને કુવાનગ્યનો સુખ ભોગવવાનો ખરો વખત હોય, તેજ વખતે સ્ત્રીને અસલ જુવમ વેડવાની દરજ પાડવી તે કેટલું પાપ છે તેનો દુષ્ટ સાસુઓ કે માવડીમુખા ધબ્બીઓને ક્યા ખવાય હોય છે ? મારી પત્નીથી કદાચ અનુભવની ખામીને લીધે થર ચવાવવામાં જુડા થાય તે હું પુછીથી મચાવી લઉં. પરંતુ વાસુનજુદના પંજામાં તેને સોંપી તેની સરે ઉગતી આશાઓ કચરી નાખવાની દરજ કદાપિ કરું નહીં. માતાપિતા કે બાઈ મેનેમો ગુસ્સો લલન કરી લક-પણુ જે સીએ ગોવાનુ આ લોકનુ સુખ અને પરોડની મુક્તિ મારી સાથે અધ્યત ક્યો દોષ તેને લાધે કરીને હું ખી કરી પાપમાં પડું નહીં. સખપદી વખતે કીધેની પ્રતિજ્ઞા-આ સમકાલમાજ મુખી આવવાની એમ મારી માનવતા નથી

પાન તરીકે મન રીતે આશ્ચર્ય નીચવાનો હું ચલ કરું. અનુભવમાત્ર જીવને પાત્ર છેજ અને તે પ્રમાણે સંસારમાં પાન અને પત્ની બનેલી જીવો થાયજ. પરંતુ નજીવી સુઝ માટે પણ પત્નીને ધમ-ધમાતી નાખતી એ પતિના મનની સંકુચિત રિથિતિ જતાને છે. હમશે દોષો કરવા જતાં છજર આપણને લામા કરે એમ આપણે જીવડીએ છીએ. અને પત્ની તો રોજરહિતજ દોષો બેધમે એમ પુરો માની બેઠા છે. પત્ની એ વિના મર્યે લીધેલી દાસી, કે ‘સોથી મજુરજ’ નથી, પણ પતિના જીવનની મદદગરી, તેની જીવનનોકા તરાતાર સૂઝની છે. માત્ર રિથિતિને અનુકૂળ થતા

નોકર્યાકરે રાખી મારી પત્નીને ધરકામનો
 ખોજે જેમ બને તેમ જોએ પડવા લઈ.
 પતિ ખુબ પાડે ત્યારે પત્નીએ કુતરા પેડે
 દોડી જવું જોઈએ એવી માન્યતા કદી પણ
 રાખું નહીં. મને જેમ મારાં માતાપિતા કે
 સગાંસ્નેહીઓ માટે પ્રીતિભાવ હોય તેમ
 મારી પત્નીને પણ તેનાં પોતાનાં સંબંધીઓ
 માટે હોયજ, એ વાતનું હું કદાપિ વિસ્મરણ
 કરું નહીં. અને પત્નીની હાજરી કે ગેર-
 હાજરીમાં તેના પીઅગનાં માણસોની મરકરી
 કરી કે ખોડો કાઢી તેના હૃદયને આઘાત કોઈ
 કળે કરું નહીં. કેટલાકે 'ધરના ચેલા ને
 જહારના ડાહ્યા' પુરુષો પેડે મિત્રો આગળ
 હસમુખો આનંદી દેખાવું ને પત્ની આગળ
 ગંભીર કડક ચપું એ રીતનો હું સર્વથા
 ત્યાગ કરું. મારી સાથે પત્નીએ લગ્ન કર્યું તે
 ગુનેહગારી કરી નથી, અને તેથી તેને વારંવાર
 ઠપકો આપવો કે તેના કામમાં ખેડખાંપણ
 કાઢવા કરવી એ કેવળ અયોગ્ય છે. મારી
 પત્નીને પણ હું એવી બનાવું કે તે મારું
 સુખ બેવડું કરે અને દુઃખ અડધું ઓછું
 કરે. કમાઈને કાયળા ભર્યા ને વાડી માડી
 રાખ્યાં કે વસ્ત્રાલંકાર કરાવ્યાં એટલે પત્નીને
 સુખના શિખર પર બેસાડી એમ હું માતું
 નહીં. કારણકે રાજવંશવ હોવા છતાં સ્ત્રીનું
 હૃદય પ્રેમના એક ચન્દ્ર માટે તલસે છે.
 દંપતીનાં હૃદયોની સંધિ કરનાર સાંકળ
 માત્ર પ્રેમજ છે. ધન કે બીજી કોઈ પાર્થિવ
 વસ્તુ એને અડકી શકતી નથી.

સંસારમાં પુરુષોની અને માણસોની અને
 સ્ત્રીનું ધર ચલાવવાની વાલે મોંએ પા-
 પુરુષની અણબધા સડન કરત નહીં.
 પણ ધરની જવણી પાછળ છુટે હાથે
 સ્ત્રીની સાથે મારી બેનોને ગમે

મારી પત્નીને નાહક કાચર કરું નહીં. તેમજ
 પત્ની સલાહ પુછે તો 'એમાં મને શું
 પુછવાનું' કહી તેને નિરાશ પણ કરું નહીં.
 પોતે ન સમજતી હોય તે બાજતમાં પત્ની
 કદાચ કું પુછે તો "એ વાતમાં બૈરાતું કામ
 નહીં" એવા શબ્દો બોલી તેની હોંસ કદી
 પણ ભાંગી પાડું નહીં. નોકરો ઉપર દેખરેખ
 રાખવી તે સ્ત્રીનું કામ છે. પણ નોકરથી
 કાચતું વાસણ ભાંગી જાય તો તે
 માટે પત્નીને ઠપકો હું આપું નહીં. નોકરો
 દેખતાં પત્નીને ઠપકો આપવાથી એ લોકો
 શેઠની કીંમત કરે ને હું અડાબર યાદ રાખું.
 'હું માલીક છું' એમ પત્નીના મન પર
 હસાવવાનો યત્ન કરી 'મારી પોતાની અયોગ્યતા
 સિદ્ધ કરી આપું નહીં.

મારી પત્ની પાસે મને 'પ્રભુ' ગણાવી
 મારું લાઘવ બતાવવાની અને ઇશ્વરનું
 અપમાન કરવાની સ્પૃહા હું કદી પણ રાખું
 નહીં. હું ગમે તો દુનીયાનો શ્રેષ્ઠ પુરુષ હોઈ
 તોપણ આખરે પામર મનુષ્યજન-સર્વ
 જગતના સર્વત્ર ઇશ્વરના ચરણની રજ જેવો
 પણ ક્યાંથી થાઉં? મારા પ્રભુ પૂજ્ય શુદ્ધિ
 ઉત્પન્ન કરાવવા માટે કૃત્રિમ ઉપાયો આદરી
 પત્ની આગળ ઉજટો હલકો પૂડું એવું શા
 માટે કરું? અત્યંતને ઉચ્છિષ્ટ અન્ન ન
 આપવું જોઈએ એમ કહેનારા પણ કદાચ
 પત્નીને પોતાની અજીડી થાળીમાં જમાડે!
 મારી પત્ની પોતાની ખુશીથી મારી અજીડી
 થાળીમાં જમાવાનું કહે તોપણ હું તેને
 સમજાવી આ ગુનામગીરીનો ખ્યાલ તેના
 મગજમાંથી કાઢી નાખું. પત્નીને કલ્પા વગર
 કેંદુ કદી પણ બહાર જાઉં નહીં. અને ક્યારે
 તે ગણે આખીશ તે પણ લમેશાં કહેતો જાઉં.

ગુજરાતી સાહિત્યનાં કેટલાંક

સ્ત્રી-પાત્રો

લેખક

રા. રઝિતલાલ હરિલાલ પડયા

સામ્ય, સાહિત્ય સમ્પદ.

ચિત્રકારો

રા. દત્તાત્રેય તથા રા. સહય

ત્મક કથાસાહિત્યના લેખકની નિર્મર્ગશક્તિનું માન્યું માપ, તેની પાત્રરચના અને તેના પાત્રાલેખનની સંલખિતતા કે અસંલખિતતા છે.

આ નિર્ણય પ્રત્યેક લેખકની લેખનકલાની પરીક્ષા માટે એવો નવીન દૃષ્ટિકોણ અર્પે છે કે તે, દૃષ્ટિબિંદુથી સમગ્ર ગુજરાતના કલ્પનાત્મક કથાસાહિત્યનું અવલોકન, એક આકર્ષણભર્યો પ્રયોગ થઈ શકે. પરંતુ એ કોઈ ખીલત સમયને માટે રાખીશું અને અત્રે ગુજરાતની સાહિત્યનાં કેટલાંક પાત્રોનાં માત્ર વર્ણન અને વિવેચન કરી સંતોષ પામીશું.

આધુનિક ગુજરાતની વાચકસમાજમાં કથાના આઘ બિંદુ-પાત્રરચના વીશે વિચાર કે વિવેકભરી સમજણ નથી તે નવાઈ જેવું નથી. કલ્પનાત્મક કથા, તેના સાચા સ્વરૂપમાં, એક દૃષ્ટિએ, ગુજરાતમાં નવીન ઉત્પત્તિ છે; એટલે નેટલા થોડા સમયમાં એ કથાના અંગત અંશોનું, અને તેનાં સૌથી અગત્યના અંગ, પાત્રાલેખનની મહત્તાનું સાચીય કે સ્પષ્ટ જ્ઞાન, લેખક કે વાચકસમાજને હોઈ શકે એ અસંભવિત છે. ગુજરાત કલ્પનાશક્તિભર્યા કલ્પનાત્મક સાહિત્યના ઉદાહરણો દર્શાવી જતા છે; અને જો કે અગ્રેક વિદ્વાન અને પ્રચરત લેખકો તે દિશામાં કાર્ય કરી ગયા છે તોપણ એ કાર્ય એટલી ઉચ્ચ પ્રાંતનું અને બહોળા પ્રમાણમાં નથી કે તેના અઘ્યાસ અને તેની સમજણથી કલ્પનાત્મક કથાકારની કલ્પના મુખ્ય અંગેની ગોઝ રીતે પ્રતીતિ થઈ શકે કે ગોઝ રીતે તેમની તુલના કરી શકાય. અને જતાં જતાં ખેંચે તેવાં આકર્ષક અને આપણી દૃષ્ટિ વધારે પ્રમાણમાં મનોરંજનને ઉત્તેજિત કરે તેવી પાત્રકલ્પનાએ ગુજરાતના આપણા કવિના, તાત્તા, અને કથાઓના સાહિત્યમાં નથી એમ નથી. બદલે, છેક

પ્રેમાનંદ અને તેથી પણ આગળ પદ્મનાભ અને ભાલણના સમયથી કલ્પિતકથાઓનું આપણું સાહિત્ય શરૂ થાય છે અને તેમાં સઘળે ઠેકાણે તેમના કર્તાઓને પોતાની કથાને રચવા માટે અનેકવિધ પાત્રોની ઘટનાઓ અનિવાર્ય કરવી પડી છે. તે સમયથી માંડી સાંપ્રત સમય મુધી કલાકારની કલ્પનાથી ઉત્પન્ન થયેલી કલ્પનાવ્યક્તિઓનું રોગું અસંખ્ય છે. તેમાંની જાન્યવલ્લભાન કેટલીકનું અહીં નિદર્શન કરવું એ આપણું કર્તવ્ય છે અને તેથી પરીક્ષણ અને તુલના-શક્તિને બાલુ ઉપર રાખી. અત્રે તેમની સમજણ અને તેમનો વિવેક અહીં ફક્ત મુખ્ય થઈ શકે.

આંગ્રજ સાહિત્યના વિવિધ પ્રકારની નિર્મર્ગશક્તિ અને દૃષ્ટિબેદથી દોરાયેલા ભવ્ય પાત્ર-સંગ્રહ આગળ ગુજરાતનાં નાનકડા સાહિત્યની રમણીય વ્યક્તિઓની મંડળી કદાચ નોંખી અને કદાંક નમાવી લાગે તો આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. રોકસપીઅર, માલ્મો, બેન નોર્વે, પોતેરો, ગીલ્મર્ટ, સલીવન અને શોપ્સ એ મધ્યકાલીન અને સમકાલીન ઈંગ્લેન્ડના નાટકકારોએ તથા ડીકન્સ, થોર્સ, ડેવિડ, એલીયટ, રોમસ હાર્ડી, વેલ્સ અને બેરી વીંગેરે લુના અને હાલના ઇંગ્લેન્ડના મહાન કથાકારોએ હજીજ સાહિત્યને પ્રગુણ અને પ્રગલ્ભ કલ્પનામૂર્તિઓથી એટલું અલગ કરેલું છે કે તેમનાં કર્તાની સાથે તેમનાં પાત્રોનામ સૃષ્ટિના ધાતુ ભાગ ઉપર ધરમર થઈ ગયાં છે. ગુજરાતી સાહિત્યની આ દિશામાં સમૃદ્ધિ તેટલી નથી. પરંતુ સમયની પ્રગતિ અને પ્રવૃત્તિ અને અનેકવિધ અપોનાથી સંક્રમણ છે તે બંધોનો વિચાર કરતાં જો પાત્રસમૃદ્ધિ હાલના ગુજરાતી સાહિત્યની અંદર માત્ર પડે છે તે નિરાશા

જનક નથી એટલું જ નહીં પરંતુ ઉત્તેજક છે. તેજસ્વી, ચચળ અને બુદ્ધિમાન ગુજરાતની નિર્મર્શશક્તિએ અત્યાર સુધીમાં ઉત્પન્ન કરેલી સાહિત્યવીચાર, પ્રબંધો હંમેશાં પ્રતિનિધિ રસ-શક્તિ અને બલવાન કર્તૃત્વશક્તિ પ્રદર્શિત કરે છે. અને કાળના ચર્ચમાં ચિકિત્સા-પૂર્વક જોઈ શકનાર કોણ એમ નહીં કહે કે આથી કે પાનેના ભવિષ્યમાં આ પ્રબંધ કર્તૃત્વશીલ સાહિત્યવિભાગમાં હવે સ્થાન મેળવવા નહીં બાગ્યશાળી થાય ?

દમયંતી

બહુ પાછળ ન જતા, સત્તરના સૌકાના પ્રખર આગાહિ પ્રેમાનંદી શરૂઆત કરીએ પ્રેમાનંદનાં અનેકાનેક પાત્રોમાં નેત્રનાયની અર્ધાંગના દમયંતીથી વધારે ઉદાત્ત અને ચિત્તાકર્ષક બીજું કોઈ પાત્ર નથી નિર્મિતીક મિહાસન ઉપર બેઠેલા નગ પાસે નેની વિષ્ણુના ઠહેવરાથી, તેની ભવિષ્યની પદ્મરાણી સુચવતા નારદને મોઝે ફરિ કડવરાં છે કે

શણ શણ ને ચાતુરી, અદ્વિત્ય હુર રંધ,
તેને હુ કેમ પાર્યું, વર્ણવું ન મને શેષ
બીજા સુતાવ નરદ સુધાકર, દેખાને રોષાણ,
ચંદ્રના તો ફાળ પામી, આગળ સતાપ
સુદિ કરતા પ્રહારીએ, બહુ તેજસ્વ પાત્ર
તે તેજ પ્રજ્વલિએ પાત્ર દમયંતીનું જાત

ને વગી આગળ, દૂતકાર્ય કરી આવેલા નળરાજના પ્રાણુસામાં, હાલની પાસે કવિ સુ ઠહેવરાવે છે ?

બૂપ છે દીકરી પ્રવચિત્રી,

સખી બે મધ્ય વચ્ચે અવલેચી,

ઠળીરમાં જુવલ સાહેવડી,

ચંદ્ર વેદર્થી કનકની વેલડી

કવિ આગળ કહે છે

વેલ બંધે હેમની અનેક કુલે કુશી

અગિય વિષ્ણુ બહુ માલ, ને બધો દૂતલ જુશી.

સામગ્રીમાં રહ્યા શોભે, બીમકોમ બેને સોમ
દેહમાં બિંદુ બિરાલ, નાથે ઉદગમ્ય બોમ
હંમેશાં અભિનિધિ કિરણ પ્રકટયા કેવલ પ્રકટયા
બ્યોતેબ્યોતથી રચના પ્રકટયા.

શુ એથી વધારે આકાર

ઉપમા અને તુલનાઓની કીમત અંબે ઉદ્દિકાતમાં આધુનિક સમયને પણ કેટલેક અંશે પાણી ભગવે તેવું આ દમયંતીનું રસજલન પ્રેમાનંદની પાત્રાવેષન કયાનો ઉત્તમ નમૂનો છે કવિ આ કરીઆથી તેની ને આલેખના પુરી કરતો નથી લગભગ એક બીજું આખું કાવ્ય, આ સૌંદર્યચેતનાં ચરેનો કવિ, તેના નવરસજલનમાં સમાઈ કરે છે જેને આ તે કવિની સાથે વાચનારને પણ કશું કર્યા વિના ચાપતું નથી કે.

એવું દમયંતી ના જોઈ,

તેને કમર એવે બોઈ

બંધે કાયા કનકની લોઈ,

એની ખીજ જનવમાં ન કોઈ

૩૫ની મધ્ય, સુન્દરતાની ખાણ અને સુકમાર કુસુમ જેવી કુચળી આ લવના, પ્રેમાનંદની અંગીતન આ સુન્દરતાની ભાવના છે એની ઘટના અને ખીજાશીમાં ઉજ્જવે રહેતી છે એ સચ્ચ છે, પરંતુ એ છતાં કલા વિના આને તેમ નથી કે પ્રેમાનંદના પાત્રોમાં આથી વધારે નકલ મુદ્રા કે પ્રભાવશાળી નવું આ બીજું પાત્ર નથી દેવદૂત સહ અગાધ નળની દુરકિર્તિ મુઝાની દમયંતીની દગાએ અને મુઝવળ ઉત્પન્ન નથી કરી ? પોતાના પ્રિય બે બાળકોને મોસાળે વળાવતી દુખી માતાની છેલ્લી ગોઠાવગીરીએ કોના દેખા નથી ભીંતવ્યા ? “બામા વધવવતી” અનાથ વેદર્થીની અર્ધવાસ કરદિશાએ, કોની આબોધ આત્મ નથી આપ્યા ? અને અનેક શુકિતશુકિતએ ષટાત્તર રડી પોતાના સસેરા

[૧૫ માર્ચ ૧૯૪૦ ૫૪ ૩૮૬]

લેખિકા

સૌ. ખલેન લીલાવતી

દેશની નમૃતિનો દત્તિદાસ દેશના સ્ત્રી
કલ્પનાના પિકામ પર વધારે આધાર
રાખે છે. તેમજ ભાવાની સાહિત્યવર્ણીનું
મીઠવ અને લોકાવલોકનો આદર્શ એના સ્ત્રી
પાત્રોની પ્રતાપી સરકારિતા પછી નવાં ઇ
સ્ત્રીઓના અનુભવની પ્રાણલિકામાંથી પસાર
થવા વિના પુરુષોના કુદિ-ગત્ય કીનારા
વિનાનાં ઝરણુની જેમ છીછરા બળ ઇ જેટલ
અસે એ કીનારા સુધર અને નિર્વચિત
દોષ તેટલે અસે એ બળ નિર્મળ અને
અખંડિત રહેવાનાં પણ એ સુધરતા એ
પ્રબલુરની સમજીતા પર આધાર રાખે છે.
કેટલાક અપવાદ સીવાં. તેમ જ એમના
સંબંધમાં સરકારોની પર નથી જાણ થકનાં
બનદરબને સારાના મારી રીત પ્રતિબિંબિત
કરી શકે એ સારમાં સારો ભેગાં એકી
એક બાબમાં મળુ બાબને રીકાર્વ છે. અને
કે દેશ કે કાવના, વગર લીધો દોષ નેનામાં
એકરૂપતા આપવા વિના એ કાર્ય અશક્ય
છે. કદાચ એ થોડાક ગણા આગળ જઈ

શકે પાછળ આવતા લોકલક્ષ અને એને
સ્પર્શના કાવના આરાને માપવા જેટલે એની
શક્તિ પ્રમાણે એ એમને માપી શકે.
આગળ પસતાં કોઇ શૃંગીનાં થએલાં દર્શનને
એ કેટલેક અંશે કપી પણ શકે. પણ એની
અસરમાંથી એ સર્વથા મુક્ત નો નજ
દઈ શકે.

ગુજરાતના કેટલાક સમર્થ લેખકોની
ભાવનાઓ અને કુદિના સરોવરથી
વગર એથી અને એમની લેખિની દારા મૂર્ત
સ્વરૂપ પામેથી શ્રીમદ્ભિના દર્શન કરીશુ.
સાના સમય દર્શન કરવાની ધારણા નથી.
માત્ર સાહિત્યના ઉદ્ધાનમાંથી થોડાક સોદભ-
ભવી પુરુષો જોઈનેજ નતોષ માનવાનો છે.

ગુજરાતમાં લોકકથાનાં રસપ્રદેશુ
સકાવવા કાર્ય ત્યારે ગુજરાતી વાતોચોનું
સાહિત્ય બહુ આગર નહીં પામતુ દોષ.
રવ. સાદારથી અનિવાર્ય નહુભાઈ થોડા
એ વિદ્યામાં સમર્થ પ્રવલ થશે દોષ એવું
ભાવુકમાં નથી. એમનું પ્રિય તત્ત્વજ્ઞાન

* મિત્ર વિષય પર મેં લેખકોના લેખો આપવાથી અને પ્રત્યેકમાં હરિજિંદુ વિજ અને વિરહિ
દેવાથી જરૂર લેખને રવાન આપવાનું કલ્પિતું થાનું છે. —ત્રી, 'ગુજરાત.'

એમને અરસિક કરવામાં સમર્થ નીવડ્યું નથી છામતુ, અને પરિણામે એમની સર્વ-દેશીય પ્રેરિતામાં નાદરો અને વાર્તાને પણ સ્થાન મળ્યું.

ગુજરાતનું સ્ત્રીજન ન વખરે પ્રેરણા અર્થે એવું નહોતું અને તેથીજ મા મહિલાસને એમની સ્ત્રીસૃષ્ટિ અન્ય ભાષાના કલાભાગરે નીરખી રચતા પડી જે ભવ્યતા અને ઝાઝામનના એમણે ત્યા નૃસિંહો હશે તે એમના કાવ્યમાં કલ્પનાની મહાદેવના પ્રદેશમાં દહિયોચર થતા રાખ ન હતી. પણ એમના કાવ્યની સ્ત્રીજનની નિરાધારતાની અમરમાથી એ છટકી રાક્યા નથી. એમણે સ્ત્રીજનમાં કલ્પનાના રંગ પુગી એની નિરાધારિને વધારે મોઢક મનાવી.

એમના 'સુનામસિક'માંની રમ્યા આની સાક્ષી પુરે છે એનેનીનું મુળ પુત્રક બહુ ઉગમ પ્રકારનું મળ્યું નથી પણ એમાંની મુખ્ય નાપિકાની મીની નિરાધારી અને એની આમવાસ પ્રતરેણુ મોમનું વાતાવરણ એ મહિલાવખાસન તાત્કાલી પશુ રમિક જન પર વધારે અમરકરી રાક્યા હશે. એમની આસવાસ એમણે ક્યરાઇ જતું અને એના બેભાષા કચગી નાખતું સ્ત્રીજન એમણે જોયું હશે. એની ભવ કરતા પર એમને કદાચોએ આવ્યો હશે પણ એ ભવ કરતા કદી નાખતા આકી રહેતી નિરાધારતા એ એમના વધારે અમરકારક (appealing) લાગી હશે.

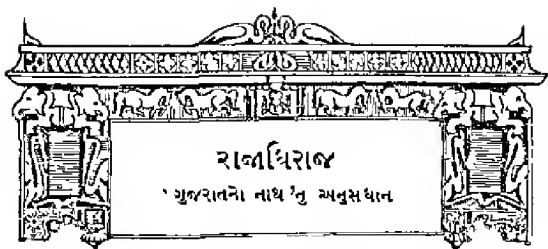
અમયના રજપુત વીરોની માફ કેટલાક પુરુષદરોએ સ્ત્રીઓની નિરાધારી જેટલી પ્રેરણા અર્થે છે તેટલી બીજા કયાથી નથી મળતી. એમનું પુરુષત્વ એથી વધારે જાણવા યાગ છે. એમની રસકચ્છિત અને અભિજ્ઞાન અભળનારે પોષાય છે. એમને સ્ત્રીઓના હક્કનો સરસ અવગમન કરે એવો લાગે છે

એમને યાગે છે કે એમની હક્કની દેવી માટે એથી જેટલું મોઢએ તેટલું કરરાતી એમની તક અને એ દ્વારા મળેલો આત્મસનોય જુટી લેવામાં આવે છે. રા મહિલાના ભાઈના સમયમાં નો હક્કનો સચાવ ઉપ-ગ્રિયતજ નરોનો થયો. અને પરિણામે એમની પાપનામૂર્તિ રમાને, મીઠી, મોઢક વક્ષને આધારે ટુકી રહેતી વેળી સમી નિરાધાર સ્ત્રીત્વથી ભગપુર અને તેથી વધારે આશ્ચર્યક જનનાનું સદ્ભાગ્ય મળ્યું છે.

રમા મધુર છતા અન્યથા એવી નથી. એના મુદ્દતા મમે "એવી છે છતા એને આદર નુ અરપ ન આપી રાકાય એનામાં જદા અનં ભક્તિ છતા અરિયરતા અને અજ્ઞાન સ્પષ્ટ દેખાય એવા છે. રમા હૃદયમાં વમે છે, પણ બુદ્ધિ આગળ ટકી રાકતી નથી અને તેણે એનામાં એક પ્રકારની મુશ્કેલી છે જે ચિત્તને પ્રમત્ત કરે છે.

હૃદય એના પગની દ્વારથી દાઢે છે પણ એની સાથે સમન નથી થતું. રમા જેના સ્ત્રીની જરૂરીયાત એને પુકડીને નહીં પણ તમે એને માટે યાગ ધારો એ રીતે પુરતાની યાગ છે એની નિર્મળતા અકળાવે છે પણ તેથીજ એ હૃદયની અવિજાગીએ અને છે.

ગુજરાતની સાહિત્યમંદિરિમાં એણે અવ-તાર લીધેા ત્યારે પેરોત્તમ આજ્ઞામેશો શોખની એ પશિમની સુ દગીએ નિહાલેનાં ચિત્તને વચ કાધા. એના જન્મદાના પિતાના બુદ્ધિવેશને શોખાવે એવું એ જાણક હતું એમ સવે એ ક કા પિતા કષ્ટન કાધુ. આજે એની નતનતાને બીજા એથી વધુ અજ્ઞાતી સુદરીઓએ જાખી કાધી છે પણ છતાએ એ મીઠી સુ દગીની મોઢકતા પલુને આશ્ચર્ય છે સાહિત્યના ઉદભવમાં રમા દનુએ પ્રદર્શિત વેળી સમી જરારે છે.

લેખક

રા. દેવેયાલાલ મજુકનાથ સુનશી,

પ્રમુખ, સુદિગ્ધ સંસ્કૃત

નોંધ.

જેણે મારી " પાઠશુભી પ્રશ્નના " કે " ગુજરાતનો નાથ " વાંચી હશે તેને આ વાર્તાનાં કેટલાક પાત્રોની જોડણીઓ પડશે. જેણે એ વાર્તાઓ ન વાંચી હોય તેને માટે નીચે આપેલી એ જણાવ્યું બસ છે.

જયશિંહદેવ સોલડી	..	અણ્ણીયવાડ પાઠશુભી રાજા અને ગુજરાતનો નાથ.
મીનપદેવી	..	રાજ્યમાતા
મુંગલ	..	મહા અમાલ
હોદા	મંત્રી અને જાણાતો સત્તાધીશ
દાદાકં...	..	મંત્રી, † કણોવનીનો સત્તાધીશ.
શીમ	..	મંત્રી
ત્રિભુવનપાલ	..	રાજાનો ભત્રીજો ને † ભાટનો દંડનાયક †.
કારમીસદેવી	..	ત્રિભુવનપદની પત્ની ને મીનપદેવીની ભત્રીજી
કાક	ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને ભટ્ટરાજ.
મજરી	...	તેની પત્ની
સમજન	...	સોલડીનો દંડનાયક.
પરશુરામ	...	તેનો પુત્ર
રાખે'માર	...	જુનાલદનો રાજા.
રાખકદેવી	...	તેની રાણી.

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

સંવત ૧૧૬૬ના ચૈત્રની એક સવારે એક નૈન સાધુ ને હઠાનો દીકરો આમ્રભટ બૃહસ્પતિ આગળ ઉતરે છે. આમ્રભટ દુર્ગપાલને મળવા જતાં રસ્તામાં એક યુવતીના સૌંદર્યથી મુગ્ધ બને છે. તે કાકને મળીને જયસિદ્ધદેવનો સદેશો તેને આપીને પાછો વળે છે. સદેશમાં કાકને આજ્ઞા છે કે તેણે ભરત આમ્રભટને સોંપી જુનાગઢના ઘેરામાં જોડાવું. રાણી લીલાદેવિએ પણ કાકને તેડાવ્યા છે. દરમ્યાન જુનાગઢથી મણિભદ્ર રાણકદેવીનું તેડું લાવે છે. બધું સાંભળીને કાક દેવભદ્રસૂરિની વિદાયગીરી લેવા નીકળે છે, ન્યાં વાર્તાના આરંભમાં આવતા નૈન સાધુને તે જાણ્યો છે, અને તેની પાછળ એક ગુપ્તચર ચાલે છે, અને રસ્તે પડે છે. દરમ્યાન આમ્રભટને તેના સસરાને ત્યાં તેનો સાળો, પાછલે લાટ જીત્યાથી કડવારાભર્યા હૃદયવાળો બનેલો દેવાપાલ લુખો અવકાર દે છે. જે યુવતીના સૌંદર્યથી તે મુગ્ધ થયા હતા તેની બાળ કાઠવા આમ્રભટ બે સૈનિકોને મોકલે છે, જેઓ કુવા આગળ બેસીને પનીઆરીઓની મરકરી કરે છે. મણિભદ્ર મહારાજ તેમને વારવા જતાં એક સૈનિક તેને મારે છે. તેટલામાં દેવાપાલ આવીને સૈનિકનો પગ કાપી નાંખે છે. આમ્રભટ આગળ ફરીઆદ જતાં તે દેવાપાલ ઉપર ક્રોધે ભરાય છે, પણ એટલામાં કાક આવી પહોંચીને ખરી હકીકત કહાવીને સૈનિકોને કાઢી મુકે છે અને દેવાપાલને ન છોડવા આમ્રભટને ચેતવે છે. આમ્રભટની છાકરવાદીની નિરાશા જનક બાળ લેતા કિકર્ત્તવ્યમૃદ કાક પોતાના પરિવારને દેવાપાલને સોંપીને રવાને થવાનો વિચાર કરે છે. દરમ્યાન આમ્રભટને તેનો સસરો તેજપાલ દુર્ગપાલને ઘેર લઇ જાય છે. તે વખતે દેવાપાલ પોતાના ગુરુ બ્રહ્માનંદ આગળ પટ્ટણીઓ ઉપરની પોતાના હૈયાની આગ કાઢતો કાકની ગેરહાજરીમાં મળેલા જગાડવાની રત્ન, તથા જરૂર પડ્યે સેનાપતિ “કુવસેન”ના મુળ સ્વરૂપમાં બદાર પડવાનું બચન તેમની પાસેથી મેળવે છે. પછી તેને કાક મળ્યા કાકે મૃદ્ધાલકુંવરીની વાત કાઠતાં દેવાપાલ કાકનો વધ કરવા દોડે છે, જેને બ્રહ્માનંદ વારે છે. ગુરુના સમજાવવાથી ઉઘટે કાકના કુટુંબનું રક્ષણ કરવાનું દેવાપાલ વચન આપે છે. કાકના રવાને થયા પછી ગંજરીને દેવાપાલની સ્ત્રી સાથે જોતાઆલી યાય છે. દરમ્યાન આમ્રભટને ખબર મળે છે કે તેનું મન હરી જનાર યુવતી તે મંજરી પોતેજ છે, તેથી તે કેંક બહાનું કાઢીને મંજરીના ધરની રોજ મુલાકાત લેવાની રત્ન તેની પાસેથી યુક્તિથી મેળવે છે, અને તેના મોઢમાં બાન ભૂક્ષી વિચ્છાણુ નૈન સાધુ દેમચંદ્રસૂરિની અવમણના કરે છે. બાદ દેવાપાલ મહાના કોઠારના રજ નાયક અને કાકભટ્ટ દેવાને જોળવી કોઠાર ખાસી કરી આવવાનું તેની પાસે કમ્પણવે છે-એથી સારતે કે કાક પાછો આવે તો દેવાપાલ અનાજ ફરી ભરી આપે.

(હવે આગળ વાંચો)

પ્રકરણ ૨૬ મું

સુરિનું આત્મનિરીક્ષણ

તેજપાલ વસદિકામાં દેમચંદ્રસૂરિ મૌન ધારણ કરી બેઠા હતા. એમનાથી થોડે દૂર પડેલા એમનાં પ્રોહન તરફ એ જોઈ રહ્યા હતા.

આ ભુવાન સુરિને ખાનસમગ્ર સીંચાળ

આમ બેસવાની રેવ નહોતી. આજે આ સ્થિતિ તેને જરાક અસાધારણ લાગી.

ન્યારે બીજાં હાકરાં જોળીમાં રમે ત્યારે એજે વીતરામ થવાની ઇચ્છા બનાવી;

ન્યારે પુરકો ઇંચનમાં જળીતા નરા

આ નિર્મલ કાચ સમુ મગજ એ સૂરિ ધૂંછતો તે દિશામાં ફરી શકતું, ને ધારેલાં વિષયનું આબેહુબ પ્રતિબિંબ એમાં પડતું. પોતે આમ વગર પ્રયત્ને અપૂર્વ હતો તેનો હેમચંદ્રને પુરેપુરો ખ્યાલ હતો.

આ ઉમરે પહેલી વાર તેના મગજમાં સંશય થયો. શું તેના મગજમાં વિકારની છાયા પડી? બીજા માણસને આ સંશય સરખો પેદા ન થાત; આ અદ્ભુત યુવક એટલો સંશય પણ કેમ થયો તેની ઝડતી વાં એકો હતો.

કાલે તેણે એક સ્ત્રીનું વર્ષો પહેલાં જેયણું મુખ જોયું; એક મૂર્ખને પોતે પારેલી બાજુ ઉંધી વાળતાં જોયો; અને એ મૂર્ખ પેલી સ્ત્રીની સજાદથી એ બાજુ ઉંધી વાળતો હતો એવો કે વહેમ પડ્યો. તેણે ઘણી સ્ત્રીઓ જોઈ હતી; ઘણા મૂર્ખોને બાજુ ઉંધી વાળતા જોયા હતા; ઘણી સ્ત્રીઓ બાજુ ઉંધી વળાવી પ્રકે છે એવો અનુભવ કર્યો હતો. ત્યારે આ વિકાર તો નહોતોજ; વિકારનો સંશય પણ ખોટો હતો ત્યારે આ સંશય પેદા થયો છે એવી ભ્રમણા મગજમાં આવી કેમ? અગ નૈયાયિકની તીક્ષ્ણતાથી સૂરિએ પ્રશ્ન કર્યો.

જ્યારે તેણે દાક્ષા લીધી ત્યારે આ સ્ત્રીને જોઈ હતી એમ કે સ્મરણમાં હતું. પછી એને કાક લઈ ગયો ને પરણી ગયો એ વાત તેની માહિતીની બહાર નહોતી. અને એ વિદ્વાન ને બાહોશ સ્ત્રીએ આંખડ જેવાને મહાત્ કયો હોય તેમાં એવું કે નહોતું કે તેના ચિત્તર ચિત્તને જરા પણ અચિત્તરતાનો સંશય લાવવાતું કારણ મળે. સારે એ સંશય ઉભો થયો કેમ? શ્રદ્ધે ભરાઈ હેમચંદ્રસૂરિએ પોતાના કાર્યને જોવા નિર્મલ મગજને પુછ્યું—

“મહારાજ! પ્રણામ.” આત્રલટનો જરાક મળક કરતો અવાજ આગ્યો. તેણે આવી પ્રણામ કર્યા.

“કોણ આંખડ! આવ ધર્મલાંભ.” સૂરિએ કહ્યું.

આત્રલટ ને હેમચંદ્ર બાલપણના મિત્ર હતા, એક ઘરમાં ઉછર્યા હતા, અને ઉદા મહેતાની સર્વવ્યાપી રમતનાં રમકડાં હતાં. છતાં આ પ્રતાપી બાલસૂરિને સર્વોપર કરવાના ઉદા મહેતાના પ્રયત્નોથી ખંભાતમાં હેમચંદ્રસૂરિ એક તીર્થંકર હોય એવો આડંબર રાખવામાં આવતો. એટલે સાધારણ રીતે આત્રલટ આવી રીતે તેને સંજોધવાની હીમત કરે નહીં. પણ છેડાયલા નાગ કરતાં છેડાયલો પ્રભુથી ખોટો. એની રૂપાળી પાધડી પર ધખો માર્યો હોત તો આંખડ ખમી રહેત; પણ જ્યારે તેની હૃદયેશ્વરીનો મોભો તોડવાનું કામ સૂરિજીએ શરૂ કર્યું ત્યારે તેનાથી કેમ સહેવાય?

તેના મગજમાં એક ઘણી મજાદની યોજના આવી. મંજરી પંડિતશિરોમણી છે એમાં તો કે સંશય હતોજ નહીં. ને આ સૂરિ તેનાથી હારીને જાય તો એને બરાબર શિક્ષા મળે. ઉદા મહેતાનો પુત્ર આવતો રિયાર કરે એ આકાશ ને પાતાળ એક કર્યા જેવું હતું. પણ અત્યારે આંખડની સંમોહનો પાર હતો નહીં. દાણિક સંતોષ, એક દાણીભરનો તેની હૃદયેશ્વરીનો વિજય તે તેને અત્યારે અતિશય વદાલો થઈ પડ્યો હતો.

અહીંઆં આવવામાં તેનો એક મુદ્દો હતો. તે સવારે માધવ જોડે મંત્રણા કરવા કાકને ત્યાં ગયો હતો. બહારના વાડાની પરસાળમાં તે એકો, ને જુજુકચ્છના આગેવાનોને મળ્યો,

[વધુ માર્ક જોવા પૃષ્ઠ ૩૭૧]

તારો બ્રહ્મજન્મતિથિ

લેખક

રા મણુલાલ જમનારામ દવે

• એમ. એ.

ભ ગર્વતાં તારા બ્રહ્મજન્મની આજ તીર્થોત્સવી આ તો પૃથ્વી પરનો હું પામર તે કેવી રીતે ઉજવી શકીશ ?

બ્રહ્મજન્મી બાળકોના સ્મરણના જ દિવસ તો નિરર્થક આનવીશ અને જીવનના અવનવા રચ્છાદ્ય અનુભવીશ દેતાવિદેવના પરમ માસલ્ય ત્રીવી પરમાર્થિ તારા ઉત્કૃષ્ટ પ્રયાણમાં તુ અહીંના ગામી રહીશ — પણ તું ? તું તો તારો મહામુખો આલસાદ દેવળ કહીને રાકીશ. કોટયાશ પણ તેનો હું અહીં નહીં ત્રીવી રહું વિશુદ્ધ ને સુસાત્વિક તે પરમાત્મક મારે તો એક સ્વપ્ન સમો જ ઉગશે — પણ આરથા છે કે આજનું એ સ્વપ્ન જરૂર અનન્ય સત્યમાં પ્રકટશે, જ્યાર તારા આમત્રણનો આદેશ મુશી ને અક્ષરધામ આપણ સર્વ નિર્વિરોધ મળી રહેશું — બાળકો તુ ને હું — અને હો માથેજ વ્યકતાવ્યકતા નિઃશ્વેસ દર્શન પામી રહેશું....

અરેઅર! પૃથ્વીનો તારી જીવનવીન. ઉત્કૃષ્ટ હતી મારેજ તા ! આ બ્રહ્મજન્મે અમૃતાન્ન જનરહે દીધી રહ્યો પૃથ્વીનો તારો પ્રભુતા મમની હતી નેયીજ તારી પ્રભુમયતા પરમ પામરી રહી. પૃથ્વી પરતુ તારુ સકળે આત્મશાંતિ ને આત્મમોહને શોષતુ હતુ મારેજ પૃથ્વી પાર્શ્વેય હો તારુ જીવદિવ્ય કયાવીયા વડે જાળી રહેવ છે

— બસ ! હું તો માત્ર દૂરથીજ — આ અનિત્ય ને અસ્થૂષી લોકની આ બાજુએથીજ — માત્ર વિરોધુ છું. તારો એ અખડ અનત આનંદપરાવારને ત્રીતુ છું જેટલો ત્રીતાવ નેટલો તે દીવિત્યને દાણવેયને રાક્ષસ તત્ત્વભેદી આનંદ. બાકી બીજુ તો હું શું કરી શકું ?

જે ઉચ્ચોચ સ્થાન તુ ભેગવે છે તે દિવ્યસ્થાનવતીને મારે આગિર્વાદ દેવાય અપેક્ષ્ય છે. હું કોણુ માંય ? હું તો માત્ર તારી હામઓળ ચાની શકું. હું તો કેવળ તારા વશમાનવ બનવી રહું. હું તો તારા અનુરક્ત હકત સમો એક તનેજ વહી રહું પૂછ રહું. આગાધી રહું મારા આત્મના પ્રસન્ન પ્રભુમત માત્ર સમર્પી રહું. ને વાણુ કે તે સંદોહિત ઉદ્દમિત પ્રકાશની ન્હાનેરા નિરજે અને ચરિત્કચિત્ર પ્રાપ્ત થઈ રહો. તારી તે પૂણ્ય પ્રભુમયતાની પ્રાણપ્રકાશિની જ્વાલામાંથી મરેય અતર અખડ અજવાળા રચાવી રહો. ને તારુ ને ધન્ય અમર જીવન જીવતાં મનેય નેજામર દેવતા મળી રહો. અમનુ

પ્રિયાવિરહનાં

સંસ્કૃત

કાવ્યો *

લેખક:

૨૧. વિજયરાય કલ્યાણરાય,

ઉપમંત્રી, સાહિત્ય સંસદ.

ચિત્રકાર:

૨૧. ડી. સી. જોગજેકર,

એ. એમ.

દલા મૃત્યુ પાળી ત્યારે તેના પ્રેમીએ
એક સુંદર કરણ પ્રસરિતમાં પોતાનો
ક ખાલી કર્યો એમ ક્યાંક પાંચું હતું.
૧. ૨૨ સુખી સંસારમાં એવી અનેક તરલાઓ
થઈ છે—તે આદિ કાળથીજ પુરુષલક્ષ્યમાં વસી
છે. પોતાની તરલાનું અવસાન પ્રત્યેક પ્રીતમને
સાહ્યું છે; તેની પ્રસરિત પ્રત્યેક સુરતા
વિરહીએ ઉડી વ્યથાનાં વણુસાર્યાં આંસુથી
રની છે અને સાહિત્યમાં પણ જ્વારથી
મનુષ્યલક્ષ્યના શાયે આલેખાયા શરુ થયા,
ત્યારથી વિરહીના લક્ષ્ય સાથે તાદાગમ
સાધિતા વિરહ કવિજને તેને અમર કીધી છે—

મૃદિણી સચિયઃ સહો મિથઃ
મિથશિષ્યા લલિતે કલાવિધૌ ।

કમળાધિમુલેન મૃચુના

દુરતા ત્વાં ઘદ કિં ન મે દત્તમ્ ॥^૧

હતાશ અજના એ દયાજનક ઉદ્ગારમાં,

૧—

હા હા દેવિ સ્ફુટતિ હૃદયં હંસતે

દેહચન્ધઃ

દ્રાન્યં મન્યે જગદ્વિરલજ્વાલમન્તર્જ્વલામિ ।

સીદ્ધન્ત્રે તમસિ વિધુરો મજ્જતીવાન્તરાત્મા

વિષ્ણુમોહઃ સ્થગયતિ કથં મન્દભાગ્યઃ

કરોમિ ॥

* સંસ્કૃત શ્લોકોનાં ગુજરાતી ભાષાંતર અટકે ૨૫. ગણિલાલકૃત ‘ઉત્તરરાગચરિત’ અને ૨૫. કીલાલાકૃત ‘અલ્પવિલાપ’ તથા ૨૧. વિવિધાનુના ‘કરુણરિલાસ’નાં ભાષાંતરનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

- ૧ મૃદિણી પારની પ્રમાણ ને,
પ્રિયશિષ્યા મધુરી કલાની છં;
યર્થ નિદંય આજ મુલ્યે
દરતાં શું નથી માલકું હર્ષું ?

- ૨ મુઝાય છે હૃદય અતિશે રૂની ગાયે અને છે;
સંસારે સૌ ઉત્તર દિસતો ચિત્ત મારું બળે છે;
મૂળંતો આ મહન તિમિરે ડુબતો છપ નય;
દુર્ભાગી હું કરું છું ? સપને શોહ અંગે બરામ,

કાવ્ય્યાત્મનાં મનસિ પર્યણમન્ પુરા મે
પીયૂષસારસરસાસ્તવ્યે વિલાસાઃ ।

તાનંતરેણ રમણી રમણીય શીલે
ચેતોદરા મુકાવિતા ભવિતા કથં નઃ ॥૮

યા તાવકીર્તનમધુરસ્મિતકાંતિકાંતે
મૂમંડલે વિફલતાં કથિષુ વ્યતાનીત્ ।

સા કાંતરાક્ષિ વિલયં ત્વયિ યાતવત્યાં
રાકાંડુના વહતિ ચૈભવમિદિરાયાઃ ॥૯

સર્વ સભારંજની કાવ્યશૈલી પેઠે
જગન્નાથની શૈલીમાં પણ શબ્દનાં આતુર્ય ને
અમૃતિ કૈં છુટપી વપરાયાં છે, પણ એ

આવરણોની પાછળ તેમનું મોહક કવિત્વ
ઝળક્યા વિના રહેતું નથી.

લોકાપવાદ ખાતર તજેલી સતી સીતાનાં
માધુર્યવંતાં રમરણ્યથી ભૂંછિત થતાં રામભક્ત,
સૂર્યભાગે વિચરતા નારદ ઋષિની મુરખુષ્પ-
મળાના સ્પર્શમાનથી ગતપ્રાણ થએલા પ્રિયા
કાળે કદમાં કરતા અન્નરાજ, ને સમીપવર્તી
છવંત લવંગીની કરુણ પ્રશસ્તિ લખતા
પંડિત જગન્નાથઃ આ ત્રણ ચિત્રો વાર્તાત્મિક
સૃષ્ટિમાં જેટલાં દોભળ લાવનાર્યાં છે, આર્દ્ર ને
વિવિધ છે, તેજાજ, તે ને વિષયોનાં તેનાં કાવ્ય
સાદિત્યસૃષ્ટિમાં સૂક્ષ્મ આદ્ભૂત આપનારાં
અને મોહક છે; એ ગુણોમાંજ તે સર્વની
નિત્ય પ્રકુલતા ને અમરતા છે.

૯ તારા વિદ્યાસ સખિ ! અમૃતદા નીલાળી
પેઠેલાં રચાય કવિતા મુગ્ધાસે ! અમારી;
હૃદીને મધુર એક વિદુષ યાતાં
કેવી રીતે રચીશ કામ્ય કૃતે રસાળાં ?

૧૦ તારા મુરખ દસને ભૂમિ ચોમતી આ,
ને પૃથ્વીમાનું કવિઓ ઉપમાન બૂધા;
તે જું જતાં અવર વાસ વીરો સખિ ! દા ।
પુરા દમામથી કૃતે અનિયંત્રણે લાં .

પુલપાંદડી

લેખક:

રા. પૃથુરાજ શુક્લ

હું તારા દીચુકા નાકનું ટેરનું ચક્રવર્તી કે તારા ઉગતા સરમના શોડા જેવા આ રક્ત
દોહ મરોડ, પણ જેમ કૃષ્ણીધર ગારુડીને ચરણ યાચ છે તેમ તું મારે ચરણે યથા.

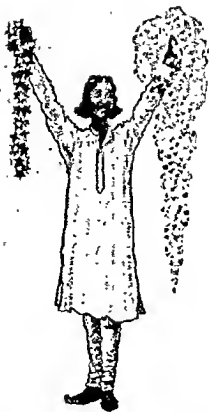
મારી મુલતાના ! યાદ રાખ કે ધરતી આગમાં તારો મુવળોનો તાજ પીતળી નદી
મળ લાં સુધી તારા દાર પર ફરારની ધુગી ધબતી રહેશે.

અને સારો સંસાર જોશે કે અનંત ધૈર્ય, અખંડિત ઉન્મત પ્રેમ, આગળ પરધર પણ
મોમ બને છે કે નહીં.

આજેજ વિધાતાએ તારો પરાજય અને મારો વિજય નક્કી કરી દીધો છે *

દિન પધિનીને વધા હલે
કષમે તેમ દણી બરે । પ્રિયા

પ્રિયતમી આરામગાદી માટે તારાનાં છુટકાં અને ગુલની પાંદડીઓ ત્રીણી સાવવાના તેને વિચારો. આખ્યા રે.

સંપ્રિય કાવતી સ્ત્રી અને
પુરાણ કાવતી પુરુષ

પ્રિયનખાના હાથે જનપાશ ત્રીથી તરસ છોપવવાનું પુરવે અખાશં વનો વહાળાં છે.

સાંપ્રતકાળની સ્ત્રી અને પુરાણકાળનો પુરુષ —એક આશુ ચિત્ર—

લેખક

૧. બદ્ધ લાલભાઈ ઉમરવાડીઆ
બી. એ. સભ્ય, સાહિત્ય સંમંદ

ચિત્રકાર

૨. ગોરધનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ
સભ્ય, સાહિત્ય સંમંદ.

પૃથ્વી ઉપર સાંપ્રતકાળની સરસ પડી ત્યારથી જુની વ્યવસ્થાને રચાને નવા પ્રાપ્તો હોવા થયા અને નવી પ્રવૃત્તિઓ જન્મ પામી. નવીન યુગના પ્રસાદે મનુષ્ય-જાતના અગોને બાંધેલી જરૂરી અને બીન-જરૂરી બધી સાકળો તોડવા માડી. તેથી અજ્ઞાનના અધકાર બેઠાનો ગયો, અને માનવ જુદા રવતંત્ર અને જુદી યશ તૈયાર થઈ. આ નવચેતના, વાદ્યોની વીજળી પેઠે લોક-સંગ્રહ કરતી સસારમા ફરી વળી અને પોતાને પ્રવેશાં મળતા અનેકોને તેણે આશા અને ઉત્સાહ આપી દિશા કર્યાં. આ પુનઃજનને લીધે સૈદ્ધાંતો યથાં પાછળ રહેથી આં પછ મનુષ્યજાતિની સામે આવી નવીન યુગના પોતાનો હિસ્સો ખાગતી ઉભી રહી.

માનવપુરાણના આ મહાકાંડનો અર્થ કેટલાક મમતના અને તેમણે નવીન કાળની કલ્પાન આ ઓમિયથક પ્રવૃત્તિને સત્કાંતિ; કેટલાક કુનીઆમાં થતા ફેરારિ નેછ આજા બન્યા કેટલાકોએ જનનાતી અધોગતિ કહી સહુદય કલ્યાણ કયુ અને કેટલાકે તેની સામે થતા ખાચ મહાની આવા અનેક મતને બીરે સસારમાં કોલાહલ મચી રહ્યો, જુના જગત ની શાંતિ અને સ્વસ્થતા ઉડી ગયા, સસાર અને શુદ્ધજનના જુના આકર્ષો પડી લાગ્યા; કુટુબને એક અને એક જ રાખતા જુના સખધો જુદયા, દેનાળ દેશાં અતઃક થયાં, માનાપિતા, લાભમેત, પનિપતની અને પોડેશી-ઓની જુની લાગણીઓ પ્રરી મર્ધ અને જુના સખધો નાથ પાયા. અને એ બધાંની

તે રહ્યો છે. સાચી સ્ત્રી પાસેથી સત્તા તેણે કદી ખુંચવી નહોતી કે તેને પાંછી આપવાપણું રહે; સાચી સ્ત્રી તેના હૃદયસ્થાનકમાંથી કદી પદ્મજલ યદ્યન્ નથી કે તેના રાજ્યારોહણનો પ્રશ્ન ઉભો થાય. અને સ્ત્રી સાચી ન હોય તો ખોટા પુરુષ અને ખોટા રાજા પેઠે તેને પદ્મજલ યવુંજ પડે. કુરૂષી સ્ત્રીને લોકો લુચે નહીં તેમાં લોકનો દોષ થોડો છે. મુંદર સ્ત્રીને બધાં લુચે છે; સાચી સ્ત્રીને બધાં પૂજે છે...

સ્ત્રી કહે છે કે આ જાતની ભક્તિ તેને નથી જોઈતી; આ જાતની ભક્તિમાં તો પુરુષના નીચ સ્વભાવની સ્વાર્થવૃત્તિ સમાઈ હોય છે. આ ફરીઆદમાં ઘણું સસ છે; પરંતુ પુરુષને પવિત્રને ઓગરવી કરનાર કોઈ હોય તો તે સ્ત્રી છે. પુરુષ નીચ અને સ્વાર્થી છે એવા આરોપથી સ્ત્રીનું સ્ત્રીપણું ઘટે છે. પુરુષ નીચ રહ્યો કારણ કે સ્ત્રીમાં એટલું સ્ત્રીપણું ઓછું હતું. ધરેધર સાચી સ્ત્રીઓ હોય તો પુરુષને નીચ થવાનો પ્રસંગ છેજ નહીં.

સંસારમાં સાચી સ્ત્રીઓ નીવેડવાનું કામ પુરુષનું છે; પૃથ્વી પર સાચા પુરુષો નીપજવવાનું કામ સ્ત્રીનું છે. પુરુષે પોતાનું કામ ન કર્યું. સ્વાર્થ અને સંસારમાં તે મગ્ન રહ્યો. અધિકારના નીચામાં સ્ત્રીના અધિકાર પર પુરુષે તણપ મારી; તેના સ્વતંત્ર વિકાસનાં મુળ તેણે ઉખેડી નાખ્યાં અને તેથી તેના બાગમાં ઉગેલાં કુસુમો ફરમાયાં, ખરી પડ્યાં. અને, વનનો વા તેની કરમાયલી પાંદડીઓ લઈ જતો રહ્યો. સ્ત્રીએ પણ સ્ત્રીપણું ખોયું અને સંસારમાં સાચા પુરુષો સરખાયા નહીં. આને પરિણામે, સૈકાઓની સંસ્કૃતિથી મેળવેલું સ્ત્રીપુરુષનું એક ધીરે-ધીરે તુટ્યું; તેમની એકતામાં મિત્રતાનો ચીરો પડ્યો; એક લક્ષના બે થયા. ચારેગમ અસંતોષના રોપાઓ ઉગ્યા; એકને બીજાની છર્પી યદ્ય; બેઉના મનઃપ્રદેશમાં રાનનો ઝેરી પવન ઝૂંકાયો અને અતે એક માણનાં

બે પંખીઓમાં બે માળાઓ મારેલી વૃત્તિ જન્મ પામી; બે નીરાળા જીવનમંડપો મારે વિચારો થયા અને એક આકાશ અને એક પૃથ્વીની વહેંચણીની તૈયારી થવા માંડી.....

આજે સંસાર સમુળ બદલાયો છે. ઝોકલા જગત્રવાહને માર્ગ મળનાં તે વધારે વેગવાન થાય તેમ પોતાને રુધાપલી માનતી સ્ત્રી આજે વધારે પ્રચંડ યદ્ય છે. સ્ત્રીને હવે સ્ત્રી રહેવું નથી, તેને પુરુષ થવું છે; તેને ઉજ્જવલતા અને કામગતામાં નહાનમ લાગે છે; તેને પુરુષનાં શ્રમે કરવાં છે; પુરુષના જંગમમાં ધુમધુ છે, પુરુષની હરીફ યદ્ય તેને યદ્યવો છે; તેની સામે યદ્ય તેને હરાવવો છે; પુરુષના જગતની તેને એકપુરી માલેક થવું છે. આ મમતાના વેગમાં તેણે તેનું સ્થાન તરછેડ્યું છે, અને નવું સ્થાન તેણે મેળવ્યું નથી. પુરુષને પુરુષ રહેવું છે; તેને સ્ત્રી થવું નથી. તે જશ્નુ બન્યો છે; એની એકમાર્ગી, અને સકુચિત જુદી આ નવીન તરંગને, વિશ્વમાં નિત્યરોજ રચાતી નવીન લીલાઓમાંની આ એક લીલાને-કળી શકતી નથી; તેના અમાહસિક સ્વભાવ આ નવા સાહસથી અકળાઈ ઉઠે છે અને એ બધાંના પરિણામે તે સ્ત્રીની સામે અવાજ ઉભો રહ્યો છે. આમ પુરુષ અને સ્ત્રી એક લક્ષ અને એક્ય છોડી છર્પ વિરોધી-ઓ પેઠે સામસામાં થયાં છે; દેવતા અને ભક્ત, પ્રકૃતિ અને પુરુષ મનુષ્યજીવનને આનંદ જતો કરી નવી લીલા સજ્જતાં ઉઠ્યાં રહ્યાં છે..... આમ સંસારસાગરની યાત્રા કરતા જહાજમાં પૂર્વદષ્ટ દરશ રચાય છે. આજે તે જહાજના મુક્તને તજ દઈ, હવેસાં મારતા પુરુષની સામે સ્ત્રી ઉભી રહી છે, અને સુકાન પર કોઈ રહ્યું નથી. યુગોની સહચરી સ્ત્રીને નવા જોખને વશ થયલી જોઈ મૂંઝામાં પુરુષે હવેસાં મારવાં બંધ કર્યાં છે. બેઉ ફાટે ડોળે એકમેક સાથું જોઈ રહ્યાં છે અને જહાજ પવન અને પાણી લઈ જાય ત્યાં ચાલી રહ્યું છે.

સ્ત્રી-સંશોધક મંડલનો વાર્ષિક સમારંભ

લેખક :

રા. કનૈયાલાલ આણંદલાલ મુનશી,
બી. એ., એલ.એલ. બી., એડવોકેટ.
પ્રમુખ, સાહિત્ય સભા.

ચિત્રકાર

રા. સુંદરરાવ ગોવંદકર

આ સભા સાથે કાશી ખરના લક્ષ્મણભાઈ એ મંડલના પાત્ર સીટી લેખ થી એક.

મને જુના સેકડેડ ને હસ્તવિખિન
ચોપડા ભેગા કરવાનો જરૂરો રોખ
છે. આવી ધીન્નેગરી અવનવુ સાહિત્ય સળી
આને છે, અને તેથી જુના પ્રતો પર નવુ
અજવાળું પડે છે. જનીવાર તેના કાલીઆ
માં કાલક અઘાત હડપના ઉત્તરના ઉત્તરના
દેખાય છે. મોઢા પાર પના વચ્ચે દનાએવુ
સુકકું ગુપ્ત, કળો કેરા અથવા પાના પર
પડેલાં અજુબિદુઓ. કુમકુમના છાટા, કે
બીડીની રોખ કેપ નિર વચકના જીરના
પ્રસમે આખ આમળા ઉભા કરે છે. આવા
અવશોધિત-ડો માગી કાપના ઉત્તર છે;
હું કોઇ પ્રાચીનગરનાં ભાણે તેના પર
જીવત દનિદાસે. હમાત રચુ છુ. જળી
જખત આ હનિદાસયં જાતો. ખરી કાપના
સદિમાં મિત સના બની રહે છે.

એ વખત એક આવા ચોપડાનો ટોપલો
ખરીદવા એક તાજી હસ્તવિખિન મોટજી
મને મળી આવી. તાજી, કાચની લખેલી
નોટજી પર મને પ્રેમ નથી. એટલે હું
તેને ચાણી ઉના કરવાના ખતમાં વિસર્જન
કરવા જતો હતો. એટલામાં મરુ ખ્યાલ તે
નોટજીના પડેલા પાના પર મળું "ગુજર
સ્ત્રી. . મડવની રીપોર્ટ જી" પડેલાં તે
મને લખ્યું કે "ગુજરાતી સ્ત્રી સંકલન"ના
ઉત્સાહી મત્રીઓએ આવડો નવો રસ્તો
શોધવાથી આ નોટજી મને સાવડી કે શું?
પણ મે તાજ દરીથી વાંચું "ગુજર સ્ત્રી
સંશોધક મડવની રીપોર્ટ જી."

મે આખ યોળો. સરોપા. સ્ત્રીઓનો
સંશોધક યો. માગીજી નથી હોતો? પણ
એક મડવ આવી કમમ પ્રતિ આદર

એ કેંક વિચિત્ર લાગ્યું. હું તે ચોપડી વાંચવા બેઠો અને પુરી કરી ત્યારે હાથમાંથી છોડી શક્યો.

એ ચોપડી વાંચનાં એ મંડલ... સભ્યો-નું લાગ્યું; અને એ ઉપરાંત બીજા સભ્યોને ન દાખલ કરવા એવો તેનો સખત નિયમ લાગ્યો. મંડલને ઉદ્દેશ નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો હતો.

“જાત અમને—સ્થાપકસભ્યોને ખાત્રી થઈ છે કે ગુર્જર સ્ત્રીતાનાં સશોધન, વિકાસ, અને પોષણ માટે જોઈએ તેટલાં યોગ્ય પગલાં લેવાતાં નથી; અને જાત અમને એમ પણ લાગ્યું છે કે જ્યાં સુધી એવી પ્રવૃત્તિ આદરવા માં આવે નહીં ત્યાં સુધી ગુજરાતના અડધા ભાગમાં પક્ષપાતની શરૂઆત થવા વિના રહેવાની નથી. અમે નીચે સહી કરનાર સ્થાપક સભ્યો આજથી આ મંડલ સ્થાપીએ છીએ તે એવા ઉદ્દેશથી કે દરેક સ્થાપક સભ્ય ગુર્જર સ્ત્રીઓના ગુણદોષનું નિરીક્ષણ કરી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિસર ચર્ચા કરી, તેના વિકાસાર્થે યોગ્ય પગલાં લે.”

અંગ્રેજ દસ્તાવેજમાંથી લીધેલા જેવા આ વાક્યમાં રહેલો ઉત્સાહ પણ કે વિચિત્ર લાગ્યો. એક નિયમ એવો હતો કે સ્ત્રીઓને મંડલની સભામાં આવવા નહીં દેવા; બીજો એક નિયમ પણ જાણવાજોગ હતો:—

“જો કોઈ સભ્ય એક સ્ત્રી તરફ અંગત પક્ષપાત કે દ્વેષના કારણથી તેના ગુણદોષ વીશે ચર્ચા કરશે અથવા કરાવશે તો તેને મંડલની ગહાર મુકવામાં આવશે.”

શો અસાધારણ નિયમ! કયો માનવી એવો છે કે જે અંગત પક્ષપાત કે ઉદ્દેશથી સ્ત્રીના ગુણદોષ વીશે ચર્ચા કર્યા વિના રહે! આ મંડલના સભ્યો બધા ગેરગણ્ય તો નહોતા ખામ્યા એવો મને સંશય થયો.

સભ્યોની-થાદી પણ તેમાં હતી, પણ તે જોતાં એમ લાગ્યું કે દરેક સભ્યને મંડલના નિયમ-પ્રમાણે કોઈ એક તખલ્લુસ સ્વીકારવું પડતું. તેથી એ યાદીમાં મને નીચેનાં રંગ-બેરંગી નામો જોયાં: પુરુરવસ, હેમ્પેટ, કુલસદેક, ડેનજુઆન !.....

ત્યાર પછી અનેક ચર્ચાઓ ને સભાઓની નોંધ હતી. પણ તે એવી રમિક હતી કે દરેક વીશે એક આખો લેખ લખ્યા વિના ચાલે નહોતો. પણ બધાથી આકર્ષક તો વાર્ષિક સમારલનો રીપોર્ટ હતો. વધારે વીધા નહીં કરનાં તે હું વચક સમજા. રજુ કરું છું. અને જે વાચકને વખત નક્કરો મળેલો લાગે તો—તો તેની શી લાવણી છે તે લખી મારી લેખિની અર્પાવત કરીશ નહીં.

રીપોર્ટ

“ગઈ આવણુ વડે આઠમ સ વત ૧૯૭૮ ને દિવસે પ્રમુખને ત્યાં રાતના ૧૧ વાગે મંડલની એક ખાસ સભા મળી હતી જે વખતે બધા સભ્યો હાજર હતા. પ્રમુખ મહાશયે સભાનો કાર્યક્રમ ચંડીપાઠમાંથી એક સ્તોત્ર ગાઈ શરુ કર્યો પછી નીચેનું અગ્ર સભાવણુ કયું:—

“સ્ત્રી સંશોધક મંડલના સભ્ય મહાશયો! આજે આપણી સભાનો વાર્ષિક સમારલ છે. ગોપીજનવદલની ગઈ જન્મ તિથિએ સ્થ-પાએલી આપણી સભાએ આજે એક વર્ષનું આવરણ પુરું કર્યું છે. અંતારે સ્ત્રીસંશોધન-માં કુશળ એવા શીશુ પણ પરમાત્માનો જન્મ સમય થોડા રીતે ઉગ્રવવા મેં આપને દરેક ને “તમે કેવી સ્ત્રીને અર્ધ આપશો!” એ કહ્યું પ્રશ્ન પર તમારો ખરો લેખી અભિપ્રાય દર્શાવવાને નિમંત્રણ કર્યું છે. મને આશા છે કે તમે તે કાર્ય કરવા તૈયાર હશો. વધારે

સમય જોવા વિના હું બાપ પુરુષવાને નિમત્રણ
કરું છું."

તાળીના ગડગડાટ અને બાપ પુરુષવા
હલા થવા, જરૂર ખાસી ખાધી, એમની
ચરરી પાષણી માથાપર દાખીને સુટી અને
નીચેનો લેખ સન્ના —

મને લાગે છે કે હું હદ નિર્ણય પર આવી
ગયો છું. એટલે આરો અભિપ્રાય દર્શાવતાં
મને ખીચકુચ સંકોચ થતો નથી.

જે સ્ત્રીને હું મારા અતરનો અધ્યે બાપુ
હું તે સીતેર જઈતી છે. (દસાદશ) બાલ-
વિધવા છે, સરીરે સરાકા છે, તે સ્વભાવે

તે વજરી તે બધ કાણે જન્મેલા બાલકના મુલને છે એ એમ કહી શકાય છે.

"પ્રમુખ મહાશય અને સર્વોપદેશી મારો
અર્ધ્ય હું કેવી સ્ત્રી બાપુ છું એ પ્રશ્ન મને
થળો અવશ્ય લાગે છે. મેં એની પાછળ
દિવસ ને રાત વિચાર કર્યો છે; પણ આખરે

જલ્લદ છે. (તાળીઓ). તે સગાંવહાવાને
કવારે છે, પોસારે કુબરે છે, ન્યાત ને
માનમા ત્રાસ પ્રસારે છે. તેને કાઈની પરવા
નથી, કાઈની ડર નથી. તેના પર હેત

નથી, કોઇની ચરમ નથી, તે કોઇને સુખે રાચતી નથી, કોઇના સનોપથી રીઝતી નથી, કોઇની કીર્તિથી અંગતી નથી. તેને પોનાના સુખની પરવા નથી. દુઃખ તેને સ્પર્શતું નથી. તેના જીવનનો એક માત્ર ઉદ્દેશ બધાને દુઃખી કરવાનો છે.

તે સ્ત્રી અનેક કલા પર કાજુ ધરાવે છે. તે અનેક પ્રકારે રડી શકે છે; તે વદ્યથી તે ગદ્ય કાલે જન્મેલા બાલકના મૃત્યુને જાણે એમ કુટી શકે છે; પ્રસંગાનુસાર રાજીઆ પણ લલકારી શકે છે; તે ગાલિપ્રદાન, અનેક વાનીતી અનેક સંબંધને અનુસરીને કરી શકે છે. તે અનંક વિધિનું રાંધણું રાંધી શકે છે; અને દરેક જમણુ-ખાસ કરી નાતનાં જમણુ પર સર્વાંગે ચટકદાર એવી ટીકા કરી શકે છે. તે ધરેણાં, લુગડાં પારખવામાં એહો દે; અને દરેક જણનાં ધરેણાં લુગડામાં ગ્રીણામાં. ગ્રીણા દોષ જોઇને વર્ણવી શકે છે.

પોતે વિધવા છે, છતાં દરેક વિધવામાં દૂષણ દેખે છે; દરેક મૃદરયાત્રી સ્ત્રીને કુલટા માને છે; ને દરેક બાલિકાને પથ્થરને બદલે અવતરેલી માને છે.

જો કોઇ દુઃખી યાવ તો તેના પર દુઃખ વધાવવામાં જ ને શોભા સમજે છે, જો કોઇને સુખી દેખે તો તેને દુઃખી કરવાની પેતાની ફરજ સમજે છે. જો કોઇ સંખીને રડે તો તેને તે વધારી શકે છે; જો લડે તેને સંદર્ભનાં વાંજીયાં પાડી શકે છે. તેણે અનેક લોકોને રાવ્યાં છે, તેમનાં ધર ભંગાવ્યાં છે; તેમનાં જમણુમાં ધુળ ભેગવી છે; તેમની કમનસારમાં આગ મુકી છે. કોઇ સ્ત્રી બંધુ, વાંકા સંથો પાડે; સારાં લુગડાં પહેરે, ગાયન ગાય, વરને કાગળ લખે કે સાધુને

સુખી કરે, ઘર સાચવી ચાલે કે કોઇ પુરુષ જોડે ગત કરે તો તે ખાલે છે ને અપરાધીનાં પીછે પીછાં પીંખી નાંખે છે. પુરુષો ચડેરા રાખે, ચાંદલો ન કરે, ચોથી વારનાં લમ કરવા ના પાડે, જામે પાધડી પહેરવા ના કહે, બૈરી જોડે બહાર જાય, કે મા જોડે સંપથી ચાલે તો તેનો પીતો ઉછળી આવે છે, ને અપરાધીને તે દંડ દેવા માંડે છે. અને આ બધું કરવામાં તેને તરફી પડતી નથી. જલ ભોજવે છે, ચંદ્રિકા અમી વર્ષાને છે, તેની જ સ્વાભાવિકતાથી આ નારીરત્ન આ બધા પ્રયોગો ચારે તરફ કરી શકે છે. અને તેને માટે તેને એક જ શસ્ત્રની જરૂર છે-તે તેની જામ. તેમાં વિષ સ્વીકૃત સમુ છે, શક્તિ સુરેન્દ્રનાથ સમી છે, અપલતા એની ખીસે સમી છે. તે જાલ ધાકતી નથી; તેનું વૈવિધ્ય ઘટતું નથી; તેનું વિષ મોળુ પડતું નથી (તાળીઓ). વ્યવસ્થા સાચવના સરકાર કરોડો રૂપીઆ ખરચે છે, તે આ બાણેશ સ્ત્રી એકલી જામે વગર ખરચે રાખી શકે છે.

હું તેને અર્ધ આપું છું. તે આપણા પુરાણ ને પુનિન સંસારની ધારક છે; આપણી પ્રકૃતિ ને પ્રાચીન પ્રજ્ઞાવિકાઓની રક્ષક છે. તે ન હોય તો સમાજની વ્યવસ્થા તુટી જાય, સ્વચ્છંદ પેસી જાય, ન્યાયો તુટી જાય, બૈરાં બગડી જાય, મરદો તૂટી જાય. જના વિમા આપણે આજે વંડી ગયા રાષ્ટ્રએ, કે પ્રીતિની ચમ ગયા હોઇએ. એના વિના સમાજ નાણુક ચમ જાત, ધર્મનો લોપ ચમ જાત, સંસ્કૃતિ સ્મરણમાં પણ નહીં રહી હોત (તાળીઓ).

આપણે સદ્ભાગ્યે આપણા સંસારમાં આવી એક સ્ત્રી નથી પણ અનેક છે. આવી સાખી કયા કુટુંબને પાને નથી પડી? કહ

આતને નથી સાપડી? ક્યું મમ નથી શોભાવતી?

આ! શો નામ સમી મમલપદ્મી, જગજ્ઞના સમી પાવકરી કવિમ અમી કતાપી, ને મંદુષ્ય સમી નિકામ કમંચમને સાધી રહેલી સ્ત્રીન દુ માર અતરનો અર્થ આપું છું. આશા છે કે તમે પણ અધા આપશો." (લાળીએ).

ભાષામાં શાંતિ પ્રસન્ન મુખ, અને શોભા વાર અધા રા. ભાષા પુરુષમાં કહેવું સ્ત્રીન વચ્ચેન હલવામાં આવી. આખરે પ્રયત્ન કરી રા. ભાષા ઉમેરેને પોતાનો અભિપ્રાય વાંની સમાવવાની સુચના કરી રા. ભાષા હેમને પોતાને ભેજ કાઢી વાંચવા માડો -

"સા.પત્ર

અર્થમાં ને સજોડા આપુ ત્રી 'કેરી કોને' હું અર્થ આપું" એ વિષય પર મેં વિચાર કર્યો. હું અનેક મામો કર્યો; અને અનેક આંખો મેં નીરખી, પણ આ કામ જેવું કાંઈ કામ બીજું મો સાપુ નથી. અર્થાર્થે આ શોધી શકવા નેવા કમીરય કમ આગળ વેળુમાં આજુબી કપ્પી કોને કાઢી અથવા કુપાંચી પેવા શકવા—અરે નમસાનું શીઝું શોધતું એ પણ અન વતલે મેં કરેલા શોધની તંત્રન હું કેમ કે ને આપું? મેં મારેલી કુપડી જોઈ ને તવચરના અંદરે તાલપદા; મેં

શહેરો શોધ્યાં ને મામડાંની ઝડપી લીધી, કેમ છી પામેલા કુદુ મોમા કર્યો, ને અભણની વેળાઓને અનો—અને જોઈું તો, કાંઈક આ છોતરી તો કાંઈક ડોળી; કાંઈક દરમખેર તો કાંઈ અજાની બેન બુડી;

શોધી જમુલા વચ્ચેના વાંચન શાંતિ પ્રસન્ન

કાંઈના મીલનનો પાર નહીં તો કાંઈના અભિમાનનો આરા નહીં, કાંઈ જીવન માટે ધર વેચાવશામાં ને કાંઈ જાનર વેચાનું લાવશામાં, કે કુપડી, ને કાંઈ કદાપી; કાંઈ ડોળી તથા ને કાંઈ દીવ વિનાની. અર્થો બુચની સ્થા રસ નહીં અથા વચ્ચેના ત્યાં મોરિની નહીં. અથા ચંચક ત્યાં કુપડી નહીં. અર્થ આજના ત્યા અકલ નહીં આવી દશમ આરા જેવા અરા દશમાના મહાન ને અર્થ અથા કાંઈક આ કપડી મોડે પત્ર આખરે કું મોડી શોધવા નેરમક થયો. અને આ અર્થાર્થે આ મળી

તે કુલની કળી સમ સુકુમાર છે. તેના ગાલ પર મુદ્રાખના પુષ્પની કુમાર છે; તેની આંખનાં નિર્દોષ ઉદાણમાં આકાશનું ગાંભીર્ય છે; તેના હાસ્યમાં પક્ષીઓનું ઉદ્દાસગાન છે. તે ચાલતી નથી પણ બાલ-હરિણી સમી યનગતે છે. તે બોલતી નથી પણ રહુકે છે.

સાધવાની ઇચ્છા નહોતી. તે એ પાસેપાસે ઉગી રહેલાં એ પુષ્પોની માફક એક બીજા પર નખી રહ્યાં હતાં.

પેલા છોકરાની આંખોમાં તેની આંખ હસતી હતી. તે હાસ્યમાં, ક્રોધને લોભાવવાનો ઉદ્દેશ નહોતો; જનવરશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોની શીખવણી નહોતી; સામી આંખો શું કહેશે તેની પરવા નહોતી.

તેનો સ્વચ્છંદ વાયુની લહરીનો હતો; તેનો ઉદ્દાસ ઉડતા પંખીનો હતો; તેનો ચમકાટ પાણીની લહેર પર તરતી ચંદ્રિકાનો

દુઃખ વધાવવામાં નો ક્રોધને સુખી રહે

કરવાની પેતાની ફરજ સમજે

સંપીને રૂકે તો તેને તે વડાની શકે

લહે તેને સંતાનો પાંખુટાં પાડી શકે છે.

અનેક લોકોને રડાવ્યાં છે, તેમનાં ઘર ભંગ્યાં છે; તેમનાં જમણમાં ધુળ ભેગવી છે; તેમની જગનસરામાં આગ મુકી છે. ક્રોધની ભંજે, વીંકા સંધો પાડે; સારાં લુગડાં પહેરે ગાંધી ગાંધ, વરને કાગળ લખે કે સાનું

વિદ્યાર્થી દષ્ટિએ જુએ છે.....એ મધાં મારી નામે છે—એમ એને લાગે છે.

હતો. તેને તેં સંજીવનાજ જીવનમાં રસ હતો, તે પદનીજ મોજમાં મુક્તિ નજીવાતી. તેનું ચરમાળપણ અપૂર્વ હતું. તેમાં સામાને પચ-કરવાનો મુદ્દો નહોતો, લોભ દમાવવાનો નેનું નહોતો. જેથી તે દસની તેથી તે ચરમાળી.

જીવાનીનો આશ્વર્ય, મુખ્યતઃ દોષ પ્રોધાની દરામખેરી, જ્ઞાતી નીરસતા તેને સ્પર્શી નહોતા. વધૂતાનો વિશ્વાસશોષ તેણે જાણ્યો નહોતો, માતાપદનો ચિકાર તેણે અનુભવ્યો નહોતો. સંસારમાં પુરુષને પુરવા માટે તેણે શુષ્કલાતુ સ્વરૂપ બીધું નહોતું. ચોખેરનાં પાપો અને કુખો તેને દેખાતા નહોતા. પુરુષોની નીચતા ને સ્ત્રીઓની અધમતા તે સમજી નહોતી તે સંસારમાં કન્યોલ કરતી ઉડતી હતી જ્યાં તે ઉડતી ત્યાં પુખ્તોનો પરાગ પ્રસરતો.

મને તે બાલિકાની નિર્દોષતામાં આખી સૃષ્ટિ સત્ત સમાજેલુ લાગ્યું. તેના ટકુકામાં અમરજીભિની આશા સમગ્રી ગીદાસ સંભળાઈ.

મે સ્તમ્બ બની તેને જોયા કરીએ તે અપૂર્વ ને અણખીંચા આત્માના અનિવચિત જ્ઞાન હતી અનુભવિકાને મે મારા અંતરનો અર્થ આપ્યો.

રા. ભાઈ હેમ્લેટના બાવણમાં હીન ધર્મજન સરોને તાળી પાડવાનું જ્ઞાન ન રહ્યું પણવાર શાંતિ પ્રસરી રહી બાવણનો જંદુ બીજ પડે તુલ્યો અને સક્ષાએ તાળીના ગંગાદ સાથે આ બાવણ વધારી લીધું. ત્યારબાદ રા. ભાઈ ડોન જુઆન ઉભા થયા —

“પ્રમુખ સહેજ અને મારા શ્રીમેલા સહસ્રઓ! કુ અર્થાદિ એવી મત પુત્રની એક સ્ત્રીનું વર્ણન તમારી આગળ રજુ કરવાની રજા લઉં છું.

તે જદ છે, ઉંચા કુટુંબના બહેનના પરિવારની તે જનેતા છે, અનેક કુટુંબોની મદદ-માર ને મજાદકાર છે. તે મૌરવનો અવતાર છે; મૌરવ-અભિમાનનો, અસ્પર્શતાને નહીં પણ કહાવણનો, રિવેકનો—સ્નેહબીનો ને સખ્તાઈ વિનાનો; એકેએક શબ્દમાં, એકેએક કાર્યમાં સ્વમાન ને પરમાન બને જળવાય

એવો અવર્ણનીય મૌરવ. તેની સ્નેહાક્ષતા અનુપમ છે. તેમાં ઉમળકાના કુદકારા નથી; પણ વિવેકની શાંતિ ને નીખાવસપણું છે. અણજણા મળતારને પણ પલવારમાં તે ધર જેવો ભાસ કરાવી શકે છે; કાલકવામાં છોડરા પણ તેનો અણધરનો લાભ લઈ સકતાં નથી.

એવો જીવનક્રમ સચોટ, વ્યવહાર ને પ્રમાણબુદ્ધિ પર રચાયો છે. પોતાનો તેમજ પારકા સોપે તે બધો કારભાર પ્રુશીયર, ઉડી નજરથી વ્યવહાર બુદ્ધિથી ને વિશાળ અનુભવથી મેળવેલા સાનની મદદ વડે તે કરે છે. હીંદુજીવનમાં એક પ્રસંગ એવો નથી કે જેની તેને માહિતી નથી. ઘરમાં એકેએક ચીજ પર તેની નજર રહે છે. બિવિધમાં કંઈ વખતે શુ જોઈશે, કંઈ છોકરીને શાંતી જરૂર પડશે, ને કયા સમાને શી વસ્તુ આપી શકાય—એ બધાની તેને તરત સૂઝ પડે છે. ને બીજાને પાડી શકે છે.

દશક પહેલા ગરીબી હતી ત્યારથી તે તેને ત્યાં પૈસાની આવજન ઘણું ત્યાં સુધીને તેણે ચોક્કસ હીસાબ રાખ્યો છે. દરરોજ તે રોજમેળ લખે છે, દર મહીને ખાતાવટી ખતવે છે, વર્ષે ચૈત્ર વર્ષેના હીસાબની તુલના કરે છે. મહીને ૧૫ તરીખામાં પણ જે વજ-વ્યવહારને મોજમાથી તેણે ધર ચલાવ્યું તેની જ રીતે મહીને ૫૦૦૦ રૂપીયામાં તે ચલતી શકે છે. તેને પ્રતાપે દરેક ચીજના બને તટમા ઉપયોગ થાય છે, દરેક રીતની કમર થાય છે, દરેક રીતનો વિવેકનીજી ખસ્ય અટકે છે. તેની વ્યવહાર બુદ્ધિ અટપટા કાર્યથી કરતી નથી. મીઠકરની વ્યવસ્થા, જમીનની ઉત્તેકરી, વેપારીઓના હીસાબની સમજાવ તે મદદનીશ વગર કરી શકે છે. કુટુંબમાં ગાઈ જરૂરી આવત આવતાં કામેલ લગાવત-

ની કલાથી દસ્તાવેજો એકા કરે છે; જુનાની-
કો તેમાં કરે છે; વધારેને વાગતો પુરી
પાડે છે.

દીકુ સ્ત્રીના ઉદાત્ત હૃદયનું એક પણ
ક્ષેત્ર તેને અણપેચું : હંવા દધું નથી. કામળ
ખાંડી તેણે ટાપલીઁ કરી છે; વાનીવાનીનાં
પકવાન રાંધ્યાં છે; જાતે બેસી ધરેણું કરા-
વ્યાં છે; નજર દેખણ ઘર બધાવ્યાં છે.

અને સાથે નવયુગની સ્ત્રીની કલાઓ
વર્ષો પહેલાં તેણે હાથ કરી છે. તે ભરી
લે છે, ગાઢ મલે છે, ને ભજનો રચી
ને, ત્રીસ વર્ષ પહેલાં તે શાંતુ અગ્રેષ્ઠ

અને સ્વાભાવિક
થી છબીઓ ચીતરતી
કરી. ગુજરાતી ફરિઓ,
પુરાણો ને કથાઓ, યોગ-
વાસિષ્ઠ ને ગીતા, આજની
નવલકથા ને ચલુ ક્રમિક
સાંહત્ય તે રસલક્ષી વાંચી
શકે છે. તેણે પાઠ્યમાયિક
હવન સ્ત્રીકાર્યું નથી; પણ
જેને તેણે મદદ નહીં કરી
હોય તેવું તેના સંજ્ઞામાં
ભાગ્યેજ કેમ હશે. ધણાના
સંસાર તેની સલાહથી
ચાલે છે; કેટલાકના ધરન તો
નેની દેખરેખ હેઠળ ચાલે
છે. તેને દેશી ઉપારો ને
ચીલાંતી સામાન્ય ઉપચારો-
ની ખબર છે; અને નેની
મેળાગરૂની પરિણામે
કેટલાક છત્રો યમગદનનું
આનિધ્ય સ્વીકારતા રહી
ગયા છે.

તે છોકરાને છોકરીઓને

દરેકને શોધ્ય સંસ્કાર આલેપણથીજ અર્પી શકે
છે; ને મોટા છોકરાઓના હવનવિકાસમાં મદદ
પણ કરી શકે છે. આંગણાં દુ ખો તેણે સભાં છે,
પડેલી ગિટ બનાવે દેડી છે. અને આ ઉંમરે તે
હાથીમાં રસ લઈ વાત કરી શકે છે, ને
નવયુવતીઓને રસિકતાના માર્ગ અને દુઃખી-
ઓને વૈરાગ્યહવનના પાઠ શીખવી શકે છે.
આ ઉમરે ગૈરવની છાતી વળા છે છતાં તેની
મૃદુતા તેવાને તેવી છે; અને નીખાલસ
અંતરની ઉર્મિઓ અનુભવતાં તે આંસુ સારી
શકે છે.

મદદરેખા! આ વર્ણનમાં આતિશયોક્તિ

મહાપત્રિક અને વિશ્વ મધ્ય મ.પ.૪
જાહેર આ ગુજરાતી સ્ત્રીને માત્ર
અર્પ્ય થઈ છે.

નથી. હાલના જમાનાની
દીગલીઓના પરિચય પરથી-
જ જેઓને સ્ત્રીઓનું જ્ઞાન
છે, તેને આ વિષય કંઈપણ
લાગશે અને જેમ જેમ
અજ્ઞાન ને છીછગપણાની
વૃદ્ધિ થતી જાય છે—મોજા
ને શોખમાં સ્ત્રીઓનું હવન
સખામ થતું જાય છે તેમ
તેમ આવા નમુના કદ્યના
સર્જિની બહાર ન જરૂર ને
તેમાં નવાઈ નથી.

મયા જમાનાના અવરોધ
રૂપ આ અનિન સ્ત્રીઓના
કાલની નેની બહેનોને ગ્રાંપી
ને શીક્ષી પાડે છે; અને તેથી
તેને દુ મારા અંતરનો
અર્ધ આપું છું."

પછી મ. ભાઈ દુખને
ઉભા થઈ પોતાના અભિપ્રાય
સમા સમજાવે રજુ કર્યો.

[ચતુ મારે જુરો

૫૪ ૩૩૯]

શ્લોકાઃ

સૌ. કનુભાઈને ૬૭

દૂર દૂર વર્ષની પ્રીતડી રે
અનહનો દીપક લાવાય
આજ રનેહનો દીપક ફોનાય
તુમી પ્રીતડી રે

દૂર દૂર વર્ષની પ્રીતડી રે
હેવાય કાઠા બોકય
આજ હો આ કાઠા બોકય
તુમી પ્રીતડી રે.

દૂર દૂર વર્ષની પ્રીતડી રે
આનુક નીર જીભય
આજ રનેહનો દીપક ફોનાય
તુમી પ્રીતડી રે

દૂર દૂર વર્ષની પ્રીતડી રે
વહાયા અમેવાય યાય
આજ વહાયા અમેવાય યાય
તુમી પ્રીતડી રે

દૂર દૂર વર્ષની પ્રીતડી રે
આત્માથી આત્મા ટેલાય
આજ આત્માથી આત્મા ટેલાય
તુમી પ્રીતડી રે:

દૂર દૂર વર્ષની પ્રીતડી રે
રહાની વેલુ સુધાય
આજ રહાની વેલુ સુધાય
તુમી પ્રીતડી રે.

દૂર દૂર વર્ષની પ્રીતડી રે
પ્રેમના મધ્ય નીરય:
આજ પ્રેમના મધ્ય નીરય:
તુમી પ્રીતડી રે:

દૂર દૂર વર્ષની પ્રીતડી રે:
એકીથી એકી ત્વચય:
આજ એકીથી એકી ત્વચય:
તુમી પ્રીતડી રે.

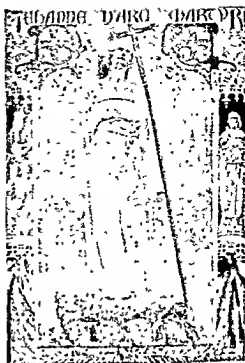

જેન ઝોફ આર્ક

લેખિકા:

મૌ બહેન લીલાવતી

જેનના ચિતારોદણ પ્રસંગનું દેવળમાં
મુકામનું રમાયું-ચિત્ર

અ જ્ઞાની છતાં જ્ઞાનીએને યુગ્મવતાર, આહીરપુત્રી છતાં દેશના સર્વોત્તમ પદને શોભાવતાર, અબળા છતાં બળવાનોનાં માન મુકાવતાર કુમારિકા જેનના નામે દયા સંસ્કારી જનનાં હૃદય બાવબીનાં નહીં થયાં હોય! એની વિનયકથાથી હયાં ધનકા ઉડે છે, એના જીવનના અંતની દરુણતાથી આંખમાં અશ્રુના પુર જલકાય છે. એની બાલક સ્ત્રી સરલતા અંતરને વશ કરે છે. એનું મુસ્દદીએને લગવે એનું ડડાપણ પ્રશંસાની ખુમારી આણે છે. જેનનું જીવન એનું એકલીનું જ નથી પણ જગતનું છે. એની નસેનસના ધનકારા અપણામાંએ ધુભરી આણે છે.

વેદાને ચારનારી એ વનબાલાએ સત્તર વર્ષની વયે કાંસના સેનાપતિનું મદાન પદ શોભા-યું, અને આગણીસ વર્ષે જાનવાની-એના દેશજનની કૃતઘ્તાને પરિણામે, અને સ્વાર્થના અધાપાથી અધ થએલા, એની મદત્તાને ન

જેતા એના પ્રતિપક્ષીએની-નિર્દયતાને પરિણામે એ બાલાના કોમલ શરીરની આહુતિ અગ્નિ-દેવને અપાઈ, પણ એનો અડગ આત્મા તો અડગ અને અવિચલન રહ્યો. આ જગતનાં અન્યાય અને બંધન એ જેન, જેવા આત્માને બાંધવા કદીએ સમર્થ નથી જ નીવડતાં.

પણ જેન સ્વભાવે મુદ્દપ્રિય ન હતી. યુગ કે મિત્રપક્ષના કોઈ ધાયલ સૈનિકને, જેતી તો એ નવધાર આંમુએ રડતી. અને એની સુશ્રૂષા કરતી. એ સૈનિકોના કુટુંબીએનો વિચાર-કોઈ નિરાધાર માતા કે વાડ જેતી યુવતી અને સોદામણાં તોએ દયામણાં ધએણાં બાલકોનો વિચાર એને તરતજ આવતો પણ એમાં એની નજાણ ન હતી. કઈ કુમિત્ર કે ક્યું નીશાન યત્રપક્ષમાં આબાદ લાગતી એનો વિચાર પણ એ એકલી જ અડપથી કરી શકતી. મંત્રીએની સભામાં એના ઘબ્દોએ રણકાર અનેકની યંકાએનું નિરંતર કરવા બસ હતો. એના સૈનિકોમાં એનું ઉત્સાહ-

જનું માલકસમું મુખકુ દર્શનમાત્રથી દગ્ગરો
ચોદાઓમાં મદા અને ઉત્સાહને પેરવા
સામર્થ્યવાન હતુ. એના નામમાત્રથી જનોમાં
આશા ઉમરાની. એને જોરા એ એક
મદત પ્રુણ મળાનુ. એની સાથે પાત કરી
એ જીવનનો એક સુખમ અને સ્મરણીય
પ્રસંગ મણાતો. અને આ સર્વ એક નાનકડી
સત્તર વર્ષની બાળને માટે. કદિદ સમા જીન
એકલીજ છે અને એકલીજ રહેશે.

એના અમીર મિત્રોના ડોનાહસમા એના
હાં ચારેનાર સાથીઓ એનાથી કદીએ
નિસરામા નહતા. અમ્બેના હુલુહુલુટ વચ્ચેએ
મેનાં મેદાં એને નિરતર પાદ આરતા એનુ
પાશ્વર્યનુ સાથી પરીઓનુ વક્ષ એને સદમ
હાજી મેલવા ઉત્ક હિત કરતુ. વેમવે એને કદીએ
આકર્ષી ન હતી. પણ આ સર્વ રિપ વસ્તુ
એના પ્રિયતમ એનો દેશ હતો એને કાળેજ
એ જીવી. જાની દેક હાંઆથી ઉત્ક હિત થવાને
સમયેજ આકાદેની આહુતિ એણે દેશ કાળેજ
આપી, અને દુરમનનેવે રડાવે એવા બચાવક
મૃત્યુએ ખરી તે પણ એ દેશનેજ માટે.
એની તે એક માત્ર જોનજ

પણ સામે જતાએ એની સાપવેતામાયી
એ મળી ન હતી વચ્ચેન મત્ર નાવેનો ડોળ
કરનારે વિદાન ગણતા મુસાદીઓએ આ
બાળકોની બાલક ભુલિને છેતરી નહોતા યાચા
એના વિશ્વામની અમરતા ડોનાવરી એ
માનવ સામર્થ્યની બહારની વાત હતી. એના
ઉત્તરોની અહુલુતતાથી તે દુરમનોનેએ
આકાંક્ષા પોકારેતુ થાતુ. પણ જોનને એ
ન્યાયના પાપ કમાથી તારે ન્યાય ન મળે.
આજ જોન, જમત તને વડે છે. અને
જમતની મહાન વિશ્વનિઓઆએ તારૂ અનન્ય-
સ્થાન ક્યારનું એ રીકારે છે.

જમને મહાન આત્માઓના દોહ કરવામાં
કદીએ પાછુ વાળીને જોયું નથી. એમને
રજાડા એ તો જગનનો એક કાયદો લેખાય
છે. એનુ પ્રાપચિત એને કમને કમલે કરતુ
પડે છે. અને તોય એ એના જીના કમથી
નિરૂત થવાને જરાએ તપર નથી. મહાન
આત્માઓનુ અનિવાન એ તો પરાપૂર્વની પ્રથા
થઈ પડી છે જીન હોમાઈ પણ કાસને
ગવન કરીને. આજ તો એની યથાકથાલાજ
સ્મરણ કરવા રહ્યા.

મહતાનુ પ્રથમ લક્ષણ બેકાહવાની
નાડીનો ધનકાર પારખવો એટલુ જ નહીં
પણ જોને દિશા સૂચરાં અને વેગ આપવો
એ પણ છે જનતાનુ હલ પારખનાર
એમના સમયમા હલે આવે છે પણ અમરના
નથી થમતા જોને એ માર્ગ કદોગો.
કાસની ગમેનસમા પરવંજનાના જડાએવા

એ જનતાએ સત્તર વર્ષની વયે રાંસલા
સેનાપતિનું મહાન પદ યોગાનું.

સામાન્ય એક દશાંધિ છે. ગોપિકાઓ ગાદક કવિ પણ કહે છે:—

“એક વર્ષો ગોપીજનપદ્મલા, નર્દી રવામી બીન્ને !
નર્દી રવામી બીન્ને રે, ગારે નર્દી રવામી બીન્ને !”

* * * * *

“દાસી તમ તણી રે ! તમને સોંપું તનમનધન !
મનતા માન્યા છો રે ! છવું છું દૂં શ્રીમુખ જોષ ;
ખીચર ને સાસરે રે ! વદાવું તમ સરીખું ન કેલ.”

* * * * *

“ટાકક અંતરની રે ! મારા પ્રાણછવન આપાર !
પ્રીતમ દયાનભુ રે ! મારા સોચનના ધામુગાર !”

દયારામભાઈ પોતે આમ આવી એક ગોપિકાજન છે. એમનાં અસાધિક લગ્ન એક પુરુષોત્તમ વગર બીજા કોઈ સાથે નથી. એમના અને ગોપીઓના છવનના આદર્શ આમ ન્યારા છે અને માનવછવનની આપણા મર્્યાદિન દૃષ્ટિ એમના કે ગોપીછવનમાં માનવને સુમગ ભાવે જોવા પ્રયત્ન કરે તો એ કદી રે છે કે “ગોપીગોપિંદની ગત ન્યારી શું મળે સંસાર રે ?”

દયારામભાઈએ પોતાને અને ગોપીઓને એમના હૃદયેશ્વર માટે સુરતાં, ઝંખતાં અને બળતાં મીનયાં છે. કૃષ્ણના જન્મોત્સવને પ્રજાના નારીસાથે વારી જઈ વધારી લીધે છે અને એના આગમનમાં પ્રજાના કે જગતના વિકાસ અને વિજયના આરંભનાં સુચિન્દેા જોયાં છે. કૃષ્ણનું સૌંદર્યબલું સ્વરૂપ અને એની બાલકીશ જોષ મહોમતીની સાથે આ પ્રજા-વધૂઓના સંસારોમાં અને હૃદયોમાં પણ આનંદની હેલીઓ યથ રેલી છે. બાલપ્રણના પરાક્રમોથી એ ચક્રિતનગનાઓ રનમ્મ યથ જ્ઞાન ભુપી મધ છે અને

“તૃપ્ત થયા પછી રે માછ વિવિધ રમકડાં આપે;
ખેડે આંગણમાં રે ગોપીજન લધ હૃદયા આંખે.
બાલકવેષ છે રે પણ સુખ છાવું સહુને આપે;
કોઈને કહે તહીં રે અજસાગન આનંદકર બાપે.”

લેતી બાગલાં રે નીરજે શિશુ માટે અખ સુમે;
મેર જગમગ નર્દી રે લક્ષ્મણ સાસ પીરો મન ધુમે.”

મગધાસિનીઓના આનંદને કે બાળનેા આમ પાર રહો નથી. ગોપજનો અને ગોપી-જનો જ્યાં નિર્દોષ કુદરતને ખેળે ખેલનાં હૃદય-ધારક કોદાના હૃદયસાગ્રાન્તાની માટે પ્રજાનેા સમગ્ર આગ વીરાજી શકે અને પુનઃ શકે એમાં નવાઈ નથી. મગધાસિની બાલ્યાવસ્થા ખીલે છે. એને કિશોરવસ્થાનેા પર ચડ્યો છે. એની વિરલ રમનેા અને એનાં વિવિધતામય તોલનેા ગોપીછવનેાનાં પ્રકરણો અને પ્રકરણો બરવા સમર્થ છે. નારીજનેાનાં હૃદયો હિપર એની મોદક સત્તાના થર મનના મ્મય છે. એ સ્ત્રીઓની સૃષ્ટિ માત્ર એનામાંજ પોતાના પુરુષો સંખપના આદર્શોનું કેન્દ્ર જોષ શકે છે. આખા ગોકુલને નદી પણ પ્રજાને એણે ઘેરું કરી દીધું છે.

માગંદીપંની પ્રથમાને દિવસે મમુનારનાન કરી બાવાઓએ કાલ્યાણી મનનેા આરંભ કર્યો અને મનમાન્યે વર પામવા એક માસનું અસિધારાવન પુરું કરી કાલ્યાણની માતોને આસપી. “કાલ્યાણનીના મર્યા”માં કૃષ્ણે આ અખલાઓની બાવાત્મક આશાઓને સફલ કરી છે અને વચનમાં આપેલો સંકેત રમી એમના કોઠ પુરા કર્યો છે. યુવતીઓનાં પતિ-એના આગ એ આદરે હતા.

પ્રજ્ઞદેશની સુંદરીઓના સંધ મળાને મહી વેચવા જાય છે એ સંધની મધ્યમર્તિ રૂપરપનેા બંડાર શ્રીરાધા છે. ક્યાં અને કેવી રીતે એ નાના રસિક હૃદયેશ્વરનેા સંગમ સંધવેા એની સુંદરીઓમાં રસિક ચર્ચા ચાલી રહી છે. અતે રસ્તામાં ઇચ્છેલો સમાગમ સંધાય છે. પણ પ્રેમની રક્ષક અને સામસામી રસિક પ્રજાના પરીઓ જાય છે. “મહાભારી મીલી ચાલી મહી વેચવા” અને “મારગડો મેલો” મોહન-

તંત્રીસ્થાનથી

પુરંદર પરાજય

ન્યુઆરી માસના 'સાહિત્ય'ના અંકમાં મારા 'પુરંદર પરાજય' વીશે રા. રતિપતિરામ ઉઘમરામ પંડ્યાએ એક લેખ લખ્યો છે, જે મારી પાસે તે સંબંધી ખુલાસો માંગ્યો છે. મારા લેખ સંબંધી જે કે અભિપ્રાયો તેમાં દર્શાવ્યા હોય તે વાસ્તવિક છે કે નહીં તે વીશે મારે કે પણ કહેવું નથી, પણ મારું દષ્ટિબિંદુ સમજવામાં કે તે લેખકની કુલ યોગેલી દેખાવાથી હું તે જણાવું તો અગ્રામ નહીં લેખાય.

સતીત્વ એ આર્યજાતની ગણભેલી ભાવના છે; અને આર્ય જનસમૂહ ન્યારે જંગલી અવસ્થામાંથી સંસ્કારી થવા લાગ્યા ત્યારે એ ભાવના ઉપભવી આર્ય સ્ત્રીઓએ ભાવી જનતા પર અનેક ઉપકારો કર્યા છે. ઇતિહાસકાલમાં પહેલી વખત જનવરી, કે માત્ર મતુથી સ્વભાવની એક સ્ત્રી પોતાના અનુભવથી સતીત્વનું ભાન અનુભવે, તે ભાવના પોતાના જીવનમાં આચરે, અને તેનો વારસો

આખી સંસ્કૃતિ પર મુકી ગય-તે જે આઘ સતી-કે મોટામાં મોટી સતી લેખી શકાય વિકારને જીતવામાં જાય છે, તેટલો અવિકાર રહેવામાં નથી. ને જેને સ્વચ્છંદ સ્વાભાવિ હોય તે સ્વચ્છંદને વિકાર ગણી તેને જાં તેજ અપૂર્વ જિતેન્દ્રિય માની શકાય. મુકન્ય એ અવનની—એટલે ઝગમેદના વારાથી પણ સૈકાઓ પહેલા યએનાં આર્યની પત્ની હતી અને ઇતિહાસ જેને સત્ય માની શકે એવ પુરુષોમાં અવનનું સ્થાન ધણું જ પુરાણું છે તેથી સતીત્વની ભાવના ઉપભવવાનું પર કર્તવ્ય તેવી પ્રચંડ ઉર્મિથી ઉછળતી સ્ત્રી હાથે થયું તેથી મુકન્યાનાં સ્મરણોને ચોખ માન મેં આપ્યું છે એમ મારું માનવું છે પુરાણોમાં તો જેમ પ્રણાલિકા બદલાતી ગઈ તેમ જીવંત મનુષ્યોને નિઃસત્ત્વ કરીનાં પણ લખવા મળે છે; પણ એ નિઃસત્ત્વતા ઉત્તર વેદિક કાલના ઉછળતા જીવનમાં હોય તેમ મને લાગતું નથી.

ક. મા. મુનશી

વસંતપંચમીનો ખાસ સ્ત્રીઅંક

વિવિધ વિષયોને લગતા સ્ત્રીસંબંધી લેખો ખાસ લખાવીને તથા તેને અનુરૂપ ચિત્રો તૈયાર કરાવીને, વસંતપંચમીના ઉત્સવને પ્રસંગે "શુન્કરાત" નો ખાસ સ્ત્રીઅંક બહાર પાડવો એવી ચોજનાના કળરૂપ આ અંક પ્રકટ થાય છે. તેમાં પ્રત્યેક વાચકને સ્વિકર આકર્ષણ મળી રહેશે, એવી આશા રાખીએ છીએ.

ગયાની કોંગ્રેસ

ગયાની કોંગ્રેસ મળી ગઈ; પણ કોંગ્રેસ નાજ દષ્ટિબિંદુથી તેને વિજયી કહી શકાય એમ અમને લાગતું નથી. જે કોંગ્રેસને માંધીજ સર્વાનુમત મુકી ગયા, તેમાં વિભાગ પજા છે; અને પરિણામે શ્રી. દાસ ને નહેરુ જેવા—ભાષાની બુલામણીમાં ન પડતાં સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો—કોંગ્રેસથી છુટા થયા છે, અને રાજકીય જીવનમાં એક પક્ષ બન્યા

છે એટલે કે સિદ્ધિપદ્ધતિ કાર્યમાં જોડાઈને તેની એકાગ્રતા સચવાવાની નથી. જો કે જો કાળનું સંસ્કૃતિનું જોતા આ વાત ૧૯૭૦ના જેવી નથી.

પણ જવા કે સિદ્ધિપદ્ધતિ એક પરિબલની પદ્ધતિ છે જે જોડાઈને સ્વચ્છતા તરફ પ્રેરકને સંતોષકારક સાબિત કરે. મર્યાદા અસદ-કારનો પણ ધીમે ધીમે એક સર્વજ્ઞાની ઉત્કર્ષનું સ્વરૂપ છે. રાષ્ટ્રીયતા સુધ્ધિ, જતાં મોક્ષ સ્થાન લેને જાણ છે—Satisfy થેના જાણ છે; અને તેની અમર જીવન પછી પર વધારે સારી થશે તેમજ એ પદ્ધતિ એવું સ્થાન મળવાથી અવકાશ સંસ્કૃતિમાં માનનાં જોડાઈને પણ જે સક્રિય મેળવવા જાણ-સાળી થશે નથી તમા પણ જાણ ઉદયે અને જ્યારે જાણના પૂરક થશે અને જ્યારે જ્યારે તે અવકાશ સંસ્કૃતિમાં માનનાં જોડાઈને પણ બને તેથી મદદ થશે જોડાઈને જોડાઈને અસર સંસ્કૃતિ પર પુરેપુરી થશે આથી માધીજીએ ધારણ અસદકારનો સિદ્ધિજીવન નહીં થાય, પણ અસદકારનો એક રાષ્ટ્રીયતાનું ઉત્કર્ષની તે પ્રતિભાવ અંત થઈ રહેશે.

વનિતાવિશ્રામે

શુભરાતમાં, સીએને સમીતી જે જે સં-સ્થાએ છે તેમાં મુખ્ય, સુરત અને રાજકોટના વનિતાવિશ્રામે રિંગે મદદના છે. આવા આશ્રમોની ઉપયોગિતા સંસ્કૃતિ જાગૃત મતભેદ દોષ શકે, ખરેખર જે દેશના કન્યાઓને કેળવણી આપવાની અગત્ય પુરેપૂરી સ્વીકારાઈ ન હોય ત્યાં રિંગેઓની ઉન્નતિને માટે આવી મર્યાદા સ્થાપવ એ નવાઈ જેવું છે. અને એટલા સારું આ સંસ્થાઓના સ્થાપકો અને પ્રયાગકોને અમે ધન્યવાદ આપીશું હાલમાં જાણનાં એક આવી વિશ્રામ સ્થાપવાની જોડાઈ થઈ ગઈ છે એમ જાણી

અમને આનંદ થાય છે જેટલું અને શુભરાતની આશ્રમોને વિનિતી કરીએ છીએ કે તેઓએ આ મર્યાદાઓને તેમજ અમદાવાદમાં આજ બાર બાર વર્ષ થયાં આવા પ્રકારનું કાર્ય કરી રહેલી સંસ્થાને યોગ્ય મદદ કરીને તેમની સમૃદ્ધિમાં ઉત્કર્ષનાર શક્તિ કરી એટલું જ નહીં પણ શુભરાતના પ્રત્યેક મેટા મોટા આશ્રમો આવી મર્યાદાઓની સ્થાપના કરી આપવી કે જોડાઈ કરીને શુભરાતની વિશ્રામોના અધિકારમય જીવનમાં કેક સુખમય પ્રકાર પડે

કન્યા કેળવણી

રોડેના સંસ્કૃતિમાં કન્યા કેળવણીનો પ્રચાર થીક થશે છે એમ ૧૯૨૧ ના વર્ષની પછી ૧૯૨૨ની જાણ છે. રોડેના સંસ્કૃતિમાં જોડાઈને સીધે પછાત રહ્યા છે. આશ્રમોના માનુષ પડે છે કે ૧૯ સાથે સીએની અદરથી માત્ર ૪૧ દળના વાચી લખી શકે છે. અને તેમાંથી એ પછી ૧૫ ની જમરની કન્યાઓની મધ્યમાં બાર કરીએ તો સારું શિક્ષણ મળેલી સીએની સંખ્યા નો ધણી જુગ થઈ જાય છે નિશાળોમાં જે કેળવણી અપાય છે એ દારાજ શિક્ષણ મળી શકે એવું કેલ માનવું નથી. તે જતા પ્રાથમિક શિક્ષણ અને માનસિક તૈયારીની જરૂરીઆત તો દરેક કેલ કણવ કરશે આજે કન્યાકેળવણીનો પ્રમ અત્યંત મદદરેક થઈ પડે છે કે કારણ કે આજના જીવનનું સ્વરૂપ મદદરેક છે સંસ્કૃતિ સહન, એમે તે પણ મારફત થાય, પણ દરેક પછે અને દરેક સીદ્ધિએ કન્યા તથા સીદ્ધિ-વણીનો પ્રમ એકદમ કાયમા સહ થેને જોડાઈ.

એક નવીન પ્રકાર

ગોડાંમાં પ્રાથમિક કેળવણી મદદ અને ફરજિયાત થઈ નથી, પણ એક નવીન પ્રકાર-

[વધુ માટે જોડાઈ પૃષ્ઠ ૩૬૬]

“જે હું પુરુષ હોત તો”

[અનુસ્થાન પૃષ્ઠ ૩૧૪ થી]

દરેકે ધરમાં નિયમ (discipline) સાચવવા માટે શેઠથી નોકર સુધી દરેકે વખતસર આવવું જોઈએ એમ હું તો ધારું છું. ખતીને ખબર આપ્યા વગર હું કદી પણ બહાર જમું નહીં. પાશ્ચાત્ય સંસ્કારોને પ્રતાપે કદાચ મારામાં કોઈ નાનું કે મોટું વ્યસન હોય પણ જો મારી પત્નીને તેના પ્રત્યે ખાસ અણગમો હોય તો હું વિના વિલંબે તેનો ત્યાગ કરું. પતિ ખાતર પત્ની કેટલો સ્વાર્થત્યાગ કરે છે? તો પતિથી એક મોજ-શોખની ટેવ ન હોડી શકાય? પત્નીને કેરકસર કરતાં શીખવું પણ એણે ખરચ કરવા માટે સતત ઉપદેશો આપી મારે માટેની માનવ્રતિ એાછી કરાવું નહીં. મારું વર્તન એવું રાખું કે ધરમાં સર્વ મારા આગમનની વાટ જુએ. ‘બહાર ગયા તો ધરમાં એ ઘડી નીરાંતે બેસીશું’ એમ ધરનાં માણસોને લાગે એ માલીકપણાની કીમત શી છે? મારી પત્ની જે કેં દરે તે મારા પ્રત્યેના પ્રેમને ખાતર-મારા ધાકથી નહીં એવું જ હું વર્તન રાખું. કેટલેક દેહાણે મેં જોયું છે કે વીસ વરસના પરિણીત છત્રન પછી પણ પત્ની પતિથી હબકેલી જ રહે છે. અને પોતાની સેવાયાકરીમાં રતિપુર ઉણપ આવતાં કે પોતાને ન ગમતી નજીવી બાબત પણ પત્નીને હાથે ચતાં પતિદેવને મીઠાસ જને રહે છે. હું પતિ હોઉં તો કદી ‘પણ આવું’ બને નહીં એમ મારી સામે સો ટકા ખાત્રી છે.

પતિનું શરીર નરમ હોય ત્યારે પત્ની જ તેની ચાકરી કરે. પરંતુ સાજો શરીરે પત્ની પાસે પગ દબાવી કે પંખો નંખાવી શુભમ ગીર ની રિયલિટી દર્શન હું કદાપિ કરાવું

નહીં. આમ કરવામાં પતિના આત્માની કેટલી અધમ સ્થિતિ જણાય છે તે હું બરાબર જાણું છું. વળી મારી પત્ની માંદો થાય ત્યારે તેની માંદગીને ઢોંગ મારી દાઝવા ઉપર કામ દઉં નહીં. તેમ મારાથી બનતી તેની શુશ્રૂષા ઉકાવવામાં હીલુપદ પણ માનું નહીં.

જો મારે ત્યાં બાળકો હોય તો તેમના પ્રત્યે બેદરકારી બતાવી તેમનું લવિષ્ય મારે હાથે બગાડું નહીં. તેમ તેમને જુઠાં લાડ કરી ખોટી ટેવો પણ પાડું નહીં. બાળક રડે તે માટે પત્નીનો વાંક કાઢું નહીં. કારણકે ગમે તેવી સારી બરદાસ છતાં બાળકો તો રડે જ. રડવું એ જ તેમની ભાષા છે. ‘વળી પત્નીને આખો દિવસ બાળકોએ ત્રાસ આપી થકવી નાખી હોય તો ધડીલાર હું તેમને ખુશીથી રાખું. એમાં મને “મનોમંથન” કદી થાય નહીં. ધનપ્રાપ્તિના લોકભાં બાળકો પ્રત્યેનું પિતૃત્વ વીસારે પાડવાની મહાન ભુલ હું કદી પણ કરું નહીં. તેમને આનંદ આપવા માટે તેમની સાથે રમતો રમવામાં પણ મને સક્રિય લાગે નહીં. બાળકોને શાળામાં મોકલવા છતાં તેમની શારીરિક અને માનસિક કેળવણી તરફ હ મેરાં લક્ષ રાખું. અને લલિત કલાઓ છોટરીઓ અને છોટરાઓને સરખી જ રીતે શીખવું. છોટરીઓને-સંધતાં ને સીવતાં સાંધતાં આવડે અને છોટરાઓ બનારનો ફેર આટો ખાય તેમાં નવાઈ નહીં. પણ મારે ત્યાં તો છોટરાઓને પણ કામચલાઉ સંધતાં ને ફાટેલાં કપડાં સાંધતાં આવડે અને છોટરીઓમાં બહારનું કામ કરવાની હીમત અને આવડત આવે તેની ખાસ કાળજી રાખું.

જો હું સમાજસેવક તરીકે બહાર પડું તો સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના પ્રશ્નો પ્રથમ હાથમાં લઉં. સંસારમાં સ્ત્રીજાતિને પગલે પગલે ચતા અન્યાયો દૂર કરવા બગીચ

પ્રયત્ન કરે. પુરુષ એટલું છે અને સ્ત્રી ઉત્તરતી છે એ અનાદિ કાયથી ચાલી આપવી આવનાને જડ મૂલ્યથી ઉમેદી નાખવાનો સંકલ્પ કરે. નીનિનુ ધોરણ જે સ્ત્રીનુ તેજ પુરુષનું એમ સર્વના મન પર ઠસાવવા હું સતત મ ડ્યો રહું.

જો હું વેજીટેરીય કાઉન્સિલનો મેમ્બર હોઉં તો સ્ત્રીઓને અન્યાય કરનારા કાયદા દૂર કરાવવાના કામ સૌથી પહેલાં શુક્ર, અને તે માટે જોસેફ વન્ટ ચલાવું. હજાર પદ્મને વરસ ઉપરના સ્પર્ધાકારોના મનના તુરગને કાયદાની પાંખો માની સ્ત્રીઓને વાગ્યા રાગેરિયા જે અન્યાય ચાલ છે તે કાઢી નખાવવા હું મોગી મુમેન ઉદ્ધુ સ્ત્રીઓના જ્ઞાપિકાર અને કાઉન્સિલ - કોર્પોરેશનની ભેદ માન વાત ચલાવું. એમાં તો હું તપાસ હું વિધવા અને તપન થવી સ્ત્રીઓની ખોરાકપોષણ સવધી વધારે સાગી બનવા ચાલ ને માટે પણ કાયદા ધડાડુ.

આપણા સમાજમાં વિધવા સ્ત્રીઓ પ્રતે ચલાવવામાં આવતું કાતલી વર્તન હું જરા પણ સહન કરું નહીં. કુમારિકા દોષ કે વિધવા, પણ દરેક સ્ત્રીને હમ એ રવેન્ગાનો વિરોધ છે ને તેમાં વચ્ચે પડનાનો પુરુષ જાતિને ટૂંક અધિકાર નથી એ હું શ્રુતિ-મ્મૃતિની સહાયતા, બીના શીશ્ય પણ સિદ્ધ કરી ગયાવું.

જો હું પુરુષ હોત તો સસારને હાથ છે ને કરના જુદું વધારે સારો બનાવવા પ્રયત્ન કરતમ. અથા પ્રમો ખાંડ વિચારના ન હોય એટલે કંઈયે દરજ્જે હું સ્વચ્છ થાત તે કહી શકાતુ નથી મને હાથે છે કે હાથ નો કાઢ કે પ્રયત્ન કરતુ નથી. સસારમાં જેમ છે તેમ આશુ કાલ છે ફેરફાર થતો હશે તો બદલ થીને હું પુરુષ હોત તો વાણ કરી સ્વચ્છ, પણ પુરુષ રહેવા સસારમાં સ્ત્રીનો અવતાર મારો છે એટલે લાચાર!

ફંડીની કુલમા વાપરે પૈાલીક પાકો	દરેક કુલુ બેમા વપરાતી મકરંવજી યાકુતી (સક્તિની ગેળાઓ)	શીવાયામ વાપરે પૈાલીક ભરેઓ.
સાવખપાક ૩ ૮ ૦	સાનુ, મેલી, અમક, કંતુરી	તો. ૧ ની કીમત
ખડામખાક ૨ ૦ ૦	તોંગ નાતો નાખી બનવેની	અમકભરમ ન. ૧ ૦ ૦
ફેસરપાક ૩ ૦ ૦	આ વાકુતી સરીરમાં અમકારીક	સોદમરમ ૫ ૦ ૦
પૈાલીકજીવન ૨ ૮ ૦	સક્તિ આપી સુગર કાન્તીવાન	અમકમ ૪ ૦ ૦
	નખાવ છે	પુરુષ દોહપરસ ૬ ૦ ૦
પાકો સરીરમાં શાંત આ	કિ ઓ ૪૦ ના રૂ. ૧૦ ૦ ૦	સુવર્ણ મરમ ૫૦ ૦ ૦
પી સરીર કાન્તીવાન	(મુશીખમ મકુત)	માસખમ ૫ ૦ ૦
બનાવે છે.	દરેક ભાગની રેખા જ્વાઓ બનાવ	પ્રવાસખમ ૧ ૦ ૦
	નાર કારખાનુ.	

ઉંઝો કેમીકલ વર્કસ—વિએસ સીક કુંબાઈ ન. ૨.

તત્ત્વોસ્થાનેથી

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૬૩ થી]

તોજ પ્રયોગ એ નાના રાજ્યે સારુ કર્યો છે, એમ અમારા સાંભળવામાં આવ્યું છે. ત્યાંના રાજકર્તા તથા કેળવણીખાતાનો એવો અભિપ્રાય થાય છે કે આજના જમાનામાં માથાપો છોકરાઓને કેળવણી આપ્યા વિના રહેશે નહીં, કારણ કે સાધારણ કેળવણી શીવાય આજવિકાસુ સાધન મળવું અશક્ય થઈ ગયું છે. એટલે પોતાના સ્વાર્થને માટેજ, છોકરાઓને કેળવણી આપવામાં આવશે; અને જે છોકરાઓ હંમેશા ખેતરમાં કામ કરે છે, તેવા તો આજે દંડબરીને ફરજિયાત કેળવણીના નિયમોનો ભંગ કરે છે. તેથી કરીને, ગોંડળ રાજ્યમાં મદત અને ફરજિયાત કેળવણીનો કાયદો માત્ર છોકરીઓનેજ લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે. ' નહીં' મામા-કરતાં કહેણા મામા સારા' એ નિયમે અમે આ કાયદાને આવકાર આપતાં અચકાતા નથી.

નર્સીંગની કેળવણી

આરોગ્યને લગતી બાબતનું જ્ઞાન આખી પ્રજામાં પ્રચાર પામે તેને માટે લાયક કેળવણીએ જીવદેશકોની ખાસ જરૂર છે. અને એ જ્ઞાનનો ખરો ઉપયોગ તથા અમલ સ્ત્રીઓના હાથમાં હોવાને લીધે જીવદેશકો સ્ત્રીજાતિના હોય તો સરળતાથી અને વધારે પ્રમાણમાં આ કામનો સફળ ફેલાવો થાય; એવા ઉપદેશકોને દર્દીઓની માવજત એટલે નર્સીંગની કેળવણી આપવાની જરૂર છે. ઉચ્ચ તથા મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ ખાસ કરીને વિધવાઓ આવું શિક્ષણ લઈ શકે; અને સ્વાશ્રયી જીવન ગાળવા ઉપરાંત પ્રજાની સેવા ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે કરી શકે. આ પ્રકારના નર્સીંગના વર્ગો વડોદરામાં કાઠવામાં આવ્યા છે. અને સ્ત્રીઓની

દેખરેખનું કામ એક ધણીજ પ્રતિષ્ઠિત બાબતે સોંપવામાં આવ્યું છે; આ પ્રસંગે એક સૂચના કરવાનું અમે અગત્યનું સમજીએ છીએ. તે એ કે અન્ય સ્થલે ઇસ્પીતાળોને અંગે જે નર્સીંગ વર્ગો ચલાવવામાં આવે છે તેમાં એટલું તો નકામું મહાવૈતરું કરાવવામાં આવે છે અને હાજરીનો વખત એટલો તો નિરર્થક લાંબો હોય છે તેમજ ખાવાપીવા વીગેરે બાબતની ગોઠવણો એટલી તો પ્રતિકૂળ હોય છે કે આવું શિક્ષણ લેવાનો શોખ ધરાવતી ઉચ્ચ તથા મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ ત્રાસ પામી આવા વર્ગમાં જવું બંધ કરે છે. અને શોખને માટે નહીં પણ માત્ર પેટ ભરવાનું સાધન પ્રાપ્ત કરવા સારુ જતી ઈતર સ્ત્રીઓ જે રહે છે તેઓ પણ ચીદીઅણ થઈ જઈ દર્દીઓની ચોખ્ય માવજત કરવાને બદલે ઝાંસા કરતી થાય છે. તેથી આ બાબત પર વડોદરાના નર્સીંગ વર્ગોના પ્રચારકોનું અમે લક્ષ દોરીએ છીએ અને આશા રાખીએ છીએ કે તેઓ શરૂઆતમાં તો આવા વર્ગોને લગતા નિયમોના સંબંધમાં પુષ્કળ છુટછાટ મુકી પ્રત્યેક શિક્ષણ લેવા ઇચ્છતી સ્ત્રીને ઓછો વધતો લાભ મેળવવાની તક આપશે.

જે પ્રમાણમાં નર્સીંગનો ધંધો જનસમાજને હિતકર છે તેટલાજ પ્રમાણમાં સ્ત્રી-શિક્ષકનું કાર્ય પણ પ્રજાને લાભનું છે. સાધારણ સારું શિક્ષણ પામેલી અને મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ શિક્ષક તરીકે તૈયાર થશે, અને પોતાના આ આગરણના આદર્શો ઉચ્ચ રાખીને, પોતાની બેનોને જ્ઞાનનો લાભ આપશે તોજ કેળવણીનો પ્રચાર જલદી વધશે.

સ્ત્રીઓ અને રાજકીય ચળવળ

યુગરાતની જાગૃતિમાં સ્ત્રીઓએ રાજકીય ચળવળમાં પણ ભાગ લેવો પડશે. આજે કેટલાંક મોટાં શહેરોમાં સારા કુટુંબની

શ્રીઓ આગળ પડેલા હાથ લે છે સગકીય
મળવળનો કેટલોક કાપકમ એવા પ્રકારનો છે
કે જેને વીંચે કાઢ પણ પક્ષને વાંધે દોષ થકે
નહી. સ્વદેશી કપડા અને ખામ કરીને શુદ્ધ
સ્વદેશીના પ્રચાર આપ્યા દેશને સર્વમાન્ય
દોષો ભોળાએ, આપણા સ્વમાનને ખતર અને
આપણા ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપવા માટે આ
પ્રશ્નનો ઉકેલ શ્રીઓએ કરવાનો છે હાનસસ

વાખને પરદેશી માત્ર ઘણું વધારા છે એ
આપણી રાષ્ટ્ર માનનાને અવનન કરે છે સ્વદેશી-
ને લીધે ખર્ચમાં કાપકુપ પણ ઠીક ચાલે છે
સાદાઈનો ઉચ્ચ આદર્શ સમવાય છે બપકાદાર
પરદેશી કપડાં કરતા ખાદીનું મહત્ત્વ પણ વધી
મળુ છે. દેશની આબરુ અને ધન્યતા શ્રીઓના
હાથમાં છે અને તેથી સ્વદેશીના પ્રચારમાં
તેમજે મુકતુ ભોળાએ

ઇલેક્ટ્રીક ઇલેક્ટ્રીક ઇલેક્ટ્રીક

નો દરેક જાનનો સામાન માટે નીચેના ડોઝન લખા, અથવા મોટા ઘણાજ
કીડાવને મલકશે.

અખાસખાઈ તાજમાઈ

હુકાર ચાલ, મુખાઈ ર.

તારુ સીરનામુ — “શોધક”
રખાઈ

અસમ કુશન:
સાતાકુલ

ખાઓ

અને

ખવાડો

શીયાળાની ઋતુમાં શરીરમાં
નવજન આણનાર

મનને કેક અજબ રૂઢિત આપનાર
કીમતી દેશી વસાણામાંથી મધમત્તો
અમારો શોણિતશોધક આશીસનો

પૌષ્ટિક પાક

ગુજરાતનું ગૌરવ વધારણ હોય તે પહેલાં
તનને સખળ ખતાવે

વિલાયતી વસ્ત્રો તખ્યાં તે હવે વિલાયતી રોબીકને લ્હાગી
તમારાં દેહને અનુકુલ આ દેશની આનોદવાને માણકની દેશી દવાઓનું સેવન કરો.

શોણિત શોધક ઓફીમ,

૨૯-૨ ૯૪, ઠાવખાદેની રોડ, મુખાઈ

ગુજરાતી કલ્પનાસાહિત્યનાં કેટલાંક સ્ત્રી-પાત્રો

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૨૪થી]

પણ કુમુદ અને કુસુમનો દોર એક કાલે લોકહૃદય પર થોડો નહોતો. કુમુદ-કુસુમની કલ્પનામૃતિઓએ ઘણા યુવાનોનાં ચિત્તને ચક્રોળે ચઢાવ્યાં હતાં. પોતાની જાતને સરસ્વતીચંદ્ર સમા કલ્પનાર ઘણા ઉછરતા કાલેજીઓ ‘મારી પત્ની કુમુદસુંદરી સમી નથી’ એ વિચારે સંસારને ખારો કરતા. કેટલી મુશ્કેલી અને નવોદાઓ એમના અનુકરણથી પતિને પ્રસન્ન કરી શકાશે એમ ધારતી. પણ એમની અપૂર્વતા સર્વને મહાત કરતી.

આજે તો એવી એક નહીં પણ અનેક કુમુદ અને કુસુમ સમી કોડીલી કન્યાઓ દૃષ્ટિમાં તરવરે છે. કેટલીકનો વિકાસ તો એથીએ આગળ વધ્યો છે. સ્ત્રીઓ માત્ર ભાવનાના પ્રદેશમાં વસતી હતી તે હવે ભુદિના ક્ષેત્રમાં પણ ઝુકાવા લાગી છે. પણ એ સર્વનો આરંભ તો સા. ગોવર્ધનરામની કાર્તિકમૂર્તિઓના જ્યોતિર્દિહમાંથીજ થયો. સરસ્વતીચંદ્રની કથાની નવીનતા બહુ લાંબા કાળ લગી ટપી છે. ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ ન વાંચ્યો હોય તેની સાક્ષરતામાં પણ એક કાળે શંકા કઢાતી. અને હજુએ એનો દેહ જીર્ણ થયો નથી.

સાક્ષરશ્રી નાનાલાલ કવિનો કાળ ગોવર્ધનરામ પછીનો હોવાથી એમનાં સ્ત્રીપાત્રો વધારે નિશ્ચયાત્મકબળવાળાં હોવાં જોઈએ એમ આપણને સહજજ લાગે. આપણે એમનું એકજ પાત્ર-જયપાનેજ દેંક નીરખી લઈએ.

કાઠીઆવાડની સચકત સીજવનના અનુભવી રા. નાનાલાલની જગ્યા એ ધિખરો

કહી શકે એવી નાલુકામના ડોળ વિનાની ને સચકત છે. ભાવનાના નાથને પસંદ કરવાનું બળ પણ એનામાં છે. પણ આપણા આર્થ જીવનની મહત્તા, આદર્શને પામવાનું બળ કેળવવા કરતાં આદર્શ રચી ન પમાય ત્યારે આત્મભોગ આપવામાં વધારે મનાઈ છે.

જગ્યામાં સુંદરતા જેટલીજ સ્વાભાવિકતા નથી. હિમાચલનાં શિખરોમાં વસતી એ બાળા જગતને આંગણે પધારે તો પાવન તો જરૂર કરે પણ પ્રસન્ન કરી શકે કે કેમ એ એક પ્રશ્ન છે. માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ (Psychological study) એમાં અધુરો છે એમ કહેનારને તો કદાચ રા. કવિ ભાગ્યેજ ક્ષમા કરે. પણ એ અભ્યાસ ઘણી વાર અગમ્ય થઈ પડે છે. કદાચ સર્જિનાં સામાન્ય શાસ્ત્રો સાથે એ બંધાયેલો થતો નથી એમ કહેવાય. જગન્નાસીઓની જડતા એની દિવ્યતા જોઈ આશ્ચર્યમાં નમી પડે છે પણ એને જીવનમાં ઉતારવાનો વિચાર થોડાજ કરે છે. એની તેજસ્વી પાંખોનાં તેજ સ્પર્શ કરતાંજ ખરી જશે એવી દેંક ખીક લાગે છે. પરિણામે જગ્યાની સાથે માનુષી (human) મૈત્રી સાધવાના કેડ કોઈકજ રાખતા હશે.

જગ્યામાં એક પ્રકારની અપાર્થિવતા છે. અને એને લીધે એ સખી થઈ શકે એવો વિચાર કરવામાંજે ધૃષ્ટતા લાગે છે. એને તો દેવી તરીકે પૂજી શકાય. એ માનુષી છે એમ તો જ્યારે એ જુદાં હોડલાં તરાવે છે સારેજ લાગે છે. માનવહૃદયની સ્વાભાવિક ગંગા કરતાં આકાશની સ્વર્ગગંગા જેવા એના ચોગ સૂક્ષ્મતેજભાવી વધારે લાગે છે. એમાં કલ્પનાનાં મધુર ઉકુચન છે પણ જીંદગીની અનિવાર્ય જરૂરીઆતોનું ત્યાં લેણું નથી. સ્વર્ગગંગાના રુપેરી લીસોટા કરતાં ગંગા-મૈયાનો મધુર પ્રવાહ તૃપાને છીપાવવને

આજથીજ ગ્રાહક તરફ નામ નોંધાવજો.

“ભારત”

આખા મુખ્ય હિસ્સામાં પ્રવર્તી સરેશી માનીનું રાજકું પત્ર છે, તે દરરોજ સાંજ મુજબમાં પ્રગટ થાય છે.

દેશ પરિચયના તાર સમાચાર ઉપરાંત પ્રવર્તી સરેશી સાથે સંબંધ પરાવનારા અમરેષી, વેતારી જનરો, સામાજિક ચર્ચા વગેરે વિષયોથી ભરપૂર આ રાજકું “ભારત” પત્રના તમે ગ્રાહક થવા હો?

એ તમે ગ્રાહક નહીં દેશ તો આજથીજ “ભારત” પ્રમાણવાનું તમે થકુ કરજો. એક હિંદી તરીકે તમ તમારા હોનો ભોજનથી કરવા દેખા રાખતા દેશ તો તમારે “ભારત” વાંચવા જવું નહીં માયે.

હિન્દીજનના દિવે.

મુખ્ય મારો:—

વસના	.	.	રૂ. ૧૫
છ મહીનાના	—	.	— ૮
ત્રણ મહીનાના	—	.	— ૫

જદાવાપના ત્યાં અમારા એજન્ડો દોષ ત્યાં ઉપર મુજબનાજ હર રાખનામાં આખા છે

અદારગામ મારો:—

અપ એજન્ડો ન દેવ ત્યા

વસના	—	.	રૂ. ૧૮
છ મહીનાના	.	.	— ૧૦
ત્રણ મહીનાના	—	.	— ૬

કુદરત નહીં ૫ આનો

મેંધિ—અમારું પત્રની તમારા સાપમાં એજન્ડો અપાઈ ન દોષ તો તે તમે મેંધી થકુદે સપમાં પત્રદેશાર નીમે મુજબ કરો—

“ભારત” ઓફીસ,

ન. નં. રોમલ ફીડ. રોડ. મુખ્ય

છુટક ખરીદનાર તેમજ બહારગામ રહેનારા માટે ધંધુજી સગવડભરેલું

વાંચો

જરૂર

વાંચો

૩

ભારત વાણીઓનો સાચો ખોરાક.

સુરજલાલ

સ્પેશીયલ ખાર રતલી ડબ્બા

પોરબંદરનું ધી

રજીસ્ટર નં. ૪૪૫ ટ્રેડમાર્ક.

THE SUN BRAND CHEE
OF PORBUNDER
Jethabhai Odhavji

BOMBAY.

સુરજલાલ પોરબંદર
જેઠાભાઈ ઓધવજી હજીર
મુંબઈ.

મુદ્દ સ્વચ્છ કરી પોરબંદરમાં અમારી પોતાની દેખરેખ નીચે ખાર રતલીના ડબ્બા ભરાઈ આવે છે. જોઈ ને કાઢાય ત ભારે આહવાને એક વખત અમારુ સુરજ છાપ ધી ખરીદ કરવા અમરી વીનંતી છે. ખાર રતલી નાના ડબ્બા ઉપરાંત મોટા-ચાલુ સાધકના ડબ્બા વેચીએ છીએ. ખારઘનની કીમતી નહીં લેતાં તેનું વજન ખાદ કરી આપીએ છીએ. અમારા ધીમાં ભેળ-મેળ કે દબો કટકો થવાની આહવાને ધારૂતી ન રહે તેના માટે અમે એકલાજ વેચીએ છીએ. ખરીદ કરની વખતે આજુનો અમારો સુરજ છાપનો ટ્રેડ મારકો તપાસી લેજો. એક ડબો

ખરીદ કરનારને પણ બંદરના ધારા મુજબ બહાર પત્રતર વાળી આપીએ છીએ, મુંબઈ સીવાય બહાર દેશોવર કોઈપણ વેપારીને અમારો માલ વેપાર માટે પડતી પ્રમાણે પુરો પાડવામાં આવશે. અમારી દુકાનનું દેખાણું.

જેઠાભાઈ ઓધવજી પોરબંદરવાળા

ભુવેશ્વર કૅથેડ્રલ સ્ટ્રીટ શીરગીના દેવલ સામે મુંબઈ નં. ૨

TELE ADD:—"FIXRATE."

Jethabhai Odhavji Porbundarwala.

Bhooleswar Cathedral Street, BOMBAY, No. 2.

વધારે કમથં નીવડે છે. રવચંદ્રગાને નીરખી
ગ્યા પડી સ્નાન કરી શુદ્ધ અને દાંત ધસાને
જગતની મંડા તરફ જ માનવહૃદયને વળવું
પડે છે. રા. કવિ જે તા પ્રભાસાગી છુદ્ધિથી
આ સત્ય અજ્ઞાત ન રહી શકે એ રીતસર
સર્વ કોઈ તત્ત્વર છે. એમના ઉભય આત્માને
કદાચ સૌંદર્ય આગળ સત્ય અંતુ લાગ્યું
દેશે

આ કાલાદ્યજ્ઞાં પ્રગતિના જગતમાં
જ્યા સહેડે સસારમાં ઉતરે તેા એવા
તેજ કાખા યજ્ઞ જાલ એવા જાલ લાગે છે
એવા તેજસુશીલની પારદર્શકતા જગતમાં
આવતા જતી રહે એવા અદેશ રહે છે

પણ કવિતાના મોદમય પ્રદેશ માનસ
જગતમાંથી કદાચે ત્યારે રવાને થાય છે
જ્યાના અદ્ભુત પરતુ અપર્યય અદ્યક્ષે દર્શને
અકિન યદને આપણે નીરખી રહીએ છીએ
એ આત્મસૌંદર્ય જગતમાં આ રાત્રિ સમા
અંધકારમાં પ્રકાશના દીવડા સમુ છે
અદ્ભવનું નહીં પણ નીતન એવું એ સૌંદર્ય
અજગતી પૃથક્કરણશક્તિને ખાતે નથી. મુદર
રવચંદ્રગા એના પદ્માવલ્લ માથ આપણને
વેરે છે

રા. દર્શના શબ્દો અને શૈલીમાં
નવીનતા છે. અને એ નવીનતાએ જ્યાના
સૌંદર્યમાં જાત્રા પણ ભરી છે જ્યાંએ
હૃદયને આકર્ષી નથી પણ વિચારને
સ્પુરવાયા છે.

દિવ્યલોકની વસતારી એ આગામ્ય
અપણા આદિત્ય-ઉદ્યાનમાં ત્રિયશી આપણને
અદ્ભુતઆત્મા અધિકારી ક્યાં છે એમ કહીએ
તો અનિશ્ચયિત નથી.

રા. કવિ પછી અત્યારે તો વાતોના
સાદિત્યમાં મુનશીકુળ પ્રવર્તે છે એમ કહીએ
તો સાથે, એમની સખા વેળિનીએ એક

કરવા અનેક પ્રતી મૂર્તિઓમાં છુવત
એવન પ્રસારી છે. એમનાં સર્વ પારોની ખચર
લગ એમના અદભાવને પોષણનું પાષ આપણે
અત્યારે નહીં કરીએ. એમની મીઠી રમઃ તે
વચરમાન યીગત, સગાની રૂપીન મીનમ-
દેશ કે મજાણ ફિનીંગ વનપુષ્પનમી તિલામને
અત્યારે આપણે ઊભી જવાને કોણ કહીશું.
અત્યારે તો માત્ર ચમકારા કરતી ધનન,
કાલીકી, મૈત્રવતી તનમન અને મદનની
મજરીના અતર અમજવાનો પલ્લ આદરશું.

રા મુનશીના સ્ત્રીપાત્રોની અમરણ
એક પ્રકારનું 'Pictorial' દ્રમેટાં તેવ
છે એમની નાવિકાઓ જગત્ સાથે યજ્ઞ
નજાય નવરા કરતા પ્રેરણા આપનાર
શીરખાને અસાધની અધિકાકીઓ જનતાનું
વધારે પમદ કરે છે આંસુ સાતવા કરતાં
એમને હાડ કાળી તિરકકારનાં બાણ ફેંક્યાં
વધારે ગમે છે મેઢક પરતુ પ્રતાપી, નિશ્ચય
અને ગોપનમગી, કૌશલ્યો અનુસરે એવી
જતા રવચંદ્ર એ એમની નહીંક એના તગમગ
ખાન લગણુ યજ્ઞ મયા હોય એવાં લાગે છે.

ગ મુનશીની પ્રસન્ન અપ્સર સખી
ધાર્થીવાર દુનિય યજ્ઞ પડે છે. એનો મોદ
કોઈયાર અનિવાર્ય હોય છે. અને એ આંજીએ
નહેવાઈથી શકે છે.

પણ સર્વ કોઈ એ પ્રેરણા કારણ
કરી શકે. એની કીર્તના કામજુમાં બદ્ધ છે.
પણ જે જુએ તેને માટે પણ એ છેતરી
સકાય એવી બોળી હોય એવી પણ દાહક-
વાર લાગે છે. એનો તદમનાદ એના ઉત્કૃષ્ટતા
દેશમાંથીજ પેદા થાય છે.

એની અમરનની કથાનથી એ લીધી
શકે એવી છે. એની આખવા તોહાનથી એ
છરી શકે એવી છે. એની તાત્કલિક
જુદિના પાશમાં એ બાંધી શકે એવી એ છે.

તનમન એના કરતાં ફેંક જુદીજ છે. રા. મુનશીની નાધિકાઓના સામાન્ય ગુણો તો એનામાં છે. પણ છતાં એના જોયનના પ્રતાપમાં વધારે નિશ્ચલતા અને સમર્થ છે. સંસારની પુતળીઓ જોવાને ટેવાયલી આંખને એનો ગર્વ કંપાવે એવો જણાતો હશે. અને છતાંએ, એ ગર્વિષ્ઠ હોવા છતાંએ આઘાત નથી પડેલો. એની નીકળનાર એના પ્રતિ માનની ઊપના ઘેરે છે.

મંજરી એ ખરું કહીએ તો તનમનનો વધારે વિકાસ પામેલો પુનરવતાર છે. પ્રકૃતિની કો અનુપમ કલા સમી એ અદ્ભુતતાભરી છે. એના અડખાર આત્માનો સમગ્ર આવિ-ભાવ એને એના સંયોગોની સામ્રાજી બનાવે છે. માત્ર રા. મુનશીના પુરુષત્વના અદને આવી ભૂતિ ધડી એને નમાવવાના અભિ-માનભરી સંતોષ વિના એન નથી પડતું.

આ સુંદરીઓનાં તિરસ્કારભરી હાસ્ય શોહઓના માન મુકાવે એવાં છે. એમની દષ્ટિની અણીઓ ભલભલાના અંતરની આર-પાર ઉતરે એવી સમ્પત હોય છે. એમનાં હાસ્યના ટંકાર ચમકાવી નાં છે. એમના શબ્દના રણકાર વાતાવરણમાં મધુરતા પ્રસારે છે. કાણુ છતાંએ દ્રામળ છે. મીઠી છતાંએ પ્રતાપી છે.

આત્માનાં જૈશ્ય સાથે ત્યારે પૃથ્વી પર રવર્ગનાં દર્શન એ સહજમાં કરાવે છે. એમની આંખ ફરે તો જગદંબા યથ પ્રવચ કરતાં એમને વાર નથી લાગતી.

પણ આ સર્વ છતાંએ એમનામાં ફેંક નથી-કેલાકની ઉણપ છે, એમ કાણુ જાણે

કેમ લાગ્યા વિના નથી રહેતું. એમની મૃદુતામાં એક પ્રકારની કૃત્રિમતા લાગે છે. એમના વિકાસમાં ક્યાંક અધુરાપણું છે એમ કહેવું એ તો સાહસ ગણાય. રા. મુનશીની કલાનાં ચમકાર નીચે એ ઉણપ ક્યાં છે એ શોધતાં ભુદિ ભ્રમમાં પડે છે.

પણ રા. મુનશીનાં સ્ત્રીપાત્રોને માયા કરતાં શક્તિની આવિર્ભાવરૂપ વધારે લેખાય. એમની શક્તિનો અમલ એ હૃદય પર રાજ્ય સ્થાપી કરી શકે છે, મગજ દ્વારા નહીં એ ખરું, પણ એ ઈર્શ્યોદ્વારા ભુદિને અંધ કરીને નહીં પણ એ ભુદિ પર લાવનાની આણુ વર્તીતીને, અને તેથીજ એ આપણા ઉમળકાને પાત્ર બને છે.

અને એમને ભુદિપ્રધાન નહીં પણ ભુદિ-શાળી કલા વિના તો કેમજ ચાલે ?

અને મંજરીમાં તો એથીએ ફેંક વધારે છે. રા. મુનશી હજુ તો એના વિકાસમાં નવાં તરંગો ઉમેરે છે. અત્યાર સુધીમાં એણે જેટલાં મુગ્ધ કર્યાં છે એથીએ વધારે આશા રાખવાનાં સૂચન એ કરતી જાય છે. એની પકવતાની મીઠાશ વધતી જાય છે. એના અનુભવનાં પાના વધારે ધારદાર થતાં જાય છે. એના વેગ ક્યાં અટકશે એ કેમ કહેવાય ?

આપણી સાહિત્યવાદિકાની આ કેટલીક મદલર નયનાં સુહાગી સુંદરીઓ. એમની મનોહરતાથી મોહાઈ એમની શોભાને નીરખતાં જીવનની કેટલીક ઠણો પ્રમત બનાવી દોષ એવા ધણા ભક્તોની પૂજા એમણે સ્વીકારી હશે. મારી એ કૃતજ્ઞતાની સાક્ષીરૂપ આ અલ્પ પત્ર પુણ્ય ફલ તોય આપી વિરમું છું.

તેના હૃદયમાં પહેલો વિચાર થયો કે ન વરતું. હેમચંદ્રે આંખો મીંચી. શું નિશ્ચય અરેખર થયો હતો? શું વિચાર વધે તેવા હૃદયી હૃદયપણ પ્રેરણા કરતું હતું કે આ સ્ત્રીને ન જોવી? શું પેતાને પણ બીજા સાધુઓની માફક, સાધારણ શ્રાવણની માફક આવે પ્રસંગે પૌત્રધનતની વરર પડે? શું જેને હૃદયે જીતવાની વરર નથી જાણી, જે પોતાને પૂર્વજન્મના પ્રસાદથીજ આજન્મ પીતરાય માનતો હતો તે આજે ધૃદ્યે જીતવા પડે એવી અધોગતિએ પહોંચી ગયો. ના-તેણે અંતરને વચાગ આપ્યો. સંશયને મારે જરા પણ સ્થાન નહોતું. તેણે સ્થિરતાથી આશ્વસન સાધું જોયું.

“આજ! તારે કાલથી કેં મત કરવા માંડ્યું પડશે. તારું મગજ ટેકાણે નથી.”

આશ્વસન દરેકો. “આપ જરા મહારાજો નહીં. પણ આપ આવશો ને?”

“હા” શાંતિથી હેમચંદ્રે કહ્યું. “હુ વિચરીશ.”

“સારું ત્યારે. તમે બંને વિદ્વાન છે એટલે તમને પણ જાણ થશે” ઉદ્ધો ગમ દહ આંખઃ ઉઘો ને પ્રજ્ઞાન કરી રજ માંગી.

“ધર્મલાભ” સ્ત્રીએ કહ્યું ને આત્મ-નિરીક્ષણમાં તે પિતીન થયો.

પ્રકરણ ૨૭ મું

વાગ્ધિનીનાં દર્શન

હેમચંદ્ર સ્ત્રી તેના છ શિષ્યો સમેત આંખા પૃથ્વિપતિના વાડામાં આવ્યા ત્યારે આશ્વસન પણ સાથે હતો. સોમેશ્વર, માણસ ને પુરાણી કાકા સાધુઓનો આદર કરવા આવ્યા અને આવકાર આપી તેમને ઘરમાં લાવ્યા;

હેમચંદ્રે ન છુટકાના શબ્દો શીવાય મૌન ધારણ કર્યું હતું. તેની કોમળ મુખમુદ્રા પર સખ્તાઈની છાપ હતી. તેણે માથું જરા નમેલું હતું. પોતાના નિર્મલ ને ઉભિયોદાણ મગજને તે સખ્તાઈથી પોતાની નિશ્ચેતન ને અવિકારી સ્વચ્છતા જળવવાનો આદેશ કરી રહ્યો. તેને મન તેના જીવનની પરમ કસોટી થતી. તે અત્યાર સુધી નિર્વિકાર થવાનું પણ તુચ્છ ગણતો હતો; કારણકે પોતે અવિકાર દોષ અવિકારતાને શ્રેષ્ઠ માનતો હતો. વિકારને નિર્મલ કરવા તપ આચર્યું પડે એ પણ તેને મન નહાનમનાં ચિન્હ હતાં. વાસના જીતવા કરતાં, વાસનાનો અનુભવ થઈ શકેના જ નહોત્ય એવી સ્થિતિ સાચવવી એ તેના જીવનનો મહાન પ્રયત્ન હતો. અને અત્યાર સુધી એ સ્થિતિ સાચવતાં એને જરા પણ પ્રયત્ન કરવો પડ્યો નહોતો.

જિનશાસનને સાચવ્યું ને તેનો ઉત્કર્ષ સાધવો, તેના અદિસામંતનો પ્રચાર કરવો, ને તેને મારે કાષ્ઠપણ પ્રકારે રાનપત્ર ન કાઢ્યાં લેવું એ તો જે સૃષ્ટિમાં તે ઉછર્યો હતો તેનું પરમ ધ્યેય હતું. પણ તે આગાંઠા સિદ્ધ કરવાના પ્રયાસો પુરેના જ સંસર્ગ તે જીવન સ્વપ્ને રાખતો હતો. મનુષ્યપ્રવચના ઉત્પાદ, આનંદ કે અથા તદ્દર તે સ્ત્રીઓની કે અનુપાસકી આંખે જોઈ શકેના નહીં. તેને ખાતર ખાતર જીવનનાં વિચારી લીલા હતી. અને તે તરફ પ્રત્યેક દિવસે પોતાનાં દિવસોને દિવસો તે રજો.

“ પધારે મહારાજ ! ” મજરીનો સરસારી અવાજ આ એ. “ બીરાજે ”

નીચી મજરે ઉભેલા સરિએ ઉચું જોતા પહેલા ધીમેથી રત્નેહરજી વડે ધુણ બાદારીને ‘ ધર્મલાલ ઉચ્ચાયા જ્યારે તેણે ઉચું જોયું ત્યારે બારણામાં મેન વસ્ત્રમાં અસરા સમી શોભતી હોયી ને સુરેખ મુદરી હોયી હતી. તેના મધુર હોઠ પર આનંદરત્ન હાર્ય હતું, તેની તેજસ્વી આંખોમાં સ્નેહાળુ હૃદયના ઉચ્ચાસનું પ્રતિબિંબ હતું સરિનું જેવું મગજ હતું તેવી તેની નિરીક્ષણશક્તિ હતી અવકાશસ્ત્ર ને કાવોખાયાં મોઢે રાખેલો ચન્દ્રસમુચ્ચ ધીમે ધીમે એકવાચ લાગેલો ‘ મહાલસા ’ ‘ મદ્રાનના ‘ શરિરવશિ ’ ‘ જલ્મ મૌરવ ’...આ બધી ગોઠવણમાં રાખે ને વસ્તુ ગોઠવનારની નિષ્પક્ષપાત અવિકારતા હતી, તેમાં નહોતો સૌંદર્યભક્તનો ઉત્સાહ કે કાંઈની ઉર્ધ્વ કાંઈના આગથી મોએશરે નીચું જોયું, મોહની અધીરાહથી આસપડે આંખો ફાડી, બીજા સાધુઓ આ દર્શનથી માત્ર મોહું પહેળું રાખવા જેટલું જ ચેતન થયોવી શક્યા.

મજરીએ વંદન કર્યું “ સરિશ આપને અને સાધુમહારને આરતી વંદન ”

મજરી જ્ય સકેલી પુરાણી કાકા અને મહાભક્ત વચ્ચે બેઠી અને ગર્વભરી મજરે દિગંતોમાં જેની અર્પિતના પડમાં સળગાવો જાડ્યા હતા તે આપસારે તરફ જોઈ રહી

“ આ ! ” આગડે કર્યું, “ સરિશ એટલે અમારા અજાતના માધાના મુખે. ”

“ મે એમને મળ્યા તો પર જોવા હતા ” મજરીએ હસીને કર્યું “ કમ મહારાજ શરૂ છે તમે દીક્ષા લીધી ને પહેલા આપણે એજા વસ્ત્રધારમાં આવે હતાં.

તમે મને પણ દીક્ષા લેવાનું કહ્યું હતું શરૂ છે તમે ને વખતે આક વર્ષના હતા. ”

“ મને શરૂ આં છે ” અવિકાર્યન ભિન્નની રીત ગ્રહણ કરી હેમચંદ્રે કર્યું

“ એમ ! એનો મને ખબરજ નહીં ! ” આગડે કર્યું.

આગડે જોઈ ઉઠી શરૂ આવતા મજરીના મોં પર જરા કચવાટ દેખાયો ને અદૃષ્ટ યથો તેણે આપડની સામું જોઈ કર્યું “ તમને ક્યાંથી ખબર દોષ કે સરિશની સાથે મને પણ દીક્ષા આપવાના હતા. ”

‘ પછી ’ ‘ આપડને કાને કે મથો આવી હતી ખરી પણ મજરીને મોઢે સાંભળવા તેણે પુછ્યું.

‘ પછી ’ ‘ મજરી હસી પડી ને નીચું જોયું તેના હાર્યના તરમો ખડા પ્રભવી રણ સરિના અવિકારી કાને આ સ્વચ્છંદ અવોચ સાગ્યા તેના મગજમાં રીકા આટલીજ થઈ ‘ આ હાર્યને વિદુરજોઆ કહી સકાય. ”

“ પછી શુ ” મજરીએ ચલાયું. “ દુ નસી બધ, મહારાજ ! દીક્ષા લીધા પછી તમે જે શાંતિ મેળવવા આવતા હતા ને મળી ”

“ મને અશાંતિ હતીજ નહીં. ” હેમચંદ્રે કર્યું પણ જિનજાસનનો શ્રેયમકર માથે જતો કરો પછી તમે તમારે બાદાનત્વ રાખી રહ્યા ”

મજરીને કાને આ બોલોમાં કડકતા જણાઈ તેને આ પ્રશ્નમાં તાણે લાગેલો તેણે આરંભવાથી ઉચું જોયું

“ આરંભવાત્તમારી બેલીમાં-મારી મિથ્યાદૃષ્ટિ દરમીની કામનામાં સંનિવ હતીજ નહીં ”

સુરિ હસ્યા. “તમે દીક્ષા લીધી હોત તો જિનશાસનના આબૂપણરૂપ સાધવી બનત” મંજરીનું ધાટીકું માથું ગર્વમાં ઉચું ગયું. તેની આંખમાં ચમકારો વધ્યો. આંખો જરફ ઉઘાડી, તેમાં ભલક આણવાની તેની ખુબી બધા જોઈ રહ્યા.

“હું નાસી ગઈ તો તમારું આખું શાસન મને ન આપી શકત તે મને મળ્યું,”

“શું?” આંખડથી બોલી જવાયું.

મંજરી આ સવાલ જોઈ હસી. તેની આંખમાં અમી અને અવાજમાં મૃદુતા આવી.

“તમારા દુર્ગપાસ.”

“કાક લટરાજ” બાણે આત્રલટને જપાળ આપતા હોય એમ સુરિજી બોલ્યા. મંજરીએ તેમાં રહેલો કટાક્ષ પારખ્યો.

“હા!” તેના અવાજમાં દુર્લભ ગર્વનો રણકાર થયો, તેની મુંઝર ડોકની રંગો જરા ધબકી ઉઠીદેખાઈ. “શુરુ દ્રોણાચાર્ય ને કેરિલ્ય, બાનેના દર્પ હરે તેવો લટરાજ!” તે હસી. તે હાસ્યમાં વિજયદુઃકુન્દિનો પ્રતિધ્વનિ હતો.

હેમચુરિને લાગ્યું કે તેના જેવા સાધુ આગળ મંજરી પેતાનો આડજર દેખાડે એ ગેરબ નહોતું. ઇશંસા સભળાવવા તેને બોલાવ્યો હોય એમ તેને લાગ્યું થયો.

“ભગવતી! કાવ્યપુરાણોનો શોખ તમને ઘણો જણાય છે.” હસીને સૂરિએ કહ્યું.

તેના હાસ્યમાં પિતાનું વાત્સલ્ય હતું. તે જોઈ મંજરીને ગુસ્સો પેદા થયો. આત્રલરે કહેલી વાત પરથી તો હેમચંદ્રસૂરિ તેને મળવા માંગતો હતો. શું તેનું અપમાન કરવા?

“શોખ!” સોમેશ્વરને પણ જરા ચટકો લાગવાથી તે વચ્ચે બોલ્યો. “સૂરિજી! અપને બાની શાસ્ત્રજ્ઞતાનો ખ્યાલ નથી” આંખડને લાગ મળ્યો. મંજરીને પાણી ચઢાવી હેમચંદ્રને નીચા નમાવવાની તેને આ તક જણાઈ “સોમેશ્વર! અમારા સૂરિજી બીજા શાસ્ત્રજ્ઞ જેવા નથી. અને અમારા ગુજરાતના અદિતીય વિદ્વાન છે. બા એને તમારી જોડે વિવાદ કરવો છે.”

મંજરી ચમકી ને ઉચું જોઈ રહી. શું આ પરદેશી સૂરિએ તેના મિત્ર, આંખડે તેની પરીક્ષા લેવા, તેની વિદ્વતાની હાંસી કરાવવા આ ત્રાગડો રચ્યો હતો? તેણે ધણી સલાહ જોઈ હતી, કટકીક છતી પણ હતી; પણ જેમ જેમ કાકના છવનમાં તેનું છવન બળતું ગયું તેમ તેમ ગમે તે પંદિત જોડે વિવાદ ન કરવો એવો તેણે દૃઢ સંકલ્પ કર્યો હતો. શું તેના

અંબીકા

જનન ગુણ

મનને પસદ પરતી
જમવાની
ઉમદા સગવડ.

૬૦-કાલ્યાણદેવી રોડ,
પંદુલવાડી સામે,
મુંબઈ, નં. ૨.

ગોરવનુ અપમાન કરતા આ આગ્રા હતા ?
 શું તેના વીર પતિના દુરભતો તેની પત્નીની
 હાસી કરી તેને અપમાન પમાડવા મથતા
 હતા ? તેને ઉઘ મહેલા-આબડો પિતા,
 હેમચન્દ્રો મુરખી ને તેનો ને તેના પતિનો
 દુઃખ વેરી—યાદ આગ્રો કાશ્મીરી કવિકુચ
 શિરૈમણી કન્યાનુ, નવધણ્વિજેતા કાશ્મી
 અર્ધામનાનુ હોઢી તપી ઉઠ્યુ તેના હોઢ
 રાતા ને ડપળા ક્રુષ્ણા, ખીડાના, સખત
 થયા. કાશ્મિરના ધનુષ્યશી તેની લામરો જતા
 પાસે આવી તેનુ તાક ગર્વે મરડાયુ તે
 હસી—નરપતિઓ પણ અપમાત પામે એવી
 રીતે—ને બોલી, “ગુજરાતી વિદ્વાન” ને
 રણે ચડેલા વીરની આક્રે તે બાન જુથી જલ્લે
 પડિતોની અજમા હોય તેમ ગર્વવચન
 ઉમેર્યું—

યા પાણિનેસ્સક્કશાધ્વિવેકકર્તુ ।
 સાહિત્યશાસ્ત્ર પ્રવણાદપિ મમમ્દાશ્ચ ॥
 મૂપાશ્ચદાશ્વચિત્તિ પરિલિસ્તેડય ।
 તૌ ગુર્જરી પુજકર્ત્તિગદેન્માયા ત્વમ્ ॥

હેમચન્દ્રમા સધિની નિર્દેપના હતી, તેમ
 મુન્કાફીની નનર પણ હતી તેને તરત જાન
 થયુ કે કે પણ મોતી ગેરસમજને વીર
 મજરી આવા વચન મેલતી હતી તેણે તરત
 આજક સાન્ન જોયુ, તેના હમના મોનુ
 રદમ્મ પરખ્યુ, એજ મોહાર્થે આ પ્રસંગ
 આપ્યો છે એવુ તેને સમજાડુ અને
 મજરીને જોઇ નતા ઉર્મિલીજા મગજને
 અપરિમિત એવી પ્રશ્ન કરવાનુ તેને મન

થયું હતું. તેણે નમ્રતાથી હાથ જોડ્યા, ને
 અત્યંત આદરભરી મુખમુદ્રા કરી માનથી
 જવાજ દીધી

મગત્તિ । અનુગૃહિતોસ્મિ
 શઙ્કૈશ્ચ ભૂપા વિવિધૈશ્ચ દેવિ ।
 વ્યતીત્ય તન્મમ્મટપાણિનો વે ॥
 સંમૂપયેત્કચ્ચન ગુર્જરી તૈ ।
 વ્યપોહ્યદર્પ ચરણૌ સમયે ॥

એક પણ મજરી જોઇ રહી, તેને જાન
 થયુ કે આ પાનસુસ્તિનો ઇરાદો તેનુ અપમાન
 કરવાનો નહોતો તે જુલાન સુરિને વિસરી
 ગઇ, તેની નજર આગળ પડે પહેલા
 જોયો વીરનાગ થવા તજમતો આગો
 નજરે ચડ્યો તેને ચડેતો જોઇ ઉતરી ગયો,
 તના ગર્વ તેને નકલી લીધો, તે હસી
 પડી—નાની ખાવા દસી પડે તેમ, “મહા-
 ગજા ! મને હામા કરો મે એક વખત
 દીશા જતા પગા આગીવાંદ દીધો હતો,
 આજે દુ સી છુ—જતા આપરે આશીર્વાદ
 આપુ ? મમમ્દ ને પાણિનુ અને પદ
 આપજ પામે મારા દર્પે જોછો નહીં
 થાય—વરાગ ? મજરીના મધુર અવાજમા
 ઉત્સાદપ્રેરક સમીત હતુ તેના મુખ પર
 અતરની આશાઓએ અનેરી તેજસ્વિતા
 જવાઇ ની હતી તેણે ઉમળકામા હાથ
 લગાવ્યો—અપૂર્વ ને અવર્ણનીય છટાથી.

હાથ લગાવતાં મજરીનો હોર-પ્રાથા
 પરથી ખડો, ને પનવાન તેનું આપુ માયુ

૧ અમ્મ રાખ્દશ જની રજના કરત રાખિલિ પાતેથી કપ્પના વિષત્તોરે (અ કશ્મીર) તથા
 સાહિત્યશાસ્ત્રમાં કૃષ્ણ મમ્મદ પાતેથી અવકારે ને એજવે છે તેથી ગુર્જરે વાળેનો પુજક મારી સાથે
 ય ય વિષદ કરી શકે ।

૨ હે દેવો ! તના પ્રકારના કપ્પોથી અને અલ કપ્પોથી પાણિનાશ્ચ (આકાશ)ને મમમ્દ-
 શાસ્ત્ર (અ લગાવ)નું કલ્પન કરી કેજ પણ ગુર્જરી વાળેને સંભવ કરો તો તારો દર્પ દૂર કરી
 હું તારા અવજમા કરી આવીમ

દેખાયું. ને તેના અવસાન સૌંદર્યથી લબ્ધી રહેલા મુખની મોહકતા દુર્લભ થઇ પડી.

સૂરિએ આશીર્વાદ સાંભળ્યો; સ્વસ્તું સંગીત સાંભળ્યું; સૌંદર્યનું દર્શન કર્યું. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં એને માટે શો શબ્દ તે યાદ આવ્યો નહીં. તેના આત્માને અપરિચિત પવનનો સુસવાટો થયો. આ સ્ત્રીને સંતોષવા પાણિનિ થવાનો ઉત્સાહ આવ્યો. આ સ્ત્રીને નીરખવા—તે વિચાર ફરી શક્યો નહીં. તેની આંખે અંધારાં આવ્યાં, તેના મગજમાં કડકડા થયો.—સ્થિર ને ઉર્મિહીણા તેના મગજની સરસ સપાટી તુટી હોય—ઉત્સાહથી ઉછળતી માનવતાની ગગનચુંગી ઉર્મિઓ બાજુ ફરી વળતી હોય એવો ભાસ થયો. તે ભયંકર વિપદમાં સૂરિપદ, વીતરાગપદ, અધિકારતા નજર આગળથી અદૃષ્ટ થઇ જતાં લાગ્યાં; શુદ્ધ ને સ્નેહહીણા જીવનરણની ભયાનક નિર્જનતા ચારે તરફ પ્રસરી રહેલી જણાઇ.

આ બધું એક નિમિષમાત્ર ચાલ્યું. તે નિમિષમાં તેને ખાત્રી થઇ કે અધિકારતાનો ગર્વ ખોટો હતો.—તેને લાગ્યું કે એક પ્રતાપી મહાપ્રયત્ન વિના તે અચવાનો નહોતો, તેણે મહાપ્રયત્ન કર્યો; પોતાની પ્રજ્વલ ધ્વજા-શક્તિને એકાદ ફરી મગજની સ્થિરતા સાધી; અને એક ઉત્તાદ ખેલાડી કોષાંગના સ્પર્શાને

હૃદયી વાળે તેમ તેણે બંડખોર મગજને વાળ્યું. તેણે મનુષ્યશરીરનું અશુચિત્વ સ્મર્યું. તેણે સ્ત્રીઓના સૌંદર્યમાં પાપનું મૂલ્ય છે તે યાદ આણ્યું. તેણે અનિત્યાદિ વૈરાગ્યની ખારે ભાવનાઓ મગજ આગળ આણી. તીર્થંકરો પણ ધાતીકર્મ ખપાવવા અધોર તપશ્ચર્યા કરે છે તેનો વિચાર કર્યો.

ખીજ વિપલે તેણે કામદેવનો નાશ કરનાર ચરમતીર્થંકર વીર પરમાત્માનું ધ્યાન કર્યું.

તેનું મગજ બાજુ તુટી જતું હોય એમ લાગ્યું—જતાં તેની ધ્વજાશક્તિએ દેખાણ કર્યું. તેણે ધીમેથી મંજરી તરફ જોયું—અને તેના મુખને ધ્રોણ ગણી શુક્લ ધ્યાન કર્યું.

ઉર્મિઓથી અણબાણ તેના અંતરમાં થયેલા નામના તોફાનને અદૃષ્ટ થતાં વાર લાગી નહીં. આનન્દ અધિકારીના સ્થિર મગજને પલવારનો વિકાર વશ કરતાં વાર લાગી નહીં.

સૂરિ સ્થિર નયનોથી મંજરીને જોઇ રહ્યો. તેની એકાગ્રદષ્ટિએ તેનું માનુષી સૌંદર્ય ને મોહકતા; પથટાઇ ગયાં.

તેણે મંજરીનાં નયનોમાં દિવ્ય તેજ જોયાં; તેના સ્ફટિકશ્યા કપાળ પર અગાધ જ્ઞાનની રેખાઓ જોઇ; - તેનાં સૌંદર્યમાંથી વિશુદ્ધ

જીતેંદ્રીયતીલા

પુર્વ પુરુષત્વ પ્રાપ્ત કરનારી કમળેરીઓ માટે લગાડવાની

દવા... જાટલીની કીમત ૩પીયા ૩. શારીરિક દર્દો માટે ખાસ વૈદ્યરાજને સ્વસ્તુ મળે! પત્રવચ્ચે વાર અને વી. પી. થી મંગાવનારે મુ'અઈના સીરનામેજ લખવું :

મુલાકાત

મોમવારથી

શુક્રવાર

સંખર્ષ-૩. નાગદેવી સ્ટ્રીટ,

રા.ગં. બા. માં પો. નં. ૩.

રાજવૈદ્ય-હીરજી જીવરામ

પુના-સુધવાર પેઠં ઘર નં.

૩૫૬, રેલ્વે ટી. ઓ. સામે.

મુલાકાત

શનીવાર તથા

રવીવાર.

જ્ઞાનનાં સાત સ્થિતિઓ, પુરતા જોવા. સૂરિએ
એકાકીયા વધારી તેણે મંજરીના બાળાઓ
વીણા પડેલી જોઈ. તેના પદ આગળ મનુષ્ય
જોઈએ જોઈ. ઉત્કાંઠ પ્રેરના ધર્માચાર્ય
તેના હાથમાં તેણે કમળ જોયું સ્વરૂપે
મંજરી રહી પશુ તેણે સરસ્વતીના દર્શન કર્યા
દેખ્યદે સાધ્યામ દેવતા પ્રભુમ કયાં
“માતા ! તમારે વરદાન જરૂર કરાવે.”

એક પદ તેણે નગરદારી નેટમાં સમવ્યા
સૂરિએ યોગજ્ઞથી નિર્ધારના સાધી હતી.
તેણે પ્રભુમ કયાં, આખો માથાને ઉઘાડી બંધ
તેના તરફ જોઈ રહ્યા હતા. જાણેજ કોઈ
આ પ્રભુપાનને અર્થ સમજ્યું સૂરિએ સાત
અવાજો કર્યું

“વાળીશ્વરી સમારાધ્ય, વિયાસુ કારિમં
પ્રતિ !

સાક્ષાત્તમેવ મત્યા મ્યાં નૈતાદં દિ વરાનને ॥”

મંજરીની આખો દસી રહી શ્રુતિના અતર
માં જોઈએ ઉત્કાંઠ આવી શરૂ નહોતો આખો
આગળના સુખનો પાત નહોતો તે
સંસ્કૃત પ્રોક્તો અર્થ તે બરોબર સમજીને
નહી પણ તેને સ્પષ્ટ વાચ્ય કે મંજરીએ
વિચાર જોઈએ હતો

“સૂરિ ! આ ! અહીં આ કયા સુખી
રહેવાના હોઈ”

“હુ કામે જઈશ

“મા !” હરી વૈષ્ણવી સ્વરૂપમ્મર કરતો

અંદર આજે તે આખી મંજરીને વળાડો
અને બધા તેના તરફ જોઈ રહ્યા. મંજરીની
આંખમાં લેન ઉત્કાંઠ રહ્યું.

[આ જાણીને વિશેષ જાહેર આજ્ઞા]

“માતા ! આ તમારો હોકો !”

“હા મહારાજ !”

દેખ્યદે સૂરિએ હાથ તરફ એકી દરી
જોયા કુતું ને મંજરી અંદરે હતું “માતા !
આ પુત્રની માતાને હુ ફરીથી પ્રભુમ કરું છું.”
“કેમ ?”

“મિત્રશાસનનું સન્દર્ભ એને પ્રતાપે
થશે”

બધા સૂરિ તરફ ચકિત બની જોઈ રહ્યા,
દેખ્યદે માત્ર બ્યાનથી બાવકની મુખમુદા
જોયા કરતો હતો તેના અવાજમાં સારી
હતી

“મહારાજ ! શું કહો છો ?” અણમળના
મંજરીને કમકમા આજ્ઞા

“હા ! જાગી નવે એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે.”

“ત્યારે મહારાજ ! એક પુરુષ ?”

આગુરનથી મંજરીએ પુછ્યું

“શું ?”

“મહારાજ ત્યારે પાંડુ આવશે ?”

સૂરિએ વહેમથી મંજરી સામું જોયું
“જારી વિચાર એ સ્વાભાવો જવળ નહીં
આખી શરૂ માતા ! હવે અમારો જવાનો
વખત થશે.”

“હા ! ઉઘાડો મિત્રા આપુ” મંજરી
હતી તેના હાથમાં બિજલો બાળી. સમુદ્ર
સેવના પાનનો દિરોન હુમલ થઈ પાડેલ

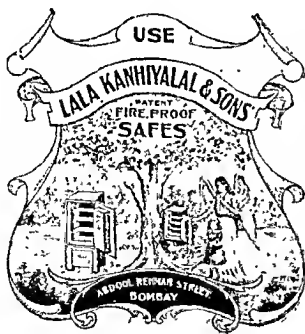
x x x

બાળે દિવસે બધારે દેખ્યદે સૂરિએ
જુગુકાર હોક્યું ત્યારે સરસ્વતીનું વરદાન
જેળબાનો ગર્વ તેના મુખ પર હતો.

ક સરસ્વતીને પ્રભુમ કર્યા અંદરે હુ મંજરીને જાણી દેખ્યદે રાખતો હતો પશુ સમજેજ સારસદી
સ્વરૂપ માનીને દે એન મુખમાંથી ‘દરે દુ’ ભરે જઈને નહીં

કન્હીલાલની તીજેરીઓ અને રૂઝોગ કુમરો

તીજેરીના અંદરના ભાગોમાં કેવી માકેનીકલ કારીગરી કરવામાં આવવી જોઈએ તે તીજેરીના અંદરના ભાગો ખોલીને જોવાથી જ માત્ર મળી શકે અને ત્યારે જ તીજેરીની કોમતી કુશળતાની કીમત થઈ શકે છે.

કીમતી ચોપડાઓનો વહીવટ એક હાથ ગણવા કન્હીયાલાલ પેટન્ટ બુક લોકસ વાપરો.

કન્હીયાલાલ મેકર્સનો નવીન પ્રોડક્શન બ્લેડી-તા બેંક્સ, ગવર્નમેન્ટ-ડેવેલપમેન્ટ ડીપાર્ટમેન્ટ, કોલેજો, મ્યુનિસીપાલિટીઓ, રેલ્વે, સ્ટેટ, બેંકો, અને ઝવેરીઓમાં ભરોસાપાત્ર રીતે વપરાય છે.

કારખાનું :—ડીલાઈલ રોડ, એપોલો મીલની બાજુમાં, ચીચપોક્લી, મુંબઈ.

દુકાન :—તાંબાકાંટા પાંચધુની, મુંબઈ, ટેલીફોન નં. ૫૨૬૭.

શ્રી-સરોવર મંડલનો વાર્ષિક સમારંભ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૪૮ થી]

‘પ્રભુજ સાહેબ તે સમ્યો! આ કલિ-
કાળમાં, આ રવચ્છંદના જન્મભામાં અર્ધ-
આપવા લાવક શ્રી મને એકજ લાગે છે

તે પતિપરાયણતાની મૂર્તિ છે ખાલવ
છોડ્યા પછી પતિ થીરાય ખીજાની તેણે પરચા
કરી નથી. ખીજામાં તેને રસ પડ્યો નથી.
ખીજાનું દષ્ટિબિંદુ તે જોઇ શકી નથી
પતિની ખેદરૂકારી હતી છતાં તેણે અસ નોયનો
એક નિશ્ચય મુક્યો નહીં. પતિ તેના પર
નારાજ રહેતો. પણ તેણે પાતે તો નારાજ
થવાનું કારણ આપ્યું નહીં તે ધણી
વખત પતિના પ્રિયારો જાણના પામતી નહીં.
જતા તેનો રદરોગ કરતી નહીં. તે માત્ર
પતિજનિતમાજ છીન રહેતી, ને પતિસેવામાં
ખમ બનતી. પતિને આજ્ઞા કરવાનો અરકાશ
રહેતો નહીં, કારણકે તે પોતાની ઇચ્છા
બહાર પાડે તે હોવા તે તેની ઇચ્છા નથી
તે પ્રમાણે અભિપ્રાય ને આચરણ બદલતી
કદી તેની ને તેના પતિ વચ્ચે મનભેદ, ગિરોદ,
કે તકરાર થઇ હોય એમ કોઇના સામજ્યામાં
નથી. લોકોને, ઘરના માણસોને તેના વ્યક્તિત્વનું
પ્રાપ્ત્ય દેખાતું, છતાં પતિ પાસે તે એની
મેજે વગર પ્રવળે, વગર કુખે, અદૃષ્ટ
થઇ જતું. પતિ ધણીવાર ન્યાસ
રાખતો કે એક વખતે ત સા તને
દુઃખ ન માનું, એક વખત ધાયુ ન કરે,
એક વખત સાધુ માધુ ઉપકે પણ ખીચારા
પતિની આજ્ઞા નહીં ગઇ ચોખ્ખ પરે તે
હજાર રહેતી ને ચોખ્ખ કામ કરતી પતિસાથ
તેનો રવન ન અભિપ્રાય કદી શોધ્યો જડતો
નહીં. પતિ સાથે મનરહી આચરણ તેણે કદી

ક્યું નહીં, પતિની તે હરીઆદ કરતી નહીં,
ને તેની સેવામાંથી ચળતી નહીં.

પતિ દેવતા જ્યારે રીઝ્યા ત્યારે પણ
તે યુક્તાઇ થઇ નહીં. પતિની સ્થિતિ સુધરી
તો પણ તેણે શીરપાવની આજ્ઞા રાખી નહીં
કે ઇચ્છા કરી નહીં છોડરા થયા પણ તેને
પતિ કરતા વહાવા ગણ્યા નહીં. જો પતિ
રોગિષ્ટ થાય તો નર્મદાની માફક તેને તે માથે
લઇ લીડળ્યા વિના રહે નહીં; જો વૈરાગ્ય
રાખે તો તે અર્ચ્ય લગાવી સંસાર છોડવો
શરૂ કરે ને જો પુરુષાની માફક પતિ કોઇ
ઉર્વશી પાછળ ઘેરો થાય, તો ચાંદાણુ મલ
કરી, પતિને ફોલ દબાવતાં પણ પાછી
પાની કરે નહીં

આ લાલમાના, અનતોષના, રવચ્છંદના,
રવાડાવના જન્માના આ સ્ત્રીએ અર્ધ સત્તી-
એની શીલાકમ તાદાત્મ્ય સાધ્યું છે. તે
આ જન્માનાની નથી પણ અવ્ય જનકાલમાંથી
ઉતરી આવેલી કાલ એમ લાગે છે. તેનેજ
કે અર્ધાક મળ્યું છે

ત્યાર બાદ રા જાઇ જયતે હિમા ઘઇ
પોતાનું ભાષણ વાચનુ શરૂ કયુ —

‘પ્રેસાડે સાહેબ ને સાહેબો! આજે
વખત મે જુદા જુદા જાણણો સંમિત્યાં
તેમાં તમે જેને જીએને અર્ધ આપ્યા છે
તે જોઇ તમારી ખોદસા રીશે મને ખેદ થાય
છે તમે બધાએ ખરું દષ્ટિબિંદુ ખોલ્યું છે
એમ મને કહ્યા વિના ચાલતું નથી.

નબાર નગરે જીવન જોઇ રહેતું તેનાથી
વધારે મોગી થેવળા મે બીજી જોઇ નથી. જાણીય
પ્રસરશે તો કુનીખાનુ શુ થમે? એ થેવળા
ચારે તરફ પ્રસરતી જોઇ મને ધણી વખત
જનના તરફ તિરસ્કાર આવે છે. શુદ્ધસ્થે!
આ જગત વિધ્યા અને સમાર આપાનવ
છે. છંદર છ કે નહીં નેનો નિર્ણય થઇ

શક્યો નથી. આત્માના અસ્તિત્વમાં મૃગજલ જેટલું સત્ય રહ્યું છે. પુરુષ ને સ્ત્રી માત્ર પરપોટા છે.

આ પરિસ્થિતિમાં જેમ પરપોટા પહોળો વધારે તેમજ વધારે સરસ મનાવે છે. જે માણસ જુદામાં જુદા મેળવી દે એવો માયાનું રહસ્ય પામ્યો મનાય. તમે સહ, કે સંસ્કાર કે સહનરીક્ષતા શોધતા કરો છો ! માયાની જગતના પરપોટાને મારા મિત્રો ! અસહ્યમાં સત્ય જોઈ તમને ક પારી છુટતી નથી ! માયાની જગતમાં સનાતનની શોધ આદરી વિસંવાદ શા સારુ દાખલ કરો છો ? જરા વિચાર તો કરો. ને સ્ત્રીઓ તમે કહો છો એવાજ હાથ તો આ જીવન પર રહેવું ભારે પડી જાય.

અર્ધાઈ સ્ત્રી તો તેજ કે જે આ જગત જોડે એકતાનતા સાધી રહી હોય. તે જુદો આવતી છે. તેની ઉમર પચ્ચીસથી પીરતાલીશની હદમાં નક્કી ન કરી શકાય એવી છે. તેના આધાના કેશના કલાપથી તે પગનાં ત્રણ ઊંચીઆં એડીના જુદા સુધી ને ઢોંગી છે, શું ધાળ તેના પોતાના છે ? શું આંખોની ભલક તેની છે કે સુરમાની છે ? શું હાંતની રેખાઓ તેનાં પોતાનાં હાડકાની કે કાષ્ટ ખીજની ? શું તેનો મોહક રંગ તેનો પોતાનો કે પાઉરનો ? ગૃહસ્થો ! એ વીશે સંશય ધરવાનું કારણ નથી. આ બધાંજ પારકાનાં ભાહુતી છે.

પોતાના ને પારકા વચ્ચે તેણે ભેદ ગણ્યો નથી. દરેકના પૈસા તેના પોતાના માન્યા છે ; દરેકની મોજમજાહમાં, લાગ લેવાના તેના આધકાર વીશે તેને સંશય છે નહીં. શરમ મપાદા જેવી ચીજ તેણે જનમીને જાણી નથી.

આ સ્ત્રીનાં કેટલાંક લક્ષણો ધણાંજ આકર્ષક છે. તે જટાથી હાહાકારું જુદું મોહી

શકે છે. વચન આપે છે માત્ર લાંગવાનો લહાવો લેવા માટેજ. નીમકહલાલીનું નામ સાંભળનાં તેને હસવું આવે છે. એકને એક સંબંધનો કંટાળાભર્યો ભાર તેનાથી પલવાર સહન થતો નથી. તેના જીવનમાં પતંગીઆના વિવિધ રંગો પુરાએલા છે; પણ એક રંગ એકથી બીજાવાર નજરે ચડતો નથી.

શી તેની મોહભરી વાતચીત ! તે વાદળ વીશે, ચાની કડકાઈ વીશે, તેના આભૂષણ વીશે એ ચાર ખાટાતીખા ટહુકાર નકટાઈથી ટહુકી શકે છે. પણ એક મીનીટથી વધારે વાર એક વસ્તુ પર તે ટકી શકતી નથી. તેને ગંભીર બાબત પર કંટાળો આવે છે; કવિતા ને ભાવના તરફ તે તિરસ્કારની નજરે જુએ છે. હજાપણ તરફ તેનો અણુગમો ભારે છે. તેના અવાજમાં વૈવિધ્ય કૃત્રિમ છે; તેમાં ભાવનાદર્શકતા જણાય છે તે પણ પોકળ છે, ભાવ અનુભવવો તેને મન અક્ષમ્ય નિર્મલતા છે. ઉત્સાહ કે પ્રેમને તે અધોગતિનાં ચિન્હો લેખે છે, પુરુષો તેને મન રમકડાં છે. અને પોતાને તે રમકડું જ માને એવું ધ્રુવે છે. તેની હાજરીમાં જગતના મોહક મીથ્યાપણુનાં ભાન આપણને થાય છે; અને જીંદગીમાં ગંભીર બની રહેવાની નિર્ણયકતા સ્પષ્ટ સમજાય છે.

આ રસભરી સુંદરી કલાવિધાયક છે. જીવનમાં અસહ્ય ઉનારવાની તેની કલા-ગાંધીજી સત્ય ઉનારે છે તે કલાથી પણ ચઢે છે. તેનું અસત્ય પણ ગાંધીજીના સત્ય જેવું તરી નીકળે છે. આ સત્ય પાછળ શાંકાં મારતાં સંસારરણમાં એ એકજ માત્ર લીલી વેલ એ જોઈ; અને ગૃહસ્થો તેને હું મારો અર્ધ આપું છું."

ત્યાર બાદ રા. ભાઈ ચંદ્રાપીડે પ્રમુખની સૂચનાથી પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો. —

સમ્યો! શ્રીઓનો પરિચય કરતા અને તેમના ચારિત્ર્યનું નિરીક્ષણ કરતા વખત બર્ચ ગયો હોય એમ લાગે છે. તેમના સ્વભાવની ચચનતા તેમના ચારિત્ર્યની મ્થાસ, તેમના અતરની અણુવડતા અને ઐદી સાથે છે કે હું તેમની સોજનનું દુર્બોધ સહી શકતો નથી. પણ આખરે એ બધાબધી અને એક વ્યવહારુ જડી, અને તેને મે અર્થ આપવા માડ્યો.

દેવી સમાન તે સુંદર ને તેજસ્વી રૂ. તે આવે છે ભવકાથી, તેના છાદા છાદાર શરીરને જરાક ડોળાવતી-તેના નયનોના તેજ બાખા ખડને ઉજ્જવળ કરતી. તેનું તેજસ્વી રૂપ બધાની નજર આકર્ષે છે, તેની સરમળ રીતભાત બધાને જાન ઉપભવે છે.

તે દરેક વિષય પર જાણે બધાની હેલ, જાણે જ્ઞાન મેળવવા માગતી હોય તમા મને વાત કરે છે, સવાલ પુછે છે. અને તેના ધીમા મીડા અગ્નિ મેહિની પ્રસારે છે. દશ મીનીટની વાત પછી મળવા આવનાર આટલી બધી હોંશીઆરી, શેર, છટા ને નમ્રતા જોઈ શકાય છે કે આની પ્રશસા કરવી કે માન આપવું કે આસિષ માગવી.

પણ મળનારને જ્ઞાન નથી કે આ નમ્રતા, આ સરમળપણ, આ જ્ઞાતાત્રા માત્ર સાધનરૂપ છે. તેની પાછળી ભવકર ને તીવ્ર સુદ્ધિ મળવા આવનારની કીમત કરે છે, નિશ્ચય સ્વાસ્થ્ય તેનામાં રહેલી નજવાઈ શોધી રહી છે, ને પ્રથમ દેખાડાકિ પોનાની જીલ જટનમાં તે ક્યાં મુકાય તો વધારેમા વધાર ઉપયોગી થઈ શકે તેના નિર્ણય કરી રહી છે.

બીયારા કેઈ બધાનારનું કે જળવાનું નથી. સ્પૃશ્યતા તેને મહાત કરે, મીઠાસ તેની સાન જુજાવશે. આનિશ્ચ તેની સાચવેલી નીમરાવશે. જો આ બધાથી તે એક અ-

વધાનાની જગમાં ન પડ્યો તો પણ આખરે ને બચતો નથી તેના ચારિત્ર્ય તેની શક્તિ તેની સુદ્ધિના એકે એક વિભાગને સરમ ન્યાય મળવા માડશે, આસપામના નર્ગસ બધી આ બાજુરની દેખાતુનાર વાનાવરણ ત બીયારાની આસપામ પ્રસારવા મડી જશે. નહો તો, નજની માખતમાં તેની મદદ માગી નથી શ્રીમંત રક્ષક જાનિઆ ઉતેજ મુકશે. પણ આખરે તેને સરણુ ધવા વિના છૂટકો નથી.

આ બધાનો મુદ્દો એવો મદન છે કે સમજતા મે વર્તી સહેળે નીકળી જાય. તે દર પતિપગયણ છે; તે પેમે ટકે સુખી છે, તેને મોજમજાક પછી પ્રિય નથી. તેને સગાનોજ માત્ર શોખ છે. તેને માટેજ તે જીવે છે તેના પ્રશસકા અને અનુચરોનું સૈન્ય વધારું એજ તેનો હેતુ છે.

આ હેતુ પુરો પાડતા તે ભગીરથ મહેનત ઉઠારી શકે છે, અને મહેનત એવું અશ્વતાથી, એની દુરવહેરીથી, ને બધી અડગતાથી કરે છે કે ક્ષણિક વિશ્વ મગ્નતા તેને વાર સાગતી નથી. કોઈકજ વાર તેનો જીવ અશાત હોય, હવે કોઈકસ્ત હોય અથવા પ્રબલ નિષ્ફલ ગયો હોય ત્યારે તેના સાત સ્વરૂપની નંચે પગ મી રહેલા વિનાયક અમિતવાનાઓનું ક્ષણિક દર્શન થાય છે બોજ પડે સ્વરૂપ પસંદાય છે, ને સાત ને રૂઝવ બને છે.

તેના સ્વજન ન મિત્રનું મદમડવ જ્યાં સુધી તેનું મડવ કવી શકાય ત્યાં સુધી તેનીજ આસપાસ ફરે છે અને એ માડજ તરફ તે અદ્વુજન મળતા રાખની રાક છે પણ વાદળના રંગ કરે તેન તેના મો પરન જાન કરે છે, ને મજવાર જુદિનો ચનકાટ જુદિશામીને પણ આજે છે. તેની પાછા ને મુસદ્દીપથાનો પર કાલ જોઈ શકાય નથી. ગરુ પડે મેરાએલા

પેગંબરની વાણપટતાથી તે ગોલી શકે છે. પ્રસંગે ઝેરીમાં ઝેરી મહેલોથી ઝાલી શકે છે. ઇ. સ. પૂર્વે પહેલી સદીમાં ને મીસરમાં હોત તો બાપડા એટલી પાસે વણુ બુવનનું સામ્રાજ્ય ખોલાવત; જંદાંગીરના દરબારમાં હોત તો બીચારી નુન્નદાંના ભાગ્યમાંથી સામ્રાજીપત્ર ખુચવી લેત. વીજાવતમાં હોત તો એક જૂનગે પાલ્કામેડા વિસર્જન કરાવત. વીસમીસદીના ગુજરાતમાં તે મુશીબ ને પ્રતિ-ક્ષિત ગૃહિણી યદ્ય રહી અમર દર્તિદાસમાં નામ લખાવવાની આશંકા ઝોડી બેસી છે.

તેનેજ દુ ખારો અંતરનો અર્થ અર્ધું છું.

પછી રા. બાઈ ચાકરને પોતાનો લેખ વાંચી સંભળાવ્યો:—

“ પ્રમુખ સાહેબ! ખારા મિત્રો પોતાનો અર્થ આમ દરેક પ્રકારની સીઆને આપતા જેમ મને ખેદ થાય છે. આ દુઃખમય સં-સારમાં જ્યાં, ‘સદન કરવું એજ દ્વાણું છે,’ ત્યાં જેણે આશુ સારી જીવન વીતાવ્યું હોય અને હસુઓસની માફક જીવનાંજીવન ‘કોસ’ સદો હોય તેનેજ અખતો માત્ર ધટે.

એક સી એલી મેં જેમ હતી. તે કામગીરી વિષય યદ્ય ત્યારથી સેવા ને સદનગીરતાનાં યત આચરવાએ અપિધાર તેને પ્રાપ્ત થયો.

એવા પ્રસંગો તેને પ્રાપ્ત થયા છતાં તેની શાંતિ ઝળી નહીં, તેનું ધૈર્ય ખુટ્યું નહીં, તેની મૃદુતા પલટાઈ નહીં, તેના આત્મદી સ્વભાવમાં કંઈશતાનો સંચાર થયો નહીં. તે હસને મોટે જીવન વીતાવી રહી હતી.

તેનું મૃદુ, મ્લાન, ને ગંભીર હાસ્ય બંધાનું હૃદય પીગળાવતું. પૂજ્યપભાવ જેણે કદીએ જાણ્યો નહોતો તે તેની સાથે આદર-થી વર્તવા લાગ્યાં; અને દુઃખ દેનારાઓ તેની પાસે કૃતજ્ઞતાના અણુજાણવા પાડો શીખવા લાગ્યા.

તેને સમ ખાવાને એકપુરું સંતાન હતું. બીજાં છોકરાં વચ્ચે ને આ સંતાન વચ્ચે તેણે બેદ ગણ્યો હોય એવું કોઈની જાણમાં નથી. પોતાના સંતાનને ધણી વખત અન્યાય થતો જેમ તેની આંખમાં અદેખાઈ કે કોષ આવ્યાં હોય એમ કોઈએ સાંભળ્યું નથી.

છોકરાની વધુ આવી; પણ તેણે સામુને સંતોષી નહીં. પણ આજન્મસર્વપણીની અદ્ભુત દસાથી તેણે દસ્યાં ક્યું. મરણ સુધી તેની મીઠાસ તેવીને તેવી અમીભરી રહી. ત્યાં સુધી શીરપાવના તેણે આશા રાખી નહીં.

સદનચીરતાની સિદ્ધિ એજ છેલ્લે સુધી તેના જીવનનો મહામંત્ર હતો. સેવાધર્મનું

નહે મયોદી કે સમ્બરી થતુ જોઈએ ? પુરુષ જાતિએ રચેલા ન્યાયી નિયમોએ સ્ત્રીઓના સ્વભાવને ઓવો વિરૂદ્ધ કરી નાખ્યો છે કે ગમે તે ઉપાય કરે પણ એ સ્વભાવ બદલવા અશક્ય થઈ પડ્યું છે આથી વિકાસગ્રામી બધી ગણવી એકજ સ્ત્રી અને મળી તેજ અને અધ્યોક્ષ ધામે છે.

તે કેળવણી છે, તે પરપૂર્ણને સુખી છે, તેને છોડરા છે, સગાસબધીઓનો સ્નેહ તેણે મેળવ્યો છ છતાં તે “રામ-મોય” [તેણીની છોડરા]નો ભાસ કરાવી શકે છે. પુરુષને રીત્રવચા નમ્મી કરેલી વસ્ત્રપરિધાનની રીતિઓની તેને પરવા નથી તે આકર્ષક લુગડા પહેરતી નથી, ધરણીને અડકતી નથી મૂથે ઓડલુજ જોઈએ એવા શિષ્ટાચારની સહાય અવગણવા કરે છે

પુરુષો નોડે વાન કરતા તે નથી ખચાતી કે કૃત્રિમ શરમાળપણાનું કેળવે કરતી પુરુષો સાથે સ્નેહભરો મૈત્રી રાખવામાં તે કુપણ દેખતી નથી.

શુદ્ધિપૂર્વક આડખર વહોરવા ન શુધ નથી. તેનું પર સરકાર ઉમાડવાનું ઉભાજીક નથી, પણ કાવેજ તા છોડરાઓની ‘મોરડીય’ નો ખડ લાગે છે. એક ખુણે ભુટનો કમલો, એક ખીરી પર સ્ત્રીપુરુષના પોશાકના સપ્તક, સખવાની રેખા પર ચઢા કરવાને ઝટ, અને રોડલી વણતી વળતા નાચવા માટે ખુલ્લું પડેલું પુરતક-ગુજરાનજી તેના સીરાય ખીજા ધરમા આ વસ્તુઓ નજરે ચડતી નથી કદેજ છોડવા પછી આવી નિર્દોષ બહુતા મે બીજે કેકાણે જોઈ નથી તેના પરિ જોડેનો તેનો સમ્પર્ક બહિર્જનો, સરકારી સ્નેહાવવાના નથી, પણ એ સમાવડીઆ ને તેણીની મિત્રતા છે બધી ઘેર આવના શિષ્ટાચાર પ્રમાણે તે તેની ખુશરુમત નથી ખુજી, પણ સારે જતી વખતે જે વાન

અધુરી રહી હતી તે પાછી ચક્ર કરે છે. જરૂર પડે તો તેના પરિને છોડક લઇ જાતુ રાખવાની સૂચના કરી દે છે. અને છતાં પરિ જોડે અભેદ મૈત્રી તેણે સાધી છે પરિને શક્તિ વખત છે ને નહીં મળતી હોય—પણ સહચાર તો જરૂર મળે છે.

આ સ્ત્રીથી વધારે નીખાવસ, પ્રમાણિક, સાચો મિત્ર મળેલા અશક્ય છે. મિત્રો નોડે જાતીય ભાવના પર રચાયેલા સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચેના અસાધ્યારિક અંતરને આલુની નથી. તેની હાલગીમાં સ્ત્રીઓના આચારવિચાર ને પુરુષોના આચારવિચારથી ભુદા નિયમો લાગુ પાડવ મસાર મદીઓ થવા પ્રવલ્લ થવી કર્યો છે તેનો ખ્યાલ તેને આવતો નથી. તે પુરુષોની દૃષ્ટિએ સંભાવ જોઈ શકે છે, ન સળાનીય મિત્રની માફક સવાહ આપી શકે છે. આત્માસન શોધતા મિત્રને નમ્રતા, મીઠાસ કે પ્રેરણા મળતા નથી, પણ અનુભવી સન્મારીની સમોદ પાકાઈ ને તીજી દૃષ્ટિએ લાભ મળે છે તેની વ્યવહાર શક્તિ અજબ છે, એટલે જ્ઞાન ને કૃત્રિમ કહાવણમાં તે એમી ચાલી નથી તે તરત હડી કામે ધામે છે મુરકલીઓ ફેડે ન, ન જડનો ફરનો દેખાડે છે

તમે તેના તરફ સ્ત્રી-સન્માન રૂપિ રાખી ચાલતા નથી, કાલજો નિર્બલતા કે સુકુમારતા ને દેખાડતી નથી. તમારા પાસે તે કૃત્રિમ સન્માનની આશા રાખતી નથી. પણ તમારા સમાવડીઆને આપો તેનું માન પોતાની કતાથી લે છે.

સાચારજી ગિતિ પુરુષો સ્ત્રીઓ પામે શાતા કે પ્રેરકતા માગે છે, અને જે સ્ત્રીઓ તે નાથી શકે તેને અર્ધ આપે છે. શાતા ને પ્રેરકતા માગતા એ પ્રારંભ નિર્વ્યવસ્થાનુ લણણ છે ખરા પુરુષને મિત્ર જોઈએ છે, તે

પદ આવીજ સ્ત્રી લઇ શકે. મારે હું મારો અર્ધ તેનેજ આપું છું.”

પછી પ્રસુખનું નિમંત્રણ સ્વીકારી રા. ભાઇ કુલ્સદેઠ ઉભા થયા, અને તેમણે પોતાનું બાપણ વાંચી સંભળાવ્યું.

“જે સ્ત્રીને હું મારો અર્ધ આપું છું તે નવીન ગુજરાતનું અનેકું પુષ્પ છે. પંકજની માફક તે પરિસ્થિતિ છોડી ને ઉઝી ઉગી રહી છે. તેના આસ્વાદ્યજનક ડોલનમાં નવયુગના સંસ્કાર ને સ્વાતંત્ર્ય અને જણાય છે.

તે યુવતી સુંદર નહીં પણ સ્વરૂપવાન છે. તેની આંખો દરેક ભાવે ચમકી શકે છે. તેના મોઢા અવાજ દરેક લાગણી દર્શાવી શકે છે. તેના હાસ્યમાં મોહકતા વધારે છે કે નોકાન તેના નિર્ણય થઇ શકતો નથી; પણ તે દસે છે ત્યારે સામાનું અંતર સ્વાર્ધાનતા બોધ બેસે છે એ નિઃસંશય છે. દરેક કલા કાવ્ય કરવાનો ઉત્સાહ, તેનામાં છે. તરતાં, મોટર ફાંકતાં, થોડે બેસતાં, ટેનીસ રમતાં, ચીતગતાં, ગાતાં, લેખ લખતાં, કે બાપણ કરતાં એકદમ શીખી જાઉં એવી હોંસ તેને દિનરાત થયાં કરે છે. તેણે સારી કેળવણી લીધી છે. અંત તેને વધારે સારી કરવા મથે છે.

મોટા મોટા લેખો ને પુરોાને તે સમજવા પ્રયત્ન કરે છે; અને તેના પર કાષ્ટએ વિવેચન કર્યું હોય તો સમજી શકે છે, અને થોડુંક પોને પણ ફરી શકે છે. વાતમાં ઝમક આજુબા પુરતી સમજ તેને રાજકીય ખાજખાજ પણ છે, અને કાંઈ પણ વિષય પર ખીન પામે પણ કરારી શકે છે, ને પોને પણ ફરી શકે છે એવી છાપ પાડી શકે છે.

તે દીર્ઘમનદાતુર છે. જુની પ્રજ્વલિત-એને તેલવામાં તેને મનદ પડે છે. ભાષાવાક્યને ગદ્યમાં તેને રસ પડે છે.

પુરોાની પ્રવૃત્તિ અને જીવનનું નિરીક્ષણ કરવા-માં મજાદ પડે છે; અને તેમની સાથે સમાન-તાથી વર્તવા માંડે છે. કાંઈ પુરુષ રખેને સ્ત્રી જાતિ પર ચત્રાવાતી સજ્જનજુની હકુમત ચત્રાવી દે એવા ભયથી તે શબ્દે શબ્દમાં પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય દર્શાવે છે.

તે એક મોહક બંડખોરિણી છે તેના સુકુમાર સ્વભાવમાં તોફાન કરવાનો અસ્પષ્ટ ઉત્સાહ ગણ્યા કરે છે. એ તોફાનમાં દ્રોપદીનું ગોરવ ને શલેની રસજ્ઞતા શમાવી શકે છે. ઘણા લેખો આ ઉત્સાહ તરફ તિરસ્કારની નગરે જીવે છે. મને તે એની મોહકતાનું પ્રથમ લક્ષણ લાગે છે.

નવો આત્મા પરમ સંસ્કારી છે. તેનો પરાગ ચારે તરફ પ્રસારે છે; અને આશંતને ચાતા મળે છે; અલ્પક પડાય છે, સંસ્કારી-ને સદૃષ્ટિમાં ઝંકટાનતા પ્રસરતી લાગે છે. તેની કાગરીમાં આવતાં સંસ્કૃતિનાં સોપાન પર ચડ્યા હોઇએ એવો ખ્યાલ થાય છે.

સામાન્ય જગતને આ સ્વાતંત્ર્ય ને સંસ્કારિતાનું વિમલશુભિષેક સમજાતું નથી. જે ચાત્ર ન સમજાય તેમાં દુષણ ચાની લેવું એ અધિકારઘટત મગજગો પહેલો નિદાન છે. આ સ્ત્રીની સંસ્કારિતા તેજ તેની વિશુદ્ધિની વ્યવેતા ને સંસ્કાર છે. હંમેશાં આસે પણ તે સંસ્કારિતા પમર વડે એમ તેને વ્યેનારને તરત લાગે છે.

તેના દીર્ઘમન, શુદ્ધિ, સ્વાતંત્ર્ય ને સંસ્કાર-થી આકર્ષીત સંસ્કારી પુરોા તેની પાસે સદાનુભૂતિ ને પ્રેરણા પામે છે. તેની એક દૃષ્ટિ, એક હાસ્ય, એક અભિનંદન પ્રયત્ન પ્રેરે છે, પુરુષત્વને કમોડીએ ચડાવે છે. તેની પ્રેરણા પામેલા પુરોાના મગજની રિચ્ચિત અન્યની રાજ્યકૃપરીઆના શિખરથી પ્રેરાવવા મોહાવતી નીચરચાનો દેહ ખ્યાલ મારે છે.

પ્રેરણાનું 'ઝરણું' તે રાજી શકતી નથી
છતાં તે કોઈને પ્રેરવાની ઇચ્છા રાખતી નથી,
રૂખેને રવાત્ર્ય ઓછું થઈ જાય એવી
કેંક બીક તેને રહેતી હોય છે. પ્રેરણા માલતા
પુરુષો તરફ તે મદદની દૃષ્ટિએ જુલે છે.
આ નવા પ્રકારનો સિદ્ધિ, આ નવા અટકાવનો
વાધ; આ નવી શક્તિવાળું માણસ એ બધા
મારી કુમકુમીના અવાજથી નાચે છે—એમ
એને લાગે છે પણ કુમકુમીનો અવાજ
સાંભળી રવમાનજ ગ થયા પુરુષો નાસી
જાય છે; ને તેનો સુચારો આત્મા દુષ્ક
પામે છે. તે બીચારા આત્માને બાન નથી કે
પ્રેરણાના માલ. પ્રેરણામૂર્તિને આરાધવા
મથે છે, મદદીને નહીં. તેમને ઉસાદમત્ર
સ્વેદ છે, મુશામગીરી નહીં.

આ નવપ્રગતી પ્રતિભાની જેવા અદ્યુત
પ્રેરક શક્તિ છે, જેવા અનુપમ સરકાર છે
તેવેજ તેનો આત્મા ચોનવિદારા છે અને
એ કોઈને ખરા અતરથી પ્રવચને સકલ
કે તે તેનામાં અનન્ય પ્રભાવ તે ધીરતા
પ્રગટાવે, એ સાદિત્ય કે રાજકીય પ્રગતને
ધર્મ મળે તે નવો સપ્રદાય રચાવે, જે
તેનો સરકારી આત્મા ધાર બીજા આત્મા
એકે નિર્ભય. આએ સદ્યારે સાધે તે
અવની પર અમતપુર્ણ ઉતારે.

સકળો! આ ચિન્તના ખોડ થણી છે.
ખોડ ન હોય તો મનુષ્યજાત વદાતી કેમ
લાગે? છતાં આ નવપ્રગતી મનોદારી સ્ત્રી
મારો અર્થ આપુ છું.

સાર પાડી રા. લાઇ રક્ષનિધિ પોતાના
અરમ ભુટી પોતાનો લેખ વાચવા તત્પર થયા.

“અરુણાન પ્રમુખ સારૂને ને સરોજી
ખાસ જેનો એક વિજ્ઞાનવિજ્ઞાતી અભ્યક્તી
પ્રમુખ સારૂને પુરંકા પ્રજ્ઞાને નિર્ણય ઉત્ત
વળમાં કે ઉપગતારી આપી કદ એમ નથી.

શ્રી એ સૃષ્ટિચકાસનું પરમ સાધન છે. અને
એવા અત્યંત ઉપયોગી બનવું નિશ્ચય એ
દરેક દૃષ્ટિએ ધણીજ અટકાવી વચ્ચે છે.

પ્રથમ મૂર્તિ અમર થવાને માટે જીને
સાધન બનાવે. સવનન ને આર્પણનું શસ્ત્ર
તેના હાથમાં મુકે છે, અને ને શસ્ત્રથી પોતા-
ની જોડી બોળી તે જાતિને અમર કરવા
મથે છે મનુષ્યવિકાસમાં શ્રી રક્ષક બલ છે;
પુરુષ સર્વધર્મ બાજ છે જાતિની આપાદી
શ્રીજાતિની શક્તિ પર અવલભે છે.

જાતિજાતિ વચ્ચે બચકર રસાકસી
ચાલી રહી છે જે જાતિઓ સમજાત ને પ્રભાવ-
શાળી હોય છે તે જુલે છે, પૂરણને પ્રતાપી
ને સુધી કરવાને સાધનજાત અને છે. જ્યાં
સુધી પૂરણ પર નિર્ભરતા અને દુષ્ક બાપી
રવા છે, ત્યાં સુધી સમજાત જાતિઓ વધે
એવા ઉપાયો શોધવા જોઈએ તેજ પ્રમાણે
અસકાત જાતિઓ પૂરણ પરથી ઉન્નયન
કરવું જોઈએ. જ્યાં સુધી નવજાતી, રોગિષ્ઠ,
અવિદસિત, કે કુકલપો જાતિઓ પૂરણને
ભારે ખારે છે, ત્યાં સુધી સુખ, શક્તિ કે
ખરો આનંદ દુનીઆમાં દેખાવાનો નથી.

જાતિ રક્ષવાનું કે રક્ષા કરવાનું પ્રથમ
સાધન આ છે તે દુ આગળ કહી ગયો.
જેટલ અશે શ્રી સમજાત જાતિને અમર કરે
છે કે અસકાત જાતિને રિવંસ કરે છે
તેટલેજ અશે શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ તેને પૂજનીય
કે અધ્યોદ માની શકાય એ વાત નિશ્ચય છે.

દો એવી પૂજનીય કે અધ્યોદ જીને
નિર્ણય કરીએ.

ગુજરાતી જોડી નિર્ણય કે અસકાત જાતિ
પૂરણ પર આગેજ મળશે. આપણું સરાસરી
આવરણ પુર પચ્છીસ વર્ષનું પણ નથી;
આપણી નરાસગી ઉચ્ચ પાંચ ફૂટ પણ
નથી. આપણે ત્યાં નારકોના મનુની

સરાસરી સેંકડે ૨૫ ટકા; આપણે ત્યાં રોગ વીજેરોનો પ્રચાર બીજા બધા દેશોથી વધારે છે; આપણા યુવકવર્ગમાં ૮૯ ટકા નબળો, રોગગ્રસ્ત ને નિર્જીવ હોય છે; આપણી કાર્ય કરવાની શક્તિ બધી પ્રગ્વતી કમ છે એ મેં મારા એક ગણીતા લેખમાં સિદ્ધ કર્યું છે, અને એ વાત જોણે ગુજરાતી તેમજ બીજા જાતિના નોકરો રાખ્યા છે તેમને વિદિત છે. આવી શારીરિક નિર્માણત્વને પરિણામે, આપણા દેશમાં છુદ્ધિનો કે ચારિત્ર્યનો વિકાસ સંભવનો નથી; દૂધ, કોષ, લોભ અને ધનસંચયની ઇચ્છાનું પ્રાબલ્ય ચારે તરફ વધે છે; અને અપૂર્વે પશુ (Blonde Beast) આ જાતિમાં પાકે એ અશક્ય થઇ પડ્યું છે.

તેથી તમે મારા મત જોડે સમત થશો કે આપણી અશક્ત ને નિર્માણ જાતિ પૃથ્વી પરથી વહેલી ઉખડી જાય તેમાંજ જાતિ-વિકાસ ને ઉત્ક્રાંતિના લાભો સમાયા છે. જ્યાં સુધી આવી જાતિની શુદ્ધિ થવા દબરું ત્યાં સુધી મનુષ્યજાતિની ઉન્નતિ થવાની નથી, અને રોગ અને દુઃખ નિર્મૂલ્ય કરવાના બધા ઉપાયો નિષ્ફળ જવાના.

મનુષ્યજાતિને સહભાગે ગુજરાતી પ્રજાનું ઉન્નતન કપાટાભેર ચતું જાય છે; અને ભાવિ અપૂર્વતાનો અચ્છેદ્ય પાસે આવતો જાય છે, ત્યારે આ ગુજરાતની વિશાળ ભૂમિમાં બાપડાં બીચારાં મનુષ્યજાતિની નિર્માણ જાતિ નહીં વસે પણ કોઇ બીજા પ્રતાપી જાતિનાં સશક્ત વિજયી ને સ્વતંત્ર સંતાનો વસશે. જે સાધન આ અચ્છેદ્ય વહેલો ઉગાડે, ઉત્ક્રાંતિક્રમની નેમ વહેલી સાધે તેની કીમત કરી કરાય તેમ નથી.

આ સાધન તે એક પ્રકારની ગુજરાતજી સ્ત્રી. અને ઉત્ક્રાંતિક્રમ સાધવાના આ પરમ બળને દુઃ પંદન કરું છું.

આ પ્રકારની સ્ત્રી મળવી મુશ્કેલ નથી. દરેક શહેરમાં, ને ખાસ કરીને કેળવણી વર્ગમાં, દ્રવ્યની ભાહેર જગ્યામાં અને સ્ટેશન વીજેરે સ્થલમાં તરત દેખાઇ આવશે. તેનાં લક્ષણો નીચે પ્રમાણે છે.

તે રંગે ફીકડી છે, તેની કમર સીધી રહી શકતી નથી. તેનું મોં નિસ્તેજ છે તેની આંખો મોટી છે અને તેમાં અસ્વાભાવિક તેજ દેખાય છે. તેના શરીરનો ઘાટ બે સીધી રેખાનોજ બનેલો હોય છે. સ્તન કે નિર્ગંધથી તે સીધી રેખામાં વિકાર થતો નથી.

ઝાઝાડીઆમાં ત્રણ દહાડા તેનું માથું દુબે છે; પંદર વર્ષે તેને હીસ્ટીરીઆ થાય છે. ઉત્ક્રાંતિક્રમનું પરમ સાધન જે સ્ત્રી, તેના અસ્તિત્વનો હેતુ સંતાન જણવાં. એ સ્વાભાવિકમાં સ્વાભાવિક કાર્ય તે સાધારણ રીતે કરી શકતી નથી.

તે દુઃખ સહી શકતી નથી, તે ખાઇ શકતી નથી, તે ચાલી શકતી નથી. તે બીજાને દુઃખી કરે છે; કૃત્રિમ ભાવભયતા અનુભવી શકે છે. પતિનો વિગ્રાહ પલવાર વેડી શકતી નથી. તે જીવનમાં રસ દેખાડે છે, છતાં એક પણ કામ રસ લઇને કરી શકતી નથી. નિર્દોષ ઉત્સાહ ને તોફાનથી તે કંટાળે છે. આ બધાં રોગિણ માનસિક દશાનાં લક્ષણો છે.

આ સ્ત્રી છોકરાં નથી ઉછેરી શકતી કે નથી ફળવી શકતી. તેને છોકરાં મમતાં નથી પણ દેવતા ધરતી વેઠ લાગે છે.

તે શારીરિક કસરત કરતી નથી. અને તે તરફ આકર્ષાતી નથી.

ગૃહસ્થો! શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ આ સ્ત્રીજ ખરી સેવા બજાવી રહી છે. એ આપણી નિર્જીવ જાતિનો આંત કપાટાભેર પાસે આણતી જાય છે-ને તેટલે અંશે મનુષ્યજાતિ નો વિજય સાધતી જાય છે. અને તે કેવી રીતે !

તે સત્તાન જાણી નથી. જાણે છે તો તે કાર્યમાન મરણ પામે છે એ બુદ્ધિએ તે અને સત્તાન જાણે છે તો સત્તાન દુક-જીવી ને શેઠિય હોય છે. ને પોતે પાત્ર વર્ગ મુધી રચી પીડાય છે. ખણે જાણે તે અને સત્તાન જાણે થોડે વર્ગે સરી જાય છે, અને એક નિર્ણય જાણના કુદ્દાની સમાધિ થાય છે.

આમ દર વર્ગે અનેક સ્ત્રીઓ આ સંદેશ કમનુ અપૂર્વ કાર્ય કરી રહી છે. અને તે દિવસે દિવસે એટલુ કપાટાએર ચાલતુ જાય છે કે મુજરાતી પ્રાણનો અત થોડાએક વર્ગોમાં આવી રહેશે એમ મને જાણાય છે.

એક નિર્ણય જાણતુ ઉન્નત સાધવા અને પ્રત્યક્ષિકાસનો વિગત સાધવા તત્પર અનેકી આ મુજરાતી સ્ત્રીઓ માત્ર અર્થ ધરે છે. તેથી આ પ્રસંગે દક્ષિણસમરકુર, પણ જીવવાને નાલાયક પ્રાણનું નિહાન કાઢવા કાર્યસાધક સહારિયોને કુ અર્થ આપુ છું; અને અનેકાનેક પાર પ્રાર્થુ છું કે તેના અપરમા બપાને લઈ આ જમિને મોગ્ય પ્રાણને વસવા સાધક જાણી બનાવે.”

સમાજા કે પારી વહુની એકામ ચિત્તથી સાંભળી રહેવા ધોતાઓને કાને પ્રવચકાસનો કુષવાટ સજાણો કોઈને જોવાના હોયકોઈ રહ્યા નહીં.

પણ પ્રમુખ મહાસયે સ્વસ્થતા મેળવી અને ત્રાસથી આંતરેલા પરસેરો કુઝો.

તેને પુરસી ખમેડી અને ડે રસનિધિના આપણને જાતુ તુરંગો. બધાએ નિ પાસ મુકી, મુજરાતી હયાન છે તેનો પુરાવો જોવા ચાર તરફ જોયું; અને પ્રમુખને હિમા થતા જોઈ તાળીઓથી તેમને વધારી લીધા.

પ્રમુખ રા. બાઈ એડી પોલોએ પછી પોતાનું જાણ મોટીથી ચક કયું.

“સભ્યો! આપારે જોલવા ઉડતાં મને આનંદ થાય છે. આવા વિદ્વાનોની સલાહ પ્રમુખ મ્યાન હું કદી પણ લેવા સાધક હોયજ એવો મને અભાર મુધી ખ્યાલ તહેનો (તાળીઓ) મે બધાનુ જાણણુ ખ્યાનથી સાંભળુ છે, અને મને આ મડલ માટે એક રીતે ખેદ થાય છે. મારે કહેવું પડે છે કે તમે બધા આજે મડલમાંથી બરતરફ થઈ ગયા છો! (અમલખીનો ઘોષાટ) કાનુન સત્તરમાંના શબ્દોમાં કહુ તો તમે અગત પક્ષમાં કે દેવથી વિવેચન કયું છે (ના. નાના પોકારો.)

તમે ના કહો છો-પણ હું હા કહું છું. તમારા જીવના સદાઓ ઉડેલી તમારી અર્થોઈ સાં કોણ છે તે હું નકરી કરવા માગનો નથી એટલે તમે બરતરફ થવા સાધક છો, પણ તેમ કરનારને અજાણે તમે સભ્યો તરીકે કાયમ છો, મે આપણુ મડલ જીવતુ રહું છે (તાળીઓ.)

આપણા મડલને સદસામે એક સભ્ય એ કાનુન તોડી શકે એમ નથી. તે હું છું અને મારે નસીમે જીવસહાર કરવાનું આપ્યું છે ને જોઈ મને મોડકાસલામે છે કે મુજરાતી સ્ત્રીઓનુ જાણિ સોને મરેયું છે. (તાળીઓ) શ્રદ્ધથો! હું તમારા જોવા એકદેશીય નથી. રા બાઈ પુરુષના જેવો હું જુના વિચારનો નથી તેમ રા બાઈ રસનિધિ જેવો જના-વરણાથી નથી. મારુ દક્ષિણિ કુ પ્રાણન છે—સર્વદેશીય છે (તાળીઓ.)

શ્રદ્ધથો! કોને અર્થ આપવો એ વિગત મારે મન-બરા પુરુષને મન—અપરો નથી. મારુ હવે વિચાર છે (તાળીઓ). મને આ-પૂજા વિના ચાલી શકતુ નથી જ્યાં સી છે ત્યાં હું અર્થ આપવા તપસું છું.

(તાળીઓ) જ્યાં સ્થાને પગરવ સંભળાય છે ત્યાં મારું હૈયું પૂનઃપ્રેરણા યથા જાય છે. (તાળીઓ.)

હું ગુણદોષ જોવા રહેતો નથી. (તાળીઓ) હું ચારિત્ર્યનું પૃથક્કરણ કરતો નથી. (તાળીઓ) હું રૂપ ને બોલ જોઈ શકતો નથી. જ્યાં ઉત્કર્ષિતક્રમના પરમ સાધનરૂપ જગદ્ગુરુની, જગદ્દિલાસિની, જગન્મોહિનીનાં દર્શન થાય છે કે હું પ્રણિપાત કરું છું, અર્થ આપું છું, ને ઉચ્ચારું છું:—

નમામિ કમલામ્
અમલામ્ સુન્દરિતામ્
ધરણી મરણીમ્
માતરમ્

(ધણીજ તાળીઓ.)

જોન ઓફ આર્ક

જોન ઓફ આર્ક

[અનુસ્થાન પૃષ્ઠ ૩૫૩ થી]

નથી વચ્ચે. લોખંડની બેડીઓ અને અસિ-જવાળાની આંચ એના આત્માને ડરાવી નથી શકી.

જોન ભારતનાં સ્ત્રીરત્નોની હારમાળામાં નથી પ્રકાશતી છતાં ભારતના ઓળા આદરને પાત્ર નથી. જોન જેવા આત્માઓ એક દેશના કે એક કાળના નથી હોતા. પણ સર્વ સમયમાં પ્રેરણાનાં અરણ્ય એમનામાંથી વહાંજ કરે છે. ભારતની સત્તારીઓ એ પ્રેરણા પીને કેટલી કૃતાર્થ થશે ?

મધુરાં સેન્ટની શોધમાં

જ્યારે હું ઉડા ઉતર્યો ત્યારે મારી લેખારેટરીના વેત્તાનો પણ મત મળ્યો અને હું સક્સેસ (ફેલ) પામ્યો

માટે સેન્ટ

સ
ક
સે
સ
ઓફ
ઇ
ડી
આ

એ નામ ધર્મ કે જેણે પોતાની મોટી મધુરી સુવાસથી ઇન્ડિયા ને જોકે યુરોપ અને અમેરિકા સુધી પણ પ્રસિદ્ધિમાં મુકલ છે. તેવડાની સુગંધ કડવી હોય તોજ સક્સેસની સુગંધમાં સીકારસ હોય.
જ. ૧ શ. ૧૧૧૧, ૧૧૧૧.

મોહીની એજન્સા,

જુમા મસજિદ-સુબહ.

ગુજરાતી સાહિત્યનાં કેટલાંક સ્ત્રી-પાત્રો

[અનુષ્ઠાન પૃષ્ઠ ૩૮૯ થી]

પતિની ઓળખ કરવા પ્રયત્ન કરતી શ્રેયોત્સુક પતિવ્રતાની ચિંતા અને આતુરતાએ કાને સહૃદય આર્દ્રતા નથી અનુભવતી. જે સફળતાથી પ્રેમાનંદે આ મૂર્તિની આયુષ્યમાં કરુણારસની જમાવટ કરી છે, તેણે તેની દમન્યતાને, ગુજરાતી વાચકસમાજના હૃદય ઉપર સદાને માટે અંકિત કરી છે અને ગુજરાત ના સાહિત્યની અદર તેને સદાને માટે ચિરંજીવ કરી છે.

શામળીની પત્રલેખના આટલી સફૂલ, ભાવાત્મક કે વિગ્નુર નથી. છતાં તેના પાત્રો સચકત-કરીકે પરીક્ષકને પ્રેમાનંદના પાત્રોથી વધુ સશક્ત-જાણીયા વિના રહેશે નહીં તેનું મનમોહકતાનું ચિત્ર આ વાનની પ્રતિભા કરશે, આ છતાં અને શામળીને પ્રતિભા, પ્રેમાનંદમાં નહીં તેનાં. અસુક પ્રકારની વીર-કલ્પના (Romanticism)ની છાત હોવા છતાં, તેનાં પાત્રોમાના ધણા યોગ્ય લોકપ્રિય થઈ ચિરંજીવતા પામી શક્યા છે તે સ્પષ્ટ છે.

• સહિતા

પ્રેમાનંદ અને શામળ પછી મોટે ભાગે કાર્ત્તવ્યક કથાસાહિત્યનો અત આળો. જે લેખકો પછી કૈંક ઉચ્ચ પ્રકારનું કલ્પનાત્મક સાહિત્ય આપણને પ્રથમ નર્મદ-દલપત મુગમાં પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ નર્મદનાં “આદ્યા” અને “સહિતા”માં કે સ્વપ્ન-રામનાં “સદ્મી” કે અન્ય પાત્રોમાં ઉચ્ચ પ્રકારનું પાત્રલેખન દરવખાન થતું નથી. રા. શુભેશભાઈની “સહિતા” માટે છેક એમ કહી શકાય તેમ નથી. પાત્રોની શ્રેણીમાં

સાધારણ શ્રેણીનું હોવા છતાં કરુણારસની જમાવટથી આ પાત્ર આકર્ષક બન્યું છે અને એક વખત તેની બળવાન અસર નીચે આપણે મુખામુની પ્રેમ ઉરકેરાઈ ગઈ હતી.

શુભેશભાઈ

પાત્રની પાત્ર તરીકે સાધારણથી વધુ ઉચી ભૂમિકા ઉપર કલ્પના, આપણને પ્રથમ નદસકરમાં મળે છે. કોળાદેવી, દેવળદેવી, રૂપસુદરી અને શુભેશભાઈ એ તેમના “કરુણ-લેખ”ને દીપ્તિ આપતા મુખ્ય સ્ત્રીપાત્રોમાં રૂપસુદરી અને શુભેશભાઈએ જેટલાં વાયક-હૃદય આકર્ષ્યા છે તેટલાં બીજા પાત્રોએ આકર્ષ્યા નથી. રૂપસુદરીની મૂર્તિ, તેના કંઠાએ, તેમની માતાના ત્રીજા પ્રકરણમાં અસરકારક રીતે આલેખી છે, તેનું ગોળ નાનું મોં, તેનો ગોરવણું, અને તે હસતી ત્યારે, તેની નાકની વાળોના મોતી, તેના પરવાળાં જેવાં ઓઢાને અડકતા, કમળની લાલ પાદડી ઉપર, ચળ-કલા ઓસના ટીપાં જેવી શોભા થઈ રહેતી, એ જીજ્ઞાસુભરી આકૃતિ આલેખના ક્યો પછી, કથાકાર, તેનું રૂપ વર્ણવતાં મુંઝેર કરાવી, તેનાં માલ ઉપરના છુદ્ધાનું વર્ણન કરે છે તે કહે છે

તેના ગાલ ઉપર એક છદ્ધુ હતું તેથી તેના મુખસુરતી એટલી તો નમ્રી કે જેમ ફારસી શાબેર લાંબી, શીશાળી એક બેરીના ગાલ ઉપરના કાળા વલ્લે કારતે, સમયક અને બોખતા ચહેરા આપે દેવાને તેજાર થયે હતો તેમ તે છદ્ધુને મારે આજુ જુનજલ કાઠ આપે તો પલ્લ મેલું હતું.

અનિવારી કરુણે આ પદ્ધતિનું પ્રથમ ફોન વિલસણ સંલેખમાં થાય છે. મેકમેથની બેપ કરે પિત્રામણીએને સ્મૃતિમાં લાવતી “વનમો”ના સમારંભ અને સુખોદ પછી, પાછા ફરતા કરુણારામને, તેના સર્વ

વૈલવનો નાશ કરનારી મહામાયા જેવી આ સુંદરી નજરે પડે છે; અને તેજ ક્ષણથી ગુજરાતની પડતીનો અને પાટણના રાજ્યની ખેલનીખેલનીનો પ્રસ્તાવ શરૂ થાય છે.

પરંતુ આ છતાં, બળબળતા પતિપ્રેમ-લરી, શરવીર, નાની ગુણસુંદરીની પ્રતિમા ઘણાને વધારે અનિવાર્ય આકર્ષણથી ખેંચે છે અને ખેંચશે. માધવના નાના લાઇ કેશવ-ના મરણ પછી, તેની લયંકર સ્વસ્થ, શોકની મૂર્તિ, વાયકહૃદય ઉપર ન ભુસાય તેવી સમર્થ અસર કરે છે. આથી પણ વધારે ઉદ્વિગ્નતા, કથાકાર તેને અર્પે છે, જ્યારે લગ્નનો મંડપ ગણી, મૃત કેશવના શય સાથે, તે મિત્રાને માંચડે ચઢે છે ત્યારે. તે સમયે તેના દેખાવ અને તેણે મંદલાગી કરણને દીધેલા લયંકર સાપનાં વર્ણન, મય ઉત્પન્ન કરે તેવાં છે, અને જો કરણધેલાના પાત્રાલેખનની વિશિષ્ટતા, આજ્ઞા ના હોત તો, ગુજરાતી સાહિત્યનાં પ્રચંડ પાત્રોની અંદર, ગુણસુંદરીને સહેલાઈથી ઉંચું સ્થાન આપી શકે તેવાં છે.

તરલા

નંદશંકર પછી ઉંચી પ્રતિભા કલાના સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયાસ મણિલાલ, દોલતરામ કૃપારામ તથા ગોવર્ધનરામના હાથથી થયો. મણિલાલની નવલકથા “ગુલાબસિંહ” અવતરણરૂપ હોવાથી, તે ઉપરથી મણિલાલની પાત્રાલેખનકલાની તુલના કરવા યોગ્ય તો નથી. તેમનું જાણીતું “કાંતા નાટક” તેમનો સ્વતંત્ર કલ્પનાત્મક સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવા તરફ પ્રથમ પ્રયાસ છે. નાટકનું નામ “કાંતા નાટક” હોવા છતાં પાત્રાલેખનની દૃષ્ટિએ તેનું પ્રથમ આકર્ષણ “તરલા” છે એ નિઃસંશય છે. આ પાત્રની આલેખનમાં, નાટકના કર્તાએ એક ધર્મી

અને વૈરી ત્રીહૃદયનો ચીતાર આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. “કાંતા”ના નાયની સુસ્થતાની સ્વચ્છ, તેની મોતીની માળા, ગુમ ક્રોધ, શુદ્ધિતપ્રશુદ્ધિથી તોડી નાંખી, તેને તેના નાયથી વીખુરી પાડવી, એ તેના જીવનનું લક્ષ્ય છે. આથી અનેક કાવત્રાં તે રચે છે. અને અંતે તે પોતાનો એક આશય સિદ્ધ કરે છે પણ ખરી. પરંતુ તેના દગો ઢાંકયો રહેતો નથી. તે પકડાઇ જાય છે અને કાંતાને તેના પતિ સાથે પુનઃ સહયોગ થાય છે. આ નાટકની વસ્તુની ખીલવણીમાં કર્તાને સમર્થ પાત્રાલેખન કરવાની ઘણી તકો મળે છે, અને તેનો કેટલેક અંશે નાટકકર્તા સદુપયોગ પણ કરે છે. કાતર પડે, તેના સુખની વચ્ચે આડ જેવી, કાંતાની મોતીની માળા કાપવા તૈયાર થએલી ‘તરલાની મનોદશાનું’ વર્ણન, આનો નમુનો છે. મોતીની માળાને હાથમાં પકડી તરલા કહે છે:

રે દિવ્ય મોતી! તમે પણ સુખ રહો. આવ કાતર: “ઉદતાં ગ્રંથી આ વહેલી, સુખની શુભ દોર શું લાગ્ય દોરી કરી બાંધે મારી, આવ વિચાર શું? અથવા કાપ તું જોને સુખની સજ દોરને સ્વર્ગનો દોર દે કાપી, લલાટે લખ્યું તે બને.”

છતાં, સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી તપાસનારને ઘણી વાર નાટકમાં લાગે છે કે જે કટોકટીના પ્રસંગો વચ્ચે થઇને કથાનો પ્રવાહ વહે છે ને તેને અંગે તરલાને પણ પસાર થતું પડે છે, તે પ્રસંગોમાંના કેટલાકમાં, પ્રસંગને યોગ્ય ઉચ્ચ કલાએ તરલાની આલેખના પહેંચતી નથી. આથી નાટકમાં એક પ્રકારની ઉણપ રહે છે અને નાટકકારની નિસર્ગેશકિત, અપારિ-પકવવાનો ભાસ આપે છે.

મોદાદરી

દોલતરામ કૃપારામના જાણીતા ગ્રંથો ઈર્શનિવૃત્ત-મહાકાવ્ય, કુસુમાવલિ-નવલકથા.

બારશાહી એન

ઓટો દીલ બહાર

(૧૯૨૬)

એવેળી, મેગરો, લુખ વગેરે ઉપમ પ્રકારના કુલોની સુગંધીનુ બનાવવામા આનું છે. કપડા અથવા સમાજ ઉપર સગાડાનાની માથે રીથને પ્રકુલિત કરનારી સુગંધ આસપાસ ફેલાય છે. આ કારણ ને શ્રીધે મારે અવસરે, માથાધિક પ્રસન્ને, મંદિર જતી વખતે મુનજનો આમપાસની દના શુદ્ધ સુગંધિત બનવા માટે ખાટો દીલ વહાર વખતે છે તમે પણ આ બારશાહી અતર વાપરી

કીમત અડધા આઉંતની

ખાટવી રા. ૨-૦-૦

,, અને કીમતની

ખાટવી રા. ૦-૧૨-૦

,, અડધા કીમતની

ખાટવી રા. ૦-૮-૦

વહારવાયથી અવાવનાવને પા. પા. ખર્ચ ૦-૫-૦ લુધા પડશે.

તમારા તજવીજના કુશળદારો પામેલી ખરીદતી વખતે ઓટો દીલ બહાર નામ વાળાને સીધજ ખાટવી ખરીદજો. નહીં નો અગતુજ આપી દેજો.

સોલ એજન્ટ

ધી એન્ડેલો ઈન્ડોયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.

૧૫૫ બુમા મસજદ મુંબઈ.

સોના ચાંદી તથા ઝવેરાતના દાગીનાના
પ્રખ્યાત વેપારી

સોની

નરોતમદાસ ભાઉ

રેશન—
શેખ મેમન સ્ટ્રીટ,
મુબમ.

ઝવેરાં
૨. ૫૬૫

ખીજ દુકાન—
મુતાર ચાલી
મુબમ.

અમારે ત્યાં પ્રેઝન્ટ આપવા લાયક
સોના ચાંદી અને ઝવેરાતના દાગીનાઓ
મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે

અને

મહારાજાઅના ઓર્ડરો પર પુરતી દેખરેખ
રાખવામાં આવે છે.

અને અમરસત્રનાટક છે. આખંદી તેમજ ઈદ્રજિતવંધ શુજરાતીમાં એકજુ મહાકાવ્ય હોવાની ખ્યાતિ મોખવે છે. તેમની કુસુમાવલિ, તેની કથા, કથાકથના, તથા તેની અદ્વિતીય લેખનશૈલીથી અતિ લોકપ્રિયતા પામી છે. જ્યારે-તેમના અમરસત્ર નાટકે, વિચારવાન વાચકહૃદયોમા, તેના ગંભીર તત્ત્વદર્શનથી અપ્રતિમ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તેમના નિર્માણકૃત વીરકલ્પનાત્મક (Romantic) પદ્ધતિની છે. આ સાથે સમર્થ પાત્રાવેશન, યંચક કંપનાશક્તિ, અને મનોહર વગ્ન-ઉદ્ધારનકવા તેમનામ્મ દેખા દે છે તેમના સ્ત્રીપાત્રોમાંથી ઈદ્રજિતવંધનું મહોદરીનું પાત્ર, કુસુમાવલિમાંથી તેજ નામનું પાત્ર અને અમરસત્રમાંનું સુમદાનું પાત્ર, ખાસ લોકપ્રિયતા પામ્યા છે. આ ત્રણે પાત્રો તેમની કલ્પના અને આલેખનામા એકબીજાથી ચડે તેમ છે. કુસુમાવલિની ચારિત્ર્યકાના વીશે અન્ય સ્થળે કહેવામા આવેલું હોવાથી પુનરુક્તિ કરવાનું પ્રયોજન નથી. સુમદા સ બધી રોષ બીજી વખતે બોલીશુ અહીંમા ઈદ્રજિતવંધના સમર્થ પાત્ર. મહોદરી વીરો કે કહીશુ અને તેમાં દેખા દેતી કાવ્યકારની કલાતુ નિરીક્ષણ કરીશુ.

મહોદરીમાં કાવ્યના કર્તાએ, એક પ્રયત્ન અને ગંભીર માતાનું ચિત્ર આપેલું છે આ છતાં, કથાવલ્લ અને અનુસરથી પરિપક્વ આ લલના સાથે મીઠી, શાન્તવતી પણ છે. આ બે ભિન્ન લક્ષણોની સહયુથાથી, પાત્રને એટલી મેહકતા આપે છે કે મહોદરી, શુજરાતી સાહિત્યનાં સ્ત્રીપાત્રોમા અને શુજરાતી વાચકસમાજની દષ્ટિમા ઉચ્ચ સ્થાન પામે તેમાં નવાઇ નથી. તેમના મહાકાવ્યના ત્રીજા સર્ગમા કર્તા મહોદરીનું દર્શન વાચકને કરાવે છે આજસ મરડી ઉપમાથી તાણ હોંટી

આ લલનાનું વર્ણન કરતા કર્તા લખે છે.
નિદ્રા જોડી છે મહં રચન અરણ્ય,
મહાલસા ખાતે રહે બજારનું
તંદા લાગ્યું, બે કા પારી માથે,
લીલા કરે કે કુદરેશ સાથે
જામાલ ને દહિનું વાન વાન,
સુમંચથી મહેલ બંધો બસલ
કરો કહે કરાવેલો કથાપ,
અનુક્રમે અંતર મધ્ય તાપ
લીલા ને દો વરો તથાપિ,
સર્વોચ્ચા વ્યક્તિ દીપ્તિ આપી
એવા લાગ્યું મુ નિજ પવ અશ,
અહ બેચ રતિનાથ વન્ન
વિશાસ યાગે પતિને રિયોગે
કેવેલે કન્ય દુરવ રોગે
સરોજના વીજન દો પ્રસારે,
પ્રદીપ કામગિરી કરે જ્યારે.

વિશાસવતી પ્રમળ મુખ્યાની વિવશતા આર્થાં વધારે સુદર રીતે ક્યાં વીતરાઇ છે ? પરંતુ આ કાવ્યના કર્તા, તેના રચણીય પાત્રને એથી પણ વધારે ઉચી કક્ષાએ લઇ જાય છે જ્યારે, ગમતા લોકોને તરસ્યો, એક અધર્મ્ય કાર્ય કરી, તેના બચાવમા બીજી અધર્મ્ય કાર્ય કરવા સર્જી શક્યો પોતાનો પુત્ર ઈદ્રજિત પાસે રજા માગવા આરનાં, તે એકદમ નવયુવાન નવેદા સદી, ચિનાતુર, દૂરદર્શી માતા બની જાય છે. મહોદરીએ, પારે નમતા પુત્રને, આ સમયે કરેલો ઉપદેશ ચિરસ્મરણીય રહેશે સ્થળસંકેત્યને લીધે, પુત્રને આ અધર્મ્ય કાર્યમાંથી વિરમવાનો વનાશુથી ઉપદેશ ક્યાં પડી, તેને સ્થુમાં જવાની ને છતાં પણ ક્રમ્બા ચાપતો નામે મોએ લહેળે, એ ભાગ ઉતાડી સંતોષ પામીશુ મહોદરી કહે છે

હારી જવા પોક રખે બવાલો,
દેહાર્થે બેસા ધિર મા નમાવો
જલ્યાર કર્તા ત્યાં અપજીનિ મમ્મ,
ચલે સુખે લઈમજુ પાણુ માર્ગ

ફક્ત ઉચ વર્ણના હોદ્દા ગૃહસ્થો માટે

ધો. નેટીવ હોદ્દા હોટલ

મુખાલ્લા શોખીન સંદર્ભસ્થાને ધો. નેટીવ ખાનદા પમાડી મગજને
 પાસજી અક્ષય ખાતર અમોઘે ભારે અરથે પુરની રક્તવદવાણુ
 ધી નેટીવ હોદ્દા હોટલ ખોલ્યુ છે જે દમને તમારી તદ્દરસી નિખમતા
 નાખનારી ખીલત સે કોડી હોટલો લુટી લેશે

મુખ્યમંત્રી માનીતું, કુલદી, હાઉસ

સમસ્ત મુખાલ્લા વિખ્યાતિ કે જેના મારવાડી ખજાર ખાનેના અમારા
 પુરોણા માનીતા કુવરી હાઉસથી કાણુ અગળ્યુ છે અમારા કેદરદાન પ્રોહોને
 ખાતર ધી નેટીવ હોદ્દા હોટલમાં પણ અમોઘે અદામ, પીરતા અને મસાવાની
 ભાત ભાતની લહેજાદાર એજ કુવરીઓની પણ સવડ રાખી છે.

વધુ તારીફની જરૂર નથી એક વખત પમારી ખાતી કરો.

નેતર
 નરસીલાલ કલગભાઇ
 એવ. સેન એથ. દી. નેટીવાળા.
 કે. ઠાણાદેવી રોડ, રાજસ્થાન

મનસુખલાલ જેઠાલાલની કંપની.

આંખની ઉત્તમ પ્રકારે તપાસ કરી ચરમા બનાવનારા

સર્વેત્તમ ચેતના
 અને
 કુસના

મૈત્રીમંત્ર, દૈવીક
 ઓ
 લંડી કુલર

ચરમા !!

ચરમા !!

નકલો, આંખો

ગાદેલા ખુલ્લા પુરુષો, સખાખુદ બનાવવામાં આવે છે. તમને દરેક જાતનું
 રીપર કામ સંતોષકારક રાખ છે. ચરમાને લગતી દરેક જાતની નની
 નવાઓને માટે અમારા દો રૂમમાં પધારતા વિનંતિ છે.

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૨૦૬૫ Telegrams Bifocals ૧૬૮, ઠાણાદેવી રોડ, મુંબઈ

અમોં ચાંદા તથા સર્ફિકેટોની સીફરસો કરી આહુકોને લલચાવા માંગતા નથી પણ ઉત્તમ પ્રકારનો માલ આપી ખુશી કરવા એજ અમારો મુકાલો છે.

ટેલીફોન ૫૨૪૬.

ચાપી ૧૮૪૧.

ટેલીગ્રાફ એડ્રેસ હોંજલનટ.

ભારતવાસીભાઈઓને ખુશ સંદેશો

આપ ભાખ્યોને સારો માલ કીકાયતો બોધતો હોય તો

અમારું નામ યાદ રાખો.

અમારે ત્યાં તરેહવાર બતના બોક્સો તથા નાવેલીંગ કેસો નાની મોટી સાઈઝમાં મલશે.

સ્પેનીશ

મલાકા

દરાખ

અમેરીકન

આઝીસનટ

ઇટાલીઅન

હેન્ડલનટ

અખરોટ

ધરાની

કામદી

બદામ

DEVCHAND WAGJI

PROMT
Attention for
XMAS
Please Send
Your order
FOR A
Travelling
CASE
Containing
12 BOXES of
Assorted
Dry Fruits
FOR

Rs 20

DRIED FRUIT M^{ts} 89-93 JUMAMASJID

TELEPHONE NO 5248

TELEGRAMS - HOZELNUT

નાનાલના
તરેહવારમાં
તેડ આપ્યાને
વારોત્ર મુકા
મેવાઓના
કેસીબોક્સ
ને વાસોને
દેવચંદ વાગજી
ને ત્યાં પહોંચે
નંબર-૬૩
જુમામાસીદ.

તે શીવામ
ધરાની
પીરતા
ચીનાઇ
ઇલાયચી,
ગ્રીસના
અ-છર,
સ્પેનીશ
મલા.ગાના
અ-છરના
ટીનો,
વીગેરે,
વીગેરે.
કોસ ટેક
પીરતા,
બદામ
દુમેશાં
તેવાર
મકશરો.

શીવાળાની ઠાડી મોસમમાં પાક માટે વસાણા મલશે.

બહારગામના બોક્સરો ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

આપી દુનીઆમાં જનના તરેહવાર બતના મુકા મેવાના
વેપારી અને કમીશન એજન્ટ

૮૬૨ દેવચંદ વાગજી મેવાવાળા,

નાં. ૮૬/૯૩ મંગલદાસ કાપડ મારશીટ માને, પોસ્ટ નં. ૨, મુંબઈ.

૧૯૦ વરસના છતું બહીતું અને વિશ્વામુ મથક.

તેના ભાવો અને તેની કાવનાઓના આરોપ અને અવતરણો દ્વારા તેની આવેષના કરવામાં 'સરસ્વતીચંદ્રની અમર કાંતિ' છે. પરિણામે કુમુદમ્બ દરી ગુજરાતી સાહિત્યની એક અદ્વિતીય, શ્રેષ્ઠ અને પ્રચલિત ભૂતિ અને છે અને ગોવર્ધનરામે ઉચ્ચ કાવનાશીલ કથાકથાના અનન્ય ગ્રામ પ્રાપ્ત કરેલું છે 'અરવલ્લી' માં દ્રવી છેલ્લા ભાગના બન્ધ રકરણો—૨૯, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨, ૩૩ આ સમૂહ રીતે સિદ્ધ કરશે

જ્યા

૨૧ નાનાવાલની ઉચ્ચ કાવનાશીલ નિર્મલસંકલિતને ગોવર્ધનરામની મહાકથાના છેલ્લા કાંડમાંથી કાઢી નાંખી મળે ૭ એ નિર્ણય છે પરંતુ ૨૧ નાનાવાલ જેવા ગોવર્ધનરામ કહે છે એ અંશે હતા, તેવા અદ્વિતીય કથાકાર છે અને આ અંશ તેમના કાવ્ય, અને અગ્રાવ્ય કાવ્ય અને નાટકોમાં કાઢી સમાવવાથી માન્ય પડે છે. ઉત્તર પાત્રો રમી, બધા પ્રમંજો ગોદરી, ગોવર્ધનરામે જ્યા કુકો દત્તો ત્યાંથી આગળ સ્નેહભર્યા આદર્શ તેઓ વધુ સ્પષ્ટતાથી તેમના 'કુકુમાર' માં ચીતરે છે અને ભ્રમભાવનાની મીઠાસા ઉત્તર પાત્રો રમી છે, તેમના 'જ્યા અને જ્યા' માં તેઓ આ કાવને અગ્રાવ્યરૂપે આપવા પ્રયત્ન કરે છે તેમનું કાવ્યાનુષંગ તેમના પ્રયોગોમાં તેમને અદ્વિતીય સદાય કરે છે, જેને પરિણામે કેટલીક ઉદાહરણો કાવનાભૂતિઓ, કેટલીક બધા પ્રસંગપરપરાઓ અને કેટલીક ઉત્તર પાત્રો—ઉત્તર પાત્રો આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમના પાત્રોમાંથી જુદી જુદી રસજલિઓને છૂટા જુદાં પાત્રો મળી શકે તેમ છે. તેમનો પ્રેમી પાત્રોનું હૃદય આલેખનારો પ્રથમ વળ વિલસનું પાત્ર કાઢીને પ્રિય લાગ્યું

છે પરંતુ તેથી પણ વધારે તેમનું સમૂહી પ્રિયવેતુ સ્ત્રીપાત્ર જ્યા લોકપ્રિય છે. જ્યામાં કાંતાકુમારીની પ્રેમળતા નથી. તેનામાં વધારે ઉચ્ચ તપસ્વિતા છે. પ્રેમ અર્પણ આવેજા જ્યા તેને તે પાછો વાળે છે. જ્યાં તે યોગ મારણ કરે છે. ત્યાં જ્યાં તેને પ્રાપ્ત થાય છે અને એક પ્રખર પ્રસંગ પડી તેઓ મને "સત્કર્મનો સન્ધ્યામ" અંગીકૃત કરે છે અને લોકકથાઓ અર્થે જગત્પ્રાપ્ત કરવાનો નિર્ણય કરે છે. ઉપર કહેલો પ્રખર પ્રસંગ યોગકુમારના સિદ્ધ્યર્થે અગ્રાવ્ય અર્થે જ્યાની સમસ્ત જ્યા તેના મળી કસોટી, તે ૫.

આ સમયે ભરિખત યોગીએ કરેલી યોનાની હૃદયની પ્રિયમાને પ્રેમની નિશાપા-જાલિ ૨૧ નાનાવાલના રચેલા પ્રસંગોમાં કેટલીક દૃષ્ટિએ અદ્વિતીય અમરકારક પ્રસંગ છે જ્યાં તે કહે છે—

"ચેટી છે યોગ્ય સને
પુષ્પીની પરમ પવિત્રતા
શી જગતી રહી છે
નબોના રમતી એ વીજળી"

અન્ય કો રહી

"એક તવાલ જોતે તુજ નેનના,
રસભોત નીદાળી નમુ—૬ નમુ
એક વીજળી નબમ રજા,
રસભોત નીદાળી નમુ—૬ નમુ.
અપાતળ પદોર અપેર દત્તા,
અપાતળ હોરજી કોર દત્તા
તુજ નેનના મોર અકોર દત્તા.
રસભોત નીદાળી નમુ—૬ નમુ.
દુઃખાનુ. પ્રાપ્ત લેખ લખી,
૬ પ્રમોએ પ્રેમપદો પાપ્યો,
અને આત્માએ આત્મને કોળપ્યો
રસભોત નીદાળી નમુ—૬ નમુ"

તનમન
 આ મુનિશીની કથાઓનાં પ્રેરણાદિ સાથે
 ગુજરાતમાં પ્રચલિત સાહિત્યને કાવ્યો દર્શિતો
 પ્રાપ્ત થયો છે એવું ધલુને હજી અજ્ઞાત છે.
 પરંતુ આ કહેલે અંશે, કવિની અને કથા
 વિચારવામાં જે પરીક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન
 હોય તો ધલુને સંપૂર્ણ એટલું કહીશું કે
 રા. મુનિશીનાં કથાઓમાં કાવ્યનિક કથાનો
 મુદ્દો સંબંધિત છે અને વિશિષ્ટતાથી ગુજરાતમાં
 ફરકેલાં રા. મુનિશીને માન રા. મુનિશીને છે.
 તેમની કથાઓ એતિહાસિક તરતે હવે
 ઇતિહાસિકીયુક્તિ હતાં કસિપત છે એ તેમની
 કથાની ખ્યાલ એવે તેવી વિશિષ્ટતા છે.
 તેમણે કથાની એતિહાસિક સામગ્રીને
 પાતાની સદાશુભાં રા. અને પાતાની કથા
 સાથે મેળવી કથાને રમણીયતા અને એતિહાસને
 કથામયતા આપી છે તે ખાતે રા. મુનિશી
 રીશું. આથી તો તેમણે ઉચી કરેલી સમૃદ્ધ
 પાત્રચરિત્રમાંની કેટલીક ઉજ્જવળ વ્યક્તિઓનાં
 નિદર્શન કરી કૃતકૃત્ય કથાઓ.

“વરની” કથામાં “ની” “તનમન”
 પ્રભાવશીલ અને વીર્યવાન સ્ત્રીની આલેખનાના
 પ્રદેશમાં રા. મુનિશીનો પહેલો પ્રયત્ન છે. એ
 કેટલેક અંશે સફળ છે અને તેની સફળતા,
 ન્યાં તનમન, પાતાને જગતની સાથે છેલ્લાં
 ૭ વર્ષથી, હજીયુથી પ્રણય, મુકેલી, છે. એમ
 બાદેર કરી જગતને આનંદથી મેળાકળા કરી
 નાખે છે. ન્યાં દેખાપ છે, એથી વધારે એમની
 એ પાત્રોમાં ખીજે પોરે. અંગે દેખાપ છે.
 આશ્ચર્ય, હાં અને આપેશથી ઉભરાતો જગત
 તેની આ કથાસાતથી મેળા પડે છે અને કહે છે:
 દેવી દેવી મને મંદિ કરીને ખરખર
 તું તો દેવી તને દેવીને છે.

મીનજી

પરંતુ આ મુદ્દો કરતાં “પાટણની
 પ્રણય”માં મીનજી અને મુનિશીની આ

લેખના વધુ દૃઢ સમર્થ, અને ઉડી ઉતરેલી
 છે. ન્યારે “ગુજરાતના નાથ”માં કાઠની
 પત્ની મંડરીની આલેખમાં રા. મુનિશીના
 કથા તેમની કથાઓ પ્રદેશ છે. રા. મુનિશી
 તેમનાં પાત્રોમાં લાંબાં વર્ણનો કરવા કરતાં
 તેમને મોટાં પ્રત્યક્ષતાથી દેવામાં અને
 તેમની કથાઓ વડે તેમની આળખાણ
 આપવામાં વધારે માને છે. આ કારણથી
 તેમની કથાઓમાં તેમનાં પાત્રોનાં વર્ણનો
 તેમને હાથે ખાસ વર્ણનો તરીકે થયાં
 નથી. આ છતાં તેમનાં પાત્રો તેને લીધે
 તેમણે ગારવ, તેમની અસરકારકતા કે
 આકર્ષણ બોતાં નથી. એ રા. મુનિશીની
 કથાની ખુબી છે. કારણજાને પ્રણયી છતાં
 મુનિશીને સહાતી મીનજીની પાત્રચરિત્રમાં
 અને ખીલવામાં પાટણની પ્રણયી તો
 કરતી કથા દીપ્તિ નીકળે છે. જે સમર્થ
 ભોવપરિવર્તનોમાં થયેને આ પાત્રને કરતાં
 તેમની પાત્રોમાં લખવા છે. તે તેને અતુપ
 પ્રેરણા આપે છે. આ વસ્તુની સમજા,
 મુનિશીને મીનજીની હજીયુની અસરથી
 રા. મુનિશી “મુનિશી”નાં પાત્રોમાં
 પ્રકરણ પાંચનારને સહજ મુનિશી - થશે. જે
 પ્રખર માનસયુક્ત એ પ્રકરણમાં કરતો નાથ
 વેળું છે. તેને દેવેલું મનુષ્ય હજીયુ, ઉડા
 સાથે વિકારોનું જ્ઞાનનાં દાખવા છે
 એટલું જ. ઉચ્ચ કથા વ્યક્ત કરે છે.
 સારાં પાત્રોને હજીયુ અને દેવેનાંય મુનિ
 પ્રકરણ મીનજીની પ્રશસ્ત મંતિમાં મુનિ
 ખીન વધારે ઉદ્વિગ્ન રૂપે પુરે છે. ન્યારે
 એને, અને પાટણનાં હુમ્મકાંગરાઓ ઉપર તેમના
 સમીક્ષા-પ્રણયના નિર્ભળ મુદ્દાઓ જેવી
 સમ્યક પ્રશંસા, સાતિલક મતેશ્યા વિરામંતો
 મીનજીની મંતિ વાચકની દૃષ્ટિએ પડે છે.

સર્વ શોષીત મનુષ્ય ગુણુમી
આદરમાન પામેલુ

સેન્ટ.
એમ્બ્રોસીયા
સીઓનું અમૃત.
મોહીની

ધરંધર દેવતા છે જેણે મોતના
ધારે ચોર ચાંદાં મોક્ષદેશીના ફર
પરવચી દેવતા ક્યા છે જેની શુભ પા
યે મેલ્યા 'અને' બદોગરાની તાબ
ફુલોનું અભિમાન ધરાવે છે.
કી. શ. ૨, ૧૧૧, ૧૧૧

મોહીની એજન્સી

ભુવનમણિ-મુખ

દરેક સ્ત્રીઓ આધિ દુર - દરવા - માટે
એમ્બ્રોસીયા વાપરે છે. એમ્બ્રોસીયા
સ્ત્રીઓના કાચુ પડતા તમામ દેશે
માટે અમરિત અને ખર્ચાવર્ણી ફોલ
આવનારી દેશે છે. દરેક દેશે

એમ્બ્રોસીયા

એટલે

સીઓનું અમૃત.

એમ્બ્રોસીયા

ના ખામ કાચાનુદરેક સ્ત્રીઓએ જેણે
છે. મળીશયને શુદ્ધ રાખી અનુને નિય
મિત વર્ણિત કરે તો તેણી જેણે
કુ ખાવાને બદલે છે સ્ત્રીઓએ
દમ, કાચ, જીવન, અપયન, કમજ
અત, કાચ પર્ણુ, શુદ્ધ, નમણી
એવા સ્ત્રીને સર્વ કમજારા દોષો માટે
સેવ્યો સ્ત્રી, દરેક છે. દરેક દેશે
કોમન માટે છે. દરેક દેશે
દરેક દેવાવાળા પાને મળે છે

સોલ એજન્સી

વીરીયલ એજન્સી.

મી. એસ. સ્ત્રી, મુખરિ

મૃણાલ

મીનળદેવીના પ્રતાપ સાથે જે સખ્તાઈ છે તે “પૃથ્વીવદ્ધલ”ની મૃણાલની સખળ યાદી આપે છે. મૃણાલ સખ્તાઈનું જ સ્વરૂપ છે અને અનેક ભાગી ગએલી આશાઓથી કટુ થઈ ગએલા હૃદયનું પ્રતિબિંબ છે. આ તેની “આરિત્યવિશિષ્ટતા” કોને કાણુ શીખવે ?” એ ૧૭ મા પ્રકરણમાં જ્યાં અવંતિનાથનો હાથ મૃણાલ હઠમાવે છે ત્યાં ઘણી અસરકારક રીતે જણાય છે:

હૃદય ન કળતી નેઈ મૃણાલે કહ્યું: “બહા!”

“અરે તમારી !” મુંઝો અવાજ તેવોજ સાંત, માત્ર જરા વિસ્ફારભર્યો આવ્યો “આટલે થીજ તમે રાજ યાત એમ જણ્યું” હોલ તો ઉભો ઉભો હું હાથ બાજત.”

શું જવાબ દેવો તે મૃણાલને મુત્રકું નહીં; તે જવાબે ફરી.

“મૃણાલવતી! આ હામની દવા દેવા મહે આવતે હોં !”

પાકું જોવાની પણ સ્વસ્થતા ન હોય.થી મૃણાલ કાલ ભરતી લાંચી ચાલી ગઈ.

મૃણાલના હૃદયમાં તે પછીથી પ્રીતિનો ઉદ્ભવ અને મુંઝોને ને સૌને અને નાથ તે, રા. મુનશીની એ વાર્તાના ઉજ્જવળ પ્રસંગો છે.

મંજરી

પરંતુ મૃણાલ અને મીનળદેવીના કરતાં પણ “ગુજરાતના નાથ”ની મંજરીની કથના અને તેના ઉદ્દેશમાં રા. મુનશીએ વધારે

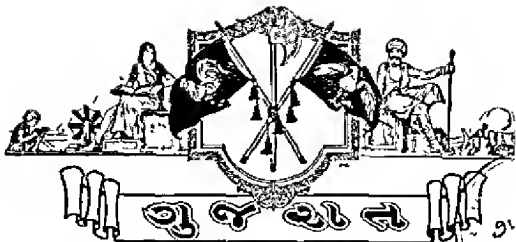
ઉંચી નિર્મર્ગશક્તિ દાખવી છે. કથાઓના સ્વાભાવિક ક્રમથી ઉલટો ક્રમ અંગીકૃત કરી કર્તાએ મંજરીને પ્રથમ અલુગમતા પતિ સાથે પરણાવી પછી તેને પતિ અને પતિને તે મનમાનતાં કર્યાં છે અને તેમ કરવામાં કલ્પનામાત્રમાં નહીં પરંતુ તે કલ્પનાની આલેખનામાં પણ સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે એ રા. મુનશીની કથાકલાની ઉચ્ચતા અને મનુષ્યસ્વભાવજ્ઞાનની રહતા બતાવે છે ગર્વિષ્ટ, વીર્યવાન છતાં પ્રેમીથી મંજરીનું શકે કરેલું સંવનન ગુજરાતી સાહિત્યમ ચિરંજીવ રહેશે. આ સંસ્કારી, આદર્શશીલ બાળા જેટલી તેના રૂપથી આકર્ષક છે તેટલીજ તેની વીક્ષણ વાફાઈથી, તેન ગર્વિષ્ટ મમતીલાપણાથી અને ઉદ્દેશ તેન ઉદાર સ્નેહાળતાથી આકર્ષક છે. તે સાધારણ પ્રતિની સ્ત્રી નથી તે તે પોતેજ કહે છે

“પા--હું તમારા કાલની નથી—વિશુષ્ઠ ગલવનારા મહાકવિઓના કાલની છું. હું પાટણુ પ્રાદાણી નથી. પણ પ્રહ્લા, વિષ્ણુ અને રૂઢ બોજામાં હુખાવવાની હોંસ ફરતી બી અનસૂયા છું.”

પ્રલાવશીલ, પ્રતાપી છતાં આભાર પ્રેમની લાગણીથી અધિકૃત મંજરી કલ્પવામાં કથાકારની કલા તેની અંતિ કલાએ પહોંચે છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પાત્રસંપ્રદમાં મંજરી અનુપ છે. ગુજરાત સાહિત્યનો પ્રલાવશીલ, પ્રતાપી સ્ત્રીપાત્રોમાં તે અનન્ય છે.

આ “ગુજરાત” પત્ર થી સાહિત્ય પ્રકાશક કંપની મટે પ્રસન્નવદન દીનાનાથ મહાશયે કચસરે હાઈ ઉલિકટીક પ્રેસમાં નં ૭૪, હોમલ સ્ટ્રીટ, રા. મુંબઈ માંથી છાપ્યું અને નં ૧૩, મેરોડ સ્ટ્રીટમાં આવેલી બી સાહિત્ય પ્રકાશક કંપની વરૂંથી વિજયરાય કલાપુરાવે પ્રાટ કર્યું.

પુસ્તક ૨]

માર્ચ ૧૯૭૯

અંક ૫

જય થલે જય થલે—

જ્યાં વસ્યા

આયં હંસકારની પીમળ પ્રસરાવના,
પરશુ નિજ સ્કંધપર નિરતર પારના,
પ્રલય કાલાગ્નિસમ અરિદય વિહારના,
સંઘવતાર બાવીર વિપ્રદ તે
રામ આગેવ વડા,—

હવે ભારતા, મિત્રને તારના,
પ્રેમ ને સૌખ્યનાં સૂત્ર સ્વીકારના,
કર્મહોન જગતને પરમ કરંભ નિહામનો
પાઠ શીખવડતા,
વિશ્વના અંશ થોગોદ ચક્રાવળ
કૃષ્ણધાડવપતિ—

કર્ષિતમય જગતને મોહનો પ્રેમમય
માર્ગ દર્શવના

સોહદિનનિરત ને સત્યવચની સદા,
સત્યમાં અચલ આશ્રદ વળી પારના,

યતુ કે મિત્રમાં, શુદ્ધ કે વિપ્રમાં
સર્વમંદી અદ્વિત સમાનતા માનના,
સુવન, અનન યતુ, સદા સૌમ્ય તે
મદ્દકમા માધો ઉજનામધી લોકમાં
પરમ વિશ્વચિત્તને પામતા

જલ્પવતાર જલ્પવિવર

મોહન મદાન નર,—

ઓરી અધ

શુભદ સત્ય સદિત

કૃષ્ણધાડવ સંઘ

સંવ નેના અગિત

નર્મરક જીવ્ય બહાકં પ્રીદ પ્રનાપી મદા
પદ્મપાત્રીય જયસિદ્ધ તે સિદ્ધરાગેદની

પુનિત

રાજાધિરાજ

“ ને આ સાથે શું આવ્યું ? ” “ સારી ”

“ ઠીક ” દુર્ગપાત્રે કહ્યું.

—૩૬— ઘર ઘર મંગલવાસી અમે તો —૩૬—

લેખક

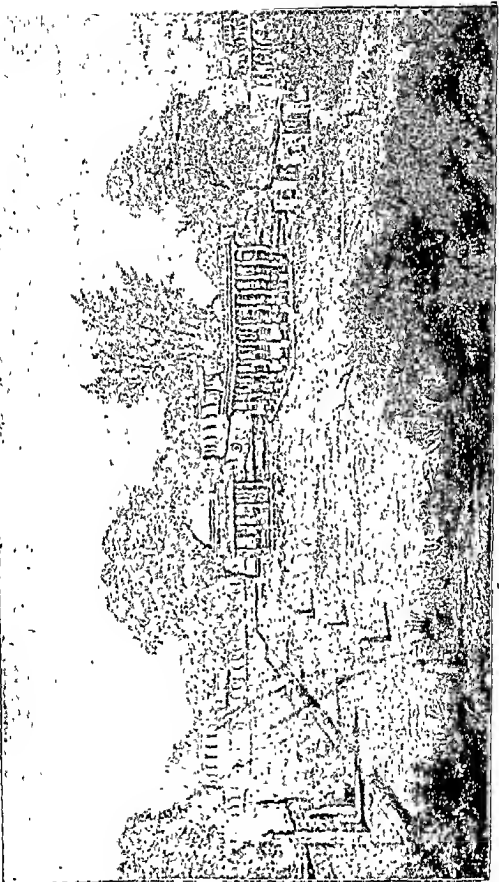
પ્રોફેસર બલવનરાય કલ્યાણરાય હાકેર,
બી. એ.

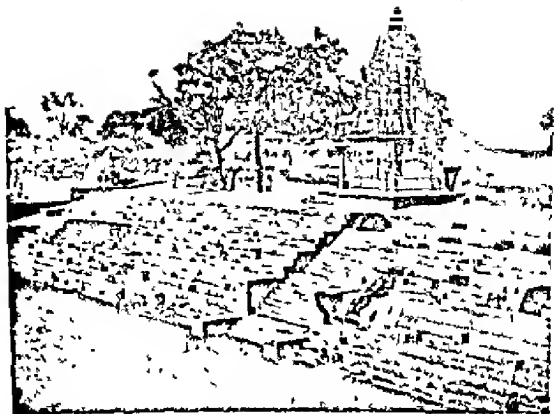
ઘર ઘર મંગલ-વાસી અમે તો અતિથિ અમ... નવામી (૨૬.)

ધર ધર વાળો, મુખ કુખ વહિયો, ધડિ મળ્યુ ધડિ આમુગમનુ,
કાશ ન એકે ધર ૧૫-મેદિની બાપી શક અમ મન ભમનું—ધર ધર

ધર-ધરના બના મુદમી અમ મન શાન્તિની અંકિત થના,
તે તનુ સર્જે છે ધર ને અમમન—ન એ કાળાઃ—ધર ધર

તે એ અમ-ધર-મેદ ૧૫ ગાળી વિવસની ધાનુ,
તે રરખો વ હો ન મુદમી અમ શાન્તિ, એને તાનુ!—ધર ધર

જાનકીવરુ કમાર વરુનું દૃષ્ય

ગુજરાતનું જુનું પાટનગર

વેબ

રા. દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી

મળ્ય, અદિત્ય મંસદ

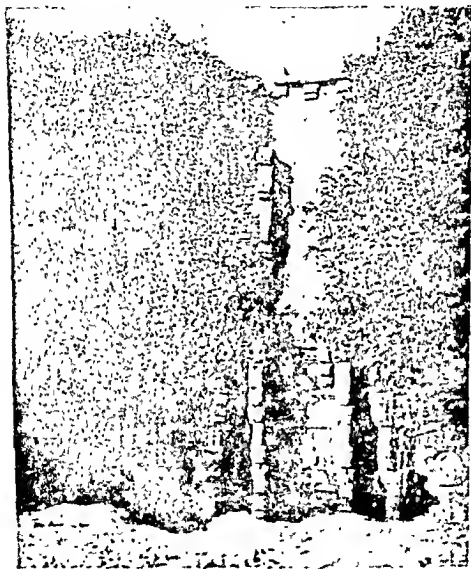
‘પાટનગરની પ્રભુતા’ અને ‘ગુજરાતનો નાથ’ જેવી પ્રતિભાશાળી લેખકની કસબથી સખાવટી મુજરાતના પ્રાચીન ગૌરાવની પ્રતિદળની ઢાપ રાચનારના હૃદયમાં અકિત કરનાર નવપ્રકાશોએ આવાસોલકશીઓની રાજધાની—પાટણ—ને મુજરાતમાં નવઘવન આપ્યું છે. ઉર્જિત પ્રતિભા અને પ્રજાગતનાગમિતના જળથી ૧૦૦ વર્ષ પદેશ નાક પામેયુ પાટણ આ

ને નવપ્રકાશોમાં અવનુભવનું કાગે છે, અને કલ્પનાની પીડીથી દોરેયુ પાટણનું આ ચિત્ર ગુજરાતના પ્રાચીન રતિદાસા ઉપા અભ્યાસની કીર્તિ ઉપર દોરેયુ દોરાવા એ જખતની વસ્તુરિચિતિ આ ચિત્રની ભેગી ભોડી રખાઓને ખગતી દોરાવો ખબો સભર છે. પણ જુની શેષભેળ કરનારાઓ ને મુજરાતની આ પ્રાચીન રાજધાનીની જે જે તુટિત નીસાનોએ ખાળી છે તેનું ફુંકું

વણું પાટણનું ક્ષિપ્ત ચિત્ર ખડું કરવામાં આ ઐતિહાસિક નવલકથાઓના વાંચનારને કેટલેક મદદગાર થશે.

અણ્વીસપાટક, અણ્વીસવાટ, અણ્વીસપુર, નદરવાટ, અણ્વીસવાડ કે અણ્વીસવાડપાટણ

અમદાવાદથી પશ્ચિમમાં થઈને પછી ઉત્તરમાં ૬૬ માઈલ દૂર છે. અને અમદાવાદથી મેસાણે થઈને ત્યાં જવાય છે. હાલમાં પાટણની આસપાસ ૧૮ માં સૈકામાં ચણાવણે કોટ છે અને શહેરનો દેખાવ તદ્દન આધુનિક છે.

સાતીસવાડ પાટક

તરિકે જુના પબનમાં જોવામાં તથા હાલમાં પાટણ તરિકે પ્રસિદ્ધ મહેર મસ્જીદી ના દિવાલ દિવાલ માં ઉપર ઉપર ગુજરાતના દેશના પ્રદેશમાં જોવાયું છે. પાટણ

વમાં અણ્વીસવાડપાટણ નદરવારના નામથી જાણીતું હતું પણ હાલનું પાટણ એટલે અણ્વીસવાડપાટણ છે એમ ૧૮ ના સોના કુરેલીય લેખોના જણવામાં

હાલનાં પાટણને જેતાં આવડાં ઓ અને સોજાં ઓની જુની રાજધાનીની પ્રાચીનતા તેની જાળવવા માન સમજીતું સ્થળ કરે એવું કે ખાસ દેખાતું નથી. આ શહેર ગુજરાતનાં જુનાં માં જુનાં તથા જોશી વધારે પ્રખ્યાત શહેરોમાંનું એક છે. એવો ભાસ એને જેતાં ખીલકુલ થતો નથી.

મુસલમાનોના સમયનાં સમય

ન હતું. ડી. એન્ડીએ અણુકીડવાડપાટણ
અમલવાદની જગ્યાએ મ્યાક હશે એમ માન
તક કપો છે. અને એથી પણ વધારે
આધુનિક સમજમાં ઇ. સ ૧૭૮૮ માં રેનેવને
પાટણનો પતો લાગેો નહી. જો કે ઇ. સ.
૧૭૮૩ માં એંગ્લો જીન પાટણને અરામર
પકડ્યુ છે * જો કે પાટી રેનેવેયરે વચૂ
વખત પહેલા પાટણ રીંગે લખ્યુ હતુ કે-

ધણું જીનું નગર છે એની આસપાસ કોઈ છે
એનું જીનું ન ન નેરવાય છે

આ વાતની અમર ન
હોવાથી કર્નલ રોડ ગુજરાત-
ની જીની રાજધાની કયા
દની તે શોધી કાઢ્યુ જોઈએ
એમ ધણુ વખત મુધી
માનતા પણ પડી કે સ
૧૮૨૨ માં એકાએક હાલ-
ના પાટણના એક ધરાખ
ગુજરાતની જીની રાજધાની
ટોડ માટેબને મળી આવી.

૧૧ માં સેકાની શરૂ
આતના મહાનુ સેખક
એચ. બીઝીએ એ વખતની
ગુજરાતની રાજધાનીને
વ્યર્થ રીતે અણુકીડવાડ
કહ્યુ છે તથા એનું સોગોલિક
સ્થાન બરાબર નોંધ્યુ છે વળી ઇ સ ૬૧૫ માં
આરેશમા મુનાફરી કરનાર મુમતમાન વેખક
માસુદીના તથા બીજા પ્રવાસીઓના વર્ણન
ઉપરથી લખનાર ઇતીહાસિએ જણ્યુ છે કે

વરુચી અણુકીડવાડનો ખાસ રસ્તો આઠ
દિવસનો છે અને આખા નદરવાડના તથા એની
આસપાસના લોકો બજવા માન રીવય બીજ

રીને કોઇ દિવસ મુસાફરી કરતા નથી વેપારનો
માવ પણ આ યાત્રાઓમાં અર્થોર્થ તકી બધ છે.

અણુકીડવાડપાટણને પોતાને માટે છીડી
કહે છે કે

નદરવાડ શહેરમાં 'બલદરા નિકદધારી' રાજ
રાજ કરે છે એની પાસે મોટું સૈન્ય તથા હાથીઓ
છે એ મુદની મૂર્તિને પૂજે છે, માયા ઉપર સોના-
નો મુકડ પહેરે છે, તથા કોમડી પોષાક પહેરે છે, આ
રાજ ધર્મીવાર, અડધા રીઆમાં એક વાર તો જરૂર,

ધોડા ઉપર બેસીને ફરવા નીકળે
છે આ વખતે એની સાથે
લગભગ સો નેહલી હાથપગમા
સોનાકાખાનાં ધરેલા પહેનેની
સોમી હોમ છે વગીરો તથા
બીજા અધિકારીઓ હમેશા
રાજ સાથે ફરવા નીકળવા નથી
માત્ર રાજ મુદ માટે અદ્ધાર
નીકળે ત્યારેજ વગીર લોકો
અધિકારીઓ સાથે બધ છે
આ રાજ પાસે ધણુ હાથીઓ
છે, એજ કેનું મેટું બળ છે
રાજ્ય તથા 'મલદરાનું નિકદ'
એનો અર્થ 'રા નવિશાલ' થાય
છે તે એની વસાવટમાં
આલે છે નદરવાડ શહેરમાં
ધણુ મુસલમાન વેપારીઓ
ધધર્મે વરવાર જરૂર છે રાજ
અને તેના અધિકારીઓ પાસેથી

પટણમાં બનર જની મૂર્તિ

આ મુસલમાનો સારા મતક રાખે છે, તથા એમના
બનમાલુ બરાબર રસ્યુ કરવામાં આવે છે

ઉપર 'બખત નિકદ'નો ને ઉલેખ છે
નેને જરા સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે. પાટણના
આગા કે સોનાની કોઇ રાજ્યોએ આવુ
'નિકદ' ધારણુ કર્યાનું જાણવામાં નથી પણ
સાદના રાષ્ટ્રકૂટ રાજ્યોએ વલ્લભ 'નિકદ

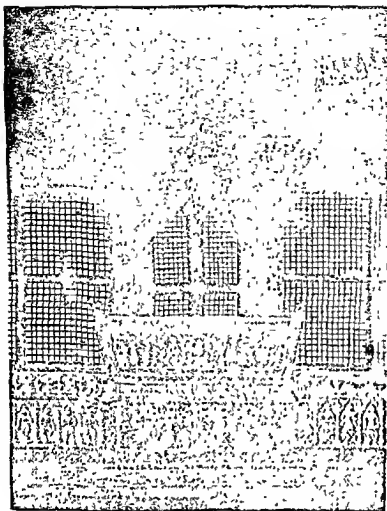
ધારણ કરતા, અને વલ્લભરાજના પ્રાકૃત બલ્લવરાયનું મુસલમાનોએ ‘બલરા’ કહ્યું જણાય છે. અને આવડાવંશની સમાધિ સુધી આખા લાટ દેશ ઉપર રાષ્ટ્રકૂટોની સત્તા હતી એ ઇતિહાસસિદ્ધ વાન છે. પરંપરાથી જાણીને લખનાર હદ્રીસીએ બળવાન રાષ્ટ્રકૂટોનું ‘બિરદ’ અણુહીલવાડના રાજાઓને બ્રાંતિથી લગાડ્યું છે.

અવિસંવાદી પરંપરા પ્રમાણે અણુહીલવાડ-પાટણની આવડાવંશના મુળ રથાપક વનરાજે વિ. સં. ૮૦૨ (ઇ. સ. ૭૪૬) માં કે ૮૨૧ માં રથાપના કરી હતી. કદાચ આ વંશત પહેલાં પણ એ ગામ નો હશે પણ વનરાજે એને પોતાની રાજધાની બનાવી. એના વંશજોએ આ નાના રાજ્યની નાની રાજધાની નો મહિમા વધાર્યો અને દશમા સંક્રાના મધ્ય ભાગથી તે બારમાના અંત સુધી આવડાઓ કરતાં ઘણા વિશાળ પ્રદેશ ઉપર રાજ્ય કરનાર સોલંકીઓના વંશતમાં પાટણની ધરતી તથા યોગ્યતા ઘણી વધી. કર્નેલ ટોડે આ વીશે બોલતાં જનમંડન (ઇ. સ. ૧૪૩૬) ના ‘કુમારપાલ ચરિત’માંથી બારમા સંક્રાના મધ્ય ભાગની કુમારપાલના વંશતની પાટણની મહત્તાનાં ચરોગાનનો અનુવાદ કર્યો છે. અલગત જનમંડન પાટણના અસ્ત પડી સો-સવાસો વર્ષે થયા છે; પણ એની પાસે લખેલાં તથા કહ્યું પરંપરા વડે જાણવાનાં એટલાં બધાં સાધનો હતાં કે મહાકાવ્ય તરીકે ‘કુમારપાલ ચરિત’માં અતિશયોક્તિનો સંભવ છે એ બાદ દરતાં સંભવિત હકીકત માનવામાં વાંધો નથી. તેમાં કહ્યું છે:-

અણુહીલપુરનો પેગલો ૧૨ દેસમાં છે, જેમાં ૮૪ ચોક અને ૮૪ બજાર છે, સોનાં અને રૂપાના સીકા પાડવાની ટંકશાળો છે, દરેક નાવનો જુદો મહોલો છે, તેમજ હાથીદાંત, રેશમ, હીરા, મોતી

વીગેરે દરેક ચીજનું જુદું બજાર છે. એક સંસાદોનું બજાર, એક તેણે અને અત્તરોનું બજાર, એક વૈદ્યોનું બજાર અને એક કારીગરોનું બજાર છે. ખારવાઓનાં અને ભાટો તથા ચારણોના જુદા મહોલો છે. આ શહેરમાં અઢારે વર્ણના લોકો રહે છે, રાજ-મહેલ, રાસાગાર, હરવાગાર, અધાગાર રથાલય વીગેરે તથા રાજ્યનાં વહીવટીખાતાનાં મકાનોથી એક જુદાં શહેર જેવો લાગે છે. તેમના, કુળો, ઔપદ્યો, કપુર, ધાતુઓ અને બીજી મોંઘી સ્વદેશી કે પરદેશી ચીજોના આંવકઅવક તથા નેચાણ ઉપર ૬૨ લેવા માટે દરેક માલની ભતતીક જુદી મંડવી છે. આ શહેરમાં બધી દુનીયાનો વેપાર ચાલે છે, દરરોજ એક જાખ ટકા (લગભગ પાંચ હજાર રૂપિયા)ની કરની આવક થાય છે. તમે પાણી માગો તો ત્યાંના લોકો દુધ આપે છે. અહીં ઘણાં જૈન મંદિરો છે, અને તળાવના કાંઠા ઉપર સહસ્ત્રલિંગ મહાદેવનું મંદિર છે. ચંપક, પુત્રામ (એટલે નાગકેશર નામનું જાડ શુભરાતમાં વડું નથી એટલે આ વર્ણન તો કાલ્પનિક લાગે છે) તાલ, ભંજુ, ચંદન, આંખા વીગેરે વૃક્ષોની લતાઓ આજ્ઞાદિત તથા અમૃત જેવાં જનનાં ઇચ્છાવાળી ધણીઓમાં લોકો ફરવા લાયક છે. અહીં બ્રાહ્મણો વેદ વીશે વિવાદો કરે છે, તથા યિજ્ઞોને બજાવે છે. અહીં પણ જૈન ચતિઓ છે, અને પોતાનું વચન પાળનાર તથા વેપારમાં કુશળ ધણી વેપારીઓ છે. આકરણની ઘણી પાંડરાળાઓ છે. અણુહીલવાડ ના-સહુદ છે. સહુદરનું પાણી મધી સમય નો અણુહીલવાડની વસ્તીની ચાલુ કરી રાખ્યો. સરસ અસંખ્ય છે તેમજ પરંપરાથી હાથીઓનો પાર નથી.

આ વર્ણનમાં કવિની અતિશયોક્તિ હશે પણ એટલું તો મુસલમાન લેખકોએ કહ્યું કરે છે કે શહેર મોટું તથા ભવ્ય છે. પણ દુભાંગે મૂર્તિભંજક મદમદ ગણતી ઇ. સ. ૧૦૨૫ માં સોમનાથ ગયો ત્યારે પાટણ એના રસ્તામાં આવ્યું; અને એ વખતનો પાટણનો રાજ બીમ મુસલમાનોનાં વંદોળીયા જેવાં જુદી ટોળાંઓની સામે યદ્ય શકવા તેવાર ન હોવાથી શહેરને જંગલી રાજુઓની દવા ઉપર ડોળીને

વાઘીપાર્શ્વનાથના મંદિરમાંનો અંદરના ભાગનો ઝરુએ.

કચ્છ ભાગી ગયો. મહમદે અણહીલવાડને ખુબ લુટ્યું તથા બાળ્યું. પણ જેવો મહમદ સિંધુ તરફ પાછો ફર્યો કે બીમદેવે આવી અણહીલવાડનો કબજો લીધો તથા તેનો પુનરુદ્ધાર કરવા માંડ્યો. આ શરૂની રાજ (ઇ. સ. ૧૦૨૨ થી ૧૦૭૩) ના રાજ-ત્વકાળમાં તથા એના પુત્ર કર્ણદેવના તથા પોત્ર સિદ્ધરાજના સમયમાં અણહીલવાડની વધારેમાં વધારે જલહોજજાલીની સોડંજી રાજ્યની સીમાની તથા તેના સુખવેલવની ટોચ આવી ગઈ. કર્ણદેવે હાલના અમદાવાદ પાસેજ કે તેની જગ્યાએ

મહમદચેરીના સરદાર કુતુબુદ્દીને યુગરાત ઉપર ચઢાઈ ફરી; યુગરાતનું લરકરે અણહીલ-વાડ નહક હાથું અને સુસલમાનોએ બીજવર આ સહેરને બાળ્યું. આ પછી તરતજ બીમદેવે પોતાના સામંત ચંદ્રાવતીના પ્રજ્ઞાદ તથા ધારાચર્ચની તથા મહેરોની તેમજ નાગોરના રાજની મદદથી કુતુબુદ્દીને હરાવ્યો તથા અજમેરમાં ઘેર્યો, જેમાંથી બહારની મદદ આવી ત્યારેજ એ છુટો થઈ શક્યો. વળી ઇ. સ. ૧૧૬૭ માં પોતાની પહેલી હારનો બદલો લેવા કુતુબુદ્દીને યુગરાત ઉપર ચડી આગ્યો અને બીમદેવના લરકરે હરાવ્યું.

કર્ણાવતી નામનું શહેર વસાવ્યું, તથા પોતાની રાજધાનીમાં અનેક પ્રાચીન મંદિરોનો છલોદ્ધાર કર્યો તથા નવાં બંધાવ્યાં. સિદ્ધરાજ અને કુમારપાલ અને તેા ખાસ મંદિરો, વસદ્ધિકાઓ, બીજાં ધર્મસ્થાનો તથા વાવ, તળાવ વીગેરે લોકોપયોગી સ્થાનો બંધાવવામાં એની લગ્નતા તથા મોટી સંખ્યા માટે મશહુર છે. બીમદેવ બીજો ઇ. સ. ૧૧૭૮ માં ગાદીએ બેઠો અને તેજ વર્ષમાં પોતાના નાન્ય ઉપર હુમલો કરનાર મુખમુદ્દીને તેણે હરાવ્યો. પણ ઇ. સ. ૧૧૮૫ માં

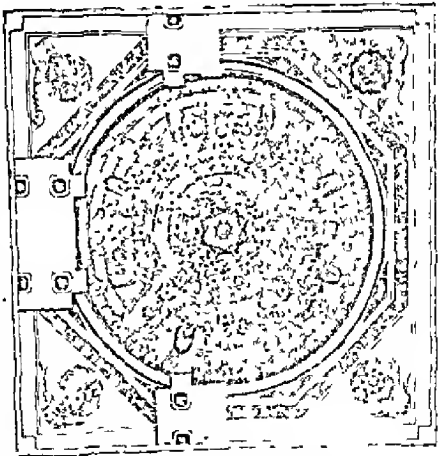
આ જીવથી વળી થોડા વખત અણુદીવસઃ
મુસનપાનોના હાથમા ગયુ પણ દોડીનું
રક્ત્ય હાથમા આવના કુતુસુદીન તરત દોડી
ગયો અને અણુદીવસઃ પાછુ ભીમદેવ અને
એના અનુયાયીઓના હાથમા આજુ પછુ
મુસનપાનોના આ ફરીફરી આક્રમણથી
અણુદીવસઃ જાગી પામુ એની ગમચળકથી
દીન થઇ ગઇ, અને ભીમદેવના સામન
લગણુપ્રમાદ તથા શીરધવરે થોળાકા વધાધુ
11 પછી લગભગ એક એકા સુધી મુજરાને
ગેલેતેથી સ્વતન્ત્રતા ભોગવી અને છ ન
૨૬૪-૬૮ માં મુસનાન અપહરિતીના

દાયુર્વક તથા ફરતાથી મોવડીઓ અને વાવેલા-
ઓએ ધર્મનીનિર્ધુરક ઉભા કરેલા આપત્તની
ઉચી કળાના નમુનારૂપ ભવ્ય મહાલયો તથા
ખીન ત્યાનોતોડી ગાંધ્યા. છ સ. ૧૩૪૬ માં
લખાવેલ 'ભીરાન-છ-અદ્ભુત'મા એ
વખતના પાટણની સ્થિતિ શીઠે લખ્યુ છે કે:

ઉલુપખાને થોળા સુગમરૂઢરની આદિનાદ
મરછઃ ભંધાવી હતી જે લેખાના વખતમા હથ ટ
હા એક સુદર મરછઃ ઉલુપખાનના વખતમા
ચહેરની વચ્ચે હતી તે હાલમા વરતીરાળા બાંનમાં
ધણે દૂર છે તથા મકાનેના ધણા ખરેખે જાડો
રખાવ છે જે વપરાયો પાટનું ભુના રૂ ૧૧ ૩૩

કેલુ પ્રખાન
થા નસરત
માન નામના
૫૨ દા રા 11
૨૨મુ વાવેલા
ને દરાદો,
અણુ દીવસઃ
લીધુ, હુમ્મુ
તથા મોમનાથ
ખાલુ

આ ૬
ભોગી દિવસો
શુભરાત્રીની
સ્વતન્ત્રતા ગઇ
અને મુજરાન
મુસલમાની
શહેરસાદતને
એક જાવો
થઇ રહ્યો
આ વખતથી
ધર્મીય તથા
જનુની મુસલ-
માનોએ ધરા

માતૃપાર્શ્વનાથના મંદિરમાની કોવરામવાળી જગનો એક ભાગ

મોટું અને સુંદર શહેર હતું એ કદાપી શકાય છે. હાલના શહેરની આસપાસ ત્રણ કોસ સુધી જુના વખતની ઈંદા તથા પથરાઓ વેરાયેલા પર્યા છે. ખુલ્લા મેદાનમાં દેખાતાં દીવાલો તથા કોટનાં ખંડેરો આજ વાત સાબીત કરે છે. કાળની અતિથી, નવાં મકાનો ઉભાં થવાથી તથા બીજા ફેરફારો થવાથી જુના વખતની ઘણી નીશાની અદૃશ્ય થઈ ગઈ છે. રાજાઓના વખતમાં (સોલંકી તથા વાઘેલાના વખતમાં) મંદિરો તથા બીજાં મકાનો બાંધવા માટે અજમેરથી એટલા મોટા નગરોમાં આરસપહાણ લાવવામાં આવ્યો હતો કે હાલમાં જમીન ખોદતાં તે મળી આવે છે તથા અમદાવાદ અને બીજાં નગરોએ વપરાયેલ (મુસલમાનો વડે) આરસપહાણ અહીંથી (હોદ્દા મકાનોનાં ખંડેરો તોળીને) લઈ જવામાં આવ્યો છે.

દોઢસો વર્ષ પહેલાંના ગુજરાતના એક મહેસુલી અમલદાર તથા બહુશુભ મુસલમાન લેખકે પાટણની પહેલાંની મોટાઈનો તથા એના કમે કમે થયેલા નાશનો આવો પુરાવો આપ્યો છે.

પાંચ કોશોએ સુધી જેનાં ખંડેરોમાંથી સાફ ફરેલા આરસપહાણો તથા કોતરેલા પથરાઓ ખોદી જવામાં આવે તેની પ્રાચીન લખવાટાની એક પણ નીશાની શી રીતે જળવાઈ રહે? ટોરો જે મુંદર દરવાજાની માત્ર હાડપીંજર જેવા રહેલી કમાનનું વર્ણન કર્યું છે તે હાલમાં નથી. એની દરેક વસ્તુ ત્રણ જવામાં આવી છે. આ રીતે આપણાં પ્રાચીન ગૌરવનો આપણે હાથેજ નાશ થાય છે. મુસલમાનોએ ધર્મોપતાયી કે વેરણુદ્ધિથી નાશ કર્યો હતો પણ જે કે બચ્યું હતું તેનો આપણી કીમતી યાદગીરીઓનો આપણાજ લોહો ખરી કીમત ન સમજીને માત્ર પથરાઓના કે ચુનાના ઝોબથી નાશ કરે છે. અને હવે પરદેશી સરકારે આ વિનાશને કાયદાથી અટકાવ્યો છે. પણ છેલ્લાં એ

વર્ષમાં, આરસપહાણનાં મંદિરોના જે કટકાઓ મુસલમાની વખતમાં નહોતા લઈ જવામાં આવ્યા તે ખોદી કાઢી ગાડાં ભરી ચુના માટે બાળી નાંખાયા છે. અને હવે જે બાકી રહ્યું છે તેમાં આખા શહેરમાં વેરાયેલા, શહેરના ગદમાં, દરવાજાઓમાં, કુવાઓમાં, મસ્જિદોમાં, ઘરોમાં તથા ઢોરની કોડમાં ચણાઈ ગયેલા પથરાના કટકા છે.

હાલના પાટણ શહેરમાં લગભગ ૩૩ હજારની વસ્તી છે. જેમાંથી આઠમો ભાગ જૈનોનો છે. અને શહેરમાં નાનાં મોટાં થઈને જૈનોનાં ૧૦૦ મંદિરો છે.

જુના અણુહીલવાડનાં ક્ષેત્રફળનો કર્નલ ટોડે એક અપૂર્ણ નકશો દોર્યો હતો પણ એમાં સૂચવેલાં સ્થાનો હવે વધારે જ્ઞાનની મદદથી ફેરવવાં પડે તેમ છે. જુના શહેરનો મોટો વિસ્તાર હાલના પાટણની પૂર્વમાં નહીં, પણ પશ્ચિમમાં હતો. કારણકે એ દિશામાં જુના પાયાઓ તથા જુના અવશેષોવાળા ટેકરા ચાર પાંચ મૈલ સુધી આવેલા છે. વળી આ દિશામાંજ વડલી નામનું ગામ છે જે સ્થળે જુના પાટણનો ઘીકોટો હતો એમ કહેવાય છે. હાલના પાટણથી પૂર્વમાં પણ એકાદ મૈલ સુધી તથા ઉત્તરદક્ષિણમાં પણ હાલના શહેરની હદથી આગળ જુના પાટણની નીશાનીઓ જમીનમાં દેખાય છે. આ ઉપરથી ૧૨ કોસના ઘેરાવાનું 'કુમારપાલ ચરિત'માં જે લખ્યું છે તેમાં ઝાઝી અતિશયોક્તિ જણાતી નથી.

હાલના પાટણમાંથી જુના વખતનાં દરેક મકાનોનો એવા રીતે નાશ કરવામાં આવ્યો છે કે હોદ્દા રાજત્વકાળનાં કહી શકાય એવાં બે ચાર જુનાં સ્થાનોનાં ખંડેરો શીવાય કે ગોંધ લેવા જેવું રહ્યું નથી. આવાં જુનાં સ્થાનોમાં એક તો રાણીવાવ છે જે બીમદેવ

પહેલાની રાણી ઉત્પામલીએ બંધાવેલી કહેવાય છે બીજી, સહસ્ત્રવિગ નળાવ જે સિદ્ધરાજ જયસિદ્ધે બંધાવેલું કહેવાય છે. તથા જીની મુર્તિઓ, ચામવાઓ તથા મુર્તિ કેરેલા પથરાઓના ખડે આ મુન્દરાતની સમગ્ર ૫૦૦ વર્ષની રાજધાનીની રમૂય પ્રતિમા. જૈન મંદિરો, હાથ જે રૂપમા છે ને રૂપમા મોટે જાએ રૂપમા સેકા પડીના છે મુસલમાની અવશેષો ૪ મ ૧૩૦૦ પડીથી આજ સુધીના છે અને તેમ મુખ્ય મુખ્યા, મજની, શેખ, જોધ, સૈબસરત અને બીજી મસ્જિદો, ખાનસરોવર તળાવ, બહાદુરખાન ની વાવ તથા જીવન વાડામા નકસીકામ છે

રાણીવાવ

પાટણની વાવનું દિશામા થોડે દૂર ખેતરોમા તથા મહસંવિગ તળાવની પાળથી નજીકમાં રાણીવાવના ખડે છે ગુજરાતમા કેવી કોરીગરીવાળી મુદ્ર રાવો જીના વખતમા બંધાવી એનો એકાદ પ્રાચીન વારતે જોયા વગર ખ્યાલ આવે એમ નથી માધાન્ય પગથીઆવાળા કુવાને એકાદ ભવ્ય મંદિર પેઠે શણગારેલો એ કમના પહોંદુઓની અપૂર્વ ધાર્મિક ભાવનાજ કરી શકે આપણા ધર્મ શાસ્ત્રોમા મંદિરો નિધાવવા જેવું જ, વાવ, કુવા, તળાવ ત્રણેય સંધારવાને પુણ્યકર્મ ગણાય છે. અને ધાર્મિક કર્તવ્ય તરીકે-પોતાને રવે જરૂરની નીસરણી તરીકે-જે વાવ રાજાઓ કે રાણીઓ બંધાવે તેને શાહાવાવામા કળાની કે મહેલતની ખામી શા મારે રાખે ?

બીજાએ પહેલા (ઈ. સ. ૧૦૨૨ થી ૧૦૭૩) ની રાણી તથા કર્જદેવની માતા ઉદયામળીએ આ વાવ બંધાવી કહેવાય છે હાલમા આ વાવને ડોહાં એક મેટિ ૨૮૫ ફીટ લાંબો ખડો છે, અને એક લાંબાના ૪૨૭૦ તથા ઉપરનો એક ખડો ૫૫૨૦

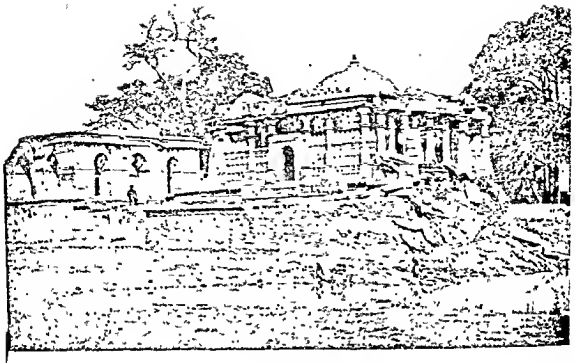
એટલું ઘૂલું છે. ખાડામા છેક તળીએ થોડું કાઢી ગએલું પાણી દેખાય છે ખરું. આ રીવાય વાવની દીવાલોના તથા ચામવાઓના બંધા પથરાઓ ઉપાડી જવામા આવ્યા છે. કર્નલ ડોહના વર્ણન ઉપરથી શહેરમા એક કુવા બંધવામાં આ સામાન વારાણે જણાય છે તે પડી તપાસ કરતા શહેરની અંદરની મહાદુરસિદ્ધની વાવ બંધવામા રાણીવાવના પથરાઓ વપરાય છે, એમ જણવામાં આવ્યું છે.

રાણીવાવની લાંબા એના અનેક આરકાઓ ઉપરનું કોતરકામ ત્રણેરેના મુગ્ધ વિચાર કરના રાણીવાવ જગ્યા આખા દશે ભારે શુભગતમા એના જેવી બીજી ભાગેજ મળ્યાની દશે પણ અત્યારે દબાર વર્ષ પહેલાં આપણા શુભગત અવશેષની ખીનકુચ સભાળ શેવામા આવતી નથી

સહસ્ત્રવિગ તળાવ

સિદ્ધરાજ જયસિદ્ધે ગુજરાતમાં અનેક તળાવો બંધાવ્યા કહેવાય છે. મહસંવિગ તળાવ આખાથી મોટાના મોટામાંનું હતું. આ તળાવના ખડે રાણે ની વાવનું દિશાના બનાવવામા આવે છે આ તળાવ ધણું દિશાળે હતો અને એની ચારે તરફના પાટનાં પથરીમાં ઉપર વચ્ચે નાના નાના મંદિરો બાંધીને કે ગોખો બાંધીને સિવલિંગો વપરાયાં હશે બાવા સિવલિંગોની સખ્યા એક દબારની હતી, અને તળાવની વચ્ચે એક એક જેવું રાખી એ ઉપર કંઈકરતું થોડું મંદિર બાંધ્યું હતું આ મધ્ય મંદિર મુસલમાનોએ તેહની ને ઉપર રાંતે બાંધ્યો હતો. જેનું ખડેર આજે જોયું છે.

નળાવના તળાવા ખેતરો થઈ ગયાં છે. તળાવનો આખો કાંઠો ઉંટોપી બાંધી હતો

શેખ ફરીદનો રોળે

આગલા ભાગમાં પચનઆથી પચથીઆ બાંધ્યાં હશે. આ પચથીઆ ઉપરનાં નાનાં નાનાં દિરોનાં અવશેષો—કટકાઓ કાંઠાનાં નાનાં દિરોનાં અવશેષો મળી આવે છે. ચીરમગામનું મીનજાનરોવર પણ સિદ્ધરાજનું બાંધવેલું કહેવાય છે અને એ લગભગ આગાદ છે. એને જોયાથી એનાથી ઘણું મોટું તથા લઘુ સદસલિંગ કેવા પ્રકારનું હશે એ કહી શકાય છે. સદસલિંગ લગભગ ગોળ હતું, બ્યારે ચીરમગામનું તળાવ ૧૫૦૦ ફીટ લાંબું અને ૫૦૦ પહોળું એમ લંબગોળ છે. ચીરમગામના તળાવને ફરતાં નાનાં મંદિરો છે. એક વળત ૫૦૦ થી વધારે મંદિરો હતો; હાલમાં ૩૩૭ આગાદ છે. કદમાં તથા રચનામાં આને મળતાં હજાર મંદિરો સદસલિંગને ફરતાં હશે.

સિદ્ધરાજ જયસિંહે માળવાના યશોવર્મા ઉપર ચડાઈ કરી પહેલાં તરતજ સદસલિંગ

તળાવ બાંધાવવા માંડ્યું હતું એમ કહેવાય છે. આ તળાવ એટલું પ્રખ્યાત હતું કે એના વાશે અનેક કથાઓ પ્રસિદ્ધ થઈ છે. જેમાં જસમા ઓડણીની વાર્તા તથા એનો રાસકો સૌથી વધારે પ્રખ્યાત છે. માળવેથી તળાવ ખોદવા આવેલાં ઓડ લોકોમાં જસમા નામની ઓડણ અતિશય રૂપવતી હોવાથી સિદ્ધરાજને એના ઉપર મોહ થયો અને એને પોતાની કરવાનો ધણો પ્રયાસ કર્યો પણ એ પતિવ્રતાપરમ્પરી ચલિત થઈ નહીં. અને સિદ્ધરાજે ગુસ્સામાં ઓડ લોકોને મારી નાખ્યાં જેની ચીંતામાં જસમા બળી મુઠ અને તને સંતાન થશે નહીં એવો શાપ દેતી ગઈ; આ પ્રમાણે એક કથા છે. રૂપાંતર એવું પણ છે કે તળાવ પુરું થતાં ઓડ લોકોની પછવાડે મોરેરા મુધી સિદ્ધરાજ ગયો અને ફટલાક ઓડની કતલ કરી પણ પેતે પકડાય તે પહેલાં કટાર ખાઈને જસમા મરી ગઈ અને શાપ દેતી ગઈ કે ‘તારા તળાવમાં પાણી

રહેશે નહીં.' આ શાપને મો પ્રતિકાર કરવો એ વીશે જ્યોતિર્લીંગોની સલાહ માથાં તેઓએ એક માણસ મદાવવાની સચવા કરી. આથી માયા નામના ડેડને મદાવવામાં આવ્યો. કહે એ વખતે ડેડ લોકો મામડી સાગી રીતે દૂર રહેતા, માથે છુદ્ધ કાગીર્ડ બાપતા અને ફેડે સાબરનું શીંગડું બાધતા. માયાએ પોતાના ભોમના બદલામાં પોતાની કામને આ અપમાનકારક રીતસરમાંથી મુક્ત કરવાનું માગી લીધું, અને સિદ્ધરાજે આપ્યું. દત્તયા કહે છે કે આ પડી તળાવમાં પાણી ભરાયું. લગભગ ૫૦ વર્ષ પહેલાં એક લોકોએ જસમા નામનું એક સૈવ મંદિર રચીવારથી થોડે દૂર બધાળ્યું છે. આજે સદસ્યિગમાં ખીનકુવ પાણી રહેતું નથી તેમ મારી જરાઇ મધ છે પણ ૪૦૦ વર્ષ પહેલાં એમાં પાણી હતું એમ નીચેની દરીકત પરથી જણાય છે.

જ્યારે હુમાયુના પ્રખ્યાત પ્રધાન નડેરામખાને અકબર સાથે જયકો કર્યો અને તેને જયમહે માફી આપી મકે મોકલ્યા ત્યારે તેમને પાટણ આવ્યા હતા અને પાટણનું મુળા મુસ્તાખાન કુલાહીએ એની સારી રીતે પોશાખાસરી કરી હતી. નડેરામખાન પોતાના રસાલા સાથે મેદાનમાં તમુએ નાખી રહ્યો હતો અને હ સ ૧૫૬૧ ના જાનેવરીની ૩૧ થી ને ચુકારે સદસ્યિગ વધાવ- મા મહામા કહેત કરી કવોતો હતો ત્ય તેનું મુનારકે મુન હતું.

શાખરીદની દરગાહ

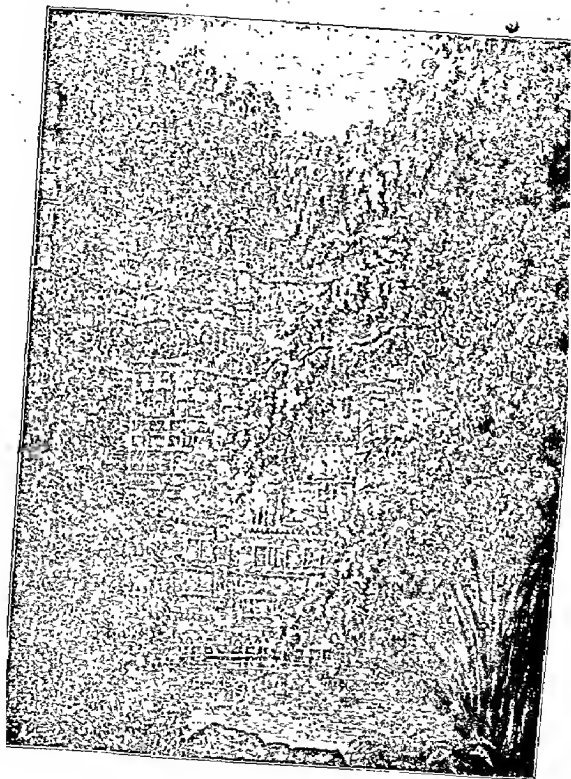
પાટણથી વાયબ દિશામાં લગભગ દોઢ મેવ ઉપર અને સદસ્યિગ તળાવની ઉત્તરે નજીકમાં શાખરીદની દરગાહ છે. જો કે આ મકાન હાલમાં એક મુસનમલ દારીની કબર છે પણ મુળ ઉગી કાગાળુ હીંદુ કે જેન મંદિર હોય એમ જણાય છે. આમાં એક સમામગ્ર હોય એમ લાગે છે. આની

ઝલતું કોતરકામ ઘણું સરસ છે. આ જાતનું કોતરકામ હીંદુ કારીગરોને પસંદ હતું અને બીજે પણ મળે છે. શેરુંબના જુનામાં જુનાં જુલજુલીતા મંદિરમાં તથા આજુના જિમળાના મંદિરમાં આ જાતનું કોતરકામ છે. કર્ણાટકના મંદિરોમાં તથા આ દેશનાં બીજા મુકામ મંદિરોમાં પણ છે.

પાટણના જૈન અવશેષો

વનરાજની પ્રતિમા: પાટણમાં જે જુની પ્રતિમાઓ જળવાઈ રહી છે તેમાં મુખ્ય તથા સૌથી વધારે જાણીતી વનરાજની યોગા આરતપહાણની પ્રતિમા છે. આ પ્રતિમા વનરાજની પોતાની કે એનાં વખતની હોય એમ એની કળા ઉપરથી કે એની નીચેના લેખના અક્ષરો ઉપરથી જાણીતું નથી. જો કે લેખના અક્ષરો પુરા વાંચી શકાતા નથી પણ વનરાજ અને એના પ્રધાન જગજીતે મૂર્તિઓ મુખ્ય છે અને આસપાસ અનુચરોની નાની મૂર્તિઓ છે. આ મૂર્તિની કળા જૈન પ્રદત્તિની અને સાધારણ પ્રકારની છે. પાસપાસ પાર્શ્વનાથના મંદિરની પ્રદત્તિવામાંથી વચ્ચે વચ્ચે જે અનેક નાના નાના મંદિરો છે તેમાં આ મૂર્તિઓ છે. વિવ જોવાથી એની કળા નીચે જવાય અવશેષો.

પાસપાસ પાર્શ્વનાથનું મંદિર બીજા ધરોની વચ્ચે આવેલું છે. એના સ્થાપત્યમાં ખાન વિશેષતા કે નથી વચ્ચે ખુદેના સાકા- નો રમેયો મકપ છે અને મર્જગૃહ અને મકપની વચ્ચે જાળી છે. મકપમાંથી પાર્શ્વનાથની આરતપહાણની સ્વેત મૂર્તિઓ દેખાય છે. વનરાજે વિ સં ૮૦૨ના આ મંદિરની મુખ્ય મૂર્તિ (પાર્શ્વનાથની) જાણીતીયમાં પંચરની એમ કલકયા છે, પણ આ કલકયા માની શકાય તેમ નથી, વળી મૂર્તિના આખન

ઉપર લેખ છે તેમા વિ. સ. ૧૯૫૨ માં પાટણના એક પારિષે સિદ્ધાસન અધ્યક્ષ એમ લખ્યું છે

આ ઉપરાંત એક તુરેલા ગણેશદેવ ઉમામહેશ્વર અને ગણેશની મૂર્તિ છે જેની નીચે “વનરાજે સ. ૮૦૨ માં ઉમામહેશ્વર ની અણ્ણવીલવાકમા પ્રતિષ્ઠા કરી” એ ગીતે લેખ છે, આ જનનના વખોડના અટકો નેથી ધણાજ અર્ચનાન કાળના નાચણી આ લેખો વિશ્વસનીય નથી વહી-વટારની કચેરીના વાગમા ઇ નં ૧૯૦૩ મુવી ધામચાઓ તથા મૂર્તિઓના જીના કટકાઓ પડ્યા હતા પણ મોટા સામ તો ધરોમા, કુચાઓમા તથા મંદિરોમા ચણાઈ ગયા છે ગીરધરાય વેકૂડરાયની ધર્મચાળા, ગાયત્રીદરશન પામે તીવડકં મહાદેવનું મંદિર તથા શેરેનો મઠ ખાસ કરીને જીના પથરાઓથી બધાએન છે

જીનાં જૈન મંદિરો

પાટણમા ૧૦૮ કે ૧૧૦ જૈન મંદિરો હોય એમ કહેવાય છે જેમા પચાસપાચીનાથ નું મોટામા મોકુ છે અને નેમીનાથ, શાલિનાથ અને ગોતમચંદ્રામી એથી ઉતરતા છે. પણ એકેય કળાની કે પ્રાચીન કલ્પિતહાસની દૃષ્ટિએ બહુ મહત્વના નથી હતા કોઈકેઈમા કેટલીક સાદી, નાંજો છે. દાખલા તરીકે ધગરવાડામા શામળપાર્શ્વનાથના મંદિરમા બહુ સરસ ધસેલી આરસપહાણની જમીન છે. મઠપના સ્તંભો લાકડાના છે, અને કાળા આરસપહાણની મોગી તારીખ વગરની મૂર્તિ છે.

ઇ. નં. ૧૫૬૬ માં મધાએતુ ત્રેસરી શેરીમા આવેલું વાડીપાર્શ્વનાથનું મંદિર નમુના તરીકે જોવા લાયક છે એની જાતની કોરીગીરી, રવેચનું ફાતરકામ વીગેરે પ્રાચીન કળા યોગ્ય તો નહીં. પણ જોવાલાયક છે

અર્વાચીન હીંદુ મંદિરો

એએઆ કાળકા માતાના અને સોધવાઈ માતાના મંદિરોમુખ્ય છે બંને મંદિરોમાં જીનાં મંદિરોનો માત્ર વપગરો છે. હજી મંદિરોનાં આગણમા ફાતરોનાં જીના પથરા પડ્યા છે, અને અનેક શામળાઓના કટકાઓ તથા મૂર્તિઓ મંદિરોની જમીનો વીગેરેમા ચણાઈ ગયા છે

બહાદુરસિંહની વાવ

જીની રાણીવાવના પથરાઓ વીગેરેથી ખાધેલી આ નવી માધારજી પ્રકારની વાવ છે. અને ઇ સ ૧૮૦૫ માં નાવકવાડના અમલ નીચે રિશ્વજીત વાગેટ શ્રી બહાદુરસિંહજીએ તથા એના પુત્રે કે ૧૪/૬/૧૫ ખંચી બધાવી છે એમ આ વાવમાજ લેખ છે.

લાકડામાં નકસી

ધરના આગવા લાગો, રવેશી, નારણના ઉપનાભાગો વીગેરેને શાકુમારવાના કામમાં લાકડા ઉપર સુદર નકસીકામ કરવાનો ગુજરાતમા જીના વખતમા ગિવાજ હતો અને હજી છે પાટણમા આ જનનના લાકડા ઉપર નકસીકામના કેટલાક ખજેખર સુદર નમુનાઓ મળે છે. દોહસો બમો વર્ષ ઉપર આ કામ, જેતુ સુદર થતુ તેતુ દાઢ થતુ નથી યોગમા એનો શોખ રહ્યો નથી.

પાટણનાં મુસલમાની મકાનો

ઇ. મ ૧૮૦૫ માં પાટણમાં પહેલી મજીદ બાધવામા આવી હતી પણ તેનો અવશેષ રહ્યો નથી ખીગત—ઇ—અહમદીના લેખકના કહેવા પ્રમાણે આ હીંદુ મંદિરના અવશેષમાંથી બાધેલી એ વખતની ગુજરાતની મોટામઠ મોગી મજીદ હતી આ ગીતે હીંદુ મંદિરના કેટલાક સાગો ઊભાને ઊભા રાખીને એમયાર મજીદ

બનાવી દેવી એ કે અધરું કામ ન હતું. મોટે ભાગે મુસલમાનો પણ હીંદુ કારીગરોને મસ્જદ ચણવાના કામ ઉપર રોકતા. એટલે હીંદુ મંદિરના થાંભલાઓ વીગેરે ભાગો મસ્જદના કામમાં આવી જાય અને ઉલટી શોભા આપે એ રીતે ગોઠવણ કરવી અધરી ન પડતી. આ રીતે માત્ર શિખર અને મૂર્તિઓ ઉઠાડી દઈ મંદિરની મસ્જદ બનાવવાના દાખલા છે. સોમનાથ મંદિરની આ રીતે મસ્જદ બનાવેલી જેનો ૧૮મા સૈકાના મધ્ય ભાગમાં મરાઠાઓએ ગામના ગઢમાં વાપરવા મોટે યુનો બનાવવા સારુ કેવળ અવિચારીપણાથી નાશ કરી નાખ્યો. પાટણની ઉપર કહેલી મસ્જદને સ્થળે મસ્જદમાં વપરાયેલા હીંદુ તથા જૈન મંદિરોના પથરાઓ હજી પડ્યા છે.

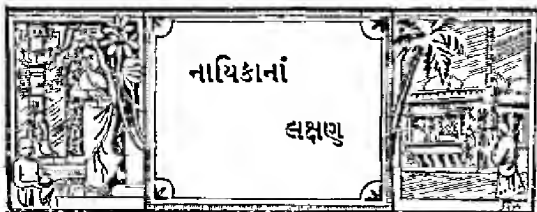
ગુમરા મસ્જદ, ગઝની મસ્જદ વીગેરે કેટલીક મસ્જદો તથા કેટલાક રોજાઓ ૫૦૦ વર્ષના મુસલમાની અમલની શાખ પુરતાં હજી ઉભાં છે. પણ એમાં કામની દૃષ્ટિએ કે ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ ઝાઝો માલ નથી.

ખાનસરોવર

પાટણના દક્ષિણ તરફના દરવાજાની બહાર આ નામનું સુંદર મોટું તળાવ છે. એના કાંઠા ઉપર હીંદુ અને મુસલમાની મકાનો છે. આ તળાવ મુળ કદાચ કોઈ સોલંકીરાજાએ બંધાવ્યું હશે પણ હાલનું તળાવ જે રૂપે છે તે રૂપે તો મહાન અકબરે ગુજરાત જીત્યા પછી તેણે ગુજરાતના સુબા તરીકે નીમલા ખાન-૬-આઝમ

મીરજા અઝીઝ કોકાએ ઇ.સ. ૧૫૮૯ થી ૧૫૯૪ દરમિયાન બંધાવ્યું છે. તળાવની ચારે બાજુએ બાંધેલાં પગથીયાં છે અને પૂર્વ દિશાના છેડાં ઉપર દાંમાંજી ગાયકવાડે બંધાવેલું મોટું શૈવ મંદિર છે. આ તળાવ બાંધવામાં પ્રાચીન હીંદુ અને જૈન મંદિરોના પથરા પુષ્કળ વપરાયાં છે.

૫૦૦ વર્ષ સુધી ગુજરાતના કેદરૂપ રહેનાર, ગુજરાતની પુરી બહોળલાલી, સમૃદ્ધિ અને કળાની ઉત્કૃષ્ટ દશા જોનાર, આખા ગુજરાતને, સોરઠ, કચ્છ અને લાટ સાથે લેતાં— એક તાંતણે બાંધનાર, ભાષા, વિચાર, વિદ્યા, કળા અને સંસ્કારનું એક વિશિષ્ટરૂપ ખડું કરી, તેનો એક રાજ્યતંત્રને બળે આખા ગુજરાતમાં પ્રચાર કરનાર, ટુંકામાં હાલમાં ગુજરાતના વનનીતે ગુજરાતી તરીકે જે કે અસ્મિતા હોય તેની મુળ ઉત્પાદક ગુજરાતની રાજધાની પાટણનાં હાડપિંજરનાં આટલાં હાડકાં આમ ગણી શકાય છે; અને આત્મા તો ઉડી ગયો છે તે ફરી આવે ત્યારે ખરો. આ સ્થળે પાટણની વાત કરતાં એની પાઠશાળાઓમાં, દેશદેશાંતરથી ગમે તે પ્રયત્ને મેળવી જેતો ઉપયોગ થતો તે સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત પુસ્તકોની હસ્તલિખિત પ્રતોને થાદ કર્યા વગર રહી શકાતું નથી. હજાર વર્ષથી જૈન લંકારોમાં તથા જૈનોનાં ઘરોમાં હજારો હસ્તલિખિત પુસ્તકો સંગ્રહાતાં, અને પાછળથી ઉપયોગ ધરતાં જીવજંતુદાર તથા બીજી રીતે નાશ પણ પામતાં. હાલમાં ૪૦-૫૦ વર્ષથી તેનો ઉદ્ધાર થયા લાગ્યો છે. છેલ્લો ઉદ્ધાર શ્રીમંત ગાયકવાડસરકારે હાથે થાય છે તે ગોચર છે.

(" અમારી નવવક્રતા " લેખાંક ૬ હો)

લેખક

રા. ધનરુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા,
સભ્ય, સાહિત્ય સભા

વિવરણ

રા સુદરશન મેરફાંચ

અમારી નાયિકા જેવી રાખી એ આનન અમારે બધે મનમેદ પડે છે. કનૈયાવાલને તેને બદમુરત બતાવવી હતી. વગતમાં 'ઓરીઝનવ' કહેવાયું એ કનૈયાવાલની મોટામાં મોટી અભિલાષા છે અને એ પદની પ્રાપ્ત કરવાને માટે જે સાધારણ વસ્તુ હોય, કુદરતી હોય તેને ઉપી બતાવી દેવી એવો કનૈયાવાલનો મત છે. જો કનૈયાવાલને એક નાનો સરખો મહ પોતાની હજીવનસાર ફૂંનીઆ ચઢાવવા માટે કોઈ આપે તો તેમાં દિવસને પોતે રાત કહે અને ઉનાળાને શીતળા કહેવાને, ઓપુરોને કાથેથી ચાપવાનું અને પમેથી શોકક કરવાનું કહે, કુઝા પામે ઊંડા મુઝાને અને કુડીને માવ વાડ ઉપર બેસીને કુડકુડ કરવાનું રૂપાને અને પછી પોતે દૂર ઉભા રહીને આનંદથી અને મર્મથી કહે કે "આહ, મેં કવી 'ઓરીઝનવ' સદિ રચી છે! આ આખી પોજના મેં જ પદી કાઢી હતી."

અવખત, જમનમાં કનૈયાવાલ જેવું જ ધારનારા અને માનનારા ધણાં છે. જુ' પોતેજ એક ઊંડરીને ઓળખતો હતો જો તે પોતાને કંઈ વિચારજ ન હતા. જે બીજા કરે તેજ પોતે કરે. ખાસ કરીને તેની મેંદી બેન જે કરતી તેજ પોતે કરતી. જો તે બેન સાથે જુખી રહે તો પોતાને જુખ ધણી હોય તોપણ પોતે જુખીજ રહે. જો મોડી બેન એક દિવસ ભાત વધારે ખાવ તો પોતે પણ ભાત વધારે ખાવ. આથી તેની માને બહુ ચિતા થતી. એક દિવસ, તેની જ એ તેને પોતાની પાસે બેઠાડીને બહુ યીઆનન આપી. "જો મોડી બેન કરે તેજ" તુ પણ કરે છે એમા તુ ઠીક કરતી નથી. આપણને પોતાને જે સારુ લાગે તે કરવું. આપણે માત્ર બીજાની નકલ નહીં કરવી જોઈએ પણ 'ઓરીઝનવ' થતા યીખવું જોઈએ."

ઊંડરીએ કનિષ્ઠમા તેમ કરવાનું વચન

આપ્યું. બીજે દિવસે તેમને ત્યાં ફરી અને કાંદા એ એ જાતનાં લજ્યાં હતાં. હવે નાની બેન કાંદાનાં લજ્યાં ઉપર મરી શીટતી હતી તેમજ મોટી બેનને પણ કાંદાનાં લજ્યાં ઘણાંજ ભાવતાં હતાં. જમતી વખતે મોટી બેને પહેલાંજ કહી દીધું કે પોતાને ફેરીનાં લજ્યાં જોઈતાંજ નથી પણ માત્ર કાંદાનાંજ જોઈએ છીએ.

માએ તે પછી તરતજ નાની છોકરીને પૂછ્યું. “કેમ, તારે પણ કાંદાનાંજ જોઈએ છે ને?”

“ના મા, મારે ફેરીનાં જોઈએ છીએ.” છોકરી બોલી.

“પણ કેમ? તને તો કાંદાનાં લજ્યાંજ બહુ ભાવે છે ને આજે ના કેમ પાડે છે?” માએ અજબ યધને પૂછ્યું.

“મને ભાવે છે ઘણાં, પણ તમે કહ્યું હતું ને કે મારે “ઝોરીજનક” થવું; એટલા ખાતર મેં ફેરીનાં માગ્યાં.” આટલું કહીને બીચારી રડી પડી.

આવી રીતે માત્ર ‘ઝોરીજનક’ થવાની ખાતરજ ‘ઝોરીજનક’ થવાનાં કાંદાં કનૈયાલાલ ઘણીવાર મારે છે.

પણ અમે ત્રણ જણે કનૈયાલાલની દરખાસ્ત ને ટકા નહીં આપ્યો, એટલે આખરે કુંદર નામિકાજ રાખવી એમ કહ્યું.

“સદગુણી કે દુર્ગુણી?” ભાનુશંકરે પૂછ્યું.

“દુર્ગુણી,” કનૈયાલાલે ભાર મુકીને જણાવ્યું. “કેમ, સ્નેહવદન, તમે શું ધારો છો?”

“હા, ” સ્નેહવદને ગોંમાંથી ધુમ્મસના ગોટા કાઢતાં પોતે જે ધોરો મરફરી કરતાં કે શોકની વાત કહેતાં બંનેમાં એકજ રીતે અંધારે છે તેજ ધોટાથી કહ્યું. “તમારો

વિચાર પણ છેક ખોટો નથી. દુર્ગુણી હોય પણ હૃદય સારું હોય; હૃદયના સદગુણ ઝાઝા બહાર પડતા નહીં હોય તો કેં ખોટું નહીં.”

“હમેશાં સદગુણી કરતાં દુર્ગુણી મનુષ્યોજ વધારે આકર્ષક હોય છે એનું કારણ શું કરશે?” કનૈયાલાલ પોતાની એક આંગળી કપાળને ટેકવીને બોલ્યા. જ્યારે કેક ગંભીર વિષય ચર્ચિતો હોય ત્યારે આવીજ અદાથી કનૈયાલાલ બેસે છે. પોતે એથી જોન મોરલી જેવા લાગે છે એમ ધારે છે.

“એનું કારણ શોધવું એ બહુ મુશ્કેલ નથી,” સ્નેહવદને કહ્યું. “દુર્ગુણી મનુષ્યોમાં ‘મહાન અચોક્કસતા’ હોય છે; અને તેમના ચરિત્રના અભ્યાસીને ડગલે ડગલે કેં કેં નવું જાણવાનું મળે છે. એ ઘોડા હોય; તેમાંનો એક શાંત, તમે દોરો તેમ જતો હોય અને બીજો પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેમજ વર્તનારો હોય. આની માફકજ સદગુણી તેમજ દુર્ગુણી મનુષ્યોનું સમજવું. સદગુણી માણસ અમુક સંજોગોમાં અમુક માર્ગજ લેશે એમ આપણે આગળથી જાણી શકીએ તેમ છે; પરંતુ દુર્ગુણી કોઈપણ સંજોગમાં શું કરશે તે કાંઈથી કહી શકાતું નથી. જો તમારી નામિકાને તમે સદગુણી કહ્યો તો પહેલાંજ પ્રકરણમાં વાચનાર આગળ શું આવશે તે જાણી જાય છે અને પછી આમણ વાંચવાની તરતી કોઈ લેવુંજ નથી. પણ જો દુર્ગુણી નામિકા હોય તો વસ્તુરિચિતિજ બદલાઈ જાય છે. અમુક સંજોગોમાં તે શું કરશે તેની અટકળ કોઈ કરી શકતું નથી, એટલેજ વાનમાં રસ વધે છે.”

“પણ કેટલીક સદગુણી નામિકા પણ

એની દોષ છે કે જેમના મરિય વાચના
આપણને રમ પડે." એ કહ્યું

"હા, પણ તે જવારે જ્યારે તે

ચીદ મરે, અસલની જુની વાતોખરે પડી-આ
રેસની લો કે પાચાત્ત રેસની લો—બીજી

શુ આવે છે! નવિયા જ્યારે પણ નાવકને

“જ્યારે કે એટલેજ વારો આવ્યો, બાજી અને આ જગ્યા એવી જમણી હતી!”
એવી જાહેરો નિરાસ થઈ ગયું

સદ્ગુણી નવિયા કોઈ અરાજ કાર્ય કરે
ત્યારેજ.” સ્નેહવહને કહ્યું “આબી વાતના
સદ્ગુણી નવિયા સદ્ગુણીજ રહે તો જેમ
ક્યાસમા સદ્ગુણી છેકરને જોઈને આપણને
ચીદ મરે છે તેમજ આપણને તેના ઉપર

મળે છે ત્યારે એટલુંજ કરે છે કે પોતે
એને પરણી સગાની નથી, અને જ્યારે
જ્યારે એ જોયે ત્યારે ત્યારે એની આંખમાં
ચી જાવણમારવા તો વહેનાજ દોષ.
વિનાની મનુ વિના કોઈની જોડે થમ

કરવાની તે ના પાડે છે અને છતાં દુનીઆમાં તે કાદની જોડે તે પરજે નો તે પેલાની જોડે પરજે એવા દહ લઈને જોડે છે।”

“આ તમે સદ્ગુણી નાયિકાની ચાત ન કરી. આ નો તમે કોઈ મૂર્ખ લેખક સદ્ગુણી નાયિકાને કેવી ચીતરે તે વીશે હકીકત કરી.” હું બોલ્યો.

“હું એ તમારી ટીકા કણ્ણ રાખું છું,” સ્નેહવદને કહ્યું. “પણ સદ્ગુણી સ્ત્રી એટલે શું એ પ્રશ્ન એવો છે કે આપણે મનુષ્યોથી એનો સંતોષકારક ઉત્તર દઈ શકીએ નથી. આગલા જમાનામાં પુસ્તકો વાંચનાર પ્રગ્ન સદ્ગુણી સ્ત્રી કેવી કલ્પતી હતી તે વીશેજ હું હમણા તો બોલ્યો. આ કલ્પના તમને બદલાતાં બદલાતી જાય છે અને તે કલ્પનાને વ્યવહારમાં મુકવાનું કાર્ય લેખકો કરે છે. અમુક દેશમાં એવું પણ જોવામાં આવે છે કે પોતાનાં જૂદા અને આ જગતમાં રહેવાને નાકાયક યથ ગમેલાં માળાપત્રે સદેજ મોજશોખ આપવા સ્ત્રી પોતાનું સતીત્વ વેચવા તૈયાર થાય છે ત્યારે અમુક દેશમાં પોતાનું સતીત્વ સાચવવા એક સ્ત્રી આખા દેશને પાપમાલ યથ જવા દે છે એવું પણ આપણે જોઈએ છીએ. એક રાષ્ટ્રમાં જે સદ્ગુણી અને સારી સ્ત્રી ગણાતી હોય તે સ્ત્રી પોતાના પતિના મિત્રોને મુખ આપવા ગમે તે બેગ આપવા સદા તૈયારજ હોય છે અને તે બાબત ધ્યાન નોતરે એનાં સંદુ કોઈ વખાલ કરે છે. હમણા હમણા એક નવાજ વા વાનો જાણાય છે. પેલાસાર સ્ત્રી ગરીબ-પરમે જ્યાં રહેતો હોય ત્યાં જઈને તેમની ખજરખંતર પુછે તોજ તે સદ્ગુણી સ્ત્રી કહેવાય છે એટલે હમણાની વાતોમાં પણ ખરું એવ આવે છે.”

“ગરીબ અને દુનીઆમાં રહેતાં કામના

છે!” કનૈયાલાલ ટેબલ ઉપર પગ નાખીને, પુરશીને લખમરેલી કિંતિમાં ઉઠવાપીને બોલ્યા. “ગરીબવર્ગના રહેલા બધા ઉપકાર નીચે આપણે છીએ તે આપણે લેખકો હજી બરાબર સમજી શક્યા નથી. આપણી સ્વર્ગીય દૂતો સમાન નાયિકાઓ અને દેવ સમા નાયકો ‘ગરીબવર્ગ’ નહોત તે ક્યાં હોત? આપણી અમ્સરા જેવી સુંદર નાયિકા દયાની દેવી છે એમ આપણે જતાવવા માગીએ તો આપણે શું કરીએ છીએ? કોઈ બીખારીને, કોઈ રખડતાં છેકરોને, કોઈ ગંદાં, જેલમાં જવા લાયક નિધન લકમાં બેસાં બોને એમના દુઃખમાં તે નાયિકા સહાય આપે છે, એમ આપણે જતાવીએ છીએ. કોઈ લોકર નાયકનું અંતઃકરણ બહુ મામાળુ અને ઉમદા છે એમ જતાવવું હોય તો આપણે શું લખીએ છીએ? તે નાયક ‘ગરીબોનો’ બેલી હતો એમજ.

“આ ‘ગરીબો’ જેટલાં પુસ્તકોમાં ઉપયોગી છે એટલાંજ આપણા જીવનમાં પણ ઉપયોગી છે. જ્યારે આપણે દરામખોરી કરીને એક લાખ રૂપીઆ બેગા કર્યા હોય છે ત્યારે આપણા અંતઃકરણને આપણે શાંત રાખી કરીએ છીએ? એ લાખમાંથી એકસો કે બસે રૂપીઆ કોઈ અનાયાચમમાં મોકલાવીને જ્યારે કોઈ માણસ જૂદા થાય છે અને તેને મૃત્યુ પાસે આવવું જણાય છે ત્યારે બીજી દુનીઆમાં પોતાનું સ્થાન નક્કી કરવાને માટે તે શાં પગમાં લે છે? ગરીબોને દન કરીને. તે આ જગતમાં ‘ગરીબો’ હોયજ નહીં નો બધા માણસો સાચામાં જતા બદમાશો, પવિત્રતાનો ઝૂંડો કાઢે દુનિયા ખરિયારીઓ, નિર્દોષ, કુમળા બદમાશો રેસી રેસીને મારનાર પાનપ્રા પતિઓ,

પ્રાપ્ત્યો અને સાચુષદ સાચવનારી
રીઓ, ધર્મને નામે અનેક પાપાયરણ
માચરતા નભિકા અને સુધારાની જગ્યા
પ્રકાશનાર પારકાને જ નહિ થવાનો ઉપદેશ
આપનાર સુધારકો ખીચાગઓ સર્ગમાં
અજાણ શકે તેમને ત્યા જવાનું બીજું
સાધનજ કઈ રહ્યું? સર્વમાં જવાની આજણી
ડીકીજ ગરીબવર્ગો છે "

આ પછી થોડી વાર શાંતિ ફેલાઈ
સ્નેહવદન ખીજી બીડી સળગાવવામાં રહ્યા
કનેવાલાલ બેચાર બોપડીઓના પુઠા નેંધ
ગયા; એટલે ભાનુશ કર મોદરા. "ગરીબોની
વાત તીકળી એટલે મને એક વાત થાદ
આવે છે મારો એક સગો ઘરની ઢવાની
કરે છે તેના હાથમાં એક મોટા જ ગણો
લાખી મુદતને માટે લાડે આપવાને કે
વેચવાને હતો આ જ ગણની આસપાસ
જમીન પણ ધણીજ હતી પણ કોણ જાણે
શાંતી ફેણ ધરાક મળતું નહીં. મારા સગાએ
તેની આશાજ હોડી દીધી હતી એટલામાં
એક પેસાદાર વિષવા સ્ત્રી તેની ઝારીસમાં
આવી, તેના કહેવા ઉપ થી જણાવ્યું કે તે જગ્યા
તે નેંધ આરી છે અને તે એને જાણુજ પસદ
પડી ગઈ છે. પોતાની બાકીની જીવણી ત્યાજ
શાંતિમાં ગાળવી એમ તેને લાગે છે

"મારો સગો તે આ સ્થળને જાણ
પુત્ર થઈ ગયો અને નરનજ ને અને પેલી
સ્ત્રી પાછા સાથે તે જગ્યા જોવા ગયા. ત્યા
મારા સગાએ તે તે જગ્યાને માટે જાણુજ
જાણા માર્યા. પેલી સ્ત્રીને પણ આસપાસની
જગ્યા જોતા તે જાણુજ ગમી ગઈ અને કીંમત
પણ આજણી લાગી. પછી પેલી બાકીએ
મારા સગાને પુછ્યું "મને જગનવાલ,
આસપાસ કેવી જાતના ગરીબ બહી રહે છે? "

"ગરીબ? જગનવાલે કહ્યું. "બહી
ગરીબ છેજ નહીં."

"કોણ ગરીબજ નહીં? " પેલી બાકી
બોલી ઉઠી "આ ગામમાં કોણ ગરીબજ
નથી? "

"આ જગ્યામાં માથ માઇલમાં કોણ
નથીજ તમારા દીકામાં આવશે નહીં." જગન-
વાલે મોટાઈ મારતા કહ્યું,

"અરે? એટલેજ વાંધો આવ્યો;
બાકી મને આ જગ્યા એવી ગમતી હતી!"
પેલી બાકીએ નિરાસ થતા કહ્યું,

"પણ બાકી, તમે હું એમ કહેવા માગો
છો કે ગરીબ હોય તો તમને ગમે!"
ખીચારો જગનવાલ તો આ વિચિત્ર વાંધો
સામળીને સડજી થઈને બોલ્યો. "અમે તો
આને કાપડો ગણતા હતા."

"જુઓને જગનવાન," પેલી બાકી બોલી.
"હું તમને ખુલેખુલું કહી રહ્યું. હું
ધરી થઈજ અને મારી જુવાનીમાં હું છેક
સીધી ચાલી નથી આથી ધડપણમાં
મરીનેને પાળાને જે કે પ્રાચિત થાય તેમ
કરવું એમ મારા વિચાર છે. પણ અહીં
ગરીબજ નથી એટલે મારે ખીજી જગ્યા
ગાંધી પડશે "

"પણ જરા દૂર નેંધએ તેડવાં ગરીબ
છે, તેમને માગેને કોણ તેમાં વાંધો કંઠવાનું
નથી " હાથમાંથી ધરાકી જતી રહેતી જોડને
ખીચારો જગનવાલ નિરાસ થઈને બોલ્યો

"ના, મારાથી એટલા દૂર શાંત જગ્યા
નહીં" બાકીજ કહ્યું.

"પણ તારે હું એક ઉપાય જતાવું,"
ધરાકીની શાંધમાં જગનવાલને એક નિયાર
સૂત્રી આગ્રહો અટકે તે બોલી ઉઠ્યો. "આ
જગ્યાની આસપાસ ધણી જમીન નકામી પડી

કરવાની તે ના પાડે છે અને જતાં દુનીઆમાં જો કાદની જોડે તે પરજો તો ને પેલાની જોડેજ પરજો, એવા દૃઢ લક્ષને એસે છે।”

“આ તમે સદ્ગુણી નાધિકાની વાત ન કહી. આ તો તમે કોઈ મૂર્ખ લેખક સદ્ગુણી નાધિકાને કેવા ચીતરે તે વીશે હકીકત કહી.” હું બોલ્યો.

“હું એ તમારી ટીકા કણ્ણ રાખું રું,” સ્નેહવદને કણ્ણ. “પણ સદ્ગુણી સ્ત્રી એટલે શું એ પ્રશ્નજ એવો છે કે આપણે મનુષ્યોથી એનો સંતોષકારક ઉત્તર દષ્ટ શકાતોજ નથી. આગલા જમાનામાં પુરતકો વાંચનાર પ્રજા સદ્ગુણી સ્ત્રી કેવી કલ્પતી હતી તે વીશેજ હું હમણા તો બોલ્યો. આ કલ્પના સમય બદલાતાં બદલાતી જાય છે અને તે કલ્પનાને વ્યવહારમાં મુકવાનું કાર્ય લેખકો કરે છે. અમુક દેશમાં એવું પણ જોવામાં આવે છે કે પોતાનાં જુદાં અને આ જગતમાં રહેવાને નાલાયક યથા ગએલાં માળાપને સહેજ મોજશોખ આપવા સ્ત્રી પોતાનું સતીત્વ વેચવા તૈયાર થાય છે ત્યારે અમુક દેશમાં પોતાનું સતીત્વ સાચવવા એક સ્ત્રી આખા દેશને પાયમાલ યથા જવા દે છે એવું પણ આપણે જોઈએ છીએ. એક ટાણેમાં જે સદ્ગુણી અને સારી સ્ત્રી ગણાતી હોય તે સ્ત્રી પોતાના પતિના મિત્રોને સુખ આપવા ગમે તે બેગ આપવા સદા તૈયારજ હોય છે અને જો આમ થાય તોજ એનાં સંદુ કોઈ વખાણ કરે છે. હમણા હમણા એક નવાજ વા વાનો જણાય છે. પેસાદાર સ્ત્રી ગરીબ-વર્ગ જ્યાં રહેતો હોય ત્યાં જઈને તેમની બજારબંતર પુછે તોજ તે સદ્ગુણી બેરી કહેવાય છે એટલે હમણાની વાતોમાં ઘણું-ખરું એજ આવે છે.”

“ગરીબવર્ગ આ દુનીઆમાં કેટલો પ્રમુખ

છે !” કનૈયાલાલ ટેબલ ઉપર પગ નાખીને, ખુરશીને લપસરેલી રિધ્તિમાં ઉદલાવાને બોલ્યા. “ગરીબવર્ગના કેટલા બધા ઉપકાર નીચે આપણે છીએ તે આપણે લેખકો હજી બરાબર સમજી શક્યાજ નથી. આપણી સ્વર્ગીય દૂતો સમાન નાધિકાઓ અને દેવ સમા નાપકો ‘ગરીબવર્ગ’ નહોત તો ક્યાં હોત ? આપણી અપસરા જેવી મુંદર નાધિકા વ્યાની દેવી છે એમ આપણે બતાવવા માગીએ તો આપણે શું કરીએ છીએ ? કોઈ ભીખારીને, કોઈ રખડતાં છોકરાંને, કોઈ ગંદાં, જેલમાં જવા લાયક નિર્ધન લકડમાં બેસાં એને એમના દુઃખમાં તે નાધિકા સહાય આપે છે, એમ આપણે બતાવીએ છીએ. કોઈ લોકર નાપકનું અંતઃકરણ બહુ માયાળુ અને ઉમદા છે એમ બતાવવું હોય તો આપણે શું લખીએ છીએ ? તે નાપક ‘ગરીબોનો’ બેલી હતો એમજ.

“આ ‘ગરીબો’ જેટલાં પુરતકોમાં ઉપયોગી છે એટલાંજ આપણા જીવનમાં પણ ઉપયોગી છે. જ્યારે આપણે હરામખોરી કરીને એક લાખ રૂપીઆ બેગા કર્યા હોય છે ત્યારે આપણા અંતઃકરણને આપણે શાંત રાખી કરીએ છીએ ? એ લાખમાંથી એકસો કે બસે રૂપીઆ કોઈ અનાયાશ્રમમાં મોકલાવીને જ્યારે કોઈ માણસ જુદાં યાય છે અને તેને મૃત્યુ પાસે આવતું જણાય છે ત્યારે ખીજી દુનીઆમાં પોતાનું સ્થાન નક્કી કરવાને માટે તે શાં પગલાં લે છે ? ગરીબોને દાન કરીને. જો આ જગતમાં ‘ગરીબો’ હોયજ નહીં તો બધા સાધુના સાસામાં ફરતા બદમાશો, પવિત્રતાનો ઝુંડો લઈને દુનિયા બિચારીઓ, નિર્દોષ, કુમળી વદુઓને રેસી રેસીને મારનાર ધાતકી પતિઓ,

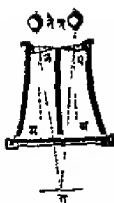

આદૃતિ ભવમી

માણુસને આંખો બે કુમ?

લેખક

રા. પાપટલાલ ગોવિંદલાલ શાહ
એમ. એ. બી. એસ.સી.
સભ્ય, સાહિત્ય સભા.

આદૃતિ પદમવી

ઉપરના પ્રશ્નો ઉત્તર ભુદા ભુદા માણુસો તરફથી ભુદી ભુદી રીતે મળશે. કલાવાદી કહેશે કે મુખની સુદરતા અને સમતા જળવવા માટે-એ પગ, બે હાથ, બે કાન, અને બે નાસિકાવાળા પ્રાણીને-બે આંખો હોય એ સ્વાભાવિક છે પુરુષનું પુરુષત્વ અને સ્ત્રીનું લાલસા મણીવાર ચશ્તુ-માંથીજ જરૂર છે, તેથી તેની ઉપર અને ખાસ કરીને સ્ત્રીના નેત્ર અને ભ્રમરની ઉપર કવિઓ અને ચિત્રકારોની ભિન્નિઓ ઉભરાઇ જાય છે. તેમને તો બે કરતાં વધારા ચશ્તુની કલ્પનાભાવજન વિષમ અને ત્રાસજનક લાગે. પણ સંજ્ઞિની સરખામટીએ એક આખ અને એકજ ભ્રમર ઉપર કવિતા લખવાની દેવ પડી હોય તો કવિઓની ભિન્નિમા ઉલ્લુપ આવત નહીં. વેપારી સુદ્ધિના માણુસને ઉપરનો પ્રશ્ન પુછશે તો તે કહેશે કે એક કરતાં બે લાગી, એક આખ નક્કી થાય તો બીજા કામમાં બાવે; પરંતુ એમ હોય તો મનુષ્ય કરતા બીજા પ્રાણીઓ એક કહેવાય કારણ કે કેટલાએક ક્રીડા, કરોળીઆ, દેડકા, માખી વગેરેની આંખો બધી વધારે હોય છે. કેાઇ ધાર્મિક માણુસને આ પ્રશ્ન પુછે તો તે કહેશે કે દુનીઆના યાજ ધોવાને માટે-રાવાને માટે-આંખુ પાડવાને માટે બે

આંખોની જરૂર છે. ઇતિહાસવેત્તા કહેશે કે કુલારાણુ અને રણજીતસિંહ જેવા એક ચશ્તુવાળા મહાપુરુષો બધાજ યોદ્ધા છે; અને ધૃતરાષ્ટ્ર જેવા અધ રાજા અને મીઠા હોસેટ જેવા અધ રાજામંત્રી તો જવફરેજ મળે છે, માટે મનુષ્યને બે નેત્ર હોય તેજ ઇષ્ટ છે.

આ ઉત્તરથી પણ આપણને બાંચે સંતોષ મળશે. વશ્તુ થઇ હોવાથી તેની ખરી જરૂરીઆત અને તેનો ખરી ઉપયોગ સિદ્ધ થતો નથી. કેાઇ વૈજ્ઞાનિકને પુછે તો તે પણ પ્રશ્નો ઉત્તર આપતા ખચકાશે પહેલાં તો કહેશે કે કુદરતનું બધારણુજ એવું છે માટે તે સબધી પ્રશ્ન પુછતો નહામે છે. પરંતુ સમજી વૈજ્ઞાનિક એમ કહેશે કે “કુમ,” “શા માટે,” અને “શા પ્રયોજનથી” એ પ્રશ્નો સ્વતઃ સ્પષ્ટ નથી; પણ પ્રશ્ન રૂપ ફરતીને એમ પુછે કે એક કરતાં બે ચશ્તુથી છ વધારે દેખાય છે? અને બે કરતા વધારે ચશ્તુ હોય તો શા વધારે લાભ થાય?—તો તમને ખરું સત્ય સમજવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. આપણે આજનો વિષય આ દૃષ્ટિથી તપાસીશું.

આ સબધમાં યોદ્ધા પ્રયોગ અને યોદ્ધા પ્રત્યક્ષ અનુભવની જરૂર છે. પહેલાં તો એક આંખે કેવું દેખાય છે તે જોઈએ.

તમારી એક આંખે પાટો બાંધો; સામે એક ગોળ કડી દોરી વતી લટકાવો; આ કડીમાં એક લાંબી લાકડી દૂરથી ખોસવાનો પ્રયત્ન કરો. બે આંખો કરતાં એક આંખે આ કામ વધારે અધરું લાગશે, કારણ કે એક આંખે આપણને અંતરનો ખરો ખ્યાલ આવતો નથી, અને કડી અને લાકડી વચ્ચેના અંતરનું વાસ્તવિક માપ એક આંખ લઈ શકતી નથી. તેથીજ રીતે અનંદ્યા ઘરમાં પહેલીજ વાર એક આંખે પાટો બાંધીને જતાં ઘરનાં ફરનીયર અને બીજી વસ્તુઓની ગોઠવણીના અંતરનો ખરાબર ખ્યાલ આવતો નથી, અને તેથી હસવા જેવી ભુલો થઈ જાય છે। આવોજ અનુભવ એક આંખે પાટો બાંધીને અનંદ્યાના જંગલ કે દર્ય જોવાથી થાય છે; ઝાંઝી અને બીજી વસ્તુઓ વચ્ચેનું છેદું ખરાબર માપી શકાતું નથી અને એકજ ચપટી સંપાટી ઉપર અધું દર્ય ગોઠવાયું હોય એમ લાગે છે. કેમકે ઉપર પાટોની છબીમાં પણ આવું તલદર્શનજ દેખાય છે; નજીક અને દૂરની વસ્તુઓ એકજ સંપાટી ઉપર-એકજ તલ ઉપર દેખાય છે. ચિત્રકાર પોતાની પીંછી અને આંખની ચાલાકીથી દૂર અને નજીકની વસ્તુઓને નાની

આકૃતિ પહેલી

બ્રાંતિનું માપન કરવું અને તેમાંથી ખરો જ્ઞાન શોધવું એ પ્રયોગાત્મક માનસવિદ્યાનો વિષય છે. આ વિષયમાં આપણે થોડો ચંચુ-પાત કરીશું.

આકૃતિ પહેલી બીજી. એક

આંખે ઉભી અને આડી લીટીઓ સરખી લાંબી લાગશે. પણ ધારીને બે આંખે જોશે અથવા ખરાબર માપી જોશે તો કદ મોટી છે તે તરતજ નજીક શકશે.

થોડી વખત ટેવ પડ્યા પછી આ બ્રાંતિ ભુલી શકશે.

આકૃતિ બીજી અને ત્રીજી તપાસો. કે અને સ્વની વચ્ચે અને સ્વ અને ગ ની વચ્ચે કેટલું અંતર લાગે છે? મુસાફરીમાં ત્રણ ચાર વખત બેસીએ તો છેદું વધારે લાંબું લાગે; પણ સડસડાટ એકી વખતે ચાલી નાંખીએ તો તેજ અંતર ઓછું લાગે. ત્રીજી આકૃતિમાં એક સીધી લીટી ઉપરજ દૃષ્ટિ રાખવાથી અંતર જરા વધારે લાગે છે અને આવી લીટી ન હોય તો આંખ વધારે જલદીથી ફરી શકે છે, અને તેજ અંતર ઓછું લાગે છે.

થોડી આકૃતિમાં ત્રણે એકસરખી ચોરસ જગ્યામાં લીટી દોરેલો છે. ઉભી લીટીવાળું ચોરસ ઉંચું લાગે છે; આડી લીટીવાળું ચોરસ લાંબું લાગે છે. પુરુષોને જાડા દેખાવું

ક જ ગ

આકૃતિ ત્રીજી

મોટી દર્શાવીને આપણને દરવનો વધારે સાચો અનુભવ કરાવી શકે છે.

મનુષ્યનું જ્ઞાન દંભેશ અપૂર્ણ રહે છે અને દરેક જાતના દ્વિવચનન્ય જ્ઞાનમાં કોઈ પણ પ્રકારની ઝાઝીવત્તી બ્રાંતિ રહે છે. આ

ક જ ગ

આકૃતિ ત્રીજી

હોય તો ઉભી સળીયાળાં કપડાં પહેરવા અને ઉંચું દેખાવું હોય તો દૃષ્ટિમાં ટુટક પડે તેવાં કપડાં પહેરવા; કાટ અને પાટલુનનો રંગ બીજો હોય ગળામાં 'બો' બાંધી હોય તો સહેજ ઉચાઈ વધવાનો આભાસ થાય છે. સીધાંજોનાં કપડાં ઉપર કમરપટા અને

આકૃતિ ચોથી

ખીખાં કુમતા યુક્તવાથી તેમનુ કદ વધે છે; કાળા કોટ ઉપર સફેદ ખેસ પહેરવાથી પણ પહેરનારની આકૃતિના કદમાં ફેરફાર થાય છે. ખુણા માથવામાં પણ આખ ઘણી વખત જુલ કરે છે. પાચમી આકૃતિમાં ક અને ગ એક લીટીમાં દોષ એમ લાગે છે, પણ તેને મઠે સરત મારશે ?

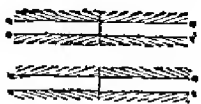
છઠી આકૃતિમાં ચાર આડી લીંબો સમાનાતરે છે. તે છતાં નજીકના કાઠ-ખુણાને લીધે ઉપરની બે લીટીઓ દૂર જતી લાગે છે અને નીચેની બે લીટીઓ વચ્ચેથી નજીક આવતી લાગે છે. રસ્તામાં ચાલતાં કોઈ વખતે તમે આખના ખુણામાંથી ઉઘી ધમારને તરફ જોશો તો એવોજ કે અનુભવ થશે. એક આખના ખુણામાંથી જોશો તો મકાનના ઉપરના માળની રોચ આકૃતિ પાચમી તમારી તરફ ધસી આવતી લાગશે અને ખીજી આખના ખુણામાંથી જોશો તો તેજ રોચ ઉઘડી બાહુ ઉપર પાછી પડતી લાગશે.

એક આંખે અતર માપવામાં કેટલી મુશ્કેલી પડે તેનો ખ્યાલ આકૃતિ સાતમી ઉપરથી આવશે. એકજ લીંબને છેડે જુદી જુદી જાતનાં પુછડા સમાવવાથી તે નાની મોટી થવાનો આશાસ લાગશે. તેનુ કારણ એજ કે આપણી આંખો એકબાં અતરનુ નહીં પણ તેની આગળ પાછળના બન્ન આકારનું માપ કરવાને રવાઈ મધ દોષ છે.

આડી આંખો બે આંખે જોવાથી ન થઈ શકે એ તદ્દન ખરું નથી; બે આંખ વપરાય તો પણ બરાબર જવાનથી ન જોવામાં આવે તો પ્રાતિ થાય છે. ઉપલક્ષ નજરે જોતાં આકૃતિ આઠમીમાંના દૃષ્ટાંતો બે લીટીઓની વચ્ચે દોષ એમ લાગે છે. પરંતુ વસ્તુનાં તે દૃષ્ટાંતો નીચેની લીટીની હારમાં મુકલાં છે. તેનીજ રીતે નવમી* આકૃતિમાં બે જુદા જુદા દશ્ય દેખાશે, કેટલીએક વાર નાના દાદરના પગથીઆનુ જાન થશે અને કેટલીએક વાર ઉવટા મુકેલા પગથીઆં અથવા ઉઘડી મુકેલી કોર્નિસનુ જાન થશે.

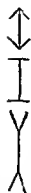
આપણી આંખો હવેજ આવી પ્રાંતિથી છેતરાશે નહીં, થોડા સમયમાં ચાર પાંચ વાર બે આંખે બરાબર જોવાની ટેવ પાડવા પછી વસ્તુસ્થિતિ અને જાનિતે તફાવત દર્શાવે આને છે. કેટલી જલદીથી આ થઈ શકે છે તે પાશે પ્રયોગ કરવાથી એમ જણાય છે કે ઉંચી મગજશક્તિવાળા મનુષ્યો આવી પ્રાંતિમાંથી જલદીથી છુટી શકે છે; બાળકોને વધારે વખત લાગે છે.

હવે પાંચમી મૂલ વિષય ઉપર આવીએ. બે આંખે વધારે સારું દેખી શકાય છે કે કેમ અને તે કેવી રીતે ? મનુષ્યને આંખો તો બે હોય છે પણ તે એમાંથી પ્રતિમા તો એકજ ઉત્પન્ન થાય છે. આંખનું બધાં-બધાં એવું છે કે બંને આંખોમાં દાખલ થતા કિરણોની પ્રતિમાનુ જાન બેથુ થઈને એકજ

આકૃતિ છઠી

* આ તથા આકૃતિ ૧૦મી લેખને મધ્યમે છુટ્ટી જોવામાં આવશે

મગજન તંતુ મારફત મગજને પહોંચે છે. પણ જ્યારે આંખોના જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર મગજનો પુરેપુરો કાબુ હોતો નથી ત્યારે દરેક આંખ સ્વતંત્ર રીતે કામ કરે છે અને મગજ ઉપર દરેક આંખના સંસ્કારો જુદાજુદા પડે છે. ઘરના ઘેનમાં ચક્રચુર ચએલાની આંખો એક દીવાના બે દીવા દેખે છે; મંદવાડમાંથી ઉઠેલાની આંખોએ ઘણી વખત એક ચંદના બે ચંદ્ર આકૃતિ દેખાય છે. બાહુ જેનાર માણસની સાતમી આંખ ઉપર પણ મગજના તંતુઓનો કાબુ ઓછો હોય છે. પરંતુ સાધારણ રીતે તો બંને આંખો એક હોય તેવી રીતેજ કામ કરે છે અને એકજ દ્રશ્ય આપે છે. તો પછી બે આંખોથી શો ફાપદો? ઉલટું એકને બદલે બે આંખની સંભાળ લેવી પડે—એક થોડાની ગાડી ચલાવવા કરતાં બે થોડાની ગાડીમાં

લાંકનારને મહેનત વધારે પડે—તો બે કરતાં એક હોય તો શું ખોટું?

બે આંખથી બમણું દેખાતું નથી પણ જે દેખાય છે તે વધારે સારું અને વધારે ચોક્કસ દેખાય છે. ઉપર આપેલા દાખલાઓ ઉપરથી તમને લાગ્યું હશે કે બે આંખોનો પહેલો

લાભ તો એ છે કે દરેક વસ્તુઓનું અંતર સારી રીતે માપી શકાય છે. જોનારની આંખો અને દ્રશ્ય વસ્તુઓની સાથે થતા ખુણાની માપણી ઉપરથી તેમના અંતરનો અંદાજ નીકળી શકે છે; આપણી બે આંખની વચ્ચે આશરે બે તમ્બુ છટું છે તેથી પણ આ કામમાં મદદ મળે છે: આ કામ મદદથી ઝડપથી થાય અગાઉની છે કે અંતરની ગણત્રા આપણા

મગજમાં કેવી રીતે થાય છે તેનું જ્ઞાન પણ આપણને થતું નથી. આ ઉપરાંત બે આંખોથી ખીજો લાભ એ છે કે ધનચિત્રદર્શનનો અનુભવ ખીજો શકે છે. તેની ખાત્રી કરવા માટે એક પુસ્તક કેવી રીતે દેખાય છે તે જુઓ. પુસ્તકને તમારી સામે ઉભું રાખીને એકલી જમણી આંખે તેના તરફ જોશો તો આકૃતિ ૧૦ ના જેવો ચપટો આકાર—પુસ્તકની એક બાજુનું તલદર્શન—દેખાશે; એકલી ડાબી આંખે જોશો તો આકૃતિ ૧૧ ના જેવો ખીજો ચપટો આકાર દેખાશે. બંને આંખ ખુલ્લી રાખીને જોશો તો પહેલાં આકૃતિ ૧૨ ના જેવો ધન આકાર દેખાશે, પરંતુ બે આંખની ચિત્રસંયોજક શક્તિને લીધે તમે આકૃતિ ૧૩ ના જેવા આકારનું પુસ્તક જોશો. બે નેત્રથી સાથે જોવાથી આ પ્રમાણે ધનચિત્ર

દેખાય છે; એક આંખે જોવાથી તલચિત્ર (સપેટ) દેખાય છે અને તેથી વસ્તુના વાસ્તવિક કદ અને રૂપ વીશે સંપૂર્ણ જ્ઞાન મળતું નથી. આ ચિત્રસંયોજક શક્તિનો ખીજો અનુભવ તમને આકૃતિ ૧૪ માંથી મળશે. પાંજરું અને પક્ષી એ બે જુદાં ચિત્રો છે: તે મધ્યમાં મુકેલી લીંટી ઉપર એક બીઝીટીંગ ક્રાઉ જેટલું પતું મુકીને એ પતું તમારા નાકને લગાડીને જુઓ. પહેલાં પાંજરું અને પક્ષી દૂર લાગશે, પણ ધીરેથી જોશો તો પક્ષી પાંજરામાં એકઠમ ચાલી ગએલું માન્ય પડશે.

આ પદનાનો લાભ લઇને આકૃતિ ધનચિત્રદર્શક (સ્ટીરીઓસ્કોપ) ની દ્રશ્ય

શોષ કરવામાં આવી છે. તેમાં બે સપાટ ચિત્ર-ફોટો-ઉપરથી એક-ધનચિત્ર ઉદ્ભવે છે, તેમાં વસ્તુઓ ભીંત ઉપર ચીતરેલા ચિત્રો જેવી દેખાતી નથી પણ સિદ્ધાંતો મનરેખા પુનઃજાળેલા આબેહુમ અસ્ય રૂપમાં દેખાય છે. આ મંથી ગીતે થાય છે એ જેવું ટોચ નાદુરૂપ તે આદુરૂપ ૧૫ મી લુઓ મ પારમી અને જ એ સાદા ચિત્રોનું ધાન છે, તેની ઉપરથી પ્રકાશના કિરણો અને ૫ તામના કાચમાંથી પરીબ્રુત ચક્રને સ્પર્શે કેન્દ્રીભૂત થાય છે અને ત્યાંથી જ કે ધન ચિત્ર દેખાતું ટોચ એમ લાગે છે. મેકે આખરથી આવું ધનચિત્રદર્શન અચકચ છે આદુરૂપ વાચ્યા પંડી તમને લાગ્યું હશે, બે આખ દુનીઆના પાપ કોવાને માટે અથવા ફક્ત શોભાને માટે મળી હોય છે નથી. પરંતુ એક આખના કરતા વધારે લાકું દેખાય-તત્કલિનને બદલે ધનદર્શનનો કાલ થાય, અને દરમ સહિના રૂપ, કદ, આગર રીતોરેનું વાસ્તવિક જ્ઞાન થાય તેને માટે બે આખની ખાત જરૂર છે.

હવે બીજા કેટલાએક પ્રાણીઓ કરતાં ઓછાં નેત્ર હોવા છતાં મનુષ્ય વધારે ચાર દેખી રીતે દેખી શકે છે તે જોઈએ એક જાનની મંખીને ૧૨૦૦૦ આંખ ટોચ છે પણ તેનાથી કે વધારે દેખાતું નથી કારણ કે પ્રકાશના કિરણો આદુરૂપી બધી આંખોમાં ચક્રને મગજમાં જઈ શકે તે છતાં મગજ બહુ નાનું હોવાથી તે

કિરણોની પુરેપુરી પ્રતિમા તેના મગજને મળતી નથી. પક્ષીઓની અને બીજાં ઘણાં પ્રાણીઓની આંખો બે જુદી બાજુ ઉપર ટોચ છે તેથી તે દરેક આંખે જુદું જુદું છે અને તેમના જ્ઞાનતંત્ર દરેક આખન માટે જુદા હોય છે તેથી તેમનામાં એ બે નેત્રદર્શન સંચોજન કરવાની શક્તિ લગભગ નહીં જેવીજ હોય છે. તેથી આદુરૂપ બહુ ખરું પક્ષી એક સીધી લીટીમાં તેરમી જ ઉડે છે; ચકલી કીચડીલાટ કરતી હોય તો તે વખત તેને હિડાવા જતાં તમને કાષ વખતે લાગ્યું હશે કે તે દરેક જગ્યાએથી તમને અને તમારી લાકડીને બિંધ શકતી નથી મનુષ્યની આંખો ચારીરના ઉંચામાં ઉંચાંકાચ ઉપર જમાવેલી છે, બે નેત્ર એકજ બાજુ ઉપર હોવાથી તેને વિશાળ દૃષ્ટિજેત મળે છે અને ધનદર્શનનો પણ કાલ મળે છે તે ઉપરાંત મનુષ્યના મગજનો મોટો કામ પ્રકાશના કિરણોની સત્તાઓ સમજવાને લાયક થએલો હોય છે, તેની ડોકની ગોઠવણને લીધે તે લગભગ ચારે દિશાએ સરખું જોઈ શકે છે. પરંતુ પાછળ માથામાં બીજી બે આંખો હોય તો પાછું જોવાની તકનીક ન પડે અને ચાર બાજુ જોઈ શકાય એટલો કાલ થાય કે નહીં આ પ્રશ્નો ઉત્તર આપતાં આપણે ચાર રાખવું જોઈએ કે બે ઘોડાની ગાડી કરતાં ચાર ઘોડાની ગાડી ચલાવવી વધારે સુવૈકલ યજ પડે છે, અને તેમાં વધારે જવડી જઈ શકાડ નથી તેથી ચાર ઘોડા ફગન રીલાનાનાર નહે કે. તે પ્રમાણે પાછળ બે

આદુરૂપ ચિત્રો

આંખો વધારે હોય તો બમણું દેખાય નહીં, કારણ કે સાધારણ રીતે મનુષ્યનું મગજ અને બધી જ્ઞાનેન્દ્રિય એકજ પળે એક કરતાં વધારે વસ્તુનું જ્ઞાન મેળવી શકે નહીં. આગલાં નેત્રોનાં દૃષ્ટિક્ષેત્ર અને પાછળનાં બે નેત્રોનું દૃષ્ટિક્ષેત્ર તદ્દન જુદાં હોવાથી તે બેમાંથી એકજ પળે બધું જોઈ શકાય નહીં. નવમી આકૃતિમાં થાય છે તેવું ભ્રાંતિદર્શન આપા ચાર નેત્રવાળા મનુષ્યને દરેક પળે થાય, તો તેમાં લાભ કરતાં હાનિ વધારે. આગળ અને પાછળની

આંખો જુદી જુદી દિશાઓમાં સ્થિત હોય તો તેમાંથી બે આંખોમાં હાલ જે ચિત્રસં-યોજન થાય છે તે યથા શકેજ નહીં. માટે મનુષ્યને પોતાનાં બે નેત્રથીજ સંતુષ્ટ રહેવું ઘટે છે. સૃષ્ટિના જીવનસંગ્રામમાં : બધાં પ્રાણીઓ ઉપર પોતાની શ્રેષ્ઠતા દર્શાવી રાખવા માટે તેની નેત્રયોજના વાસ્તવિક છે: કેવળ નેત્રની સંખ્યાની ઉલ્લુપ મનુષ્યના મગજની સંવૃદ્ધિથી અને ખીજ અનેક રીતે પુરાઈ છે.

રસગિંદુઓ

લેખક:

રા. મુંદરલાલ નાથાલાલ જોશી

મેં તો જોયું કે તારી કાઠીમાંથી જગતનું નુર ઝરી જાયું હતું; તારા હાસ્યમાંથી મુઠ્ઠા સંગીત વહી રહ્યું હતું. તારા મૃદુ સ્પર્શથી વિશ્વનું ચેતન સ્ફુરે ઉઠ્યું. હું તો આજોજ બન્યો અને અનિશ્ચય નવને તારા ચમત્કાર નીહાળી રહ્યો !

x

x

x

અધનિર્મિત સ્થિતિ. સ્વપ્નપ્રદેશમાં મારો અંતરાત્મા તો જગતની જગતજ ઉકેલતો હતો. એટલામાં ઝાંઝર ઝમક્યાં અને તું આવી. ઝમકીને જોયું તો મારી કદપનાઓ તારા હાસ્યમાં તરવરતી દીકી.

x

x

x

ચેતનની ચીનગારી સળગી ઉઠી; પ્રાણ સ્ફુર્યો, અને મેં જોયું તો વિશ્વની જગત એક હાજીમાં દાલી ઉઠી !

x

x

x

એકાએક સૌદર્યનો અંબાર ઝમક્યો, અને એ તેજોમય ચેતનમાંથી મૃદુતાની મોહક ભૂમિ સ્ફુરે ઉઠી. નેત્ર અંબુમાં અને હૃદય મુંઝ રહ્યું કે "તું પ્રકરી."

x

x

x

તેં જ્યારે તારી મુલાખી કરી પહેરી અલ્પજ જમાવી ત્યારે અંધારન પાદા ઉપમા, પ્રકાશનાં પુર પથરાયાં, પ્રતિભાં પ્રાણ પ્રકટ્યો અને વિશ્વનું નાલ્ય શરૂ થયું.

કિરોરમલ આવીને તેને કાઢી કાઢી કરે કે તેમણે સરકારની મોકલી કરે. જેથી મને ખીલાબ મને, હિંમતકુમાર તેને દેહી કરે છે; એવામાં સસરાએ કહેલા ફેરફારની જાણ થતાં તે ચાંચે છે, પણ તેનો મફતમાં નીજાવ કરે તેવું કેઈ ન દોરાવી ન છુટકે ચુક રહે છે. અંતમાં દેવીસિંહ જાને છે.

(દરે આગળ વાગે)

(એક ફાજીર બંને દોરતો મુંઝા રહે છે. પછી દેવીસિંહ બેખબર હસે છે.)

હિંમતકુમાર

તને આમાં દસવા જેવું જણાય છે !

દેવીસિંહ

કાં નહીં હી ! હી ! ! હી ! ! ! આ તારો સસરા ધરનીસમ ધેરવાન અને સદનશીલ, કપરદારમ મનચિતિત-દાતાર. તને પણ માયાનો મળ્યો છે. બચ્ચાજી (તેના સામુ નિષ્ઠ નીરખી.) પણ, જગવાન તારું ભયું કરે. આમ જુએ જેવો આજો યાનો બની ગયો છે ! જરા દસનો ખરો ! તું તો જાણે મોટે ચરેલા સંભામકર્ણ, પીરને પીંદ આવવાથી પાણું વળણું પાણું દોષ એવો લાગે છે. જરા દસનો ખરો ! એવી તે શી આજી છે !

હિંમતકુમાર

તારી વાત સાંભળી છે સસરાજીએ મારી ન પારેલી સેવા જાળવી છે.

દેવીસિંહ

સેવા ?

હિંમતકુમાર

હા, રોક્ષ. એક ધરીમરના મોઢમાં દૂ જન્મમરની મુખાંજ કરતો દનોતેથી અટક્યો ! હી ! હી ! ! હું એવનીવતવાનો થવા જતો દનો. હી ! હી ! ! બેરીનો રમ્મ થવાની લાગણી રાખવા જતો દનો ! પણ મુલાએ પહેલા પચીસે સકરાજીએ મીઠી કાપી નાંખી છે !

દેવીસિંહ

કિરોરમ જુની મુખાંજમાં તારી વદનો હા મારે દેવપાવ દેવે છે ! એ તો દેવ જેવો છે !

હિંમતકુમાર

રહેવા દે ને ! હું તને કહું છું ને કે પાપ તેવી બેટી. એને હું આલિંગન કરવા જઈ તો દરે સર્વદા લસણની ચટણી યાદ આવશે... મારે તો ઘણુંએ મન હતું કે ધેર રહી ગૃહસ્થ બનવું... પણ ધરમાં તો આમ હોયો ! (ખીરસામાંથી ધડીઆળ કાઢી લુએ છે.) સાહેબજી.

દેવીસિંહ

કેમ, કયાં ચાલ્યો !

હિંમતકુમાર

પરીગટ પાસે... ખીચારી બે ડાહ્યા મારી રાદ જેવા દરેલી દરો.

દેવીસિંહ

નહીં જાણ, રહેવા દે. ઉપજી રીસે ત્યાજી કામ કરી નાખવું નહીં.

હિંમતકુમાર

મને બદી એ લોકો બાંધીવાન કરવા માગે છે ! ગુલામગીરી આરોપવા માટે છે.

દેવીસિંહ

તેટલા મારે પરીગટને ત્યાં ! સાંજ તો ખરો !

હિંમતકુમાર

યું કહેવું છે !

દેવીસિંહ

કમજલિત માથનું તારું દંડયુદ !

હિંમતકુમાર

અરે હા ! એ તો હું જુલી મરો !

દેવીસિંહ

આજ રાત્રે બે પાંચે ડાહ્યાની પાંખળાં મેરનખંડ.

હીંમતકુમાર

તારા બહુ સાકે. એ કમલસિંહને પણ
બાદ રહેશે કે ...

(તારાદેવી અને જગમંદર વચ્ચે)

તારાદેવી

પધારો છો બહાર ? (કુમાર સાથે વાત
કરવા આવે છે)

હીંમતકુમાર

(કરાડીમાં) છ, હા ! (ચાલે
આવે છે)

જગમંદર

પણ તું તો કહેતી હતી ને, તારા. કે
તારો પર આજ બહુ જ ખુશખબરો
હોવા ! તું તો એના ચહેરા પર કે એવી
નીચાનીચો એવો નથી

તારાદેવી

મને પણ સમજ પડતી નથી. ...

દેવીસિંહ

અહીં બહુ મજીર માનત બની મધ
છે, રાણીજી, આપની ગેરહાજરીમાં.

તારાદેવી

કેમ વારુ, કાંઈ સાદેજ (ચિંતાનુર મોઢે)

દેવીસિંહ

આપના પિતાને માનઆરામનો, બહાર
આવવાનો બહુ ભેજ છે.

જગમંદર

દિશાવન લેજ (હસે છે)

દેવીસિંહ

એણે હીંમતકુમારના નામ પર બહુ
' આશા માધી હોય એવું જણાય છે અને
એની મદદથી.....

જગમંદર

બેરોન્ટ બન્યું હો, (હજુ હસે છે)

દેવીસિંહ

એક પગથીડે આમળા, બેરન બનવું
છે ! (બને હસે છે) પણ કુમારે ના પાડી
એટલે બાથુજી ચીડાયા અને તેથી આ
દામણીની અણીએ બરછીના પા કરવા બેઠા
છે (મજીર રવરે) અને બીજા માત્ર એજ
લાગે છે કે એ લોકોને આંતે ભોગવવી
પડતી વિનનાઓ સો આપને શિર ન
આવે, રાણીજી !

તારાદેવી

કેમ વારુ ?

જગમંદર

એ તો દેખીતું છે, તારો માપ જે આ
પર કુમારને અડાકે બનાવી દેશે તો એ
બીજે કયા મન બહેવાવવા જશે.

તારાદેવી

મન બહેવાવવા ?

દેવીસિંહ

હા બેન, જગમંદરે કહ્યું તે અશરણ
સત્ય છે હવે તો માત્ર આપનાજ હાથમાં
જે નુકસાની અટકાવવી પાડી છે. જો
બાથુ સાહેબને તમારા પર પ્રાણિ હોય તો
કુમાર અને બાથુ વચ્ચે આપને આવવું
પડશે. હજુ કે તમું વચ્ચેથી થયું નથી. હજુ
બાથુ હાથમાં છે.

તારાદેવી

(બહુજ આસ્પેથી) " મધુ વચ્ચેથી
થયું નથી. " " બાથુ હાથમાં છે. " અને તો
આજ કપારી કરાવો છો, કાંઈ સાદેજ ?
મારે જેના તરફથી આવતી બીજી
રાખવાની છે !

દેવીસિંહ

આપના પિતાજી તરફથી નેના

હીમતકુમાર

વાર બહુ સારું. એ કમગસિંહને પણ
વાર રહેશે કે.....

(તારાદેવી અને જગમદર સાથે)

તારાદેવી

પંધારો છો બહાર ? (કુમાર સાથે વાત
કરવા બેસે છે.)

હીમતકુમાર

(કરમડીમાં) હા, હા! (આંખો
બંધ છે.)

જગમદર

પણ તું તો કહેતી હતી ને, તારા, કે
તારો વર આવજ બહુજ ખુશમીબજમા
હોતો ! હું તો એના ચહેરા પર કે એવી
નીચાલીએ જોતો નથી.

તારાદેવી

મને પણ સમજ પડતી નથી. ...

દેવીસિંહ

અહીં બહુ મોટી બાબત બની ગઈ
છે, રાખીશ, આપની ગેરહાજરીમાં.

તારાદેવી

કેમ વારુ, હોતર સાહેબ (ચિંતાતુર મોડે)

દેવીસિંહ

આપના પિતાને માનઅકરામતો, બહાર
આવવાને બહુ લોભ છે.

જગમદર

ફિશારને મોભ (હસે છે)

દેવીસિંહ

એણે હીમતકુમારના નામ પર બહુ
બાધા બાધી હોય એવું જણાય છે અને
એની મરજી

જગમદર

બેરનેટ બનવું હશે. (હસે છે.)

દેવીસિંહ

એક પગથીઈ આગળ બેરન બનવું
છે ! (બને હસે છે.) પણ કુમાર ના પાડી
એકલે બાણજી ધીલાયા અને તેથી આ
ઠાચણીની આંખીએ બરછીનઃ ધા કરવા બેઠા
છે (મજીર સ્વરે) મને બીક માત્ર એજ
લાગે છે કે એ લડાઈને અતે ભોગવવી
પડતી વિદ્યમનાઓ સૌ આપને કિર ન
આવે, રાખીશ !

તારાદેવી

કેમ વારુ ?

જગમદર

એ તો દેખીશ છે, તારો બાપ જો આ
ધર કુમારને આકાર બનાવી દેશે તો એ
બીજો ક્યા મન બહેવાવવા જશે

તારાદેવી

મન બહેવાવવા ?

દેવીસિંહ

હા, બેન, જમુશાકાએ કહ્યું તે અસરજ
સત્ય છે કહે તો માત્ર આપનાજ હાથમાં
વધુ નુકસાની અટકાવવી બાકી છે. જો
બાણ સાહેબને તમારા પર પ્રાંતિ હોય તો
કુમાર અને બાણ વચ્ચે આપને આવવું
પડશે હજી કે મધુ વજ્રસ્થ થયુ નથી. હજી
બાણ હાથમાં છે.

તારાદેવી

(બહુજ આસ્તેથી) "મધુ વજ્રસ્થ
થયુ નથી." "બાણ હાથમાં છે." મને તો
આપ કપારી કરાવો છો, હોતર સાહેબ ?
મારે કોના તરફથી ભયની ભાંતિ
રાખવાની છે ?

દેવીસિંહ

આપના પિતાજી તરફથી જોન.

વાર્તાવાપથી મેં જે કેં અસર કરી હશે તે
સૌ ધોવાઈ ગઈ ! એક ઘડી પહેલાં તો એ
મને રાણી-દેવી કહેતા હતા ! પણ પિતાજીની
વર્તણૂકથી એમને લાન આવી ગયું હશે કે
હું તો હજી માત્ર યશ્વિંધુપુત્રી છું !

જગમંદર

એટલે ? યશ્વિંધુપુત્રી એટલે સારી સ્ત્રી ન
થાય ?

તારાદેવી

(એને ઉત્તર ન આપતાં પોતાનો આંત-
રિક ખ્યાલ મોટેથી મોલતી જાય છે)
મારા પ્રેમથી એને અસર થાત ! મારી
આર્દ્રતાથી એ પીગળત ! મને લાગ્યું કે
એ મારા તરફ આકર્ષાશે મારાથી રીઝાશે,
મારા પર લોભાશે, મોહાશે, ધીરાશે. પણ
તપાએ એને ઘાટ જીત્યાં ! શોક ? તમે
ધારો છો, જયુકાકા, કે એ પરીજનદ ખરેખર
મારી શોક્ય યથ સ્ત્રી હશે ? બોલોને !

જગમંદર

હાં ? બીજકુલ નહીં.

તારાદેવી

પરીજનદ પર એમને મોહ છે એમ મને
ખ્યાલ હતો પણ મારી શોક્ય ? એ તો મારાં
લમ પહેલાંજ નો મારા વરે હરામખોરી
કરી હોય તોજ સંભવે છે.....

જગમંદર

(શું બોલવું ને ન સુઝવાયી) હા.
દાકરી.

તારાદેવી

તો તો લગ કરતી વેળા મને જોયા
પહેલાંજ એમણે નિશ્ચય કરેલો હોવો જોઈએ
કે મને ચાલી સકવાના નથી...(રઝમળે ચલે)
મને એવી રીતે બીનતકરારી વગર વિચારે
સખાર હરામખોરી નહોતી. વદાજા !

જગમંદર

(એજ રીતે) અસંગત નહીં.

(આ પદાને અતિ રસિક વધુ લાગ આપના અંગમાં)

તારાદેવી

તમે પણ જમમાં લમો છો. કાકા ?
(ઉશ્કેરાએલી) તમે મારા વર સામે એવો
સક કેમ કરો છો ! તમને ખાનરી આપું છું
કે મારો વર એવી હરામખોરી કરેજ નહાં !
બોલોને, કાકા, કેં જવાબ તો આપો ! કહોને કે
મારો વર એવો બેધમાન હરામખોરો નથીજ !

જગમંદર

ના. ના. નથીજ !

તારાદેવી

ત્યારે તમે સોગન ખાઈ કહો છો કે એ
નિર્દોષ છે ? ને વહેમ આણવાનું કારણ
નથી ? કહોને કાકા સોગન ખાઓને !

જગમંદર

(એમ કહેવાથી તારાજી જમ ભાંગે) હા,
હા, હું તને સોગનપૂરક કહું છું કે તારો
વર નિર્દોષ છે !

તારાદેવી

(વળી વંડખાપલી) પણ ત્યારે પેલી એને
અહીં લખે છે શા માટે ?

જગમંદર

અરે પાછ મેળાડાનું આમંત્રણ હશે.
બીલું શું ?

તારાદેવી

મેળાવડાનું આમંત્રણ ! અને ને લેવા
સાથે મોકલાવવા જેટલું અગત્યનું ? (કાગળ
પર મેખાનમેષ જોય છે.) અરેરે આ
પરખીડીઆમાં શું ગ્રાધજેષ લખાયા હશે !
મારું સૌભાગ્ય કે સત્યાનારાય ? (જગમંદર-
લામને) આત્રો જયુકાકા આપણે અહીંથી
જતાં રહીએ. એ કાગળ મને તદ્દુ કરે કે.
મને જલ્દી મન યથ જાય છે.....

જગમંદર

હા બેન, ચાલ જઈએ. (તારા એક કમરું
પણ ખસતી નથી.)

(કિશોર બાથ આવે છે.)

માટીનું મુલ

લેખક

સા. અરસેશર ફેરામજી અમરદાર

(ચકાવલી ૭૬૬)*

ઓ જગનાથ !

પાપ વિનાનો માનવ હું તે,
સખા શું રમવાને જાઉં,
તારમકા શું કરવા ખાથ
ને બીજળીનો બાપવ સુનો
તે મમગટ નવવવા ચાહું.
પણ કે ચાઉં.

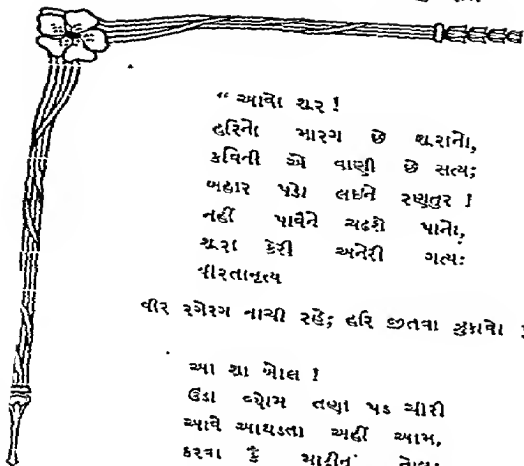
તે પટેલા પઠાપ આવાર, ને લા હુળ ભડે મુજ હાથ ૧

“ ૨ રજાડાર ”

કોવા કુતરા ને અપ પાપી
હાપો સપજી ભાગી જાય.
પણ જો કેનરી ઉભાસિર !
બાપ પડો ઉઠશે ફરી નામી
તોડે કે છોડે નિજ શાપ,
ધન્ય મળાય !

કાવર જાડો મુઓ જાણ, રજુગુરો ચરણે રજુધીર ! ૨

* આ છદ વરો રચ્યો છે સુરેશ ચેત્રવીલા અને ચેત્રાણના
ખરોના સવિવેક મિત્રગુણી દ્વંદ્વને ચક્રવર્તી રાજા બાપનારો આ
નવન છદ બંધ્યો છે

“ આવો શર !
 હરિને ભારગ છે શરનો,
 કવિની એ વાણી છે સત્ય;
 બહાર પડે લઈને રણપુર !
 નહીં પાવેને ચઢશે પાને,
 શર કેરી અનેરી ગત્ય:
 પીરતાનૃત્ય

વીર રમેશ નાચી રહે; હરિ છતવા ઝુકવો પુર ! ”

આ શા બોલ !
 ઉડા વ્યોમ તથા પડ ચીરી
 આવે આથડતા અહીં આમ,
 કરવા કે માટીનું તોલ;
 હોય ફાટીરી, હોય અમીરી,
 પણ શર મુકે નહીં મામ;
 હર, ધા હામ !

પણ તે ચઢવાને ફરી, હરિ લ'આવે હાથ અગોલ.—

“ મું હું જોય ?
 એ માટીના માનવ ! તારી
 માટીમાં છે હરિનું હેમ;—
 હું જોવો સહ લાગી કે. મ ?—
 જોણી ને જુજ દીપ સમારી
 એની રજ ચળકે છે કેમ;
 મેળવ એમ,

ને એ માટીને કર શુદ્ધ, પછી હરિ કેમજ સ્થોળ ! ”—

ધારવાર

એમ સુણ્યુ છે કે હરિધામે
પુખવા પહેલાં આવે પુણ્ય,
તે છે કાણુ ઉતરવે પાર,
ઘનવ ઊઝા કામે કામે
તે માંએ માટીનું મુલ,
ન પડે જુલ,

એવો મંત્ર શીખાડો કે, કરીએ નિર્ભય પુલ પસાર !—

‘ શે એ મંત્ર ।

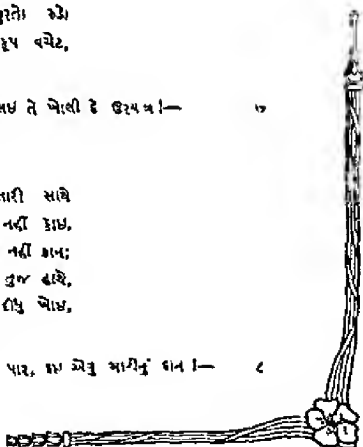
એ માટી ફાડીને લેડો
અદર છતરો જાણુ ડો.
કર ત્યા સાચી શોધ સતત ।
માટીમાં રસ પુરતો રહે
નડી ત્યા પછી દૂપ વચેટ,
તેની હેઠ

કુની એ જાણારો પડી, લઈ તે ખોલી દે ઉરવન !—

‘ સુણ્યુ એ માન

લાવ, અહીં તું તારી સાથે
ને માંએ બીજે નહીં કાષ,
સાબળ, ને સુણે નહીં કાન;
આપ, નડે નહીં તુજ હાથે,
શે, સપણુ ને ઘીધુ ખોષ,
ને રહે એમ

જાણુ પુલ વરાવી પાર, જાણુ માટીનું માન !—

“હતવા હાર !

ખડકો ખેડ નિરાશાં કેરા
જ્યાં તક પાકે, પુણ્ય અનાજ;
અંધ છતાં પણ જે અંધાર;
દુઃખમાં ઠોક-હવનના ડેરા,
મરણ્યાંધ હવનની પાજ;
જાવા કાજ,

દેવું માટીનું મુલ, ને નિર્ભય કર પુલ પસાર !— ૯

“ના કર ચંત !

વિશ્વ વસે ગુજ કીકી મહીં જે,
સદુમાં તું પોતે દેખાય,
એવી બને ગુજ દષ્ટિ અનંતઃ
પથર એકે દગાવે અહીં તો
આકાશે તારો ખસી જાયઃ
વધુ શું ચઢાય ?

જા તું પુલ વટાવી પાર, જે દરિયાએ અમર વસંત !”—૧૦

ઓ જગનાથ !

પાંખ ચિનાનો માનવ હું તો
આજ ઉપા શું રમેવાં જાઉંઃ
રાત મથો તારલગ સાથ;
ને નભવનનો સિદ્ધ જે મુતો
તે દિનનાથ જગવવા ચઢાઉંઃ
ને કે ગાઉ

છોડી મુજ દેવાના તાર, મુજ અંશુલિ ચાલે ધન દાય ! ૧૧

એની છબી

લેખક:

૨૧. ખૂમકેતુ

ચિત્રકર:

૨૧. કમલ મહેતા

મહેત્રને સાચુ કે ઘણામાં કેક કાઠુ છે માણસ બેવકુફ હોય કે નીચ હોય એવુ બન્યુ કે મહેત્રના ધરનીજ સાન એક માણસ રહેતો. તે હ જેવા વહેસે ઉડી મહેત્રના ઘર સાથે તાકાને બેમતો ને ઈંદરા આમથી તેમ ફરે એ બધુ જ્ઞેનો પછી ઈંદરા માથુ હોળાવા એસે એટલે જલ્લે એને શીકાર આઘો એ આખ પણ નહીં ફેરવે. જ્ઞેવાજ કરે. તાકવાજ કરે. મહેત્રે જાણ્યુ માણસ બેવકુફ છે, નીચ છે અથવા માઠો છે તેવું એ વાત પ્રથમ તો કુર્લસ કરી પણ તેમનેમ માણસની વિચિત્રતા વપતી ગઈ. મહેત્રની શાંકા સખપ થવાતુ એક કારણ હતું. એને ત્યા આખો દિવસ અન્ધાર રહેતો ને રાત્રે ધમાય ઢાળીજ હોય.

થોડા દિવસ પછી તેણે ઘર નકલન્યુ મહેત્રની પાછળજ રેતો. માણસ ધરની તપાસ કરેતો હતો. ને તેણે પણ એક ઘર ઠીકી પ્રાપ્ત. પહેલાંના ઘર કરતા એ વધારે સાફ ન હતું પણ વધારે પોત્તપ હતું. મહેત્રની આં ઈંદરાના દીવાનખડ સામેજ તે દીવાના ખાખુમ્મી એક હતી.

અહુ કયા સુધી સદન થાય ? મહેત્રે તેને જરાજર કપાદાખા લેવા નિશ્ચય કરી તેણે ધીમે ધીમે તેની સાથે મિત્રતા બાધી. તેને ખબર પડી કે તેનુ નામ સરોજ હતું. સરોજનો માઠ મિત્ર પ્રદુલ્લભ મહેત્રની સાથે એકજ ઓરીસમા હતો. પ્રદુલ્લભ મહેત્ર મારફત મહેત્રને સરોજની થોડી થોડી ખબર મળી. સરોજ એકનોજ હતો. મહેત્ર તેને હવે વધારેક જમવા આમતથુ આપતો. પણ એની દષ્ટિ ઈંદરા પર જાની ચોગીજ હોય ! પેવો માણસ !

મહેત્રે થોડા દિવસ બહાર ન નીકળવા કહ્યું. સરોજ હવે પરમાજ રહેતો. મહેત્રને હવે ચોક્કસ ખાતરી થઈ કે સરોજ બેવકુફ નથી નીચ છે.

પ્રદુલ્લભ સરોજને ત્યા વાર વાર આવતો. સરોજ એકલોજ હતો ને તેથી પ્રદુલ્લભે ત્યા ફેરવીક રવતથવા હતી જતાં સરોજના જીવનથી પ્રદુલ્લભ અભાવપો ખસે. એટલુંજ જાણતો કે તે રાજિના સાનથી આઠ કપાક જાય છે. કપા જાય છે ને જાહની ખબર ન

તે દંમેમાં બેઠો. ડડી મહેડના પરાસાએ
તકાને એમના—

દત્તી, ને આખો દિવસ તો ચેરના એસે છે
એ મહેદે કશું હતું.

અવદાગવિરહનું છપન સાધારણ માણસને
આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. પ્રજ્ઞાને લાગ્યું કે
સરોજની પીચે કેક જાણતું નેહજી. પણ
સરોજની પાન એટલી સાધારણ હતી કે
તેના પીચે કે જાણી શકાય નહીં.

એક દિવસે મહેદે ગોઠવણ કરી કે આજે
સરોજને તાડી મરે છે. તબે પ્રજ્ઞાને
વાન કરી. પ્રજ્ઞાને મરતી મને તો જમતું
ન મને. એનો અમાર સ્વદેશ ને ફરદગ-
પણું. ને રિયમે માંતરે ત્યારે સરોજ
નફરો કે તરતજ જો પાછળ નીકળ્યા.
સરોજ પ્રતીકની પરાકી એક જાત પામે
આવી પહોંચે ને ત્યાંથી મીંચા એક તદ્દન
સાદા જેવા પાનમાં ગાળે મરે. તેના મધ

પછી ત્યાં દીવો પ્રગટ્યો. અંદર કોઇ બીજું
નથી એટલી મહેદે તથા પ્રજ્ઞાને ખાતર
થઇ. સરોજે દાર અંધ ક્યું ને મહેદે તથા
પ્રજ્ઞા ત્યાં વિચાર કરતા રહ્યા. આજે સરોજ
દંમેય કરનાં વધારે વખત રહ્યો. તે પાકો
નીકળ્યો ત્યારે તેના હાથમાં એક સુંદર જખી
હતી. મહેદે કશું: "પ્રજ્ઞા! સરોજ શું
કામ કરે છે?"

"એજ ખબર નથી તો?"

"ત્યારે તું એક કામ કરીશ."

"શું?"

"સરોજને હવે ઘેર ગયાં પંછી તરત
નાટક જેવા તેડી જા."

"એ તો આવશ્યક."

"બીજી અવસ્થા હું કરીશ તે તને પછી
કહીશ." પ્રજ્ઞા સરોજ સાથે ઘેર પહોંચ્યા.
ને ને અને નાટકમાં ઉપડ્યા. હવે મહેદે
ધીમેથી સરોજના ઘરમાં પગ મુક્યો. મહેદે
દીનાનખમાં પ્રવેશ કર્યો. ઉપરની ખારી
ખાંધી ખુલ્લી હતી. દાદરાતું ખારણું અંધ
કરતાં પણ સરોજ બુલ્બો હતો. ને નમિના
ખડની એક ખારી અર્ધા ખુલી હતી.
મહેદે ત્યાંથી ઘરમાં જઇ, જે જખી સરોજ
ના હાથમાં નેહ હતી તે તરત ઉપાડી. એને
જેવાનો વખત ન હતો. તરત ગયાના
મધ ગયો.

સરોજ રાત્રે આવી મુઠ ગયો. સવારે
મહેદે આનંદપૂર્વક પોતાના ખડમાં મેડો.
સરોજ તરત હાથ રખારી નેહ રહ્યો હતો.
આજે મહેદે મોટી શોષ કરી હતી.

એજે ચેર શોષ્યો હતો સરોજ મિષ્ટાન્ન
હતો ને હિંદાની જખી નેજે ચીતરી હતી.
મહેદે ને પાણી હતી ને ને તરત હાથ
જેત રહી હતી. તે પાંચર મોડની હતી
"તમારી છુમ ધાવ છે દો! મારી આંખ

તાલી કામળ ક્યા છે ? આ છબી તો
પરવારે તેની છે."

"એ તને ખબર ન પડે," કવચરમિક મહેદ્ર
મેહો, "ચિત્રકારને તો આશ્ચર્યને ધુતરાળા કે
નહી ? પછી આપું ખોટું પણ ચીતરે.

"આ છબી ત્રણે કેમ એણે રાતા રાતા
રી દેખા ?" દંદિરાએ વધુ પુરાનો આપ્યો

મહેદ્રે સરોજની મેડી તરફ નજર
નાખતાં કહ્યું ' એ તને ખબર ન પડે એ
સામે શોધાશો વ ચાલી રહી છે !'

"અરે પણ તમે છબી ન લાવ્યા હતા
તો. બહેને બીચારો ચીતરે ? વળી આ
છબી મારી ન દેખા ?

"સાચું !" મહેદ્રે કહે પેર જવાબ આપ્યો.
સરોજ ચારે તરફ શોધતો હતો. એણે છબી
મુકા એ ચોક્કસ કહ્યું. પ્રફુલ્લ આડી પડેડો.

"પ્રફુલ્લ ! આપણે છબી કાંયે અહીં
મુકા કે ?"

"છબી ?"

"હા કાંયે તારી સાથે આવ્યા ત્યારે
છબી હતી. પણ કોની હતી ?"

સરોજ ખીલ્યો. "પણ જાણ ક્યા ?"

પ્રફુલ્લ મનમાં સરમાયો મહેદ્રે હેરા
છબી ચોરી હતી. તે પરખારો મહેદ્રને લાં
મગો સરોજ જવાર આજો મગો હતો
મહેદ્ર પ્રફુલ્લને જોતાજ દસી પડેડો. પ્રફુલ્લ
દરેકો ખરો, પણ મહેદ્રની વાત એને ખબી
નહી.

"ત્યારે તે છબી હતી ?"

"હાલો."

"કોની છે ?"

"કહું ? કચરા જેવું છે."

"હા."

"અરે ! આ દંદિરાની !"

— પછી હાલિર આપું હોળવા બસે એણે
બહેને એન શીકાર આપ્યો

' સાચું ?'

"હા આ રહી "

છબી દંદિરાની હતી માન આખમાં
જરાક ફેર દો અહેરો વપારિ ભવ્ય અને
પ્રેમ હતો.

"સરોજ ચિત્રકાર લાગે છે " પ્રફુલ્લ
મેહોરો "હવે શું કરવું છે ?"

"ચાર જેને એક છબી !" મહેદ્રે
કસના જવાબ દીધો

પ્રફુલ્લ બે જો નહીં એને ખોટું લાગ્યું.
ત્યાર પછી એ વારવાર મહેદ્રને લાં જતો
નહી

પ્રફુલ્લે જોયું કે હવે સરોજ શીકા પડેડો
જાણ છે એના મહેદ્ર પર આસુના ગાય
પણ હોય છે મહેદ્ર કહેનો કે હવે તેણે
ખીલના પર તરફ જોવાની કુચ છોડી છે.
પ્રફુલ્લ અત્યંત જાણવું પણ પોતે રોજિત

હતો. માત્ર સરોજની, ગમગીની વધતી જતી જોઈ તે શી રીતે દૂર કરવી એ ચિંતામાં પ્રવૃત્તિને કે સુજનું નહીં. એણે તપાસ કરવી શરૂ કરી કે હવે સરોજ રાત્રે ક્યાં જાય છે કે નહીં? સરોજ રાત્રે જતો પણ હવે બહુ થોડી જ વાર ટકતો. તે અર્ધી કલાક માંજ પાછો ફરતો. હજી એ ક્યારેક પુછતો: “પ્રવૃક્ષ! આપણે જામી લાવ્યા હતા કે નહીં?”

પ્રવૃક્ષ બળતે અંતઃકરણે જવાબ દેતો: “લાવ્યા હતા એ વાત ચોક્કસ છે. યુમ યથા. તમને એ બહુ ઉપયોગી હતી?”

“હા.”

“પૈસાની ખોટ હશે તો હું પુરીશ.”

“પૈસા શીવાયજ એ ઉપયોગી હતી.”

સરોજ આટલું ખોટી શીકડા પડી જતો. એના નયનમાં દર્દ હતું. પ્રવૃક્ષનું અંતઃકરણ બહુ ડાખતું પણ મહેંદ્રને જખી છોડી ન હતી. ને કહેતો. “મારી રજા પિના ઈદિરાની જખી લેવા માટે હું તેના પર વધારે ન કરી એમું તો સારું.”

સરોજના ચહેરા પર ઉદાસીનતા જવાય છે એ જોઈ એક દિવસે પ્રવૃક્ષે તેને મહેંદ્રને ત્યાં તેડી જવાનો નિમ્ત્રણ કર્યો. સરોજના એકદમ અદ્વેષના વર્તનથી મહેંદ્રને પણ આશ્ચર્ય થયું હતું. સરોજે હવે ખાઈ દિવસ મહેંદ્રના ઘર તરફ જોયું છે એ બન્યું નથી. મહેંદ્ર ઈદિરાને કહેતો: “જોયું! એને ખબર છે કે જખી મારી પાસે છે પણ ખોલી શકે તેમ નથી. એટલા માટેજ આ વર્તનમાં અસાધારણ ફેરફાર છે.”

ઈદિરા કે ખોલતી નહીં. સરોજના ચહેરા પર એને વિશ્વાસ હતો. અને તેથી એ મહેંદ્રની ચિરદ ન ખોલતાં હમેશાં જાની રહેતી.

મહેંદ્રે વાતમાં ને વાતમાં પુછ્યું:

“સરોજ! તમારું ચિત્રકામ બહુ જ વખણાય છે!” બાળે પ્રવૃક્ષ સાથે સરોજ મહેંદ્ર ને ત્યાં આગ્યો હતો. ને મહેંદ્ર સરોજનું ‘માપ’ કાઢવાનો હતો.

“મને બહુ-શોખ નથી.” સરોજે કુંકામાં જવાબ આપ્યો.

“કોઈની જખી ચીતરી છે ખરી?”

“ના ના હમણાં તો નહીં.”

મહેંદ્ર જોઈ રહ્યો: ફટલી ધટતા!

“અહીં તમારું કોઈ સચું નથી કે શું?”

“નહીંસ્તો.”

પ્રવૃક્ષે વાત બદલવાના હેતુથી કહ્યું: “સરોજ આજે એક સપાલ પુછું?”

મહેંદ્ર જોઈ રહ્યો. સરોજ બોલ્યો: “પુછ.”

“હંમેશાં સાંજે તું ક્યાં જાય છે?”

“કેમ માને ક્યાં? મારે ઘેર!”

“એ તારું ઘર છે?”

“હા.”

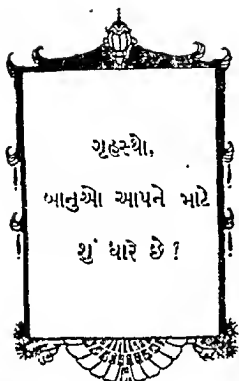
ઈદિરાએ પ્રવેશ કર્યો. મહેંદ્રે ટીકી ટીકીને જોયું. સરોજની આંખમાં આંસુ હતાં, ચહેરા પર કરુણ છાંટ હતી. મહેંદ્રે વિચાર્યું: “જોયું એનો ચહેરો હજી ઈદિરાને દેખી ફરે છે. આ નીચતાતી કે દર્દ? એ રડી ચક્રો નહીં. એણે ઉતાવળે પુછ્યું: “તારું તમે હમણાં જખી ચીતરી નથી?” ઈદિરા સ્નેહ અને ભયમાં મુગ્ધ: સરોજ બોલ્યો. એનો સ્વર વધારે કરુણ હતો: “હમણાં જખી ચીતરી નથી માત્ર...”

“માત્ર?” મહેંદ્રે પુછ્યું

“એક અપવાદ શીવાય.”

“કોણ અપવાદ?”

“ઈદિરા! અને તે પણ રાત્રેજ. મારા જુના ઘરમાં”

ગૃહસ્થો,
આનુઓ આપને માટે
શું ધારે છે ?

લેખક:
સા. 'દરના'

ચિત્રકાર:
સા. સુશીલ

અ મારા દોષાકાકા જેકા જેકા ઘડપણમાં સુધારાવાદના સાથમાં જોડાયા હતાં લુલાનીની બેદરકારીનો બદલો તેમણે ઘડપણમાં ઉત્સાહ અને લુલસાઈ વાળી આપ્યો. પાર્વતી કાકી ખાસતી ૬૦ વર્ષની વયે મરણ પામ્યાં હતાં હતાં દોષાકાકાને મરણના દોષકો કાકી ધા લાગ્યો હતો અને કાકી પરણવાના સગાંવડાઓના આગ્રહ હતાં પાર્વતી કાકી પ્રત્યેના પ્રેમને લીધે તેમણે મરતાં સુધી વિપુલ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. દોષાકાકા લુલાનીનાં જરા નિષ્ક ખરા, પણ પાર્વતી કાકી તેવાં ન હોવાથી ઉત્તેજનને અસાધે તેમની સંસિકતા ઝાઝી ખીલી ન હતી. પાર્વતી કાકીનો રંગ શીફણ પરમાત્માના જેવા હતો અને લોકોની નજરમાંથી ઝડપાઈ જતાં બચવા માટે તેઓ આંખ આંધળ ખીલાડાં જેવાં બની કરવા નીકળતાં ત્યારે સંસિક દોષાકાકા તેમની પૂજા વાત્રા કરી નાખવાને સુરત ન હતા. ઘડપણ સુધી તેમનો સંસાર આવાજ રહ્યો

હતો પણ પાર્વતી કાકીના મરણે દોષાકાકાના જીવનમાં મહાન ફેરફાર અને ઉત્સાહ થઈ શકી નાખી. જે દોષાકાકા એક વાર આખી ઓળખને ધિક્કારતા હતા તેમને હવે તેના તરફ માનસુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ. પત્નીના મરણ પછી તેમણે થયે ગયેલાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા માંડ્યું હોય એવો ખ્યાલ તેમના ઘાણ પરિવર્તનમાં આવનારાઓને થતો હતો. સરકાર કરકસરની લીમાયત તો હતી દમણ કરતાં શીખી છે પણ દોષાકાકા જાણે ત્રિશ્વર સાની હોય તેમ તેમણે કમાવાનો આરંભ કર્યો ત્યારથી કરકસર કરવા માંડી હતી હતાં પાર્વતી કાકી પાછળ પુણ્ય કરવાના હેતુથી તેમણે પોતાને ત્યાં વારતંત્રવાદે સ્ત્રી-પુરોહિતા મેળાવા કરવા માંડ્યા. આ મેળાવામાં તેઓ સંસારમુખાર અને દેશભક્તિના પ્રત્યે ઉત્તેજી ચર્ચના હતા એટલુંજ નહીં પણ માટે બાગે સગાંવડાં ખીઓ અને એળખાણુપીઠાનવાલાએજ આવતાં દોષાકાકા સ્ત્રી કે પુરુષ ખંભાવા વિના પોતાના

પ્રામાણિક ઉદ્ધાર કાંદના હતો અને દોષકાંકા પણ આવી હિંમતથી ખુશ થતા હતા.

આજે એક મેળાવડો દોવાળીના નહેરારે માં દોવાકાકાએ કર્યો અને તેમના હેતુઓ આમજણને માન આપી ધણી સભાગીઓ હાજર રહી વિષય સ્ત્રીઓને વળતું હોવાથી પુરોએ હાજર મુલાકાતી ધણી દરકાર કરી નહીં અને સ્ત્રીઓએ તેમની ગેરહાજરીના બાબ લખ પિતાતુલ્ય દોવાકાકા આગળ પોતાના દેખાં બાંધી કપો.

‘દરઆવ દોલાકાકાએ કરી. તેમ્મિ, આનંદ અને હોસથી ઉમરાણ જતા હૃદયથી, ત્રીજા અને મીઠા હારે માંધ્યા ‘મેનો, હવે તો તમને આનંદ મેળવ્યામાં આવવાની આદતી કુરસદ પણ નહોં મળે ધારામજાની મુદ્દણીમા મન આપવાનો તમને હક મળે અને પ્રમુખી કૃપા હશે તો તમે સખાસદ થઈ ધારાસખામાં વિરાજે એવો હક પણ તમને મળે. જળી આપણી મુજબની મુનીસીવલ કોર્પોરેશનના પણ હવે તમે સખાસદ બની શકો. મામમતી સોડરબોક્કના તમે સખાસદ થઈ શકા એવો હક પણ સરકારે તમને આપવા માગ્યો છે. મારા જેવા દુક માટે તો આ જુની આખે નવા નખાસા એવું છે. સરકાર તમારા હિત માટે ફક્તી કાળજી રાખે છે તે આ પરથી તમે જોઈ શકો. તમે ધારો તો હવે તમે તમારી જીવન માટે પણ કરી શકો તેમ છા.’

દોવાકાકાનું બાળ્ય આગળ ચારે તેડવામાં એક મજતરી મુખી બિદુમતી વચમાજ બોલી ઉઠી ‘હા, હા, કાકા, દેવની સરકારે તો અમને આગળ નજારવા ધારી છે પણ અમારા ધરની સરકારને હજુ તેમ કરવાનું નાકા રખું છે કની ?’

‘એટલે ?’ દોવાકાકાએ પુછ્યું.

‘અમે અમાના કામમાથી ફારગ થઈએ તો અમને બીજા ગરાવ વિચારનાનો વખત મળે કની ?’ બિદુમતીએ ઉત્તર આપ્યો. ‘આમારું મુંડું દાઈમજેનજન એવું ધોડું હોય કે કે નહેમ્મા જાગ લેવાનો અમને તક મળેજ નહોં. અને કદાચિત્ તેમ કદિએ તો અમારા પંદિરના કોપાવમાન થાય.’

‘સોડો તો એમ કહે છે કે દેશમાં સ્ત્રીઓને જેટલું કામ કરવાનું છે તેટલું મુજબમા કરવાનું નથી.’ દોવાકાકાએ ઉમેર્યું. ‘મુ મજબા તો તમને વધુ અસાધ્ય મગેવો જોઈએ.’

‘અરે કે રાજ રામ કરે.’ બિદુમતી વચમા બોલી ઉઠી ‘દેશમાં કામ વધારે તેમ નાનું. ગણુદ, દેરાળી, જેઠાળીની માદદ એટલે કામ વધુ તેમ્મિ લાગે નહીં. વળી લા મુજબ જેટલું ત્રીજું કામ નહીં અને કોઈ વાતની માગણા કે ઉનાવળ નહીં. મુજબમા તો એકપાં એટલે માદદ પરીએ તેમ્મિ પસડાવું પડે. જુઓ અમારી નોકરી સચારના છ માત્ર નામ્યાથી શરુ થાય વહેના ઉઠી ચાલપૂ કરી દેજા પર ચાના પાકા મોડીએ અને જેમ દેવાને જગાડવાને ધટ વગાડ્યા પડે, તેમ રકાબી-ખાવાનો ખગમગદ થાય ત્યારે’ અચ્ચલ દેવના જામે. આમ જતાએ ન જામે તો, અમારે તેમને જગાડવા જવું પડે. તે પડી એમને રક્ષા વાંચે યોરીસખા જગાનું એટલે અમારે ગલદી મેલઈ કરવાની.’ બિદુમતીએ જરા જાસ આપ્યો.

‘તોપણ તમે કાંજે દરકા જઈ શકો ને...’ જીતાસાધુઈ દોવાકાકા મોટ્યા.

‘શું અમારે કપાત કરવા જઈએ ?’ દારકા તામતી મુ બેઠની સ્થિતિથી ધાંધળીઓ

નવલરામ

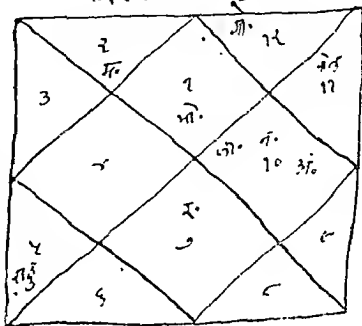
અને

અંબાલાલ

("અમરજીવનકુર," લેખાંક ૬૭૦)

લેખક:

રા. નરસિંહરાવ બોખાનાથ
બી. જી., સી. એસ.

૧. જી. = બોખાનાથ; ૨. જી. = મહીપરામ; ૩. જી. = ગોપાળરાવ;
૪. જી. = રાજકોટલાલ; ૫. જી. = લાલરાવ; ૬. જી. = નવલરામ;
૭. જી. = અંબાલાલ; ૮. જી. = ? ૯. જી. = સચેન્દ્રનાથ દાગોર

ઉપરની કુંડલીમાંનાં ધરની સમજૂતી:—

- ૧—લાખા પરજની પોળ્ય; ૨—રાજકોટ; ૧૨—ભાલ;
૭+૧૦—પાણિય; ૭—દેસાઈની પોળ્ય; ૧૦—અમરજીવનકુંડલીની પોળ્ય.

આ કુંડલીમાંનાં ધરની સમજૂતી નથી. ઉદ્દેશને મેં કુંડલી વચન:
પ્રાર્થનાસમાજની પ્રવૃત્તિઓ
આરંભ, અમરજીવન આકાશમાં પ્રમ:
થયેલા અહીં, એ અહીંનો યોગ, દેખનાં
કુંડલીમાં ગણવામાં, એ સર્વ સમગ્ર રૂપે
દૃષ્ટિસ્પર્શ ધરનારી આ કુંડલી છે. મહીપત-
રામના અવસાન પ્રસંગે પ્રાર્થનામંદિરમાં
નવમાસમાં એ મહાબાળી એક આખ્યાન
આપતાં ભક્તજનના આત્માઓને મદદનું
રૂપ આપીને, મહીપતરામના પરજોડામંદને

ઉદ્દેશને મેં કુંડલી વચન:
"અરજ થયે મદદ ખાંડે જાયો પણ ખાંડે હાયે"
યાદ આપે, આજ તો એ સર્વ મદદ
અર્થે અરજ થઈ અન્યત્ર જાયો; તે સાથે
ઉપર નિર્દિષ્ટ કરેલા અદર્શકુંડલીમાંના આ
ખાંડામાં રહેનારા હતા, અને મળી એક જ
પોળ્યમાં—અમરજીવનકુંડલીની પોળ્યમાં રહેતા હતા,
એ સંયોગ મનાતાં રૂપરતાં આ કુંડલી પ્રત્યક્ષ
દરવાજા ગળ મળે થયું. આ મદદોગમો
ફાલેશ વેચાની નિપુણતા મદદમાં નથી.

* કુંડલીમાં મળે અઘાત કરાવ્યો છે, તે વાળજી ન મળા. સચેન્દ્રનાથ દાગોર અમરજીવન
માં આજા, પ્રાર્થનાસમાજ ઉપર અસાધારણ રીતિ પાલી, અને આજુબુક અતિથિ આપ્યા મણ,
એ બનામાં પ્રજા તેમજવી પુરુષો દયા કરતાં અલેખિક પ્રેમના આપનારા એ ભક્તને જે
દયા આપ્યું અવનિન નથી. દેખવું દયા કરી મદદ આ સમજાશે.

આ કુટુંબીના દસમાં વરમાં એકન યોગેના
ત્રણ મહામાના એક-લાવરાકર-નુ પ્રતિજિગ્મ
આપણે જોઈ ગયા, બાકીના બેનુ દર્શન
આગ કરીશું. એક વિચાર રહેશે આ
મહામહામાના ગોપાળરાવ કાકણસ્ય આજણ
અને અબાવાલ અહમદાલી, એ બાદ કરતા
બાકીના મધ્ય નાગર નાલના હતા રહુઓ
તાઈ સોદાદરા નાગર, વાવરા કર અને નવલ
પ્રાંત થીસનગરા નાગર, બોળાનાથ અને
મહીપતરામ વગનગરા નાગર શુદ્ધરથ

નવવચનમ, ચરતના વનની, સરકાગી
શિશુજાનામા નોકરીને રોગે અમદાવાદમા
જામે સમય રહેલા. અબાવાલ અમદાવાદ-
ના જ વતની, (સદાચારી અસલ અલીશાહી
આવેલા તે નો બહુ પ્રાચીન મુનિહામની
વાત), પ્રાર્થનામહામની પ્રતિમા આ
ખતેની સદકારિયા આરમ્ભકાળમા ઉત્પાદ
પૂર્વક હતી. બુદ્ધિસમાનથી હેબતી સદકારિતાનો
પ્રવાહ મૂળમા નીકળતા, હરવના સરોવરને
આડી ના અડી ચાતેરો પરતુ એ ધર્મિક
પ્રવૃત્તિની સદરોળી પ્રવૃત્તિ સામાજિક કુપારાની
પ્રવૃત્તિ-મા આ બને જાણી પકડી, હરવળજ,
ઉત્સાહમળ, અને શુદ્ધિબળના પ્રગાથરી ઉચ્ચ
આન ભેનારી હતી. "આત્મનમ બરોશી" ના
નેમરથી કવિ, "બાજનમ નિરેપક પતિકા"ના
ઉત્સાહીત્તો (પ્રગટ કે અપ્રગટવર્તી), એ પતિકા-
ઓ અપૂર્વ સામર્થ્યના ભેખોના ભેખ, "વનચરનો
વિવાહ" નામના લેખમા વાનરવચેષ્ઠા સમ
વિશેનું વર્ણન વર્ણન કરનારી શીલ્પગત
(અ-લેક્સિ) ગણ્ય રમણ લેખમા હારવ
ક્રાંતિમય રમર્જન ડીખરાવનારા, નવવચનની
મન્મદીરગમિની હબી, શુદ્ધ રમણની ચમક-
વાદ્યોની પદાર્થ સલાવથી આત્મની રેખા
જોડી થમા-વડે આરા નાવક દદબને માલ

કવિ સાથે શુદ્ધ આર્થશુદ્ધી મુખ્ય કરનારી
હબી અત્યારે પ્રવરક જોડેતુ.

એક પ્રનમઃ શાખાપટેની પોલખના
હમારા વરતી દીક્ષનખાનાની મેડીમા બાળ-
કામર્જનરેષક મંડળીએ દીક્ષાઈ માટે મગાવેલી
કસ્તીઓ-નાળામના દોષતુ વર્ણન કરનારી
કવિતાઓ-ના શોકડા રંગ આગળ પચાહે,
તેમાથી અછેડી કવિતા અમુક ગાલતરણ
વર્ષ અને વચ્ચાઈ ગવડાવી સાંભળતું પરીક્ષક-
મણ બેઠુકે બોળાનાથ, અબાવાલ,
નવવચન-એ ત્રણ પરીક્ષકોની પ્રાર્થના
રપહરેખ થરેલી રહેણુ, કવિતાઓ
મગલી જનપદે તેમ તેમ ત્રણેની મુખચર્ચામાં
થતા ફેરફાર, આનન્દ, શુભમદ્યુ, અપ્રસન્નતા,
હાવાઈ સાવોના ફેરફાર શુ જોડેકુઠ; એક
કવિતા આરી તેની મેળીમા જવાવથી વ્યક્તિતા
બધાએ પારખી, ખાસ કરી

"વાળ ન પાડુ" ગતપૂર્ણમા ઝેર એ

એ પત્રિકા મગાઈ એટલે નવવચન અને
અબાવાલ બનેલા હેક ઉપર મિત્રતરેખા
ચળકી ન મોઢવા ન બોડા વચનોમાં
'ઝોર પકડારો' એ માવ પ્રપટ કરો, પત્ર
કવિ દ-વ-પ-ત-સ-મ-એ નામાહરે
ઉચ્ચર્યાં નહિ. એટલુ જ. જનાથી કવિતાઓ-
ની પરીક્ષાનું કામ ચારેક દિવસ ચાલુ હતું,
અને તેમા નાવકગંગા ઝોળા તરીકે હું
જનુ હાજર રહેતો, એ વખતનો ઉત્સાહ,
આનન્દ અપૂર્વ હતા. એ કવિતાઓના રજતર
નાળાકૃતિમા રાખવાનો મર્મરેષક અધિકાર
રૂને મળેા હતો.

નવવચનની સાથે આજાત સંપર્કમા હું
આત્યાનુ સ્મરણ નથી. દરેકી ને દરેકી
જોઈ, બાળી, પૂરેના ફેરવા સ્વરૂપ જેવા જ,
અગત વન-વતના રપર્ગરડે ના બોળાખેના,

એ પંડિત, કવિ, વિવેચક, ચિન્તક મ્હારે મન મ્હારી દુનિયાંની મ્હાર સંક્રમણ કરનાર જ્યોત્સ્નારી ગ્રહ જેવા હતા. માત્ર એક એ વાર, પત્રદારા સમાગમ (બુદ્ધિનો સમાગમ) થતાં, જ્યોત્સ્નારમાંથી ધડીલર ઊતરી પૃથ્વી ઉપર પણ ગિરિશૃંગને અડકતા એ તારકનાં દર્શન થયેલાં; તે વિશે છેવટે નોંધ લેવાશે.

ઉપર નોંધેલા પ્રસંગની પૂર્વે અમદાવાદમાં પ્રાર્થનાસમાજની સ્થાપના થઈ ત્હારે ગુજરાત ટ્રેનિંગ કોલેજમાં એક ખંડમાં પ્રથમ પ્રાર્થના કરવાને મંડળ ભરાયું. તે વખતે હાલનો કાર્યક્રમ ઉપાસના માટે સ્થપાયો નહોતો. પ્રાર્થનામાં મ્હારા પિતાનાં સ્વેચ્છાં પશો ગવાયાં, વંચાયાં, કાંઈક ગદ્યપ્રાર્થના થઈ, આરતિ ગવાઈ,—જેઠે જેઠે જ; । આરતિ વખતે ઊભા થવાની પદ્ધતિ તો કેટલાંક વર્ષ પછી, બાપૂ પ્રતાપચન્દ્ર મજમુદાર અમદાવાદ આવ્યા ત્હારે હેમની સુચનાથી શરૂ થઈ). આ સગરસ્મની નોંધ ગુજરાત શાળાપત્રમાં નવસરામે લીધી તે લેખમાં આવેલા રસભરેલા વર્ણનમાં એ બાળકોએ ઊભા થઈને પ્રાર્થના નાં પદ ગાયાં તે વિશે બોલતાં નવસરામે એ બાળકોની મધુર આકૃતિ, મધુર કંઠ, દત્તાદિતો ઉત્તેજ્ય મુગ્ધ થઈને ક્યો દનો. એ બે બાળક તે બાર વર્ષની વયનો નરસિંહરાવ અને આઠ વર્ષની વયનો શૃંગારાવ—એ બે એ સંસ્થાના આદિ સ્થાપક ને આજકો બોળાનાયના પુત્રો હતા. નવસરામનો ને મ્હારો આ પ્રથમનો દુરસ્થિત સમાગમ ! તે પછી નવસરામ અમદાવાદની ટ્રેનિંગ કોલેજના વાદ્ય પ્રિન્સિપાલની જગ્યા ઉપર રજા ત્હાં સુધી રોજ હમારા લાખાપરેલની પોલ્કના ઘર આબળથી એ કોલેજમાં જતે પસાર થતા; (ખાદિયામાં દેમનું ઘર, ત્હાંથી તે

વખતમાં આવવાનો ટૂંકો રસ્તો હમારી પોલ્કના પાછલી ભાગની “ બારી ”માંથી હતો;—અમદાવાદમાં એક પોલ્કમાંથી બીજી પોલ્કમાં, ધોરી રસ્તાનો દ્રાવિડી પ્રાણાયામ ટાળના માટે અંદર અંદર આનગી ધરમાંથી અથવા ગૂંદ ગલીઓમાંથી ટૂંકો માર્ગ સાધનારી “ બારી ”ઓ હતી; હજી પણ છે). આ વખતે હમારા ધરની મેદીની બારીએ ઊભા રહીને એ અસાધારણ સ્વરૂપનું દર્શન હું કુતૂહલ, માન ઇત્યાદિ મિત્ર ભાવથી કરતો: દક્ષણી બ્રાહ્મણશાહી પાંધડી વિશાળ કપાળને ઢાંકી ના દે એમ, અને એક બાબૂ કાંઈક વાંકી પ્હોરેલી; ધણે ભાગે મેત્રો રંગીન ડાલો; ઢીંચલુથી બહુ નીચે ના જાય એમ પ્હોરેલું, બહુ ઊંચળું નહિ હેલું ધોતિયું; રસ્તામાં ચાત્રતાં ચાત્રતાં પણ મન કોઇ દૂર, દૂર, સુદૂર લોકમાં જમણ કરતું હોય હોવી મુખમર્યા; ઉર્જાનૈકસૂક્ષ્માન્તમ્ હેમના ચિન્તનપરાયણ દિલસુરી સ્વરૂપના દર્પણરૂપ બનેલું;—આ લક્ષણોથી અદિત એ મર્તિ અત્યારે સ્મરણ મુકુરમાં પ્રતિબિંબિત થયેલી પ્રત્યક્ષ થાયછે.

(આ હેમના નિત્યક્રમણમાં એક દિવસે નવસરામે જાકરી જેવી છીંક ખાધી અને મ્હારા ન્દાના ભાઈને હસવું આવ્યું,—એ હસીકત આદિ નોંધીને રમસગ કરવો ને અદામ્બ ગણાય ખરું ?)

હવે એક દસકા જેટલો સમય બોળાંની જાઉં છું. હરિલાલ દર્પદરાય કુવનું એક વિચારણ કાવ્ય—“ એક ચિત્તદર્શન ” નામનું—ગુજરાત શાળાપત્રે પ્રગટ કર્યું, ને તે ઉપર નવસરામે કાંઈક ગુણમાદક, કાંઈક દોષપ્રકાશક, લેખ લખ્યો. આ વેળેને મ્હારા મનમાં ઉચ્ચ અભિલાષા થઈ: “ હું ગણપત જ માવો રમેલાં ત્હેમાંનું એક “કળયક” નામનું કાવ્ય નવસરામને મોકલી લખ્યું કે શાળાપત્રમાં

મગટ કરશે અને કાઈ અનંદાકનરૂપે એ વિશે લખશે કાવ્ય છાંયુ, અનલોહન ના આબુ ! હું નિરાશ થયો પરંતુ પછીથી મ્હારો કાવ્યસમઠ 'કસમમાણી' નામનો પ્રમટ થયો તહીં દુહી નોધમા અને બેડેશી' વિરોના મ્હારા નિયન્ત્રી નોધ લેતા, બનેલા કલ્પલુહરી ૨૪૨૫ વિશે ઉત્સાહપ્રેરક સમ્બો હેમજે વાપર્યા હતો, તે કરતા પણ વિશેષ આનન્દ આપનાના હેમનો મ્હારા ઉપરનો ખીનગી પણ હતો—એ પણ મેં મધરાતખો છે, પણ હાથ જડતો નથી—એ પણમાં ગુજરાતના લેખકર્મીઓ અને સ્વાગત સાથે આવકાર આપતા, લેખકર્મની ધન-સખન્ધે દરિદ્રતા, પણ ઉત્સાહમેર ધન પ્રત્યાહિનો હૃદયગપગી ઉઠેબ કયો દનો

હવે છેવટનો પ્રમગ નવવરામ અમદાવાદ ડાહીને શાજકોટ દુનિગ કાવલમા પ્રિન્સિપાલ તી પદરીએ મવા. તે પછીજ 'કાવ્યક'નું કાવ્ય મ્હે હેમને મોકલેલું "તેડશી નો નિબન્ધ તો હુદિપ્રકાશના સ્વારાવે હેમને મલેવો અને હેમજે નોધ લીધેરી તે નિબન્ધ થી પ્રેરાધને નવવરામે પેતાનું "અનુવૃત્તિપાઠ" તું પુરતક મ્હને કોરા પાના બધારીને (interleave કરાડીને) મોકલ્યુ અને પચમા લખ્યું કે એ પુરતકમા મુધારા વગેરે સુચરો એ પુરતકમો સરખૂત અને ગુજરાતીની વચમા પ્રાકૃત, અપચર, વગેરે કેમનુ દર્જન ન ડોવાને લીધે જે જાનનાઓ તથા દુરમે આવેલા તે ફક્તીત્તારી એક ઘાટી તથા ચર્ચા મ્હે હેમને મોકલ્યા. એ ચર્ચાનો એ ઉપરોચ કમી સર તે પૂરે તો હેમનું અવમાન થયું

અબાવાવ

નવવરામ અને અબાવાવ એ અને આ લેખના આરંભે મહેલી કુડનીએ અમરતપાલ

ની ધોત્તનું વર રોમેલા બતાવ્યા છે. એ મરતોમમ કાદક વિસત્રાચુ ક્ષમિદિ હવે હું જોઉં છું. કુડનીના પ્રથમ વરમાં આવેલા બોળાનાથના પુત તરીકે આ જે મ્હોની અસર ભુદી ભુદી રીને ધર: સખન્ધ ભુદા બુ । બધારાને લીરે. નવવરામે વપોમચારી મરમે મૂઠ અસર મ્હારી સાહિત્ય પ્રગતિ ઉપર કરી હશે, તો અબાવાવને સાક્રાત ગુરુખબન્ધમા જોડાએ મ્હારા લક્ષ્યુરુદતી ઘટના કરી એ ગુરુસંબન્ધના જે સિમ નવરૂપ દના એક રૂપમા હેડ માતર તરીકે અમાધારયુ શકિતનું શિક્ષણ આપેલું તે; અને બીજી, મ્હારા પિતા કેને મિત્ર તરીકે ૨૨ રવિવારે અમરૂપ, અને તે ઉપરાંત પ્રસંગે પ્રમમે મકુ વર, આડીને ઉચા વિચારો વગેરે થી બન્ધા વાનીવાપ ધના મ્હાં હું યોતપુખ શ્રોતા યજ અસાધાનલુ સાનરાલ મેળવતો તે, તેમજ મ્હે રૂપ છોડી તે પછીના મપર્ક આ બને રીત્તના સધોના ધોડકે રમરણો મુકરમા પ્રમટ થતા જોઉં

હું અમદાવાદ દાઈ રૂપમા છતાં ધોરજુ મા બહુના હતો તે અરનામાં નજ હેડ માતર એક આ નારક. હેમનું નામ અબાવાવ એમનું કાક છે, સખત નિયમ અને જાના પગાનનારાએ, કલ્પકે હેમની ખવાનિ, અચાકિરી આડી દરી, રૂપન તોશની છોડાએને આ ખવર્તન મમરાતવારી ધર, મ્હારા જેવા ચાન-છોડાએને પણ એ સખાવર્જનુ વરવને આકર્ષવાનું તો ના જ નીચડ્યું. "વાળી વાળી નિચાગમા હા, અબાવાવ આવ્યા રે"—એમ હેમના આચમનનું વર્જન થઈ સકે. બળદર્દ બે એભિયા જોડેરી ટાપાડી ડમણીમાં જોડતા, કરમજ ડગો પોરેલા, અબાવાલ આગા. (આ એભિયા મારી અને ડગો અવાવાવનાં

નિત્યસંબદ્ધ ચિહ્નો હતાં). આવા ત્હારે—દહતાની રેખાઓવાળી તેજસ્વી સુખમુદ્રા, છતાં પ્રતાપ સાથે કાંઈક ગુપ્ત મોહનીવાળું સુખતું તેજ એ સ્વરૂપે બધા છોકરાને અદ્ભુત વશીકરણમંત્રથી બાંધી લીધા. તોફાનીમાં તોફાની એક પારસી છોકરો બોલ્યો: “—જાણે જાણાય છે.” આ એ છોકરાની પરુષ લાપામાં છતાં માનની લિપહારવાણી હતી.

મ્હને આંકગણિતમાં stocks નો વિષય સમજાતો જ નહોતો; અંબાલાલ હમારા વર્ગમાં એક જ કલાક આવીને એ વિષયનાં તરવ અજબ રીતે સમજાવી ગયા, અને વિષય સ્પષ્ટ સમજાશે, ચોખ્ખો ચાંદની જેવો. સંસ્કૃતમાં પણ—કેવળ આળસ અને શ્રમ લેવાની અનિચ્છાને લીધે મ્હને કશું આપડું નહોતું; મેટ્રિક કલાસમાં હમે આગા અને,—કોણ જાણે શી રીતે?—અદ્ભુત પરિવર્તન જ સંસ્કૃત બાબતમાં મ્હારામાં થયું. ઇતિહાસનો વિષય શુધ્ધ મરી રસમય મ્હને લાગે, તે માટે પણ હેમની અપૂર્વ રીતિ કામ આવી. લૂપ્તા ઇતિહાસો અને સાલોનાં નીર્જીવ જોખાં મ્હારી કલ્પના શક્તિને ઉત્તેજિત કરી સકતાં નહોતા એમ હેમની ત્વરિત નિરીક્ષણ શક્તિને જણાયું, અને Grote's History of Greece નું રસમય પુસ્તક સ્કૂલની લાયબ્રેરીમાંથી કાઢીને રત્નમાં ઘેર વાંચવા માટે મ્હને આપ્યું. હેનો પૂરો લાલ મરું ના લીધો તેથી પસ્તાઈ છું; પરંતુ ઇતિહાસનું આકર્ષક સ્વરૂપ મ્હારાથી સમજાયું, અને એ વખતના સંસ્કાર ધીન-રૂપે રહેલા હજી પણ લાલકારક થાય છે.

મેટ્રિક કલાસમાં બે છોકરા હમારી જોડે હતા તેને હમે બે ત્રણ જણા મળીને બહુ

ચીઢવતા. આખર કંટાળીને એ બે જણે કલાસમાં બિઝા થઈને હમારે માટે અંબાલાલ-ને ફરિયાદ કરી: “સાહેબ! આ નરસિંહરાવ અને આ દુલ્લેરાય હમને બહુ બનાવે છે અને ચીઢવે છે.” થયું; એ કલાક શીખવવાનો વિષય વિષયને કેકાણે રહ્યો; અંબાલાલભાઈ તું સખત કટાક્ષપૂર્ણ, ઉપદેશ વ્યાખ્યાન કલાક સૂધી ચાલ્યું: “પરમેશ્વરે નરસિંહરાવને અને દુલ્લેરાયને ઘડ્યા ત્યારે વિચાર્યું કે હેમને માટે રમકડાં બનાવી મૂકું, એટલે હીરાચંદ અને રતિલાલને પણ સાથે ઘડ્યા! કેમ?”—આ એ વ્યાખ્યાનનું સૂત્રવચન. પરિણામ-મોનચુકત નીચું ડોકું, અને આંખોમાંથી દડદડ અશ્રુપાત.

પણ એ બનાવને થોડાંક જ અઠવાડિયાં થયાં અને એ રતિલાલનો મ્હોટો ભાઈ રેલવે સ્ટેશન ઉપર નોકર હતો,—બિચારો વિચિત્ર, હાસ્યજનક જ હતો,—તે મ્હારા પિતાની પાસે ફરિયાદ લઈને આવ્યો: “જુઓ સાહેબ! આ ત્હમારા અંબાલાલ, અને ડાહ્યાભાઈ માસ્તર, ને બધા ટોલાંના લોકો મ્હારી મજાક કરે છે ને મ્હને બહુજ સતાવે છે. શું સાહેબ! મારી ‘વાઈફ’ની આગલ પણ મ્હારી મજાક કરતી! સાહેબ! કાલે તો હદ થઈ! બધાએ મલીને મને જબરજમાં પૂર્યો!”—વગેરે અપૂર્વ વીતક કહીને એ તો રાઈ જ પડ્યો.—મ્હારા મનમાં તે વખતે, પરમેશ્વરે અંબાલાલ માસ્તર માટે આ રમકડું ઘડ્યા વિશેનો વિચાર રડ્યો કે કેમ તે યાદ નથી આવતું.

પરંતુ, આ પ્રસંગ બૂધી નાંખીશું. પાછા મૂળ માર્ગે વળીશું. મેટ્રિક કલાસમાં મ્હારે બે વર્ષ રહેવું પડ્યું હતું, સોળ વર્ષની ઉંમરનો નિયમ તે વખતે દહ હતો; છતાં

અ ખાવાને યુનિવર્સિટીની મિડિકેટને અપવાદ-
રૂપે પરવાનગી માટે મ્હારી અને અરજી
કારાએની નામ ભુર પછ દતી. એટલે પ્રથમ
વર્ગની મેડિકેટને અ ક્રેજ પ્રજાપત્ર મ્હને તથા એક
બીજા છેકરને આપી, હેમના પત્રાપત્રોએ
મારેના પચસામનુ [magistrate] દમારી
કને કરાવ્યુ, અને

મ્હારા કાર્યથી
એ પ્રમજ થવા
બીજે વર્ગે મેડિક
ની પરવા પછી
મ્હારા એક
દિનેથીએ અ બા
લાવને ખાતરી-
મા પૂછ્યુ
“ નરસિંહરા વ
પરીક્ષામા પામ
યશી ? ” અ મા-
લાવખાત્રએ સમ
ભય સો દહા
જેટલી ખાતરી
આપીને કહ્યુ કે
યશી. આ વાત
બહુ પાછળથી
મેં જાણી.
રૂબરૂ કહીપણ,
હું મર્મભલ થાઉં
હેરી પ્રશસા

હેમણે કરી નહાતી. ઉત્તેજન પૂરતા
ઉત્સાહક વચનો એ બોલતા ખરા એકવાર
અ ક્રેજ પુતકમા અમુક વાક્ય આવતા
અ ખાલાયે પૂછ્યુ “ Heart અને mind વચ્ચે
ફેર શો ? ” મ્હે જરાક અચકાતે અચકાતે પણ
મતમા ખાતરી હોય એમ કહ્યુ : “ Heart

is the seat of feeling; mind is the
seat of thought.” ઉત્તર ખરા છે એમ
રૂબરૂ વચનો બોલ્યા નિતા, માત્ર અમનિ
અને પનદગી બતાવનારૂં અનુ ક્રિમન-મુકેની
મુખમુકા હિપર મનુષ્યની રીતિ-એ બદલે
મ્હારે મન અનુક્રમ દતો.

૨૧. નવવરામ લરખીરામ

તરનરૂપેતની ચમો અસ્થાને નહિ થાય, મેહુત
બીજા નરે તે ખેતરના કોઈ આમમા ફેરે
ને જાણમા વન્ય રહે-એ સ પૂર્ણ રીતે
જાણીને જ એ ચર્ચા હેમણે કરી દતી એમ
હ માત્ર છ.

એક વાર કલાસમાં ખાવા-નર દેવો વિવાય

એકવાર
મેડિક કલાસમાં
Brahmance સ-
બ્હો અર્થ સમ
જાવતા અ ખા-
લાવ ખાતરે હેનો
બુલ્લગિ મુલક
અર્થે કરી, પછી
Brahmance નું
સ્વરૂપ સમર્થતા
થી જના (‘જના’
નહિ, ‘માટે જ’)
નિરાકનાયી સમ
જાવું, દમારી
મદ્યુચકિતનું
માય આ રીતે
લેવાનુ કામ પણ
સિસુબુના એમ-
એમ લેવાની
હેમની પદ્ધતિ
અપાને સાધ્ય
નથી. અને હારી

નિત્યસંબદ્ધ ચિહ્નો હતાં). આવા ત્હારે—દૃઢતાની રેખાઓવાળી તેજસ્વી મુખમુદ્રા, છતાં પ્રતાપ સાથે કાંઈક ગુપ્ત મોહનીવાળું મુખતું તેજ એ સ્વરૂપે બધા છોકરાને અદ્ભુત વશીકરણમંત્રથી બાંધી લીધા. તોફાનીમાં તોફાની એક પારસી છોકરો બોલ્યો: “—જાબરો જણાય છે.” આ એ છોકરાની પરપ ભાષામાં છતાં માનની ઉપહારવાણી હતી.

મ્હને આંકગણિતમાં stocks નો વિષય સમજાતો જ નહોતો; અંબાલાલ હમણા વર્ગમાં એક જ કલાક આપીને એ વિષયનાં તરપ અજળ રીતે સમજાવી ગયા, અને વિષય સ્પષ્ટ સમજાવો, ચોખ્ખો ચાંદની જેવો. સંસ્કૃતમાં પણ—કેવળ આળસ અને શ્રમ લેવાની અનિચ્છાને લીધે મ્હને કશું આપડું નહોતું; મેટ્રિક કલાસમાં હમે આગા અને,—કોણ જાણે શી રીતે!—અદ્ભુત પરિવર્તન જ સંસ્કૃત બાળકમાં મહારામાં થયું. ઇતિહાસનો વિષય શુધ્ધ મરી રસમય મ્હને લાગે, તે માટે પણ હેમની અપૂર્વ રીતિ કામ આવી. લૂખા વૃત્તાન્તો અને સાક્ષોનાં નીર્ણય બોખાં મહારી કલ્પના શક્તિને ઉત્તેજિત કરી સક્તાં નહોતા એમ હેમની ત્વરિત નિરીક્ષણ શક્તિને જણાયું, અને Grote's History of Greece નું રસમય પુસ્તક મૂલની લાયક્યરીમાંથી કાઢીને રજામાં ઘેર વાંચવા માટે મ્હને આપ્યું. હેનો પૂરો લાભ મ્હેં ના લીધો તેથી પરતાઈ છું; પરંતુ ઇતિહાસનું આર્થિક સ્વરૂપ મહારાથી સમજાયું, અને એ વખતના સંસ્કાર બીજા રૂપે રહેલા હજી પણ લાભકારક થાય છે.

મેટ્રિક કલાસમાં બે છોકરા હમારી જોડે હતા ત્હને હમે બે ત્રણ જણા મળીને બહુ

ચીઠવતા. આખર કંટાળીને એ બે જણે કલાસમાં બિન્ના ધર્મને હમારે માટે અંબાલાલ ને ફરિયાદ કરી: “સાહેબ! આ નરસિંહરાવ અને આ દુલ્લેરાય હમને બહુ બનાવે છે અને ચીઠવે છે.” થયું; એ કલાક શીખવવાનો વિષય વિષયને કેકાણે રહ્યો; અંબાલાલભાઈ તું સખત કટાક્ષપૂર્ણ, ઉપદેશ વ્યાખ્યાન કલાક સૂંધી ચાલ્યું: “પરમેશ્વરે નરસિંહરાવને અને દુલ્લેરાયને ઘડ્યા ત્યારે વિચાર્યું કે હમને માટે રમકડાં બનાવી મૂકું, એટલે હીરાચંદ અને રતિલાલને પણ સાથે ઘડ્યા! કેમ?”—આ એ વ્યાખ્યાનતું સત્તવચન. પરિણામ—મોનયુક્ત નીચું ડોકું, અને આંખોમાંથી દાદડ અશ્રુપાત.

પણ એ બનાવને થોડાંક જ અકવાડિયાં થયાં અને એ રતિલાલનો મ્હોટો ભાઈ રેલવે સ્ટેશન ઉપર નોકર હતો,—બિચારો વિચિત્ર, હાસ્યજનક જ હતો,—તે મહારા પિતાની પાસે ફરિયાદ લખીને આગ્યો: “બુઝો સાહેબ! આ ત્હમારા અંબાલાલ, અને ડાલાભાઈ મારતર, ને બધા ટોલાનાં લોકો મહારી મજાક કરે છે ને મ્હને બહુજ સતાવે છે. શું સાહેબ! મારી ‘વાઈફ’ની આમલ પણ મહારી મજાક કરવા! સાહેબ! કાલે તો હદ થઈ! બધાએ મલીને મને જાજરમાં પૂર્યો!”—વગેરે અપૂર્વ વીતક કહીને એ તો રોષ જ પડ્યો.—મહારા મનમાં તે વખતે, પરમેશ્વરે અંબાલાલ મારતર માટે આ રમકડું ઘડ્યા વિશેનો વિચાર રુપો કે કેમ તે યાદ નથી આવતું.

પરંતુ, આ પ્રસંગ ભૂંધી નાંખીશું. પાછા મૂળ માર્ગે વળીશું. મેટ્રિક કલાસમાં મહારે બે વર્ષ રહેવું પડ્યું હતું, સોળ વર્ષની ઉંમર નો નિવૃત્ત તે વખતે દૃઢ હતો; છતાં

થી વખાણવા લ્હારે જવું કે, એ વિષયના સ્વરૂપે માગી લીધેલી સરૂતમય ભાષાએ જીતા, હેવી યંત્રીના જેવે જાતે વિરોધી દોષને પખી, એ ચોખ્ખું કરી કરતા હતા, હિંદુસ્તાન અને ગુજરાતની જનિથી.— અમદાવાદમાં એક પ્રસંગે મહે ભાણુ કરી કે કોઈ નિમન્ય વાચેને તે વખતે વિસ્મર્તન સમયે પદર સોળ વર્તના નવિનને પામે બોલાઈને પ્રેમભાવથી પ્રભો પૂછ્યા લ્હારથી હેમનો જાવ એ મ્હારા પુત્ર તરફ આર્દ્ર પ્રવાહથી બ્હેનો હોતો—એ સ્મરણ અલ્લરે તાજી થતા જને પછે મ્હારું હૃદય અકચ મુદુમ રહારોઆ રમે છે.

આ ઉપરથી શુક પ્રસંગે કેમ ઉપગિયત થાય છે ? ભાણુ, નિમન્ય, એ વસ્તુઓ એ માટે કારણજૂત છે તો જાયે, એ શુક જૂન મા જાઉં. અમદાવાદમાં 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ની પ્રથમ મેટક, હેમા 'જોડણી' વિષેનો મ્હારો નિબંધ,—એ પ્રમંગ. નિમન્ય વંચાઈ રહો એટલે મ્હારા ગુરુ અભાવાયે આદીને મ્હને અગ્નિનન્દન આપ્યું, બધું વિસ્મર્તન થતા. મ્હે કશું "મ્હારું કશું નથી, અપ્પત્ત આપેલું આપને પાછું આપ્યું છે." તો કહે—'હેવી રીતે હમેશા આપતા રહેજો.' આ હેમને ભાણીયોદ આજ નિવિધરૂપે રજો નામે છે. પશુ ને વાત અહિંયા અપ્રાસંગિક જનગે. માટે જસ

ઈ. સ. ૧૮૯૮-૯૯ માં ગોવર્ધનભાઈને અમદાવાદમાં એક ભાણુ અગ્રેજના ગુજરાત ફોલોજના એક સાહિત્યમંડળ આમળી આપ્યું હતું. હેના ઉત્તરરૂપે, એ જ મંડળની માગણી થી, મ્હે Social Dynamics એ નામ આપીને ભાણુ આપ્યું જને પ્રસંગે અભ્યાસભાઈ પ્રમુખરૂપેને હતા. એઓ

વચણ મ્હારા અગ્રિપ્રાંતને અનુદાન હતું તે તો હતું જ; પરંતુ ગોવર્ધનભાઈન. ભાણુને અને પશુ પોતાના વિચારો અભ્યાસભાઈ-એ સ્પષ્ટ વાણીમાં જણાવેલા તેથી પશુ જણાવું હતું કે એ વિષયમાં હેમની જાન કંઈ હતી અસ્તુ. મ્હારા ભાણુનો આરમ્ભ થતા મ્હેલા અભ્યાસભાઈએ પ્રમુખરૂપેનેથી મ્હારું એળખાણ આપતા, મુનિ વડુજા દેમનંત અગ્રિય (સ્તુતિ કરી કે કરાવતી ને અગ્રિય) છતાં મ્હારે મજબી જે સહભાવ મુજ પ્રથસારપને કલાં તેથી દુ-ખરેખર-થરમાઈ મોરો, અને શરુઆતમાં તો ભાણુ કંવ્ય કાઉંક નાગરોજાન—સમાક્ષીઓનો અનુભવ થઈ મજમગતો—જન્મે. આત્મ મુનિનો અહિં પ્રસંગ નથી માટે મેાન.

ઈ સ ૧૯૧૩ માં અમદાવાદમાં Provincial Social Conference ની મેટક વખતે મ્હને પ્રમુખપદ આપેલું તે વખતનું મ્હારું પ્રમુખપદનું ભાણુ સામળીયા માટે અભ્યાસભાઈ બ્યાના હતા માત્ર તે સામળીને જ જીવિને ચેર ચાહવા માં હતા. જિહની વખતે મ્હન કહે "હું તમારું ભાણુ સામળીયા માટે જ આજો હોતો" અને અગ્રિપ્રાણેમાં દૃષ્ટિમેહ છતાં મ્હને અગ્નિનન્દન ના સજ્જો કલા હતા એ સમાગમનું ચિત્ર સ્મરણમુકુરમાં પ્રમદ થાય છે, અને તે સાથે લુપ્ત થાય છે

"ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ"ની રાજકોટ-ની મેટક વખત પ્રમુખપદ માટે કેટલીક કસવાગવારી થયો વર્તમાનપત્રોમાં અને અન્યર થયેલી, અભ્યાસભાઈની અજુકદતી મિન્દા થયેલી. મ્હને બધી વાતની બબર પડતા મ્હે સમીપરમાં મ્હારા વિચાર જણારી અભ્યાસભાઈની સ પૂર્ણ થોમવાત વિગે વખેલું તે પ્રસંગે અભ્યાસભાઈને ખાનગી

પત્ર લખી મહારા હેમતી તરફ ખાસ ગુરુ તરીકે પૂજ્યભાવ પ્રગટ કર્યો હતો; તે પત્રના ઉત્તરમાં હેમણે એક વચન લખેલું નોંધવા જેવું છે:

"I am now sufficiently old to know that the relation of master and pupil is temporary though a necessary one; but that the fact of having been a teacher of one does not confer any superiority or privilege of any kind whatever. I for one am always ready to learn from my quondam pupils."

આ અભિપ્રાય અંગા-લાલે સાચા મનથી દર્શાવ્યા છે. એ હેમના ઉદાર હૃદયનું ચિહ્ન છે. બાકી હેમના જેવા ગુરુ તરફનો પૂજ્યભાવ, જનતા મોટા થયા પછી, નિષ્ણત કર્યો અથવા ઘટાડ્યો એ મૂળે અમનું નથી.

હવે સ્મરણમુકુરમાં આ ગુરુનું છેવટનું દર્શન-કરું: હેમની છેવટની માંદગી વંચતે પેલા એકાન્ત બંગલામાં હું ગયોહું; આટલા ઉપર ઊભો રહ્યો—તે ત્યાંથી જ સમાચાર પૂછ્યા; અંદર જઈને ગણ્ય કરવા જેવી સ્થિતિ જ નહોતી. હૃદયનાર વલી પાછો હું ઘેર ગઈહું;—સોળ વર્ષની ઉમરના નરસિંહરાવને માટે ઈશ્વરે ધોડાં હીરાચંદ્ર અને રતિલાલ રૂપી રમકડાં વિશે મહેણાં મારી આંખ્યમાંથી આંસુ પડાવનારા એ ગુરુ; મહારા પિતાને ઘેર દર રવિવારે આવી ઉચ્ચ વિષયોના વાર્તાલાપથી પરાક્

૨૯. અંગાલાલ સાહેબ.

રીતે મહારી કૃણવણી સાધનારા મિત્ર, ગુરુ; જીવનમાં ભિન્નભિન્ન પ્રસંગોએ મહારી જોડે મનતાથી વર્તી હૃદયને ખેંચનારા વડીલ જેવા પશુ મિત્ર;—મહારી પ્રીતિથી અભિમાન માનનારા એ ગુરુ મિત્ર;—એ મિત્ર સ્મરણમુકુરમાં અગટ ધર્મ, હું મન્દગતિથી, તીવ્ર હૃદયપ્રેરણથી, ઘેર ગઈહું. આ પ્રતિબિંબ અસ્થાયી નહિ જાય.

લેખક

રા કનૈયાલાલ બાબુકલાલ મુનશી,

પ્રમુખ, સાહિત્ય સભા

નોંધ.

જેણે મારી “ પાટણી પ્રભુતા ” કે “ ગુજરાતનો નાથ ” વાંચી હશે તેને આ વાર્તાનાં કેટલાંક પાત્રોની ઓળખાણ પડશે. જેણે એ વાર્તાઓ ન વાંચી હોય તેને માટે નીચે આપેલી ઓળખાણ જમણ છે.

જયસિંહદેવ સોલંકી	..	અણવીયવાડ પાટણુનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ.
મીનગદેવી રાજ્યમાતા
મુજાલ	.	.. મહા અમાલ
હિરા મંત્રી અને અભાતનો સત્તાધીશ
ઢાઢાક મંત્રી, † કચ્છાવતીનો સત્તાધીશ.
શોભ મંત્રી
ત્રિભુવનપાલ રાજાનો ભત્રીજો ને જે સાદનો દંડનાયક થી
કારમીરદેવી ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનગદેવીની ભત્રીજી.
કાક ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને ભટરાજ.
મજરી તેની પત્ની
સજજન સોલંકીનો દંડનાયક
પરશુરામ તેનો પુત્ર.
રાખેંગાર જુનાગઢનો રાજા
રાણકદેવી તેની રાણી.

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

સંવત ૧૧૬૬ના ચૈત્રની એક સવારે એક જૈન સાધુ ને ઉદાનો દીકરો આગ્રભટ ભુગુકચ્છ આગળ ઉતરે છે. આગ્રભટ દુર્ગપાલને મળવા જતાં રસ્તામાં એક યુવતીના સૌંદર્યથી મુગ્ધ બને છે. તે કાકને મલીને જયસિંહદેવનો સંદેશો તેને આપીને પાછો વળે છે. સંદેશમાં કાકને આજ્ઞા છે કે તેણે ભરૂચ આગ્રભટને સોંપી જીનાગઢના ઘેરામાં જોડાવું. રાણી લીલાદેવીએ પણ કાકને તેડાવ્યો છે. દરમ્યાન જીનાગઢથી મણિભદ્ર રાણકદેવીયું તેડું લાવે છે. બધું સાંભળીને કાક દેવભદ્રસૂરિની વિદાયગીરી લેવા જાય છે, ત્યાં વાર્તાના આરંભમાં આવતા જૈન સાધુને તે ઓળખે છે, અને તેની પાછળ એક ગુપ્તચર ચોળે છે, અને રસ્તે પડે છે. દરમ્યાન આગ્રભટને તેના સસરાને ત્યાં તેનો સાળો, પાછલે લાટ જીત્યાથી કડવારાભર્યા હૃદયવાળો બનેલો દેવાપાલ લુખો અવકાર દે છે. જે યુવતીના સૌંદર્યથી તે મુગ્ધ થયો હતો તેની બાળ કાઠવા આગ્રભટ બે સૈનિકોને મોકલે છે, જેઓ કુવા આગળ બેસીને ધનીઆરીઓની મરકરી કરે છે. મણિભદ્ર મહારાજ તેમને વારવા જતાં એક સૈનિક તેને મારે છે. તેટલામાં દેવાપાલ આવીને સૈનિકોને પગ કાપી નાંખે છે. આગ્રભટ આગળ ફરીઆદ જતાં તે દેવાપાલ ઉપર ક્રોધે ભરાય છે, પણ એટલામાં કાક આવી પહોંચીને ખરી હકીકત કઠાવીને સૈનિકોને કાઢી મુકે છે અને દેવાપાલને ન છંછેડવા આગ્રભટને ચેતવે છે. આગ્રભટની છાકરવાદીની નિરાશા જનક ભાળે લેતો કિર્ત્તવ્યમૃદ કાક પોતાના પરિવારને દેવાપાલને સોંપીને રવાને થવાનો વિચાર કરે છે. દરમ્યાન આગ્રભટને તેના સસરાં તેજપાલ દુર્ગપાલને ઘેર લઇ જાય છે. તે વખતે દેવાપાલ પોતાના શુર પ્રધાનનું આગળ પટ્ટણીઓ ઉપરની પોતાના ઢૂંયાની આગ કાઢતો કાકની ગેરહાજરીમાં બળવો જગાડવાની રત્ન, તથા જરૂર પડ્યે સેનાપતિ 'ધ્રુવસેન'ના મુળ સ્વરૂપમાં બહાર પડવાનું વચન તેમની પાસેથી મેળવે છે. પછી તેને કાક મળ્યો કાકે શ્રીલાલકુંવરીની વાત કાઠતાં દેવાપાલ કાકનો વધ કરવા દોડે છે, જેને પ્રધાનનું વારે છે. શુરના સમન્વયવાથી છેવટે કાકના કંટુબલ રક્ષણ કરવાનું દેવાપાલ વચન આપે છે. કાકના રવાને થયા પછી મંજરીને દેવાપાલની સ્ત્રી સાથે જોતાચાલી થાય છે દરમ્યાન આગ્રભટને ખબર મળે છે કે તેનું મન હરી જતાર યુવતી તે મંજરી પોતેજ છે, તેથી તે કેંક બહાનું કાઢીને મંજરીના ધરની રાજ સુલાકાત લેવાની રત્ન તેની પાસેથી સુક્તિથી મેળવે છે, અને તેના મોહમાં બાન બુદ્ધી વિચક્ષણ જૈન સાધુ હેમચંદ્રસૂરિની અવગણના કરે છે. બાદ દેવાપાલ ગઢના કોઠારના વૃક્ષ નાયક અને કાકમક્ત દેવાને ભેળવી કોઠાર ખાડી કરી આવવાનું તેની પાસે કહુલાવે છે-એવી રીતે કે કાક પાછો આવે તો દેવાપાલ અનાજ ફરી ભરી આપે. દરમીઆન સૂરિને "શિશુ" કહેવાના હેતુથી તેને મંજરી ખાસે વિજાદમાં છતારીને છત્રાવવાની આગ્રભટની પેરનીને સૂરિ આરંભમાંજ મંજરીને "સરસ્વતીના અવતાર" તરીકે પ્રશ્નિપાત કરી નિષ્ફળ કરે છે, અને મંજરીના આશિષ લઇ ખંભાત તરફ વિદાય થાય છે.

(હવે આગળ વાંચો)

વિભાગ બીજો

પ્રકરણ ૧ હું

સોરઠનો કીનારો

સૂ

યાસ્તિ થવા આવ્યો હતો. સવિતા-
નારાયણનું અસ્તશિખરે જતું
સુવર્ણરંગી બિંબ આસ ખાતો પલ-

વાર ક્ષિતિજ પર થોભ્યું. ઉપર આકાશ, ને તીચે
જલધિ સોને મઢાઇ રહ્યાં. ઊર્મિમાલાઓ ચારે
દિશામાં ઉછળ્યાં જતી ને આખરે ક્ષિતિજને

આરે અદૃષ્ટ થતી.

પવન ઉપડ્યો હતો, અને બર ઈરીએ
એક જુવનું ને નાનું વઢાણું ઝુલવું હતું
બધું અસ્થિર હતું. માત્ર વઢાણુપર

બેઠેલા દુર્ગપાલ
નું મુખ નિશ્ચય
હતું. ને ઉત્તર
તરફની રથજ
ને કાળીક્ષિતિબ
તરફ જોઈ રહ્યો
હતો.

તે જરા
હસ્યો "સામ-
ત !" તેણે
જુમ મારી

"બાપુ !
એક ક્ષેત્રિકે
જવાબ આપ્યો.
"આ પેલી
તરફ પાટણ
નહીં ?"

"હા, હા."
"અને ચો-
રવાડ તેની
આગળ "

"હા. "

"ને આ
સામું છે તેણે પ્રજ્ઞ
આપ્યું ?"

"સાડી "

"ગીઠ !" દુર્ગપાલે કહ્યું અને ત્યાંયા
હી સુકાનપર બધા સુકાની બેઠા હતા ત્યા
ગયો.

"બાપુ. "

"જો ! પાટી તરફ સુકાન ફેરવ "

"કુમર !"

"સામળ. " સત્તાવાહી અવાજે કહ્યું

કહ્યું "હુ કહ્યું"
તે બધું થાઈ
રાખ્યો.

"જી. જી"
"ત્યા હું,
સામ ત ને દાખો
નાયક ઉતરી
જઈશું. તારા
ખવાસીઓ પણ
ત્યા અમારી
સાથેજ ઉતરશે.
પછી જ ને
એમાબટ વઢાણું
હકારી પાટણ
પાસે જઈ જઈ
ઠકશે ?"

"હાહા!
એ તો એ
રહ્યું "

"ગીઠ.
કાલે સવારે
બપોર પાટણ-
નો કીનારો દે-
ખાય ત્યારે
વઢાણું જુમડી

દેખે ને તુ અચે તણુનો હોય તેમ પાછો તરી
લાટી આવી પળેપળે ને દાખા નામકને
મળ્યો. એમાબટ પછી એને રસ્તે જાણે."

"જી. "

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૪૧૬]

લેખક :

રા. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવળ,

સભ્ય, સાહિત્ય સંસદ

અ રત્નનવાણી (અરતુને ભગતનાં ભજન) : પ્રકાશક રા. મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ, સત્યાગ્રહાશ્રમ, સાગરમતી. મૂલ્ય બાર આના.

પચીસેક વર્ષ ઉપર સ્વર્ગવાસી યજ્ઞેલા, ભરૂચ જીલ્લાના અંકલેશ્વર તાલુકાના ધડોલ ગામના રહીશ આ કેળી ભક્તનાં ભજનોને પ્રસિદ્ધ કરી રા. મહાદેવ દેશાઈએ આપણા સાહિત્યની સ્તુલ સેવા કરી છે.

અરતુન ભગતના સંસ્કારો અગ્રેજી ભાષા અને સાહિત્યના સંસ્કારોથી રંગાય નહોતા. ગુજરાતીના સાદા અને સાધારણ શિક્ષણ છતાં આર્ય સંસ્કારોને આ સ્વયંપ્રકાશ ગ્રાહક આપણાં જ્ઞાનભક્તિના મહેરામણમાં નિમજ્જન કરવા એટલે બધે તો સમર્થ માલમ પડે છે કે આપણા આધુનિક પૂજ્યભાવોને એ નમાવી શકે છે. આ પુસ્તકમાં એની પ્રસાદપત્ર અને સચોટ વાણી સફલતાથી પ્રવાહવંતી થઈ રહી છે. આપણા સાહિત્યના જુના સંપ્રદાયને અનુસરી એણે આપણને નગદ, ઓન્સવી, અનુભવ-

જ્વલંત અને સત્યમુંદર કવિતા આપી છે. આપણા જુની પણ સ્થાયી પદ પામી અમર રહેલી કવિતા સાથે આ કવિતા માનભેર ખેંચી શકે એવી છે. આપણા જુના કાવ્ય-દર્શોની એમાં વિવિધતા છે. સરલ, સચોટ અને ઉચિત શબ્દપ્રવાહ જાણે ખળખળ વહેતો આવે છે ! ગુજરાતી તો જાણે આ ભગતનું જ !

ગુજરાતી ભાષાની હાલ લગભગ બધા વિભાગોની વ્યક્તિગત તળપદી શબ્દાવલિનો આપણને જ્યાં હોં સુપરિચય થાય છે તેમાં ભરૂચ જીલ્લાની આ નિર્મલ અને વિશિષ્ટ ગુજરાતીતુ આપણે આ સંગ્રહમાં દર્શન કરી શકીએ છીએ. કેળીભગતના જીવન-વિધાનનું-સાદું ખેડુતજીવનનું-વાતાવરણ પણ એમાં રૂઢ અને માનીતા શબ્દોદ્ભાસ આપણી આગળ તાદ્રશ્યતાથી ખડું થાય છે.

છત્તીએ છીએ કે રા. મહાદેવ આ ભગતના જીવનનો પણ આપણને વિશેષ પરિચય કરાવવાનું જુલશે નહીં.

અ સહકાર (મહાત્મા ગાંધીજીના લેખો અને લાખણો) પ્રકાશક : મુમુક્ષુ કાર્યાલય, અમદાવાદ, મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦.

મુમુક્ષુ કાર્યાલય અને એના સંચાલક રા. ઈંદુલાલ યાજ્ઞિકને અસહકારના રાષ્ટ્રીય સાહિત્યને આવો અતિશય ઉપયોગી, દળદાર અને સુદર ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવા માટે ખાસ ધન્યવાદ ઘટે છે. આધુનિક જગતના પુરોગામીના વિરાટ આત્માની આ હૃદયગણી ના કુવારામાથી આ ત્યા મન્યની સેવાજ

કુટી રહી છે. મુજરાને આ સત્યોનાં પાન કરી પોતાનાં નવજીવને ઉત્તત કરવાં હોય તેા તે માટે "અસહકારની આ ગીતા" નું પરિચીતન કરવું જોઈએ. ગાંધીજીનો રાષ્ટ્રપ્રેમી અને વિશ્વપ્રેમી આત્મા મુજરાની સાહિત્યની ઉપાસ્યદેવીએ લક્ષ્મી અને સરસ્વતીના પ્રમાદનાં નિર્મલ અને સુદર સમગ્રનીરના જલપ્રવાહને કેવો અપુષ્ટ અને અખડ પારાએ વહેવડાવી રહ્યો છે ! આપણા લાપા અને સાહિત્યનાં અગ્રેને ગાંધીજીની પાવન વાણી ધન્યમેક પોષણ આપે છે અને આપશે.

સ્વીકાર

ગૌરશા એજ રાષ્ટ્રસા છે લેખક : રા. મુળશકર ભટ્ટરાજ આસ પ્રકાશક રા. લાલજી મુળજી મેલુત્રા. રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય માળા કાર્યાલય, ડે-સેન્ડોય પાસે, કરાચી. મૂલ્ય એક આનો.

હોંદુ સમાજમા મુખી વહેપાર લેખક ઉપર મુજબ. પ્રકાશક રા. દલીયદ મલેય દોગી. વ્યામ રાષ્ટ્રીય સરતુ સાહિત્ય પ્રચારક કાર્યાલય, સેન્ડસ રોડ, કરાચી મૂલ્ય એક આનો.

હોંદુ . રાજ્યમંધારણ કર્તા. રા. હરિલાલ માધવજી બટ્ટ. એમ. એ પ્રકાશક રા. એમ. સી. કોઠારી, ભુક્સેવર અને પન્ડીયર. રાષ્ટ્રપ્ર. કાપડીપોળ, નડોદરા. કીમત રૂ. ૨-૦-૦.

લક્ષ્મીપોળ પ્રકાશક રા. ચાન્દી માળીશકર ભાટ્ટશકર. સસ્ત પાઠ્યભાગી મુખ્ય રૂકે. પેટવાદ મૂલ્ય રૂ. ૦-૧-૦.

વિદ્યુત જોડિ : પ્રકાશક ઉપર મુજબ. શ્રી મદદા ઉદ્યોગશાળાનો પ્રથમ વર્ષિક અહેવાલ. પ્રકાશક : રા. ચિત્ર દેવશી તથા કેવરજી રાજપાળ, સંપુક મંત્રીઓ—ઉદ્યોગશાળા, મકાન.

હોંદના હીરા. પ્રસિદ્ધકર્તા : રા. કામચકર જીવરાજ નેહી. ખાડીઆ દેશાઈની પોળ અમદાવાદ કીમત રૂ. ૧-૪-૦.

દુવતારમક નોંધ. સપાદક રા. રેખાવ આયુક્તાઈ જ્વલદરાય, ખી. એ હીરાન સ્થનાયજીરાજી મકાન, જુનાગઢ.

તારજુહાર પ્રકાશક : રા. કુશવવાય નગીનલાલ રાહુ માણુમા, મહીકોડા નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ.

એડુનની ખરાબી : લેખક રા. મોહનલાલ કામેશ્વર પડયા.

સ્વચ્છતાનો ઘેરા નવજીવન પ્રકાશન મદિર અમદાવાદ મૂલ્ય સાઝાચાર આન સમજન લાઝમિત્ર દૈમસિક તાંત્રીઓ :

રા હીરાવાત રજુછેડદાસ મુનીમ, રા. કોઠારનાથ નગીનલાલ મુ હીઆ અને રા. કુખ્મલાલ મેલીલાલ દવાય. પ્રકાશક : રા. ચીમનલાલ નગીનલાલ મુ હીઆ, જરુમ. આ દૈમસિક આટાજનક નરાન પ્રકાશ છે. વેરથ આવમના પુનરુદ્ધાર માટે એ ખસિતપા રામે છે અને એને સહયતા ઈશ્તીએ છીએ.

તંત્રીસ્થાનેથી

રા. રા. જોષીસનદાસ જે. કણીઆ

રા. રા. જોષીસનદાસ જે. કણીઆ
કણીઆના ગયા પૈય વદ ૨ ને
દિવસે યજ્ઞેલા અવસાનથી અમને અતિશય
ખેદ થાય છે. એમનો જન્મ સુરતમાં સંવત
૧૯૨૪ માં થયો હતો. મેટ્રીક સુધીનો
અભ્યાસ સુરતમાં કરી એઓ એલ્ફીન્સ્ટન
કોલેજમાં ઠાપસ થયા હતા. ગણિતનો
વિષય એમને ઘણો પ્રિય
હતો છતાં ભાષા અને
તત્ત્વજ્ઞાન તરફ એમની
અભિરુચિ અધિક હતી
અને એમણે તર્ક અને
નીતિશાસ્ત્રના ઐતિહાસિક
વિષય સહિત બી. એ.
ની પરીક્ષા પહેલા વર્ગમાં
પહેલે નંબરે પસાર
કરી પોતાની શુદ્ધિની
સર્વસાધિતા સાબીત
કરી આપી હતી.
એમને એડીનબરો ફેલો-
શીપ મળી હતી. અદ્ય
સમય બાદ ભાવનગરની
સામળદાસ કોલેજમાં

૨૧. જોષીસનદાસ જે. કણીઆ

સંસ્કૃતના અધ્યાપક તરીકે એમની નીમણુક
થઈ હતી અને યોગજ્ઞ માસ પૂર્વે એઓ
એ કોલેજના મુખ્ય અધ્યાપક નીમાયા હતા.
સરલ અને સાંત જીવન ગાળીનાર આ
વિદ્વાનના મનોવ્યાપારની દેશ બહુ ઉચ્ચ

પ્રધારની હતી. તર્ક અને વેદાંત તો સદ્ગત
ને બહુ પ્રિય હતાં, ઉપરાંત બીજાં દર્શન-
શાસ્ત્રોમાં પણ એમણે સારી પ્રવીણતા પ્રાપ્ત
કરી હતી. એમનું પાતંજલ યોગદર્શનનું
ભાષાંતર આપણા ધર્મસાહિત્યમાં વિરલ
સ્થાન ભોગવે છે અને પાશ્ચાત્ય જીવનરસાયન
પદ્ધતિ સંબંધી એમનું પુસ્તક અનેક
આવૃત્તિઓ દેખી નુકયું છે. ઉપરાંત શ્રેયઃ

સાધક અધિકારીવર્ગ તરફ
થી પ્રસિદ્ધ થતા 'મહા-
કાલ'માં પ્રસિદ્ધ થયેલા
સદ્ગતના સંખ્યાબંધ
લેખો એમની કુશળ
શુદ્ધિ અને અપૂર્વ વિદ્વાન-
ના ઉત્તમ નમુના છે.
આવા એક મહાન
વિદ્વાનના સ્વર્ગવાસથી
ગુજરાતને ભારે હાર્ત
થઈ છે અને જ્યારે
આપણે ગુજરાતના
સંસ્કૃત વિદ્વાનોની સંખ્યા
તરફ નજર નાખીએ
છીએ ત્યારે આ હાર્તની
મહત્તા આપણને વિશેષ

સદ્ગત પોતાની પછાડી બે પુત્રરત્ન
મુકી ગયા છે. એક રા. હરિલાલ એઓકેટ
અને બીજા રા. હીરાલાલ વગીસ મુંબઈની

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૪૮૭]

નાયિકાનાં લક્ષણ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૪૨.૧] "

અને બાળકાનો અર્થ નીકળે. વધે તેડ તારા
અપ્પાં લેજે. મમે તે યાવ તો પશુ આ
છોકરો કેમને આપીશ નહીં અને કાઠમી
પાસે બીજા માંગીશ નહીં "

રતુએ વચન આપ્યું.

"બોલ કે બસો બગવાન મને મદદ
કરશે." મા બોલી.

"બાલો બગવાન મને મદદ કરશે."
રતુ બોલ્યો.

જગતમા જે કાર્ય કરવાના હતાં તે કરી
લીધા, માનું વીસ પશુ પોતાના છવતાજ
છોકરા પાસે વચાવી લીધું. મત્યુએ બા
ક્યો. મા મધ

રતુએ વચન પાડ્યું. માને બાળી અને
પછી પોતાને સામાન એક ટોપલામાં લખી
એથી પશુ અધારી અને મંધાલી ઝોરડામા
રહેવા રગો.

અદાર મહીના છોકરે જીવ્યું. આ
અદાર મહીના રતુએ છોકરોને જેવી રીતે
રાખ્યું, પોતે પૈસા કેવી રીતે કમાયો એ તો
બલો બગવાન જાણે. પશુ આખરે તે
છોકરે મત્યુ પામ્યું અને પચકેમ કરવી વખતે
પમે છોકરોને પોતાના નાના બાઈની બરાબર
માવજત કેમ નહીં કરી એને માટે બલો દપડો
આપ્યો.

વર્તમાનપત્રોને તે વખતે બીજાં બોરાક
નહોતે એટલે એમણે એ વાત ઉપાડી લીધી
અનેક કલ્પણ લખનારાઓએ વર્તમાનપત્રોમાં
જુદાં જુદાં તખ્તપુસથી કાગળો લખ્યા અને

તેમા કોઈએ સરકારને, કોઈએ
વરધણીને, કોઈએ સુધારાને અને કોઈએ
જુના વિચારવાળાઓને ખુબ ચાલો દીધી
વર્તમાનપત્રોએ ફોટો બોલ્યા અને સેક્રેટરીઓ,
ખમતચીઓ વીગેરે પશુ નીમાધ ગયા ચેર ચેર
કાલેજમાં બહુતા છોકરાઓ અને છોકરીઓ
કુપનો લઈને ફરવા નીકળી પડ્યા. કેટલાક
નાટકાળાઓ પોતાના નાટકો પશુ પેવા
છોકરા જેવા છોકરાઓને માટે અનાયાચમ
ખેતવાને માટે બગડવા તૈયાર થયા. ચાઉન-
શાહ, સેક્રેટરી ઓફ રેટ તેમજ વાઇસરોયને
તાર મોકવવાની હીવચાલ પશુ ચરા માંડી.
સુધારા પરિવટમા આવા કઠણ બનાવોનું
મૂલ બાળકમ અને સ્ત્રીકલ્પણીની અછા
છે એમ અનેક વક્તાઓએ કહ્યું જુના
વિચારવાળાઓની પરિવટમા ધર્મોચાંચોએ
અને તમના બાવિકબકતોએ બાર મુખીને
જાણીયુ કે હજી પશુ સુધારાવાળા નહીં સમજે
અને એક ઉપર બીજી બેરી કરવાની છુટ
નહીં આપે, સ્ત્રીઓને બહુવચન છોડી નહીં
દે અને અગ્રેજી પોતાકનો ત્યાગ નહીં કરે તો
હજી પશુ જુરો વખત આવશે. દારનિરેષક
સભાએ દારુની બદના પરિણામ તરીકે આ
દાખરો આપ્યો અને આખી સભા તે સાંજ-
જતાં સાંજળતા રડી. સ્ત્રીઓના જુદાં જુદાં
મડળોએ એકત્ર થઈને એક જાહેરસભા
બોલાવી અને આખી પુરુષમતિ ઉપર દુશા-
નો દારાવ પમાર ક્યો આ મનવજ સાની
ચાલી હોત તો પેલા છોકરોને તેમજ બીજા
એના જેવા છોકરાઓને કેક પશુ ફાળે
ચાત; પશુ કમવસીએ એટલામા પુરોતમ
માસ આવ્યો એટલે ધર્માનુરાગીઓ મદદ
જેવા બાવાઓને ખરાડવામાં પડ્યા; સ્ત્રીઓને
જા આપરા વીરોનું બીજા પારાસભામાં
આવ્યું એટલે સુધારાવાળાઓ અને સ્ત્રીઓ

તેમાં રોકાઈ ગયાં. સમ્રાટની પધરામણી ચંવાની હતી તેની તૈયારીમાં ઇંકાબોના ભુખ્યા-મશગુલ બની ગયા. ફંડ ફંડને ઠેકાણે રહી ગયાં, તે ફંડના ઉદ્ધરાવનારાંઓ પાછાં પોતાના અંબ્યાસમાં શુંથાઈ ગયાં.

મને તે ઇંકારના પછીના જીવન બાબત માણીતી નથી એટલે ભક્ષા ભગવાને લલિખ્ય-માં પણ તેને મદદ કરી કે નહીં તે હું કહી શકતો નથી.

રાતના બારેક વાગ્યા આવ્યા હતા એટલે નવલકથા વીશે વધુ વાદવિવાદ નહીં કરતાં અમે સ્નેહવદન, બાનુશંકર, કનેયાલાલ અને હું સૌ સોને ઘેર ઉપડી ગયા.

ફોટો

મી-કે અને બીજા દરેક જાતના ખેલોડો કીધાયત ભાવે વખતસર અમારા સ્ટુડીઓમાં બનાવી આપવામાં આવે છે તેમજ આર્ટપેપર ઉપર મુંદર સફાઈદાર ખેલોક પ્રીન્ટીંગ કરી આપવામાં આવે છે.

એક વખત અજમાયશ લેવા ખાસ બજામણ છે.

"ભારત" પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ,

ના. ૭૪, હોમિય સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઈ.

ભારત સીરનામું:—"શોધક" ર.બધ.

અસલ દુકાન:
સાંતાક્રુઝ.

ખાઓ

અને

ખવાડો

શીયાળાની ઋતુમાં રાફીરમાં

નવજીવન આણનાર

મનને કેક અજ્ઞ અસ્તિ આપનાર

કીમતી દેશી વસાણામાંથી મધમધતો

અમારો શોણીતશોધક આશીસનો

પૌષ્ટીક પાક

ગુજરાતનું ગૌરવ વધારવું હોય તો ખહેલાં

તનને સખળી બનાવો

વિજાયતી વસ્ત્રો તબ્યાં તો હરે વિજાયતી દોબીકને ત્યાગી

તમારાં દેહને અનુકૂળ આ દેશની આબોહવાને માફકની દેશી દવાઓનું સેવન કરો.

શોણિત શોધક આફ્રીસ,

૨૬-૨-૯૪, કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ.

સોના ચાંદી તથા ઝવેરાતના દાગીનાના
પ્રખ્યાત વેપારી

સોની

નરોત્તમદાસ ભાઉ

ટોકાસ —
સોન મેખન સ્ટીટ,
મુમ્બઈ.

ઝવેરી

૨ ૧૧૪

ખીલ દુકાન —
મુના ચાંદી
મુમ્બઈ.

અમારે ત્યાં પ્રેઝન્ટ આપવા લાયક
સોના ચાંદી અને ઝવેરાતના દાગીનાઓ
મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે

અને

મહાગામના કોઈદો પર પુરતી દેખરેખ
રાખવામાં આવે છે

બાદશાહી સેન્ટ

ઓટો દીલ બહાર

(રજસ્ટર્ડ)

ચંપેલી, મોગરા, જુધ વગેરે ઉત્તમ પ્રકારનાં ફુલોની સુગંધીયું બનાવવામાં આવ્યું છે. કપડાં અથવા રુમાલ ઉપર લગાડતાંની સાથે દીલને પ્રદુલ્લિત કરનારી સુગંધ આસપાસ ફેલાઈ રહે છે. આ કારણે ને લીધે સારે અવસરે, માંગલિક પ્રસંગે, મંદિર જતી વખતે સુગંધનો આસપાસની હવા શુદ્ધ સુગંધિત બનાવવા માટે ઓટો દીલ બહાર વાપરે છે. તમે પણ આ બાદશાહી અત્તર વાપરો:

ફીમિત અડધા આઉંચની
બાટલી રૂ. ૨-૦-૦
,, એક ડ્રામની
બાટલી રૂ. ૦-૧૨-૦
,, અડધા ડ્રામની
બાટલી રૂ. ૦-૮-૦
મહારાજામથી મંગલવતારાને વી. નં.
અર્થ ૦-૫-૦ જુદા-પડશે.

તમારા નજદીકના દુકાનદારો પાસેથી ખરીદતી વખતે ઓટો દીલ બહાર નામ વાંચીને સીલગંધ બાટલી ખરીદજો, નહીં તો ભ્રમતુંજ આપી દેશે.

સોલ એજન્ટ:

ધી એન્ડ્રો ઈન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કૅમિકલ હાં.

૧૫૫, જુમા મસજિદ સુબાં.

મુદત્તે, બાનુઓ આપને માટે શું ધારે છે ?

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ સ્પર્શ થી]

ન સાક્રાન્ત સમાજી આપવાની ફરજ તો મળીજ. નાહીને પોતીઆ પચીઆ સિવવાનુ કામ તો લાગેજ કાંઈ કુટુંબમાં વીર્ણ કરતો હતો.

“મુબશ્શા તો એથી ઉત્કૃષ્ટ લેવામાં આવે છે” સારદા નામની એક મુબશ્શા મનુષ્યથી પદાર્થથી સ્ત્રીએ લાડકોર બેનના ત્યજને ટેકા આપતી હોય તેમ કહ્યું. “અહીં તો પુરોણનો વૈભવ એમને તથા વધી ગયો છે અને તેઓ એટલા બધા કામચલાુ થઈ ગયા છે કે ત્રિશુ પણ તોડના નથી. બરેને છોકરુ રડીને મરી જાય પણ તેને અડવાના નહીં એ તો પત્ની બીચારી રાધતી રાધતી હોઈ છાકરાતી ઝોળી હવાયે ત્યારેજ સાક્રાન્ત સમાજવાનુ પણ સ્ત્રીએનેજ માથે જુના જમાનામાં અને ગામડામાં હજુ પણ જે મુદત્તે પુરોણ કરે છે તે સુધરેલા મુબશ્શા સહેરમાં બહેવાગળેલા લુગરો પોતાની પત્નીઓ પામે કરાવે છે.”

“અનુકાન્તો પુરુ હોય તેમ પતિના જુટ પોલીસ ફરવાનુ અને સાથ કરવાનુ કામ પણ પત્નીનું” મિદુમતીએ પોતાના અનુભવ નુ કથન પુન શરુ કર્યુ. “પત્નીએ સર્વને કપાત તૈયાર કરી આપવાના અને સાચે ત કાકવામાં મદદ કરેલાનુ અને ખીંગીએ ભેરવવાનુ કામ પણ પત્નીએનું જ. દોષાકાકા, હવે તો આપની ખાતી થઈ હશે કે અમારે આખો દિવસ તહેવાન એટલી બધી ઉઠાડાઈ પડે છે કે અમને જાહેરમાં બાગ લેવાનો

અવકાશ ન મળે. પુરોણની આ અદેખાઈ કાકા કે સુખચિતપણુ કટો. અમારી દષ્ટિએ તો કળવાપત્રા અને સુધરેલા તર્કિ મણાતા પુરોણ કરતાં ગામડાંના કહેવાતા ગમ્માર પુરોણ “સારા લાગે છે કે તેઓ અમને મુદત્તેમાં મદદ કરે છે એટલુંજ નહીં પણ ઘરમાં અને બહાર અમારા હાર્મોજ પડે તેવી રીતે અમારી સાથે વર્તે છે. એ ગમ્મારે અમને ‘તુતાં’ થી નહીં પણ ‘તમે’ થી બોલાવે છે અમારે તમારા સુધરેલા જીવાનો અમને જતાવરની ઉપમા આપે છે.”

“પુરોણ સવારમાં ઉઠાંની સાથે ખીડીનું તંબુકો મોઢામાં લાવી છાપાનુ ચીથર વાંચી ગામની બંને પરમામની નિંદા વચવામાં આવે લે તેના કરતા જો પોતાની પત્ની-એને મુદત્તેમાં મદદ કરે તો કામ કેવું સારુ અને કામથી માય અને પરસ્પર સહાયને લીધે પરિજ્ઞાન પણ કેવું સતોય કારક આવે ?” સારદા પુરવાર કરતી હોય તેમ બોલી.

“અમારા સમસર હતો તે છાપું વાંચવા ને બદલે સવારસાજ નવરા પડતા છોકરાં-ના જન્મના કે પોતાના પચીઆં પોતીઆં સાથવાનુ કામ કાલતા હતા આ તે સ્ત્રીએ મટેની તેમની દાઢ અને લાગણી. આ મુઆં છાપાવામાં એ તે બાલુજ કાલે છે, પહેલાં તો પુરોણ જરા નવરા પડતા સાથે બેસી આન દ્યોષ્ટિ કરતા હતા પણ હવે તો જરા નવરા પડ્યા કે છાપું, બસ છાપું, સવારે છાપું, બપોરે છાપું અને રાત્રેએ છાપું.” પોતાના સમસર અને ધણી વચ્ચે પડેલા તકાવત બતાવતી હોય એમ લાડકોરે કહ્યું

“અરે પણ સવિચારે તો નવરાત મળે ખરી કની?” આ બધા ઉદ્ગારોથી મિન્ન થયા હોય તેમ દોષાકાકા મોલી ઉઠ્યા.

“રવિવાર કે રવિને દિવસે કોઈ લડ્યા આવીને ચોટે છે એટલે અમારા પોતાના ઘરમાં પણ અમારી સ્થિતિ પરાયા જેવી થઈ પડે છે. વળી આ પરાણાઓ માટે ધડીએ ધડીએ ચાપાણી અને નાસ્તા મુકવાના એટલે રવિ અને રવિવારને દિવસે તો ઉલટું વધુ કામ કરવાનું.” શારદાએ ઉત્તર આપ્યો.

“આ તો જાણે સામારણ વર્ગની સ્ત્રીઓની વાત થઈ.” દોલાકાકાની ધીરજ રહી શકી નહીં, અને બોલ્યા. “પણ ઉંચ વર્ગની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ તમારાથી જુદી છે. તેમને ત્યાં તો ભટ્ટચાકર હોવાથી તેઓ વખત ફાળવ પાડી શકે અને જાહેર જાગૃતિમાં ભાગ પણ લઈ શકે.”

“અમારી વાત અમે જાણીએ છીએ.” લીલા નામની સ્ત્રી જેનો સમાવેશ આ વર્ગની સન્નારીમાં થતો હતો તે બોલી. “અમારે એટલો સંતાપ છે કે તે અમેજ સાંખી રહીએ છીએ, અમે ગાડીધોડે અને મોટરમાં ફરીએ ખરાં, પણ એ સુખ બહારતું જ છે. અમારા પતિ એટલા બધા ઉવોગી કે રાત્રે ઉઘમાં પણ તેમને ઓશીસનાંજ સ્વપ્ન આવે. જમવા બેઠા હોય ત્યારે રોટલીને બદલે શાક માંગે અને શાક નોઈતું હોય ત્યારે ભાત માંગે. જમતી વખતે પણ તેમના વિચાર ચાલુજ. કોઈવાર રોટલી પીરસતાં લેવાની ના કહે પણ બીજી પળે વિચારમાંથી નજૂત થતાં રોટલી માંગે. રાત્રે લોકો વાળુપાણી કરી પરવારી ઉઘવાની તૈયારી કરે ત્યારે એ ઘેર આવે. ‘સખ સોવે જખ અલ્લા જાગે.’ મોઝા આવી બે ચાર કોળીઆ આમતેમ ખાધા કે પાછા કામ પર બેસે. મોડી રાત સુધી જાગે અને પછી અપચાની ફરીઆદ કરે અને માથેરાન ને મહાબળેશ્વરની શીતળ ટેકરી પર દોડે. રાત્રે પણ એમને અમારી સાથે વાત કરવાની

પુરસદ નહીં. આ અમારાં જીવનની ભાગ્યેજ આ મારી એનેને અદેખાઈ આવે.”

“ત્યારે આ બધાનો અર્થ શું ?” દોલાકાકાની અધીરાઈનો કે પાર રહ્યો નહીં અને બોલી ઉઠ્યા.

“અર્થ એજ કે” શારદાએ જવાબ આપ્યો. “અમને આગળ વધવાની ગમે તેટલી સગવડો મળે તોપણ જ્યાં સુધી કુળવાયલા અને સુધરેલામાં ખપતા યુવકો પણ અમને દબાવતા રાખવા ઇચ્છે છે ત્યાં સુધી અમારો ઉત્કર્ષ થવાનો નથી. ભલે અમને કોર્પોરેશનમાં બેસવાનો હક મળે પણ પહેલાં ઘરની કોર્પોરેશન કરીએ, અમારા દેવની આરાધના કરીએ, અને પતિની સાધના સાધીએ કે બહારનાં જોતરાં ગળે લીટીએ ? વળી બહાર નીકળવામાં બીજી પંચાતી છે.”

“તે શી ?” લીલાએ પુછ્યું.

“પુરુષો પોતાના મિત્રોની પત્નીઓ સાથે હસી હસીને વાનો કરે પણ તેમની પત્ની સાથે કોઈ બોલે કે હસે તે તેમનાથી સાંખી શકાતું નથી.” શારદા પોતાની પરાધીનતાનો વધુ ખ્યાલ આપતી હોય તેમ બોલી. “પત્નીને જો ગાતાં આવડતું હોય અને પાડોશી તે સાંભળવા સહન હોવા રહે તો પતિનો મીઠાજ નાચ અને અદેખાઈ ઉત્પન્ન થાય. પુરુષો સભામાં જઈ સ્ત્રીઉન્નતિ સંબંધી ભાષણો કરે પણ ખુબી એ હોય કે તેમની પોતાની પત્ની સભામાં હાજર ન હોય અને તેઓ પોતેજ તેમની અવનતિ કરતા હોય છે. પુરુષો કેટલા દાંલક હોય છે તે આ પરથી જણાશે.”

“અરે બળી એ વાત !” લાડકોરે ઉમેર્યું. “પુરુષોની અદેખાઈનો તો પારજ

તથી સહજ રૂપાળી સ્ત્રી પસાર થતી હોય તેમની સામે તેઓ લુએ તો તેઓ કુદરતનું નિર્ગીતજી કહે છે એમ કહે અને સ્ત્રીઓ ટાઇપુરના તન્દ્ર અગ્નિપથે પણ દહિ કરે તો તે કુદૃષ્ટિ કરે. મમારા પાડોશમાં એક બાઇ રહે છે તેનું ૧૫ ને કે લુગાન છે જતા તે પાપ છેકરા તી મા છે તેણે પોતાના પીન્ધરના એક બેળખીત; સાથે છેકરાની આંધળીનો સુદેશ મોકલવા વાત કરી તો તેના પતિનો પીતો ઉઠલી આવ્યો વાર, પુરુષો આમ કટલી પરજી સાથે વાત કરતા હશે ? જ્યાં પુરુષોમાં આવી અદેખાઈ, છબ્યાં અને અવિશ્વાસની લાગણી હોય ત્યાં અમે અમારા હમ્મો ભોગવડો કરવા ઇચ્છીએ તોપણ કેમ કરી શકીએ ? ”

“ ઠાકા ” ચારણ બોલી “ હવે તો તમારી ખાતો યથ સુધી હશે કે કુળચણી અને સુધારાના આ પુગપા અમારી સ્થિતિ સુધરવાને બદલે બગડી છે. રાજદારી અને સામાજિક દૃષ્ટિએજ નહીં પણ શારીરિક દૃષ્ટિએ પણ અમારી અવનતિ યથ છે. પુરુષો બને હવે મોગી થશે પરજીત; હોય પણ તેઓ વિપવના પાદરા બની ગયા છે. પહેલા સુપાવડ માટે સ્ત્રીઓ પીઅર જતી ત્યાંથી હજુ મહિને પાછી આવતી હતી ” હવે પતિઓને પત્નીઓની ઝેરહાલતરી એટલી મધી સાથે છે કે બીજે કે ત્રીજે મહિને તે બીચારીને પતિને ત્યાં આરતુ પડે છે અને એ રીતે તેમની તબીબેતનુ સત્યાનાશ વળી જાય છે. વળી દેશમાં સાન્નુ-

સસરાનો મહવાજો એટલે ગ્રામી એકાંત પણ મને નહીં. મુબબના તેથી ઉપદુ વિવેક અને મહવાજે નેરે મુકાયા છે અને પુરુષો વિવચના-વાદરા બન્યા છે એટલે છેકરાઓની પણ લમાર લાગે છે. આ સંગારને મુકી અમે તે કયા જઈએ ? ”

“ બેનો ” દોવાકાકા તેમની કદ ની સ્થિતિ પર વિચાર કરતા બોલ્યા. “ તમારી ફરીઆદમાં પણ કેક સલ સમાયતુ છે અને હીંદુ સમાજે તમા વર્તમા જે અનેક પ્રશ્નો ચર્ચા ઉકેલવાના છે તેમાં તમારા પ્રશ્નો પાણુ મમાવેશ કરવાનો છે આજે તમને પણ મોડુ થયું છે પણ તમે, ધણી અગત્યની બાબતો પર અજનાણુ પામ્યુ છે પુરુષવર્ગના લક્ષ પર હુ જરૂર તમારી આ ફરીઆદ લાવીશ. આજે જતા પહેલા જરા નાસ્તો કરી સો. હુ તમને સર્વ બેનોને દોવાળી અને નવું વર્ગ લાક્ષકારક નીચે એવુ ધમ્મુ છુ. ”

દોલાકાકાની સહાનુભૂતિનો આભાર માનતી બિંદુમતી બોલી “ સર્વ મેનો તરફની આપની શુભેચ્છા માટે હુ આપનો ઉપકાર માનુ છુ અને આપ જોવા મુરબ્બીની સલાહ અમને મળ્યા કરે એવુ અમે ઇચ્છીએ છીએ. આપનુ ઘર અમારા પેટના ઉભરા કાઢવાનું એક સ્થાન છે, તે ટકી રહે. ”

તે પછી આપણી અને નાસ્તો લઈ બધા એક બીજને ‘દોવાળી અને નવું વર્ગ સફળ નીવડે’ એમ ઇચ્છી જુદા પડ્યાં.

સર્વ શોખીન મનુષ્ય ગણમાં
આદરમાન પામેલું

સેન્ટ
ઓ
ટો
મો
હી
ની

ઘેર ઘેર પ્રખ્યાત છે. જેણે સોનાના
ચાર ચાર ચાંદો કેંગ્રેસદેવીના કર-
પલ્લવથી પ્રાપ્ત કર્યો છે. જેની સુગંધી
અંબેલી અને બટમોગરનાં તાજાં
ફુલોનું અભિમાન ધરાવે છે.
ક્રી. રા. ૨, ૦૧૧, ૦૧૧.

મોહીની એન્જન્સી,
ભુભામસજી-મુંબઈ.

દરેક સ્ત્રીઓ વ્યાધિ દૂર કરવા માટે
એમ્બ્રોશીયા વાપરે છે. એમ્બ્રોશીયા
સ્ત્રીઓનાં લાગુ પડતાં તમામ દર્દો
માટે અકસીર અને ખાત્રીવાળી ફતેહ
આપનારી દવા છે.

એમ્બ્રોશીયા
એટલે

સ્ત્રીઓનું અમૃત.

એમ્બ્રોશીયા

ના ખાસ ફાયદા-દરેક સમજવા જેવા
છે. ગર્ભાશયને શુદ્ધ રાખી ઋતુને નિય-
મિત લાવે છે. કમર તથા પેડુના
દુઃખાવાને બંધ કરે છે. હીરટીરીયા,
દમ, ક્ષય, જીર્ણવર, અપચન, કબજ-
આત, હાય પગનું ઝુટપું, નબળાઈ
એવાં શરીરને ક્ષીણ કરનારાં દર્દો માટે
સૌથી શ્રેષ્ઠ દવા છે.

કીમત. બા. ૧ ના રૂ. ૨, બે.
દરેક દવાવાળા પાસે મળે છે.

સોલ એજન્ટસ,
વીરીયલ એજન્સી.

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨.

તારાં ભાભી સંબંધી વાતચીત કરવી છે. એટલે તરત તને તેની પાસે લઇ જશે, અને તું કાક નથી એમ ઉદો તરત ઓળખશે. જે મહારાજનાં માણસ પકડે તો કહેજે કે મુંબલ મહેતાને શેખનાગના શાપની વાત કરવી છે. સમજ્યો. જરૂર આવે બંને પ્રયોગો કરજે. પણ ન છુટકે. એટલે બેમાંથી એક તને ઓળખશે ને તારો વાળ વાંકો થવાનો નથી. હું જીવનો હોઈશ તો પાંચ સાત દહાડામાં આવી પહોંચીશ.”

“હુ.”

“એમા ! તું બધી વાત તો જાણે છે એટલે સફાઈથી જમ એટલા દહાડા આવે તેમ કરજે.”

“તેમાં હરકત નહીં આવે.”

“ને એમા !” કાકના શાંત અવાજમાં જરાક કંપ દેખાયો “મો કેં થાય તો—” કાકે જરા અવાજ ખંખાર્યો “તું ને સોમંથર બને તમારાં ભાભી ને એકરોને બેજો.”

“અરે બાપુ” આખમાંથી પાણી છુટતાં એમાએ કહ્યું “મગદુર છે કાકની કે તમારો વાળ વાંકો કરે. થણી પંચાત કરશે તો એ પદણીએને ઉખેડી ફેંકી દઇશું.”

કાકે હસ્યો “એટલી સહેલી વાત નથી.”

“બાપુ ! એ તમને ગાલા માણસોને લાગે. અમે તો તરત દાન ને મહાપુણ્યમાં સમજીએ.”

“વરુ.” કહી કાક એમાને બેટ્યો..

x x x

વહાણ કીનારાની પાંખે આવ્યું એટલે કાક, દામો નાયક, સાગંત ને અલાસીઓ તરપો નાંખી સમુદ્રમાં પડ્યા ને કીનારા તરફ ગયા.

એમાલત ને કાવાએ ધીમે ધીમે વદાણ પાછું ભરદરીએ લંકાધું.

મધુરાં સેન્ટની શોધમાં

જ્યારે હું ઉડો ઉતર્યો ત્યારે મારી લેગોરેટરીના વેત્તાનો પણ મત મળ્યો અને હું સક્સેસ (ફતેહ) પામ્યો

માટે સેન્ટ

સ
ક
સે
સ
ઓફ
ઇ
ની
આ

એ નામ ધર્મ કે જેણે પોતાની મીઠી મધુરી સુત્રાસથી ઇન્ડિયા ને છેક યુરોપ અને અમેરીકા સુધી પણ પ્રસિદ્ધિમાં મુદ્દલ છે. કેવડાની સુગંધ કડવી હોય તોજ સક્સેસની સુગંધમાં સીફારસ હોય.
બી. ૧ શ. ૨૩૩, ૧૩૩.

મોહીની એજન્સા,

ભુમા મસજીદ-સુબધ.

શ્રી રાષ્ટ્રીય હિંદુ લોક

રહેવાની
સઘ
જમવાની
કિતમ
સગવડ.

ઝવેરી
મંદિરાન
રૂ -
સંહાર ૨૮
રોડ,
મુખઈ, ૪.

કડીની કુતુમા વાપરે
પિલ્લીક પાકો
રોડ ૧ ની કીમત
સાકમપાક ૨ ૮ ૦
બહામપાક ૨ ૦ ૦
ફેસરપાક ૩ ૦ ૦
પોષ્ટીક ૨ ૮ ૦
પાકો-શરીરમા થકિ આ
પી શરીર કાન્તીવાન
બનાવે

દરેક કુટુંબમા વપરાતી
મકરવંજ યાકુતી
(શક્તિની ગ્રેમીઆ)
સોનુ, માતી બાક, કરતુરી
સિર નાન્ને નાખી બનાવેલી
આ યાકુતી શરીરમા અમરકીક
શક્તિ આપી શરીર કાન્તીવાન
બનાવે છે
કિ ગો. ૪૦ ના રૂ. ૧૦ ૦ ૦
(મુચીપત્ર મફત)
દરેક જાનની દેખી દાઓ બના
નાર કારખાલુ.

શીવાનામા વાપરે
પિલ્લીક ભરમે.
નો. ૧ ની કીમત
બામકમરમત ૧ ૪૦ ૦ ૦
લોહસામ ૫ ૦ ૦
બગમમ ૪ ૦ ૦
પૂર્ણચંદ્રોદયમ ૧૦ ૦ ૦
સુવર્ણસામ ૫૦ ૦ ૦
તામ્રસામ ૫ ૦ ૦
પ્રતાપસામ ૧ ૦ ૦

હિંદુ! ફેમીકલ વર્કસ—રિએસ સ્ટોર મુખઈ નં. ૨.

ઇલેક્ટ્રીક ઇલેક્ટ્રીક ઇલેક્ટ્રીક

તો દરેક જાતનો સામાન માટે નીચે દેખા લખા, અથવા મનો પળોજી
જાણવો મળશે.

અબાસભાઈ તાજભાઈ

લુહાર ચાલ, મુખઈ ૨

કન્હીયાલાલની તીજેરીઓ અને ર-ટ્રોંગ ડુરસ

તીજેરીના અંદરના ભાગોમાં કેવી મોકેનીકલ કારીગરી કરવામાં આવવી જોઈએ તે તીજેરીના અંદરના ભાગો ખોલીને જોવાથી જ માત્ર મળી શકે અને ત્યારે જ તીજેરીની કોમતી કુશળતાની કીમત થઈ શકે છે.

કોમતી ચોપડાઓનો
વહીવટ એક હાથ
રાખવા કન્હીયાલાલ
પેટન્ટ લુક લોકર
વાપરે.

કન્હીયાલાલ મેકર્સનો
નવીન પ્રોડક્શન જાણી-
તા બેંકર્સ, ગવર્નમેન્ટ-
ડેવેલપમેન્ટ ડીપાર્ટમેન્ટ,
કોલેજો, ઇનિસીપાળી-
ટીઓ, રેલ્વે, સ્ટેટ,
બેંકો, અને ગવેરીઓમાં
ભરોસાપાત્ર રીતે
વપરાય છે.

કારખાનું :—ડીલાદલ શેડ, એપોલો મીલની બાજુમાં, ચીંચપોક્લી, મુંબઈ.

દુકાન :—તાંબાકાંટા પાવધુની, મુંબઈ, ટેલીફોન નં. ૫૨૬૭.

મકરણ રેળુ

પ્રભાસ

પૂરેલીઆનો આછો પ્રકાશ રધવા સાગ્રો હતો પ્રકાશ વખો, અને સોમનાથ પાટણ સમુદ્રમાથી નીમરી ગ્લેથી રથા નચુ શોની રથુ સુદર વસ્ત્રના ધેર મમેા નગરનો મદ સમુદ્ર સુધી પડેચનો. અને જ્યાં ને જનપિને મ્પર્શ કરતો ત્યાં બદરમા પડેલા વહાણોની ઝાવર મદમદ પવનમા દ્વાલી રાહતી આ ધેરની ઉપર અમ્પરાના અમર દેહ સરીખુ સોમનાથનુ ભવ્ય મદિર દેખાતુ અને મદિરનો સુરભનો કનચ ને તેની આમવાસ કરદરની ધબ્બ જલો કો સુવર્ણરંગી દિવ્ય સ્તંભી તેજસ્વી મુખને યોદધીમા હુપાવવા નિરર્થક પ્રયત્ન કરી રહી હોય એમ કું ભાગતુ હતું. ને મદિરના ભગ્ન અવશેષ આજે પ્રભામમ નજરે ચરે કે તે પૂરી પાને પ્રદક્ષિણા કરાવના કોઈ મેરુ મમુ, પુર દમામમાં ઉભુ હતુ આજે પણ તેની દરેક શિનાની અપૂર્વ કારીગરી, તના રત્નખેતુ ગૌરવ, ને તેના ધુમ્મટની રચનાનો અરોગ પણ એ મદિર કેતુ હતો તે । ખ્યાલ આપી શક એમ છે. પણ આપણી શર્તાન સભ્ય મા તો નહુ હતુ. નં નવજીવાનીની મોદકતા મા ઉભુ હતું.

મદમદ મીઝનીએ પટણુ જુદયુ ને સોમનાથનુ જુદુ મદિર લોલુ ને સતોર માન્યો કે તેને ગુજરાતની શક્તિ ને લજાદ દમેશને માટે હતો. પણ તે ધર્મસિનાસક પરદેશીને ગુજરાતનો ખ્યાલ નહોતો તેની ઘોઠ કરી ને બાણાવળી બીમે પાટણ પાજુ લીધુ, અને જ્યાં જુદા મદિરનાં બનેલા પથ્થરો પડ્યા હતા ત્યાં નચા મદિરની રચના શરુ મદ દેગેશના કાગીરાએ રંગો સુધી એક

ચિને સાધના કરી. દેરેદેશના નરપતિઓએ અલગક ધનતા ઉપહારો ધર્મા અને ને મદિર બાણાવળી બીમે બાધવા મા-યુ દનું, જેને ગ્યાપત્યગોળી કલ્પદેવ અલકુન કંગલુ હતુ નના પર ત્રણ પેઢીએ બાધ જગદેવે મુશર્જને અલુમોતો કવચ ચકાની, મદમદ મીઝનીની વિનાશક વૃત્તિની વિડબના કરી.

આ મદિર નહોતુ, પણ પથ્થરમા કારેતુ મહાકાવ્ય હતુ. તેની ભચના મોદક હતી ખરી, પણ તેની પેરકતા નેથી પણ વધાગ અદ્ભુત હતી. દિગતથી આવતા યાત્રાળુ કેપાસ સમા લ્ધીમવિહારી ને અમરાળી સમા અપૂર્વ આ શ કરના સદને જેલં સરે મુક્તિ મળેલી માનતા, ને બોલાવના તાપને ટાળી શકતા.

આ મદિર પૂરનીને આરે ઉભી કરેલી અલ્પહીવવાડના નમાવની અમરમૂર્તિની ગરજ સારતુ ખજાત, ભરખ ને પ્રભાસ એ ગુજરાતના ત્રણ મોટા બાતમા પ્રભાસ નાનુ હતુ, જતા પરદેશી જઠાળો આ ધામની પાવતા ને મોદરની ભજતાવી આકર્ષી અહીઆ લગરા ચુકતા નહી. અને બદર ની પામે આવના ઉતાકએની પ્રસંસાવી નજરે શિલિજ પર સોમનાથભગવાનો મપનમેજ ધુમ્મટ દેખાતો એટલે નેમનો જેટલો ભક્તિનાવ વરનો, નેટહજ પાટનુ માટે માન રધતુ

પાણના નરેશોની દષ્ટિએ પણ આ મદિર તેમના પ્રતાપની જીવન પ્રતિમા હતું મુવરાજ સોનકીના સવોટ મુલસી-પણાએ પ્રખાનપામને અલ્પહીવવાડનુ મુપપસેવ બનાવ્યુ હતુ. આથી સોરામાં ગુજરાતનો પગપેમારો થયો, અને સખત હીદના પરમ ધામના રક્ષક તરીકેનું ગૌરવ સોવકીએને અપ્યુ બીમે ગુજરાતી રધિરે

આ ભૂમિને સ્ત્રી સ્ત્રી એની પવિત્રતાને પણ ઉર્જાવલતા આપી હતી. અને સંપ્રિતને સર કરવા તત્કસતા જળપિંહરે પલ્લુ ધટ્ટવેના વૈલવમાંજ પોતાનો વૈલવ સમાયેા હતો એમ માન્યું હતું.

શિવાલયની શાંતિ ઘંટનાદથી જાગે તે પહેલાં ઘોડાનાં પગલાંથી જાગી. ત્રણ ઘોડેસ્વાર દોડતે ઘોડે મંદિર આગળ આવ્યા, ને સહુથી આગળ આવતા ઘોડેસ્વારે ઘોડા પરથી ભાંચ પર ભુસ્કો માર્યો. તેણે પાછળ જોયું નહીં ને અધીરે પગે તે મંદિરમાં પેડો.

આ આવનાર પટ્ટણી ચેદેા હતો. તેનાં વસ્ત્ર ને આભૂષણ પરથી તે ધણો ધનવાન લાગતો હતો. ને મોઢાનાં તેજ પરથી શુદ્ધિશાળી જણાતો હતો.

તે ઉતાવળે પગલે મંદિરમાં ગયો, ધ્યાન વગર ઘંટ વગાડ્યો, ને મહાદેવ તરફ જોષા વિના નમસ્કાર કર્યો.

મંદિરની એક બારી આગળ એક માણસ ઉભો હતો. નવા આવનારે તેને જોયો, ને દેવને કુરસદ પુરતું માન આપી તેના તરફ ગયો બારી આગળ ઉભેલો માણસ ખલાસી જેવો લાગતો હતો.

“નાયક !” પેલા નવા આવેલા યુવકે કહ્યું.

“બાપુ.” પેલાએ ધણાજ માનથી નમસ્કાર કરી કહ્યું.

“કેમ ?”

“બાપુ ! ખલાસીઓ હમણાંજ ચોમેર જત્ર આવ્યા. માત્ર એક વહાણ આવતું હોય એમ લાગે છે.”

“અહીંયાથી દેખાય છે ?” પેલા યુવકે પુછ્યું.

“આ પેલું કેંક લાગે છે.” ખલાસીએ કહ્યું.

થોડી વાર કાંઈ જોઈયું નહીં. ક્ષિતિજ પર એક બિંદુ મોટું થતું આવતું હતું.

“ચાલ બહાર જાઓ” યુવકે કહ્યું, ને તે બહાર નીકળ્યો. ખલાસી પાછળ પાછળ આવ્યો અને જાને જણ મંદિરના કોટ પર ચઢીને ઉભા.

યુવક ચોવીસ પચ્ચીસ વર્ષનો હતો છતાં તેના મુખ પર ગાંબીર્યની છાયા હતી. તે સ્વાભાવિક ગૌરવથી ડગલાં ભરતો હતો ને અચારનવાર અધીરાઈથી ક્ષિતિજ તરફ જોતો હતો. થોડીવાર સૂર્યોદય થયો ને સૂર્યતું સોનેરી બિંબ ઉપર આવ્યું. પ્રતિદિન દેખાવા છતાં અપૂર્વ ને સુંદર લાગતું આ બિંબ યુવક પક્ષવાર નીહાળી રહ્યો. પછી તેણે ધીમેથી મંદિરના શિખર પર નજર કરી ને વહાણની લહેરમાં ઉડી ધળ તરફ આનંદથી જોઈ રહ્યો. તેણે નજર પાછી ફરીઆ તરફ ફેરવીને ઉજળતા તરંગોને સંદેશો સંલળીવતો હોય તેમ કું જાણ્યો.

“તરંગ સ્ત્રમંતા” —

“બાપુ !” પેલા ખલાસીએ એ ક્રિયાત્રિવાસી યુવકની વિચારમણા કૂરતાથી તોડી નાંખી.

“કેમ ?”

“પેલું ગયું” — ખલાસીએ હાથ લંબાવી જુમ પાડી.

“શું ?”

“પેલું વદાણ ખરાબા પર ચડ્યું. જુઓ ડાંગે છે.”

“હા. શું થશે ?”

“લાંગ્યું — અરર — એ નીચે જવાતું.” ખલાસીએ અડધા ચપ્પે કહ્યું.

ਦੇਸੀਆਰ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਹੋ।

अथवा त्वा तरेद्वारे ज्ञानना भेदभे। तथा वा रसमि डेहो नानी भेरी साधकभा भयमे।

42134

₹ १०० પરસના જીતું જાણીતું અને વિદ્યામુ મથક

જીતેન્દ્રીયતીલા

કમજોર નસો માટે દવા

આ દવા શુભ ભાગની નસોને લગાડવાથી નવું પુરુષત્વ આવે છે બાટલીની કીમત રૂ. ૩ વી. પી. થી મંગાવા માટે મુબઈના ડૉ. લખણુ' જેઠર મુલાકાત માટે સોમથી શુક્ર સુધી મુબઈ શાની રતી બેજ દીવસ પુનામાં બેઠક થશે

રાજવૈદ્ય-હીરજી હવરામ

ઢે. નાગદેવી રોડ, રામજી મદીરની બાજુમાં માંડવી, પોસ્ટ નજીક, મુબઈ.

(ગ્રે.વ.) કુપવાર પેઠ, પુના સીટી.

મનસુખલાલ જેઠાલાલની કંપની.

આંખની ઉત્તમ પ્રકારે તપાસ કરી ચરમા બનાવનારા.

સર્વોત્તમ ચેખલા
અને
કેન્સના

ચરમા !!

મોનીમકસ, ટોરીક
અને
લેન્ડી કયુલર

ચરમા !!

નકલા આંખો

ગાકરોના નંબરો પુરતી સંભાળથી બનાવવામાં આવે છે. તેમજ દરેક જાતનું રીપેર કામ સતોષકારક દરાય છે, ચરમાને લગતી દરેક જાતની નવી નવાઇઓને માટે અમારા કો. રૂમમાં પધારવા વિનંતિ છે.

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૦ ૨૦૬૫. Telegrams: Bilocals. ૧૬૮, કાજબાદેવી રોડ, મુબઈ

મંબીડા

સાચું શાખા

મનને પસંદ પડતી
જમવાની
ઉમદા રાગવદ

૧૦-નારબાદેવી રોડ,
વિદ્યવાદી સામે,
મુબઈ, નં. ૨.

“આ સરુચી આવતુ હતું તે વડાણુ”

યુવકે પુછ્યું.

“હા. બાપુ.”

“હાથ હાથ” પેલા યુવકે કપાળ સંકેતથી કહ્યું “નાવક ! અમાના બધા માણસ મરવા જોઈએ”

“એ તો ભોળાનાથ કરે તે ખરું.”

“અરે ભોળાનાથ તો કરશેએ.”

અધીરાઈથી પગ ડોકી યુવકે કહ્યું “તુ બીજા ખપાસી લઈ જઈ પહોંચ. ને જે એના ચેલો છે તેને ગમે તે રોકારે મારી પાસે લઈ આવ. શું છુર છે?” યુવકે મુસ્કામ પુછ્યું. “જા એકદમ, ને ખદર પર ટુકમ ફેરવી દે-કેલપણ તરીને આવે તો તેને પકડીને મારી પાસે લઈ આવે.”

“ને નદી આવે તો”

“તમારી પાસે બાપચના દોરડા છે કે નદી?” કટાક્ષથી યુવકે કહ્યું “જલદી જા.”

બીજી પહે પેલો ખપાસી દોડીને ખંદર તરફ ગયો, ને ખપાસીઓ ભેગા કરી દોડી-ઓ ઊડવા મઠી ગયો.

પેલા યુવકે થીડી વાર નાવકની પ્રવૃત્તિ તરફ ધ્યાન આપ્યું. પડી પેલા કુખના વડાણ તરફ જોયું. આખરે ભારે ધમે તે બહિર તરફ વળ્યો. તેના મુખ પર નિરાશા સ્પષ્ટ દેખાતી હતી.

તે થોડે જઈ પાછો આવ્યો. ને ફરીથી મંદિરમાં પો. તેણે ફરીથી મંદ વગાડ્યો, ને ચર્મદાર આમળ જઈ સાજામંદગર પ્રજામ કબો. “ભોળાનાથ ! અવગણના કરી દોષ તો કાચા કર્યો.” તેણે ગદગદ કંઠ પ્રાર્થના કરી.

ચિનાનુર મુખે તે છાંયે ને મંદિરની બહાર જઈ પોતાને થોડે નેતી, ઉતારા તરફ વળ્યો.

મકરણુ ૩ છું

વાગ્મર

યુવક ધીમે ધીમે ઉતારે ગયો ને પાવડી ઉતારી આમથી તેમ ફરવા લાગ્યો. તેના મુખ પર ગનાન હતી, અને થોડી થોડી વારે તે કાન દઈ આવતાં માણસના પગલા સામળતો હતો.

જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેની અધીરાઈ વધી. આખરે તેણે એક માણસને બોલાવી તેને ખદર તરફ મોકલ્યો.

પડીઓ પર પડીઓ વડી ને યુવકનુ ચોતુ નિસ્તેજ ને નિરત્સાહ બની રહ્યું. દોડ દામી ને અધીરાઈ દમાવી રહ્યો ને આખરે નિઃશ્વાસ મુક્યો. તેના છવનની આશા નષ્ટ થતી જતી દોષ એવું લાગ્યું.

એકદમ બહાર થોડાનો પથરવ સમળાયો યુવક એકદમ આમળ આગો. થોડાઓ પરથી નાવક ને એક આધેડ વચના ઉચા ચોદાને ઉતરના જોઈ તેનુ મો હત્યું.

નાવકની સાથે આવેના ચોદાનુ ચો તો તેને તેજસ્વી લાગ્યું આખોમાં ચમકે જણ હતી-સ્પષ્ટ નહોતી દેખાતી કારણકે ચોદો ઘાંઘેલો કામનો હતો. તેની આલસવાની છટામાં પણ મારવ લાગ્યું નાકે જણ તીક્ષ્ણ ફંદી ટકાવ. સ્નાયુઓ પણ મજબુત દેખાતાં હતાં. યુવકને સતેજ વળ્યો. તે બચ્યો. “સમરથ ! દુ હત્યો તુ હતી. હરે તુ મારી—”

પણ યુવકનો આવો અમંગલ બચાક લાનો આવો નહીં. પેલા ચોદો નીચવને પ્રમો આવ્યો.

“કાણુ બહુ ?” પેલા યુવકે આમળ આવી પુછ્યું.

પેલા ચોદાએ કપાળપર કરચલી પાડી માથું ઉચું કર્યું. “મને અહીંયાં આ લોટો કેમ લઈ આવ્યા ?” જરા મીઠામીઠાં તેણે પુછ્યું.

“ક્ષમા કરો ભટરાજ !” યુવકે કહ્યું “જયસિદ્ધદેવ મહારાજે આપને તોડવા મને મોકલ્યો છે ને આપના પદાણને અકરમાત થયો જોઈ મેં આ નાપકને મોકલ્યો.”

“તમે કાણ છો ?” દમામમાં પેલા ચોદાએ પુછ્યું.

“આપે મને નહીં જાણખો ?”

“મેં જોયા પાદ નથી” પેલા ચોદાએ કહ્યું.

“હું ઉઠા મહેતાનો વાહડ,” પેલા યુવકે કહ્યું.

“ઉઠા મહેતાનો પુત્ર વાગ્ગટ ભટરાજ ને પડિત” ધીમેથી પેલા ચોદાએ કહ્યું. વાગ્ગટને આ આડંબરભરી ખોસવાની રીતથી તિરસ્કાર આવ્યો.

“હા, હા, આપ લુગડાં બદલો. હવે આપણે વંચળી તરફ જઈએ.”

“મારે તમારી સાથે નથી આવવું.”

“કેમ ?” વાગ્ગટે અકિત યથ પુછ્યું.

“મારી મરજી” પેલા ચોદાએ કહ્યું.

વાગ્ગટ આશાભંગ થયો. તેણે કાકભટ્ટની એરલી પ્રશંસા સાંભળી હતી કે આ ખરા કાકભટ્ટ કરતાં તેણે નેને હળવર વરણે વધારે સારો દષ્ટ્યો હતો.

“આપને આવડું જ પડશે.”

“કેમ ?”

“મહારાજનો દુકમ છે.”

“ને નહીં આવું તો ?” જરાક વિચિત્ર રીતે દસીને પેલા ચોદાએ કહ્યું.

“આપને લઈ જવા પડશે. અહીંયાંથી વંચળી જવાનો રસ્તો સારો નથી. ને મને ખાસ યાત્રા કરવામાં આવી છે.”

“ઠીક ત્યારે.” કાકભટ્ટને એકદમ કણુલ કરતાં જોઈ વાગ્ગટ જરા વધારે અભય થયો.

“હમણાં નીકળીશું ?” વાગ્ગટે પુછ્યું.

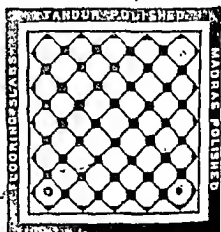
“તમે કહો ત્યારે.”

“આપ સ્વસ્થ થાઓ કે નીકળીએ.” વિનયી વાગ્ગટે કહ્યું. તેવું મન વંચળી જવા કંઠી રહ્યું.

[આ વાર્તાનો વિરોધ બગ આવતા અંકમાં]

સ્વદેશી

પાલીસ લાટીઓ (એકેડ તથા કાળી)

મોટા મહેલો નથા બંગલાઓની સોભા વધારનાર, પાલીસ લાટીઓ, સીડીના ટપા, બાથરૂબેચો, પાણીઆસ વીગેરે વરેક સાધનનાં તૈયાર મોટા જમામાં અને કીસાવતરી મેળવવાં હોય તો મનો અગર લખો: આર. જયરાજ કું.

કોમ્પાઉન્ડ-૨૬૬, દુકાન નં. ૧૫, મુખ્ય બેંક નં. ૪.

તંત્રીસ્થાનેથી

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૪૧૮ થી]

દાઢ કાર્ટમા પોતાનો ધીકનો ધધો ચવાળી રહ્યા છે.

અતમા ઽવર્ગસ્થના આત્માને પરમ સાનિ અને એમના સમગ્ર કુટુંબને પોતા પર આડી પડવું આ સદાનું કૃપા મહત્ત્વ કરવાનું હૃદયમળ મને એવી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરી સદ્ગતના ચારણશ્રીઓને અને વિનિવિ વરીયુ કે તેઓ પોતાના વિદ્વાન પિતાના લેખો પુસ્તકકારમા પ્રમિદ કરી પિતૃશ્રદ્ધા ચુકવવાનું અમુલ્ય પુણ્ય પ્રાપ્ત કરવાની તક જતી કરશે નહીં

ચરોતરમાં કેળવણીના પ્રચાર

ગુજરાતમા કેળવણીના પ્રચાર પેટલો ઝોણો છે. ગુજરાત બે પારે નો એ બામતમાં થોડા વખતમા પેતે પેટનું કમી રાક એમ છે તેનો ખ્યાલ ચરોતરની દશીકત પરથી આવશે ચરોતર નાના સરખો પ્રદેશ છે. મહી તળીયી મહેમદાવાદ બાગે ૩૨ મેલ દોલ, અને ખજાતથી કામરા ૪૦-૪૪ મેલ દૂરે. આ નાના પ્રદેશની અંદર ૧૩ કાદરકુલો છે, અને ૨૧ માધ્યમિક શાળાઓ છે, અને આશરે ૧૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ તેમાં અભ્યાસ કરે છે. રા મોતીબાઈ અમીન ના નામથી ગુજરાતી સિલિન વર્મ સાગી રીને પરિચિત છે. એમને પેટલાદમા વચ્ચિચુદ સ્થાપ્યું તેની ખ્યાલિ આખા ગુજરાતમા ફેલાઈ છે અને ત્યાં હિસાબ પામેલા વિદ્યાર્થીઓ આજે હિસાબચારના કામમા આમળ પડેલા બામ સઘ રહ્યા છે. ચરોતર કેળવણીમળ પેટલાદમા મોર્ડી મના વિદ્યાર્થીઓએજ રચાયું છે. ચરોતરમાં અનેક સંસ્ક્રમંડો રચાયેલાં છે તે પળ પેટલાદ મોર્ડી મના

મળેલા સંસ્કારોને આભારી છે. ચરોતરનાં નાના ગામેમાં લાપચેરી સ્થપાઈ છે અને અખાડાઓમાં કારીરિક કેળવણી અપાય છે. આ પ્રકારનો ઉત્સાહ અને જાગૃતિ બદલ અમે ચરોતરને અગ્નિનદન આપીએ છીએ અને કેળવણીમા રસ લેનાર દરેક બકિને આશ્ચ કરીએ છીએ કે તેણે ચરોતરમાં ફરીને એકદર સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવો કે જેથી તેને પોતાના કાર્યનો માર્ગ સીધો અને સરળ થાય

કાળીપરજમાં જાગૃતિ

સરત જીવતામા તેમજ જામે આવેના નવસારી પ્રાંતમા વસતી પછાત કામ સામાન્ય રીતે કાળીપ જ રહેવાય છે તેમની સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક છે પદાડી જ મહેામાં રહેવાને લીધે એ પ્રબલ કેળવણી વગરની રહી ગઈ છે તેઓ અજ્ઞાન દેવાને લીધે ઉચ્છળિઅત વર્ષેની નોકરી કે ગુલામી કરવાખં અમતી જીવતી જાય છે. દારુન જમન તેઓમા પ્રબ પ્રચુરું છે અને તેને લીધે તેઓની કારીરિક રુક્તિ જે તાર રીગેરે ઉપદેશને લીધે સાધારણ રીતે કમ દોલ છે તે દિનપરદિન કીજુ થતી જાય છે. બેતીનો ધધો બરોબર કરતા આજનો નથી અને નેથી તેઓ માત્ર ખાવાપુરવુંજ ઉગાડી રહે છે. તેઓ નાના ગ્રુ પડાઓમાં રહે છે અને તે પળ પુટકપુટક એટલે કોઈપણ જાનની સરુનિતી ળાવા તેમના પર પડતી નથી. તેઓની આજી સ્થિતિતા જોખમદાર ઉચ્છળિઅત વર્ષે છે. એ વર્ષે બે આ લોભો તરફ તદ્દત મેદરકારી ન જતારી રોજ તે કમવવા જવત આજે ઉચ્છાત દોલ. સુભાગે આ મેદરકારીના બદલો વાળવાનો દાલ પ્રમ મ અગ્રે છે. મોદરા રાજે કાળીપરજ લોકોને સાક સ્થાપેલાં જાવાવરે-

ની તથા અમેરીકન મીશનની પ્રવૃત્તિઓની અસરને લઇને આ પછાત વર્ગમાં જાગૃતિ આવી છે અને આ જાગૃતિને એક અણુધાર્થી બનાવથી ઉત્તેજન મળ્યું છે. આ બનાવ તે માતાનું કુણુવું. ગામેગામ માતાએ કુણુવા માંડ્યું છે અને તેને અંગે જે બોધ અપાય છે તેને પરિણામે આ લોકોએ દારુ પીવાનું છોડી દીધું છે, શારીરિક સ્વચ્છતા તરફ લક્ષ આપવા માંડ્યું છે, માંસાહારનો ત્યાગ કર્યો છે, કેટલેક અંગે ખાદી પહેરવાનું શરૂ કર્યું છે, અને કાંતવાના ચરખાનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો છે, પથરાનાં તથા કાંસાનાં ઘરેણાં ખુબ પહેરાતાં હતાં તે છોડી દીધાં છે, અને પોતાની સ્થિતિ સુધારવા તરફ વિચાર કરવાની શરૂઆત કરી છે. તેથી અમે આશા રાખીએ છીએ કે આસપાસ રહેતી ઉજ્જવિશ્યાત કોમો આ પછાત પડી ગયેલા પોતાના બંધુઓનું જીવન ઉચ્ચ પ્રકારનું બનાવવાનો પ્રસંગ પોતાને હાથ આવશે છે તે જતો નહીં કરે.

મુબંબની ચોર્પાંશી બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિ

મુબંબની ચોર્પાંશી બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિના તરૂનીઓ અને ઉત્સાહી ગૃહસ્થીની સભા તથા સંસ્થાની આર્થિક શિક્ષણપાઠશાળાનો પંચ-વાર્ષિક વૃત્તાંત અમને મળ્યો. અસલ સંસ્થા આસરે સો વર્ષ પૂર્વે પણ સ્થપાઈ હતી, પણ સન ૧૯૧૭ ના મે મહીના સુધી આ સંસ્થાની પ્રવૃત્તિ બહુબેજનની બાજતમાંજ ચાલતી હતી; ત્યાર બાદ આ સંસ્થા તરફથી પૂરોક્ત પાઠશાળા ચલાવવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે સો વર્ષે પણ જુરેલા નવમ્યા એ જાણી અમને સંતોષ થયો. તેમ જતાં આ રીતે ગણિ કરતાં જ્ઞાતિનો મહોદય સાધવાના

સંસ્થાના પ્રશસ્ત ઉદ્દેશે પહોંચતી વખતે જ્ઞાતિનું અસ્તિત્વ હશે કે કેમ એ વિચાર કરવા જેવું છે. ભાટીઆ, લુહાણા આદિ ધંતર જ્ઞાતિઓ ધીકતાં છાત્રાલયો ચલાવી પોતાનાં બાળકોને ઉચ્ચ પ્રકારના શિક્ષણ સારુ સગવડ કરી આપે છે તેવા સમયમાં કૃષિ, પતંજલિ, પાણિનિ આદિ જગવિખ્યાત મુદ્દર્પિઓના વંશજો મુબંબમાં રા. દવાશંકર દેવશંકરના મકાનમાં એથે દાદરે બ્રાહ્મણ-બાળકોને નિત્યકર્મ શીખવવાની યોજના કરી સંતોષ માને એથી વધારે અધોગતિ બ્રાહ્મણોની તે શી હોઈ શકે? આથી વેદવિત શુક્લ દેવાશંકરની સેવા કે રા. દવાશંકર, રા. માણેકજી તેમજ અન્ય કાર્યવાહકોના શ્રમને અમે ઉતારી પાડવા નથી માગતા. એ લોકોને તો અમે ધન્યવાદજ આપીએ છીએ. અમારું જે કે કહેવું છે તે સામાન્ય બ્રાહ્મણવર્ગને સંબોધીને છે. જે જાતિએ આર્થિક સંસ્કૃતિ ઉત્પન્ન કરી, જે જાતિએ એ સંસ્કૃતિને પાળી પોષી ધંતર સંસ્કૃતિઓની સામાં અન્ય બનાવી, જે જાતિએ મોક્ષવિખ્યાત કવિઓ, તરવજાનીઓ, ગણિતશાસ્ત્રીઓ આદિ ઉત્પન્ન કર્યાં તે જાતિના શખસો આજુબાજુ શું ચાલી રહ્યું છે તેના પર લેશમાત્ર પણ લક્ષ આપ્યા વગર ઝાળી લઈ બીજા માત્રવામાં, પારકાં અજાણવામાં કે ધંતર વર્ણુના લોકોની ચાકરી કરવામાં મગ્યા રહે એથી વધારે મોક્ષજનક શું હોઈ શકે? આ કારણસર બ્રાહ્મણોને અમારી ખામ વિનંતિ છે કે તેઓએ જે પોતાની પૂર્વ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો સાંપ્રત કાળનો વિચાર કરી તેને અનુસરી એવી યોજનાઓ કરવી જોઈએ કે જેથી કરીને આ અમૂલ્ય દેશરૂપ વ્યર્થ જવું અરકે.

આ “ગુજરાત” પર બી સાહિત્ય પ્રકાશક કંપની મદ્રે પ્રેસબ્લન દીનાનાથ મલ્લે ૧૫૨૨ દોઢ ઉલ્કેટ્રીક પ્રેસમાં નં. ૭૪, દોમ્બ રીડ, ૩૩, મુબંબ માર્કે બાપુ અને નં. ૫૩, મેડાઇ રીડમાં આવેલી બી સાહિત્ય પ્રકાશક કંપની તરફથી વિનયપૂર્વક મનાવવાયે પ્રા. ૧૫.

આ "ગુજરાત" દરેક જાણીતા વાચકો આપવા માટે તકલીફ લેશે.

ગુજરાત ગ્રંથાલય

અમારા ગ્રંથાલયમાં કદરવા મહાકાવ્યો તેમજ અહીંયાના સદ્ગુણધર્મોને નમ્રતાપૂર્વક
અરજી સુધારી ખાસ ધ્યાન એ આપી છે કે અમારી સુધારેલા વીસરી માટેની જાતી
દેખરેખ નીચે છેલ્લામાં છેલ્લી પકડી મુજબ અપાવવામાં આવે છે. સ્વચ્છતા સાથે,
ઉચ્ચ ગોરાઈ અને ખતીયા તોડેરા, એ અમારી વીસરીના મુખ્ય લક્ષણ છે; કે જેને
માટે હરે ન સત છેત નહીં વધુ જુનાના માટે નીચે ફેંકાશે મળે ના લખે.

સુત્રેમાનસ અખલુલમતી (ચોક્કસ કંડશતવાસા)

નવનવન, મહામહા શ્રીકૃષ્ણ પહેલે માટે પોતા નવર ૯ મુખ

કે. ડી. ગોંડલે શ્રી ગોંડલે ગ્રંથાલય.

ગોંડલે

કે. ડી. ગોંડલે શ્રી ગોંડલે ગ્રંથાલય.

ખાલામત.

એ દંડ પીવાથી નાના છેડરાઓ રજપૂટ થાય છે એ માટે ખરીદી વખતે
ખાલામત ગોંડલે ન છે તેની ખાતરી કરી.

ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના ઇતિહાસની રૂપરેખા

ગુજરાતીમાં આસનાર પહેલુનું પ્રગટ

સાહિત્ય પ્રવેશિકા

સેખક

રા. હોમિયલાલ ગણેશભાઈ અભરીયા.

પ્રિન્ટ
કે. રા

પ્રકાશક:
મેસર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કું.

કાવજીરી રોડ, કુમ્હ.

દપાવ ખર્ચ
૯૬.

મુંબઈની પ્રજાને ખુશ વધાઇ.

દીલખુશ હોંદુ હોટેલ

આલો હોઠો નંલદી કરો પછી વખત આલી જશે.
તમારા દોસ્ત ખીરાદરો સાથે સમીસાંજ આનંદમાં ગુજારવા
આ જોજ પધારો.

હે, હે, હે ? શું !

મુંબઈના માનવંતા અને કદરદાન આહવાયે સાચી કોમલ આંખો છે ? સત્ય અને પ્રીતિના બળે
આખી દુનીયા સહપારી યાચ છે તેથીજ સલાના સૂવથી દીલખુશ કરવા

દીલખુશ હોંદુ હોટેલ

મુંબઈની પચરંગી પ્રજાને એ અલોચીક આનંદ ગુજારવાનું હું વખતમાં
ભળીશું મધક મધ પડ્યું છે.

દરેક ભાતની ખીઠાઈમાં ચોખ્ખું ધી તથા ફરસાણમાં ગામડી તેલનોજ વપરાશ છે
દીલખુશ હોટેલ પુષ્ટીમરદું બદલ બનાવી આશચ્ચ બક્ષે છે.

નોંધ:—સ્પેશયલ પાર્ટી માટે સ્પેશયલ રીટમેન્ટ મેનેજરને અગાઉથી વરંધી આપ્યાથી
મધ શકશે.

ટે:—માંડવી ગારલાઈ મહોલક્ષા,

માલેકા:—દેશાઈ શીવશંકર અને આધવજી.

મેનેજર:—જહુરામ દેવશંકર દેશાઈ.

અસલી ભારતી જમાનાનાં દશ્યો

ઐતિહાસિક આલ્હાદક ચિત્રપટ્ટો
અને

સાંસારિક સામાજિક રહસ્યો

થોડા વખતમાં તમારી સમક્ષ તમારા

મનીતા સીનેમામાં

આર્યન ફીલ્મ પ્રોડક્શન

રજુ કરશે

તમારા ચાગેટરોમાં, સીનેમામાં, તથા ઘરમાં દેખાડવાને
બુકીંગ માટે લખો:—

ફીલ્મ બુકીંગ ઓફીસીસ ઓફ ઇડોઆ

૪, ન્યુ કવીન્સ રોડ, ઓપેરા હાઉસ સામે મુંબઈ.

જીવન

પુસ્તક ૨

ફાલ્ગુન ૧૯૭૨

[અંક ૬]

જય યજ્ઞે જય યજ્ઞે—

જ્યાં વરવા

આર્ય સંસ્કારની પીઠા પ્રસારવા,
પરદા દિવ્ય રંધણ નિરતર ધારવા,
પ્રથમ કાલામિત્ર અરિદ્ય નિદારવા,
રુદ્રાવતાર અડવીર વિદ્ય તે
શમ આર્ગ્ય વડા,—

શત્રુને મારવા, મિત્રને તારવા,
પ્રેમ તે સૌંદર્ય સૂત સ્તીકારવા,
કર્મદર્શન જગતને પરમ કન્ય નિષ્કામને
પાઠ સીખવાડવા,

વિપ્લવા અંત યોગેદ મહાપ્રભ
કુષ્મુધાદ્યપતિ—

રૂપિરમય જગતને મોહનો પ્રેમમય
માર્ગે દર્શાવવા,

સોઠદિનનિરાત તે સ્વયંવરની સદા,
સમર્પાં અમલ આપદ વળી ધારવા,

શત્રુ કે મિત્રમાં, શુદ્ધ કે વિપ્રમાં
સરેમદી અદ્યુત સમાનતા ખોળવા,
સુવન, અખાત શત્રુ, સદા મૌન તે
મદ્યમા માધી ઉપનામથી સોઠમાં
પરમ વિશ્વાનિને પામવા

અદ્યુતનાર અદ્યુતિર

મોહન મદ્યન તર,—

એની આ

સુખ સતમ સદિત

કુશલજન સર્વ,

સન્ન સેના અગિત

પર્વેક ટપ્પુ અદ્યુત પ્રેમ પ્રતાપી મદા
જગતીક અધ્યમિદ્યે સિદ્ધરાજેન્દ્રની

પુનિત

ગુજરાતનો.

[ચિત્રણ]

સાંતરાણી કુમ મયાલી

માન વર્મન વાણે એ જાનર કર પકડી સકુ નારી
નુન કરે મહા ગુપ્તો મરેણા જરજર મારી પીયમારી,

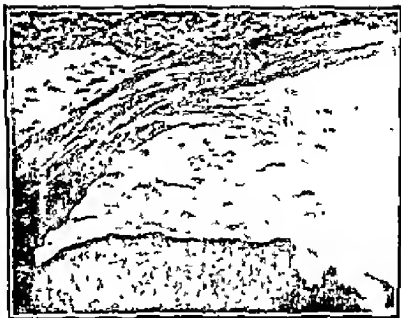
[ચ. દત્તાત્રેય]

માર્કેટ એવરેસ્ટનું

આરોહણ

લેખક

શ. રંગીલદાસ
મગનલાલ કાપડીઆ

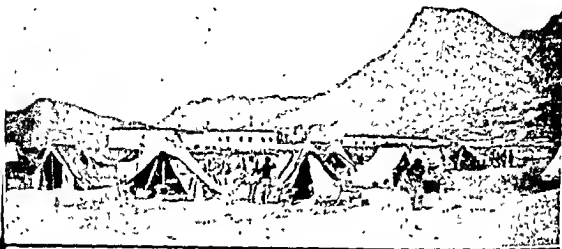
—૦—

નોંધ: ગ્રાહક કેપર થઈ એવરેસ્ટ જાયએ કરતો

તા ૭ મી જુન આ કેપરને બંધનું એક જગી મોકલ્યું હતી આખું
અને ઉપર ચઢવા ૭ મહુરાન હિમચર્યા આવી

વિશ્વના વીરમી મદીમા કુદરને પોતાના અનેક રહસ્યો શોધીને ચરણે પધા છે. વિજ્ઞાન દિનપ્રતિદિન એટલું આગળ વધતું જાય છે અને એની પ્રગતિ અને વિકાસ માથે મનુષ્યની નિહાસા પણ એટલી વધતીજ જાય છે કે ગણ કાનની અનિદ અને અસાધ્ય વસ્તુ આજે સદૃશ્યાપ્ત અને નિદ દેખાય છે એટલુંજ નહીં પણ આપની જાણ એનું સુ રૂપાંતર થશે એ કલ્પવા મનુષ્યમુદિ પામર ૭ એમ કહેતું જોડું નથી. ધરતીના ઉપર આવવા સર્વ પર્વતોમાં સર્વોચ્ચ અને ક્રિયાશીલ પર્વત બારનની દીપેટ અને હનગા પ્રદેશોથી સીમા અક્ષિત કરતો, એનું જાણે રૂપજી કરવા ઉભેય મોજાદાર મમે ભામ્યો હિમચિરિ છે એટલી એક જાન સર્વ કોઈ સ્તીકરના આપણે કૈલાશ-માનમરૌવરની પાન કરના ધનવચિરિ અને ગૌરીશકર એ માત્ર આપણી

કપનાવટિના આઠાક દૂરો જેવાં આપણા મનમા નજા માનસરોવર પર મોતી ચરના રાજકમવાએની કથાઓના વાયેલી જાતોથી આપણા મન રીઝના હિમાચલ ઉપર કોઈ જાણ ન શકે હિમાચલ ઉપર અનેક મહામાઓ વસે છે કે કોઈ નજીકની એ ઉપર નો પોતાનું જીવન-કનવ સમાપ્ત કરી પોતાનાં માત્ર માળવાના કુદરથી ત્યા જાય એ હિમાચલ રીઝેના આપણા જાનની પરિસ્થિતિ કહીએ તો પીગમીડ, અને આક્રીમના મહારાજની તપાસના અહેવાલોનાં પુસ્તકો આજ પોતા મારનાએ ઉભરાયાં છે, ઉપર અને હિમાચલ ઉપર તરફ કુદકા મરાયા, પરંતુ આશ્ચર્ય નો એટલુંજ કે રવા વર્ષ સુધી હિમાચલના હનવનમ શિખર માર્કેટ એવરેસ્ટ કે તેની આજુબાજુના પ્રદેશ સમગ્રી આપણું જાન બહુજ એટલું હતું એ વાતનો પણ જાણ નહોતો કે એ નેપાલના અધિગ્રસ્તતા હતું કે

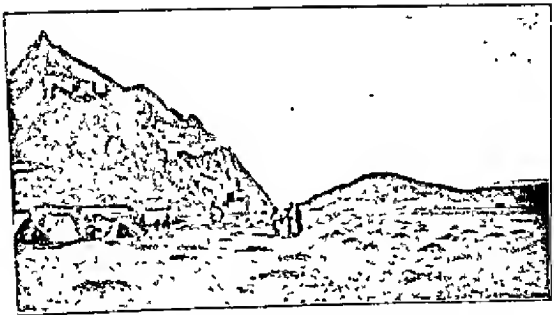

રોહરકાંડન ઉપર દિમચિરિના પ્રવાસીઓએ નાખેલી—

દીબેટના, અગર તો દિમાસપનાં અન્ય શિખરો સાથે એનો વાસ્તવિક શો સંબંધ હતો. લાંબા સમય સુધી લોકો બુલયી ગારીશંકરનેજ માઉન્ટ એવરેસ્ટ સમજતા. વસ્તુતઃ ગારીશંકર એનાથી ૩૬ માઇલ દૂર છે.

ઇ. સ. ૧૮૫૦ ના અરસામાં એવરેસ્ટ પર્વત-શ્રૃંગ માત્રમ પડ્યો. એનું માપ એ વેળા ૧૫૦ માઇલના અંતરેથી લેવામાં આવેલું. દશ વર્ષ બાદ એ શિખરનું નામ હાંદના અગ્રેજ સર્વેઅર-નરનરના નામ પરથી એવરેસ્ટ રાખવામાં આવ્યું. આ નામાભિધાન સામે સખન વાદ-વિવાદ ઉભો થયો છે. ઘણા બુદ્ધિશાસ્ત્રીઓનો એ મત છે કે આવી મહાન પ્રાકૃતિક આકૃતિ-ઓને વધુ યોગ્ય સ્થાનિક નામો હોવા છતાં એમને વ્યક્તિગત નામો આપવાં એ અશુદ્ધ સિદ્ધાંત છે. કદાચ એ સંભવે છે કે એ વેળા એ શિખરનું કોઇ નેપાલી થા દીબેટી નામ હશે કે નહીં એ જ્ઞાન ન હોય! આખી 'પર્વત શ્રેણી'ને માટે એક પૌરાણિક નામ હોવાનું

મનાતું અને તે 'દેવધંગા' છતાં આજે હંમેશાં આપણે એ માટીની મેળવી રમ્યા છીએ કે દીબેટના લોકો એવરેસ્ટને 'ચોમો લંગમો' (દેશની માતા દેવી) એ નામે ઓળખતા. ઇ. સ. ૧૯૧૬ માં રોકરર દેલાસે પણ આ વાત કહી છે. આ જ્ઞાન પંદ્રી ને એ શ્રંગને એ કાલ્પ-મય નામથી સ્વીકારવામાં આવે તો ખોટું નહીં. પરંતુ 'એવરેસ્ટ' નામ એનું તો પ્રચલિત અને પુરાણું થઇ ગયું છે કે એનાથી છુટું જરા મુશ્કેલ છે. અગ્રેજ સત્તાની સાથેજ એવરેસ્ટ, એટ્લીસ્ટન દેલાંદિના નામો રૂપી એ સત્તાનાં અવશેષો યોગ્યતાનાં આ દેશમાં કાયમ રહેશે એમ લાગે છે. એ શિખર-ની ઉચ્ચ ચિરકાળ સુધી તો અવગ્રહનો દારા ૨૯૦૦૨ ફુટની માનવામાં આવતી. આ સંખ્યા અનેક અવગ્રહનોની મધ્યવર્તી સંખ્યા હતી. હાલમાં કર્નલ સર સીડની બરોડનાં અવગ્રહનોના પરિણામે એમાં સુધારો કરી એને ૨૯,૧૪૧ ફુટની દરાવવામાં આવી છે.

—લાવણી, અને દેડરાની બેખટોમાંથી ડોળીના કપ્પો લાગે છે

આ શોધખોળના માર્ગમાં ચાલ્યા કાળ મુઠ્ઠી તો રાત્રીનેનિક અડધાએ આટો અડધી એવ રેસ્ટ નેપાલ અને ટીબેટના મીનાત પ્રદેશમાં નિયત છે. એ કાળ દેશમાં વિદેશીઓને જવાની આગમ નથી. નેપાલથી જરૂરી આ કાલ નો હવુ મુઠ્ઠી દર ધન્યેરી તજુસામાં નથી. મન ૧૯૦૩ ના આકાશમુઠ્ઠી મીમે વિદેશીઓ માટે મોકલો ચો મરદ, પણ કોઇ પણ વિદેશી, અને ખામ કરીને મુરોલીઅન એવરેસ્ટથી ૪૦ ૫૦ માઇલને છેટે નો પડોઅંગ નગેનો એવે એની આત્મચામનો પ્રદેશ તો અસાત્તજ રહ્યા જનગવ સાર્વજિક અને કનલ રાખડર ઇ. સ ૧૮૦૪ મા પ્રજાપુત્રા નહીંના મુખની ચાલ કરતા કરતા આશરે ૮૦ ૯૦ માઇલ દરથી ઉતર આગુએ કરાયાથી એ પરંતુ દર્શન કરવા પામ્યા એ વળા એજી પોતાના પડોશી પરનોથી અવાપડા એક ઉચા શિખરના કપમાં ઉભા રહેવ દેખા દર્શી એની આત્મચામ પૂત અને પશ્ચિમના પડોશ એનાથી ૭૦૦ ફુટ નીચા હતા આ મુમારૂરીમાં

કેપ્ટન એચ ગુડ માટેન સામીલ હતા. એમણે નિશ્ચય કર્યો કે બુધથી બીજા પદારો માથે ભાગવી દેવામાં આવેલો એવરેસ્ટ સારથી નીરાજાજ હતા અને બીજાં કોઇ પણ શિખર એથી વધુ ઉચુ નહોતુજ.

કેપ્ટા વર્ગો તો એવરેસ્ટ મુઠ્ઠી પડોઅસાની એક યોગ્યતાની કલ્પના ધડાખાંજ વીચાં સન ૧૮૧૩ મા મેજર જે. બી. નોલે પૂર્વ બાગુએથી એ શિખર સુધી પડોઅસાના પ્રખળમાં મીમેન્ટા સીમા ૫૦ ચાલ કરી. પરંતુ દૈવે એ બીચારો પવંતનુ નિષ્કર્ષથી દશનગ ન કરી શક્યો કાગળ મીમેની અધિકારીઓએ એને પાછો વાગો એ પ્રયામ દેરાં કૌતોપિજન નામનો પવંતજાગનો આનદ, નોવ માટેમ માલનો કે, દેવગ તેજ લોક અનુભવી શકે કે જે કદી પવત ચલ્યા હોય. આજે માનુમે નાના નાના પરનો ચલતા ગમરાય છે તો યગુ ઇ સ ૧૭૮૫ મા જ્યારથી મુરોપના ૧૫,૫૮૫ ટૂનની ઉચાકાળા માઉન્ટ બાગુનુ પ્રથમ આરોહણ થયુ ત્યારથી લગુ શોધકે

એથી વધારે ઉંચાં શિખરો જોવાનું સાદસ આદરી રહેત નોંધાયા છે. મનુષ્યની ખંત અને જિતાસા આજે નિઃશીમ થઇ છે. કોકે-સસ પર્વતમાળાનું ઉચ્ચતમ શિખર એલ્બ્યુર્જ ૧૮,૪૬૫ ફુટની ઉંચાઇનું. ઉત્તર અમેરીકાનું ઉચ્ચતમ પર્વતશ્રૃંગ માઉન્ટ મેંક ફ્રીસિ ૨૦,૩૦૦ ફુટ ઉંચું, અને દક્ષિણ અમેરીકાનો સર્વોચ્ચ

તેનો પથર્થક દિમાંવયની ઉત્તરમાં કુરાકોરમ પર્વતમાળામાં ૨૪,૬૦૦ ફુટની ઉંચાઇએ પહોંચી ચુક્યા હતા. ઉંચામાં ઉંચો તંબુ જે આજ મુઘી કોઇએ નાંખ્યો હોય તો તે મી. સી. એફ. મીડનો હતો જેણે ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં લગભગ ૨૩,૬૦૦ ફુટની ઉંચાઇ પર (Mount Kamet) કામટમાં પોતાનો કેશ લગાવ્યો હતો.

વાદળને સિદ્ધાસને વિરાગત નચાધિરાજ શ્રીરીશકરનું પશ્ચિમ શિખર

પહાડ ૨૩,૦૮૧ ફુટ ઉંચો અને દિમાંવયનાં અનેક શિખરો ૨૩,૦૦૦ થી વધુ ઉંચાઇના એ સર્વ મનુષ્યના પાદપર્થ કરી ચુક્યા છે. ઇ. સ. ૧૯૦૫ માં ડોક્ટર લોંગચાઇ ગર્જા માંધાતામાં ૨૪,૦૦૦ ફુટની ઉંચાઇ પર અને સન ૧૯૦૯ માં ડયુક ઓફ અર્બુઝા અને

બુરોગશાસ્ત્રીઓ અને પર્વતયાત્રાના રસિકો માટે એ એટલુંજ આશ્ચર્ય હોઇ એ સ્વાભાવિક હતું કે જગતનું મહાન સંશોધક મંડળ રોયલ એશીઆટીક સોસાયટી અને અલ્પાહન ક્લબ આ શોધયોગમાં સામેલ હોય. વિશ્વના ઉચ્ચતમ પર્વતના આરોહણ જેવા સાદસમાં તો આ

नाम देव देव देव देव
 द्विभक्तपारमार्थी रत्ना भक्त्या भक्त रत्ना भक्त्या भक्त रत्ना

સાહસમાં ભાગ લેનાર વીર નરો

ઉભેલા: વોલસ્ટન, હાવર્ડબરી હેરન

બેઠેલા: મેલેરી બ્લીઝર ખુલોક

એ મંડળોના એકત્રિત. પ્રયાસો અને ઉદ્યોગ દ્વારા સફળતાની આશા રાખી શકાય. અને મંડળોના મુખ્ય મુખ્ય સભ્યોએ મળી મંત્રણા કરી અને વ્યવસ્થાપક સોસાયટીના પ્રધાન લેફ. કર્નલ સર ફ્રાંસીસ યંગહસ્થડના નેતૃત્વ હેઠળ એક એકત્રિત સમિતિ ઉભી કરવામાં આવી. સન ૧૯૨૦ ની ગ્રીષ્મ ઋતુમાં કર્નલ હાવર્ડબરી હાઈ સરકારનો સહયોગ પ્રાપ્ત કરવા હાઈમાં આવ્યો. અને એ સરકારે તે પોતાની હમેશની ઉદારતાને અનુસરીને એ સહયોગ આપવા કમિટી. હાઈના હિતના ખાસ પ્રશ્નો શીત્રાય હાઈની તીવ્રેરીએ આવાં કાર્યમાં તો કદી તળાઉ દેખાડ્યું નથી. લાસામાં પણ અગ્રેજોનો સંબંધ એવો હતો કે દલાઈ લામાએ આ અન્વેષણ માટે શીઘ્ર અનુમતિ આપી દીધી.

એ વર્ષના પ્રયાસ માટે ૧૦,૦૦૦ પૌંડની અપીલ કરવામાં આવી. ધારણા એવી હતી કે પ્રથમ મંડળ એ પર્વતનું પરિદર્શન કરવામાં આવે અને વાસ્તવિક આશોદાણનું કાર્ય તો પાંચમી વર્ષમાં થાય. આ શોધકમંડળના પ્રધાન લેફ. કર્નલ હાવર્ડબરી વસાયા. એમાં ચાર પર્વત-ચુટાના અનુભવી ચૂલસ્યો, મીં હેરડ રાયખર્ન (નિતા), ડાક્ટર એ. એમ. કેન્સાસ, મીં બ્યોર્ગ લી મેલેરી, અને મીં જી. એચ. ખુલોક હતા. એ સઘળા આશ્પાદન કક્ષાના સભ્યો હતા. એમની સાથે ચિકિત્સક અને પ્રાણિશાસ્ત્રવેત્તા તરીકે ડાક્ટર એ. એફ. સાર વોલસ્ટન હતા. સર્વે બોફ હાઈલાના મેજર મોર્સહેડ રાયલ ઇંગ્લીશ્વર, અને કેપ્ટન બોલીવર બ્લીઝર, તથા ભારતીય સહાયક ભૂમાપકો સહિત એ દળ

માથે જોડાયા હતા. બારનના બૂત-તપસાસ્ત્રીય બ્રુમાવક ડોકટર એ એમ. હેરનને હાર્દિ સરકારે એ પ્રદેશના બૂત-તપનુ અધ્યયન કરવા સાથે મોકલી આપ્યા. પવતારોડણુનું વાસ્તવિક કાચ આલ્પકાલન કલમના લે ચાર મન્થોને મેષવામા ત્વું. જ્યોત્સીન્દ્ર મોમાપનીના પ્રતિનિધિઓએ તાનિક કાર્ય પોતાના ગિર પર ઉત્થાવ્યું. સારી ડાળીએજ એકદરે પ્રશસનીય કાર્ય કર્યું અને ત્રિભિન્ન વિભાગના મદદશોમથી એ અપૂર્વ પંખાં સરળતા પ્રાપ્ત થઈ એ મહા વૈતાનિક ગ્રેથી બેસક માળી રીતે મુમજ્જ હતું. ફોટો રીની એમની સાથે કુકંગ સામગ્રી હતી

ફોટો જવાનો માગં દર મે મામમા ખુશો ૧૫ છે, એટલા માટે એ સુક્ષિત કરવામા આરી મે મામની મથમા મર્મ મળ્યો દાઈદીમથા મકમ થઈ જાય. એ પ્રમાણે એ મહા જે ાળીઓમા વહેચાઈ મેની ૧૮-૨૫ મીએ હાઈલીમથી ચાથી નીકળ્યું પ્રત્યેક માથે ૫૦ મચ્ચર અને ૨૦ કુપી હતા બરસાની પ્રદેશમાથી દરોડા પર ચડવા એ મહાજ ઉપત્તકિ થયાં ઉપસકામાથી પમાર થયાં અને આડેનેડે રહેને રૂઢી કપાળેગમા જઈ પહોંચ્યા એ તેજ રથાન છે કે જ્યાં ૧૯૧૩ નું મીશન પહોંચ્યું હતું. એ પ્રદેશમા આડપાનની બહુજ પેદાશ હતી, નાના પ્રકારના ફળદ્રુપોની વિપુલતા હોમાની દુર્ભાગે દોડી સરકારના ધીરજા અચ્ચર પહાડી કામ મા દેવાવવા નહોતા. એ દમિત્ત હારી ગયા. એટલે જિયારીજન વાપુ લેતાનુ સાધન. એના વનર કાળ એમણે એજ કામમા એને પાળ મેકેવી એની

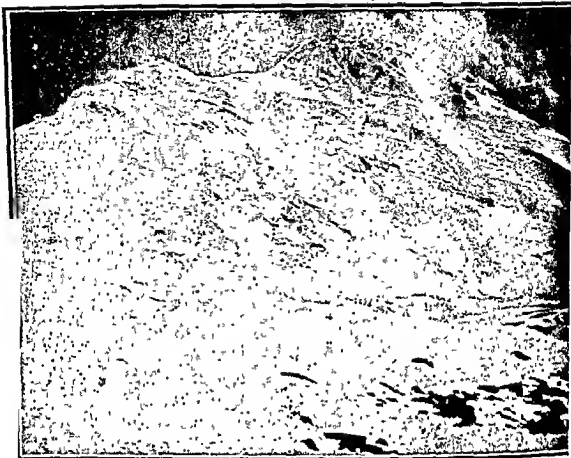
જગ્યાએ સ્થાનિક પ્રાણીઓ-ગવેડા, બગદ, દંડુઓ, અચ્ચરો વીગેરે લેવાં પડ્યાં.

કપાળેગની ઉચ્ચાઈ ૧૫,૨૦૦ ફુટ છે. એ રથાન પર પહોંચવાનું એ મહાગીના અનેક મન્થો પહાડી બીમારીથી માઘ થઈ ગયા. એ ગેમ જાળ-વાવુનુ અતિ શીઘ્ર પરિતર્નન અને બોજન માળી રીતથી ખાચન ન થઈ શકવાને કારણે થવા પામે છે. ડાકટર ડેવામ અતિ નિર્બળ થઈ જવાથી એમને ડાળીમાં ઉઠવી લઈ જવા પડ્યા, અને કપાળેગ પહોંચતાં પ્રથમ પડાવેજ પ મી જુનના રેજળ એમના હૃદયની ગતિ એકદમ બંધ થયે એમનો દેહાન થઈ ગયો પ્રિફિમર કાળી જોવા મહાનુ પર્વતા-રોડી ડાકટર ડેવામ માટે લખે છે કે એ એક મહાવીર પર્વતારોડી હતા. એમણે દિમાકપના બહુ ઉચા ઉચા ગિખરો પર ચડવાનો ઉદ્દેશ રપો દનો એજ વર્ણના એપ્રીલ મામમાં એમણે કમન પર ચડના પોતાની સક્રિય ઉપરાન કામ લીધું હતું અને આ નીતન સાહસ બેઝવાનું સઠ કરવા પહેલાં એમને આરામ મેરાનો ચર કામ નહોતો અપે. દ. સ. ૧૯૨૦ મા એ મહાવાળથી કામત (kamat) પર્વત સુધી ચડવા હતા અને ૨૩૧૦૦ ફુટની ઉચ્ચાઈએ પહોંચી ગયા હતા. જો કે એમનું વય ૫૦ કરતાં વધુ વડંતુ હોવા છતાંય એ અધમ પર્વતારોડી હતા. ૧૯૨૦-૨૧ નો આખો શીત-

પર્વત ઉપર ચડતુ અધમ હઈ

શીત-કાળ એમણે એજ કામમા શામેલો. લમમમ ૨૦,૦૦૦

નજરની સમીપ, તોયે માનવશક્તિયતથી વેગળ. ઝાંઝવાના—
હાવણીનો પડાવ. આ ઢેકણેથી એવરેસ્ટ ઉપર ચઢવા છેવટનો—

કુટ નૃસિંહ શિખર પર ચઢીને એવરેસ્ટનાં પ્રકાશચિત્રો લેવા માટે કુબરુ પર ૨૦૦,૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈથી અધિક ઉંચે પહોંચી ગએલા. ઇ. સ. ૧૯૧૬ માં ‘બ્યોટા રીકલ સોસાયટી’ સમક્ષ એમણે હિમાલયનાં ઉંચાં શ્રેંગો પર ચઢવાની સંભાવના ઉપર એક નિબંધ વાંચ્યો હતો. એમનું મૃત્યુ એ દૃષ્ટિએ આ છેલ્લા પ્રયાસને મોટી હાનિ-ઘોટ-રૂપજ હતું. આરોહણદળના વડા ડૉ. રાયર્ન પશુ પહાડી અતિસારના આડાં પરિણામને દૂર ન કરી શક્યા.

.. કંપાન્તેગની આગળનો રસ્તો પશ્ચિમ તરફ એક એવા પ્રદેશમાંથી ચાલે જતો હતો

કે બ્યાં પહોલાં કોઈ યુરોપીઅન પહોંચી શક્યો નહોતો. એ બહુ ઉંચો પરંતુ ખુલ્લો અને સુગમ દેશ હતો. લાંના ઓરીસરોને હુકમ મળી ચુક્યો હતો કે આ પર્વતારોહી મંડળીને દરેક પ્રકારની સહાયતા આપવામાં આવે એટલે બને એટલી સગવડતા તો મળી. આશરે ૧૫,૦૦૦ ફુટના ઉંચા મેદાનોમાંથી ચારચુતા (ચુનદી) વહેણની સાથે સાથે હિમાલયના હિમાચત શ્રેણીના કીનારે રહીને જવાનું હતુ. જંગલોમાં જંતુ, પ્રાણીઓ, તળાવોમાં કસ્ટોસ બહુજ મોટી સંખ્યામાં હતા. ચારનદીનો માર્ગ સાધારણ રીતે પશ્ચિમાભિમુખ છે. એ એથી મોટી નદી બોંગચુમાં જઈ મળે

—પાલી સમા હવાના બનાવેલાં ગાળાં નાથ કોય ઉપર

—કાલ થયો હતો

છે. આ મુઠ્ઠી ખાનચુની માથે માથે કપડ નીચી
જોગ (જોગ=કુચ) ની પોરી આ જાગુમા આ
અને હિમાચ્ચિનામાથી નીકળવાથી અન્ય
નગરોમાં એવી નોંધની ૫ પાન હી શકાય એવું
એવરેસ્ટ મુખી મીથિ માન જરાના રુખા નાક
માનુષ ન પડી શકે આગ નીની કાગળા
એક શિખર છે. અર્ધા એક મુઠ્ઠા વિચ્છાન
હસ્યાવની ઓપોયદાગીની હિમાચ્ચિન ૫૪૫
એન્ડ્રીએટી આગળ પચાનિમુખ ૧૦૦ માં ૪
મુખી કચનમમા, મકપુ અને એવરેસ્ટ
મુખી અને સાથી એવરેસ્ટ અને મોટા
હમચાનની પચિત્રના જરફોના શિખરો મુખી
ફેલા છે. આ હિમાચ્ચિન ૫૪૫શિખરોનું

નળમગ ૨૫૦ માં ૪ મુખીનું એક સુર પ્રકૃતિ
ચિત્ર છે આ સવની કપડ એવરેસ્ટ પોતાનું
શિર ઉચુ કરી ખડો જોતો છે એ પોતાના
પાઠ્ઠીઓથી ૩ વાર સદસ પુટ જોતો છે.
પ્રકૃતિદેવની શોખા મમારમા અનુપમ દેખાનું
પ્રેમમ વળવે છે

મુઠ્ઠીમથી નીચી આ શોખી રીંછી
મુનને દિવમે નીચીનેગ પડોમી આ સ્થાન
એવરેસ્ટ ૫૪૫થી મીથી રેખામા વાયવ્ય પોર્ટુ
૪ માં ૪ના અનરે આચ્ચુ છે. આ સ્થાને
પડોચના એ ગ્રેવિટમ ૬૧ પોતાના પ્રથમ વિશ્વમ-
સ્થાને પડોચુ સમને કારણ આ પૂર્વે
મુખી વાયવ્ય દિગાએથી પડોચાવાળાઓએ

માર્ગોનો ભેદ જાણવા માટે આ સ્થળ પ્રથમ પસંદ કરેલું હતું.

દીપેટમાં કોઈપણ વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું કે માહિતી મેળવવી એ મુશ્કેલ હતું. એટલે દક્ષિણ આશુના પ્રદેશ સંબંધમાં કે પણ માહિતી ન મળી શકી. પરિણામે શોધના ઉદ્દેશથી ભિન્ન ભિન્ન દિશાએ ખાણ્યો મોડલવાં પડ્યાં. પર્વતારોહી દળ પોતાના એ અનુભવી સાથી-ઓના અભાવથી ચારમાંથી બેતુંગ-એસોરી અને પુત્રોક-રહી ગયું હતું. એ વાયવ્ય તળ-પ્રદેશની શોધ કરવા ૨૩મી તારીખે ૧૮ કુલીઓ લઈને નીકળી પડ્યા. એમણે રોંગખક શિખર આશુ હિમાનીની સાથેસાથે ચઢવાનો આરંભ કરી દીધો. એ હિમાની એ પર્વતથી ઉત્તરાભિમુખ નીચે ઉતરે છે. બીજા દિવસે કેપ્ટન બ્લીકર અને ડાક્ટર હેરન પશ્ચિમ આશુએ થયું અંતરે જોણુ હિમાનીને માપવાને ચાલી નીકળ્યા. કર્નલ હાવર્ડબરી ૨૬મી ને દિવસે એમની પછવાડે ગયા. કોઈક વખત આ ટોળીની સાથે કે કોઈક વેળા બીજીની સાથે અર્ધર કેટલીક વખત તો સ્વતંત્રપણે ચિત્રો લેવામાં એ મરચણ રહેતા. મેન્ડર મોર્સહેડ અને ડાક્ટર વાલ્ટરને તીંગરીની પશ્ચિમ અને વાયવ્ય પ્રદેશનું માપ કર્યું અને એમણે બ્રહ્મપુત્રા ઉપર કર્નલ રાઇ-ડરના માપ સાથે જોડણ કરી દીધું. આ કાર્ય-વિભાગ દરમ્યાન કોઈ કોઈ વેળા મેળાપ અને અદ્યત્તપદ્ધતી થતી હતી. જોણુ (અગર ક્યેવક) એ એક સુંદર હિમાની-ટોચ છે; અને જોણુ હિમાની (Glacier) દક્ષિણાભિમુખ એ ટેકરી સુધી પહોંચતી નગરે ચઢે છે. એ સમુદ્ર તટથી ૧૯,૦૦૦ ફુટ ઉંચાઈ પર નેપાળની સીમા પર આવેલી છે. એનાથી આગળ પશ્ચિમ આશુએ કર્નલ હાવર્ડબરી અને મોર્સહેડે “પુસીતા”

યાને ભારમોત ટોચના (૧૭,૭૦૦ ફુટ ઉંચાઈ) માર્ગથી “રોંગ શહેર” નદીનું અવસોકન કર્યું.

“રોંગખક” હિમાની (glacier)ના માથા પર આતિ વિશાળ એવરેસ્ટ ખડો છે. એમાં ૧૬,૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈ પર એક મુઠ આવેલો છે. કહેવાય છે કે ત્યાં ૩૦૦-૪૦૦ તપસ્વીઓ એકાંત શુદ્ધમાં વાસ કરી રહેલ છે. આ શોધકમંડળે ૧૮,૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈ પર પોતાના તંબુઓ ઉભા કરી દીધા. અહીંથી એવરેસ્ટ સાત માઈલના અંતર પર હતો. અહીંથી એ લોકો એક ૨૩,૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈની ટેકરી પર ચઢ્યા કે જ્યાં કુલીઓને ચઢવાનો અભ્યાસ પડે. એકાદ માસ એમણે કુલીઓ પાસે હિમની વચ્ચે કામ કરાવ્યું. ૭મી જુલાઈ સુધી મોસમ બહુજ અતુકળ રહી. પછી વરસાદની હવા શરુ થઈ અને વરસાદે એ પ્રદેશના પરિદર્શનના કાર્યમાં ખવેલ નાંખી. ઉંચે ચઢવું તો અસંભવિતજ થઈ ગયું. તીંગરીમાં પણ દરરોજ રાતના સમયે વરસાદનાં તોફાન થવા લાગ્યાં; વીજળીનાં સમકારા અને વાદળોની ગર્જના શરુ થઈ. નદીઓ ઝાળગવા કાપક ન રહી. પણ દક્ષિણ તરફ વધતાં મોસમ ઠીક આવી. દક્ષિણી હવા શરુ થતાં સાથે વરસાદ જંધ થઈ ગયો. એ પ્રદેશમાં ચોમાસાનાં વાદળાં સીધો વરસાદ બાબ્યેજ વર્ષાવે છે.

૧૮,૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈ પર નાંખેલા તંબુઓની ઉપર મોટાં મોટાં પદાકી શ્રેંગો આવેલાં હતાં. એ ૨૫,૦૦૦ થી ૨૬,૦૦૦ ફુટ ઉંચા હતા. એ શિખરો પર ચઢવું કશું હતું. એ ઉપર ચઢવાને મનુષ્યશરીરો શક્તિજહાર શ્રમ કરવો આવશ્યક છે. રોંગખક હિમાની એવરેસ્ટથી સીધો ઉતરે છે. એની એક શાખા પશ્ચિમથી ૨૦,૦૦૦ ફુટ

ઉંચા પર્વતોના અંક મોટા સમૂહમાંથી અને ખીણ પૂર્વ દિશાથી નીચે ઉતરે છે. એ ખાણથી એવરેસ્ટ પર ચઢવાનું કાંચે એમ નહોતું પણ ઉતર જાણુએથી પણ ઉપર પહોંચવું એટલુંજ આમલવિત હતું કેમકે પૂર્વીય શાખા પર ચઢવું એ નામ દેખાયું એ જ લાભો માટે હતો.

એ પર્વતની ઉતર માણુઆનું પણ જમાપ કરવા માટે અંચે નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો કે 'ખર્તા'થી નૈઋત્ય ખાણુ પરના પ્રદેશનું નિરીક્ષણ કરવામાં ધીમતા છ માસ માગવામાં આવે. ખર્તા નામની અંક નર્મર અરણ્ય નામની શાખા સાથે અના મેગાપથી લગભગ માધ્યમે માધ્યમ પર કેટલાક ગામોનો એક મનુદ આજેના છે જુવાનાના આરબમાં કર્નલ હાર્ડમરી ખર્તા થયા અને મુળ શિમિર બરપવાનો પ્રત્યે કરી આવ્યા આ જમણુ દરમ્યાન એક એવી ભૂમિનો પગ લાગ્યો કે જે મનુદ મનમગની હતી એમાં મોટા મોટા મોર-આક્રમો અને ગામો, કામળ ઘાસ અને નાના નાના ઝડાઓ, નાના નાના પર્વતોની મુકાઓમાં તપ્પી અને તપ્પિની એક દળા, અહીં એવા વન પશુપક્ષી હતા કે મનુષ્યના હાથમાંથી આહાર કરવા ઓળા નહોતા.

તીંગીથી જુવાનના અનમા રણ આ રથજ પર ઉભી થઈ જવામાં આવેલો, અને આટું રૂપેશ જીવાનમાં નજીકો માગમાં આવ્યા હતા. મનુદનો ઉપયોગ ફોટોગ્રાફીના ઉપયોગ માટે અધારૂદ તરિક્ક કરવામાં આવ્યો. ન તો કોઈ અધિકારી કે ન તો કોઈ ખર્તા નિવસી એ જાતની સકો હતો કે ખર્તા નદીનું મુળ ક્યાં હતું. કે એ માટે એવરેસ્ટ પહોંચવું સંભવિત હતું કે કેમ, પરંતુ એ

એટલું કહેતા કે દક્ષિણ ખાણુએ ખીણ ખીણમાંથી લાં પહોંચવું કદાચ શક્ય હોય. આ કામચુની ખીણ હતી. કામચુ અરણ્ય નર્મિનો એક શરે છે. કર્નલ હાર્ડમરીના મત પ્રમાણે આ ખીણનું મહિસૌદર્ય દ્વિમાનપના કોણજી પ્રદેશ કરતા વડું મોટક છે. એમાંના મોટા મોટા પર્વતશિખરો આમણ સાથે ગોઠિ કરી રથા દેખાય છે, અને બરફના મોટા ટુકડાઓ ટુકીને નીચે ખીણ મળેના કરતા મનર છે. આ બરફની વચ્ચેવચ્ચ પણ મુદ લીલીકમ ગાયરખમિ આવી રહેલ છે. આસપાસ દેવ-દારના જોડા પણ નજરે ચડે છે. ઉપરના છેડા પર એવરેસ્ટ શિખર શિર હમું કરી ઉભું છે કમરુંગ દિમાની એક મોગ અગરની માફક એવરેસ્ટની પૂર્વ ખાણુની સાથેસાથે નીચે ઉતરતો માનુમ પડે છે. એ ખાણુએ આરોહણ કરવા કોઈ સાધ્ય માર્ગ નહોતો; એ વાત જાણના પર્વતગ્રામીએને એ "પર્વત-પૂરો"નું લાણુ માપ કરવાની આવશ્યકતા નહોતી ખર્તા અને કામા ખીણો વચ્ચે આવેલ ૧૮,૦૦૦ ફુટ કિમાનના "લગમાવા"ના યાદમાં કર્નલ હાર્ડમરીની નજરે જણ દિમાની ખીણો ચડી એક માણુમાંથી, ખીણ એવરેસ્ટ-માંથી અને ત્રીજી નૈઋત્યમાં આવેલાં શિખરો-માંથી નીકળતી.

ખીણ એવરેસ્ટના દિને મેમેલી અને મુશોહ અને યોડાક સમય પછી એમને આવી મળેલ મોર્મરેડે ખર્તા ખીણનું અન્વેષણ શક કર્યું એના એ દિવસ પછી કર્નલ હાર્ડમરી પોતના મનોરંજક જમણુ પર નીકળી પડ્યા. આ જમણના પ્રતાપેજ આ મુદ પર્વતશિખરો ના મનોરંજક દરેકનો મિત્રો આજે આજે એવા આપસમાં થયા છીએ એ સોદા આ દિશાગાલિ દિમાની ઉપર ખાણુ મુરકેલીથી

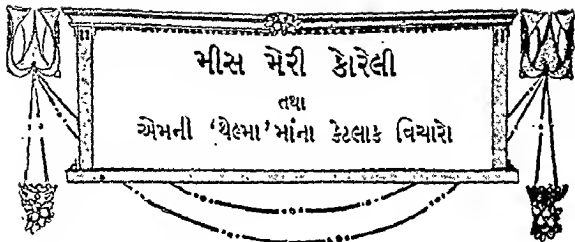
પૂર્વિયનો અગાલી રેલ
 અગાલી રેલ પૂર્વિયનો અગાલી રેલ
 અગાલી રેલ પૂર્વિયનો અગાલી રેલ

ચડના. ઉંચકે એ (Col) 'કેપ' ઉપર ૨૨,૫૦૦ ફુટની ઉંચાઈએ પહોંચ્યા એ શિખર ઉપરે આગરે એક માધ્યમ પર બીજા એક દિશાની ની આરપાર એવરેસ્ટની પીઠ પર યુધી નેહ રહ્યો હતો. (એ બીજા દિશાની પૂર મેગનક હોવાનું પાઝળથી માલમપડયું) એ દિશાની નું શિર ૭૦૦ ફુટ કે તેથી વધે. અમનાથી નીચે હતું અને એની આરપાર ઉપર મેવ (North Col) ની બીજી બાજુએ પહોંચવાનો રસ્તો પડ્યો હતો—આ કેપ અંદર એમનું લક્ષ્ય હતું. એ 'કેપ' એવરેસ્ટના ઉપરની પીઠના (Ridge) એક ઉંચુ સ્થાન છે, જે મુખ્ય અને પૂર્વીય કોમળક દિશાનીઓને વિભક્ત કરે છે અર્થાથી ચડવાનું સાખ્ય દેખાયુ પરંતુ મમય ઓગરડની મધ્યનો દોહ વધાંતનું પુર જોવામાં હતી. અને ચોખામાંના બરફે રચાઓ ચડવા માટે મુશ્કેલ બનાવી દીધા હતા ચોખાનું પુરુ ધાય અને બરફ ઓગળી જાય એની રાહ જોઈ બેઠેલા આ મુનાફરોએ ખર્ચાથી ૧૮ મહત્ત્વ ઉપર ૧૭,૫૦૦ ફુટની ઉંચાઈએ અને બીજા એ ઉપરના ૨૦,૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈના શિખરો પર જાવાની નાખી. પગી એ ખર્ચો ચોખા દિવસ આરામ લેવા ગયા. ચોખાના માર્ગની પહેલી મજલ એમણે કાપી કઢીએ તો આવે. કારણ કે એવરેસ્ટ પર ચડવાનો રસ્તો એમણે શોધી કાઢ્યો હતો. પછીથી એ પછીના પડાવ દારા પર્વતનું આરોહણનું ચોક્કસ શરુ કર્યું. પ્રથમ ૨૩,૦૦૦ અને પછીના ૨૫,૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈ પર તથા નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો

તથા સુધરતી શરુ થવાના ચિન્હો દેખાવા માંડ્યા કે તરતજ મેવોરી અને જુવોક ૧૭,૫૦૦ ફુટના પડાવ તરફ આગળ વધ્યા. એમણે એમ આગા મેવોલી કે મેવોરની શરૂઆતમાં ચોખાનું તો પુરુ થયેજ એટલે આકાશ

કટકાંકે અડવાડીમાં ખુલ્લુ રહેશે. પણ વગમરે એમનો પીછોજ ન છોડ્યો. ઉપર ચડવાનો આરંભ કરના પહેલા બીજા તથા મરિના એમને પ્રતીક્ષા કરતી પડી. મેવોર ૧૬મી મુધી દરરોજ બરફ વર્ષાનું રજુ સહેજભરેજ મુનારોનો લાખ લઈ મેવોરી અને જુવોક ૨૦,૦૦૦ ફુટ મુધી તો પહોંચી ગયા, પરંતુ બીજા દિવસે એથીએ વધુ જોગમાં પડેલ બરડના વગમડથી પાછા દડ્યા, આખરે ૨૦ મી મેવોર આખી મડળી ૨૦,૦૦૦ ફુટ ઉપરના પડાવ પર પહોંચી. તથા ખગાળ આવું રહેવાનો સંભવ તો હજુરે દતોજ, પણ મેવોરીને એમ લાગી ગયું હતું કે વધુ ચોખવામાં લાખ નહોતો ૨૦મી મેવોરે મવારમાળ એ અને મોર્મટ્ટેડ ૧૪ બચ્ચર બાર વડીને દિશાનીની ટોચ પર "કેપ" માં જઈ પહોંચ્યા. જુવોક અને બીજા પણ એમની પછવાડે ચાલી નીકળ્યા હતા. ૧૮મી ઓગસ્ટ એ લેખા જુવોક અને મેવોરી એક મડીના પર જે ટોચ પર પહોંચ્યા હતા, ત્યાં મુધી પહોંચી ગયા.

૨૦ મી મેવોરે આ મડળના જ અખો—મેવોરી, જુવોક અને બીજા, દાર્ડપરી, વોસ્ટન અને મોર્મટ્ટેડ (મધ્યમને ૨૦,૦૦૦ ઉંચાઈવાળા પડાવમાં છોડી આના દતા) ૨૬ ફુટીએ સાથે એ "કેપ" માં પહોંચ્યા અને ૨૨,૩૨૦ ફુટ ઉંચાઈએ પડાવ નાખ્યો. આ માર્ગમાં વાયવ્ય બાજુના પવનના પ્રબલ ઝોકોએ આવતા એટલે એનું નામ (વાતમય દરી) "હમપવા" પાડેલું હતું. પરંતુ મુશ્કેલ તથા એનું કેક રક્ષણ કરવાની જગ્યા તરીકે મળી. ઉંચાઈની અમર કે નહિને કે સર્વના ઉપર અંધ હતી મુનાફરોને કટાળો તો આવવા લાગેજ હતો, અને ઉત્સાહ અને

લેખક:
ડૉ. હસમાનગની "રાખનમ"

શ્રી મતી મેરી કોરેલી સંલગત: મેરી કોરેલીનાં પુસ્તકો વીશે ગમે તેવો અંગ્રેજ-મહિલા છે. ઉત્તમોત્તમ અભિપ્રાય ધરાવના હોય, તેની આપણે દરકાર

નવલકથાકાર તરીકે તેઓ આખા જગતમાં પ્રખ્યાત છે, અને યુરોપ તથા અમેરીકાના મોટા મોટા વિદ્વાનો તથા સમાજોચ્ચકો તેમને આધુનિક સમયના નવલકથાકારોમાં પ્રથમ અને સર્વશ્રેષ્ઠ સ્થાન આપે છે. સામાન્ય જનસમાજ તો તેમની કૃતિઓ પર મુગ્ધ છે, અને પ્રકાશકની દુકાન પર કોરેલીનાં પુસ્તકો માટે જગતભરો મારો દોષ છે! આ કે અનિચ્છાસ્થિત નથી,

ફરવાની નથી; જેની મોરલીએ આખું જગત ડાસે, તેની માધુર્યભરી અથાગ દૈવી શક્તિનો આપણે વિચાર કરવાનો છે;—અને તે સર્વ મેરી કોરેલીમાં વિદ્યમાન છે. —

"હમ્મીર હરુ" નો લેખક હસે એક મોક્ષક વર્ગમાં વધારે વચ્ચાનો રોય. 'ગુજરાતી' હસે તેના માટે અભિમાન લેતું દોષ; પરંતુ "સરસ્વતીચંદ્ર" અને "વેરની વસુધા" ના લેખક ગોવર્ધનરામ અને કનૈયાલાલ મુનશી,

મીસ મેરી કોરેલી: ૧૯૨૨ માં

પરંતુ એક મસ ખીના છે. કેનોદર જીવાઓ- એ ગુજરાતની મહાપ્રભાવશાલી જે જાતિઓ ની બીજન્સ અને અંગ્રેજી વાર્તાઓના પ્રેમીઓ વોર ગુજરાત, એક સ્વપ્ન નહીં, પરંતુ

હેલો! પૂર્વદેશી વિચારો-
માં અને શ્રીમતીના
વિચારોમાં કેટલી બધી
એકતા અને સાદૃશ્ય!

નવવયસ્કાના નાયક
એરોગનનો મિત્ર સોરી-
મર કહે છે:-

“કોઈ સ્ત્રીને તેની
હૃદયી રોષી રાખવા કરતાં
વળગે વરા કરી લેવું વધારે
સહેલું છે!”

“તમે કેવા ભોળા છો!
તે અસંભવિત છે! સ્ત્રી
એટલી બધી રચનાવારિણી
નથી થઈ શકતી!” યેશુમાએ
જવાબી આપ્યું.

“હું તમે ખરેખર એવું
માનો છો?” લોડીમરે
આશ્ચર્યથી પ્રશ્ન.

“હું સા માલુમ
બધારે એવું માને છે!
x x x. તે કેટલી મોટી
મૂર્ખતા કહેવારો, જ્યારે
સ્ત્રીઓ પુરુષોની આજ્ઞામાં
નહી રહે!” યેશુમાએ કહ્યું.

સ્ત્રી-શિક્ષાના વિષય-
માં યેશુમાનો પિતા કહે
છે:-

આધુનિક ‘ઉચ્ચ શિક્ષા’
સ્ત્રીઓને ન જોડે: યેશુમાને
અધિકૃત કે બીજાનું નથી
આવડતું:-તેને સંબોધવા
આવડે છે; તે જરૂર પ્રશ્ન
લખી પાંચી બાંધે છે. તે
શીવાય તે સુનર કાંઈનાં
અને બાકનાં બુદ્ધિનાં પણ
નહી છે. x x x મારી

ક્રિષ્ના દત્તી કે તેની પ્રકૃતિ મુદર, કનામ અને તેને આત્મચલાની શિક્ષા આપી, અને નવમ્ય કરતાં મૃત્યુ એક છે, એમ ગાળવા

ચેત્તાને શીખવવામા આવ્યું હતું —

“The three principal virtues of a woman are chastity, humility and obedience—પતિવ્રત વ્રજના અને આજ્ઞાપાલન એ ત્રણ સ્ત્રીના મુખ્ય ગુણ છે”

ચેત્તાની પતિબંધિતના મિલ્લમા વચ્ચું છે કે.—To her mind he was all that was great, strong and noble and beautiful—he was her master and king—and she loved to pay him homage by her exquisite humility x x x complete contented submission x x x She could not understand the possibility of any wife not rendering instant and implicit obedience to her husband, even in trifles.

અર્થાત્

તેને પિતાના પતિદેવમાજ મન મહત્તા, મહાપુત્રાવતા, બળ તથા સિદ્ધિવંશ રજાન દીસતું હતું. માધુર્વકરી વિનયશીલતા, અને સપૂર્ણ સતોષપુત્ર આશીર્વાદપૂર્વક પતિની ઉપાસના કરવા તું તેને કશું વચેદું હતું તે સમજી રાત્રી ન હતી કે એવી કોઈ સ્ત્રી પણ જદી સમવિત છે એ કશી નાની નાની બાબતેમા પણ પતિદેવનું પુરેપુરું આજ્ઞાપાલન ન કરતી હોય.

વકાલા વાચકે! પાશ્ચાત્ય મજ્જનાની આધુનિક દરાશી આ વિચારોની તુલના કરે! પુરોપમાં કેટલી સ્ત્રીઓ આવા નિયમોની હતો? ન્દે હોત તે સ્ત્રીનાં Disobedience લાવવાનાં કાંઈ નામાઓનું આટલું પ્રજ્વળ પ્રમાણ ન દેતી.

વકાલા આમુક પ્રપંચી મનુષ્યોએ ચેત્તાને ઘણીથે વખત ભભેરવાના પ્રયત્ન કર્યા કે તેને સ્વામી ગણાવવા સ્ત્રી સાથે પ્રેમ રાખે છે! પરંતુ તે કદી આવી વાતો પર વિશ્વાસ લાવતી નથી. અનમા ન્યારે તેને પ્રમાણસ્વરૂપ એક પત્ર દેખાડવામા આવે છે—જેમાં લખેલી બાબતોના મુળ ભાવાર્થ કે જુદોજ હતો—તો તે કશી કૃપિત થાય છે છતાં તેણે તેનો દોષ પાતાનાજ માથે રાખ્યો, તે પિતાને ઘેર ચાલી મહા જતી વખતે એક પત્ર રાખી મણ, જેમાં લખ્યું હતું —

પ્રિયતમ!

' x x x હું તેનો આરાધ્ય બીલકુલ સમજી શકતી નથી પરંતુ જણાય છે કે તમે તમારી દાસી કેસાદી ઘણી ગયા છો પ્રિયતમ! હું તમને દોષ નથી દેતી, કારણ મને વિશ્વાસ છે કે કોઈ પ્રકારે મારાથી અપરાધ થયોજ છે! x x x આ દહલ તમાકજ છે, અને મૃત્યુ સુધી તમારાથી માત્ર રોદ્ધ બટલ રહેશે હું તમને વિશ્વિન્માત્ર દોષિત ગણતી નથી, તે વચ્ચે સખને, કુખ થાય છે તે એજગાજ માટે કે તમે મારા પ્રેમથી ઘણી ગયા. તમે મારા પર સદાયે દયાથી રક્ષા થદિ તમે મારા ક્રોધા બીજા અનેક સ્ત્રીઓને અધિક પ્રેમ અપરોશો તો પણ તમારા પર મારો રોદ્ધ તેજા ને તેજાજ રહેશે, તો પણ હું તમારી નેતાર્થ અરજા માટે તત્પર રહીશ! આ વાત સદાયે રમજામા રખાવે કે આપને એક બીજાથી બાલે અને નેટલા દૂર દોહાએ, સમગ્ર સસાર આપણી વચ્ચે બહે આવી પડે, તો પણ હું છું, અને સદા રહીશ—

તમારી રોદ્ધમયી દાસી,
ચેત્તા.

તે પહેલાં પણ તેણે પોતાનેજ દોષિત કોળી હતી. તે કહે છે—

ના, થદિ તેમ થય તો તેમા મારો દોષ છે, તેમનો નહીં! આપે એક પુણ્ય તમારા દાસ્યમાં યજી વાર સુધી રહે છે, તો તેની સુખ થઈ

(૧)

મ. હી કથા કહું 'અમકો' નર્દા તમે પુછો 'કે કોણ?' કે જેની દોલ નો કંઠવારે નિચાગ્યા હોય હોય જતરી ગયો હોય, અને જ્યાં જ્યાંને કેકાણે રોત પરતુ પરમેશ્વરીની માયાની એકિનીમા, અને એવા તર્ક મુજબ નથી લેથી હુ કહેવા માકું કે 'હું કોણ?'

હુ કહેવા નૈયાગ થાકું છું ત્યારે વખતે તમે કહેજો કે અમને જાણના અવકાશ નથી, દગારે નથી. અને ખરેખર, દોષ પાતુ ક્યાંથી? 'હું કોણ?' એ તમે શોના જણો? અત્યારે સુધી મારું નામ તમે પ્રકાશ મા આવેતુ નર્દા હીકુ દોષ લેથી વખતે તમને મારી કથા મારે અજુગમે લગે. પણ જ્યાં પ્રકાશમા આવે તો અધારમા દકાએતુ કાણ રહે? અને પ્રકાશમા આવેલાનું રત્નો એકવા પાછીતર દોષ છે, એમ નો કાણ

લેખક:

રા. મંદુવાલ રત્નહીડલાલ

મજમુદાર.

બી એ. એલએલ બી

ચિત્રકાર

રા. દમન મહેતા

કહેજો? હા એ (જિજ્ઞાસુ) કિની સાથે હું કી પડે કે જગતની હોડી, અને અમારી ઘેર ખોમા કે કે રત્નોના કમકાર વાચુ મુજબ અને પાણીમાં રવી જાય છે. કહેજો, એમા 'કો'નો વાંક?'

મારી કથાને ક્યાંથી હોકેતુ? જીવજગતમાં પડેકી તમને કહોગે આપવાને જદમે મારી કથાનો ચાવનો અપ્રત્યક્ષ માડીને કહું.

અન્યેથી મુખમા, એક લોગમાં (મુખમાં) અંત મદતો કાળે 'રામ,' 'કૃષ્ણ,' 'માધવ,' 'અનિતા,' 'આર્યપથિક' વીગેરે લોગેની કથા ખોલ છે?) હુ મુખ્ય પાકશક્તિ—આત્માના દતો સ્વમાન જાણવાના પુગમાં હું મારી સામેમાથી લકીજન કહેવા માકું, તેને તમે આત્મસ્થાપા નહીન જણો એમ માની આશય ચલાતુ છું—ત્યારે તમે આખેથીજ સુગાદને તાકે ઉચુ ચડાવો છો, તે કેમ નમશે? મારે તો દશ બહુ અહુ ચાલો કહેવાની છે.

જેનો મુળ રંગ ઓળખી કાઢવામાં ચતુર
તારો પણ ગુચવાય એવું અમોટીઈ પહેરી,
ડાઝાંથી બહાર અને ખારણેથી રસોડામાં-
તાને ઘેર નાનગંગા નોતરી હોય, ને જે

જામાડવાનો સતોષ થયો હોય તો તમે તેની
અદેખાઈ નહીં કરો એમ ધારું. મારાં
સ્તોત્ર મારે મોંએ કહેવાનો પ્રસંગ આવતાં કહી
દેવું પડે છે કે બીજા લોકોમાં શીકું
અને ગમે તેવું ખાઈને કંટાળી ગએલા કેટલાયે
લોકો કનેથી મારી કુશક્તતા માટે વણુમાગ્યો
ધન્યવાદનો વરસાદ વરસ્યો હતો.

પ્રીતન મેવર માનવ મુદ્દે,

કેવન મુદ્દે લેલનસમદે,

ઉમંગથી વલ્લભાન યુમે તે ઉમંગથી-કોઈની
ચાગી નો ગ્રહનો લોહો અપરા કાણું આણું
શરીરે ઓળંગી જનારી સ્ત્રીની બરી પ્રચંડ
મર્મિને, અન્યાર મંડીમાં કેટલીયે 'સોગાથી'

દિવ્યગંગાનાં વહેણની જેમ, મારા જીવન-
નું વહેણાઈ છુપું વહેતું. અમારા
લોજામાં આવનાર લોકોને
જણાવું મારું જીવનઝરણું
તે મારું જાહેર જીવનઃ
અને લાયખળા ઉપરની
ખોટીમાં રહેતાં એકસો
ગાળનો તે મારું અખૂટ
જીવન.

લોગનું કામ પરવારી-
ને ઘેર આવ્યા પછી મારો
પ્રિય, વ્યવસાય કવિતા કરવા-
નો હતો, તે જાણી તમે
વખતે બડકશો. સહવારસાંજ
ચુકો ટુંકનાર તથા રોટલા
ધડનારને કવિતા-કરવાનો
શોખ-એ સંભવે પણ
ક્યાંથી? પણ, સંચુર,-
પતિદાસમર્તિ બૂતકાડમાં
સદેશ હોઈઈ કરવાં લાગે
એટલે બધુંમે સમજશે.

મારા પિતા એક
ગામડામાં જન્મતાના નાકા

ઉપર કારકુન દતા. મારું ગુજરાતી
શિક્ષણ એમની દેખરેખ તલે થયું, પણ,
છોટરાને આગળ અંગ્રેજી શાખની મોટી
મામલનદારી અપાવતી, એવી અનિષ્ટ મદતવા

કાંસા એમના મનમાં ધનારી, અને અગ્રેણ
જણાવના અમરવાદમાં મારા પીતાઈ કાકાને
ચેર મુકયો.

ચોટું અગ્રેણ મનમાં બાદ સોજતને
લીધે અને નાટકનો નાદ જાણ્યો
નાટકમાંના ગાયનો સામગી, અને પણ
કવિતા કરવાની સુઝણા થવા માડી, અને
કે કે ગીતો હું રચતો અને ગાતો. કવિનાદેહીની
કૃપા એટલી બધી કે એક દિવસ, નિશાળમાં
સેમન ન કરી જવાને લીધે મારા માનને
મને બહુ મપડાળ્યો. એ પ્રસંગના કષ્ટ
ખીએજ દીવસે મેં છેકગએાને ક્યામમાં
નીચેનો શ્લોક ગાઈ બતાવ્યો —

(કુત વિચિત્ર)

‘પીછા નેતર મારેતર મુઠ દે
ઉદર ગાલમોળ, ગી ક - દે
કદા સુદર લોહનરામ દે
રીત્રા બદરવર તમામ ર

આ શ્લોક મારતરને કાતે જતા તે એટલા
બધા ખુશ થઈ ગયા કે એમણે હેઠ મનને
મળી, અને આખી નિશાળમાં ફરવો, પટ્ટુ
સન્માન કર્યું, અને નિશાળના અધ્યાપની
પીઠમાંથી કાપને માટે છુટા કર્યો મારે નો
એજ વેશનું હતું. મેં એમનો ઉપકાર
માનો.

(૨)

નિશાળ ઉજાવા પછી મેં મારા
ગોડામાં મારા નાટક કંપનીમાં અગ્રે
ગોડવણ કરી લીધી, કંપનીમાં મધ્ય કામ
માટે જુગલ ચાલ્યો હતો પણ બીચાળ
રમોડખાને કોઈ મદદ કરે એવું નહોતું. મેને
જર આજા એની ફરીઅદ આપુજ દલી
એટલામાં હું નવો આવેશો એવે મારી નીચ-
ણક એ કામ ઉપર થઈ.

શરઆતમાં મેં વળુએ ગાળાચાળા કર્યા.
મારી ઉપર કવિનાદેહીના આટનો બોલો અનુ
અદ છે તો મુખ્ય નારિકાનો, અને એ નારી
નો નિશાન તાવડો પાડ રને કમ ન મગવો
બેઠકએ એની જમરી હર મે લીધી પણ એથી
કે વધુ નારી અને માગ માગ બાગે આવેહુ
કામ તદ્દલ છુટકો રહ્યો.

કવિદેહીના અનુઅદની પેડ થોડા વખત-
માં પાકેદેહીની પે નારી કૃપા અને સહ.
વચ્ચે વચ્ચે મને એકાદ સુદર પાઠ આપવાની
મુચના હુ કરેતોજ હતા પણ કોણ વળે
સાચી મેનેજર નારેવની નાજરમાં એ પાન
કવલી / નારી

છદગીખના માલ નાટકમાં, નીચાનાના
પ્રવગ જેવજા બહુનંદ નાટકે યાજવના
જાજવના ત્રણે પર્વે વકી થવા. એટલામાં
અમલી કંપનીના ‘નટવરે’ કંપનીના યુવકાર-
માલીનું મતિવન-એકની એક પુત્રીને રમની
રાધિકા બનાવવા એકવેણ છેડી. રાધિકાને ઘેડી
કરી હેવુ થનથન નચાવ્યું. આખરે અજાન
આકાશવાણી સોદ છર્યો. એકએક કંપનીના
માલીકે બે પારો મુસાવા ને કંપની હુડી.
આ વખતે કંપની મુનકમાં હતી

થવુ વિગણ મુખઈ નગરીમાં નોકરી
વચર મેં આધડવા માડવુ એ મળુ કેજામે
કરકુની મેવરવાની ખરખર મેં થનાઈ. જાણ
હું પડેવાં નાટક કંપનીમાં હતો એની ખચર
પડના અને પ્રાએ બારણે પણ ઉતો ન
રાખે છેકે નામીપામ થના મેં મંપવગમ
તરવાડીના હોંદુ લોજમાં ખાતુડીનું ને
દમ રપીઆની નોકરી સ્વીકારી, અને બાપ-
ખજામાં પાવ રપીઆની ઝોરડી બાટે લઈ
ત્યા રહેવા માડવુ

સપ્તરામની ખન સમરત શાહ સમારની દની તેની સાથે જઈને એ બેઠક લખાવી.

પણ હજી મારો કવિતા કરવાનો શોખ કે ઘટ્યો નહોતો. નવરામના વખતમાં “ધવાપણુ છગર”-એ ઉપર એક કાવ્ય લખવાની શરૂઆત કરી. તે કાવ્ય લેખીને જે મગશે તે ઉપર એકાદ સ્વનંત્ર થકી દાર કરવાનો મારો હિસાબ હતો. કાવ્ય કે “સોજ” ની ગદ્યવાદ તથા ધમાધમીનો મને પણ કંટાળો આવ્યો હતો.

હવે તમાગથી છાનું મારું શું દોષ ? મંતરનો મંત્ર ખોલી પળા દિલ્લની મંત્રી રાખેલી મુખ નું ઉઠેલું હું-દારને કંઈકો નહીં દો. મારી નસોમાં પ્રવૃત્તિનું ધાવણું ઉતર્યું છે. તો પુરપૂરેદની સાગળીઓના પુરમાં નું તળાઉ હું એમ ચાલી તમે દયા ખાશો ? મારીવે સ્નેહરથ છે. આશ્રમની સામેજ એક દરદની દુકાન ખાલી થવાની હતી, તે બાદે લખ સ્વનંત્ર થકીમાં કંપસાતનું, ‘સિદ્ધાંતી સ્વનંત્ર’ તો રાચના લેખાવળોથી કરી લેવી, અને એ બધી વાતની જોડણી થવા પછી મેંપતરામની બાલ્યુદ કમલા

(બધાં એને ‘કમળી’ કહેતાં) સાથે, મદવાસ ને સીધે ચીકી સાગળી દગનાં આગળ ઉપર સ્નેહરથ લખાવંતો, એમાંથી ધીમે ધીમે લખ થોમ સુધી વાન આવે એટલે પછી પરમ મુખથી “ધન્યોઃ શ્રુતશ્ચાચરઃ” એવું પેર પર લખ મુખીને કરી શકું એવું-પર-માંડીને સ્નેહના, મારી છપનાંદાના હોડાપત્ર લેવા-મદલકર્યો મેં કરી મુક્યા હતા. મને કહેતાં બેઠ નથી ચનો દે એ સંકલ્પેને હજી હું, વગળી રહો છું.

(૩)

અમારા સોમના વિરાટનું મંપતરામના પરમાંથી મુઝરી મણતે આવત આવ વાં થવા આજ્યાં દરે, તોપણ ખાલ સમની પચાવળો એ પચા નહોતા. પદેલી પડનો દાખ એવો આપને મહેલ દતો કે એ પરજવાની મંત્ર ખાલ મથા હતા. મનલિમાં એક હોડરી મુઝરી હતી; એને આઁ પર મળું દોલાથી મ પતરાવે શાલ વાળનો કિલો જીવ દતો નહી.

સપતરામે મુખપ્રજા પરચેડી લોકોને જમવાની સગવડ મળે તેવા ઉદ્ધાર હેતુથી જ્યારે એમણે લોહર કાઢ્યો ત્યારે પોતાને ગામથી વિષવા બેન નથા તેની ડોકરીને પોતાની સાથે લાવ્યા હતા.

ભાણેજીની ઉંમર હજી ચૈદ વર્ષની થઈ હતી. પણ સપતરામને એને માટે મન ખુરે એવું ઠેકાણું જડી આવ્યું નહોતું સપતરામનો વિચાર હળાર દોડ હળાર સુધીઆ લઈ એને માટે 'રેમો ને ડામલો' નેવાનો હતો. પણ એમની એ શુભેચ્છા બર આવે એમ કમણું તો લાગતું નહોતું એમના આ વિચારમા કમળીની મા સમરત આડે આવતી તોપણ સપતરામે કેં છેક આશા મુકી નહોતી.

કમળી—સપતરામની ભાણેજી કેં વિશેષ સુંદર હતી એમ નહોતું પણ ફક્ત બહુ દિવમના સહવાસને લીધે, અને કાંઈએ લખ્યું છે તેમ "ન જ્યેષ્ઠ પ્રીતિ રૂપ. ગુણ, ધનને, લગન લામ લઈ અવર પવકમે —તેથી ને પરણું તો એતેજ પરણું એમ મને થએતું પણ એ બને કેમ."

સપતરામ આગળ પાન કાઢવાની જોગવાઈ નહોતી તેથી એક દિવસ બપોર પછી સપતરામ જોડેના પાનવાળાની દુકાને બેઠા છે એવી સમિ જોઈને, સપતરામની બેન સમરત શાક સમારતી હતી, તેની સામે જઈને મેં એકક જમાડી ક્યા સુધી સાકભાજીની આડીઅવળી વાત નીકળ્યા પછી મેં વાત છેડી. 'મમત બેન, હજી સુધી કમળીના નીવાહનું કેં કરના નથી, —એ તે કેવું કહેવાય.'

સમરતે એક મેરો નીમામે મુકી કહ્યું — "સપતરામ કેં તજવો કરે સારેને?"

'સપતરામ એટલે તો રેમનાજી મયા, રેમના—' મેં આમનેમ નેહને ધીમેથી કહ્યું "રેમના લોહમા ને લોહમા બીસારી ડોકરીને તો ઘરડી રોપી કરી મુકશે, સગવડ?"

'પણ હું એમ થવા છ'શ સારેને' જોઈ છું થોડા દિવસ તહ જોઈ છું. નહીં તો ગામ જતી રહીશ.'

એટલા માટે કેં ગામ મુકી જતાં રહેવાની જરૂર નથી અહીંજ જો મનમાનતું ઠેકાણું મળી ગયું તો?" મેં બીને બીને સચલા કરી.

"તારા જાવવામા કેં છે કે રુ?" સમરતે ઉમ્મકનાથી પ્રુક્યુ આવા અણુધાર્યાં સવાય માટ ૫ તૈયાર નહોતો તેથી દીવમાંની શુચ અને કો મેં હોવી 'મા રા દી દી.. કામ તો રુ. ૫ ૫ ..છું હું જાને પરણવા તૈયાર છું.'

સમરત લાયમાનું શાક રેળા મુકી મારી સામે ટકક જોઈ રહી—"મેર મુવા રમેલ્યા,—કહે છે પરણ્યા તૈયાર છું!" મોખતા મોખતાં સરેજ વાળ—ગરમ તો રાખતી હતી—ચૈદ વગમ જેવડી ડોકરી મોગી કરી તે તારા જેવા રમેલ્યા જાને છઈ અવતાર બાગવા સારું ચાવ, હા અહીંથી—"

આમ હોતા એ મરીસ્વરૂપ શેગળીએ વિરૂત મૂખમુદ્રા અને લાવબોળ નેત્રે મારી તરફ જોયું પડી હું અચિજ જાણુ છું, કવિતા કરી. રુકુ છું ને તેની આપડી જેવી અભેલાળા દુકાનદાર જેવી પરચુગણ સામાનની દુકાન કાઢી તેના જેવું ખુન કમાવશ એડી આશા છતાં વાણીમાં આગી એટને એનો રેલ મહેજ ઉતરે, એ દારી પડી. અને મોલી— "હીક. હા પહેલો દુકાન તો માડ પડી બીજું જોઈ લેવાશે."

મારો આનંદ તો આ સાંભળીને માથ નહોં. મારા પગમાં એકાએક જળનો ઝરો ફુટ્યો હોય એમ થયું. હું સડપ લઈને લાંથી ઉઠ્યો, અને ખીજા કામમાં લાગ્યો.

(૪)

લોગના કામકાજથી પરવારી નહ “ધવાથેલું છગર” તથા ચાર રાતના ઉગ્ગરા પછી પુરું થયે એ શુભ વર્તમાન લોગમાં જઈ સમરતને ટલા ને ઉમેર્યું. “હવે તમે જરાકે છવ ઉઘો રાખજો નહોં” પછી ધડીનોયે પીસામો લીધા વગર, વાસ્તહેવારે પહેરવાનાં સરસ લુગડાંથી શણગારાઈ એક પ્રસિદ્ધ અંધપ્રકાશક કંપનીની ઓશીસ તરફ જવા નીકળ્યો. હીંડતા જવાથી રખેને મારી કીંમત હસકી થઈ નય, એમ ધારીને એક વીક્ટોરીઆ ભાડે કરી, પેલી કંપની આગળ સ્થાપભરે ઉતર્યો.

અદર જઈ કવિતાનો થોડો એકદમ મેનેજરના ટેબલ ઉપર મુક્યો, અને શા કામસર ત્યાં આવી અઢ્યો હનો તે વાત કહી.

મેનેજરે એ થોડો એમનો એમ ઉંચકી મારા હાથમાં મુક્યો, અને બહુ પિતૃય બતાવવા જેવું કરી કહ્યું—“અમારે ત્યાં હમણું બહુ કામ સીલક પડેલું છે તેથી નવાં કામ હાથમાં લેવાનું અમારાથી બનતું નથી—માટે દીકરીર છીએ—”

“પણ તમે જરા વાંચી જોઈને—” મેં બહુજ સંભાળથી, ચીપી ચીપીને બોલવાની શરૂઆત કરી.

“એંદ, હમણાં અમને જરાયે સવડ નથી—આપને બાહ, નમસ્તે!”

ખીજા દિવસે પેવું કાવ્ય બગડમાં મારી, હું એક પ્રસિદ્ધ માસિકના તંત્રીને લાં ગયો.

પહેલી દસ બાર લીંટી ઉપર આંખ ફેરવીને તંત્રી મહાશય બોલ્યા, “અમે બ્યારે આવી કવિતા છાપવા માંડીશું ત્યારે—” પણ આગળના ઉદ્ગાર સાંભળવાને હું ઉભો રહ્યો ત્યારે ને?

સાંજે લાગ જોઈને સમરતે બાનુંમાનું પુછી લીધું, “કેમ અડ્યા લોટનરામ, આપ્યા કે તારા રૂપીઆ?”

મેં બન્યું એટલું કાવડું મેં રાખી કહ્યું, “એંદ, રૂપીઆ મળતાં કેટલી વાર? હજી મને ક્યાં કે જવાને નવરાશ મળે છે?”

(૫)

ખીજા પાંચ સાત દિવસ નીકળી ગયા. એટલા વખતમાં હું કેં કેં પ્રકાશકો, તંત્રીઓ અને ચોપડીઓ વેચનારાઓને ત્યાં આથક્યો. પણ મારા મુંદર કાવ્યને છાપવાનાર કોઈ શક્તિ સહાયથી મળી આપ્યો નહોં.

આટલું—થયું એટલે મારા પગ પાછળ પડ્યા. ‘મારા ‘ધવાપલા છગર’ માટે કેં પણ બદલો મળવાની જરાયે આશા રહી નહીં. આટલું છતાંયે, કોઈ કહેજો કોણ બજે કેમ, મને કમળીની રટ લાગતી ગઈ. હમ મંગલ ક્યારે વરતાય તેની અંખનામાં હું નહીં હસતો. સમરતની પુછપરછ તો રોગ ચાલુજ હતી. તેથી ગમે તેવું કારણ જોઈવી કારી, ખીજા પણ એવાજ નિર્દર્શક પ્રવાસથી મારે એટલી ધરી સાચવી લેવી પડતી.

દશબાર દિવસને અંતે સમરતની ધીરજ ખુટી અને કંટાળી જતાં તે તડુકી,—“મને તો બા તાગમાં કે બધીવાર જળાનો નથી. કેં નહીં હું આવો લહેરી અને બાસરીઓ ક્યાંથી! હવે તો ને સોમવાર પડેલાં રૂપીઆ

આણીરા તો ઠીક છે, નહીં તો સમજાવે કે મારા જેવું કેટલું બુદ્ધ નથી—"

સોમવારને ફક્ત ત્રણ દિવસ બાકી હતા તેવામાં એક સુદર સવારે સોજામ્મ અચનવા રંગ જામ્યો. ધીની લહેલી એક અરણી કમળાની ઠોકર વાગતા ફુટી. મપનરામે એ જાણતા તેનો વાસો ખુબ દબકા કર્યો. ઘીથી મળજેસો એમનો કોપાગ્નિ શમાવવા સમજને છુમાલુમ કરી વળા કર્યો પણ મે તો જુલોજ સમરકાર દેખાડ્યો.

એ મહીએ હાથમાં વતાકનું ઉનું ઉનું ઠીક લાંબે હુ પીરમવા આવી ચડ્યો. બનેલી રાત મને સહેજસાજ મમગળ વરતા—ફ ખમ્મા બારી પોલી દીનબાળાને હોડવવા કોઈ મુત્રીય જામે તીર જાગે ન રહે—અથવા તો પવનચક્રીને દૂરથી ગસસ હારી શરમા આવી નહ. ડોન કવીકરોહની જેમ, કદાએવી તરવાર ઉગામી કોઈ વીંજવા માટે—અથવા કોઈ તપોધન અગિ કોઈમા આવી જઈ દર્શની મેંતુ અન્ન મત્રીયવીને ચતુનો પરાશવ કરવા ફેકે જાપ-તેમ, સમગ્ર તથા કમળીની વહારે ધાહ. તેમને ખુશ કરવાની આ અણધારી તક આવી છે એમ મને લાગ્યું. આવા વિચારોની કુનમાં ને કુનમાં, સંપનરામના ઉવાડા પેટ ઉપર એક પછી એક વંતાકની ચીરી 'મે ફેકવા માડી

પરિણામે અલ્પત મે તોફરી ખાહ બધી બાહુ કમળી મહા મનના મહેલ બેલ જોયા થવા લાગ્યા. પણ સનમને ખાતર એ બધું કામ ગણત્રીમાં એમ વિચારી મન ત્રાગ્યુ.

(૬)

બીજે દિને નોઠરીની સોલમા રખડીને શાફીના આગ પાસે દુ લોચગોચ થઈ પડ્યો.

અધાત્ર થયું તોએ હુ ત્યાજ બેસી રહ્યો. મારા તવમના મગજમાં ફે ફે પચારનાવાઓ ઉઘડી રહી હતી એટલામાં મે દૂરથી એક મોટરકાર આવતી દીધી, મે મને કે થયું—થું થયું તે ક્યાથી કહી શકું? ફક્ત એટલુજ મને માદ છે કે હુ એકદમ ઇનમ મારી એ મોટરના રસ્તા વચ્ચે આવી ઉભો. પેલી છોકરાની વાન-વાળા બકરીની પેડે ફે દાપુ લેવા ગામની વચ્ચે હુ આવી ઉભો, અથવા તો જમનને છેલ્લેરેલુ છોડી જવાને વખતે એ ઇવજ મે મારી હોપ-એમાથી કશુરે મારાથી એકમ પાણે સમજાવું નહીં છતાં એનું પરિણામ તો ફે એવજ આવ્યું એટલુ હું કહી શકું ખરે. ડાહ્યરને લાન્યુ કે આગળનો રસ્તો બધે છે. તેથી તેણે મોટર રોકી. અને પુછ્યું, "શું છે?"

મારા મોમાથી મુજતો અવાજ નીકળ્યો—
"મને ઠેર મારી નાખો."

આવી વિચિત્ર માગમી સામજના, મોટરની પાછળી બેંક ઉપર બેઠેલા એક શુદ્ધરે ઉભા થઈ કહ્યું—
"હું શુવારે માલુમ માર્તો નથી, અમારા દીવપુશરાખેજ એ કામ કરનાવો." એની જોડે બેઠેલા દીવપુશરાખે મને પગથી માથા સુધી એકસરખો જોઈ રહી કહ્યું. "હું નમને પુછુછું માહેજ, આપ કથી ગામની ઇરણીવાલમાથી અલી આવી ચડ્યા છો?"

મને તો ફરે ઉણુ રહેતુની જ્યારે પાંચુ, અને બધે લાંબે હુ બેસી પડ્યો. દીવપુશ-રાખનું હૃદય મીઝુ જેવું ફરે, તેથી તે સહસા ઝાગળ્યું. એમને મારી દયા આવી મને ઉમી કાહારની સાથે બેમાડ્યો.

એમને બમને પગેઆ એરેસે આ પાહપોરેક રાત કથી પછી તેમના આગ્રહથી તેમને મારી અચેનિ કહી સજાગારી સેમ વાચવા આપ્યો.

થોડીક વારમાં એ કાગળીઆં હેઠળ મુકી દીલખુશરાય બોલ્યા “કાચ્ય છે તો મરમ. લખાયું છે સારું, પણ—”

મારા હૃદયમાં ધબ્બ થયું. ફરીથીયે પાછું “પણ?”

“—પણ, કહેશો આખી દુનીઆમાંથી કોનું હૃદય ધવાયું નથી? કોઈ ધવાયજ નહીં તો હકીમોના મક્કમપદ્ધતી લોકો શેં લગાડતા હશે? આપણા માતીના માળખાને લોખંડુ કાં ન જનાયું સરજનદારે? ધાવણ હૃદયને રૂઝ લાવનાર, અકસીર મક્કમ સાંભળ્યો છે તમે કહી? “અવળ્ય મરદમ” કહે છે તે એજ, નહીં વાર?”

“ખરેજ, શેઠ, એજ” વગર સમજ્યો મેં ધીમેથી ઉતર દીધો.

“આ કસિયુગમાં તો “સંસારમાં સ્વર્ગ” ઉનારનાર, “પરેલું” મુખ તે જાતે નર્પા” જનાવનાર, “ધાવણકીમન ધાવણ જાતે” એમ કહ્યું છે તે પ્રમાણે ધવાયસાં હૃદયને દવા દેનાર તો સિવ આપધીઓજ છે ને? લોખંડુ નું સોનું જનાવનાર કીમીઓ ખોટો દરો, પણ આ માતીના શરીરને તોંગા જેવું સુદૃઢ જનાવનાર સાચી કીમીઓ તો પંચગાલીઓની રામ-ગાળુ દવાઓજ કેમ ખરે ને, કવિશજ!”

“એકાદ, ખરી વાત, શેઠ.”

“તો પછી સાંભળો. ‘ધી ટોબ્લેટ કાર્મસી’ ની ‘દુઃખમાં દોસ્ત’ નામની દવાનો દું સોણ એજન્ટ છે. જાહેર ખર્ચે માટે જેટલું ખર્ચવું પડે તેટલું ખર્ચવાની મને ગતા મહેલી છે. આ નમાનું કાચ્ય અમને અફજ કામ લાગશે. ફક્ત એની જેપટમાં પીસાવનીમ લીધી એવા અર્થની ઉમેરો કે—“પવાયસાં

જીવર.” નો વહાલો વીસામો, અમારો ‘સુખમાં સાથી’ યાને ‘દુઃખમાં દોસ્ત’ છે. વીસમી સદીમાં જીવનમાં અખી રેડનાર, દુઃખીઆને દીલસો દેનાર કોઈ સચોટ માધન હોય તો તે દીનખંધુ ‘દુઃખમાં દોસ્ત’—તમને એ બદલ ચારસો રૂપીઆ મળશે. છે કમુલ?”

“ઘણી ખુશીની સાથે.”

“તો લો, પહેાંચ લખી આપો, અને લો એમાંથી અડધી રકમ—” એમ કહી દીલખુશરાયે ખુણામાં ગોઠેલી તીન્નેરી ઉઘાડી જમેં રૂપીઆની નોટો મને ગણી આપી. વળી બોલ્યા, “અને આમ જુલો; ‘ધી ટોબ્લેટ કાર્મસી’ હજી ખીજી પુષ્કળ, ‘ગ્રેગ દગર આપધ ખાર’ જેવી, એક દવા વડે અનેક રોગ જરમુગમાંથી મટાડનાર અમોઘ દવાઓ જનાવનાર છે. એની પણ જાહેરખર્ચે માટે અમારે જુદાં જુદાં કાચ્યોની જરૂર પડશે જેથી લોકોમાં પણ આપણી દવાઓની વાદવાદ ગવાની જાય. તો જો તમારી હજી દોષ તો દર મહીને પચાસ રૂપીઆના પગારથી અમારે ત્યાં નોકરી રદી જાઓ માત્ર તમારું જર્નું એકી મેર કપી લઈશ.”

ઉપકારવારથી દરજા જવાને લીધે મારો કંક ગળગળો થઈ ગયો. માંડમાંડ દું બોલી કાઢ્યો—“શેઠ, ‘મારા ઉપરની આપની કૃપાએ તો આટો આંક પાળ્યો.

“જંગલની પછવાડે એક ઓરડી આપીશું ત્યાં તમારે રહેવું પડશે,” પાળ્યો ગમે એવો એક વંધુ દૃઢ દીલખુશરાયે કોડ્યો.

“દીક, માંદગ.” એટલામાં સામનવના દરોરા થયા, અને જમવાની તૈયારી થઈ એવી દીલખુશરાયે પડેલી મળી. એરને દું

નમસ્કાર કરી, માગી જુની ઓગડી તરફ જવા નીકળ્યો.

લાથી મારો આમાન લઇ ગાડાં ભારે કરી એશન તરફ પકારી.

માગે પિતા હજી ઉમરેકમા હતો ત્યા નમને મળી, માગે કપામ જમ્મનુ પાદરુ કરી રીને ફરી મજુ તેની મર્વે હજીકત કડવા દીવખુમગમ કરીથી ગત લઇને પારની ગાડી પકડાવના દગડાથી એશન તરફ જવા નીકળ્યા

હુ એકદમ કમગ માગી એ
એકદમ ગરતા જમ્મ આર
કરો

(૭)

આજ મને મુનઇ કે જુજાજ પ્રકારનું લાખુ આરે હદયમા આનદ ઉજાગી રહ્યો હતો. મારી આખમાથી ઉશસના કુવારા ફુટી રહ્યા હતા મનના ઘોડા પવનને વેગે ફલગી જરતા આરે ઉજાગી હતો—

‘હવે મોઢાં એ દરજની દુકાન-મારે એને શુ કરવી છે? અને પેલા મામા બાપારી જેણે સપતરામની ભાણેજનોયે ભાવ કાણુ પુછે? એક, હું મનમાં ગણુપાપમે, ‘હવે તો ધણુ કરશે તો એકાદ મુદર, લખના વાગતા આવડતું દોષ એડી રસિક, સરકારી છોકરી પસદ કરીને આવને વર્ષે ઉમરેકમાં જ લઇ—’

એટલામા માત્ર ધ્યાન ગીરમામમાના લોજ તરફ ખેચાયુ, ને એકાએક મામરી આનુ કે હજી જમ્મો જ નહોતો આનદની મેળમાં જમ્મનુને કમરેડી સાંભરે? દેવને એક કજાકની વાર હતી એટલામાં ‘લાવ, લાજ જમી લઈ’ એમ મને થયુ

મે ગાડી ઉબી રખારી.
મેળમાં હું
પગ મુકે છું.
એ જોતવિત
મેપતરામે કાળા
વીકાર્યા મે
હું મે, હું

સાંખ્યના છે. વ્યાખ્યાનમાં વચ્ચે વચ્ચે એમનો સાધુપરિવાર સ્તોત્રો ઉચ્ચારતો, ને

અનુરા! ચેતતે રે!

જલના! લેખતે રે! કે જોખન દો દિનરો ઝલકાર:

x x x

અપને દો રંભે રંભ દો,

પ્રમુદ! મોકો 'અપને દો રંભે રંભ દો.'

એ ને એવાં સ્તોત્ર ત્યારે ત્યારે એમનો સંતસંધ અંતસ્વરો પ્રસંગાવીને લક્ષકારનો ત્યારે ત્યારે રાજગૃહી નગરીના નગરમાં વચ્ચે બુદ્ધબાષ્પુઓનાં નગરમંડીર્મનોના સ્તોત્રધોરની કંપના નગની. કે મહાશિશુની બુદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિ ધડવાને મોતી મનુઆદર્શ વેદોત્તો દોષ તો શ્રીક્રાસ્ટ મહારાજ સમેવડ બીજે તો હજી દીકો નથી કે દાખલું. રત્નભા- માં આચાર્ય શ્રીકલ્યાણગરજી મહારાજે ઉચ્ચારેલ 'માગર વર મંભાર' એ આદીવાંદ- ભાવનાની શ્રીક્રાસ્ટ મહારાજ દેવમૂર્તિ આત્મપ્રતિમા હતા.

એવા સાધુદેવનાં દર્શન કરવાને કાલ વિ. સં. ૧૯૬૭ના આનુમાંસમાં પદ્મીઆરજીને આરવાડી રાજકોટ ગોળમાં હતા.

શ્રીક્રાસ્ટ મહારાજની વ્યાખ્યાનભાષા તો દીલી-મારવાડી ગુજરાતીના અન્ય અમિત્રજ્ઞ- રૂપ હતી, ને કે સુગાળવા ભાષાસાક્ષીને તો એ મંત્રણા ભાષાપાંડિત્યનું વચનજ ધાય. પણ ભાષાનાં ગૂઢ્ય ભાગનાં એ ઉપસામાં શાં ગાન ને શાં પદાંગ, શાં તેષ ને શાં સંન્યાસ, શાં દનિદાસ ને શાં ઉદારતા વિગ- રતાં! ઉદારમનવહીઓની અનુદારતા ને સં- પ્રદાવની નાનકડી યોગદીમાં તડકીઓ ખાદના જુદિયાદ મુલ્યા ને તીરખા છે. આધુનિક દાદિયાવહીઓની ઉચ્ચ સાંપ્રદાયિક અધારોના

મતનિયમસંયમ પાળવે સાંપ્રદાયિક દ્વંદ્વતી મહાતપસ્વી આ સંતદેવના ઉરભાવની ને આ- ખ્યાનવચનોની ઉદારતા, શીખાયાંધ્યા વાણઓની નહીં પણ નિઃસીમ, વનરાજને વિચરવાના મહાવનના વિસ્તાર સમી આકાશવિદ્યામ હતી. નિર્જંતી વર્ષાને પૃથ્વીસીમાઓ પાંધે છે? વર- સતાં સુયંદિરણો દેશવિભાગદોષાં વરસે છે? કે મહાસંતોના મેધ એમ વરસે? ગણિતવિષયમાં પાશ્ચાત્ય ગણિતમાં બીલીઅન-ટ્રીલીઅનથી સંખ્યાગણુવીની હદ આવે છે; આર્ય ગણિતમાં પરાધને આપણે પરમ કોટિ લખ્યા છીએ: શ્રીક્રાસ્ટ મહારાજને પરાધ તો અંકમાસાનો મેરુ ન હતો, મધ્યમણુકો હતો. જમન- આશ્ચર્યોથી ભરેલા રાજદયાનના ઇતિહાસોમાંથી કે વીરદંડાંત વર્ણવના ત્યારે સભાજનમાં અદ્ભુતતા ધ્વાજ રહેતી. યતિમુનિઓના રાક્ષાઓમાંથી કે કાચ્છદંડાંત ભાખતા અને ધોરઅંધારી માઝમ રાતમાં કે અભિમારિકાને દંવેરીને માજેથી હાથગૂની શુંડ ઉપર પાપ- પાંખડી મેરી શંકેતવાટે જતી આવતી રાજ- ચિંત્રે ચીતરતા ત્યારે જેટલો દિવાનો કાચ્છા- નંદ પ્રકાશનો એટલોજ અનાચાર પ્રત્યે વિષાદ- ભાવે પ્રગટનો. સાધુજીવનની તપશ્વર્ણા દાખવે તો, સનાતન ધર્મથી બિન, જૈનમંસાર ને જૈનસંસ્કૃતિ ખડાં ધનાં. ન્યાય ને શીશુસૂરીની મદનનાજરી ગાનચુક્રો ઉપાટે તો જનજે માનની આજોમાં વેધું. સંસારીઓમાં તપ મોંઘીટમાં વેધું; સંન્યાસીઓમાં તપ મી- ક્રાસ્ટ મહારાજમાં વેધું; ને સંસાર કરતાં સંન્યાસમાં તપ મવિશેષ દોષ એ તો કુદનીજ છે ને! જેણે દેવરંબ, નેજાજ વમસંપદનો એમનો આ-અરંબ મેરો હતો: દેવની કે દેવીની આપ કપાસ્યા વિન- એકેવે અગત્ય નજ ધાય. પદાચ તો જન

નાડીઓ મળેતુ ઘોઢી ને હૃદય કેરો ધનમરો
ને માંડુના નો મજો જીવનનો સ્વામો-જવામ
ધણુને શ્રીજીવજી મહારાજ પીછજી દુનીઆના
વનની લાગના આ દુનીઆમાં તે

ન ત્વત્સમોસ્ત્યપ્યવિકઃ કુતોન્ન્યઃ ?
તારા સગીખડોપે ખીન્ને દખીશ ત્યારે દાખીશ
ને દાખીશ દુનીઆને દુનીઆ નો મદની
મતબુખીજ છે

વિ સ. ૧૬૧૭નું ચોમાસુ
ગુજરાત કાઢીઆવાડમાં નિર્મળ
નીવડ્યુ હતુ શ્રીનાવજી
મહારાજે આવકોના પ્રોતાઓના
દેવામાં દયાના ઝરણા ત્યારે
ફોડ્યા તે આજે પણ ચહેતા
વિરમાન છે

જૈન સમુદાયે વીગત્વહીન
કીધા એવું આજ ભાષના
દોષ તેણે ઉઘપુરના કુમર
ઓના, જ્ઞેયપુરખીકાનેગના
રણુપગથરોમાં, આરાજલીની
બુખબુલામણીમાં મિદ્ધ સમા
વિચરતા આ ધર્મવીરના એક
થારે જો દર્શન લીધા હોત નો
બુલ લાગત

પેઠે કાઠરી રે કે પાઠરી મનુષ્ય ચાલે

x x x

હરિને માજ છે શૂનો, નહીં કાચગુ કામ જો ને
સ્વામીનારાયણ મપ્રદાવના અક્તિવૈગમના
જો કીર્તનોમાં બરેતુ વૈરાગ્યનું પીરતવ વર્તન
મપ્રાપ્યોમથિ ઓણુ-કેવરતુ નથી જુદદેવના
કે મહારીજ ભગવાનના મહાભિનિષ્કમણુમના
કે તેમના સાધુમણીઓના સન્મનાશ્રમના

આમશૈલ નીલાળવા એવા આમશૈલના
માગની ઝાખી કરવા કે એ મુક્તિ-માર્ગની
ઝખનાવતા આમઓ જોઈએ. વૈરાગ્યની
સીરતા પારખવાને આખવડી જનુ જોનારી કે
આઠાતર આગોચનારી નહીં, પણ ઉંડુનીરખક
ને મુદ્ધમપાળ્ય જોઈએ. મસારીઆમાં સ-
ન્ન-સ્ત્રોતક ને વૈરાગ્યપારખ આખ બધાને કે
દોષ છે ?

ધર્મવીર માર્દીન જીવજી

શ્રીજીવજી મહારાજ પ્રજા નહતા, પ્રભુના
અવતાર નહતા ધર્મમસાપક નહતા, પેગંબર
નહતા શ્રીજીવજી મહારાજ માણે હતા, સંન
હતા, આચાર્ય હતા જ્ઞાન, અક્તિ, શીવ, તપ,
વૈરાગ્યની સમદ્વિવતા આમમમુદ્ધ ધર્મવીર
હતા જગત્પ્રાનિદામમાના દોષ તે નહતા,
જગત્પ્રામાના ધોમકમાના એક તે હતા. તે
દેવ નહતા, સાધુ હતા ગંધમ પાળતા, ને

સંસારમાં શ્રીલાલજી મહારાજ નૈષ્ઠિક પ્રત્યક્ષચરીત્ર રહ્યા, ને માનકુંવરબાઈ અખંડ સૌભાગ્યવંતાંજ રહ્યાં. સંસારની ને વેરાગ્યની સૌભાગ્યચુંદડી એકી-નેજ માનકુંવરબાઈમૃત્યુનિગમાં પોદ્યાં. પત્નીભાવના કે પતિભાવનામાં હવારા થએલાં, કે જીવન-વિધ્વંસાએત્રાં બચાવ પોતાને માનતાં, નગ્ની-મોટે ભાગે-ઈદ્રિયઆરજુના રૂઠની સારો સંસાર ગતવતાં, આપણા નવસંસારનાં કેટકેટલાં 'પ્રેમલેગીઓ' ને આ લેગીલેગણના

મહર્ષિ દયાનંદ

દાંપત્યલેગમાંથી શા શા સદ્ભોધ લેવાના નથી? આર્યસંસારનું આજ મદ્દલ દાંપત્ય: એ લેગીલેગણનું-ઉભયનું-આજ પરમ દાંપત્ય, ને ઉભયનું આજ પરમ નૈષ્ઠિક પ્રત્યક્ષચરીત્ર. ઇશ્વરના આશીર્વાદ ઉતરે એ આર્યદાંપત્ય ઉપર: અસારે-આ યુગમાં પૃથિવીપાથમાં ચપૂલપૂજના ને ચપ્પપૂજના

આગના નવગતમાં, એ જેખી ઇશ્વરી આશીર્વાદની દાંપત્યજીવનને જરૂર ઝીઝી છે.

નવગુજરાતના નવયુગનાં અનેક સ્ત્રીપુરુષોએ મને પુછ્યું છે કે 'કદ્દપનાદેશનિવાસી તમારાં જ્યા-જ્યાંત માનવગતમાં હોય તો દાખવો.' ને પછી તરતજ સદ્ભોધ્યુએ છે કે 'આ સંસારમાં તો એ દાંપત્યભાવના ફળવી અ-સક્યજ છે.' એ ખરું છે કે કદ્દપનાદેશનાં એ પુણ્યનિવાસીઓનું દાંપત્યપ્રત્યક્ષચરીત્ર જગજીવનમાં ઉતારવું કપરું છે. મહાત્માજીનું દાંપત્યપ્રત્યક્ષચરીત્ર ઉતારાવું છે: પણ આચાર્યજી, શ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ ને સાધ્વીજી માનકુંવરબાઈનાં નૈષ્ઠિક પ્રત્યક્ષચરીત્ર પુણ્યજીવનની સાધુકથાથી એ શંકાશીલ પૂછકોનું-આશા રાખું છું કે-સમાધાન થશે. આર્યસંસાર હજી સાધુસુનો નથી: આશ્ચર્યો હજી સદનાં આથમી ગયાં નથી. Truth is stranger than fiction: પ્રભુસત્ય સંસારનાં સત્યો માનવસત્યો કદ્દપનાનાં સત્યોથી મહા અજાણજ હોય. માનવી સદ્ગતે શું-ને કેવુંકે-સુજાતો હતો? મનુકદ્દપના શું એવું સુજશે કે પ્રભુકદ્દપનાથી પર હોય, ને આકાશની ગુફાઓના વિગટલંડારોમાંથી નજ હોય?

અધારીઆના અધારજીવનતા આકાશમાં ઉગતી તગતગતી ને આથમતી હર્ષજીવન તારક ગણની પરંપરા તો વાંચનાર! તમે નીરખી દશે. પૂર્વોક્તમાં મંગળ કે બુધ ક્ષિતિજ પાછળથી ઉમે, મધ્યાકાશને માથે ચરે ને ચળકે: ગગનકાપના સેથી માર્ગે શી મંદકિતીની સમીપ શનિ કે ચુકે જગમગતા હોય તે ધીરે ધીરે પશ્ચિમાકાશમાં ઉતરે ને આથમે: તેજ્જ્વળની પ્રકાશપરંપરા ગયિતર એમ ઉગતી ને આથમતી. તમે નીહાળના હો તેવનાં.

અધ્યારજિ વાંતી મવા પડી, અમલગાન મમે
 પૂર્વદિનિન કમતો ને પાંચે ધીરે તારકટદમા
 પધારતો, ચક્રમારે રંગ દશે. મારેયે જીવન
 આજમા એવુ થયુ મધુનમતો મને કામ
 દતોને થોડે દણ્યે છે ચમત્ત્વા અંત
 તાગઓ નાના મોટા મદકરમતો જીવનમ
 રેવા નિર્ગનિજ જીવનના અધારા આજ
 પાળળા એ અજગળાના ને અજગળે છે
 પણ એ મદુમા આ આમે તો ચક્રમા એક
 નીકાજો. હજારો ઓલીઆ ને પાંચી
 અવધુઓ એવા નથી નીગળ્યા આપમમાજ
 પણ સનાતની, મદમમાજ થીઓમારીજ
 મુકિતજો, પુનીતજીવન પ્રેમપરેરિજીવન
 ઈશ્વરીજીવન, કેથોલીનીજીવન નહ્યુ મન્યાની
 ધર્મપ્રચારક પાદરીઓના પરિચય લીધા છે.
 લોકોમાં માનનનવના જાનપ્રચારક પડિનપુત્ર
 હોદુ મદારજીનો પરિચય છે મુનમા રીયમુશી
 ની મદનતાનેરે નવદામગજ કરી મમલ
 વતા નરહરિ મદારજીના પ્રવચન મુજબ છે
 ઓલીમા મદામદોપાધ્યાય નમૂન શિરકરિ
 શકયાવજીતો સમગ્ર દતો, જુનગદમા
 મુજશકર વ્યામજીવ્યામ વાપાની અટોતગત
 પાળળાનારે દર્શન લીધા છે અમદારને
 પ્રેમદગજો વિરાજતા સપ્તદામજ ને મરેનરની
 આત્મામા વિચરતા જનકીદામજીના દગન
 વિમુખ નથી રહ્યો. જગનપુત્રમાજ ગમતા
 મોહનદામજીનાં જગતો દીવમગ માજળા
 નાની-નાનકડી પુણ્યવાતોઆથી અમગમગીને
 રીજવના, રીજવીને એક પગથીક હમે ચલા
 વના, જાદવજી મદારજીને વારવાર રંધ્યા
 નર્મદાનીરે મગનાથના કેશવાનદજીની માથે
 ગરિ ગાળી છે, કરનાળીના ગોવિદામજી ને
 અદિજના 'વેંચરવાળી'નાથે દર્શન કીધા છે
 મગનાથના પ્રહાનદજી, વાધોડીઆના દાદુ

નનજી, ને આવમરના માધવદામજી દર્શન
 નોનાથ નથી માયુ એમ નથી રીનનગરના
 શિશાનદજી-પગમાનદજીની, અધિનીકમારો મમી,
 રંધમેવડીને ઓગળુ છું. પુરગળા પ્રહા
 નજીના અગત ને રંધનીઓ સાનળી છે
 હવેઈ ૭૬ મિદ મી લગડની દગચકીઆળી
 ખાવડીના બગરકરિ જાનિતજીને મુજબ છે
 અડી રામદેવ ક્વાની ને રિગિટીની અનત
 પ્રમાડના પ્રવચન ને કીર્તનમાં મેકો છું
 નામગજા ઉપર બગડના બગગજ 'નમિદ
 મરેના ને નીગળ્યા છે, જીવનગજામાં મધિ
 જામમાગના વાંતી મધુજન બકતગજ
 ડે રમેનને મુનમા પ્રાર્થનામાજીએને
 નેક તારતી પુનના નચાવના નીગળ્યા છે,
 આર્યમમાગના Intellectual Gymnasium
 ન્યાયતાના મદામ'જ આર્ય રીયમુશ
 આમાનદજીનો મદગમે કીધો છે. જાદ
 મમાગના માધુજન પ્રતાપજી અજમુજ ને
 ગાત્રુ ખીડીનવદ પાવનાં ધર્મવ્યાખ્યાનોથે
 માજળ્યા છે મુનિજીવના મેનાધિપતિ જનગજ
 મુધનુ, શ્રીમ્તીઆચાર્ય શ્રી મુગળા ખીડપનુ,
 ડા કેરમેનુ, ડે. રાકકદારનુ, ડે.
 મંડલેડનુ બાળુ કે ધર્મપ્રવચન એક
 એ વાગ મુગ્ય છે ।દમાદિએથી આમન
 મારી ભેંચા રવામીજી શ્રી અદાનદજીને
 ચ નીકાજ છે વડેતેક મોનેગી પાવ
 ની ને ચાગ આંગળ સોનેરી કોગની સાડી
 પેટિઆક વરની વધે ઓરેલા ને દાથે લોકેટ
 લાકડી સાનઆગળી પડેરેલા જુદ વિધવા
 મીમીમ એમદના કે આપ માધુજેમમાં વિચરતા
 મીં મુકગના ધર્મવ્યાખ્યાનોમારે મમે છું.
 લાકગચાર્ય શ્રી માધવનીચજી, નિવિદમનીચજી,
 શ્રી રાંભાનદજી કે 'ખીલાદન લાકચાર્ય'
 શ્રી ભારતીજીશુનીચજીથી અપરિચિત નથી

રહ્યા. ઘોળાં, પીળાં, ભગવાં, સોનેરીને યંથારાકિત-
મતિ ઝોળખ્યા-પારખ્યા છે. નવાલુના અનેક
ધર્મોના સાધુસંત નીહાળ્યા છે, નાના મોટા
અનેક સંપ્રદાયોના આચાર્ય-આપણ-મહારાજ-
પ્રભુ-ભગવાન જોયા છે. જગતની અંધારી
મહારાત્રિ અજવાળવા મથતા એ
સહુ નાનામોટા તારક્ષીઆઓ ઝગ-
ઝગે છે. એ સફળ તારકજ્ઞની વચ્ચે અમૃત-
નિધાન ચંદ્રદેવ શા વિહરતા શ્રીલાલજી મહારાજ-

ને નીહાળ્યા હતા. પાકક! તારી વધુ નિર્મળી
આંખે સાધુતાના ચંદ્રદેવ નીરાળા નીરખ્યા-
ઝોળખ્યા હોય તો મારે વાંધા નથી : પણ
સાધુતાના ચંદ્રદેવ તે તારે કાળે-નીરખ્યા-
પારખ્યા હોય તો એટલું મારે ખસ છે.
આટલુંયે પાકક! વિનવીને યાચું છું, કારણ
કે પૃથ્વીભરમાં સંસારની રાત અંધારી છે,
ભવના માર્ગ હતા તેથી વિકટ ને અધોર છે.

કુલપાંદડી

લેખક :

રા. પૃથુરાજ શુક્લ

ઓ પાગલ, તારી તુટેલી ખીન કોને સંભળાવે છે?

શું! આ નિઃશબ્દ ઝરણુને તારી ખીન સંભળાવે છે? પણ તેતો ચોતાના તાનમાં
મસ્ત છે.

શું! વિહંગને તારી ખીન સંભળાવે છે? પણ એ તો પોતાની પ્રિયાને રૂઝવવામાં
મસ્ત છે.

શું! પ્રભુને સંભળાવે છે, પણ તે તો મંદિરમાં ભક્તની આરતી સાંભળવામાં નિમગ્ન છે.
હા, સમજ્યો.

પણ કોઇ તેજ વગરના, લાંબા, કાળા, શુષ્કળાંવાળા, પવનમાં આમ તેમ ઉડતા વાળવાળી
ડગલે ડગલે ધસકના અગ્નિની છાંજો ઉછળતી, પલકારે પલકારે ખંભડ વરસાવતી શ્રમ અને
આસથી ધસકતાં સ્તનવાલી આભસાગિકા આવે છે.

સમજ્યો

તેને વસ્તે તારી ખીન છે.

[ચિત્રકાર]

નવયૌવના

[રા. ગોરધનભાઈ પટેલ]

શુદ્ધિથી શુદ્ધમાં પ્રકાશને,
તુજ સાક્ષાત્કારવિ દીપાવને,
અવની સુરભિથી કરી,
સખી, યાને પ્રિય દેવી કંથની.

નવયૌવના

સંપાદ

રો. કાશ્મીર

(વંતાવીવ)

મગિના મૃદુ મેદની સખ,
પ્રતિભા મૃદુ મેદની સખે
પ્રભુભાષુત હિરે ધાસિની,
મમી મયન સદા પ્રમાન્સિની-

વ્રત નિભવ શુભ રાગરો,
નૃત દાનિયા મકે દીપાવરો,
નૃત પુખ્ત પડ પદાવિ
તદા યાગ્યા દુવ-દાદી નિમળા

મૃદુ નવતો ઝરે મુદ્રા
નર બાસ કંઠ દિવ્ય તાડના
પડકે હુઝ માભા નર
મય મળ્યા મહ દર્શી મૂન.

નવ દવ નીન એ મયે
પ્રભુ જાલા નવિ નર છુરો
કહે કંઠ કેટલ બપુ
નવ આ વિગ મયે નો અ

રમતુ આનિમે કમળ
અર્ધા. મૃદુ દાવ નિમંજુ,
શુભિ આમ નવી પ્રમાદિએ,
કેટલી ના વિધિત ખુષો મયે

આગતાં પ્રકરણોનો સાર

સંવત્ ૧૧૬૯ ના ચૈત્રની એક સવારે એક જૈન સાધુ ને ઉદાનો દીકરો આશ્રમ પર ભુગુચ્છ આગળ ઉતરે છે. આશ્રમ પર દુર્ગપાવને મળતા જતાં સરતામાં એક યુવતીના સૌંદર્યથી મુગ્ધ બને છે. તે કાકને મહાને નયસિંહદેવનો સદેશો તેને આપીને પાછો વળે છે. સદેશમાં કાકને આજ્ઞા છે કે તેણે ભરૂં આશ્રમ પરને સોંપી જુનાગઢના ઘેરામાં બેસવું. રાખી લીલાદેવીએ પણ કાકને તેડાવ્યા છે. દરમ્યાન જુનાગઢમાં મહિમદ્ર રાણકદેવીનું તેડું લાગે છે. બધું સાંભળીને કાક દેવભદ્રસુરિની વિદાયગીરી લેવા નય છે, નય વાર્તાની આરંભમાં આવતા જૈન સાધુને તે આગળે છે, અને તેની પાછળ એક શુભચર યોગે છે, આં રસ્તે પડે છે. દરમ્યાન આશ્રમ પરને તેના સપ્તરોજી સાં તેના સાથે, પાછળે લાટ છત્વાથી કંઈવાસભર્યા દ્વદશ વાળો બનેલો દેવાપાલ; હુખો આવકાર દે છે. જે યુવતીના સૌંદર્યથી તે મુગ્ધ થયો હતો તેની લાગ કાકને આશ્રમ પર ને સનિકોને મોકલે છે, જેઓ કુલા આગળ બેસીને પતીઆરીઓની મરફરી કરે છે. 'મહિમદ્ર મહારાજ' તેમને વારવા જતાં એક સૈનિક તેને મારે છે. તેડામાં દેવાપાલ આપીને સૈનિકનો પગ કાપ નાંખે છે. આશ્રમ પર આગળ ફરીઆદ જતાં તે દેવાપાલ ઉપર કોયે ભરાય છે, પણ એડામાં કાક આં પહોંચીને ખરી હકીકત કહાનીને સનિકોને કાઢી મુકે છે અને દેવાપાલને ન છોડવા આશ્રમ પરને ચેતવે છે. આશ્રમ પરની છોકરાંદીની નિરાશાજનક લાગ લેતો કિકર્ત્તવ્યમૂઢ કાક પોતાનો પરિવાર દેવાપાલને સોંપી રવાને થવાનો વિચાર કરે છે. દરમ્યાન આશ્રમ પરને તેનો સપ્તરોજી તેજપાલ દુર્ગપાલને ઘેર લઈ જાય છે. તે વખતે દેવાપાલ પોતાના ગુરુ પ્રધાનદ આગળ પટ્ટણીઓ ઉપરની પોતાના હૈયાની આજ કાઢતો કાકને ગેરહાજરીમાં બળવો જમાડવાની રત્ન, તથા બરુર પડે તો સેનાપતિ "કુવસેન"ના મુળ દેવકપમાં બહાર પડવાનું વચન તેમની પાસેથી મેળવે છે. પછી તેને કાક મર્યા કાકે મૃણાલકુચરીની વાત કાઢતાં દેવાપાલ કાકને વધ કરવા કોટ છે, જેને પ્રધાનદ વારે છે. ગુરુના સમજવવાથી ઉપર કાકના કુટુંબનું દક્ષણ કરવાનું દેવાપાલ વચન આપે છે. કાકના રવાને થયા પછી મન્દરીને દેવાપાલની સ્ત્રી સાથે મોલાઆલી થાય છે. દરમ્યાન આશ્રમ પરને ખબર મળે છે કે તેનું મન હરી જનાર યુવતી તે મન્દરી શેતેજ છે, તેથી તે કાક બહાનું કાઢીને મન્દરીના ઘરની રોજ મુલાકાત લેવાની રત્ન તેની પાસેથી કુટિયા મેળવે છે, અને તેના મોહમાં બાંને ભુલી વિચસણ જૈન સાધુ હેમચંદ્રસુરિની અવગણના કરે છે. આદ દેવાપાલ મદના કોહારના હૃદ નાયક અને કાકબળ દેવાને ભોળાઈ કોહાર ખાસી કરી આવવાનું તેની પાસે કબુલાવે છે. એની રાતે કે કાક પાછો આવે તો દેવાપાલ અનાજ ફરી ભરી આપે. દરમ્યાન સુરિ ખંભાલ તરફ વિદાય થાય છે. ભુગુચ્છથી ફરીઆ વાટે પાછળ તરફ જતાં કાક વચમાં લાડી આગળ ઉતરી પડે છે, અને પોતાનો વેશ વિશ્વામુ ખેમાને પહેરાવે છે. ખેમા આજ્ઞાપુસ્ત્ર વહાણને પ્રભાસ આગળ લઈ જઈ દુબારી દે છે. કીનારે ઉભેલો ઉદાનો દીકરો વામ્બા તેને કાક સમઘ "જવાની" લે છે અને વધળી લઈ જવાની તૈયારી કરે છે.

(દરે આગળ વાંચો.)

પ્રકરણ ૪ થું

ગીરનાર

પણ જ્યારે પોને કાકને પટ્ટી ચક્રાને ભાવ્યશાળી થયો એમ માની વામ્બા મહાસતો દત્તો સારે કાક મારને ઘોડે જુનાગઢ તરફ જતો દત્તો.

લાડી જતા તેણે ખજારીઓ તથા ઘમાને સાં છોડ્યા, ને પોને તરત ચોરપાડ મયો. અને ચોરા સમયમાં ચોરવાડનો મોનીઓ આવીર અને કાક અને નળે જુનાગઢને

માર્ગે લીધો.

રાત દત્તી છતા તેઓ પ્રભાતથી જુનામઠ જવાનો મોગે. રત્નો લાખ રાક્ષા નહીં આ મોટા રસ્તાનું રક્ષણ પાટણનું કચર કરતું હતું. એટલે ત્યાંથી જતું જોખમભર્યું હતું આ કાળથી તેમને કાળો ને વાકાચુકો રસ્તો લેવાની ફરજ પડી.

મોરહના નિર્મળા બોમબા અમદા તારા એને આનામે તેઓ રત્નો કાપના પણ સોગ ની પાણીપથી રોડીએને અધમરનો કે રત્નાની મુશ્કેલીનો લીઆમ નહીંતો જોઈતો પર જોઈતો કપાતા જતા હતા છતા મોનીઓ ને કાક અધીગાથી જોડીતો ઉપરેય આ જતા હતા.

કારીઆવાડી ધોડીને પાણી ચડે ત્યાં ને પચાળી બને છે. તેના પત્ર ધડતા નથી તેનો શ્વસિ બગતો નથી તેને ઓડ જડતી નથી. તે જાનવર મરી વેગતી મર્તિ બને કે તેનો ગ્રુપ દેડ મનીગતી મદમતા પ્રાપ્ત કરે છે.

આ વેગવતી થે ડીએને તેની પચાળાજિ જોડે તનમવત સપતી જોડે ને તે પણ પાનો અરથો જવારે પગડીકે યતા તમ રેડીઓ મઆતી ત્યારે ગીંગનાર નિનિજ પર મોબી રથો.

પવતોથી પગિયિત કમહરને ગીંગનાર રમકડુ સાથે છે અને તેને પવત કેમ મરેલાય એવી રાક્ષા થાય છે પણ સપાટ પ્રદેશના રહેનાર ગુજરાતીને ગીંગનાર એટલે મિરિગજ.

નિર્મોલ જગુઆ વચ્ચે કોઇ મનુષ્યનીર હોયો દોષ તેમ મોરહની મપાટ બુમિયા ને શોભે છે. ને મરીઓ થવા જનઅમદની બકિજ તે આકર્ષા રથો છે. આર્ગ મકવતી મતાત્ત નો પુત્ર એની છાયામાં શાનિ પામ્યો ને માલ્ય પતિ હમમર્દન કૃત્યે કાવ્યવતતા બવથી

બામના એનું રાખુ મોધ્યુ. અવતી પર ખુદ-ધમનો વિનાર માપવા હિમુક બનેલા દેવગ્રિય અગ્રોક, આર્ચાવર્તમાં હોંદુ મંત્રુનિ સ્થાપવા તખર થએલા કુવતુ બુલુ સમુદ્ધમ, અને પરદેથી છતા આર્ચધર્મના ગર્વથી મત બનેલો રુદ્દામન-આ નરેશત્રિપુટિએ એને પોતાની સત્તાનો સીમાદર્શક વિવ્યવર્તન બાન્યો હતો. ચૂડામખાની મતાના સ્થાપકે પણ એની અભેદતાની મહાય લાખ સોરનું સામાન્ય સ્થાપાનો પ્રયત્ન કર્યો અને એની પ્રેરણાથી પ્રયત્ન બનેલો ખેગાર પાપજીની સર્વવિજયી સત્તાને વશ સુધી ડારી રથો હતો.

નિર્વાણ શોધના, નમ્ર ને વિગ્રહ એવા જુદામિત્રુની શાનિ ને સ્થિરતા દર્શાવતી પદ્મેષા મગગના વિગ્રયની નિરતર માપના કરતા ને આર્ચધર્મની પુરિને વહેતા અપભ્રંશની નીડર નિશ્વાસમજાતા રેખા રેખા પદ્મિન્દ્ર, દિઆના મોદમા પેલી બનેલી મનુષ્યબાનિને અમાગી પદ્મ શીખવવા તનમતા જૈન માધુર્માં સહનરીતતાની છાયાઓથી મોખતા પગલાં— પવિત્રતાના આ બધા પાદસ્પર્શે ત્યા પથ્થરે પથ્થરે દેખાય છે. ને વળી ધારીને જોતા એ પદ્મજિએ નગરે અરથો.

એક નાની ને ધારીલી-નગરસુગીઓની નરી જતી વીંગતને મુકમાર દાયે ટકાવી મળતી સતીઓમા એક એવી રાખુકની, અને બીજી મોગી ને કળુ-જેના ખાનડામા થએલા સતપ્તવતી શુદ્ધિ બકિજપોમતી મદતા ને માદિત્યપ્રેમની રસિતતાના ત્રિવંશી સમખને પ્રત્યષે ગુજરાતની રમાળ બુમિ ફરીથી રમાળ થઇ ને કુખ્તરેખા નાગગતી.

પણ કાકને આ બધાનો વિચાર કરાવતો વખત કે શક્તિ નહેતા. તેને ખન ગીરનાર

ઔરહે તેના મિત્ર ખેંગાર-કેસરીની શુદ્ધ અને તેની મુસાફરીનું લક્ષ્ય.

સૂર્યોદય થવા લાગ્યો, ને ગીરનારનાં શિખરો ભુખરાં મરી જરાક મુવલુંને તેજે અમર્યાં. અને પડ્યો, પર્વતનાં શૃંગ બનાવતાં વિશ્વરૂપોએ ગદ દરી નાંખ્યો હોય એવું લુનાગદ પણ દેખાયું.

“મોતીઆ!” કાકે પુછ્યું.

“બાપુ!”

“આપણે ક્યારે લુનાગદ પહોંચીશું?”

“બાપુ! હાલ પહોંચી જતે પણ અહીંયાં પટ્ટણીઓનો જાપનો વધારે છે ઔરહે કપારાખંધ નહીં જવાય. સાંજના પહોંચીશું.”

બંને ઘોડીયાર સાંસ્યા, અને પછી ઘોડીઓ છોડી, એક જાડ નીચે બે થડી વીસાઓ ખાયા બેકા પણ તેમના નસીબમાં વધારે વખત થાક ખાવાનું નહોતું.

“બાપુ! ઉઠો ઘોડી પકાણો.”

“કેમ?”

“આ પેલી ધુળ ઉડતી દેખાય છે. કાક આપ્યું.”

કાકે જોયું. છેક દૂર ધુળ ઉડતી દેખાતી હતી. તેજે તરત ઘોડી પકાણી ને બંને જળુ કપારાભેર આડે અપને રૂત્તે ચાલવા માંડ્યા.

આખો દહાડો આ પ્રમાણે ગામોથી ને મોટા રસ્તાથી દૂર તેઓ ચાલ્યા કર્યા. સાંજ પડનાં પહેલાં તેઓ ગીરનારમાં આવી લાગ્યા.

“બાપુ! દલે નીચાંત થય. આ રસ્તા પર દલે કાલ નહીં મળે.”

“કેમ?”

“આ રસ્તો તો અમરોજ ખખર છે.”

કાકે ચારે તરફ જોયું. “મોતીઆ! દલે મારી આંખે પાટા બાંધ.”

“કેમ?” આવીને ચક્કિત થઈ પુછ્યું.

“બંને આ રસ્તાની માહિતી ન હોય. તે મારું.”

મોતીઆએ માનથી કાક તરફ જોયું ને કકરો લાઈ તેની આંખે પાટા બાંધ્યા.

કાકે માત્ર નામની લગામ પકડી રાખી અને તેની ચતુર ઘોડી જાણીતે રસ્તે થઈ કપારાખંધ આહીરની ઘોડી પાછળ પાછળ ગઈ. રસ્તામાં ડગલે ડગલે ચડાણ ને ઉતરાણ આવતું, ઘણી વખત ઘોડી એકદમ ઉભી રહી જતી; એક વખત તો તે ચમટી.

કાકને પાટામાંથી લાગ્યું કે ચારે તરફ અંધારું થઈ ગયું છે. ઘોડી વારે મોતીઓ બોલ્યા.

“બાપુ! ઉનશે ગદ આવ્યો.”

“ઉપર ગયા પહેલાં પાટો છોડતો નહીં.”

“જેવી બાપુની મરજી.”

મોતીઓ ઘોડેકે મુઠી કાકને હાથ ઝાલી લાઈ ગયો. ત્યાં કોઈક ઉભું હતું તેની જોડે મોતીઆએ ચાત કરી; અને પછી પાછો તે કાકના હાથ ઝાલી એક પરચરની સાંકડી પગથી ચડવા લાગ્યો. ડગલે ડગલે મોતીઓ કાકને સાવમેત ઢોલવા ચૂંચવતો.

ધણે વખત ચડ્યા પછી તે ગદ પર આવી લાગ્યો હોય એમ લાગ્યું. તરત મોતીઆએ પાસા છોડ્યા.

ચારે તરફ અંધારું હતું. માત્ર અવારનવાર મશાલનું આલું તેજ કામ કાઢ દેહણે દેખાઈ ચડતું હતું. આ અંધારામાં પણ મોતીઓ કાકને કપારાખંધ લાઈ ગયો.

મોટું ગાલી મરુપમાં પાછલે બારણેથી તેઓ પેલા ને મોતીઆએ એક માખનના ફાનમાં ફેંક્યું. તે તરત ઉપર જતા આવ્યો ને કાકને તેડી ગયો. મરુપની અમરણીને જો છેડે કાકને જો રાખી ને ચાલ્યો ગયો.

શ્રીવા આજર સોમી ખાનગી કરીને ખામ કરીને દાણ મેળાવો હતુ નેમ

રાત અંધારી હતી છતાં તારના આછા તેજમાં કાક ચારે દિશાનો ચોપડો વાંચી રહ્યો. થોડે દૂર જુનાગઢમાંથી સૈનિકનો હોકાર કે વેદનાની ચીસ સ્પષ્ટ મુંબળાનાં હતું; ને કોઠની ખાડી દૂર ઘોડાનો હણહણાટ અથવા ક્યમિત્ત મુંબળાની કિસાહની શ્રુમ ક્યે સ્થતે પટ્ટણી ને સોરડી સૈન્ય આપડે છે તે દેખાડી આપતાં. આસપાસના અંધકારમાં દીવાના પ્રકાશથી નીરાળું પડતું, વિગળી સેનાનું મયક વંચળી તો તરત દેખાતું. ને ચોંમેર હેક્ટેકાલે નીકળતા ભડકા કે ધુમાડો પરદેશીઓએ વર્તાવેલા કેરની સાક્ષી પુરતાં. અંધારી તરસ, અંધકારમાં પણ અંધારો લાગતો ગીરનાર અંધા પર પોતાનો ભયંકર પ્રતાપ પાડી રહ્યા હતા. અને આ બધી સામગ્રીમાં કોઈક દૂર શુદ્ધમાં પડતો કેસરીની ગળનાનો ગંભીર પડ્યો તે પડતી ત્રાસજનકતામાં હમેશા કરતો હતો. કદિ વિચારમાં મગ્ન બની જોયા કર્યું; અને મુગાં મુગાં તેણે જુનાગઢના દુર્ગ અંગારની અડગ વીરતાને અર્ધ આપ્યો.

પાછળથી કાક દોડતું આવ્યું “કાણ કાક!” આવનારનો અવાજ આવ્યો.

કાકને અવાજ પરિચિત લાગ્યો, પણ ને આવનારને જોઈ સહે તે પહેલાં આવનારે તેને આથમાં લપેટી લીધા.

કાક ચમક્યો, ને ઝાલખાણ પડતાં બોલ્યો “કાણ રા?”

પ્રકરણ ૫ મું

જેમાં સરાકતને પણ નિર્ભયતા હોય છે તેના દાખલો જડે છે.

રાણકેવીને બહારે રા'કેમ આવ્યા, અસારે પોતાને શા સાકે બોલાવ્યો, રા' મું દામ સોંપશે એવા તથાસોના અનેક વખતો

કાકના અંતરમાં ઉઠ્યા. રા'ની બેટ પુરી થઈ ને તેણે તેના તરફ ધ્યાનથી જોયું. તે જોઈ તેના મગજમાં પંદર વર્ષ પહેલાં જોએલો ખેંગાર ખડો થયો. તેનું છટાભર્યું ને સમગ્ર અંત તેનું ને તેનું જ હતું—માત્ર સોમસુંદરીના પ્રણયીનાં રૂપાણાં અંગ પર અસારે અખતર ને ચારા હતા. તેના સિંહ શા ભવ્ય મુખ પર ફાંકડી દાઢી શોભતી હતી; અને બે ધાની રંખાઓ એ ભવ્યતાને અનુપમ શોભા આપી રહી હતી. એની તેજસ્વી આંખમાં નિશ્ચય ને અસ્વાભાવિક તેજસ્વિતા દેખાતી. તેનું હાસ્ય તો પહેલાંના જેવું જ મોઢક હતું.

“કાક! તું આવ્યો ખરો” ખેંગારે ખોખરે અવાજે કહ્યું.

“મહારાજ!” કાકે સમજાવ્યું હતું

“આપે મને બોલાવ્યો!”

“ધીમેથી” ખેંગારે કહ્યું “હા. મેં બોલાવ્યો.”

“મને તો યાનો સહેશો આવ્યો હતો.”

“ના. મેં મોકલ્યો હતો.”

“પણ મણિલલ તો યાને મળ્યો હતો. એમ કહેતો હતો.”

“એ તો બરા સોડ છે. મેં બીજી રાણી મારફતે કહાવ્યું હતું, પણ એ ભજેદીને બરા જમ થયો એટલે રાણકેનેજ મળ્યો એમ આવ્યું.”

“એવું શા માટે ક્યું?” કાકે પુછ્યું.

“સાર વગર તું આવે નહીં.”

“તમે પણ કહાવ્યું હોત તો હું આવત.”

“કેમ પાછળની ચાકડી છોડી?” ખેંગારે બરા નિરકારથી પુછ્યું.

“ના. દરજી સુધી નો છું. કાકની ચાત મંજુ જાણે.”

“કેમ! પાછા તારા માલીક કદા થયા છે

કે શું ?" કૃષ્ણદેવે હાથેને પુછ્યું. તેના હાથમાં પહેલાં હતો તેવોજ મળકનો ધ્વનિ હતો.

"બાપુ ! મારી પીડા હજુ ફેડીશ. પણ આપનું શું ? મને કેમ બોલાવ્યો ?"

બેગારે માથેનીથી ચારે તરફ જોયું ને જોયું ધીમે અવાજે કહ્યું "કાકા ! મને તારી હાલની જરૂર છે "

"હું હાજર છું "

"મારે પાટણ જોડે મધિ કરવી છે."

"સં—પર ! અબધખીમા કાઠી બોલાઈ પુ."

"ધીમે બોલ કેમ સામજારો. કાકા ! તુ નળવન થામ એમ શી નવાઈ ?" શાલ ને જાનકાબાઈ અવાજે બેગારે પુછ્યું. "બેગારે જ્યારેવને પછર વાં તોભા પેકરાસી ને હજુ જુનાગઢના કાંચરા અખડ છે. ત્યારે સોરખનો ને સધિ શા માટે પાવે ?"

"હું પણ નેજ પુછું છું" કાકે કહ્યું.

"કાકા ! કાકા રાએ કદી નમતુ આપુ તથી, અને જુનાગઢે વિજેતાને આવકર આપ્યો તથી. એવે સજાની વાત કરના મારો પ્રાણ પે છે. ગયે વર્ષે મને મુખવે સધિની વિશિ ક્લાવી હતી, ત્યારે વિશિ લાવનારને મે મધેડે બેસાડી ફેરવ્યો હતો."

"ત્યારે હવે કેમ ?"

બેગારના અતરમાથી એક નિશ્વાસ નીકળ્યો. "જાણ ત્યારે મને ખબર નહોતી કે જ્યારેવ જાતે રજો મડશે."

કાકા આંખ ફાડી જોઈ રહ્યો. શું બેગાર જોવા ટેકીના વીંગના હાથમાં કાચરના પ્રસરી હતી ?

"તેમાં શું ?"

"તેમાં શું ! કાકા ! તુ ટેકીઓ રજપુત છું ; ને ટેકીના રજપુતથી હું કયો નથી પણ

તમારો જ્યારેવ ટેકીઓએ નથી ને રજપુતને નથી." બેગારે કડવાશથી કહ્યું.

"બાપુ ! મને એ ન સમજાયું."

"કાકા ! જ્યારેવ રજો ચડ્યો છે, પણ જુનાગઢ લેવા નહીં." જાનકાબાઈ અવાજે બેગારે કહ્યું.

"ત્યારે ?"

"એને રાણક ફરી પાછી લેવી છે."

કાકા પાછો હાથે "શું માઝા થયા હો ?"

"ના. એની તજર તો ત્યાં છે. એને રજપુતોના ટેકની શી પરવા છે ? એ માણુમજ ક્યા છે ? રાજ્ય ને વિશાચની હીંમતે ને રજપુત છુએ તેને માણુમ કેમ કહેવાય ?"

"બાપુરાજીની વાત કરો છો ?"

"તમારા મહારાજની ફરેક ખુલીઓ ન્યારી છે. બાપુરાજીને એની સેવામાં છે એ તો સમજ્યા. પણ ન્યાયથી એ વધારી આવ્યો છે ત્યારથી એ પોતે બાપુરાજીની થયો છે. મામગમોના આગો પ્રગટે છે, ચોખેર ભોંડો ત્રાહ ત્રાહ પોકારે છે, બાપદાદાઓ મવનોની દત્તકયા કહેવા હતા તેતુ આપી રહ્યું છે. મારાથી મારી મરીમ ખીચારી પ્રજા પર વરસનો કેર જોવાતો નથી, એટલે એના કરતાં સધિ કરી નાક કપાવતુ વધારે સારુ લાગે છે."

"મહારાજ ! તમે આખા કુલના કલકર્ય ચક્ર પાસો."

"હા ! પણ મારી રાક પ્રજા ને મારી રાણક એને બચારીશ."

"મહારાજ ! સધિ કરવી એ મને તો સારજ લાગે છે. લાકનો વિશ્વદ પણ મે એમજ પુરા કર્યો. પણ જ્યારેવ મહારાજ માનગે કે કેમ એ મવાઈ છે." કાકે કહ્યું.

"તેનાથી મોટી મુશ્કેલી તો એક ખીજ છે."

"શી ?"

“રાણકની.”

“રાણકબાની!” કાકે પુછ્યું.

“હા. કાક! તને ખાસ બોલાવવાનો હેતુ તો એને સમજાવવાનો છે. ભાઈ! રાણક સ્ત્રી નથી—જગદંબાનો અવતાર છે. લોકો મને જરા આપે છે પણ જુનાગઢ આજે ટક્યું છે તો માત્ર એને પ્રતાપે. એને ઉત્સાહ અમે જીવીએ છીએ. એને મંધિની વાત કરી કોણ શકે?”

“તમે એમને વાત નથી કરી?”

“ના. એને વાત કરવાની હોંમત આવતી નથી. કાક! એ નહીં હોત તો હું ક્યારેય રણમાં રાખાઈ ગયો હોત—ને જુનાગઢ પડીને પાંધર થઈ ગયું હોત. પણ મારી રાણકદે”—ખેંગારે સ્નેહભાવે અવાજે કહ્યું. “ની હોંમતે અમને ઉભા રાખ્યા છે. હવે એના દૃઢ સંકલ્પની વિરુદ્ધ કોણ જાય? માત્ર તું એને સમજાવી શકે તો.”

“પણ મારું કેમ માનશે?”

“વખત છેને માને. એને તારે માટે ઘણું માન છે, અને મને તારામાં ઘણી શ્રદ્ધા છે.”

કાક હસ્યો. “જે સતી તમારું નહીં માને તે મારું માનશે?”

“કાક! મહેનત તો કરી જો. મને પોતાને મોતનો ડર નથી—ને નથી મોતનો ડર રાણકને. પણ હું પડું ને તમારા મહારાજને હાથે એ ચઢે—” ખેંગારે શરીરે કમક્રમાં આવ્યાં તે કાક જોઈ શક્યો.

“આપુ! તમે કામ તો મને ઘણું અઘરું સોંપા છો?”

“કેમ?”

“રાણકના પાસે કુલ લગ્નવાવડું ને જ્યેષ્ઠ મહારાજનો કોષ રાકવો—” વિપુરાચી

બને એવાં નથી, તો મારાથી કેમ બનશે?”

“મને ખાતરી છે કે બનશે તો તારાથીજ બનશે.”

“પણ મહારાજ! બાને અહીં આવવાનું કારણ શું આપું?”

“કહેજોની કે મેં સલાહ લેવા બોલાવ્યો છે.”

“હીક! ક્યાં છે?”

“હમણું આવશે. તું નાહીને ખા તો ખરો. ચાલ, માત્ર તારી યુકાની બાંધી દે.”

“જેવી આજ્ઞા” કહી કાક યુકાની બાંધી રા’ની પાછળ ગયો.

મકરણ ૬ હું

રાણકદેવડી

કાકે જમ્યો ને ખેંગાર એને રણવાસમાં લઈ ગયો. ખંડ નાનો ને અધારો

હતો, અને એક મોટા દીવાનો તેમાં ઉજાસ પડતો હતો, ત્યાં પાંચસાત સ્ત્રીઓ બેસી હતી. આશરે સાઠ કરી રહી હતી. એક છેડે ગોળલામાં અંબાબવાનીની મૂર્તિ આગળ નાનો ધીનો દીવો બળતો હતો.

સ્ત્રીઓ બધી કાળા વસ્ત્રમાં હતી. એક નાની લાગતી સ્ત્રી દીવાની પાસે બેઠી બેઠી એક દાઢ પર પડેલા લોહીના છાંટા સાથે કરતી હતી. તે કેં ધીમેથી ગાતી હતી, ને બધી સ્ત્રીઓ ધીમેથી ઝીલતી. ગીત પણ જરા અસામાન્ય હતું. ગાનારીઓ એ જમને કહેતી હતી કે કાલે આવજો કારણ કે આજ તો એનો કંઈ વેરીને હણવા ગયો છે.

જાણે જોગમાયાઓ ખરેખર ઝીલતાં પહેલાં તૈયારી કરતી હોય એવું દેખાતું હતું. ખંડમાં ગાંભીર્ય અપાર્થિવ હતું. રા’ ને કાક ધીમે ધીમે આવ્યા, અને કાકના અંતરમાં અણ-

અણુનાં પૂતળના પ્રસરી રહી. તેને લાગ્યું કે એક પ્રકારનું દૈવી ને શુભળાવનું ચાનાનરણ્ય ચારે તરફ પ્રસરી રહ્યું હતું.

“દા!” બેમારે ધીમેથી ને માનથી કહ્યું.

રાત્રી અવાજ સાંભળી આમપાસ બેઠેલી સ્ત્રીઓ ચમકી ને રાત્રે ઝાળખી, હતાવળમાં લાજ કાઢતી, લુગડા સંકેપતી ચાતીમણ દીરા આગળ બેઠેલી નાનકડી સ્ત્રીએ કામ કરતો હાથ ધોભારી ઉચ્ચુ ઝેચુ. દીવાના પ્રકાશમાં આ મુખ જ્વેષ કાઢને તેજ પડે ખારી ઘડા કે આ સ્ત્રીને ડગવવી બને એમ નરોત્તમ.

મુખ નાનકડું ને મુકું હતું-સુગંધ કાઢક વખતે હજો એમ લાગતું, અને અસારે મળા લુગડાની કીનારમાં અસ્પૃશ્ય રીતે મદાઇ રહ્યું હતું. તેના હોઠમાં નિશ્ચયતા હતી, ને અપ્રમાણ તેજસ્વિતા હતી, પણ એ ઉપગત આ મુખ પર ન સમગળ્ય એવી, ન સંકુચાય એવી મદન તા હતી. તેની આસપાસ પ્રચરતા તેજે દુસદ્દ હતી. ચમરજીને ડારવી સાલિચી કે વેણીસંહાર કરતા ઉત્સુક બનેલી દૈવપદીના મુખના તેજે સદાને માટે અર્દાઆ આતી ચર્યાં હોય એમ લાગતું. જેવું ખડમા વાતા વરણ અપાર્થિવ હતું તેજાજ આ તેજે અપાર્થિવ હતી. કાકનું હૃદય સ્વાભાવિક સ્વાસ્થ્ય ભાળતી શક્યું નહીં. તેણે આ સ્ત્રીને માધ્યમ પ્રણામ કર્યા.

રાણકદેવીએ કાકને ઓલખ્યો નહીં પણ રાત્રી જ્વેષ તે હડી, તેનું નાનું મુકું શરીર ધનુષ્યના દંડની માફક નમ્યું. તેના મુખ પર અચળનીય બકિતનું દાસ્ય રળી રહ્યું.

“પધારો મહારાજા!” તેણે આદર આપ્યો. તેના અવાજમાં દબાએવા બાવળો કષ્ણ હતો બેમાર સ્પષ્ટ દેખાતી બકિતથી બેઠો.

“આ કોણ છે?”

“આ! મને નહીં ઓલખ્યો?” કહી કાકે શુકાની છોડી નાંખી.

“કોણુ લાઇ કાક?” બરા આંખો પહોળી કરી રાણકે કહ્યું.

“હા”

રાણકદેવીની મદન આંખોના ઉદાચુમાંથી પણ કિરણો ફુટ્યા “તું અર્દાઆ?” તેના અવાજમાં કંઈ રાકા હતી.

“આ?” કાકે કહ્યું “હું જયદેવ મહારાજાનો મોહવ્યો નથી આવ્યો. મને તો જાપુએ બોલાવ્યો.”

“કેમ?” તેણે પોતાના પતિ તરફ ફરીને પુછ્યું.

“મારે એની સલાહ લેવી હતી.”

“શી બાબત? તેણે પુછ્યું

“બાપુને મેં એવી સલાહ આપી કે પાખડુ જોડે મધિ કરી નાખો નહીં તો ભુનાનદ તારાજ ધડ બગે.” કાકે રાણકદેવી તરફ જ્વેષ કહ્યું.

રાણકના મુખ પર અજ્ઞાન જ્વેષો ફેરકાર થયો. જાણે કોઈએ અપમાન કર્યું હોય, કોઈએ તમાચે માર્યો હોય તેમ તેનું શીકું, સંકેત મુખ લાવ થયું, અને તેના મોં પર ભ્રમ જાગવતી સ્પષ્ટ ચિત્રિ વચાઇ. બેઠેલી ને બરા પાછી હડી ને ફરીને રા' સામું જ્વેષ રહીને ધીમા ને કાપતા અવાજે પુછ્યું.

“મારો રા' જયદેવ જોડે મધિ થયે માટે કેરું?” અને સ્વભાવેથી આખે તે કાકની સામું જ્વેષ રહી

તેના અવાજમાં નિરસ્કાર નહોતો, કપકો નહોતો, છતાં કાકને નિરસ્કાર ને કપકો બને મનમાં એક પ્રતિનંદા આ અપાર્થિવ સ્ત્રીની અપ્રતિમ મૃદુતા, તેની પતિબકિત, તેના પતિની આસપાસ રહેના સ્વમાં તેને દેખાયાં,

આ સ્ત્રીને મન ખેંગાર માણસ નહોતો, દુર્ગ્ય દેવ હતો; અને તે દેવને તે પૂજતી હતી. ખેંગાર ને કાક બનેએ એક બીજાની સામું બેથું. તે નજરથી કાકે પોતાના પ્રયત્નની નિષ્ફલતા 'કષુલ કરી. છતાં કાકે એક વાર પ્રયત્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

“બા! પ્રભ પીડાય છે—ને આખો સોરઠ વેરાન થતો જાય છે. કાક રીતે જુનાગઢ બચે—”

“કાક!” એક ઊંડા શ્વાસ લઇ દેવડી બોલી. “મારો રા’ ઉભો છે તો કાલે સવારે પીડાતી પ્રભ સુખી થશે ને ઉર્જા સોરઠમાં લીલાલહેર થશે.”

“પણ ન કરે નારાયણ ને જુનાગઢ પડે તો—”

“તો મહારાજનું શું થાય એમ?” દેવડીએ ધીમેથી પુછ્યું “કાક! મારો રા’ કદી નખે નથી ને નમવાનો નથી. જેવો આ ગીરનાર તેવોજ રા’ ખેંગાર. નથી બેમાંથી એકે ડમવાના કે નમવાના.”

“બા! ભોળાનાથ તમારા મનોરથ સંપૂર્ણ કરે” આંખમાં ઝળઝળાતી આંખ્યાં હતાં તે લુછી કાકે કહ્યું. “પણ બાપુ સંધિનો વિચાર કરે તો” તેણે રા’ તરફ જોઇ કહ્યું.

દેવડી ચમકીને ફરીથી પાછી હતી. તેણે પાછળ ભીતે હાથ ટેક્યા ને એક નજર રા’ તરફ નાંખી. તે દષ્ટિપાતમાં અનિવાર્ય વેદના હતી. કોડલરી વધૂ પતિતું પ્રથમ દર્શન કરવા જતાં શય્યામાં શય જીવે ને જેવું આકંદ કરે તેવું આકંદ આ દષ્ટિપાતમાં દેખાતું. તેની સ્વમસાદનો પ્રલયકાલ આવ્યો હોય તેવો ભય પણ તે નજરમાં હતો.

“મહારાજ!—” શીકે હોડે તે ખેંગાર તરફ ફરી, પણ તેનાથી બોલાયું નહીં.

ખેંગારે પંદર વર્ષ આ દેવીને ચરણે ગાળ્યાં હતાં ને તેની ભક્તિ, શ્રદ્ધા, ને સ્વમાંની તેને પુરેપુરી માહિતી હતી. દેવડીની પોતામાં શ્રદ્ધા ડગે, તેનાં સ્વમાંનો પતિ તેણે અર્પેલી માનવતાથી સરી પડે તેના કરતાં તો આખું જગત બળીને બરમ થાય તે જેવા તે રાહ હતી.

તે કાક તરફ જોઇ હસ્યો, ને તેની સિંહ-સમી ભવ્ય મુખમુદ્રા પર આત્મશ્રદ્ધા ફરીથી પ્રગી.

“કાક! દેવડી ખરું કહે છે. જીવો કે મુએલો ખેંગાર રા’ તો અહીંયાંજ ઉભો રહેશે. ગીરનાર સમો નિશ્ચય ને દુર્ગ્ય.” રાણકના મુખ પર પ્રશંસાની ડાયા પ્રસરી; તેની પ્રેમભીની આંખ પતિ પર દરી રહી.

“કાક! તારી મહેનત નકામી છે” તેણે કહ્યું “મારા રા’નો સદાય વિજયજ છે.” આ નાનાં છોકરાં જેવી અડગ શ્રદ્ધા જોઇ કાકના ખેદનો પાર રહ્યો નહીં. “પણ-પણ-પછી તમારું—”

“મારું!” જાણે નહીં વાત કરતી હોય તેમ રાણકદેવીએ કહ્યું “મારું શું થવાનું હતું. આ ભવમાં કે—” તેના ગળામાં નરક ખખરી આવી—“પેશા. જ્યાં એ લાં હું. મારા વિના એમને વિજયમાલ કોણ આરોપશે?” તેણે હસીને પુછ્યું.

કાકની આંખમાંથી દડદડ આંસું પડ્યું.

“બા! તમે સાક્ષાત્ જોગમાયા છો.”

“લાઇ! હુંતો મારા રા’ના પગની રજ હું.” સરલતાથી દેવડીએ કહ્યું.

“કાક!” ખેંગારે હસીને વાત ફરવી “બધો આભાર તારો માનવાનો છે.”

“કેમ?”

“હું ન હોત તો મારી દેવડી મને મળત

નહીં."

"ને મદારાજ! કવિયુગમાં પણ દેવ ને દેવી સહિત વસતી આપવાનો લક્ષણો મને મળશે એ મેં કહી સ્વપ્નેય ધાર્ડ નોંધ્યો. હું તો નિર્જીવ દૈનિક છુ—તમારા જેવો દૃઢ ટેક મેં કદી રાખ્યો નથી. પણ આ જોગમાં સમક્ષ હું પણ પ્રનિતા લઉં છું કે જે જોડે મેં સાંધ્યું તેને માગ જવના તો બધા યજ્ઞાને પણ તોડવા દરમિય નહીં થયું? મદારાજ! નિશ્ચિત જીવે રહો. ને વિજય કરો." તે ને ખેંગાર ફરીથી બોલ્યા.

"કાક! તુ મારે આજોડ જન્મે!"
દેવડીએ પુછ્યું.

"હા. આ!"

"ને તારી સ્ત્રી કેમ છે?" તેણે જાનથી પુછ્યું.

"આ! મેં ને તમાગ રાએ અનએ એકજ વખત સકરપાર્દતી પૂજ્યા છે."

"આનો. મંજરી પણ અમારા જુનાગઢનીજ કહેવાય."

"હાસો! આ દવે આપ બેભા મદારાજ! દવે આપ મને રાજ આપો તો હું જીવિ."

"રાજ અહીંયા રહીને જા. તુ યાકી મયા હશે. સવારે જુનાગઢ જોઈને જાશે."

"બાપુ! મારે રોજાક વચળી જતુ છે ને જુનાગઢ મારે જોતુ નથી. જુનાગઢ પર હસ્તે કરવાનું મને સોંપવામાં આવે તો?"

"કાક! તારી જોડી મેં જોઈ નથી ખેંગારે કહ્યું. "તે વંશ પર મારુ માનુ હોત ને જુનાગઢમાં આવી થર્યો હોત તો આપણે બે થુ ન કરત?"

"મદારાજ! તમારો ટેક ને ઘોડા જોઈ મને પણ એમજ થાય છે. પણ જેવો સોરઠો

ટેક તમને વહાયો છે તેવો લાગે. ટેક મને વહાયો છે. ચાલો આ જાવ."

"આછા! માગ આશીર્વાદ" રાજકહેવડીએ કહ્યું.

અને જતા જતા કાળા યુગમાં શોભતી આ અપ્રતિમ સ્ત્રીના હીક્ક મુખ તરફ તેણે એક નજર નાખી ને અતરથી પ્રભાવ કરી ખેંગાર માથે ને બહાર નીકળ્યો.

બહાર નીકળતા તેણે જુનાગઢ બાંધી 'મદારાજ! કે મિત્રા કરો નહીં, જુનાગઢનો દરજુ કાકરો અર્થો નથી, ને જયદેવ મદારાજ મનથી માણ્યો છે એટલે કે થવાનું નથી."

"તને જુનાગઢ સેવાનું મોગે તો!"
ખેંગારે તેના શબ ને મળક કરતે અવાજે પુછ્યું.

"મને જુનાગઢ સેવાનું મોગ સોંપવાનું નથી ને તમે કહેતા હો તો કોઈ સોંપે તો હું લઉં નહીં."

"ના લેજો ત્યારે હાથે મુઠું મળશે તો મને નીરાજ છે મને મરવાનો જરા ડર નથી."

"સારે બાપુ! મગજ પડીતો જરા ડર રાખતા નહીં, મન ડર એકજ લાગે કે કાને સવારે માન થુ થશે તો સમજતુ નથી."

"કાક! તવ કોઈ કે કરવાનું નથી. હું પણ પાટણના થોડા તમાક સાલણ છું. તારો વાળ વોંઠો કરવાની સોંપી દીધા નથી."

"જોઈએ!"

"લે આ મોતીઓ રહો! મોતીઓ! આમને વચળીને રમ્મે મુટ્ટી આવ."

"બાપુની જેવી આઝા" કહી મોતીએ કાકને લઈ ગયો.

[આ વાતાને વિશેષ ભાવ આપતા અડમા]

સત્યેન્દ્રનાથ ટાગોર

(“રમણપ્રમુદ્ધ” લેખાદ્ય ૧૦ મો.)

લેખક :

સા. નરસિંહરાય બોળાનાથ

શ્રી. એ. મી. એમ.

સત્યેન્દ્રનાથ ટાગોર. (પુત્રપરપામો)

મર્યાદિત હતુ તે ધ્યાનમાં લેતાં, યાજ્ઞ ધર્મના આકાશમાં પ્રગટ થઈ, જ્યોતિનો પ્રવાહ રેડી, ચાલી ગયેલા ધુમકેતુ એએને કહેવામાં થયાર્થતા નેઉંકુ.

હું બાળક હતો. હેવામાં સત્સેન્દ્રનાથ અમદાવાદમાં અભિરૂદ્ધ ૧૪૯૮ તરીકે આવેલા તે વખતે મહારા પિતાએ વિશેષ પરિચયમાં એ આવ્યા તહોના માત્ર એક રમણ રમણજી તે વખતનું નોવવા જેતુ છે. સત્સેન્દ્રનાથ પેતાના પત્નીને લિલાડી ગાડીમાં સાથે વર્ષને ફરતા હતા. બગાળી સ્ત્રીએનો તે વખતનો નીતિ પોતાક શુભરાતમાં અપરિચિત હતો. (બગાળામાં સ્ત્રીધર્મ પદ્ધતિમાં રહેવારે દોઈ, સ્ત્રીએનો કદ પોતાક નો માડી સાડી અને ઉપર વખતે ચાંદર, અને તેથી રાગીતી મર્યાદા કાવામાં જીનતા આવે હેતુ હતુ નીતિ સ્ત્રી, વર્ગનો તે મખખતો પોતાક નો જમણો હાથ બહાર રહે એમ પણ સમ્મ ગીતે હેરવી સાડી, શરીર ઉપર દમગે, અને તે મત રચિકતાથી જોલેવા, એમ રચના સચિનારો હતો.) આ જોઈને હમારુ કુટુંબનો એક જૂનો આશ્રિત આગીને હમને બધાને મડા લાગ્યો: "પેવા નવા ૧૪૯૮ સાહુન તા કાઈક નારકશાળાને જેડે બેનાડીને ગાડીમાં ફરવા નીકળેડે!"

કેટલાક વર્ષનો ગાગેડ ગરો સત્સેન્દ્રનાથ જાગરની પદીએ અમદાવાદમાં આવ્યા આ વખતે મહારા પિતાને હેમની માથે ચાંદ મેલી પરિણામે થઈહેવા પરિચય થયો પ્રાથનામમાંજના સત્સેન્દ્રનાથે આવેલા વ્યાખ્યાનો આકર્ષક થતાં હતા, અને તે પ્રમંજે ક્રોતાએનો જમાવ વિશેષ થયો હતો. મત્ર પાટલન પહેરવા ગણાડે માથે ભેનેવા, આ બગાળી વિદેશીને નંઈને લોકોને કોઈક કુગુદવ, કાઈક આશ્ચર્યજાઈ, કાઈક

પ્રશ્નસાત્તિ, કૃતપત્ર થતાં હતા. હેમના પ્રથમ વ્યાખ્યાન વિશે અમદાવાદના "હિતેચ્છુ" નામના સાપ્તાહિક પત્રમાં મહારા મહોશ બન્ધુ ખીમરાવે અગ્રેજીમાં ન્દાનો લેખ લખ્યો હતો. તેમાં ક્રોતાજનની આ હૃદયગતિનું દર્શન કીક કરતુ હતુ આ વિદેશી જેવા જણાતા ઉપદેશકના શુભમાથી મગાનદીને તીરે વિલાધ્યવન કરેલા લાહજીના જેવા ૧૪ સરકુન વાહીના રાગેલા, વેદાદિક મત્રોના, ઉચ્ચારણ થતા સામળા ક્રોતાનુ મગળ વિવક્ષણુ આશ્ચર્ય-ખચથી સામળી વેઈરહેતુ હતુ, આમતલખતુ પણ સચોટ વર્ણન કરનાર વાક્ય એ લખુ લેખમાં હતુ ને આત્મારે રમરણમાં પ્રગટ થાયડે

આ સમયમાં જોગાનાથ અને મત્સ્યેન્દ્રનાથે સાથે બેશીને બગાળી બજારનીનો શુભરાતીમાં ક્રોતારવાનો આરંભ કર્યો મત્સ્યેન્દ્રનાથ બગાળી મીનાના અર્થ કરે તે જોગાનાથ જીનારી સે અરે પકી મૂક ગીતો સત્સેન્દ્રનાથે ગાઈ બતાવ્યા હોય ને આશ્ચર્યે તે ચાવમાં શુભરાતીમાં રચના જોગાનાથ કરતા હતા. "ગાથિ વમાડ નામ રમ્યુડે નેણે વિશ્વધામ" ૬ વાગુ ભજન, "જમ પરમ શુભ સદન ભક્ત મનાનન" ઇલાહિયાણુ ગીત, ઇલાહિ પદા પ્રાર્થનામાંગામાં દાખવ થયેલાં છે તે આ સહકારી પ્રવાસના પરિણામરૂપ છે. પછી હેમાં બગાળી ભારતીની છાપા કાઠ કાઠ રચે પકાઈ આવેડે ને વાત જુદી છે. એ બિંદિતનું કાળુ, એક નો સત્સેન્દ્રનાથનું શુભરાતી લાપા ઉપર પ્રભુત્વ ઓછુ તે, અને થીજુ જોગાનાથની એલાપની શ્રીજુવટ તરફ કાઈક બેઠકારી તે દશે મ્દને એ સુનિરો તે વખતે જૂસની હતી, પણ હેરફાર કરશે કરાવવો અસાધ્ય હતો.

નાથનાં પત્ની બહુ થોડો વખત જ શેલાપુર આવેલાં; પણ એ અતીવ સુશીલ બાઈનો પરિચય થવાની સાથે માનવૃત્તિ જ પ્રગટ થઈ હતી. એ આવ્યાં તે પૂર્વે સત્યેન્દ્રનાથમાં એક હસંતું આવે હોય એટલું હતી; પોતે ગાવા બોલા થાય ત્યારે કમરથી દીંચણ સૂંધીનું શરીર વિચિત્ર રીતે ધોળતા હતા; હમે “એ નગ ધૂમેછે” કહીને માંહિમાંહિ હસતા. મિસિસ ટાગોર આવ્યા પછી-કાણે નજીક કેમ? હેમણે ટાગોરને મુધાર્યા હશે વખતે;-પણ એ નગ ધૂમવાનું નાખ્યું જ થયું હતું.

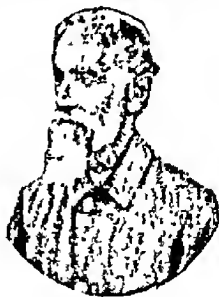
સત્યેન્દ્રનાથ ધીર, શાન્ત હતા, મહેં કહ્યું; પરંતુ નિર્જીવ, મન્દ,—હોયી વૃત્તિથી દૂર હતા. એકવાર રાત્રે ભોળન હંમને ઘેર હમે કરી રહ્યા પછી, એક નર્મકીનું નૃત્ય યોજ્યું હતું; તદ્દન નિર્જીવ અને એકતાનતાવાળું લાગવા માંડ્યું એટલે ટાગોર સાહેબ કહે:—“નેરસે નાચો! નેરસે નાચો!” કહીને પોતે જ પોતાના ઉપર હમારા બધાની નેડે હસી પડ્યા. અંગ્રેજ નૃત્યકલાનો પરિચય હેમને હોવાથી આમ હેમને નિર્જીવ જોવા વિકાસ ઉપર કંટાળો આવ્યો હશે.

સત્યેન્દ્રનાથ મ્હારા પિતાના અત્યન્ત નિકટ રહેલી હોવાથી મ્હને શેલાપુરમાં હેમના સદવાસથી અસાધારણ આત્માનન મળ્યું એટલું જ નહિ પણ હેમની કોયેથી હું ઘણું જીવનયાત્રાને ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવી સક્યો હતો. તેમ જ હેમનું હૃદય કેટલું કામળ હતું તેનો અનુભવ એક પ્રસંગે શેલાપુરમાં થયેલો મ્હને યાદ આવેછે: શેલાપુરમાં એક કચેકર પોતાના દુશ્મર કેપુટી કચેકરની આંખો જ નેતો હતો અને ભમાનો હતો. તેથી મ્હારા વિરુદ્ધ ભમાયલો મ્હને એક મરઘારી કામના પ્રસંગમાં વિના કારણ સનાવવા લાગ્યો,

મ્હને બોલાવીને કહે: “નજીકો? આ તમારા વર્તન માટે સરકાર ત્હમને હુકમ અમાન્ય કરવા માટે સસપેંડ પણ કરી સકે,—તે હું લખાણ કરું તો.” (ત્હમાં વાત તદ્દન નિર્જીવ હતી: અમુક જમીન ફેલવે કંપનીને આપવાના કામમાં કેટલીક દીઠ થઈ હતી, ને તે દીઠ માટે જવાબદાર કચેકરની આંદિસ જ હતી; મહેં કહ્યું: “તેમ કરતા મ્હેલાં મ્હારા ખુશો તો માગશે કની?” એમ કહીને મહેં આંદિસમાં જઈને સવિસ્તર હકીકત લખી મોકલી, જેમાં મ્હારી તરફની દીઠ થઈ નહોતી તે સાબીત કરી આપ્યું; તે પછી સાહેબ ચૂપ જ થયા હતા. પરંતુ, આ વાત ટાગોર સાહેબને જઈને કુટુંબના મિત્ર તરીકે મહેં ખાનગીમાં જણાવી તે માંબળીને, મ્હને દિમ્મત આપવાની તો દૂર રહી પણ, પોતે શર્ષ ગયા!—શેલાપુરમાં મ્હને હેમણે આપેલા ફોટોગ્રાફ ઉપરથી પ્રતિ-ગિમ્મત કરેલું ચિત્ર આ લેખમાં મથાળે છે—ને આ પૂર્ણ સુગનના સ્વભાવની કાંઈ છાયા ખતાવશે.

મહેં શેલાપુર છોડ્યું; સત્યેન્દ્રનાથ પણ કાલક્રમે નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા. પત્રવ્યવહાર આજે જ રાખવાની ટેવ હેમને હતી. કેટલાક ગણુતર પત્રો હમારી વચમાં આવ્યા ગયા. અનેક વર્ષો પછી ઈ. સ. ૧૯૦૭ ના ડીસેમ્બર માં સુરતમાં હમે પાછા બેગા થયા; થીહરિટક ફોનફરન્સમાં સત્યેન્દ્રનાથ પ્રમુખ થવાના હતા તે કારણથી ખાસ હું ને પ્રસંગે ગયા. કાળાભાઈ લઃજીનાઈને ઘેર સત્યેન્દ્રનાથ, હેમનો પુત્ર મુરેન્દ્ર, અને હું, એટલા બેઠ્યા હતા. સત્યેન્દ્રનાથની નેડે હું ફિરોઝશાદ મહેતાને ઉતારે ગયો; મ્હને એ એવી ગયા; મ્હારે એ મહાન પુરુષ નેડે પરિચય નહોતો તેથી હું અમકાનો હતો; ટાગોર કહે: “ચાલો તો ખરા; એ કેવો સુગન છે તે જોશો.” (સત્યેન્દ્રનાથ અને

દિશેઝ્યાદ ધણી જુના મિત્રા દત્તા.) કું ગયો,
અને, ખરે, દિશેઝ્યાદના ધણીજીદનુ જુદું જ
મદુઆવડુન, સ્વરૂપ જોઈને કું મોદ પામ્યો.
એ મિંદને દુઝી જ મ્હે જોયેયો, જાતે
વ્યાખ્યાનગથાનોમાં દેની ગજના માખજેલી
એ મર્જનામાં કરી મ્હે જે મુદુ જિનિ ના
સાખજેયો તે આજ ખાનગી ધાનાંકાપમા
પ્રચટ ધરો. એ પેલા પ્રખ્યાત કોમેન્ટના
અંતેનો પ્રમંચ દત્તો, બાલકગાયક મિત્ર
કોમેન્ટના કિતારાઓમાં રથને મ્થમે વર્ધ
પોતાની યોજના માટે
પ્રિય મેજવતાના પ્રયામ
કરના દત્તા, જંધુવાનાવજુ
વીજળીના પ્રવાહોથી ભા-
પર દત્તું: દષ્ટ કોમેન્ટો
ભગ થયો નહેતો, પણ
મારે જાણ્યું નહક
આપેલા નોંધાનુ દયાળુ
આજ્ઞાના આમને
ફેંકતું દત્ત, મુરેન્દ્ર
જાણી છાંયળીમાં કિન્નર
અલ્પ વર્ગમાં કરીફરિનિ
લોકની સામગીતો ક્યામ
લાક્ષો દત્તો, પોને ઉગમ સત્વેન્દ્રનાથ રામોર (પરમોત્તમચરણાનુ નિત) ઉચ્ચ કોમે જનાર
પણ તરફ છતાં સહયો દત્તો એ પ્રમંચ એકાન્ત
જગતમાં દિશેઝ્યાદ એકમાત્રની નજ વાળીથી
સત્વેન્દ્રનાથને કહેડે "સત્વેન્દ્ર! આ શી
વતો બધા કહેડે? It's a great thing to
માંન પ્રોત્સાહ-માથે વિદેશીઓને એકાએક
લાઈ કાદવા એ શક્ય છે? કે દષ્ટ કે
ફિતકર છે?" આજના માધીયુગમાં આ
વાત સોકોને ધૂણી ઉપાવને નો ભરે કું નો
છનિદામની પદપદિ વાચવાનું જ કહેડું-

વજાન એ છે કે-દિશેઝ્યાદના આ વચનમાં
અપૂર મધુરતા, મુદુતા, જોઈને કું આશ્ચર્ય-
મદ થોડા આ એ જુના મિત્રોનો સ્નેહાલાપ
સાખતા ને કું ધન્યપ્રસંગ ગણવા લાગ્યો. કું
આ ધાનાંકાપમાં ઉપેક્ષિત કે નાનગરૂપ પાત્ર
દાકિ એમ મ્દને લગાર પણ ન સાચુ,
દિશેઝ્યાદ જાતે આગખાણ રામોરમાટેને
કરાયુ ને પડી મ્દને પણ જાને બધી યાત્ર-
મા ક્યાં લેકું એમ પોતાને છાંટ હોય દેવી
મને દિશેઝ્યાદ વર્તના બોજવા દત્તા, તબીબધા,
જાણુ આશ્ચર્યમાં રોડું
ગાળતા, મદાપુરજ જોશ
એ તરોવા વર્તતા, દુર
મુજનની મુજનતાથી
જગતા દત્તા.

ધીમિટિક કાંદકર-અ-
માં મન્યેન્દ્રનાથનું પ્રમુખ-
પદનું બાજબી શકે મતા
પેલા મેજબુ જગાળી
મુવકોએ કેટલાંક જગાળી
ભરનો માથા મુ સ્વર્ગીય,
આમોવ્યામક, એ માન્યો
મન્યેન્દ્રનાથનું બાજબી પણ
આવેણી બહેનુ દત્ત. આદિ વિગારને માટે
અથ નથી આ પ્રમંગ પડી દમે છાં
પાણ ફરી મળીશુ કે કેમ ને અવર નહેતો.
પણ અગુધારો મોગ ને પડી પાયા છે વો
આવ્યો મિ. મ. ૧૯૧૩ ના હનાળામાં કું
સદકુદુમ્બ દાણ્વિગ મયો, તે વખતે સ્વચ્છતા-
મા યોગ્ય કવાક જ માથવાના દત્તા ત્તેમાં
મન્યેન્દ્રનાથને ઘેર દમે ગયા, મત્તા કું પણ
નોખીયાથી નિરા પયો દત્તો. આદવા, સમય-

માં એ વિશેષ વૃદ્ધ થયા હતા. શેલાપુરમાં આપેલા ફોટોગ્રાફ ઉપરથી કાઢેલું ચિત્ર અને આ પરમોત્તર અવસ્થાનું ચિત્ર આ લેખમાં અન્ય સ્થળે મૂક્યું છે. તે સરખાન્યાથી ભેદ જણાયો. હૃદયમાં કાંઈ ભેદ નહોતો. બહુ આર્દ્રતાથી મળ્યા. કલાકેક વાતો થઈ. ઇન્દિરા (હવે મિસિસ જૌધરી બહુ વર્ષથી બની હતી તે) અને સુરેન્દ્રની વહુ, મળ્યાં. ખીજાં ઘરમાં નહોતાં. ટાગોર મહેન કરે : “રવિએ બેલાપુરમાં એક ન્હાની સરખી સંસ્થા બીલી કરી છે તે જોવાને જાએ; પાછા આવતે અને તો જાએ.” (હજી એ હવે બહુ વિકાસ પામેલી. સંસ્થાનાં દર્શન કરવાને હું ભાગ્યશાળી થયો નથી). આ હેવટની હમારી મુલાકાત. હાલ એ અનેક સફળણુકલ, શાન્ત, મૂર્તિ પરમ શાન્તિસ્થાનમાં, આનન્દધામમાં વિરાજે છે! હું પ્રત્યક્ષવત્ જોઉં છું; છતાં પ્રાયે, કપ્પારે હું વધારે સામીપ્યથી જોઈશ ?

એમાં વસે ઉડી મઝા

લેખક :

રા. સુદરલાલ નાથાલાલ જોષી.

ભાવિતણી જાણા બચકર પર ઝાઝુમી પ્રેમથી,
એ આગમાં આનંદવું, એમાં વસે ઉડી મઝા!
વિપધર તણી મનહર કણા પર વૃક્ષ કરતાં નેહથી,
અંસી બજવરી નીકર બની એમાં વસે ઉડી મઝા!

x x x x

આશાતણા ઉંચા શિખર પર જઈ ઉડા આનંદથી,
કર્યાં નિરાશી ગાન એમાંયે વસે ઉડી મઝા!
ખીલી જીવનવાડી નજરથી જોઈ કરમાતી કણે—
હસતું ચીરાતા જીમરથી એમાં વસે ઉડી મઝા!

x x x x

આદર્શ નજી ચતા નીલાળી ન બાળી હૈયું રહેજ લા.
સહેવા મુજે મોઢે અખમ, એમાં વસે ઉડી મઝા!
સુખદુઃખતણાં મોજાં પરે જીવતાં કળાથી ના કુખી
ખુખીથી જીવન કરતું ખતમ એમાં વસે ઉડી મઝા!

x x x x

શરીર ભરમ થાનું વિયોગે દિનપ્રતિદિન પારખી
રડતું ન રજ, કરતું સહન, એમાં વસે ઉડી મઝા!
ઝાંખી થતી દણિ પરે ચીતરી છખી પ્રિય મૂર્તિની—
અશ્રુ વિના મરતું અહો! એમાં વસે ઉડી મઝા!!

અખિલ ભારતવર્ષીય ખાદીપ્રદર્શન

વેખક

વા. લાલશંકર પ્રભુરામ બટ
મંત્રી, સાંસ્કૃતિક સચિવ

ડૉ. પ્રફુલ્લચંદ્ર રાય

એક વખતે મહાત્માજીને બાલવંશના કિદારને અર્થે ખાદીનો ઉપદેશ આપતા જોઈને મને ઘણું હતું કે મનુ મનજ ખરી તપ છે પણ પાડખી એક દિવસે મને અનુભવ થયો કે ખાદી દશા જાનરેખીયના પેલા જો જાનતા જોની થ' મોઢે ઉપાડે દાસી કન્યા તો અર્થ પત્તુ મેરોજ બની ગયો. મહાત્માજીના ખાદી શોના વિચારો જેમ જેમ કુ ધીતો ગયો તેમ તેમ કુ એ વિચારોનો તથાત ને તથાદે બજા થતો ચાલ્યો થુ રો નિશ્ચિત મળ થનેડો છે કે ખાદીમાજ આપણી બની આર્થિક મુજિ છે

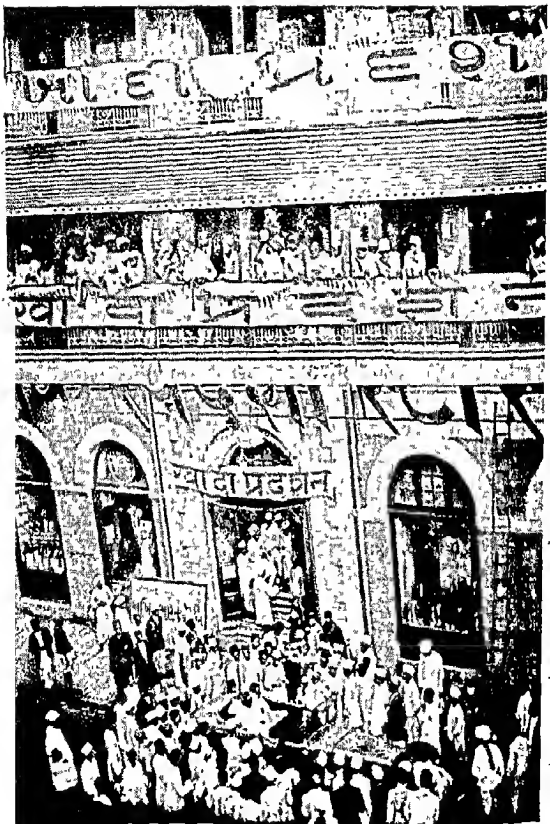
કુ એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા છુ કે રશીએજ આપણી મુજિનુ સાચવ છે, ખાદી કરીને જે દેશમા કુપગરૂપની પડના દુઝાવોથી લોકો મની ખુ છે એવા દેશની મુજિ રશીએજ છે જેની લાભદો વિધવાઓ આ મુખિમાં નિરાધાર થયેલી છે, જેમા રશીઆ વરે સદેવાઈથી પોતાની આજીવિયા મેળવી શકે

જે એકર કે બપાવ પર આપણ કરવાનો આ પ્રથમ નથી પ્રથમ આપણી અર્થિક રચનાના, આપણી મુજિ પ્રાપ્ત કરવાનો છે. મહાત્માજીના લાભદો મન નો મુજે મની રથા છે અને છતાં આપણે અમાણી લોકો રર વરફે ૧૦ કરોડ કોપીઆ પરદેશ મોડી રકમને લીએ રશીઆ નુ મિલન કરીએ તો આપણે આ દેશ ખાદી શાખીએ. મહાત્માજીને કુ કેવળ આધુનિક બ રતવર્ધના પરિમાણ નથી માન્યો. કુ તો તેમને મહાત્મા અમાણી કરવાશ ચોખી સમજી છુ એ બાદજીવના મહાત્મા સવપુત્રને નામે કુ તમને ધીનરથી કહુ છુ

ડૉ. પ્રફુલ્લચંદ્ર રાય

(મુખ્યમા ખાદીપ્રદર્શન ખુરદ મુખા કરેલા બાબુમહેશી)

મહાત્મા આપીજીએ આપણા દેશને જે સામાજિક, નૈતિક, તેમજ રાજકીય એ રીતે સિક્કતિ આપ્યા છે તેમા આર્થિક, અર્થદેશીય જગતિ કરે એવો અને લેશમચા

ફોટો]

[એમ. એન. શાંતિકર

પ્રદર્શન ખુલ્લું મુકવાની કિયાતુ ડશ્ય

પણુ અવરોધ શીવાય નીકળાય એવો કાર્ગ પણુ સિદ્ધાંત છે તો તે સ્વદેશી-ખાદીનો છે આ સિદ્ધાંત કે નવો નથી. બધાં વર્ગો યથા સ્વદેશીના પોશાક આપણે સાલજતા આવ્યા છીએ. પણુ તે વખતે સ્વદેશીના સિદ્ધાંતને અંગે પદ્દેશમાં બનેલી પ્રત્યેક વસ્તુનો ત્યાગ કરવાની માગણી કરવામાં આવેલી હોવાથી એ માગણીનો ઉત્તર પ્રાપ્ત થયોએ આથી શરૂ નહોતી. તે ઉપરાંત કાપડના સનધમાં આ દેશની મીઠમાં વણાયેલ કાપડ, પંડી બને તેનું મુતર પરદેશી હોય તોપણુ, સ્વદેશી તરીકે ગણવામાં આવતું હોવાથી તેનું પશિયાત મધેન્દ્ર આવેલું નહીં. ચતુર મહાત્માએ આ અનુભવનો લાભ લઈ સ્વદેશીની આત્મા મુગ્ધિન કરી સ્વદેશી અદ્ય દેશમાં બનેલું કાપડ ખાદી તેના મેવિભાગ મીઠકતામણીની અને મીઠકણુ યા હાથવણાઈની ખાદી તે માધ્યમથી ખાદી અને હાથકતામણુ અને હાથવણાઈની ખાદી ત શુદ્ધ ખાદી ઉપગત ખાદીના પણુ પ્રકાર-રેશમી કનની અને મુતગક આ પ્રમાણે કરેલા મંકુચિનાથે સ્વદેશીની એટલે કે ખાદીની સ્થાવળ. તેમાં મહેતુ મળી રહય મખમરના શેરોએ તે એરા કુરાડી નીરી છે કે હાંદુસ્તાનમાં કોઈ એવું રચના નથી કે ત્યાં મહાત્માના રેશીઆનો મહેતા ન પહોંચે હોય. આમ હોવાથી આ સંગવળના વિગેર્ષીઆ તેને દનડા પાડવા અને લોકોનો કન્સાદ બગ કન્વા પોતાના બળના પ્રવાહ કરી રવા છે આવી પરિસ્થિતિમાં કેમીઆ વડે કેલુ અને કેટલુ કામ થઈ શકે છે તે બતાવી શકાતી મખમર અને કામીરની શાય સ્થપવ નહીં પણુ પ્રત્યક્ષ બની શકે છે તે બતાવીને અને આ દિગામાં દેશે કેટલી પ્રગતિ કરી છે તે બતાવીને વિરામીઓના મો બધ કરવા સાર

એક પ્રદર્શન કરવાનું છટ હતું. મુબાળે એ ખ્યાલ મુંબઈના સુપ્રસિદ્ધ ખાદીખારના વ્યવસ્થાપક રા. વિદ્યુત્તમ જોરામાણીને આપ્યો. પ્રદર્શન બગના ને કદાચ એટ આવે તો રા. જોરમામવાળાએ તથા રા. વેવજી લખમશીએ તેની ભરપાઈ કરવાનું માથે લીધું. અને પરિણામે આ પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું.

પ્રદર્શનમાં જે વિભાગ કરવામાં આવ્યા હતા. એક દર્શન વિભાગ અને બીજે વિક્રય વિભાગ દર્શન વિભાગમાં જે પ્રદારના નમુના મુકવામાં આવ્યા હતા તે પ્રકારની વસ્તુઓ વિક્રય વિભાગમાંથી વેચાતી મળી શકતી. દર્શન વિભાગમાં હાંદુસ્તાનના દરેક ક્ષાત્રામથી નમુનાઓ આવ્યા હતા આ નમુનાઓ એવા કિતમ પ્રતિના છે કે મહાત્માના રેશીઆના મહેતાનો અમલ જે પુરેપુરો કરવામાં આવે તો આપણો દેશ આ દિગામાં કેટલુ અને કયા પ્રકારનું કામ કરી શકે તેનો ચચાર્થ ખ્યાલ કોઈ પણુ મનુષ્યને આવજ વગર રહે નહીં આસામ અને બંગાળનું રેશમી કાપડ તથા કૃષ્ણ મેરસવાળાના રેશમી મોખ. કામીગના ભરતકામ ને રાવો તથા ઉત્તર કાપડ, નીચપુરની કોકીસની ખાદીઓ, આંધ્ર, બીહાર અને નાદેરનું મુતગક કાપડ, કાપડીઆ જવમનું છાપેલું સીક, વસ્ત્રમાંનીઆ ડાહગ એક પ્રીટીંગ વકમનું કિમલ કામ, ઉપરાંત સિવિધ પ્રકારના ચાલીયા, શેવજી, કામળા, કામળી વગેરે એવા કિતમ કોરિનાં છે કે હવે પ્રકારના પરદેશી કાપડની સાથે મજાજ સ્પર્ધા કરવાને ને શક્તિમાન છે એવું કોઈ પણુ સંકલ્પ પ્રેક્ષકને સ્પષ્ટ લાજીતુ હતું.

જળી આ પ્રદર્શનમાં એકવા નમુનાજ એવાના હતા એમ નહોતું. એવું વિશેષ લક્ષણ તો નમુનાઓ બતાવવાની અધથી ને

ક્રાંતિ સુધીની ક્રિયા જતાવવામાં આવતી, તે હતું. કપાસને ખીલી, ખીંચ, તેની પુણી બનાવી, તેને કાંતી : અને વણી કાપડ કેવી રીતે બનાવવામાં આવે છે તેનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવવામાં આવે છે કે જેથી કરીને ખારીકમાં ખારીક સુતરનું કાપડ પણ હાથકાંતામણ અને હાથવણાટનું બને છે એ વીશે દર્શકને સંશય રહે નહીં. તેજ પ્રમાણે રેશમના સંબંધમાં પણ કીડાઓથી માંડીને કાપડ કેવી રીતે બનાવવામાં આવે છે તે જતાવાનું હતું. ઉપરાંત ગાંધીયા, શેઠાં વીગેરે અનેક વસ્તુઓને વણાતી બતાવવામાં આવે છે. પણ સર્વોપરી તો રંગવિભાગ હતો. ડાકટર પ્રદુલ્લભચંદ્ર રામના પ્રયાસથી હરણ, હીરાકરી,

કાથો, આમલી, દાદમજાલ વગેરે સામાન્ય વસ્તુઓ વડે કેવા અદ્ભુત અને : પાકા રંગનું કાપડ કરી શકાય છે તે આ વિભાગમાં જણાતું હતું અને ખરેખર તે હક કરી નાખે એવું હતું.

હવે અમારે માત્ર એકજ રચનાના સંબંધમાં કહેવાનું છે. એ પવિત્ર રચના-એમાં પ્રવેશ કરતાંજ કલ્પના ઉર્ધ્વગામી બની સ્વદેશ ભક્તિ, દીર્ઘ દૃષ્ટિ, બુદ્ધિબળ અને આત્મબળનું ભાન કરાવતું હતું. કારણ આ રચનાજ મહાત્માઓના મહાત્મા ગાંધીજીની અતુલ્ય તસ્વીર રાખવામાં આવેલી હતી તથા તુરંગમાં એ જાણે સ્વહસ્તે કવિહું સુતર જતાવવામાં આવતું હતું. આ હૃદયદ્રાવક દર્શન સંબંધી વિશેષ તો શું લખીએ ?

ફેરો]

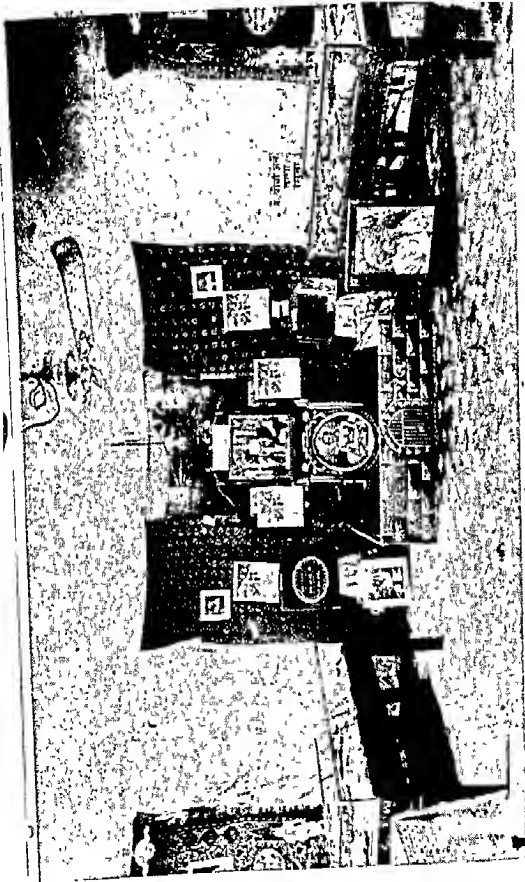
[અમિત શર્મા]

પ્રદર્શનમાં ભગિનીલક્ષ્મણનો વિભાવ

એકદરે નમુનાઓની ગોઠવણ બહુ ઉત્તમ પ્રતિની હતી અને સ્વયંસેવકો બંનેથી બચ્યા એવી સરચ હતી કે શ્રેણીઓની અંદરે સરળ રહે છતાં સર્વ કાર્ય નિષ્કામનુસાર ચાલુ હતું.

અંતમાં અમે સદર્પ ગણ્યાનીએ છીએ કે

આ પ્રદર્શન સંપૂર્ણ વિગતથી નીચાણ છે અને તે માટે આમાન્ય રીતે પ્રાણિક સમિતિના સર્વ સંસ્કરણો અને વિશેષ કરીને રા. નેરામણી, રા. એવશામવાળા અને રા. વેવણ હામશરી-ને અભિનંદન આપીએ છીએ.

[એમ. એન. પ્રતિભા]

પ્રદર્શન મંચ પર

લેખક

રા. ખુશાલ તલકસી શાહ,

બા. એસ સી બાર-એટ-લે

સબ્બ, સહિત્ય સભા

નાટકનાં મુખ્ય પાત્રો

ખાલુ કિશોરમલ જે. પી.	મુખ્યપતિ કરોડપતિ મારવાડી.
કુમાર હીમતસિંહ	રજાપુતાનાના એક રાજાને ભાણા
દેવીસિંહ	દીવવાડાને રજાકુમાર, હીમતસિંહનો મિ
ખાલુ જગમોહરસાલ	કિશોરમલનો જુના દોસ્ત અને ખામીઓ
તારાદેવી	કિશોરમલની દીકરી, હીમતસિંહની પત્ની.

આગતા ભાગનો ટુંક સાર

ખીતાબ મેળવવાનાં કાફામાં નિષ્ફળ ગયેલા કિશોરમલ પોતાનો રોડ તારાદેવી પાસે કાઢતો દેખે છે, ત્યાં જગમોહરસાલ આવે છે. પાછળથી હીમતસિંહને મળવા આવેલા દેવીસિંહને કિશોરમલ મળે છે, ત્યારે બંનેલા કેટલાક પ્રશ્નોએ બગાડી આવે છે, કે તારાદેવીને તેના પતિ તરફથી મુખ નથી, હીમતસિંહ સસરા તરફ ખભું તોફાળી ચલાવે છે, તે તેની રોલન બનતી ત્યજીને ઉસડી દેવાની દાનત બનાવે છે સસરા પોતાની "ખાણ" પોર ઉનારવાની આગમમાં બધું સંકુલ કરીને જગમોહરની મેળવણી અવગણે છે ખામીઓ દેવીસિંહને કેડે પાન કરતા પરીબદ નામે સુદરી પ્રત્યે પોતાનો પ્રેમ, તે તેને લીરે ચૂકેલો ગજો હીમતસિંહ વર્ણવે છે, કિશોરમલ આવીને તેને કે ઉજમ કરવા નિષ્ફળ આવે છે. દરમિયાન હીમતસિંહના લેખદારો મળવા આવ્યાના સમાચાર આવતા બ્લાબ્લાકેમોની પદ્ધતિ ઉપર ચર્ચા પામ છે, અને હીમતસિંહની "સ્વાક્રિયાન"ની ફરીક કલા તેમનું દેવ કાલદેસર બ્લાબ્લા પતાવવાની ધમકી આપી કિશોરમલ ભય છે, ત્યાર પછી લેખદારો તરફથી એક યાદુરી આવે છે તેને તારાદેવી પોતાની કરજ માનીને કુરેપુક દેવે સુકની આપે છે, એથી હીમતસિંહ તેના તરફ દેવ બન્યો છે કિશોરમલ આ વાત જાણીને તારાદેવી ઉપર કુરસે પામ છે પતિપત્ની બદાર કરવા ભય છે કલાળી મંત્રીઓ કિશોરમલ કહેવાઈને હીમતસિંહના ફરીક કુરેલા રસોઈબાને બરતરફ કરે છે, તેની શરતેના પોતાની બંદેથી પાકાસુ લીલામ કરવાનો પોતાના ઉપ-

રીને હુકમ કરીને તેને લગતા નોકરોને મહીનાની નોકરી આપે છે. બાદ તેને ખાતમી મળે છે કે હોમ કુમારની સરકારથી વિરોધી ચળવળને ક્ષીયે કિશોરમલને ખીતાબ મળતો નથી. દરમિયાન ફરીને પ આલેલાં તારાદેવી તથા હોમતકુમાર પરસ્પર પ્રેમ બતાવે છે. તારાદેવી તેને પત્નીધમ સંબંધી ચોત ખ્યાલ સંભળાવીને ભય છે, અને કિશોરમલ આવીને તેને કાકલુદી કરે છે કે તમે સરકારની નોકરી કે નથી મને ખીતાબ મળે, હોમતકુમાર તેને ટેકડી કરે છે; એટલામાં સસરાએ કરેલા ફેરફારોની ભણુ થ તે ચોકે છે, પણ તેના મફતમાં નીલાવ કરે તેવું કોઈ ન હોવાથી ન છુટકે ચુપ રહે છે. અને છોડ તારાને વફાદાર રહેવાનો વિચાર છોડી બહાર આવ્યો ભય છે. દેવીસિંહ બધી વાત ગભરાએલી તો દેવીને કરતો હોય છે તેવામાં થરીભદ્ર બાનુ તરફથી હોમતકુમાર મટિ એક ચીડી આવે છે. તે વાંચ તારાદેવી લલચાય છે એટલામાં કિશોરમલ આવે છે.

[હવે આગળ વાંચો]

કિશોરમલ

(તારાને દિડમુદ્દ જોઈ) કેમ બેન ! દીકરી તારા ! બની બોલની ! (જશુને) એ આમ શું એકટશે જોય છે ? કાગળ (કાગળ ઉઠાવે છે.)

તારાદેવી

(ઉતાવળે) નહીં નહીં બાપુ એને અક્કશે નહીં ! એતો કુમાર સાહેબનો પત્ર છે. !

કિશોરમલ

(સરનામું જોય છે.) અક્ષર તો મનહર લાગે છે ને ! (નાક પાસે લઇ) આમાં તો સેંટની સુરભ ! જરૂર કોઇ બાઇ સાહેબનો હોવો જોઈએ !

તારાદેવી

(એજ ઉતાવળે) હા. બાપુ પરિભદ્ર બેગમ-તો છે !

કિશોરમલ

(તિના પર દ્રષ્ટિ) કેમ, પણ. તું આવી બેબાકળી શા માટે થઇ ગઇ છે. તાપ છે શું બેન ? (નાક જુએ છે) હા તને તાપ છે. બની !

તારાદેવી

ના બાપુ.

કિશોરમલ

હા. હા-બેન જોતે તારી નાક કેવી ધન-કારા કરે છે ? જરૂર કેં નવાજુની છે ?

તારાદેવી

ના, ના, બાપુ કેં નથી ! (નિઃશ્વાસ.)

જગમદર

(આસ્તેથી કિશોરને) રહેવાદે ! હમણે એને બોલાવ મા !

કિશોરમલ

(ઉશ્કેટા ઉધામે છે.) છે શું ! કુમાર ! રજવાડી કરવા બેઠા છે કે શું ? જો પણ તારા સામે ક્યું તો હું... ..

તારાદેવી

બાપુ જો તમે મને ચાહતા હો તો.....

કિશોરમલ

તો શું ?

તારાદેવી

(હાથ જોડી) તો મારી એટલી અરજ મારો કે મારા સ્વામીને સંતાવશે નહીં.

કિશોરમલ

હું એને સતાવું છું ? હું તો માત્ર ધરના બદોળરતમાં જરા સહેજ સાજ સુધારા કરી કરકસર કરું છું !

જગમદર

તું માયાઝીક કરે છે. અને તારી દીકરીને ખમણું પડે છે.

ખાસ આખરુદ્ધાર ગૃહસ્થો માટે જન્મવાની

ઉમદા સગવડ.

માસીક ચાર્જ ૨૨-૮-૦
અડધા માસના ૧૧-૪-૦
કુ ૦ ૮૦-૬૦-૩. ૩૦)
કુ ૦ ૮૦-૩૦-૩. ૧૫)
અડધાકી ખાસ કુપનની
સગવડ રાખવામાં આવી છે.
વધુ ખુલાસા માટે
મિત્રજરને મોકલો.
મમાદેની રોડે બોલીસ
ખાસે-પ્રમ્યકુની.

મનસુખલાલ જોડાલાલની કંપની.

આંખની ઉત્તમ પ્રકારે તપાસ કરી ચરમા બનાવવાનાં

સર્વોત્તમ પેખલના

અને

કુક્સના

ચરમા !!

મિનીસકસ, દારીક

અને

લેન્ડી ક્યુલર

ચરમા !!

નકલી આંખો

કાક્ટરોના નંબરો પુસ્તી સલાખથી બનાવવામાં આવે છે. તેમજ દરેક જાતનું
રીપર કામ સતોત્રારક કરાવ છે, ચરમાને લગતી દરેક જાતની નવી
નવાઈઓને માટે અમારા શો રૂમમાં પધારવા વિનય છે

પોસ્ટ બોક્સ નં ૨૦૬૫.

૧૬૮, કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ.

Telegrams: Bifocals.

મંબીકા
ભોજન શાળા

મનને પસંદ પડતી

જન્મવાની

ઉમદા સગવડ.

૧૯૭૭

૬૦-કાલખાદેવી રોડ,

વીક્રમવાડી સામે,

મુંબઈ, ન. ૨.

અમો આંદા તથા સર્વેશ્વરની સીધારસો કરી આહુકાને લલચાવા
માંગતા નથી પણ ઉત્તમ પ્રકારનો માલ આપી ખુશી કરવા
એજ અમારો મુદ્દાલેખ છે.

ટેલીફોન ૫૨૪૬.

સ્થાપી ૧૮૪૧.

ટેલીગ્રાફ એડ્રેસ હોંઝલનટ.

ભારતવાસીભાઈઓને ખુશ સંદેશો.

આપ ભાઈઓને સારો માલ કીધાયતે જોઈતો હોય તો
અમારું નામ યાદ રાખો.

અમારે ત્યાં તરેહવાર જાતના ખોદસો તથા ત્રાવેલીંગ કેશો નાની મોટી સાઇઝમાં મલશે.

સ્પેનીશ
મલાકા
દરાખ
અમેરીકન
પ્રાચીનનટ
પ્રદાલીઅન
હેઝલનટ
અખરોટ
ધરાની
દાગદી
બદામ
તે શીવાય
ધરાની
પીસ્ટા
ચીનાઇ

DEVCHAND WAGJI

PROMT
Attention For
XMAS
Please Send
Your order
FOR A
Travelling
CASE
Containing
12 BOXES of
Assorted
DRY FRUITS
for

Rs 20
DRIED FRUIT MIXTURE
JUMAMASJID

TELEPHONE NO 5216

નાનાસના
તરેહવારના
બિંદુ આપવાને
વારનેમુખા
મેવાઓના
ફેન્ડીબોક્સ
ને નાસાતે
દેવચંદ વાગજી
નેત્રીપથારી
નં ૮૯-૯૩
જુમાખતીદ.

ઇસ્લામી,
ગ્રીસના
અન્જર,
સ્પેનીશ
મલાગાના
અન્જરના
દીતો,
વીગેરે,
વીગેરે.
સોલરેડ
પીસ્ટા,
બદામ
હમેશાં
તમાર
મલશે.

શીવાજીની ઠંડી મોસમમાં પાક માટે વસાણા મલશે.
બહારગામના ઓરડેરે ઉપર ખુરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.
આખી દુનીઆમાં જાતના તરેહવાર જાતના મુકા મેવાના
વેપારી અને કમીશન એજન્ટ.

ઠકર દેવચંદ વાગજી મેવાવાળા,

નાં. ૮૯-૯૩ મંગલદાસ ધ્રાવઃ મારફત સામે, પોસ્ટ નં. ૨, મુંબઈ,
ફોન ૧૦૦ વરસનું જીનું જાણીનું અને વિખ્યાનું મથક.

કિશોરમલ

(ચીડાઈને) તને કુહું તારે સલાહ આપવા આવજો. (તારાદેવીને) કહે, જોડે, જબી જોડે તારાપર શું જીવન કરવા માંગ્યો છે ? એક-દમ કહી દે.

તારાદેવી

કશું નહીં, બાપુ. બીજકુલ નહીં બગવાનને ખાતર આપ મારા વર જોડે લદશે નહીં ?

કિશોરમલ

ત્યારે આ કાગળને આમ મેખાનમેખ શાની નેપા કરે છે ? તું ધારે છે કે એ રાડ કમ જાત પરિવર.....

તારાદેવી

ના ના. બાપુ, ના (નિષાસ)

કિશોરમલ

અને તું પણ એમ ધારે છે જગમદર ?

જગમદર

તારાને એવો ખ્યાલ આવે...

કિશોરમલ

ખ્યાલ કેવા ? હમણાં ખુનાસો ? (કાગળ ફેડે છે.)

તારાદેવી

આ શું કહ્યું ? પારકો પત્ર ખોલાવ ?

કિશોરમલ

તારા સહુ માટે હું કાગળ તોરું છું પણ ..

જગમદર

સમુદ્ર, કિશોરમાલ જરા વિચાર કર. તારા જમાઈને કેવું માનું લાગશે ? એ તારે માટે શું માનશે ?

કિશોરમલ

મને તેની શી દરકાર ? (કાગળ ઉખેડે છે)

તારાદેવી

વાચશે નહીં બાપુ ! મારું અણુ કાપવાનું પાપ પડશે, વાચશે તો

કિશોરમલ

હરે તો હું જરૂર વાંચીશ વાચવાનો હક ન હોય તો દરજ્જા છે. (વાંચે છે.) " મારા પ્રાણ " અહા ! હરામચાદો ! વર્ણસકર ! (કાગળનો ધા કરે છે યુરસામાં)

તારાદેવી

ઓ બગવાન (મૂર્છા ખાય છે.) (કાગળ પર પડે છે,)

કિશોરમલ

(જગમદરપર યુરસો ફાટે છે.) આ ઘોર પાપ આ સિદ્ધાંતરીતું લખ્યું તેજ મને કરવા દીધું છે ! તુંજ પાપી છે !

જગમદર

(એને પણ રોષ અડો છે.) આ તો હદ યદ્ય. કિશોરમલ.

કિશોરમલ

(રતિખર કંઠે ધાય છે જગમદરના અવાજ અને આખોથી) મે તારી સલાહ માગી તારે ના કેમ ના પાડી ? તે મને એતાવે કેમ નહીં કે આવું બલિય ચશે ?

જગમદર

એતાવું શી રીતે ? વીશવાર તો ના પાડો ? પણ બાપુ સાહેબ ઘેડે ચટપા હતા ? રાજ-વરી જમાઈ જોઈતો હતો કારણ કે બીચારા સામાન્ય જોડે સાથે તમ નેવા અમીરો કેમ સખાઈ જોડે ? અને વળી જમાઈની સહાયથી માનપાન મેળવવું હતું ! મેનોગા તું પણ હરે

કિશોરમલ

(યુરસો કાનાપર કાઢવો તે ન ચૂકવાથી

સર્વ શોખીન મનુષ્ય ગણમાં
આદરમાન પામેલું

સેન્ટ

ઓ
ટો
મો
હી
ની

ધેર ધેર પ્રખ્યાત છે. જેણે સોનાના
ચાર ચાર ચાંદો કાંતેસદેવીના કર-
પાસથી પ્રાપ્ત કર્યા છે. જેની મુગંધી
મહેલી અને બટમોગરાનાં તાળાં
દેખીને અતિમાન ધરાવે છે.

પાં. રૂ. ૨. ૦૦૦, ૦૦૦.

મોહીની એજન્સી,

જુમ્મા મસજિદ-મુંબઈ.

મધુરાં સેન્ટની શોધમાં

જ્યારે હું ઉડા ઉતર્યો ત્યારે મારી
લેબોરેટરીના વેત્તાને પાછું મત મળ્યો
અને હું સકસેસ (ફલેલ) પામ્યો

માટે સેન્ટ

સ
ક
સે
સ
ઓફ
ધ
ની
આ

એ નામ ધર્મ. કે જેણે પોતાની મીઠી
મધુરી સુવાસથી ઇન્ડીયા ને છેદ યુરોપ
અને અમેરીકા સુધી પાછું પ્રસિદ્ધિમાં
મુકેલ છે. કેવળની મુગંધ કડવી હોય
તોજ સકસેસની મુગંધમાં સીધારસ હોય.

બા. ૧ રૂ. ૨૦૦, ૧૦૦.

મોહીની એજન્સી,

જુમ્મા મસજિદ-મુંબઈ.

પગલું બરીય તો હાનિ થયો ! છુંદથી ગઈ
હોઝથી નહીં આવે ! (હાંમતકુમાર આવે છે.)
(આમ તેમ શોધે છે)

કિશોરભટ્ટ

કેમ કુમાર સાહેબ, આપ કે શોધો છો,
વાર ?

હાંમતકુમાર

હાજી, એક મારો કાગળ,

કિશોરભટ્ટ

કોનો પરીભ્રમ બેગમનો ? શોધવાની જરૂર
નથી, કાગળ મારા ખોરમામાં છે.

હાંમતકુમાર

(નાચુન) તમે બોલ્યો તો નથી ને ?

કિશોરભટ્ટ

હાજી, નામગાર બોલ્યો અને વાચ્યો પણ છે

હાંમતકુમાર

વાચ્યો ? મારો ખાનગી પત્ર વાચ્યો ?
ખજર છે વ્યાજ સાહેબ કે મારકો પત્ર વાચ્યો એ
તો હલકા નીચ માણસોનું કામ છે. દરામજાદા
ની રીત છે.

જગમંદર

કુમાર ! કિશોર ! સખાળો.

• કિશોરભટ્ટ

આ ત્રણમાં એકજ દરામજાદો છે ! અને
તે આ કુમાર સાહેબ !

હાંમતકુમાર

રહેવા કે મારી નુખાંડની ખજર તમે એવી
તરેહ મેળવી છે કે તમે તેમા સામીલ થઈ
મને વચનપ્રદાર કરવો હક ગ્રામી દોષી
છે ધ્યાન રાખજો, તુમાખી તવ મરો, કે
તમાગી તીન્નેરીનાં તાગ કરતા પણ આ

કાગળનું સીત બોલતુ મુરદેન છે કારણ કે તે
તમને બોલતા તમારા પોતાના ટેક શીવાય
કોઈ અટકાવી શકે નહીં.

જગમંદર

(કિશોરને આસ્તે) જોડુ !

કિશોરભટ્ટ

હવે તો અવધિ ! દીકરીનું સુખ નષ્ટ
શુ જોતો બાપ કાગળથી બીએ ? પણ મારે
જવાબ આપવાની જરૂર નથી કોટ પાસે
સા રજુ થશે

જગમંદર

કોટ ?

કિશોરભટ્ટ

હા કોટ, અદાન ! ત્યાંયાસન ! કુમાર
સાહેબ તમે એમ ધારે છે કે આપની રાજ-
પત્ની રડીનાજી આમારા રાંઠે કુળમા દાખલ
કરી તમે તેને શોભાવતા દર્શો ? શોક વશથી
મારી દીકરીને રાજ્યમારતા દર્શો ? હું તો ખરો
કે તમારી કુળેતી પુરી કરું !

હાંમતકુમાર

(નાચુન) મારી કુળેતી ? અદાલતમા ?
અને આ આ પત્ર તમે જાહેર વચ્ચેવશો ?

કિશોરભટ્ટ

બેધારા

જગમંદર

તું દારાતો બન્યો છે કે શુ. કિશોર ?
આવી કુળેતી

હાંમતકુમાર

તમને ખ્યાલ આવે છે જાણ સાહેબ કે
મારી કુળેતીમા એક નિરાધાર બોરન બદ-
નામ થશે.

સોના ચાંદી તથા ઝવેરાતના દાગીનાના

મધ્યાત વેપારી

સોની

નરોત્તમદાસ ભાઉ

ફોન—

શેષ મેમન સીડ,
મુંબઈ.

ઝવેરી

૨૫૫

બીજા દુકાન—

મુત્તાર ચાલી,
મુંબઈ.

અમારે ત્યાં પ્રેઝન્ટ આપવા લાયક
સોના ચાંદી અને ઝવેરાતના દાગીનાઓ
મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે

અને

અદારગામના ગોદરો પર પુરતી દેખરેખ
રાખવામાં આવે છે.

હીંમતકુમાર

આવ, બાબા, આવ. મારી મુખાંહનાં પરિ-
જામ ! પરીગટે હું બે કરાઃ મુઘી ત્યાં ન
ગયો એટલે અહીં પણ લખ્યો અને તે મારા
સસરાને દાથ ચઢ્યો ! આ પગમાં મારું
આખું બલિય નિર્માણ યત્ન દરો ! શો
વશાળ લાવશે ?

દેવીસિંહ

પણ હું આ શું બકે છે ? હું તો કે સમ-
જનો નથી.

હીંમતકુમાર

આજ સમારે મારો સસરા જે ગામળી
કરતો દનો તે તને માફ છે ?

દેવીસિંહ

દારનો !

હીંમતકુમાર

કોઈ તને કહે કે મેં તે કબૂલ કરી તો ?

દેવીસિંહ

તો હું હું કે કહેનાર મખાં છે. એ આ-
સક્ષ છે.

હીંમતકુમાર

ત્યાં પણ ગાય છે.

દેવીસિંહ

હું કહે છે ! ને કબૂલ કરું.

હીંમતકુમાર

હીંમતે કાગળ નહેનો મમર છ પરીગદાને
પર ગામી પનરી આવી મજા કે મરી
જાવાલન પ મે મહેરે રહેલી કાગળ બાવરે
અને ને આવાજા મરે મરે સ્વેદી રહે
માર મંદુર મરી પરી.

દેવીસિંહ

(ગમગીન) અરેરે ! લાઈ હું કેવા આ-
શમાં પડ્યો છે !

હીંમતકુમાર

લાગવાનુ એને રતો બતાવે અને કમલ-
સિંદ જે મને આજ દાર કરે તો મારું
કેવું રેય !

દેવીસિંહ

એ લગારો છોડી દે. બાબા આપવાતનું
પાતક ચઢેદાર પણ લેવાર થઈ ગયો ! તને
દમ ૨૫ વર્ષ પણ થયાં નથી ! જીવનની
માન શરૂઆત છે !

હીંમતકુમાર

મારું જીવન યુગ મળી ગયું ! મારો
મમરો માન અપરાધપ લગામ દાથ પરી
મને મને તેવા તાળના પ્રદાર કરે તોપણ
હું ના હંમાજ ! મારો અને આ વાત જાણ
ચનાં તેને મેં દાથે કરી કાળમનો કારી પા
માર્ગો એટલે અમારા દેખનીચોલું અવ-
સાન. હું તો દરે આ જીવનથી મેં ત મેં
માનું છું ! મારી મુખાંહ અને જામળી
મેરી રોએ પદોંગો છું કે જ્યાં મમુગમુ અને
કે પ્રાપ્ત નથી. નહીં સ્વતંત્રતા, નહીં સ્વેદ,
નહીં મનમાન, લોભું કે મારે આપાતિમન
અરે રે !

દેવીસિંહ

જ્યા હીંમત રાખ ! બાબા ! આવાજા
કેમ નમીયામ થાય છે ?

હીંમતકુમાર

(જુદામાં જુદાં રહેતું અજાણી છે. આ
તો હું જવાનું કામ કામ છું. રાજકુમારે તે
જીવન કામ પણ જાણી પદાળી મારે ...
(મિત્ર પદા મરે છે)

પારતુ સીમારૂં:—“શોધક”

મુ'ખ્ય.

અસર ફાલ

સાંપાકૃત.

ખાઓ

અને

ખવાડો

દરેક કાલુમાં સારીરમાં

નવજન આખુતાર

મનને દેક અગમ સુનિ આપના

દીમી દેશી વમાજીયા મવમવને

અમાને શોભીતગોવક આફીસને

પૌષ્ટીક પાક

ગુજરાતનુ નાસર વધારતુ હાવ તે પહેલાં

તવન સપર બનાવ

વિશ્વાયતી વસ્તો તરત્યાં તે હવે વિશ્વાયતી દેશીકને ત્યાગી

વમારો દેદને અનુક્રમ આ દેશી આનાદવાન માદકની રમી દવાઓનુ સેવન કરો

શોણિત શોધક આફીસ,

૩૦-૩-૧૪, કાનમાટેની રોડ, મુ'ખ્ય

રહેવાની

સાથે

જમવાની

દિનમ

સગવડ.

રાષ્ટ્રીય

હાઉસ લાઈઝ

હવેરી

મનરાન

ટા:-

સેંડલવર

રોડ,

મુ'ખ્ય ૪.

પૌષ્ટીક પાક.

શેર ૧ ની કીમત

માવમ પાક ૨ ૮ ૦

બદામ પાક ૨ ૦ ૦

કેસર પાક ૩ ૦ ૦

પૌષ્ટીક અવન ૨ ૮ ૦

મકરધ્વજ યાકુતી.

(શકિતની ગોળીઆ)

સેનુ. આની અમ. કમુરી

વાગેરે આને નાખી બનાવેલી આ

યાકુતી શરીરના ચમત્કારીક શકિત

અપી મરીગ કાનિયાન બનાવે છે

૧૬ ગો. ૪૦ ના રૂ ૧૦ ૦ ૦

પૌષ્ટીક અસ્ત્રો.

નો. ૧ ની કીમત

અમરભરમ ન. ૧ ૪૦૦ ૦

સોલ ભગમ ૪ ૦ ૦

અમ ભગમ ૪ ૦ ૦

પુર્ણચ દ્રોણરમ ૧૦૦ ૦ ૦

સુરર્ણ ભરમ ૪૦૦ ૦ ૦

શિંખા કેમીકલ વર્ક્સ—વિન્સેસ સીટ મુખ્ય નં. ૨.

વહેવાના આરો હોવા મન્યુત ને અડગ હતા. નેનાં વહેણ અરુપક્ષિત રહેનાં પણ વર્ષા કરનાં શિશિરની મરિતાના ગુણો તેમાં વધુ હતા. આવું પરિણામ અનિવાર્ય હતું કેમકે તે વખતમાં જીવન પણ ઘણુંખરું મૃત્તિમ ને વ્યવસ્થાવાન હતું.

‘સાહિત્ય પ્રવેશિકા’ એક દૃષ્ટિએ તે અસ્તં પામતા ‘યુગનું અંતિમ દિરણ’ છે; બીજી દૃષ્ટિએ, તે યુગનાં અનુપમ ગાંભીર્ય ને પ્રાક સાક્ષરતાનો નિર્ચળ પ્રનિશબ્દ છે.

પુસ્તકની અપકવતા આદ્ય અભ્યાસી-ઓના મુખથી નિરાશાના કિરગાર કઢાવે છે, તેની અનેકવિધ અપૂર્ણતા સાહિત્યમાં પ્રવેશ વાંચનાર વિદ્યાર્થીને મુંઝવે છે, તેના અનાદ્યર્પક લેખનપદ્ધતિ સુશિક્ષિત સાધારણ વાચકને તેનાથી વિમુખ રાખે છે. પ્રવેશિકામાં તો કદી પણ ન-જોઈએ તેવી આ ગંભીર ખામીઓ છતાં, પ્રતિષ્ઠિત ને ઉત્સાહી સાહિત્યસેવકને હાથે તે સુનિષ્ઠાપૂર્વક લખાઈ હોવાથી તેમજ ‘પ્રથમ પ્રયાસ’ તરીકે તે કેવળ વિરોધદર્શક ટીકા કરતાં સૂચનાત્મક ચર્ચાની વધુ અંશે અધિકારી હોવાથી, તેનું કૈંક સવિરત્તર અવલોકન અહીં કરીશું.

ઘટિહાસકાર જે યુગના સાહિત્યનું નિરૂપણ કરવા ઇચ્છે તેનો અભ્યાસ તે જેમ વધુ-વધુ કરતો જાય, તેમ તેમ તે યુગનું વિશિષ્ટ વાતાવરણ તેના ચિત્તમાં અને કલ્પનામાં જામતું જાય છે અને તેની કૃતિમાં ધટને રૂપે અવતરે છે. આવી રીતની ઠર્નાની તન્મયતા પ્રવેશિકામાં નથી. વીસમી સદી વીસરાવી દે અને ભાદરવ કે નર્મદ જે સામાજિક આર્થિક અને રાજકીય પરિસ્થિતિમાં જન્મ્યા ને પોપાયા તેનો વાચકની કલ્પનાને કૈંક પણ અનુભવ કરાવે તેનું જીવન-

વૃત્તાંતે કે સ્વયંવિવેચન એક પણ નથી. દંતકથાઓ કે અપાર્થિવ પ્રસંગોનાં રુપેરી ધુમ્મસથી છંતાયલાં છતાં, અખ્યા ભક્ત ને નરસિંહ મહેતાનાં જીવન એકેક અદ્ભુતરસિક કાવ્ય છે. રા. અંજીરીઆ જેવા રસિક સાહિત્ય-પ્રેમી એ કાવ્યો વાંચી શક્યા નથી એમ તો શી રીતે મનાય? તેથી, કાવ્યમયતા ગંભીર અને જાગૃતશીલ સાહિત્ય પ્રવેશિકામાં અસ્થાને છે એવી કૈંક તેમની માન્યતા હશે એમ કદંબી લેવું પડે છે. બાકી, રાષ્ટ્રના સાહિત્યનો પ્રવાહ કાંઈ સર્વથા સ્વતંત્ર ને સંકુચિત, પ્રણાલિકામાં વહી શકતો હોય તેવી રીતે તેનો ઇતિહાસ લખવાની રૂઢિના ઉપાસકો સાહિત્યના અભ્યાસ-ને શુદ્ધ અને આકર્ષણરહિત બનાવવા માટે મોટે અંશે જવાબદાર છે ‘એ’ સત્ય તો કતિને પોતતિ પણ અવગત અને સ્વીકાર્ય હશે એમ આશા છે.

સાહિત્યના ઇતિહાસોમાં અસુક્ર ક્રમાનુસાર સમયના વિભાગો કરીને પ્રત્યેક યુગને એકેક નામ આપવાની પ્રથા પડી છે. પ્રજ્ઞતાં જીવનનો આધાર—અને તેથી તેના સાહિત્યવિકાસનો પણ—શાસનપદ્ધતિ ને સામાજિક પરિસ્થિતિ પર રહે છે તેથી ઘણી વાર રાજકર્તાના નામ પરથી યુગને નામ આપવું સવલભ્યું ને વાસ્તવિક થઈ પડે છે—‘એલીઝાબેથન એજ,’ ‘ક્રોલીન પોએટ્સ,’ ‘એજ ઓફ ક્વીન, એજ,’ ‘મીડીનીકેટરીઅન નોવેલીસ્ટ્સ’ એ રીતે. આપણા ઇતિહાસનું ‘શોધન’ બહુ થોડું થયું છે એટલે હમણાં ઉપલી રીત સ્વીકારવાનું જરાખર દીક પડે નહીં એમ જાગે છે, જો કે સ્વ. ગોવર્ધનરામ, રા. કેશવલાલ કૃત તથા રા. ઝવેરીએ નો રાજકીય ઇતિહાસ ને પ્રકાશન પોતપોતાની રૂપરેખા દોરી છે. રા. અંજીરીઆ ભુદી પદ્ધતિ અંગીકાર કરે

પ્રવેશપોથીના લેખકમાં જોઈએ તેવી ચિત્રાત્મક ને સચોટ શૈલી કર્તા વાપરી શકતા હોત તો એક મહત્ત્વના ગુણનો ઉમેરો અંધિકામાં સ્વયમેવ યદ જાત. તેમનું ગુજરાતી બે વિરોધી તત્ત્વોના વિચિત્ર મિશ્રણ જેવું લાગે છે. હમણાંના મુશિક્ષિત લેખકો લખે છે તેવી સંસ્કૃતમય અને ગૌરવાન્યત લાગતી પણ તત્ત્વનઃ પ્રાંતના છવંત બાપાપ્રવાહને અવગણતી શૈલીની જોડે જોડે ઘણીવાર અતિશય ધરમથુ અને સામાન્ય વાતચીતના અકષરોત્તર અપ્રયોગો રમળે રમળે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પરંતુ એ સંદાંતિકાળનું ગુજરાતી છે એ નોંધવાની પણ જરૂર છે. એજ બે વિરોધી તત્ત્વોના શુભનર અંશો આવતા મુગની લાગા ઘડશે-ને વખતે બે જમાનાને અતે ખરેખરી ગુજરાતી સાહિત્યની ભાષા ફરી એક વાર લખાશે. રા. અંગરીઆ પણ વધુ રસવિવેક ને નિશ્ચયાત્મકતા કેળવી શક્યા હોત તો એ ભાવિ ગુજરાતીના વિધાયક-માંના એકની માનવંતી પદવી વરી શકત. અત્યારે તો તેમજે એકજ વાતનો નવન્ય કર્યો જણાય છે—મતદર્શન કરતાં કોઈક રીતે બંધાઈ નહીં જવાનો. ભવના વાતાવરણમાં વિચરવાની એ દેવ મુક્તિદીઓ માટે ધર્મ છે, સાહિત્યવિવેચકો માટે આત્મધાત છે.

બે ગણ નાનાં પણ મહત્ત્વનાં રખમનની

નોંધ લઈ સમાપ્તિ કરીએ.

અંધિકાવેની તથા અગત્યના પ્રયોગો કક્ષાવાર અનુક્રમણી વિના આવા પુસ્તકની ઉપયોગિતા કેટલી ઘટી જાય છે એ વાત રા. અંગરીઆ જેવા શિક્ષણકક્ષાના અનુભવીની ધ્યાન બહાર રહેવી જોઈતી નહોતી. તેજ અનુભવ તેમને એ પણ સૂચવી શકે કે પ્રકરણને છેડે કે રીપના રૂપમાં વધુ અભ્યાસ માટે માર્ગદર્શક થાય તેવાં મુખ્ય પુસ્તકોની સંપૂર્ણ યાદી આપવી એ આગ્રી કૃતિમાં સર્વથા આવશ્યક છે. અંધવિવેચનો વધુ અસરકારક નીવડવા માટે પ્રત્યેક અંધિકારના પ્રતિનિધિકૃપ ઉતારાઓ નમુના તરીકે આપવા એ સર્વત્રેષ્ઠ માર્ગ છે પણ તેમ કરતાં પ્રવેશિકાનું કદ અનિશ્ચય મોટું થવાનું જોખમ લેવું પડે. તેવા ઉતારાને અભાવે ઉપર સૂચવેલો યાદી-જે કે તેમાંનાં કેટલાંક પુસ્તકો વિદ્યાર્થીને દુર્ભિલજ રહે તેવાં છે—ઘણી ઉપયોગી થાય.

સાહિત્ય પ્રવેશિકાની આગ્રી આગ્રી અનેક તુડીઓ (જેનું અર્થો માત્ર દેખાદર્શન કયું છે) છતાં, એ પ્રકટ યદ ત્યાંમુધી આપણી પાસે એ વિષયનું એકે પુસ્તક હતુંજ નહીં એ ખ્યાનમાં લઈએ ત્યારે પહેલ કરનાર તરીકે કર્તાનો પ્રયાસ ધરતા ઉત્તમનને પાત્ર છે. એમ ઇચ્છવું પ્રોત્ત થાય છે.

(૨)

લેખક:

રા. દુર્ગારાંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી.

સભ્ય, સાહિત્ય સંસદ.

શ્રી ધન્ય કુમાર ચંદ્રિત્ર (ભાગ્યંતર)-
પ્રસિદ્ધકર્તા : શ્રી જીત ધર્મપ્રસારક
અજ્ઞા, ભાવનગર, પૃષ્ઠ ૭૦૭. મેંદ્ર્ય રે. ૨-૮-૦

જેવા ઉત્સાહ અને ઉદ્યોગથી મધ્યકાળના
જોન સાહિત્યનાં વિવિધ અંગો ખેડવા માંડ્યાં
દતાં તેવાજ ઉત્સાહથી વર્તમાન સંપ્રદ જોનો

મંથશક્તિથી પોતાના પૂર્વજોની મહોત્તત્ત્વે એક ન જવા દેવા માટે જોન સાહિત્યનું પ્રકાશન કર્યા કરવા લાગ્યા છે. ૭૦૦ પાનાવા (૮૮ ફોર્માના) પાંક પુસ્તકોના પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ રાખી છે એ પોતાના સાહિત્યને સન્નુ બનાવી તેનો પોતાની કામગીરી બહોળો પ્રચાર કરવાની જોનોની ઉદાર શક્તિનું પરિણામ છે.

મૂલ ગ્રંથ મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગર ગણિતા પ્રસિદ્ધ જ્ઞાનમાગરગણિતે જ્ઞાનકીર્તિ-સરિતા 'દાનકરપદ્મ' નામના પદમય મથ ઉપની વિસ્તાર કરી સાદી મલમલ લેખીમા લખ્યો છે 'શ્રી ધન્ય કુમાર ચરિત્ર' જોન-દૃષ્ટિએ સુખાત જ્ઞાનો મહિમા વર્ણવવા લખાએલું છે.

જ્ઞાતજ્ઞો અને યોદ્ધા વચ્ચે તથા જ્ઞાતજ્ઞો અને જોનો વચ્ચે મરુદનમા વિવિધ રિપવના મોટા મથો લખવા માટે એક વખતે જોરાવર સ્પર્ધા યાનવી હતી. આ સ્પર્ધાનો આરંભ યોદ્ધા અને જ્ઞાતજ્ઞો વચ્ચે થયો અને જ્ઞાતજ્ઞોના મથોની અનેક અશોભા બગાડી કરે તથા કેટલાક અશોભા સરમાઈ પણ કરે એનું પ્રતિજ્ઞાગાળી તથા સ્વતંત્ર સાહિત્ય યોદ્ધાએ કરવી સનના આરંભમા પન-સનક-મા ઉત્પત્તિ કર્યું છે જોનો આ સ્પર્ધામા કેંક પાછળથી આવ્યો પણ એમની જ્ઞાતજ્ઞો સાથે ની સરીકાઈ થજી કાવ સુધી રહી અને આ

રીને જોનોનું ને વિશાળ મંસ્કૃત સાહિત્ય ઉત્પત્તિ થયું તેમા સ્વતંત્ર કરતા અનુકરણાત્મક થાયું છે. જ્ઞાતજ્ઞોના જ્ઞાત જોનુ જ્ઞાત જ્ઞાતજ્ઞોની કાદબરી જોની 'ઉપમિતભવ પ્રપચકથા' રીમેરે દૃષ્ટિનો મુપસિદ્ધ છે પણ આ જ્ઞાતજ્ઞો સાહિત્યમા પ્રતિજ્ઞા નથી દેખાતી અને કલા પણ ધણી ઉતારી છે. પરંતુ જોન ધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાંતો તથા આચારોનો ઉપદેશ આ મર્વ સાહિત્યમા બારીબાર વહેંચે છે.

આ સાથે ઉપદેશ વણતા વાર્તાનું મોખું તદન મુખ્ય અને નિષ્પ્રાણ થઈ જાય છે. 'શ્રીધન્યકુમાર ચરિત્ર'મા પણ એમજ બન્યું છે વળી આચારણ રીને જોનોએ જોનો મહિમા જ્ઞાનો વર્ણવે છે તેરોજ મહિમા જ્ઞાતજ્ઞોનો વર્ણવે છે પરંતુ વગર અને પરંપુ-ને પણ આમગણુ તીવ જ્ઞાતજ્ઞો સી પુરુષોએ પાળ્યાના અનેક મુદ્દર અને વખતે કરણુ દૃષ્ટિનો જોન સાહિત્યમા મળે છે. પણ મસ્તુત 'ધન્યકુમાર ચરિત્ર'મા આદર્શજ્ઞાત ધન્યકુમાર ત્રારવાર નરી નવી કન્યાઓને પરમે છે અને જ્ઞાતજ્ઞો સાથે જુની અને નવી બંધી પલીઓ-ને તજી દઈ અન્યદ યાત્રી નીકળે છે. બીજો રથો પણ પ્રારંભ બદે તથા જુદી બને જ્ઞાતજ્ઞો સાથે પલી પણ મેળવે છે. આ રીને નીનિના એક અગનો ઉત્કર્ષ દેખાડતા બીજા અગનો અપકર્ષ થઈ ગયો છે.

સ્વીકાર

જોરાવરી અનુવાદક: ગ. જુમનરામ
૧ દવે. પ્રકાશક: નવજીવન પ્રકાશન મહિર.
અમદાવાદ. મ.પ. રૂ. ૦-૧૬-૦

રાજગીન (ત્રીજી આગતિ) સંમેલક
અને પ્રકાશક: રા. હંદુલાય કનૈયાલાલ શાસ્ત્રી.
મુમ્બઈ કાર્યાલય અમદાવાદ. મ.પ. રૂ. ૧-૧૨-૦

દેશભક્ત બાણ મોતીલાલ ધોળ: લેખક અને પ્રગટકર્તા: રા. ગણાભાઈ ધેવાભાઈ ચમટવાલા. સગરામપુરા હસદીઆ શેરી સુરત. મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

નીતિધર્મ અને સર્વોદય: લેખનાર: મહાત્મા ગાંધી. પ્રગટકર્તા: ગાંધીય સાહિત્ય મંદિર. કેળાંપીડ સુરત. મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

ટોસ્તાયકેસિદાંત: લેખક: રા. જનાર્દન ભટ્ટ. પ્રકાશક: પ્રતાપ પુસ્તકાલય. મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.

અમકાલી-દર્શન પ્રકાશક: રા. શિવનારાયણ મિશ્ર. પ્રતાપ પુસ્તકાલય કાનપુર. મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૨-૦.

ગાંધીજીનું નવજીવન: પુસ્તક ૭ મું. નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

વણાટશાસ્ત્ર ભાગ ૧ લો. લેખક અને પ્રકાશક રા. મગનલાલ ખુશાસરદંદ ગાંધી, સલામદશ્રમ, સાગરમતી. મૂલ્ય રૂ. ૧-૧૦-૦.

કસ્તુરો અવતાર: પ્રકાશક, સૌરાષ્ટ્ર કાર્યાલય, રણપુર, મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦.

હૃદ કેમ પાલ્યાલ થયું? મંત્રાલોક રા. નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ. પ્રકાશક: નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

લોકમાન્યને શ્રદ્ધાંજલિ: પ્રકાશક: નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૦-૫-૦. સાહિત્યમાં ત્યસ્તમરણીય રહે એવી આ શ્રદ્ધાંજલિઓ છે. એમાં જ્ઞાન હૃદય પ્રેમ અને પૂજ્યભાવની મીઠી મુગધ છે.

પુનર્જન્મ યાને ભમાવેલો મખ્ખીયુસ. લેખક, રા. દિનેશલાલ રોય. અનુવાદક, રા. કનૈયાલાલ કપૂરભાઈ મહેતા, ભરૂચ. મૂલ્ય-એટ.

મુકલ: મંત્રાલોક. સૌ. પ્રમિતા મહેતા તથા સૌ. સૌદામિની નીલકંઠ. પ્રકાશક: રા. ઈંદુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક. યુગધર્મ કાર્યાલય. અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.

સંશોધક: અધિપતિ અને માલેક: રા. ધર્મમશાહ લાલશાહ ખાનવા. કપડંબં.

કેળવણીનું સાહિત્ય: લેખક: રા. મુળશંકર દયારામ શાસ્ત્રી. પ્રકાશક: રા. કાંતિલાલ ગોપાળજી ભટ્ટ. પીહડીઆ.

હિંદીય યુવક: તંત્રી રા. સુરજરામ મંછ-રામ ભટ્ટ. પ્રકાશક: રા. ગણપતિશંકર નારણજી દેશાઈ. કસ્યાણ મોતી આલ નં. ૨. ૧ લે માળે. કાંઠાવાડી, મુંબઈ.

આટલું તો બાણજો: (બીજી આવૃત્તિ) ભાગ ૧ લો. લેખક: રા. નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ. પ્રકાશક: રા. ઈંદુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક. યુગધર્મ કાર્યાલય. અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦.

સેવામંડળ-સુરત: (બીજી અને ત્રીજી વર્ણનો અહેવાલ) મંત્રીઓ: રા. મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે. તથા રા. દયારામ ભાઈશંકર શુક્લ.

સ્વદેશ: અનુવાદક: રા. જુગતરામ દવે. મુદ્રક અને પ્રકાશક: રા. રામદાસ મોહનદાસ. ગાંધી. નવજીવન મુદ્રણાલય. અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૦-૨-૦.

રચનાર :

૨૬. મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા,

બી. એ. મત્રી, સાહિત્ય સંઘ.

વિવર

૨૬. દનાવધ, એ. એમ.

સાં વરાએ દુમ મયાવી, જતનને નાચ નયાવી.

લાડતવનની ઈકપ—મવીમા, મનહર વેણુ વગાડી,
સપનવરા પડી મુદર બાવા તેને કમલ જગાડી,
મોદન મત્ર સુણાવી.

બગચમિથી આવી રાધા, સોગથી શુભ સ્થામા,
સનવજથી આવી શશિવદની, દક્ષિણ દેશથી રામા,
પ્રીત પ્રભુ પર સાવી.

મદયડી આવી મરિણાદી, મરયડી મુનેળી,
માવન દેશથી આવી રામા જેની મુદર વેળી,
હવે પ્રેમે હળવાવી.

ગાવ વખત વાગે કદ જાઝર કર પડી સદુ નારી,
કવ્ય કરે મર્દો મુનેને કંપો, બરબર આવી પીચકારી,
અનિય મુનાવ કડારી.

રંચ તળી એ પુન કડી તે, યજ કડી આકાશે,
એક જગત સદુ વિરમય થાયુ. આ શુ કૃષ્ણ બામે,
દેરી દેરી કમારી

(નિઃશ્ચયનરે) કલિંગ
મધ્યમાં હાથપેરી રમકીલ

ગાંધીજી અને સુરેશ્વરજી
ગોપબંધુ પ્રભુ, હાથપેરી મમ તૈલિંગ
રાવચંદ્ર

[સ. ગોપબંધુ
ગોપબંધુ
ચોરસ
ચોરસ]

તંત્રીસ્થાનેથી

એક પુણ્યસ્મરણ

ઇતિહાસમાં અમર રહી જનાર ૧૮મી
માર્ચ યોગ્ય દિવસ પરગમ. વર્ષ દિવસ
જર તે તારીખે અમદાવાદની અદાલતમાં એ ૨૪૪
ચંદુ કે સ્વાતન્ત્રના એક અપૂર્વ મતદર્શન
જુરાપદ શાસકો કહે ચંદુ વખત સહી થકે
તેમ નથી અતમા માનીએ છે જાની કીધ
મરાઠ-એવી આશાથી કે તેમની ચેરદાજરી
દરમ્યાન પ્રભનો વસ્ત્રાદ મદ પડે

અને એ મળુની છેક મોની નથી પડી એમ
મથા ખાર મહીનાને ધનિદાસ ખતાવી રહ્યો છે
પરંતુ ખાદીપ્રચાર, મારાસમાપ્રવેશ
મવિનયમગ વીગેરે મખીર અને અટપટા
પ્રત્યેનુ મુલ્ય મોટું આપ્યા વિના પણ એટલું
તો નિશક કહી શકાય કે માધીયના કુવનનું
રક્ત આ તત્કાલિક ચર્ચાએના ઉચ્ચ વાતા-
વરણથી અરુદ રહીએ ત્યારેનું કેક સમતલ
તેનું છે. એ પુરુષની ખરેખરી જોડ સરકૂનિ-
એના અજ્ઞાસને મળી મુકેલ છે. તેણે
કુખની જેમ મર્મપેશ પ્રયોગો છે. પુરુષની
જેમ અદિસનો મગ આપ્યો છે, માત્રીનીની
જેમ મર્મસ્થાનએના ધ્વજ દરકાપે છે ક્ષુની
જેમ આત્મસમર્પણ માગ્યાં છે, સુપરની જેમ
ચંડેની જામ નીચે કપાલ મથલી જ્યાં
સજીવ રહેલી અસ્મિતાની ચીનમારીને સકેલી
ચાપુનો સર્વશ નાક જોતો ચંચાળો છે:
અપ, અનેક મદાત્માએની વિશ્રુતિના સાધને

વિજાતાએ આ એક મદાત્મા ધડપો જણાય
છે અને ઘણી જ્યારે એમ વિચારીએ છીએ
કે દેશની આર્થિક અને સામાજિક ઉન્નતિ જેના
અદિક પ્રત્યેને પણ તેને રીમારે મુક્યા નથી,
ત્યારે આ મદાત્માએના મદાત્માની અદિતીયતા
દષ્ટિ સમીપ પ્રત્યક્ષ તરી આવે છે

તે મુકતાત્માને જ મનમોહની આળપ પાળી
નથી. જીવનમરતી નપચાંએ તેને તો મિથન
પ્રગ સમી નિયમ શાનિ તે અખડ આત્માનું
અપાળ્યા છે છતાં પશુ આપણા પોતાના
આશાસન માટે અને આપણી સિધ્ધિની
પોષના મામીન કળા માટે એ મદાત્માને
મધનમાથી મુક્ત કરાવવા એક આપણું
તાકાનિક પરમ ધ્યેય હોતું જોઈએ અને તે
આપણે જેટલી તરાએ એ મદાપુરુષની જાતના-
ઓ તથા હૃદયમલ આપણા કરોતું નેટલી
તરાએ સિદ્ધ થશે એ નિશક છે

પ્રજામધુને રોષ મહોત્સવ

અમદાવાદના સાપ્તાહિક પ્રજામધુને મઠ
તારીખ ૬મી માએ ૧૯૨૨માં વર્ષ પુરા થતાં
એ પડે પોતાનો રોષ મહોત્સવ ઉજવ્યો.
જાણીઆત્માદો જનિને આપેલ ન રહેતા એ
જન પોતાનો મન નિમરતાથી અને નિમિત્ત-
પણે જાહેર કરતું આવતું હોવાથી ખાતલું
જઈ પડ્યું છે. કે કે મોડેના કુખના નિ-
વારણાએ એણે સનન પ્રવાસ કરી વિજય મેળવ્યા
છે અને કે કે પ્રમએ એણે સ્વનનનથી

સસ માર્ગે લોકમતને દોરવ્યો છે. તેથી આ શુભ પ્રસંગે આ પત્રને, અમે અભિનંદન આપીએ છીએ. વિશેષ અમારી એવી માન્યતા છે કે હાલની સ્થિતિમાં ગુજરાતી સાપ્તાહિક જે વર્તમાનપત્ર અને માસિકના મિશ્રણરૂપે પ્રકટ થાય તો તે વિશેષ આકર્ષક બની તેના પ્રચાર વિશાળ થાય. એટલા સાર લાઘ્યમધ પ્રભવધુને અમે વિનંતિ કરીશું કે જે તે પોતાનું કદ જે હાલ અમને જરા નાનું લાગે છે તે મોટું કરી સાંસ્કારિક દૃષ્ટિબિંદુથી લખાયલા લેખોને પણ અવારનવાર સ્થાન આપશે તો એની લોકપ્રિયતામાં વૃદ્ધિ થશે એટલું જ નહીં પણ એનો પ્રચાર બહુ વિશાળ થઈ ગુજરાતમાં એ એક સત્તા સમાન થઈ પડશે. અંતમાં એ પત્રને અમે પુનઃ અભિનંદન આપી એની કિતરોતર વૃદ્ધિ ઇચ્છીએ છીએ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના સંગીતમંદિરનો

અભ્યાસક્રમ

અમે અમારા માર્ગશીર્ષના અંકમાં સંગીતના સંબંધી લખેલી નોંધને લઈને અમારા પર આત્માર્થ ગીડવાણીનો પત્ર આવ્યો છે. એમાં સંગીતમંદિરનો અભ્યાસક્રમ પ્રસિદ્ધ કરવા અમને સૂચના કરવામાં આવી છે. તે સૂચના નો સ્વીકાર કરી અમે જે ક્રમ જે વધુ સરળ ને સુવ્યવસ્થિત થવાની જરૂર છે તે નીચે પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ.

સંગીતમંદિરનો અભ્યાસક્રમ.

૧ હું વર્ષ—

શાસ્ત્ર—(ધીઅરી) સપ્તરવર, અવરોહ, તથા સાદા સ્વરાલંકાર
પ્રસક્ષ પ્રદર્શન (પ્રિક્ટીસ) નીચેના રાગોની ચીન્ને સાદા તાન આલાપ સાથે બૂપ, કંપાણ, આસા, મારા,

કૌશીઆ દેસ, સારંગે, ખમાજ, હંજોટી, કાશી, માઠ; આસાવરી પીલુ તથા ભૈરવી.

૨ છું વર્ષ—

શાસ્ત્ર—બધા સ્વરાલંકાર, ગ્રામ, શ્રુતિ મૂર્ચના વી. તું યાન.

પ્રત્યક્ષ પ્રદર્શન—નીચેના તાલ વગાડત આવડતું જોઈએ.

દાદરા, ધુમાડી, કેરવા, એડતાલ, ત્રિતાલ ચૌતાલ, રૂપક, તેવરા જપતાલ, તર સુરકાકતા, કુપદો, તરાણા, અને તાનાલાની સાથે નીચેના રાગની ચીન્ને.

હમીર, ગાડસારંગ, બાગેશ્રી, શંકરો, સિધુરા સોહની, કમોદ, કેદાર ભીમપલાસ, બીલાવલ

૩ છું વર્ષ—

શાસ્ત્ર—ચીન્નેનું સ્વરલેખન, (નોટેશન) અને ઉચ્ચતાનાસાધનું યાન

પ્રસક્ષ પ્રદર્શન—નીચેના તાલ વગાડત આવડતું જોઈએ.

દીપચંદી, ધમાર, જુમરા, આડાચૌતાલ, પંખથી.

નીચેના રાગોની ચીન્ને—

નટ, કાનકા, મિમાસ, પરજ, તોડી, લલત સુલતાની, હાદિાળ, ગાડ મહાર, ધનાશ્રી પુરબી, આડાણુ, તથા કાલિંગાડ.

૪ છું વર્ષ—

શાસ્ત્ર—ગમે તે ચીન્નેનું સ્વરલેખન તથા સારીમય કરતાં આવડતું જોઈએ.

જુદા જુદા રાગો વચ્ચેના ફરક પારખવો. સંપૂર્ણ તાનાસાપ સાથે ચીન્ન માવી.

પ્રત્યક્ષ પ્રદર્શન—નીચેના રાગોના તાલ વગાડવા.

ભૈરવ, માલકસ, કંપાણ, પુરીઆ, બેદા મહાર, વસંત જેજેવંતી.